

ԵՐԵՄԻԱ ՔԵՕՄԻՒՐՃԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՌՕՏ
ԴՃ ՏԱՐԻՈՅ
ՕՍՄԱՆՑՈՑ ԹԱԳԱԻՈՐԱՑՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ЕРЕМИЯ КЕМУРДЖЯН

КРАТКАЯ ЧЕТЫРЕХСОТЛЕТНЯЯ ИСТОРИЯ ОСМАНСКИХ ЦАРЕЙ

Текст, предисловие и комментарии
Ж. М. Аветисяна

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1982

ՀԱՅՏՈՒԿԱՆ ՍԱՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԽԱՐԱԳՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԸՆԹԵՐՑԱՄՐԱՀ

ԵՐԵՄԻԱ ՔԵՍՄԻՐՈՇԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԴՃ ՏԱՐԻՈՑ
ՕՍՄԱՆՅՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑՆ

A $\frac{1}{11}$
68731

Աշխատանքի թույլտվություն
Փ. Մ. Ավետիսյանի

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիայի կազմակերպության
գլխավոր խոսքի սրբանակ

Պատասխանատու խմբագիր՝
բանասիրական գիտ. թիկնաժու Պ. Մ. ԽԱՅԻՆՅԱՆ

Կից հրատարակություն են երաշխավորել գրախոսներ՝
զատմական գիտ. թիկնաժու Ա. Հ. ՓՈՒՍԵՅԱՆԷ՛
և բանասիրական գիտ. թիկնաժու Ս. Ա. ՂԱՅԻՆՅԱՆԷ

Քեօմիւրճեան, երեմիա

Ք 654 Պատմութիւն Համառոտ ԳՃ տարւոյ օսմանցոց թա-
գաճորացն յԱշխատասիրութեամբ Ք. Մ. Անճոթոյանի:
Պատ. խմբ.՝ Պ. Մ. Խաչատրյան.—Ծր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.,
1982.— 416 էջ.

Սաքն աշխատութեամբ առաջին անգամ շրջանառութեան մէջ է
զգրվում XVIII դարի հայ պատմագիր, բանաստեղծ և հասարակական
գործիչ Երեմիա Քյումուրճեանի «Պատմութիւն Համառոտ ԳՃ տարւոյ
օսմանցոց թագաճորացն երկր. որք արեւելեացի սկզբնազարթու
է Բարբիայի միջնազարթ պատմութեան:

Ատարշարեւում ցնեւթեան են տակում ինչպէս հեղինակի հին-
ապարթեան և գրական մասնակցութեան հարցերը, այնպէս էլ արեւ-
ելեացիները և նրա «Պատմութիւնը» իբրև հարկեր սկզբնազարթու:

Հարցնազգրվում է միջնազարթեան Հարատակի և Բարբիայի
պատմութեան հարցերով ցրտզգոյ մասնակցաներին և հետազո-
տողներին:

703(02)—82
b 29—82
703(02)—82

ՅԳՆ 63.3(Յ) 4
Յ(Պ) 1

ԵՐԵՄԻԱ ՔՅՈՄՈՒԹՅԱՆԸ

ԵՎ

ԵՐԱ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՌՈՑ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

I

Երեմիա Քյոմուրեյանը XVII դարի հայ մշակույթի ակաճափը ներկայացուցիչներից է, բազմակողմանիորեն զարգացած մի գործիչ, մատենագիր և բանաստեղծ, որի գրական ժառանգությունն ուսումնասիրողներից Ե. Ակիսյանը այսպես է բնութագրել նրան. «Միակողմանի չէր իր կրթությունը, հմուտ էր եկեղեցական գիտություններու, ներհուճ՝ սրասմագիտութեան, ծանօթ՝ բազմաբնի լեզուներու, յատկապէս հայերէնի, քուրբերէնի և յունարէնի, նաև հարոյսական լեզուներու, հետաբեր՝ ներքին և արտաքին ազգային, միջազգային հազարական իրադարձութիւններու»¹:

Ժամանակակիցները Քյոմուրեյանին համաչել են սրպես «գիտնական», «պատմիչ», «բարզմանիչ», «բարզմանիչ գրոց գրի», «բանաստեղծ», «վարժապետ գրչութեան», «վեհիմաստ և մտքամիտ», «սրբանունդ և բարեգործ», «ուղջախե իբրև գառառակ և միամիտ իբրև զազանի»: Չամչյանը, անդրադառնալով սրլսանայության ներքին կյանքի հարցերին, հիշում է նրան իբրև ժամանակակիցների մտ ներդրակություն ու ազդեցություն ունեցող, բազմակողմանի զարգացած մի մտավորականի՝ «ծանօթ ի դրուս մեծամեծաց և պատուով առաջի նուսաց և Լատինացոց, զոյով տեղեակ լեզուի նոցա»²: Զարբանազ-

¹ Ե. Ակիսյան, *Սրբիա Չելչի Քյոմուրեյան, կանչք ու գործունեությունը*, Վրենա, 1922, էջ 39:

² Մ. Չամչյան, *Պատմություն Հայոց*, Կ. Փ, Վենետիկ, 1784, էջ 725:

յանք¹, Անն², Փարզոմյանք³, Ալիկեյանք⁴, Եղանյանք⁵ և ուրիշներ⁶ խոսել են Վյոմուսեյանի հասարակական-ապագրական գործունեության մասին: Զարգմանայանը Եղի է, որ Վյոմուսեյանը բամբակե անկի նոյն արտեսախի բարգաւաճեանց հետամուտ եղազն է⁷: Անն Վյոմուսեյանի ապագրական գործունեությունը համարել է մեծ հեղաշրջման սկիզբ, շագագոտ մի բան», «մի համազմունք հասարակութեան մէջ գոյութիւն բնեցող բացիւր վերացնելու»⁸: Անյի այս կարծիքը բաժանում է Վ. Փարզոմյանք⁹ գնահատելով այն որպէս մեծ երևույթ պայտահայության կյանքում, որ շատանց երեմիայի Կ. Պալատ մէջ ապագրութեան գործը... յարութիւն պիտի շտեմէ, և այնտեղի հայութիւնն իսպառ պիտի մնար այն խառաքաճոյր տգիտութեամբ, որ հայ մամուլը միայն կրցաւ հարածել¹⁰, տեսնելով զոր մէջ ողբի ապագր զարբոճը: Ալիկեյանը հուշեցաւ Վյոմուսեյանի ապարանը և ապագրական գործունեությունը գնահատել է որպէս «ազգագոտ գործ», որով կտրուց էին մարել ազգակործան վեները¹¹:

Ա. Տեր-Հովհաննեսյանի համար Ե. Վյոմուսեյանը մի գործիչ է, որն աշխատել է խոստանակ ժամանակներում պայտարող երկու կազմերին¹² եղիագրաւ Այնրազցու և Հակոբ Ջուղայեցու խմբակցություններին հաշտեցնել հանուն ժողովրդի և հայ եկեղեցու միասնության, որովհետեւ երանց հակամարտությունը համարել է վտանգավոր իր ողբի ապագայի համար¹³: Անյի բնութայնով Վյոմուսեյանը եղել է ժամանակի շնորհաբար ողբին և հայ առաջին գործիչը, որը կրել է իր մէջ նոր ժամանակի եվրոպական հասկացողությամբ գրական հայակ ու պահանջ-

¹ Գ. Զարգմանայան, Պատմութիւն Հայերէն զարգման, Վենետիկ, 1878, Պատմութիւն հայ ապագրութեան, Վենետիկ, 1886:

² Ան, Հայոց պատմութիւն, Հ. 2, Երևան, 1909.

³ Վ. Փարզոմյան, Երեմիա Տելուրի Քլոսիւրեան, «Մասնագոյր պատմութիւն», Վենետիկ, 1912.

⁴ Կ. Ալիկեյան, Եղ. աշխ.

⁵ Մ. Եղանյան, Յրագրութիւն Երեմիա Տելուրի Քլոսիւրեանի, Երասազմ, 1925.

⁶ Տ. Պալտեան, Հայ աշուկներ (տե՛ս «Միջրան», Կ. Պոլսոյ, 1889, էջ 811—812), Գ. Մանուկեան, Մասնագրութիւն Հայ ապագրութեան, Հ. 1, Վենետիկ, 1938, Գ. Աննյան, Հայ զիջք և ապագրութեան արվեստը, Երևան, 1938.

⁷ Գ. Զարգմանայան, Պատմութիւն Հայերէն զարգման, էջ 330:

⁸ Ան, Եղ. աշխ., էջ 329.

⁹ Վ. Փարզոմյան, Եղ. աշխ., էջ 189.

¹⁰ Կ. Ալիկեյան, Եղ. աշխ., էջ 45.

¹¹ Ս. Տեր-Հովհաննէսեան, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Նյուտոնի, Երասազմ, 1890.

Ակիւնյանը նիմնադրապես ստումնասիրել է Քյոմուրեյանի կյանն ու գրական գործունեությունը: Ունի արժեքավոր դիտարկումներ նրա ստեղծագործությունների բովանդակության, լեզվի, սաղաշարիության հարցերի շուրջ: Ըստ նրա Քյոմուրեյանի ստեղծագործություններին հարազատ է հայտնենների ու փուլակյան փայտակների շարքը, Քյոմուրեյանը զանգում է հայ գանձարանների ու սաղարանների ազդեցության ասկ, շարուն նմանութեան կը ձգտի²⁰: Մ. Կլանյանը հրատարակել է Քյոմուրեյանի «Փառարարիան»-ը՝ կենսագրական ներածականով և հավելվածով, որտեղ առաջին անգամ ներկայացված են նրա բոլոր, ուղերեները, գանձերը, սղերը, այն հիմնադրումով, որ զրան է զու գուն յայտե արտի երեմիայի ապրած ժամանակին և իր ու Քիոմուրեյան զիդուստանին անդամաց կեանքին վրայ», յայտարանելու: Երկուստեք հայտն կեանք՝ առանց մերն կամ անձանք անկիւն մը մնացած ըլլալու²¹: Սլականը վերլուծել է Քյոմուրեյանի ստեղծագործությունը և մասնաշնչել նրա՝ ժամանակի գրական շարժման ներկայացուցիչներէջ մեկը՝ անկը, զիդը, Եկարագիդը, արժեքը հայ զգրութեանց պատմութեան մէջ: Ես երեմիային համարում է ժամանակակիցների մէջ ամենագրագետ անը, որի գրութիւնները ժամանակի հետ մտած են արդէն, բայց անոր արժանիքները կը շարունակեն անկը, որ պարսեայ զգրութիւն պատմութեան մէջ անկիւն անկիւնաբար մը անկի է», որի գրական սկզբունքները որդիքել են արեւմտեայ նոր գրականութեան և Միսիրաբայան երկու հատվածների՝ Վենետիկի և Վիեննայի ներկայացուցիչները²²: Լ. Մանակյանը աշխատել է ապ Քյոմուրեյանի հասարակական-կազմակերպական հայացքների զարգացումը, արժեքավորել նրա ստեղծագործությունները, գտնել բանաստեղծի սեղը հայ գրականութեան պատմութեան միջ: Ես ընդգծել է Քյոմուրեյանի ստեղծագործութեան սերտ կապը միջնադարեայ հայ բանաստեղծութեան հետ ընձանիկայի և ռնի առանձնով, նկատել նաեւկացու ազդեցությունը, նաեւկացուն նմանակելու երեմիայի ձգտումը²³: Միլիթ-Սեանդեանյանը, ստումնա-

²⁰ Կ. Ակիւնեան, Եղբ. աշխ., էջ 171:

²¹ Մ. Կլանյան, Եղբ. աշխ., էջ 80:

²² Զ. Սլական, Երեմիա Չելեպի (տե՛ս վերև, 1929, էջ 369, 1946, էջ 25, 169): Երկուստեք «Միսիր» այդ Կամուրեյանը հրատարակել է նաեւ Քյոմուրեյանի «Փառարարիան» հրատարակած Կ. Պարսեայ ստեղծագործութեանց մի հատված՝ «Փառարարիան» յարաբար է «Յարտում կանկանց որ սիրտն զարդ շարելու սկզբունքով մի բանաստեղծութեան»:

²³ Լ. Մանակյան, Երեմիա Քյոմուրեյան, Երևան, 1964, էջ 84, 179:

սիրության ենթակելով «Պատմություն Փարեզի և Վենայի» սիրավեպի հայերեն թարգմանության հանգամանները, աևաարբեր չի մնացել եւս բարեբեկ թարգմանության նկատմամբ՝ բարձր գնահատելով Քյումուրեյան-թարգմանչի արժեւորը²¹։ Բ. Տեր-Ղևոնդյանը գնահատել է նալ ժողովրդի պատմությունը այլ ժողովուրդներին ծանոթացնելու Քյումուրեյանի նպատակը²²։

Ե. Քյումուրեյանի հասարակական-բողոքական համոզմունքները հենարան են ենթարկվել Բ. Հովհաննիսյանի, Լ. Անասյանի, Լ. Սիրունու աշխատություններում²³։ Քյումուրեյանը ուշագրության է արժանացել նաև հայ գրականության պատմություններում²⁴, գրավել նույնիսկ օտարազգի հայագետների հետաբերությունը։ Վ. Քրյուսովը սուսերեն է թարգմանել նրա «Ի վիսայ սիրայ և ուրախութեան» առաջը²⁵։ Հանգար հայագետ Նյուցը գերմաներեն մի հոդվածով հանգար է գերմանացի արևելագետներին է ծանոթացրել Քյումուրեյանին՝ ու նրա ստեղծագործությունը²⁶։ Լ. Անդրեասյանը բարեբեկ է թարգմանել հեղինակի «Ստամբուլոյ պատմություն» երկը²⁷։

Անս այս է խիստ սեղմ գծերով այն ամենը, ինչ երկու հարյուր տարիների ընթացում ստեղծվել է Քյումուրեյանի մասին։ Եվ երբ Չամչյանից մինչև մեր զարի սկիզբը հեղինակները Քյումուրեյանին անգրահարձել են անուղղակիորեն, ապա զարստկարից նրա կյանքի ու գրական ժառանգության մասին գրվել են արժեքավոր առամեասիրություններ և հոդվածներ, որտեղ, սակայն, ունեցել են գլխավորապես բանասիրական բնույթ։ Երբ նույնիսկ պատմագրական աշխատություններում Քյումուրեյանը հիշատակվել է, ապա դա կապված է եղել այն

²¹ Կ. Մեյի-Մանթաշյան, Պատմութիւն Փարեզի և Վենայի, Երևան, 1960, էջ 67։

²² Բ. Տեր-Ղևոնդյան, Երևանի Չեչեկոյնի սրբու Մուսուշիմ Բաշիի ազգային «Նե Վիկագի Ըս» գիււ.ս. 1960, № 7-8, էջ 142-151։

²³ Բ. Հովհաննիսյան, Գրականութեան շարժումները հայ պատմագրական մտքի պատմութեան, Երևան, 1960, Լ. Անասյան, 1971 զարի պատմագրական շարժումները Արմենայի Հայաստանում, Երևան, 1981, Լ. Սիրունի, Փոխ և իր զերը, Պէյրով, 1965։

²⁴ Կր. Փարսեյան, Պատմութիւն Տարջ գրականութեան, Երևան Բ, Երևան, 1967, Մ. Անասյան, Եզ. աշխ. Բ. Մուսիկյան, Հայ ժողովրդի ժառանգար Ջյուկուրի պատմութեան, Է. 2, Երևան, 1977։

²⁵ „Похоже Арменок“, М., 1916, стр. 235-236։

²⁶ Schütz, Jeremia Cetehts Türkische Norke (Zur Phonetik des Mittel osmanischen), Budapest, 1971, 402-430 pp.

²⁷ Eranya Ceteht Künürüyon, İstanbul tarihî, İstanbul, 1952։

բանի հետ, որ դրանցում Լենուրյան է անվել արևմտահայության հասարակական-հազմական վիճակը, և հնաբազուր չէր շրջանցել Քյոմուրեյանին: Լույս են տեսել նրա շատ ու շատ երկերը, բայց դեռևս անտիպ են մնում այնպիսի գործեր, որոնք ունեն նախադասական ու սկզբնադրյալային արժեք:

2

Երեմիա Քյոմուրեյանը ծնվել է 1637 թ. մայիսի 13/22-ին Կոստանդնուպոլսում¹¹: Չամչյանից սկսած շատերն են անգրագործել Քյոմուրեյանի կենսագրությանը: Թարգմյանը, Ալիքյանը և Ելանյանն այնպես համակարգմանիորեն են ուսումնասիրել նրա կյանքի հանգամանքները, քեկ ոչ սպասիչ, որ այսօր այդ հարցի մասին խոսելիս անհնարին է շփոթել նրանց:

XVII դարի կեսերից պոլսահայության շրջաններում քաջ նշանի Քյոմուրեյան բնուանիքի ավագ ներկայացուցիչները, ապրելով շեկախական ապստամբություններ՝ և պարսկա-օսմանյան պատերազմների ահավիճիցները, հավանաբար նախորդ դարի վերջերին կամ XVII դ. սկզբներին գաղթում են հայրենի Դարանաղաց գավառից և հաստատվում նախ՝ Դալիպոլիում, ապա՝ Կոստանդնուպոլսում: Քյոմուրեյանը այդ գաղթի մասին հոր մանվան արքիվ գրած ողբում հազարգում է.

Մեռից տեսակից սա ի մեծ զարմից յազնուականից,
 նախ յԱրևելից, ի պապանց առնմից զան յԱրևմտիս,
 Ի Դարանաղիս՝ բնակեալք ի շինիս անուամբ Խոֆայից.

¹¹ Բնակարանների էջ խումբ (Ս. Մամուլյան, Յ. Պալյան, Մ. Ալեքսյան, Մ. Քեֆրյաներ, Գ. Չարբախյան) Հիմք ընդունելով Չամչյանի տեղի ինքն Օրբեմա Չելեպի, 1280-ի զուտրա կենաց իրարք, մնաւ յամի նմեք (1635) ի Կասակի վախտն անաքս (Մ. Չամչյան, նշք. աշխ., էջ 723) Հիշատակաթղթից, Նիսաղոսի Ա, որ Քյոմուրեյանը ծնվել է 1635 թ.: Նապիեք Քարգոմյանն է այս թվականը գրելիք Կամարի. «ՄԱՆ» ալ (արդ ինք ընդունել, որ ժամ ըլլայալ է 1621-ին, թելեւ Օրբեմա Չելեպի, Կ. Պալյան) Տէր 1643-ին պատահած սուկայի Հրչեհի պատմութիւնն ընելով, այդ միջոցն ինչեք իրեն Յ ասորի նոր թնտիւրում իչ գրեւ և աստարիկ է. թեև զարստումով, ինչոյան թվականն ընդունել 1637 թ. (Ք. Քարգոմյան, նշք. աշխ., էջ 128): Անհանձն Ակիբյանը, Ննչկելով Տարեցրտական պատմության եւսիք յամի իննորդիկ նոր էջ մանալս զկայաթյան վրա, հաստատում է Քարգոմյանի կարծիքը (Ն. Ալիքյան, նշք. աշխ., էջ 30-31): Վերջապէս, Մ. Արևանյանը, իր արամաղայության տակ անհնայով կենսագրական անհետահայտանք արշարք՝ «Թարգմոսիթիւր», սեպտեմբեր է Կամարում 1627 թ. մայիսի 22-ը՝ նոր ամսարով (Մ. Արևանյան, նշք. աշխ., էջ 42):

Անց յարոց յարգիս զարմ և զառակից բոս ժամանակից,
Տեսոյ ճկալից նեղութեանց վշտից շուեալ հայրն անարց
Գայ ի կողմանիս ի Կիլիպոլիս՝ անեսալ զճնունդն արուսիս
Մինչ նոր հանգստի նոր օրեանից արձնեալ և յաստից²¹:

Սակայն, ինչպես երևում է, Ներսիսայի նամար պարզ չէ. քն իր պա-
պերը արևելյան ո՞ր շրջանից են եկել Ներսուս՝ Գարսնադայաց եր-
կիրը, որտեղ բազմացել են շարոց յարցաւ և այնպէս, շեկալից
Նեղութեանց վշտից» փախչելով, եկել Գալիպոլի, ուր ձևվել է հայրը:
Ես երկու անգամ ևս հիշատակում է իր ստեղծագործւթյուններում
իբեկց արևելյան կողմերից Գարսնադի՛ք եկած լինելու մասին՝

Ներսիսա Քիզանդեցի, որ նախնինք է արևելցի,

Զրկեալ խրեանց հայրենեաց կոչեցան Գարսնադեցի²²:

Ներսիս կոչեալ՝ Գարսնադեցի նախնեաց պանդխտեաց արզ
Քիզանդեցի²³:

Քյումուրճյանների՝ Գարսնադիից եկած լինելու մասին է զրում նաև
1640 թ. Կ. Պոլսում թղթօրինակված Հայստանօրհի Սարգիս գրիչը իր
հիշատակարանում. «...ԶՊատմիսայ երկրէն ի գեղջն Սպարսայ զուր
Մարտիրոս Բանանայն, որ բազում աշխատանք ունի զսակ Այստա-
նօրհիս, և վերակացուն նա էր²⁴: Այսպիսով, ի հայտ են գալիս երկու
անուն՝ Կոմայից և Ապարսա, որոնց սեզագրությունը, սակայն, ան-
հայտ է մնում Քյումուրճյանի կենսագրիչներին²⁵:

Ներսիս Քյումուրճյանը իր ստեղծագործւթյունները ստորագրում
է «Ներսիսա գպիր», «Ներսիսայի բանասիրէ», «Ներսիսայէ Քիզանդա-
ցոյ», «Գարսնադեցի», ինչպես և քարհեռեհին հարազատ և թնդունված
«Քեօմարհի գասէ», «Քեօմարհիգասէ Ներսիս Չլչլուուն», «Քեօմարհի
գասէ Էրևմասուն», նույնիսկ՝ «Քեօմարհի օպի»: Անդրեցին նրա հորը՝
Մարտիրոս Բանանային հիշատակում է «Քեօմարհի» անունով՝ «Քեօ-

²¹ Մ. Կլեմենտ, Եջ. աշխ., էջ 622—624. Քյումուրճյանների թնդանկերից փախած և
Ներսուսը եկած լինելու մասին է վկայում նաև Կանաթարարճյաններում (ՎՍ. 410)
Եջվան հիշատակությունը:

²² «Քեօմարհիի հրահրվան Կ. Պոլսոյ» (տ՛՛ն և Ն. Պալարեան, Ուրախ Ժողովրդաց,
ձեռ. 492, էջ 282թ):

²³ Մամեկագորան, ձեռ. N 5730, էջ 15թ:

²⁴ Զ. ժանկիյան, Հեթմոսի Ազնայ, Քիճիկ, 1893, էջ 37—38. և Ալիմեան, Եջվ-
անի., էջ 17:

²⁵ և Ալիմեան, Կաթ սեզում:

մօրենն մնաւ ակն»²⁷: Կենսագիրներին ննամբբեկ է «Քյոմուրեյան» ազգանվան ծագման հարցը: Ակիւնյանը գտնում է, որ «Քլումբուրենան անշուշտ զազրականութեան մէջ ժառանգուած անմասնուն է. Սարգսի (Երեմիայի պապի հոր—Փ. Ա.) զօրծարած արուստէն այսպէս կոչուած»²⁸: Խայնն է կրկնում նաև Հ. Սահակյանը. «Քյոմուրեյան ազգանունը, որ նշանակում է Ածխագործյան, կենսագիրների վկայությամբ զայիս է Երեմիայի պապի արհեստից»²⁹:

Թուրք հանազարհօրդ Էվլիա Չելեբին իր «Իֆր հանազարհօրդուրյան»³⁰ մէջ, Կամախի բերդի շրջակայքի նկարագրությունն անելիս, վկայում է. «Եփրատ գետի դիմացի ակփն, Փեմախից մեկ ժամվա նոսափարուրյան վրա ընկած 700 տեղից բաղկացած Քյոմուր գյուղում հոտօղ ազանաճիքի էմիրն Եսլնպիս խշողներին է: Շատ հայտնի է ծյունինց սպիտակ և Կրքշենիւրի աղից ավելի համեղ աղը: ...Քյոմուր գյուղի կողմով այգիների միջինց հոտօղ Քյոմուրի գետակը սկիզբ է առնում Քերչասի լիւններից, անցնում Քեմախի բերդի մոտով»³¹: Ենչպիս հայտնի է, սուլթան Մուհամմեդ II-ը (1451—1481 թթ.), երբ գրավեց Կաստանդուպոլիսը, «կասկածելով զապստամբելոյ Յունաց, ի Պրոսպայէ կամ բառ այլոց ի զանազան կողմանց կամ բնակեցոյց զհայս ի վեց զանազան տեղիս հազարին, որք և անտանեցան վեց ծոզովորդ, տանկերէն այրք նկմալք», որոնցից մեկը կոչվել է «Քլումբուրենի օտարըր»³²: Այսպիսով, այս եկու տվյալները ննարափորություն են ապիս ենթադրելու, որ Քյոմուրեյան ազգանվան ծագումը կարող է կապված լինել տեղանուններից որևէ մեկի հետ: Առաջին, շկասկածելով Էվլիայի հազարափորյան վրա, պետք է կարծել, որ հիշյալ Ապուլուս կամ Կոնստանդուպոլիսը շատ մոտ են գտնվել Քյոմուր բնակավայրին, և զազրականության ժամանակ Դալիպոլիսում կամ Կաստանդուպոլիսում Երեմիայի նախնիները նանաչվել են Քյոմուր գյուղի անունով: Նկատենք, որ Քյոմուրեյանն իրեն անվանում է նաև «Քլումուր զտա»³³: Երկրորդ.

²⁷ Մ. Կոստան, Եջ. աշխ., էջ 98.

²⁸ Ե. Ակիւնյան, Եջ. աշխ., էջ 27.

²⁹ Հ. Սահակյան, Եջ. աշխ., էջ 3.

³⁰ «ولياچلیسی، سیاحتنامہ سیسی، ج ۲، ص ۱۸۶»

³¹ Էվլիա Չելեբի, Երևան, 1908, էջ 152.

³² Ղ. Ենիքեան, Աշխարհագրութիւն շրջից Մասսից..., Ե. Վենետիկ, 1802, էջ 112.

³³ Բ. Ֆրիլանդեան, Յուզակ ձեռագրաց Դալիպոլիս աղ. Մաս. Հայոց. Կրտսեան,

1861 (Հեռ. 141, էջ 70—72).

հնարավոր է, որ Վյաժսուրեան գերդաստանը, զայով Կոստանդնուպոլիս, բնակված լինէր շէնքերի ասպետ Բազանտասով և շատ այլով համաշխարհային Վյաժսուրեան ժակետեանով, որ և հետագայում կարող էր վերածել ազգանշան:

Նեւմիայի հայրը եղև է Պոլսի ս. Սարգիս եկեղեցու ավագ բահանա Մարտիրոսը, որին իբրև հեղինակավոր և ազնիվ մարդու, Նիխազար Այնթապցին և Մարտիրոս Ղրիմեցին իրենց բացակայության ժամանակ վաստակել են պատրիարքական արտօր գործեր⁴¹։ Իսկ Փիլիպոս Աղբակեցի կարողիկոսը, 1652 թ. Պոլիս այցելելով, նրան կարգել է շիմիկ և ասագերեց ս. էջմիածնայ որպէս զի ի վերայ գանձեանակին լիցիւ, մի կարևոր պատասխանություն, որ հետագայում կատարել է նաև ինքը՝ Նեւմիա Վյաժսուրեանը⁴²։ Տեր Մարտիրոսը մահացել է խոր ծերության հասակում՝ 1681 թվականին։ Նեւմիայի մայրը՝ Յուզիտան, մահացել է 1663 թ.⁴³։ Վյաժսուրեանի երկու եղբայրները՝ Պարզը և Կոմիտասը, իրենց հոր մահից հետո համահայագործել են։ Պարզը, ստանալով հոր Մարտիրոս անունը, պաշտօնավարել է մինչև 1700 թ. և կենել մահանշանցում։ Կոմիտասը, որ եղբայրների մեջ կրտսերն էր, նախառակվել է 1707 թ. Պոլսում՝ զոճ գնելով պապանայության շրջանում՝ ծայր ասած իմբակցությունների պայտարին։

Վյաժսուրեանն աշակերտել է ս. Սարգիս եկեղեցու բահանա սեր Հովհաննէսին, որին կոչում է շիմադեան իմ Տէր Յովհաննէս և զքստ նոզեկանին գուէր Յովհաննէս բահանայն⁴⁴։ Տեր Հովհաննէսը նրան ուսուցանել է Սուրբ Գրոց պատմություն, զբնական արվեստ, եկեղեցական երաժշտություն։ Կենսագրիները, նկատի ունենալով Վյաժսուրեանի գիտելիքների լայն շրջանակը, ենթադրել են, որ այդ բարբ ուսանել միայն սեր Հովհաննէսից հնարավոր չէր, որ նա կրթությամբ և գաւախարակությամբ զբաղվել են նաև ժամանակի գիտուն վարդապետներից Վյաժսուրեան բնասնիքին շատ մաս կանգնած Նիխազարն ու Մարտիրոս Ղրիմեցին։ Այդ մասին Նիխազարին Նեւմիայի հոր ուղարկած նամակում կարգում ենք. «Փոխանակ իմ առաքելի առ սրբաբնից զորդակն իմ և զմառայ Բա... գունձեանին իմ և հոգեծինն Բա զարդից բոս հոգաց, զոր սնուցանէր հաստով... և ի ԲՆ պատուաստեցաւ

⁴¹ Մ. Կյանեան, նշվ. աշխ., էջ 29:

⁴² Նույն տեղում, էջ 28, 29, 139, 142, 149:

⁴³ Նույն տեղում, էջ 60, 611:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 172, նաև «Կոմիտասի ս. Կարապետ Ազգեցույ ի Կրճուկ» (1668):

Ե. Ալիևան, նշվ. աշխ., էջ 109):

իմասան»¹⁶: երեմիայի կրթադաստիարակչական զործում մեծ հաջածություն է չուցարեւել երեմիայի հոգեհայր՝ մոր հեռին, չեւ եւս զսասացողն մե... զպապն եւ ծեօզ հոգեպէս զմանեախի Ամբակումն, որք բազում երկասիրութեամբ Լեախասարեցաւ ի վերայ մանկահասակ տկար տեսութեան մեծում տնկեցուցանել ի մարզաբանս զոց մակացութեան, որ վասն սիրոյ և ազօրից նոցա տէրն տէրանց ասասածիս շնորհաց»¹⁷:

Երեմիան 18 տարեկան հասակում սկսել է աւերել բարեբեւեւ, «Զի բազում անգամ ի մանկութենէ ի նա հարկեալ ի ծնողաց և շատ նախասին կրեալ վասն բանիս, զի պիտանի Եր հանապազ, և այժմու ձեռս արեալ բանին, միքէ աստուած յասաջացուցեալ»¹⁸: Քի ով է եղել նա բարեբեւեւի ռուսացիչը, հայտնի չէ, բայց մի բան պարզ է, որ նա բարեբեւեւին տիրապետել է զերազանց: Այդ են վկայում նա բարեբեւեւն տաղերն ու նամակները, հայերենից բարեբեւեւն թարգմանությունները: Երեմիային մատչելի են եղել նաև հունարենը, պարսկերենը, արաբերենը և եբրայեցեանը¹⁹: Ես ունեցել է նաև երաժշտական ընդունակություն: Փորձել է գրած տաղերը եղանակազօրել, սակայն եկեղեցում դրանք երգել տալ նրան չի հաջողվել: Քյոմուրեյանի զիտելիքները, կրօնական և եկեղեցական պատրաստվածությունը տեսնելով՝ եղիպազար Այնթապցի վարդապետն առաջարկել է նրան սարկավազ ձեռնադրվել, որպեսզի հետագայում հեռավարություն ունենա Կանան կամ վարդապետ դասնալու: Մակայն առաջարկությունը մերժվել է և՛ հոր՝ Մարտիրոսի, և՛ երեմիայի կողմից. «Թ՛՛ն (1656) ապրիլ 12 շաբաթ օրս վարդապետն ասէր տէրտէրիս (իմա՛ տէր Մարտիրոսին—Փ. Ա.), թէ թէր, որ ասաց սարկավազ օրենեմ, նաստիս համար, եւ տէրտէրս ոչ է տեսալ կամք, եւ իրիկունս ասաց ինձ տէրտէրս, եւ ես այլ չկամեցայ»²⁰:

¹⁶ «Սբեւո, 1882, էջ 378:

¹⁷ «Գեղեցիակ Ս. Կարապետ եկեղեցու ի կրեալ...» (տե՛ս Կ. Ալիևան, Նշգ. աշխ., էջ 100):

¹⁸ Մ. Եղանեան, Նշգ. աշխ., էջ 127: «Նուրախան, Վարդապետ, 1917, էջ 24:

¹⁹ «Վրդապետի աչքս երեմիայի մարդարէն, որ էր շատ բարեց աշխարհիքն ծրարիցս շաբաթուոյն, որ ի խնորոյ Մելիգոյն ասա ասիք սաղաշարեալ, աւ ի յշտաստութիւն ս. մարդարէն և ի Բաբականսն անխտանաւորեալն կցալ ի կրեալու և վասն Աստուծոյ և ի սէր նորսո (տե՛ս Վրդապետաւորեալ յԱչքս Մելիգոյ, Կ. Ալիևան, Նշգ. աշխ., էջ 102):

²⁰ Մ. Եղանեան, Նշգ. աշխ., էջ 148:

Երեմիա Քյամուրեյանի աստիճն ստացիլները նրան ստացանել են գրչության արժեքս, քիև նա իր քննորհնակամ Երեմիի հիշատակարանում համեմատուն վկայում է, որ ինքր գրչության հասունի ստացում չի ստացել, շղի չէր իմս արհեստ գծագրութեան և ոչ ունեայ վարժուպետ¹²։ Բայց նա հմուտ է եղել այդ արհեստում, նույնիսկ իր գիտելիքները հաղորդել է ուրիշներին, որոնցից մեկն է եղել գրիչ Մարկոս Չմշկաձագցին, որն իր քննորհնակամ Երգ երգցիի հիշատակարանում այդ մասին գրում է. «Քարմասար և աղիկար, ազլա և անքմաստ, հեղայ և մոխույ հառասար շնչի՞ն ծառայ Մարկոս երէցս, որ եմ զերկրէն Չմշկէժնեկու, և յոյժ ցանկացայ ուսանել զգիրս կտարեւայս և ոչ կարացի ուսանել, բայց սակաւ ունեայ եղէ վերակացութեամբն վեհիմաստ և մալրամիտ, արասունդ և բարեգործ որդի հարազատ Բահանայպետին սեր Մարտիրոսի, ոգրախոս՝ իբրև զսասարակ և իբրև զՄեանակ և զՄեսրոպ ինքն Երեմիա Չէլեպխս»¹³։

Ե. Քյամուրեյանին զևս 23 տարին շքութեամ անսնում ենք հայոց պատրիարհարանում՝ Բարուսպոյի պատասխանատու պաշտանում։ 1660 թ. սկսվել է Լեւո հասարակական գործունեությունը, որը նրան որևէ ուստիություն, նույնիսկ էլ դասնություն պաներ է պարգևել։ Նա շրջել է պատրիարհությունը ենթակա քեմերն ու առաջնորդություններ, եղել Երուսաղեմում, Հայկում, Գամակասում, Քուսայում, էջիբնեում, Կոնիայում։ 1685 թ. կկել է էջմիածին, որ մնացել է մեկ տարի և այդ ընթացքում բարեհրեն բարգմանել մի համատոտ Հայսմավուր, և որն բնծայել է իր վարդապետ որդուն՝ Գրիգորիսին. «Քարգմանեցաւ և որսարդեցաւ և զրեցաւ սխալոտ մեռամբ Երեմիայի... ի սուրբ էջմիածին, ՌՃԼԴ (1685) քուսկանի՝ բնծայելովս առ որդեակն իմ սեր Գրիգորիս բարունի»¹⁴։ Քյամուրեյանը գրել է ուղեբաներ, խմբագրել Եղիազար կարաղիկոսի՝ պարսից խանին ուղարկած բարեհրեն համակը¹⁵, ծագկել որդու՝ Մաղախիի հետ նախապետ վարդապետի աստվածաշունչը որդու՝ Հովհաննիսիանում¹⁶, որ հանդիպել է Զախարիա Սարկազազին, որը, ի նշան իրենց բարեկամություն, իր պատմություն հիշատակարանում գր-

¹² «Մարգմաղեցի, 1660, էջ 179—182.

¹³ Մամուկարան, ձեռ. N 8468, էջ 135ր (Այս հիշատակարանը սխալ մեկ տարեթից բանասեր Գ. հայտարարելը)։

¹⁴ Ե. Պարեան, Տուցակ մեռապոսք Ցրուսայէմ, ձեռ. 1676, էջ 135ր.

¹⁵ Մ. Կրանտե, էջ 1, աջի, էջ 224—225.

¹⁶ Կոյն սեղս, էջ 94.

ում է. «Յիշեցէք եւ զԹիւզանդացի պարոն երեմիայ զիտնտեան և զորդի նորա՝ զՄազաքիա պատանի, զնկարիչ պատկերաց և զուսկածաղիկ աւարոզ, որք են բուն բարեկամ ինձ՝ քչուսուացեալ Զաւարիայիս»¹⁸: Ի դեպ, նրանց բարեկամությունը կարող էր սկսված լինել ավելի վաղ, 1682—1684 թթ.: Երբ Զաւարիան գտնվում էր Սեկյուսարում¹⁹:

Ե. Քյոմուրեճյանի կյանքի պայծառ, բայց կարեւոր էջերից է նրա ապագրական գործունեությունը: Տպարանը նա հիմնեց 1677 թ. Ի հիշատակ Արքա Չելեքիի, որը հզացել էր այն հիմնելու միտքը և երեմիային առամաղթել նշուրական միջոցներ: Եւ նույնիսկ մեծել էր լսել երեմիայի խնդրանքը՝ ինչ-ի՞նչ պատահողներով նրա մարզելու ապարան հիմնելու մտքից.

Բայց Չելեքի ի բէն հայցեմ
Մեծ խնդիրք է, զոր ազաշեմ,
Ի միտք ունիս բան մի կարծեմ,
Զապագրութիւնն գրաց ասեմ:
Զայն հան ի մտացդ, ով գերունակ,
Զի չէ պատեն, այլ գարծ պիտակ²⁰:

Արքա Չելեքին շտեմով ապարանը, մտահացով 1675 թ., իսկ ապարանը գործեց 1677—1678 թթ.: Քյոմուրեճյանը ապագրեց երկու գիրք՝ և. Ննորհալու «Յիսուս Ռեդիս»-ն²¹ և իր «Տեղեաց տնօրինականաց»²² ստեղծագործությունը: Քյոմուրեճյանը ապարանով սկսեց լուսավորական մի գործունեություն, որը շարունակեց Գրիգոր Մարզավանցին՝ ստանալով Քյոմուրեճյանից ապարանի ամբողջ գույքը և ապարանը վերականգնելով ու հասցնելով կատարելության²³:

Քյոմուրեճյանն ամուսնացել է վաղ՝ 17 տարեկանում: Ունեցել է չորս զավակ՝ Ամրակուր, Մազաքիան, Հովսեփը և Սողոմեն: Վերջին երկուսը մահացել են պատանի հասակում: Ավագ որդին 1680 թ. նե-

¹⁸ Զաւարիա Մարտիրոս, Պատմութիւն Վաղարշապատ, 1870, էջ 266.

¹⁹ Захарянъ Канонерын, Хромска, М., 1869, стр. 16.

²⁰ Մ. Ասեկան, Եջգ. աշխ., էջ 513—513.

²¹ «Գիրք որ ի մնացորդաց Յիսուս Յրդայ զորն սնան ճերտիտ Կոյեցույս, Ե. Պոլիս, 1677.

²² «Երեմիայ Չելեքի Քյոմուրեճյան, Տեղեաց տնօրինականաց սնան մերոյ Յիսուս Քրիստոսի, Կ. Պոլիս, 1678.

²³ Գ. Ասեկան, Եջգ. աշխ., էջ 118.

հայրվել է արևաքա՝ Գրիգորիս սանձով և մեկնել էջմրածին: 1691 թ. վերադարձել է Կ. Պոլիս և պաշտոնավարել ս. Լեւոնասկապետաց եկեղեցում: Մահացել է 1692 թ., հավանաբար ս. Լեւոնասկապետաց եկեղեցու երգեհի ժամանակ ստացած այրվածքներից: Մեզ այդ նկարագրյան եւ հանգեցնում Մինաս Ամզեցու մի հիշատակարանը, որ նա բողել է 1692 թ. նոյեմբերի 23-ին իր օրագրության մեջ՝ «նոյեմբերի ԽՅ (23) Բուսն փախաւ, զի լուայ զայրումն Լեւոնասկապետ եկեղեցոյն և զմահ Քովարեի Գրիգորիս վարդապետին»⁶⁶ և այն, որ Գրիգորիս մահը տեղի է ունեցել երգեհի օրը՝ 1692 թ. սոստոսի 6-ին⁶⁷: Մաղափյան ամենուրեք բնկեակցել է հօրը, եղել է զբիշ և ծաղկող: 1700 թ. երուսաղեմի մարտն Մինաս և եղբայր վարդապետները նեա զնացել է Լոսմ: 1671 թ. բառ Ամզեցու օրագրության, նրան հանդիպում ենք երուսաղեմում⁶⁸, իսկ 1672-ին՝ Մասմրուպում: Ըստ հավանաբար 1707 թ., հորեղբոր՝ Կամիասի նահատակարանից նեա, նա նեաացել է Քուրփայից:

Երեմիան կյանքի վերջին տարիներին ծավալել է բուն գործունեություն: Նա ապրել է իր սիրելի աշխարհում և վիշաք թեթևացնելու համար միտքաբարություն որոնել ասեղծագործական աշխատանքում: Այս շրջանում են գրվել նա «Տարեգրական պատմություն», «Լուսնառո պատմություն բազմաթիւ օսմանցոց» արձակ պատմությունները և որիշ բազմաթիվ արժեքավոր երկեր: Երեմիա Քյումուրեյանն իր մանկանացուն կեցել է 1695 թ. Կոստանդնուպոլսում, շեքովարեա օղլու Երեմիայ Չելչյին՝ եղբայր տէր Կամիասին, նահգեա 1144 (1695)⁶⁹,—նիշատակել է Պաղատաս Գլխից:

3

Ըստուտ է ու բազմաման Քյումուրեյանի գրական ժառանգությունը: Երևանի Մաշտոցյան մատենադարանում, Երուսաղեմի ս. Լուկորյանց վանքի, Վենետիկի ու Վիեննայի Միտրարյան միաբանությունների և մասնավոր հավաքածուներում, գրապահոցներում այսօր պահվում են նա համակներ, ուղերեններ ու ներդրումեր, ապրերի,

⁶⁶ Մ. Կումուրեյան, հղվ. աշխ., էջ 165:

⁶⁷ Եւլիս տեղում, Երուսաղեմում, էջ 28:

⁶⁸ Եւլիս տեղում, էջ 283:

⁶⁹ Պաղատաս Գլխի, ժամանակագրութիւն (տե՛ս «Մեր ժամանակագրութիւններ», Ե. Ա., էջ 343):

դրանի № 1675⁶⁰ գրչագիրը: Այն շնորհնակի է սեր հաշի Գալիպոլ-
ցի գրիչը Գալիպոլիում և այդ արիվ բողի է երեք նիշատակաւան,
սունցից աստիճն երկուսը վերաբերում են հրատարակվող պատմու-
թյանը (էջ 13ա, 174ա), իսկ երրորդը՝ Փյունուրեյանի «Պատմութիւն
Ստամբուլոյ» երկին և ամբողջ գրչագրին (էջ 274ա): Խաշիան այդ աշ-
խատանքը կատարել է Քրակիայի հայոց աստիճար, զէլա յուրուրեյալ՝
Արամիան Կեհապու խնդրանով:

Իսկ վայելող այսքմ գրիս՝
Տէր Արամիան զէա յուրուրեյալ,
ներ աստիճարդ և Քրակիայ
Կնցցէ ամօք երկարացալ:

Սկսել է հայոց շնագար հարիւր յարսուն քսիւն, այսինքն՝ 1731 թ.
և ավարտել նախ՝ «Պատմութիւն համառոտ...»-ը՝ 1732 թ. փետրվարի
23-ին. «Փեռալ աստիճարա պատմութեանց զիւրա ի զիւրաբազմէ Գա-
լիպոլի ձեռամբ ումնմն անշնորհէ կոչեցեալ մեղաստէր իրիցու ի ՌճԶԱ
(1732) քաւկանիս Հայոց, որ օր ԻԳ (23) էր փետրվար ամսույն, ապա՝
երեք ամիս անց, մայիսի 16-ին՝ ամբողջ ձեռագիրը:

Ճանկ անալ եզերեցաւ
զավաստութիւնս Բիւզանդեան

Շրջան մեր հազար հարիւր
ուրսուն և մէկ քիս յանուան
ներ ամսեան և մայիսին
եր անցեալ աստիճարք վնշտասան:

Եվ հաճենիկ է պատվիրատու շնորհողին:

Յուրակ ձեռագրաց սրբոց Յափրեանց, ծրարագրմ., Հ. 1, էջ 92—93, նաև՝ *J. H. Constantin*
316, Osmanli Tarihi, Ankara. 1954, cilt. 3, s. 544:

⁶⁰ Մատենադարան, ձև. 1675, թղթվածու, ժամանակ՝ 1732 թ., անց՝ Գալիպոլի,
Քէրք՝ 277, թուղթ՝ 16,4×10,5, ձիւսյալ, նարսպուր Տոյ՝ 24, հազմ՝ հոգ. Գրի՝ Խաշի
Գալիպոլցի, հրատարակարան գրի՝ 17ա, 174ա, 274ա, Շնորհակէ՛ 173թ—174ա, 278թ—
—271թ Ստամբուլ՝ Արամիան Կեհապուր Գատարի Քէրք՝ 3թ, 8, 11, 14, 24, 25, 27,
46, 56, 62, 75, 77, 82, 91, 103, 105, 118, 132, 140, 178—182, 274—277, Բոզնե-
յակի՛յալ, Տա—174ա՝ «Պատմութիւն Համառոտ Գճ աստիճար ամսեաց թագարարաց,
174թ—177թ՝ Հարատու թարգմարան վնշակարաց, 182ա—270թ՝ «Պատմութիւն Ստամբու-
լոյ», 271թ—274ա՝ շնորհ Իճն քան հրի՛կ զնարք Քէրքից:

Բաբունեաց պետն Աբրահամ
Ազամբ և տոնմիրն Կելանան:

Հայտնի է, որ Աբրահամ Կելանացին 1734—1737 թթ. եղել է էջմիածնի կաթողիկոս և, ամենայն հավանականությամբ, այսօր այս առժևակա՞ր գրչագրի՝ Մատենադարանում գտնվելը կապված է նրա էջմիածին գալու հետ:

Արդարացիորեն առաջ է գալիս հետևյալ հարցը. № 1675 գրչագրում «Պատմութիւն համառօտ Դձ տարւոյ Յամանցոց բազաւարացն» երկը հեղինակային բնագրի՞ց է օրինակված, թե՞ միջանկյալ գրչագրից: Այս հարցին առայժմ հնարավոր չէ սպառիչ պատասխան տալ, քանի որ, ինչպես ասացինք, հայ նկատարական հավաքածուներում պահպանված չեն ո՛չ հեղինակային բնագիրը և ո՛չ էլ մի երկրորդ օրինակ, բայց մի բան պարզ է, որ Մ. Չամչյանը այս երկի հեղինակային օրինակը տեսած պիտի լինէր, նույնիսկ բերած, որպեսզի գրեր՝ «Շարադրեաց (Երեմիա Քյոմսուրեյանը—ժ. Ա.) ... միւս եւս առանձին ռոտանար ի խնդրոյ Յակոբայ կարողիկոսի»²⁰: Այդ մասին կխոսենք ստորև:

Երեմիա Քյոմսուրեյանը «Պատմութիւն համառօտ...»-ը գրելուն նկատման է եղել 1675 թվականին.

Հազար հարիւր և քսան եւ չորս էր թիւ հայոց, զորս հստեցեալ
(տ. 3567):

Ավարուել է երեք տարվա բերացում, 1678 թվականին.

Մերեղեան փրկչին քուսկան հազար վեցհարիւր և եօթանասնեալ,
Յարբերողի միշի դիպեալ, լիչի՛ք բզմեզ և յիշեցեալ:
Յառազ պառնոցս նինեղբերողի, մէջ շարքարուս եզրակացեալ,
Սուրբ Գրիգորի լուսարշին ի շարքարումն տօնն յառաջեալ:
Ընծայեցաւ խոստացելոյս, զայն, որ արծան եղէ վարկեալ
(տ. 3617—3621):

Ինչպես երևում է հեղինակային նիշատակարանից, Քյոմսուրեյանը կատարել է իր խոստումը, ավարտելով երկը՝ բնծայել է նրան, ում խոստացել է՝ «բնծայեցաւ խոստացելոյս»: Բայց ո՞վ կարող էր լինել այն պատվարժան անձնավորությունը, որի պատվերով, խնդրանքով, հորջորհե՞րով կամ որի համար Քյոմսուրեյանը երեք տարի աֆենի է՛ ստեղծելու համար այս երկը:

²⁰ Մ. Չամչյան, *Ելջ. աշխ.*, էջ 773:

Մ. Չամչյանը, որ ժամանակով ազելի մաս է կանգնած Քյոնստանդուպոլիս, նրա գրական ժառանգության մասին խոսելիս գրում է. «Նարազրեաց Պատմութիւն Յամանեան քննարանի ի հինգ գիրս և Տիւս եւ սասանին սասանաւոր ի խեղրայ Յանթայ կաթողիսի» (ընդգծումը մերն է—Փ. Ա.): Հետագայում Քյոնստանդուպոլիսի կյանքին ու գրական զորձանկությունը անզբաղաւնող է. Ալիեյանը և Միրունին⁷¹ ենթադրել են, որ Չամչյանը այդ վկայությունը նկատի է ունեցել նեղիմակի «Մոսի շարազրեայ անասն բազաւորաց օսմանցոց» 90 առից (կամ 45 երկու առիցից) կազմված շափածո ժամանակագրությունը⁷²: Սակայն այս ենթադրությունն ընդունելի չէ այն պարզ պատճառով, որ նախ՝ Չամչյանի վկայությունը որոշակիորեն այս փաթեթի ժամանակագրությունը չի ակնարկում, այլ ինչ-որ շափածո մի դարձ. և երկրորդ՝ հայոց կաթողիկոս Հակոբ Զուգայեցին զժմար ք. Քյոնստանդուպոլիսի խեղրե այդպիսի փաթեթի մի ժամանակագրություն: Նա, անշուշտ, պատվիրել է գրել մի այնպիսի դարձ, որն ունենար ծագւոյ, ընդգրկեր Յամանյան կայսրության ամբողջական պատմությունը: Ուստի, «ի խեղրայ Յանթայ կաթողիկոսի» գրված օսմանյան պատմությունը պետք է լինի ոչ քե՛ն մոսի շարազրեայ անասն բազաւորաց օսմանցոց» 90 առիցնոց ժամանակագրությունը, այլ «Պատմութիւն համասա Դն տարւոյ Յամանցոց բազաւորացն» շափածո ծագւոյն սակիմագրությունը, որն ավարտվելուց հետո հանձնվել է Պոլիս ժամանած հայոց կաթողիկոսին՝ «Ընծայեցաւ խոտացելոյս գայն, որ արժան էլէ վարկեալ»: Մեր այս եզրակացությունը հաստատում են ստեղծագործության այն երկու հանդակները, որտեղ նեղիմակի խոսքն ուղղված ենք տեսնում Հակոբ Զուգայեցուն՝ առանց նրա անունը նշառասակելու: Այդ ակնարկներն են.

Տէրդ, քնծայի արժանաւոր, յաթոս ետիւնոյն ժառանգ երտտեայ,
 Որ զորացեալքս մըխիթարեաց՝ անտեսաբար խանդաղտանայ,
 Որ էր հազար հարիւր և շորս ի բաւականիս հայոց հասեայ
 (տ. 2941—2943):

Այսանդ Քյոնստանդուպոլիսի փաստորեն ոչլուծում է Հակոբ Զուգայեցուն, որք Փիլիպոս Արարիկեցու մանից հետո բազմել է կաթողիկոսական գահին:

⁷¹ Ե. Ալիեյան, Նշխ. աշխ. էջ 87. Լ. Միրունի, Նշխ. աշխ., էջ 678:

⁷² Ծանոթագրութեան, լեւ. N 1786, էջ 27—98:

Եւ վարդապետն Մարտիրոս յէմիածին եղև զճացեալ,
 Յընդհանրեալսն կարգէջ սրբոյ եպիսկոպոս Էր ձեռնադրեալ,
 Ընծայական մեծ համակալ Ղրիմ Ի Կաթա առաջնորդ լեալ
 (ա. 3230—3232):

Իսկ այս սողերում խստում է Մարտիրոս Ղրիմեցու մասին, որը զեալով էլ էմիածին՝ Ջուղայեցուց կարգվել է Ղրիմի հայոց առաջնորդ: Հազմաթիւր Հակոբ Ջուղայեցի ընթերցողն է ակնարկվում նաև 572-րդ առգում՝ «Տեղ զյանաթից փոյր ոչ կալայ, զայսման զաստակն իմ զու ընկալ»: Այսպիսով, այս վկայությունները գալիս են ասելու, որ հետադարձ կողմից պատմությունը գրվել է Հակոբ Ջուղայեցի կարգի կոստ պատվերով, երան է ընծայված երկր: Կարողիկոսին «Պատմություն համառու...»-ի պատվիրատու համարելու համար ուշադրության առժամի է նաև այն փաստը, չհարկի ոչ այնքան կարևոր, որ Փյունուրեյանը ստեղծագործության մեջ ոչ մի առիթով չի հիշատակել Եղիազար Այնթապցուն՝ ժամանակի ամենագործույա և կարող հազարականներին մեկին՝ կարողիկոսի հակառակորդին, հազմաթիւր շղթայեցուն համար նաև:

«Պատմություն համառու Գճ տարւոյ Յամանցոց քաղաքացն» երկը շափածու է, բաղկացած 1811 երկուս անից: Ամեն մի սող բաղկացած է գերազանցապես 16 վանկից (կան պակաս վանկերով առղեր) և բաժանվում է երկու կիսատողի՝ հաստատուն հաստածով: Տունը, այդպիսով, հանգավորված երկու առղերի ամբողջություն է, այլ կերպ՝ իրար հետ հանգավորված են գույզ կիսատողեր՝ 2-րդը և 4-րդը, ընկ հանղիպում են նաև աներ, որ հանգավորված են 1-ին, 2-րդ և 4-րդ կամ 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ կիսատողեր: Ամբողջը միանանց է: Հանց է կազմում անցյալ դերբայի ճաշ վերջավորությունը և միայն մեկ տան մեջ ալբ: Բերեն մի քանի աներ, որան վերջ սովածի հաստատումն են և տալիս են ամբողջ երկի տաղաչափական պատկերը՝ իր բոլոր գրանվարումներով.

Ելեալ աբա՞յն ըստ օրինի,	4—4
որ ըզպատան՞դն միշտ խընդրեալ,	4—4
Այնու պատրաստութեամբ	2—3
զիմէլ յաշխա՞րն ի Պարս երբայ	4—4
(ա. 1377—1378):	
Ի կա՞ց երկիր զընաց	2—4
և զՄիգրի՞նէ՛՛ հիսար առեալ	4—4
Եւ ըզՄո՞ւզ հիսար կառ,	3—4

ըզմարդ և զգա՛ննս հազմա տանալ	4—4
(տ. 737—738):	
Երբա՛յ ի Սկճնա՛րէ,	2—4
Պօսնայու գա՛ս լն կամաւ տանալ,	4—4
Պարձեալ երբա՛յ յեկի՛ր Մոսա,	4—4
ըզգալ նոս՛նն ձերթակալեալ	4—4
(տ. 749—750):	
Ի Մարա՛ց ՚ի թարգմանց	3—4
՚ի թարբարա՛ց սիզ մի նար լեալ,	4—4
Ուր, Տանի՛կէ համբակելով,	3—4
զկնի՛ Մանկեօթ՛ յարգութեղ լեալ	4—4
(տ. 3—4):	
Երբ լուս՛ն գայն Պայազիտն,	3—4
գրասարսառութի՛նն մեծ հրամայեալ,	4—4
Զօրէ՛ն համօրէ՛ն զհանգիցան	4—4
ընդ փաշայի՛ւմ տնդ խազացեալ	4—4
(տ. 949—950):	
Սակայն յայտնի՛ն, որ երևեալ,	4—4
մարտ Մանարա՛ց ընդ Տանկաց լեալ,	4—4
Առ միմեա՛նս մեծամարտին,	3—4
այնքան արի՛նն յերկուցն հեղեալ	4—4
(տ. 3367—3368):	
Եկեղեցի՛ւմ, ասնար՛ք բափար՛ք	4—4
գարդուց փառա՛ց ունայնացեալ,	4—4
Եւ յայլարա՛նքս փոխարկեալ,	4—4
ի բազանի՛ս ՚ի խոնա շրջեալ	4—4
(տ. 3459—3460):	
Ի խառնութի՛նն Պարսից բրտնիւր	4—4
և Պազաստո՛յն ինչ բքոնակալ,	4—4
Պամակոթի՛նն Նո հարկաւ լինի,	4—4
Եզիպտոսի՛նն յասալանալ (տ. 7—8):	4—4

Եւեմփային մասնագի և եկեղեցուինչ այս երկի մեքեղումը և, որպէսզի ապանովի տողի սիրմը, ննչեղութեանն ու եւաժնակաւանութեանը, շեշտադրել և յուսաբանելու կիսատողի շոբարդ (պակաս վանկերի զեպում՝ եկեղեց կամ երարդ) վանկը կամ, ավելի վանկի զեպում օգտագործել սուղի (2) նշանը՝ պահանջելով ըմբոբոզից և գր-

րառողից, շնորհակալութեամբ, որ գտանաւորն շտապօրէն կտրուի զրեւ, որոյ լրացման վայելեացեն»⁷⁰:

«Պատմութիւն համառօտ Դճ տարւոյ Յամանցոց բազաւորացն» երկի չնգուն գրաբար է. սակայն օտար (բարեբերէն) բառերն ստատ են՝ հատկապէս այն մասերում, որոնք գրված են բարեբերէնի պատմական սկզբնաւորութիւններէ ստացուածմամբ: Ազուն համեմատաբար մաքուր է օտար բառերից այն հասկածներում, որոնք ճշգրիտօրէն ինքնուրույն է գրուած տեսանէ ա լսածը:

«Պատմութիւն համառօտ Դճ տարւոյ Յամանցոց բազաւորացն»-ը, ինչպէս ասվեց վերեւում, ընդգրկում է շոքա հարչուր տարվա, այլ կերպ՝ օսմանչան 19 սուրբաների իշխանութեան ժամանակաշրջաններէ պատմութեան.

Մերձ շոքա հարչուր ամաց լինին, որ Յամանայ պատգոյն սկրսեալ.

Տասն և ինն բազաւորաց, որ մինչ ի սա մեր ժամանեալ (ա. 3611—
—3612):

Մտվալով ամենաընդարձակն է Մոհամմեզ IV-ի հասկածը, իսկ ամենափոքր՝ Սելիմ II-ինը:

Պատմութեան ժամանակագրութեանը տրվում է հայկական և նիշ-
րայի բվարկութեամբ: Այդ մասին երկի սկզբում կա նետեյալ նիշ-
տակութեանը. «Համառօտեալ ի սուրբան Յամանայ մինչև ցաւքան
Սելիմ՝ աստիկ բուականօք, ի սուրբան Սելիմ մինչև ցաւքան Մոհա-
մէտ՝ հայոց բուականօք, ի սուրբան Մոհամմեզ մինչև այս սուրբան
Մոհամմեզիս նուրան՝ աստիկ բուականօք, եւ մինչև ցարդ, որ է (30)
ամ է, հայ բուականօք»⁷¹: Այսինքն՝ Յաման I-ից (XIII դ.) մինչև սու-
րբան Սելիմ I-ի (1512—1520 թթ.) զանակաւորութեան առաջին տարին
ներկայացված է նիշրայի բվարկութեամբ, այնուհետեւ մինչև Մոհամ-
մեզ III-ի (1595—1603 թթ.) զանակաւորութեան տարին՝ հայկական
բվարկութեամբ, Մոհամմեզ III-ից մինչև Մոհամմեզ IV-ի (1648—
1687 թթ.) շրջանը՝ նիշրայի բվարկութեամբ, իսկ 1648—1678 թթ. ետ-
սան տարվա պատմութեանը՝ հայկական բվարկութեամբ: Բավական
նետաւրիս է օգտագործված ժամանակագրութեանը: Այն Պատմու-
րութեանը կարծես բաժանում է 4 մասերի. Ա մասը՝ սկզբից—1512 թ., Բ
մասը՝ 1512—1595 թթ., Գ մասը՝ 1595—1648 թթ., Դ մասը՝ 1648—

⁷⁰ Էնտաղթը X. 1573, էջ 2ա:

⁷¹ Նույն տեղում:

1678 թթ., սրճից, սրենն, առաջինը և երեսըր գրված են նիշրայի բվաւիւրյամբ, իսկ երկրորդը և չորրորդը՝ հայկական բվաւիւրյամբ: Դեանով պարզվում է, թէ ինչու «Պատմութիւն համառոտ...»-ը Հարցմանց գրքի Քյոմուսեանի ստեղծագործութիւնների ցուցակում նիշվում է այսպէս. «Գժամանցոցն Գ (4) հասարա»⁷⁵:

Ճիշտ է, որ «Պատմութիւն համառոտ...»-ն ըստ ժամանակագրութեան օգտագործման կանոնի բաժանվում է 4 մասի, սակայն ավելի արամբարտեական է այն բաժանել երկու ընդհանուր մասի՝ նկատի ունենալով, որ երկի առաջին երեք մասերը գրված են սկզբնաղբյուրների օգնութեամբ: Այդ դեպքում առաջին մասն ընդգրկում է կայսրութեան պատմութեանը սկզբից մինչև 1648 թ., մաս 350 տարվա շրջան, իսկ երկրորդ մասը՝ 1648—1678 թթ. 30 տարվա ժամանակահատվածի պատմութեանը, որ նեղիմասկը շարադրել է որպէս ակնհասուս և ակնհայտ պատմիչ:

4

«Պատմութիւն համառոտ Դճ աարայ Յամանցոց քաղաւարացն» երկը, ինչպէս ասվեց, Յամանյան կայսրութեան պատմութեանը նվիրված առաջին ամբողջական պատմական երկն է հայ պատմագրութեան մեջ: Նուրբ 400 տարվա այդ պատմութեան 350 տարվա շրջանը գրված է աղբյուրների միջոցով, սակայն սրճից Քյոմուսեանը չէր կարող իրականացնել իր առաջ գրված խնդիրը: Իսկապէս աղբյուրների հարցի ուսումնասիրութեանը պարզում է, որ «Պատմութիւն համառոտ...»-ը շարադրված է բարեական ու հայկական գրավոր աղբյուրների և ակնհասուսների հազարդրումների օգտագործմամբ:

Քյոմուսեանն ապրել և գործել է կայսրութեան մայրաքաղաքում, եղել նախաշրջան գործիչ, պաշտակաւորել հայոց պատրիարքարանում, ծանոթներ ունեցել բարե մտաւորականութեան շրջանում, հնարավոր է նաև, որ նա բարեբեռնի ուսուցիչը եղած լինի հայկական շրջաններին մտնող կանգնած բարե արեւ գիտական, որք միաժամանակ նրան արամադրել է բարեպետ պատմական երկեր, սրճիցից օգտվելով՝ հորինել է նա իր «Պատմութիւն համառոտ...»-ը⁷⁶:

⁷⁵ Մատ., տե՛ս Մ 72, էջ 154ա—155ա 2-րդ շարքի 2. Անուշահ, Հայկական ժամանակագրութեան, Ե. Ա. Երևան, 1959, էջ LIII:

⁷⁶ Քյոմուսեանի և Քարթ Երևանի պատմիչ Մյուսաղբիս Բաշի Կարապետ գրական ամսագրութեանը մասին կատարել է Յ. Ճեք-Ղեւոնդյան իր «Նիշիւն Զայդիւն սրգոս»

Սակայն, միջնադարյան պատմագիրների սովորության համաձայն, Քյունուրենյանը ևս չի նշատակում իր աղբյուրները՝ բավաբար վերջով այդ մասին միայն ընդհանուր ակնարկներով.

...Հակիրճ հատիւք, զորս ի Տանկաց 'ստ կարի իմում և՛
բարգմանեալ (տ. 28)

Կամ՝

ԸզՏանկաց վիպօղս հարցի Պայագիսիս սուրան կոչեալ
(տ. 173):

Քյունուրենյանը 1502 թ. Անկարայի նակառամարտում շախմատով և գերեզարված սուլթան Քայազգետ I-ի և հաղթական Քամուրի միջև երկխոսությունը նյութելիս, գրում է.

Քումա բարունն, զումէ պամմէ, զայլ իմն զգարծիսն ոչ է լուեալ,
Պարսիկ, Տանիկ, Մարք 'ի Արաբիկ, իւրաբանչիւր 'ստ ուրյն աչնմ
վիպեալ (տ. 333—334):

Իսկ մեկ այլ առիթով ընթերցողից, ավելի շուտ՝ պատվիրատուից, իր համեօտ աշխատանքի համար ներողամտությունը հայցելով՝ նիշում է.

Ըզպատմագիրս, որպէս գտի, նիքար 'ստ իմում շափու բերեալ,
Որ գյանախից փոյր ոչ կալայ, զայսման վաստակն իմ դու բնկալ
(տ. 571—572):

Քուրբական աղբյուրներն է նկատի ունենում նա նաև «բոսո ոմանց ախի» առաանայտությամբ (տե՛ս հավելվածում):

Քուրբական աղբյուրների առկայության մասին են խոսում նաև «Պատմութիւն համառօտ»-ում Էղած 600-ից անցնող քուրբերեն բաները, ձեռն Սուլթանի հայատառ քուրբերենով փոփոխ (տ. 865—936), շահ Աբրահիմ կոզմից Գիլանի իր իշխանությունից զեկված Անմեղ խանի «սրտի գանգառը», ձեռագրի 33ա, 39ա, 95բ, 131բ, 134բ էջերի քուրբերեն բառյակները: Սկզբնաղբյուրների մասին, բնև անուղղակի, կարծես, ուղեցույց տեղեկություն է տալիս երկի խոսաբերին անմիջա-

Մանուշյեմ Քաչի աղբյուրներից մեկը «Հոգվածում (տե՛ս «Տեղեկագիր» Կոտ. գրառ., 1950, N 7—8, էջ 143—150):

պէս հաշորդող հետեյալ հիշատակութիւնք. «Համառոտեալ ի սուրբան մամանայ մինչև ջուսրան Մէլիմ' տանիկ բուսկանօք, ի սուրբան Մէլիմէ մինչև ջուսրան Մամամէա' հայոց բուսկանօք, ի սուրբան Մամամէա' մտէ մինչև այս սուրբան Մամամէտիս հուլում' տանիկ բուսկանօք»: Դա բնական է. կարծես, աղբյուրները փնտրելիս առաջնորդելի հետեյալ սկզբունքով. «տանիկ բուսկանօք» գրված մասերի աղբյուրները փնտրելի բարեական աղբյուրներում, «հայոց բուսկանօք» զբնականներին՝ հայկական: Սակայն սա, ինտերնէ, շարժի բնական բացարձակ, որովհետև հայոց բնականով գրված մասերում հանդիպում ենք և բարեական աղբյուրներից հանդիպում որչա ավելիներէ, ինչպէս և հակառակը՝ տանիկ բնականով գրված մասերում հայկական աղբյուրներից օգտվելու հետեւ կան:

Աղբյուրների սկզբութիւնք կատարած մե որոնումները հետազոտութիւն են ապիս ապիս, որ Քյոմուրեյանն իր նկոխ ասի ունեցնէ և մեկից ավելի բարեական աղբյուրներ, որոնցից օգտվել է՝ բարեգտանքով և համառոտագրելով:

Սակայն նշելի «Պատմութիւն համառոտ...»-ի բոլոր աղբյուրները, պէտք է ինտրովանել, զո՞վորութիւնների հետ է կապված, ևանի որ, նոյն, մե որոնումագրութիւն ասի շուննէ բարեական բոլոր սկզբնաղբյուրները (հայրենական զբաղաւանների բարեական աղբյուրների ֆունդն այնքան է հարուստ չէ), և երկրորդ, որ ավելի կարեւոր է, բարեական աղբյուրներն ունեն մի աշխ զարնող առանձնահատկութիւն: XV—XVII դարերի աղբյուրները բարեների և կայսրութիւն վաղ շրջանի պատմութիւնք հազել են հաշորդաբար մեկը մշտաից, ուստի Քյոմուրեյանի երկը նշանց հետ համեմատելիս, բոլորի համապատասխանող հատկանքներում անգամ զո՞վոր է ասանց վարանման ասել, թե հատկապէս ո՞ր պատմութիւնն է ծառայել համապատասխանող մասը համար սկզբնաղբյուր: Սակայն, զրոնով հանդերձ, համեմատութիւնք ի հայտ է բերում «Պատմութիւն համառոտ...»-ի ունեցած կապը և բնականորութիւնները բարեական աղբյուրների հետ, աղբյուրներից օգտվելու Քյոմուրեյանի եղանակները, ամենակարեւոր՝ նշումում են երկի մի քանի աղբյուրներ: «Պատմութիւն համառոտ...»-ի և բարեական աղբյուրների միջև եղած այդ կապի ու բնականութիւն մեջ համազգայն համար բնական է բարեների ծագման, նշանց Փոքր Ասիա եկվորութիւն, ասմանյան իշխանութիւն հաստատման վեարբերչալ Քյոմուրեյանի հաշորդածը համեմատել Սըրբ վաշաշի, Ենչիի, Կյորֆիի, Եթ-

չանջիլ պատմությունների” հետ, որոնք մի քանի այլ աղբյուրների հետ հանդիսանում են հետագա բուրժական և եվրոպական հեռագրաու-
րյունների հիմքը:

Ըստ «Պատմություն համաստ...»-ի, բուրժերը սերում են «յվեր-
բական տոհմէ» և «Ի Մարաց 'ի Ի Քուզումեանց 'ի Ի Քաբարաց ազգ մի
նոր լիայ»: Երանէ «որքսաօէ միշտ գորացեալք, հանուրց ազգաց եօթա-
գարգեալ», գալիս են փոխաբիհելու պարսկական, արաբական, նզդա-
տասի, մամլուպյան, Բիւնիայի իշխանություններին և «զնուով ազգս»,
«զՏունաց եղեն իսպառ ջրնշեալ»: Օսմանյան իշխանության հիմնադր-
Յամանը, որն Բիւնիայի Ալանդդին սուլթանի գորավարներից մեկն էր,
ծառայության զիմաց նրանից ստանում է «հայրենիք»։ «ԸզՏոմային և
զԿրմնեիլ հայրաց սուլթաց նորս տուեալ, զերկիբրն իւր բնդ Կարաման
հուպ եկնի շէնի և զԱսիիան այլ»: Կարգվում է «սաննազ պէկ»: Օս-
մանը «յերկիբ Տունաց արշաւելով գրեղ և զասան յափշտակեալ»
«էլառ զՊիլէնիկ, զՔեօփրի հիսար, զհաւէ հիսար, զէյնէկեօ և զԿարս
հիսար», որ «զեկեղեցիան մէսնիտ առեալ» ու հիշքայի 687 (1288) թ.
բնբերցել տալիս իր անվան խուրբէն՝ «Յաուր ուրբարի ժողովոյն թզ-
նամազ պայքամին վրեարեալ և զխուրպէն Յաման զազոյ անունն ան-
դէն նոր բնբերցեալ» (տ. 54):

Օսմանի Օրխան օրդին (1326—1360 թթ.) դեռ նոր կենդանության
ժամանակ հարծակվում է Եփեսոսի վրա, սվաբի ենթաբեկում զազար,
այնուհետև շրջավազում Քրուսան երկու հսկիչ բերդերով: Քրուսային
օգնության են շապում հույները: Մակայն, «եալովա»-ում ասի իբր
հոմանական ուժերը ջախջախվում են դարանակալ բուրժերից: Հարգու-
րյունից ոգևորված՝ բուրժերը հարծակվում են Եփեսոսի (Եզնիկի) վրա:
Պաշտպանները «սաննար մնացեալ» հանձնում են Բազաբը: Բուրժերը
կրկին Քրուսայի պատերի տակ են: Բախումներից մեկի ժամանակ
սպանվում է Օսմանի եղբորդին՝ «Այտօզաի էր հուշակեալ, ի բախմանէ
այն սրով անկեալ»: Ի վերջո Քրուսայի տերը, «սաննար 'ի ի նեզ ան-
կեալ», բուրժերին է հանձնում Բազաբը և, անհելով «զկիմ և զորդիս,
զԿարախս» ի Կասաեղնուպոլիս տարեալ»: Քրուսայում սոք է դնում
բուրժական բարբառասությունը՝

عاشق پادشاه، تو زین الہ عثمان، استانبول ۱۳۶۶، لطفی پادشاه، تو از حال عثمان،
استانبول ۱۳۶۶، نشانی زاده محمد مرآت الکائنات، استانبول ۱۳۷۳

M. Neşri, Kitabi Cihannuma, Ankara, 1949, cilt 1—2.

Ուր զԲրեստոնէայս կտարեցին և զարժեղայսն նստեցաւ,
Ուր զկողմնակալսն այն և սպանին՝ զբերդս և զառանս յափրջա-
կեալ (ա. 87—88):

Ե. Քյոմուրեյանն Վատմութիւն համաստ...-ի մեջ քուրճերի
ծազման, Փոքր Ասիայում նրանց վարած պատերազմների ու նվաճում-
ների մասին տես այս ամբողջ շարադրանքը բխում է քուրճական
սկզբնաղբյուրներից²⁵, սակայն կան գիտակցաբար արված շեղումներ:
Քյոմուրեյանը դուրս է բողբոյ Աուլեյմանի ու Էրզրումի՝ Օսմաննի պապի
ու նաև շուրջ նշումով ավանդական պատմությունները և վերցրել ամ-
նակարևոր՝ օսմանյան քուրճերի Փոքր Ասիա գալու փաստը: Քյոմուրե-
յանը Օսմաննին է վերագրել ամեն ինչ, րանի որ նա է այդ իշխանության
հիմնադիրը: Օսմանն է ստացել սելջուկ սուլթանից՝ շահմուլին և թզ-
Սեմեթի և զՍոկիստ», մինչդեռ քուրճական աղբյուրները միասնաբար
նշում են Էրզրումի անուրը: Խմբագրված են Իզմիրի ու Քուսասյի
շուրջ էվենուսի, Կիզիի և այլ համական հաղթաների միացյալ ուժերի և
քուրճերի միջև տեղի ունեցած բախումների նկարագրությունները: Հա-
մանապատմություններից երևան է գալիս և մի կարևոր իրադրություն՝ առա-
վելապես Կյուրճիի պատմությանը Քյոմուրեյաննի մասնազույգ ձգտումը:
Կյուրճիի Պատմության մեջ ես ասվում է, որ սելջուկ սուլթանը քուր-
ճերին բնակազայր է առաջի որդես շախլագ և սուլթան: Կյուրճիի հե-
տևողությամբ Քյոմուրեյանը հայնեղես գրում է, որ Իզմիրը գրավել է
Օսմանը Յալազայի հողբանակից հետո, մինչդեռ մեզ հայտնի մնացած
քուրճական աղբյուրներում Իզմիրը գրավում է Օրխանի իշխա-
նության առերևներին՝ 1329 թ.: Կյուրճիին, ինչպես և Քյոմուրեյանը, լուսն
է Բուսասյի Քերես հայն իշխանի՝ Օրխանին տված 30 հազար ֆլորինի
մասին:

Իհարկե, Կյուրճիի հետ համապատասխանությունների կազմին
Քյոմուրեյաննի մտ կան նաև անհամապատասխանություններ: Օրիենտի,
Քուսասյի հարձակման իրադարձություններում հիշատակված Օրխանի
զինակից Քուրդուր բեկը Վատմութիւն համաստ...-ի մեջ հիշատակ-
վում է Քուրաէլիին ձեռով, որն աղբյուրների մեծ մասում հանդիպող
Քուրդուս Ափ ձեռի տարբերակն է: Այդպիսի տարբերություններ երկու

²⁵ Եւլիս անգլոս, տե՛ս Համապատասխանարդ Վեռնայլ էյերը՝ 4—27, 17—26;
276—278, 13—132:

Երկերում հանդես են գալիս նաև այլ կետերում, որը խոսում է «Պատմութիւն համառօտ...»-ի միաստամանակ մի քանի ազգայութեան նյութերի համակցությամբ շարադրված լինելու մասին: Կյուրֆիի երկից երեմիայի «Պատմութիւն համառօտ...»-ի շեղումները նկատելի են այն հատվածներում, որոնք վերաբերում են 1512—1553 թթ. միջև ընկած ժամանակաշրջանին:

Մինչև 1512 թ. կատարված իրադարձությունները պատկերող մասերում Կյուրֆիի և Քյոմսուրեյանի ակնհայտ սերտությունը կարող է աղոյանք լինել մի երրորդ ազգայութի, որը Կյուրֆիի համար ևս հանդիսացել է սկզբնազգյուր: Այդ աղբյուրը մեծ հավանականությամբ XV դարում գրված մի անանուն օսմանյան պատմություն է:

Բերենք Կյուրֆիի երկի (և նրա անանուն աղբյուրի) հետ «Պատմութիւն համառօտ...»-ի ազդեցող վկայող մի քանի զուգադիմ օրինակներ.

«Կյուրֆիի, Քեզարֆիի Այի-սա-
ժան»¹⁹

Չեառ այնտեղից Օրխան դագին
կեպո՛ւ Իզնիմիդը գրազեց, եկե-
ղեցիները Բանդեց, տեղում մե-
շիղներ ու մեղեխներ կառու-
ցեց: ...Այնուհետև Օրխանը ե-
կեպո՛ւ Իզնիկ, մի ամառաք շինեց,
իր ձեռնով նաչ պատարասեց:
Նրանից մեաց այդ սովորու-
թյունը²⁰:

«Պատմութիւն համառօտ...»

Ջելիսմեղեխ Բազաֆ առնէ, այն,
որ ի հնում էր հրոշակեալ,
Ուր Բակը զկեղեցիսն՝ մէտնիտ
է մէտըտէ շինեալ
Եւ ի յԻզնիկ հուր ամառաք շինէր
և դեռայն զհեռօքն բարշխեալ:
(տ. 96—98):

Քրիստոնեական շինությունների ու քաղաքների վերափոխման փաստերի մասին խոսում են քուրմական գրքի բոլոր ազգայութեանը՝ որպես հաղթանակի վկայություն: Ըստ Աշրֆ պատմիչի, Օրխանի առաջին արձև է եղել Իզնիմիդը մշտական բնակության վայր դարձնել: Նա իր ավագ որդու՝ Սուլեյմանի հետ գալիս է այնտեղ. եկեղեցիները փոխում մեշիդների և իր ձեռնով վառում նրանց գիշերային լույսերը: Կյուրֆին շեշտում է եկեղեցիների քանդումը: Քյոմսուրեյանը հույնպես շեշտում է այդ՝ «Բանդէ զկեղեցիս»: Նրկուսն էլ շեն ընդարձակվում մանրամասնությունների մեջ, պատմում են որոշակի եղելությունը:

¹⁹ 1076. لطیفی پاشا، تواریخ عثمانی، استانبول.

²⁰ Նույն տեղում, էջ 37.

Հետո հասավ Լազոզլուին: Լազ-
 օզլուն էլ Մուլքան Մուրադին
 յուր ուզարկեց. «Արի մարտըն-
 չենք, բայտը որի կողմը որ լի-
 նի՝ նա բոլ հաղթի»: Նազի Մու-
 րադ խանն էլ զոր հավանեց,
 որպան՝ Երզուրում Բայազիդին և
 Յակուբ շեյքիին հետն առնելով
 հասավ Կասովա և զիմափորեց
 սիրբական ուժերին: Լազոզլուի
 մոտ էին շատապում բոլոր շրշան-
 ների գլավուր ուժերը: Կասովա-
 յում հավաքվել էին անբիվ ու-
 մեր: Շատ մեծ կռիվ տեղի ունե-
 ցավ: Անհամար զազիներ Բաշա-
 բար հարձակվեցին. գլավուրեն-
 ռին շախախեցին, և նրանք
 փախան: Մուլքան Մուրադը նա-
 յում էր ապանված գլավուրների
 զխաները, որոնց մեջ գտնվում
 էր մի վիրավոր: Երբ սա տեսավ,
 որ Մուլքան Մուրադը բնել է,
 խելայն վրա հասավ ու դանա-
 կանարեց, և սուլթան Մուրադը
 զանվեց²¹:

Լազ օզլին պատգամ յըզէ Մու-
 րադին, բէ շեկ զի մար-
 տեալ.

Տէվլէր յարում կողմ իցէ՝ նա
 յաղբեցէ աշխարհ տես-
 ալ:

Ի Գու զաշարն ժազվին, որ յեկ
 կողմանց բիւր շաւր վա-
 ռեալ.

Ուր տեսող զարիւն բափեալ
 վշտակորէն զնախ խաղա-
 ցեալ.

Ուր անկան անհամարէ զիք,
 կոյաք և զիզանք զաշարն
 լըցեալ:

Մի՛նչ ցարդ անդ հանդիպօղ
 զտեկերս զից կուտեալ տե-
 սեալ.

Ուր յեսոյ կացին ի բաց, անդ
 ի մարտի Տանիկ խանենալ,
 Յես և զՄուրաթն ի Բուն զբաին
 բըշնամիքն, որ այնմ ըս-
 պասեալ.

Ճան զբաին ի մերձակայից, զոր
 զաշնակաւ հարին սպանե-
 ալ:

Երտուն և մի ամ տիրելովն,
 վարսուն և հինգ տարի
 ապրեալ:

(տ. 157—166)

Այսպես կարելի է շարունակել երկու անգծագրածությունների
 համընկնող հատվածների շարքը, բայց բավարարվենք միայն զուզա-
 հեն այդ հատվածներից մի փոքր մասնանշելով. «Պատմություն հա-
 մառոտ...»-ի 280—298 սուղերը համապատասխանում են Կոստիկի
 երկի նշված հրատարակության²² 56—57 էջերին, 803—830 սուղերը՝

²¹ Նույն տեղում, էջ 42—43:

²² لطعی پاشا، تواریخ عثمانی، استانبول، 1901.

բամաններ, բերև, զալիս են նարաճեղջիկից՝ կամ Մելանե Հանիֆիի՝ Քամուրին նվիրված գործերից՝ և սրանց հետևող քարեական ազդարներին: Ինչ խոսք, այս առումով հարցի վրա յայս կարող էր պակշտուրեյանի «Լանկ Քամուր» երկը, որ, դժբախտաբար, կարճ է:

«Պատմություն համառոտ...»-ի առաջին շաբաթում Քյամուրեյանը, երբ խոսում է Մոսկովայի II-ի մահվանից հետո սուլթանական զանի համար մղված կռիվների մասին, մեջ է բերում «ճամի նև նույ իյլէ...» սկզբածեղ քարեհերն մի հատից: Նրա կարծիքով, այդ գործի ներհանկն է Մոսկովայի ձեռն Մուլքան անունով սրզին, որը գահակալական անհաջող պայքարից հետո անցել էր Եվրոպա՝ 13 տարի ապրելով ասրագուրջյան մեջ: Քասիդը բաղկացած է երկուսով 36 անից (բեյբից): Քուրբ ազդարների վկայությամբ նրա հեղինակն իսկապես սեր է ունեցել բանաստեղծելու, նաև հովանավորել է բանաստեղծներին Կարամանիայում իր իշխանության տարիներին: Նրա շուրջն են հավաքվել մամանակի հայտնի բանաստեղծներ Մասդին (ձեռն Մասդի), Հայդար, Կալին, Նանիսին: Նկատված է նաև, որ ձեռն Մուլքանն իր հատիցներն ու երգերը հորինել է. ինչպես նախորդի ու նիզամի, այնպես էլ, մանավանդ, Ամասիացի Անմեզ փաշայի գագեղների նմանությամբ՝ նիմանակնում հարսակնով վերջինիս որոշ գործերին: Կարիֆին, խոսելով վերոհիշյալ հատիցի մասին, նրա հեղինակ է համարում, ոչ թե ձեռն Մուլքանին, այլ նրան ասրագուրջյան մեջ բնկեցակցած ձեռն Մասդինն, որը նրա մահից հետո վերագրանել էր հայերենի՝ իր հետ քրեկով ձեռն Մուլքանի զիվանը: Կարիֆին կարծում է, որ այն հանգամանք, որ հատիդը գտնվել է այդ ժողովածուում, պատճառ է դարձել, որ այն վերագրվի սուլթանի սրզունը: Կան նաև այլ կարծիքներ⁸⁰:

Ի դեպ, Քյամուրեյանն իր «Համառոտ պատմություն բազառաց օսմանցոց» արձակ երկում ևս բերում է հատիցի առաջին բեյբը, նշելով, «ժ գտնուան Մուլքանին (իմա ձեռն Մուլքանի—Ճ. Ա.) ի Քեղեու՝ գա-սիակ էր գրեալ ձեռն եղբոր իւրում Պայազխաի, և Պայազխան ևս գրեալ նմա նազիրէ, որ ի զիւր Քեփիրէին գտանին գրեալ»⁸¹: Ահա այս հիշատակությունը զալիս է հաստատելու, որ մեզ հետաքրքրող հատիդը

⁸⁰ شرح الدين على... شعر الامام طبرستان، ص 107.

⁸¹ مولانا هانغی، تیسویں نامہ، ص 234، ص 235.

⁸² Lutfi, Teckere, ibid. 1314, s. 188 (idem, Islam Ansik, c. 3, s. 69—81).

⁸³ Fatih Resaî, Tar h-i edebiyat-i Osmanîye, I, s. 207.

⁸⁴ Մատ., 46, 1786, էջ 26.

ևս գտնվել է նույն «Քեզեհեում», որտեղից և այն ընդօրինակել է Քյումուրեյանը: Հնարավոր է նաև, որ նրան մատչելի է եղել և ձեռնագրանի դիվանը:

Մեզ նայանի է արաբատա Բաթրի երկու հասարակություն²², սակայն ներկայում էլ մասնանշված չէ, քի որն է նրա ձեռագիր հիմքը: Քյումուրեյանի օրինակի համեմատությունը նրանց հետ բերում է այն հետևություն, որ այն արաբատա բարեհեծնի պարզ վերաբաղությունը չէ: Մինչ արաբատաը բաղկացած է 26 բեյրից (52 երկար տող), Քյումուրեյանի տարբերակն ունի 36 տուն (72 երկար տող): Ուրեմն, նայ բանաստեղծը, բարեհեծն բնագրի բովանդակությունը շխարհելով, իր կողմից ավելացրել է նրան հարազատ ևս տասն տուն: Մասամբ էլ նա խմբագրել-համաստեղել կամ վերափոխել է Բաթրի որոշ տողեր ու տներ՝ ավելի բանաստեղծական շունչ հաղթողելով երկին: Հնամաքեր է և այն, որ Քյումուրեյանը, նկատի ունենալով հեղինակի անվան բացակայությունը, վերջից ավելացրել է երկու տուն և հիշատակել ձեռնագրանի անունը որպես նրա հեղինակ (Բաթրի մասին տե՛ս նաև ծանոթագրությունների բաժնում՝ ծանր. 272):

Հաջորդ աղբյուրը, որից Քյումուրեյանն օգտվել է, դա XVII դարի բարձր հայտնի պատմիչ Քյաթիբ Չելեբիի «Յեզեհե» երկն է²³, որն ամփոփում է ժամանյան կայսրության 1592—1657 թթ. պատմությունը: Այդ աղբյուրի հիման վրա են շարադրված 1595—1648 թթ. զեպները, այսինքն՝ «Նամուսըլուն համաում...»-ի այն մասը, որը հորինված է «բարեհեծն քանակեթե»: Քյումուրեյանն այդ երկին, իբրև սկզբնաղբյուրի, նախապատվություն է տվել, քանի որ Քյաթիբ Չելեբին իր ընդգրկած ժամանակահատվածում կատարված իրադարձությունների գրեթե մեծ մասի ականատեսն է. 34 տարիների պատմության նա արձանագրել է որպես ժամանակակից, իսկ նախորդ տարիների տեղույթածի մասին գրելիս նետել է հավաստի ժամանակագիրների (Հասան Բեկզադե, Փեշեի, Կարաչելեբիզադե Արզույ էփենդի, Նեիզադե, Ջեհանգադե և այլն):

Այս աղբյուրից Քյումուրեյանին հնամաքերի ևն առավելապես կայսրության Բաղափական պատմությանը վերաբերող նյութեր (Եվրոպայում՝ Ավստրիայի, Անաստեթի, Վենետիկյան հաճախություն, և այլն):

²² خیرا و امانتدی، دولت علییه، استانبول ۱۸۵۶ التین ای احمد رفیق، سلطان
جم (۱۸۱۴-۹۰) استانبول، کتبخانه حلی ۱۸۳۷

²³ کاتب چلبی، فلکک کاتب چلبی، جلد ۱، استانبول، ۱۸۶۹، جلد ۲، ۲۰۰
-۱۸۷، استانبول

խիկ Ասիայում՝ Պարսկաստանի զեմ մղված պատերազմները), ապա և երկրի ներքին կյանքում կատարված իրադարձությունները (չեչայիական շարժում, կիրանաևի դյուրզինների ապստամբություն, ենիչևերի խռովություններ, պալատական խմբակցությունների պայթույթի և նեղաշրջումներ և այլն): Մական «Յեղլեբե»-ից ևս թյումուրեյանը սովել է յուրովի. շատ նյութեր ու մանրամասներ, անգամ կարևորագույն գիտքերի վերաբերյալ ավյալներ, ևս բաց է բազիլ. օրինակ՝ 1620 թ. Տոգորայի հակառակմարտի մասին բայրովին չի հիշատակում, անտեսել է նաև Կարա Տագրբի ապստամբությունը, որոնք բավական հանգամանարեն են ներկայացված «Յեղլեբե»-ում: Ազրյուրի հետ, աչդղիսով, հայ նեղիմակը վարվել է շատ ազատ, իր շահածո պատմության ծրագրին ու պահանջին համապատասխան: Այդ մասին հայտնի ապու համար երկու երկերի համընկնող հատվածներից բերենք երկուերեք օրինակ.

«Յեղլեբե»

1. Այս տարվա Ջեմաղելի ակր (ամսին) ևարն մեծություն փաղիչանը՝ հրամայեց իսլամական երկրից բայրովին վերացնել օգին և զինին՝ պատնառ հաճառացյալների պատակասմների և շարիքների

Kālb-i ašak gıbt,

Viran it'şler mēyxanēi.

Bivēfajer ahdānē,

Deawderdiler p'ēymanēi:

Հարեցողներին կատարեցին,

շատերին էլ վատեցին: Գինե-

տներն և հարչուր բն աղեկի

հասնող մուխողան և էմաները

վերացնելու հրաման ավելցին¹⁴:

«Պատմութիւն Համասու...»

Զպատնառ շարեաց զինի օղով սուղ պատնառ, որ ջնա յիշեալ,

Վրնասուցն և շարուրեան նրկատեցին և հրամայեալ:

Մուգուգա և էմանէր, և բէ որեան այլ դրամ էկեալ,

Ըզիեմուրուին և այլ կէչուրս ոչ հոգային՝ ի բաց բարնեալ:

Մէմալիկի Բայամիէ զինի նոցքու մի երեւալ,

Կատարեն զբրդուգա ֆուլով և տարէ զմախողան անեալ:

Գալս աչդղ կիսի վիրան ի թարիւր մէլիսանէր,

Գիվէֆուլը աւարել տեճաւըր սիւլըր փէլմանէրի (ա. 1853—

—1866)՝

¹⁴ Նկատի տե՛ր սուլթան Ալեկ 1-ին (1603—1617 թթ.)

¹⁵ کتاب چلیبی، فتاک، چاند، ۱، ص ۳۰۳

¹⁶ Քարզմանութիւնը տե՛ս Եւանջիարութիւնները շտեմով (16թ. 438):

2. Եւր սարգարք Վանից եկա՛վ
 Գիարքեֆիւր, նանապարեմն հան-
 դիպեց կրգրաշ Հասան աղայի
 զնդին և, կըզըլէյոյի մաւ նրան
 սպանելով, մտով ֆաղաֆ՝ ետե-
 վից փակելով զոները: Փաշային
 տեղեկացրին ստացված հրամա-
 նի մասին՝ մահազատով են-
 քարհել Գյուշի Յուսուփ, Հա-
 շի Մուսլի և Շահրենդեօ օղլի
 զավանան սիվանիներին: Փա-
 շան հրաձիւրեց կաշիին և ֆաղա-
 ֆի ավազանուն: Երեկոյան բրո-
 նըվեց Գյուշի Յուսուփը և քա-
 պանվեց: Կեսգիշերին բռնեցին
 նաև Հաշի Մուսլիին ու Շահրեն-
 դեօ օղլիին և սպանեցին⁹⁷:

3. Շայիբեներ, այս հազրաճակը
 երգելով, նշում են ֆաղաֆի գը-
 ռավման բվականը: Նրանցից
 շեյխուլիսլամ Յահյա էֆենդին
 այս օրն է ցույց տալիս.

Hazret'i sul'fan gazi xan
 Murad k'ysmlap.
 Eyledi c'un fet'h Baldadé
 Sadédily ié hyuյum.
 Hak'c'alt hazret'i.
 Ani mueser eyledi.
 Didi c'arixøn lisan
 Fet'h k'yul xak'an Rum⁹⁸:

Հրաման յըղեալ պէկէրպէկաց՝
 սպանեալ զգօրգայս սը և
 գրտեալ.

Մուրթագս փաշայն ցայ ի վա-
 նայ, վասն այն յնմիք եզե
 մըտեալ:

Հասան աղայն մեծ աղայիս ել
 ընդ առաշ՝ պատուել հար-
 կեալ.

Ուր և կալաւ, իսկոյն սպանեալ,
 իբրև եմուս՝ զգրուես իսկ
 փակեալ:

ԶԿիտնի Բուսփ, զՀանի Մուսլի
 և զՇահալէնաէր օղլին սպա-
 նեալ.

Ուր և փախան ի Սաւսմալոյոյ, Նդ
 նանուր յերկիր գրտին սպա-
 նեալ:

(տ. 2489—2494)

Նդ սը շայիբ բզտալ երգեն՝
 զան ֆաղաֆին զրուական
 ցուցեալ.

Տես սմանց երգց նաևես մուֆ-
 րին և զայս արտարեալ.

«Հազրեթ սուլթան զազի խան
 Մուրթաթ թեաճիագ

էլլէտի շուն ֆէթհ Պաղտատ
 սատթիլէ հունում:

Հազրալա Հազրեթլէրի տնի մու-
 էսէր էլլէտի

Տիտի թարթիթըն լիսան ֆէթհ՝
 թիւ Հազան բում⁹⁹

(տ. 2651—2656)

⁹⁷ «تاريخي» قذافي، جلد 7، ص 200

⁹⁸ Նայե տեղում, էջ 214—215.

⁹⁹ Բարբեանույանը տե՛ս «Տանթագրութիւններս բաժնում (ծիթ. 801)».

Միմյանց նարազուս բազմաթիվ այլ նաւովածներ ևս կարելի է բերել երկու երկերից՝ շեշտելու համար Քյոմուրեյաննի ազերը «Յեզլեկե»-ի նեա, որը դրսեւորում է նաև նրանցում պատմական իրադարձութանների նույնպիսի հաջորդականութամբ: Ասկայն, դրանով հանդերձ, Քյոմուրեյանը մշտապես մնում է փնտրող, իր սրժեհավոր ազրյարի հազորգածը լրացնող պատմիչ: Այդ ևն վկայում «Յեզլեկե»-ի նամուսութամբ նրա կատարած հովելուսները:

«Պատմութիւն համասոս»-ը մի շարք կետերում էլ շեղվում է «Յեզլեկե»-ից: Հիշենք դրանցից միայն մի բանիսը: Ծաման II-ի զանակալության սարիվ կազմակերպված տանիսմության ժամանակ եղիկույթի բանաից փախչում է Երիմի Գիւնեների ներկայացուցիչ Մանամեղը: Հետապնդողներն Իբրավասի կողմերում հասնում են նրան: Ենիշե-րենեից մեկի նեաից, բոս Քյոմուրեյանի, ապանվում է նա: Իսկ «Յեզլեկե»-ի համաձայն, իսնը ներբակալվում է և, մայրաքաղաք բերվելով, կրկն քանաակվում եղիկույելում: Եսյնն է վկայում նաև պատմիչ Փեշեքն¹⁰⁷: Այնամեակ, բոս Քյոմուրեյանի, 1596 թ. մայրաքաղաքում սիփանիների խռովության ժամանակ սիփանի ազան եղի է Օէյուզ Մեհմեղը, իսկ Ենիշեր ազան՝ Տալութը. միւշղն, Քյաթիր Չելերիի նամաձայն, սիփանի ազան եղի է սնն Մուսաֆա, իսկ Ենիշեր ազան՝ Յերենաղ փաշան, ընդ որում, Տալութը նիշղում է ապես զլխավոր զրանապան¹⁰⁸: Եսյնայիսի սարբերություններ սակա են և Իզելիղիների և Նարաիիղիների սաաշնուրութամբ XVII դարի I կեսին ծավալված դարգիների սպասամության նկարագրություններում: Քյոմուրեյանը հազորում է, որ կատարության և Իզելիղիների ումերի միշե տեղի ունեցած հակասամարտերից մեկում սպասամբներից սպանվել է 500 հոգի, Քյաթիր Չելերին սպանվածների համար մի տեղ նշում է 200, իսկ այլ տեղում երկու անգամ՝ 300 թիվը: Ահաոսարակ Քյոմուրեյանի մոս Քյաթիր Չելերիից բազմաթիվ ալյալների սարբերություններ և շեղումներ կան¹⁰⁹:

Ենիշե՞ մասին են խոսում այս սարբերություններն ու բազմաթիվ ուրիշ շեղումները, այն մասին, որ Քյոմուրեյանը ինչպես այլ նեղի-նակների, այնպես էլ Քյաթիր Չելերիի երկն նկատամբ հանգես է բերել

¹⁰⁷ Տոզ 2052—2072-ը ՀՀԹ, 109—109, ը 101 ը 101

¹⁰⁸ Ինրաիսիմ Չոլուզ Կարիւլ Չոլուզ, Իստանբուլ 1981, ը 101 ը 101

¹⁰⁹ Տոզ 1511—1514-ը ՀՀԹ, 101 ը 101

¹¹⁰ Տոզ 1523—1563-ը ՀՀԹ, 101—101, ը 101 ը 101

հնական վերաբերմանը և անհավասար բազմաթիվ ազնվաները նշանակալից արիչ պատմիչների և հազիկի բազմական հարակիցություններ: Մասնավորապես նշելի է շվայի 60 առաջնորդների անունների նիշատակումը, որը շատ ամբողջական է և որի համար, բաց երևույթին, Քյոնիգսբերգի սկզբնազգային երկուսից մեկի հայկական նուշարձանները:

Քուրմական ազգյուններից էն Բազմաժամ «Պատմություն համառոտ»-ի «Նայոց բուսականության» գրված մասում (Երկուրդ մաս) Քայազեմ II-ի սպանության հանգամանքների, Սելիմ I-ի պարսկական և արաբական աշխարհների, սուլթան Սուլեյմանի կողմից Քելզաղի, Ռոզոս կղզու գրավման և նուշարձանի զիմ մղված նվաճողական պատերազմներ, 1531, 1537 և 1551 թթ. բուրժ-պարսկական պատերազմների, Սիբիայի բնակչության ձեռքբերողի Ղազվի, Ջուղայի Այի բնակի, Արմանա գաղթայի, Ջեյնեյ բնակի, Մեյի Քելզաղի, հայն Տարխանի ապստամբություններ, Սելիմ II-ի՝ Կիպրոսի գրավման, Մուրադ III-ի իշխանության ստեղծումն Օսման Եոզղմիր փառայի առաջնորդությամբ և Նիմի խանական ուժերի օգնությամբ Վաստան ու Նամախի բուրժերի կատարած ներխուժումները պատմությունները: Վերջին իրադարձությունները, որոնք ծանր նեղեցանքն ունեցան հայ և վրաց ժողովուրդների կյանքում, հյուսված են ինչպես բուրժական, այնպես էլ հայկական ազգյունների ազնվաներով:

Քուրմական ազգյունները հակասական պատմություններ են անում Քայազեմ II-ի մահվան շուրջ: Երանց մեծ մասը լուրջան է մասնում կրոնը որդու՝ Սելիմ I-ի կողմից նրա սպանության փաստը, որ հազարում է երեմիան: Հայտնի է, որ Քայազեմը կամավոր հրաժարվել է իր զանից հողատ Սելիմի և ճեռացել որդու կողմից իրեն բնակության համար հասկացված Տիմոթոսայի շրջանը: Ըստ Քյոնիգսբերգի, նաևապահին որդու հրաժարով հրան է մասնուցվում վերջին բաժակը: Քայազեմը խմում է և անիծում որդուն.

Ասէ, «2) Ի՞նչ փութաշրջաց և սուր Բո սուր լիցի սրեակ,

Չէլդ ի միշացդ մի՛ բուլասցի, բայց կեանքն Բո լիցի նուշակալ»
(տ. 1045—1046):

Քուրմական ազգյուններին հաշտեղջակ Գ. Այվազովսկին վկայում է, որ այն միշաղեղը պատմվում է միայն «...» Միտրի Քեայինաբ և

ի պատճառքին Հասան Պեկզամկի»¹⁰³: Կասկածի չենբարկելով այս նա-
զորդման նախաստիարյունը, կարող ենք ենթադրել, որ Քյումուրեյանն
այդ դրվագի համար օգտվել է ճիշտի պատմիչներից:

Վերևում Կյարֆիի պատմության կամ նրա անանան ազդյալի հետ
«Պատմության նամակում»-ի աղերսի մասին խոսելիս նշել կենք, որ այն
համեմատության կզբե ունի նաև Աշոֆ փաշայի «Քեարֆի-ի Ալի Օս-
ման» երկի հետ¹⁰⁴: Հավանաբար Քյումուրեյանն օգտվել է ոչ թե անմի-
շապես Աշոֆի պատմությունից, այլ մի ուրիշ երկից, որի համար այն
սկզբնազգյուր է եղել: Քյումուրեյանը պետք է որ ծանոթ կզած լինի
նաև Քյարֆի Չելեբիի «Ջինան Նյումար», Իբն Քեմալի «Մոխաշ նամե» և
«Հաֆեթ նամե»-ի սուլթան Սուլեյմանն, Մյուննեշիմ Բաշիի «Մամրի-
ի Կալիբաթ» պատմական գրվածքներին, որոնցից որոշ մտերև և, նույն-
իսկ, յուրահասակ առատախոսությունների քաղցմանությամբ են
նաևղկվում նրա մաս:

1522 թ. Սուլթան Սուլեյմանի կողմից Քելզրազի գրավման նկարա-
զրության մեջ Քյումուրեյանը բացատրում է այդ փոթափ անգամ նրա-
նախորդները և ապիս նրա տեղադրությունը.

Նրա քաղցմանն՝ Աղզուր կըլա, որ ի Մանար բարբառն կոչուպ,

Եւ պարծի եզու գետով՝ նաևղկու նրա յիբար խասնեպ,

Հարս Սուա և Քունա կոչեն, ի Ալաման երկը իջուպ:

(տ. 1197—1199):

Քյումուրեյանի ասածը հիշեցնում է և Մյուննեշիմ Բաշիի («Եվ հիշ-
յալ գետի (Քունայի) և Մավա գետի առանհամ զոնգուղ փոթափը»¹⁰⁵), և
Քյարֆի Չելեբիի («Քելզրազի... մի կողմում՝ Քունան և մյուս կողմում՝
Սալան...»¹⁰⁶) նկարագրությունները, որոնցից վերջինը Քելզրազ անունը
բացատրում է «սիկ հիսար» (սպիտակ քիթ) բառերով:

Մոխաշի նախասամարտի ժամանակ (1526 թ.) կայոչ բազալալի՝
Նախիկների մեջ խեղդվելու, նրա քաղցման և առատարակ նախասա-

¹⁰³ Ք. Արթուրյանի, Պատմ. նամակներ... Ե. Ա. Վենետիկ, 1841, էջ 199:

¹⁰⁴ Տե՛ս 467—469, 467—472 թ. նամակներ, 13—14, استانبول, «تاریخ»:

¹⁰⁵ «Բ. Կ. Վ. 1782»:

¹⁰⁶ 1782 թ. «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782:

¹⁰⁷ «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782:

¹⁰⁸ «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782, «تاریخ» 1782:

¹⁰⁹ «تاریخ» 1782:

մատի հանգամանքների մասին խոսակցիս մեզ բխում է, որ երեմիան հետևել է Իրն Քնամալի «Մոխաշ Կամն» կամ «Ջաֆեր Կամն սուլթան Սուլեյման» երկերին (քուրախան մյուս պատմական աշխատություններում նրանց մասին չի պատմում): Երա առամադրության ասել է եզել նաև Սուլեյմանի պատմության աղբյուրներից մեկը, ուր մասին, զավտ, նա ոչինչ չի հաղորդում: Սուլեյմանը նրա պատմում է Մուսալ Է-ի ղեմ նրա եղբայր Մուսաաֆայի ապստամբության մասին, նշում է, որ ինքը հետևում է ինչ-որ սկզբնաղբյուրների¹⁰⁷: Երա պատմում է նա զերեկ բառացի համբնկնում է Քյոմուրեյանի հետևյալ հասկածը.

Ազգեր մի կայր Մուսաաֆային, ի բազանեացն յայնմ պան էլեդ:
 Եզ որ հանդիպեր Միխալ օղլին, նա յիսպանումն վերայ վազեալ:
 Զնին բարոյր նա, փարով փախչի՝ յեկեղեցի մի խուսափեալ:
 (տ. 518—520):

Շնչա է եզրակացնել, որ այս ղեկավար քե՛ Սուլեյմանի և քե՛ երեմիայի հիմն սկզբնաղբյուրը նույնն է: Կան համընկնող նաև ուրիշ հասկածներ¹⁰⁸: Զուգադրենք հետևյալ հասկածը.

*Սուլաբզազե, Քարթիս Ալի Սու-
 ժան*

Նրբ Քայազհան Սաամբուլ ժամանեց, դիմազարդ նավերը հետևում էին մեկը մյուսին և քիակ քիակ յափում: Նավերի բազմությանը լցվեց Սկյուսառնի նեղուցը: Մոզլի երեսը նավերը փակել էին, և այն շեւ նրեում¹⁰⁹:

«Պատմություն Համասուս»

Նր մերնեցան զալ յԽուսամբուլ, համայն հազաֆե Նեղ ասաշ էլեալ,
 երես ծովում զարգաբեցաւ որպէս զանասաւ նախքն տեսալ (տ. 839—840):

Վերոնիշյալ աղբյուրների հետ միասին, սրանց մի մասի հետ «Պատմություն Համասուս»-ի կապը, քերես, սրոջակի կամ պատմասարանված չի կարելի համարել, Քյոմուրեյանն սօրազորով է և հայկական հաշարաններ՝ պատմություններ, ժամանակագրություններ, հիշատակարաններ, պատմական ողբեր, որոնց հաղորդած տվյալներն ստույգ են ու անկողմնակալ: Նա հիշում է պատմահայր Մովսես Խորենացուն (եծամ է մեզ՝ սա Խորենացույ յործամ թզձայս լիներ լացեալս),

¹⁰⁷ صولاقزادہ، تاریخ ال عثمان، استانبول، ۱۸۸۰، ص ۱۶۱

¹⁰⁸ صولاقزادہ، ص ۲۹۰-۲۹۱، ۲۹۲-۲۹۳، ۳۴۵-۳۴۶، ۳۴۷-۳۴۸، ۳۴۹-۳۵۰، ۳۵۱-۳۵۲، ۳۵۳-۳۵۴

¹⁰⁹ Նույն տեղում, էջ 276:

ներսն Շնորհայուն (եօամ է մեզ ջստ ներսիս, որ զմահայունն ևւ
 սյրացեալ): Առաքել Քաղիչեցուն՝ Կասանդուպոսի՝ Քյուզնիկական
 կայսրության վերջին պատվարի կործանումը ոգրալիս (սէնդ որ Ասա-
 րիկ վարդապետն մեր ի նոյն սուրս այսմ վըշտակցեալ): և Քովսն
 Մեծափեցուն՝ Քայազնու II-ի և Լանկ Քամուրի պատմութիւնը գեղիս
 (սՔովսն բարունն զարմէ պատմէ, զայլ իմն զգործիսն ոչ է լուսալ):

Քյումարեայանը ժանոր է եղել և սգովի է Առաքել Դավրիժեցաց,
 Հովհաննես Մշեցաց, Հակոբ և Սեփաննա Քոխարցիներէից, Հովհաննես
 Մակվեցաց, Ազարիա Սասնեցաց, Ավետիք ժամանակագրից, Գրիգոր
 Կամախեցաց, Վարդան Քաղիչեցաց¹⁰⁰, ընդ որում նրանցից ոչ միայն
 պատմական ավայներ ու փաստեր է հաղել, այլև նետել է նրանց
 գրական որոշ ավանդույթներին՝ փոխ է տակ իմաստավոր արասնայ-
 սութիւններ, սներ ու դարձվածներ, իստիքի գիտակցութիւնն ու բնութա-
 գրումներ, առնաառակ նետել է նրանց պատմագրական արասնայա-
 շամբիչոցներին: Ոնական ստամոզ, իր խափին հուզականութիւնն հա-
 զորդելու, այն ավելի ազդեցիկ դարձնելու նպատակով, Քյումարեայանը
 դիմում է նաև Սարգ Գրիկն, հատկապես նախու մարգարէութեանը,
 սաղմուններին, ներմիայի ոգրին¹⁰¹:

Ի վերջո, նշենք նաև, որ Քյումարեայանն իր երկում քերով տեղ է
 ավել նաև իրեն ժամանակակից ակնհաստեսների պատմութիւններին:
 Պատանական չէ, որ մի տեղ նա պատշաճ է համարել գրելու.

Ակնհաստես մեզ պատմեցին, որք ի գայլոցն հագիս ապրեալ:

Չալիս և զխոցուածսն մեզ ցուցին, թէ յապախոյ գայլոց
 մնացեալ... (տ. 1670—1671):

5

«Պատմութիւն համառոտ»-ը, ինչպես ասվեց, բաղկացած է չորս
 մասից: Բացի վերջինից, մյուսներն ունեն բանաձևազային բնույթ: Այդ
 հասկանալով, սակայն, Քյումարեայանին չի խոնգարել, որ նա հայտնի
 էլլարի նկատմամբ հանդես բերի անկողմնակալ վերաբերմունք. նա
 երկը բարեբերի հազարանակների, զենքի ու զորսության զովեզարտներ

¹⁰⁰ Քվարկիւմ Աղեկապետի երկերի, ինչպես նաև Քաղիս Սերասուպուն վերա-
 ցրելով սՏայ վառն յարման Կարմիր զլիսին... և ասկանայտութիւնն ինս Վաստու-
 րիկ Կամուսուս-ի վաղի ժամն ան՝ սՏանիստարտութիւններս բանում:

¹⁰¹ Քնարի 823—824, 825—826, 827—828 ապրիլ 1670, Ե. 9, 24, Սաղմ.
 2Ը—2Թ, 1, Ոգրք Նրեմ., Ա. 1-ի լուս:

չէ, ինչ հասուկ է բուրժուական ազգայուններին. անգամ սկզբի էրեք մասերում կան այնպիսի հասավածներ (Կ. Պոլսի անկման, չեխլիների շարժման, հայ ժողովուրդին հասած պրեզերվատիւնների, սուլթանական ընտանիքի հանդիստրիւտիւնների նկատագրաբանները), որոնք ունեն սկզբնազգայունային և գեղարժեհասական արժիք:

Քյումուրեյանը հայաառայի իր բնութեզոյնն ծանոթացնում է Օսմանյան իշխանության պատմությանը, նրա անցյալին ու ներկային: Եւ շնչում է, որ բուրժուական էկոլոգիան ևն հեռավոր և, բնէ հաղթանակացնում ևն, որ իրենք, շնորհ և արժան... լիւր, և հազարակիւր ևն, չլիւր է հաղթանակ, շնորհ ևն նրանք ևն ընտանիքներ ևն, ինչպէս պարսկական, եզիպտական, Դամասկոսի ու Քաղզաղի արեւելիւններ, և արշաւանով ու բնութեզոյնը աւարածի ևն իրենց իշխանութեանը արեւելյան ու արեւմտյան սահմաններում: Քյումուրեյանը նիշաւանկով է բուրժուական վարած ընտանիքները, արեւմտագրում նշանակած էրեւնեանց նրանց գործած շարիքները, շարք, ընտան, գեղարեւութեան, ժողովուրդներին հասած բազում արեւելիւրներ, բնի հաղթանակութեան փաստեր, որոնք բուրժուական ազգայուններում ներկայացնում են որպէս բուրժուական մեծագոյն հերոսականութեան, հաշտութեան ու սխալագործութեան օրինակներ:

Քյումուրեյանը պատմում է կայսրութեան սահմաններում ազգային ունեցած բնութեզոյններ, խռովութեաններ, ազատամարտութեաններ, նշանակած ժողովուրդների ազատագրական պայքարի, Հայաստանի աւարածում չեխլիների ազատամարտութեան նետանկներ, սուլթանական պալատական միջավայրի, հեղաշրջումների, սուլթանի և հայաստանի փոխհարաբերութեաններ, մասին: Պատմութեան շարքը մասում էւ, որպէս պահպարտ և պահանջաւ հեղինակ, տեղեկութեաններ է հազարում XVII դարի երկրորդ կեսին նվազապայում բուրժուական մզած նվաճողական պատերազմների մասին, անցարդանում ենիշիքների ու սիփանիների խռովութեաններին, կենտրոնական կառավարութեան հաղթականութեանը դժգոհ փաշաների: Հայար օլլոսի, Արազ Հասան փաշայի, Քուրդ Եկիմի, Դարբի օլլի Ալիի ազատամարտութեաններին, արաւմալում Մուղալիայի և Վալախիայի հակաբուրժուական-ազատագրական արամաղութեաններ:

Քյումուրեյանը տեղեկութեաններ է տալիս նաև կայսրութեան սահմաններում իրենց գոյութեան համար մահառոյ հայ, հայն, հրեա և այլ ժողովուրդների վիճակի, պալատապետութեան միասնութեանը խանգարող երեւոյթներ, երիտանայա ժողովուրդների և Օսմանյան պետութեան փոխհարաբերութեաններ մասին:

Պատմության այս կարգի տվյալների արժանահավաստությունը նկատելի է պատմագիտությունը և օգտագործելի որոշ նյութեր՝ յուսարանելու համար XVII դարի հայ ժողովրդի պատմության որոշ հարցեր: Հ. Անասյանն իր «Հայկական ազգյաբները Քյուզնեղիայի անկման մասին»¹¹² գրքի հավելվածում հրատարակել է երկի՝ Կոստանդնուպոլսի անկմանը նվիրված հասվածքը՝ որպես մի առանձին ողբ և օգտագործել արևմտահայության ու սղոսանայ միջավայրին վերաբերող նյութեր իր մյուս՝ «17-րդ դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում»¹¹³ արժեքավոր աշխատության մեջ: Մ. Զուլայանը զիտական շրջանառության մեջ է դրել հատկապես ջիլալիների շարժումների մասին տվյալներն իր «Հայալիների շարժումը և հայ ժողովրդի վիճակը Օսմանյան կայսրության մեջ» և «Արևմտյան Հայաստանը XVI—XVIII դդ» աշխատություններով¹¹⁴:

Անցկերը, իրադարձությունները Քյուզնեղյանը հազորզում է որպես փաստեր, փաստերի շաբ՝ ստանց մեկնաբանություններ: Այս ոճը, որ հասուկ է ընդհանրապես ժամանակագրություններին, դրսևորում է պատմական իրադրությունների նշմարտացի վերտարադրության խեղճում Քյուզնեղյանի անմիջականությունն ու անկողմնակալությունը: Քայց փաստերը, պատմության ընթացքը Քյուզնեղյանը, տեստեայտելով իր ժամանակի ըմբռնումը, պայմանավորում է վերին ուժով: Ըստ նրա, աստծուն է հայտնի անխմանալին ու ապագան, Բաղալին, երկրին, ժողովրդին վիճակված զալիք:

Աստուծոյ է զիտելին, իսկըզբանէ զոր կամեցեալս,

Որպէս շարժէ և զարտաժա, եոյնպէս ազգմունքն և նետեալ
(տ. 3613—3614):

Նախախնամությունը այդ զալիք ավետում է բնության միջոցով, ստերեային ազնունքի՝ կայծակի, երկաշարժերի, հրկեներքի, երկնային երևույթների հայտնության միջոցով (տ. 1019—1023, 3359—3365): Սակայն Քյուզնեղյանը միաժամանակ ցայց է տալիս, որ բարեքեր նվրապայում հաջողության հասան ոչ թե Բրիտանացաների զորժամ մեզ-

¹¹² Հ. Անասյան, Հայկական ազգյաբները Քյուզնեղիայի անկման շաբին, Երևան, 1967, էջ 82—84:

¹¹³ Հ. Անասյան, 1711 զարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում, Երևան, 1957, էջ 28—29, 260:

¹¹⁴ Մ. Զուլայան, Հայալիների շարժումը և հայ ժողովրդի վիճակը Օսմանյան կայսրության շեջ, Երևան, 1986, էջ 162, 185, նույն, Արևմտյան Հայաստանը XVI—XVIII դդ., Երևան, 1989, էջ 127, 146:

Մերի, այլ իրենց ռազմատնչության և հայրենիքի պաշտպանության գործում հիմնական ժողովուրդների ցուցաբերած անսարքերության շնորհիվ. Քյոնստանդուպոլիսի համար Հայոց աշխարհին, հայ բնակչությանը հասած անպատմելի ողբերգությունները ժողովրդի մեղքերի հետևանք չեն, այլ քուրճ-պարսկական պատերազմների, խուճուճ շեղախնիների շարագործությունների: Երեմիան զնահատում է իրական վիճակը, այն, ինչ գոյություն ունի տվյալ պահին: Եւ էրազմ չէ Ստամբուլի անկուսի տեսած Առաքել Բաղդիչեցու և Արամիս Անկյուրացու նման: Ապրիլով նրանցից երկու հարյուր տարի հետո, եւ ողբում է. իմարկի, այդ անզարն կորուստը, բայց և հասկանում, որ՝

Ձի՞նչ շահեցայց զբրտասակոյս, ի քաղաքն զի՞նչ եմ օգտեալ,
Ձի՞նչ է շահ քրիստոսնէից, երէ ոչ միշտ յոգոց հանեալ
(տ. 727—728):

Անիրագործելի են դարձել նախկին երազանքները, ազատագրության ավանդ հայոց տեսիլներն ու մարգարէությունները, չկա բյուզանդական աշխարհին վերածնունդ գուշակող ուժը՝

Ըստ մեր նրջան մի շերեկն, այլ զբռնիկբրդ մընացեալ
(տ. 734):

Բյուզանդիայի և նրա վերջին պատվարի անվերապարն կորուստը քրիստոսյա աշխարհի համար անմիտելի փաստ է, և միսթարական է միայն այն, որ այդ քրիստոսյա երկրի հոգևոր հարստության ժառանգորդը եղավ եվրոպան.

Ձիմաստութիւնց ֆրանկն էա, և գտէվէրդ Տանիկ ապոեալ
(տ. 732):

Ինչպես ասացինք, Պատմության վերջին մասը հեղինակի սևածածի ու լսածի վերաբաղությունն է: Այն կարեւոր սկզբնադրյուր է կայսրության արտաքին ու ներքին հարաբերությունների, նրա ամրամակերում ապրող ժողովուրդների դրության մասին: Այդանոց ավելի հետևողականորեն է ներկայացված կայսրության քաղաքական պատմությունը՝ Կանդիայի պատերազմը, Տրանսիլվանիայում հունգարների և նրանց աջակից ավստրիացիների դեմ քուրճերի նահապետական պատերազմական գործողությունները, Ռիբաիճային տիրելու համար Անաստասի դեմ մղված պատերազմի մանրամասնությունները:

Կանգիան՝ Միչեկեւականի հյուսիսարևելյան և էզեյան ծովի հա-
 րավային շրջանում գտնվող այդ կղզին (Կեւեւ) ուներ տնտեսական ու
 ստրատեգիական մեծ նշանակություն և, բավական մտա լինելով Սե-
 մանյան կայսրության սահմաններին, հսկում էր Ստամբուլ—եգիպտոս
 տանող առևտրական ուղիների վրա: Սուլթանական Քուրթիան գի-
 տակցում էր նա կարևորությունը և փայփայում նրան օրհելու հույսը:
 Սակայն ժամանակ չէր գտել՝ զբաղված լինելով պատերազմներով
 մերքե նվազաչափում և մերքե Ասիայում: Եվ ահա 1644 թ. կայսրությունն
 անցավ իր ցանկության իրականացմանը. Քյոմուրեջանն անջատա-
 նում է այն միջառնակին, որը առիթ դարձավ Կանգիայի 25-ամյա պա-
 տերազմին: 1644 թ. սուլթան Իբրահիմի ներհինների պետ Սյունըրյուզ
 ազան, «յարեայէ հրաման» ատնելով, իր ունեցվածքով ուղևորվում
 է եգիպտոս՝ այնտեղ անցկացնելու կյանքի վերջին շրջանը: Երա նավը
 «մերձ ի Կրիստա» ենթարկվում է մայրյան ծովանենների զոռին. «Երա-
 պացին՝ աչլ բնդ նմա մայրեզ քոփիցն մահացեալ»,—գրում է Քյո-
 մուրեջանը: Մովսեսները հափշտակելով «լի սասցվածով» նավը և
 զերելով քուրթիին, փոխազրում են Կեւեւ՝ ձեռք բերած «չյաարիցն,
 յերիվարացն նէնարային բնմայ սուեալ»:

Սուլթան Իբրահիմը կարգազրում է պատերազմի պատրաստու-
 բյուն տեսնել: Հաջորդ տարի քուրթական մեծարիվ հավատարմը
 ուղղություն է վերցնում դեպի Կանգիա: Ամեն ինչ կատարվում է խիստ
 ծածուկ: Միայն «մերձ ի Չոխա կղզի» սերզար Յուսուֆ փաշան հայա-
 նում է աշտվանքի նպատակը: Քուրթերի առաջին զբանն ենթարկվում
 է Հանիան, որը նրանք վերցնում են պաշարման 54-րդ օրը: Ընկնում է
 ցամաքային ամուր բերդերից մեկը և՛ Ռեթիմոն: Բացվում է կղզու
 դիտավոր՝ Բազար տանող նանապարհը՝ «Երկրբաին ի Գանափա, որ
 նէնարայն անդ էր նշստեալ»: Քյոմուրեջանը գրում է, որ մինչ Կան-
 գիայում քուրթերը հասնում են մեծ հաջողության, ապա հաջորդ տարի
 Գալմաստիայում նրանք ենթարկվում են Վենետիկյան հանրապետու-
 բյան ցամաքային ուժերի հարձակմանը. կորցնում մի շաբաթ ամուր-
 բյուններ և առիթ մեծ գտնել: Վենետիկցիներին հաջողվում է նաև
 շրջափակել Գարգանելի նեղուցը՝ Կեւեւում գտնվող քուրթական բա-
 նակը զրկելով օգնական ուժեր ստանալու ենթազորությունից: Երանք
 գրավում են Պողոս և Միալիլի կղզիները նեղուցի կյուստում: Քյոմուրե-
 յանը տեղեկացնում է, որ այս իրադարձությունները մեծ չփոք են
 սուաշացնում կայսրության մայրաքաղաքում: Մահապատմի են ենթարկ-
 վում բարձրաստիանն անձինք, ևսլեիսկ մուփտին, որը համարձակվել

Էր սուրբանին հիշեցնել կայսրության սղորմիլի վիճակի մասին: Փաշ-
տանից գրվում է մեծ վեզիրը:

Վեզիր Մամամմեզ Քյոփրեյալուին հաշտվում է, ինչպես վկայում է
Քյոմուրեյանը, բռնության արտակարգ միջոցներով վերականգնել
կայսրության ազգամական հարվածային ուժը և մեծ կորուսանների գնով
նեղիկ շրջափակումը: Կանգիայի պատերազմը հաջրական վախճանին
է հասցնում մեծ վեզիր Մամեզ Քյոփրեյալուն, որն անձամբ մեկնում է
Կրեսե: Քյոմուրեյանը նշում է, որ այս հարձակմանը դիմագրավելու
համար նոր ուժեր են ժամանում Ելրոպայից՝ «ի Վենետիկյ իբրու օգնել
անց փութացեալ», «նախ ֆրանցիզաց», «արքայիցան և յետս դարձեալ»:
Ի վերջո, ինչպես գրում է նա, քուրմերը դավաճանի խաբեղով գրան են
կազմակերպում հազարի քույլ սմրացված կողմի վրա, որք պաշտպան-
ների զնում է ծանր կացության մեջ, և նրանք պայմանագրությամբ
հանձնում են Կանգիան: Քուրմերը, հավասարեմ իրենց հաղափականու-
թյանը, Բրիտանյա բնակչությամբ այս հազարի հարաարտպետական
հայակազ շինությունները, եկեղեցիները վերածում են բազնիֆների ու
խաների: Քյոմուրեյանը արտի անձուն կակիծով է նկարագրում այդ
իրողությունը.

Եկեղեցիք, ասեալք բափաւք զարդոց, փառաց ունայնացեալ
ես յայլարանքս փոխարկեալ, ի բազանիս 'ս ի խանս շրջեալ:
Ըզբնակութիւնս լրքեալ բողին և երբալով երբալ լացեալ,
Ըզթընընդեան և զսընընդեան տեղիսն բողեալ 'ս օտարացեալ:
Նեապցան և մեկնեցան, օտարք զեկիրըն վայելեալ,
Նայէին, յետս դառնային՝ արտասուարթըք հառաշեալ
(տ. 3459—3464):

Քյոմուրեյանը Կանգիայի անցքերը չի նկարագրում միշտագային
հարաբերությունների հենքի վրա: Նա անդակ է, ինտրին, որ Բրիտ-
տանյա աշխարհը օգնական է եղիլ Կանգիային, բայց բն ինչպիսի ուժով՝
Երեմիային դա չի հետաքրքրել: Նա համար կարեւոր է և ցավալի այն
փաստը, որ Բրիտտանյա Վենետիկը պարտվեց և Քուրմիան արիւնց Կան-
գիային:

XVII դարի կեսերին Տրանսիլվանիայի իշխան Ռակոցի II-ը
(1648—1660 թթ.), դաշնակցելով Շվեդիայի հետ, որը 1655 թ. սկսած
պատերազմում էր Անատոանի դեմ, և օգնական ունենալով վալախա-
կան և մուլղափական վոյեվոդությունների ուժերը, 1657 թ. մտնում է լե-
հական տարածքները՝ արիւնց լեհական գանին և նոր սահմաններով

վերածնելու հանգստական բազմությունը: Եւ իր մտադրությունը անարգել իրականացնելու համար խնդրում է Օսմանյան կայսրության շեղումը՝ խոտտանալով հավասարիւմ եւ հեռզանչ մնալ նրան եւ ամենամյա համապատասխան աուբ ուղարկել: Մյուս կողմից Անատոսանէ է խնդրում կայսրության միջամտությունը:

Մեծ վեզիր Մուհամմեդ Քյոպրյուլուն, օգտվելով ասիից եւ Վալախիայի ու Մոլդավիայի իշխաններէ գործողությունները Անատոսանում կայսրության նկատմամբ անհավասարմության դրսևորում դիտելով, Օսմանիայի մարտաբեմ Մելիկ Անմեղ փաշային եւ Դիմի խանին հրամայում է անմիջապէս անցնել զործի: Ու քեւ բարեկան ու խանական ուժերը, անցնելով լեհական սահմանը, հաղթանակներ են առնում Ռակոցիի դէմ, լին հետման Լյուբարեակին՝ էլ մտնում է Տրանսիլվանիա, գրավում մի շարք քաղաքներ եւ ստիպում Ռակոցիին նահանջել, իսկ Տրանսիլվանիայի խորհուրդն էլ սուլթանության պահանջով պաշտոնանկ է անում Ռակոցիին, այնուամենայնիւմ, մեծ վեզիր Քյոպրյուլուն 1658 թ. մտնում է Տրանսիլվանիա: Անպաշտպան երկրում նա գրավում է բազմաթիւ բերքեր, իրենց շրջաններով կցում Քուրդների կիկերիկայությանը եւ մեծ ռազմատուգանքով ու զերինեով վերադառնում մայրաքաղաք: Փոխում է նաև Վալախիայի եւ Մոլդավիայի վոյեվոդներին: Վալախիայում վոյեվոդ է նշանակվում Ռազուլ Միխայել Միլենեն, որը նույնպէս, ի հենուկս բարեբերի, շարունակում է զինակցել Տրանսիլվանիային, որի պատճառով Իշ անց պաշտոնազրկվում է:

Կայսրությունը ավելի ակտիվ գործողությունների է անցնում 1660 թ.՝ վերջ ապու Ռակոցիի դիմադրությանը: Վերջինս հակառակարտերից մեկում մահացաւ վիրավորվում է եւ, հարվելով Վարաչ ամրոցը, մահանում: Քուրդերը գրավում են Վարաչը եւ բալանի ու ավարի ենթարկում շրջակա բնակավայրերը: «Եւ հասին, — գում է Քյոպրյուլունէ իր Օրադրության մեջ, — ի վերայ զօր Տանկաց, գառ եւ զատար ասին թե (15) աուր հանապառն, զվանս եւ զեկեղեցիս, զզիպս եւ զզիպաբազաբս քանդեցին, կործանեցին»¹¹²:

Ավելի սուր բնույթ է ստանում Տրանսիլվանիայի հարցը 1662—1664 թթ.: Քուրդերի ներխուժումները Տրանսիլվանիա վերանում են բուր-ախարակական պատերազմի: Ավստրիան, որ նույնապարում էր Տրանսիլվանիային, ասիպված է լինում այժմ մտանդովի իր սահման-

¹¹² Եւսեփա Քեմալբեկ, Օրադրութիւն, էջ 365 (տե՛ս Մ. Կլանտե, էջ 426):

ների անվանգօրչյան հարցով: Հարձակման էր անցել քուրթ-քարաբա-
կան 150 հազարանոց բանակը մեծ վեղիւր Աննիզ Քյոփրչայսի զլխավո-
րոյթամբ: Ոչնչազօրչյան արժանի և հետաքրքիր են «Պատմութիւն հա-
մառաս»-ի նյութերը այս պատերազմի ընթացքի, ընթացիման, պա-
տերազմում երկու կողմերի զորձադրած տակտիկայի, քուրթերի և քա-
րաբների կողմից Տեանսիվանիայում խաղաղ բնակչոյրչյան բայանի ու
զերոյրչյան, քուրթերի կրած կորուստների, Պարզ գետի ափին 1664 թ.
քուրթերի խորաակնիչ լայնախոսումով ազարոված նակասամառտի
մանրամասների, քուրթերի ու Ավստրիայի միջև դեպանւորչյունների
փոխանակման և այլ իրադարձոյրչյունների մասին:

1669 թ. ազարոված 25-ամյա Կանդիայի պատերազմից զեռ 3
տարի չէր անցել, և անա Քուրթիան Ուկրաինայի սարածքում պատե-
րազմում էր Աննիկան քաղաքոյրչյան դեմ՝ Ուկրաինան զավթելու նը-
պատակով: Աննասանն ամենայն զեռով աշխատում էր պառնդաննկ նա
նկասամար իւր «իւրավունները»: 1654 թ. պատմական նշանավոր
ակոսով Ռուսաստանը ձեռք էր բերել Ուկրաինան իւր կազմի մեջ մոտցնե-
լու իրավունքը, բայց զեռ անպատաստ էր հակահարված տալու
ուկրաինական հողի նկասամար քուրթերի ազերսիվ նգամներին:

Աշաֆնյա Ուկրաինայի նեաման Պետրոս Դորոշենկոն (1665—
1676 թթ.) փորձում է օգտվել հանգամաններից միավորելու ամբողջ
Ուկրաինան: Սակայն նա բնորում է սխալ հանապազեն, կողմնորոշվում
է Օսմանյան կայսրոյրչյան կողմը: Դորոշենկոյի այս հաղափակեոյր-
չյան հետեաննով ուկրաինական ժողովուրդը կանգնում է քուրթ բար-
բարուների ներխուժման վտանգի առաջ: Քյոմուրնյանը վկայում է, որ
օսմանյան մեծաքիվ բանակը քարաբական ուժերի զինակցոյրչյամբ
1672 թ. մտնում է Պոդոլիա, որտեղ նրանց է միանում Պետրոս Դ-
որոշենկոն՝ «ի Աննայ տիրութեննկն ապասամբեալ, ռոմացոյց լեալ և
զազգրն Ռուսաց եղև մասենեալ»: Ընկնում է անտարական ու անտեսա-
կան նշանակոյրչյամբ հայտնի Կամենեցը:

Սույ աուրք անդ ոչ ձուժին, զօրքն Անցոց սակա էր լեալ,
ԶՊամանիցյան տան Օսմանցոց, յոր և արժայն եղև բերկրեալ
(տ. 3493—3494):

Քուրթերը, իրենց սովորոյրչյան համաձայն, տեղաբան են անում
հաղափ բնակչոյրչյանը («Ըզմուսա և զՀայս և ըզՀրեայս ուր և եղիտ
առայս անեալ») և էլում զերոյրչյան.

Յետոյ առաքախ ի Բաղաբէն հանին և յերկիրս յայս բերեալ,
Քամին մի ծով խեղդին, 'ւ այլ յայլազգաց ձեռքս մաշեալ:
Յետոյ ի Յիլիսէ կըչեն, ի ցասմանէ ուսանք մեռեալ
(տ. 3496—3498):

Սկզբիս, ինչպես անդեկացեալ է Փյոնուրեայնը, 1674 թ. ևս
ենթարկուով է այսպիսի նեղեցակներով լեցուն մի հարծակման: Քուր-
բական բանակը սարսափելի ավերածութիւններ է կատարուով իր հա-
նապարհին («Ջրագում զառաքս սասալեալ, կտորեցին և վարեցին,
ի դուռիչ մի զգերի ծախեալ»):

Փյոնուրեայնն անապրիւր չէ ազատաբեր ժողովուրդների տառա-
պանների նկատմամբ, որոնց պատեհող նվաճողական Քուրբան է:
Գտնեալեա վարտերն արծաեագրեալ՝ ևս կարծես լռելայն ստիղում
է այն եզրակացութեան հանգիւ, որ չարիքի արմատը սուրբանական
Քուրբանի անհազ ծառովն է բաշտելու, ազանելու, գերեզմարելու,
հափշտակելու և այդ հանապարհով հոգալու երկրի ֆիւնտնական կա-
րիքները:

Հիշյալ պատերազմները, բացառութեամբ Կանդիայի պատերազմի,
ավարակեցին Քուրբանի համար ոչ ցանկալի արդյունքներով: Կայսրու-
թյունը, որ XIV—XVI դարերում իրեն էր ենթարկել տասնյակ երկրներ և
ժողովուրդների, XVII դարում այլևս ի վիճակի չէր շարունակելու «փա-
ռավար» պատերազմների պատմութեամբ: Եւս սկսել էր Բայիկ վայելչի
նախապարհով, որը նետանք էր կայսրութեան սցիսլ-տնտեսական
կյանքում կատարելոյ մեծ երևութիւնների: Շարունակական պատերազմ-
ները կայսրութեանը դրել էին ֆիւնտնական զոյգարին կացութեան մեջ:
Ռազմական հարանուն ծախսերը ծածկելու նպատակով կայսրութեանն
անցել էր հողի վարձակալման, պաշտոնների վաճառման, զրամի ար-
ժեքագրեման, ժողովուրդին նոր հարկերով հարկազրկելու Բաղաբակաու-
թյանը:

Սակայն, ինչպես վկայում է Փյոնուրեայնը, հատկապես զրամի
արժեքակումը, ցածրորակ (քանկարժեք մասաղի անհրաժեշտ տակաթ
նվազեցում) զրամով բանակին ունկալարելը և էսնաֆութեանը նոր
հարկերով հարկազրկելը մայրաքաղաքում բարձրացել էր խռովութեան-
ների ալիք, և սուլթանը ստիպուած էր եղել շարունակ փոխել մեծ վե-
ղիւններին կամ սպառամբների զատաստանին հանձնել մեղավոր հա-
նաշված պետական գործիչներին: 1656 թ. ֆիւնտնների կառավարիչը
համարձակուով է ցածրորակ ստակով ոտնիկ բաշտել («Տէֆրէտաբըն

վաս ստակ աայր, գտնիկն և ոչ բաակահնայ, գյարկն առա միշտ
հարկոմենն):

Բռնկվում է ամենահզար խաղությաններից մեկը: Ապստամբները
պահանջում են նույնիսկ սուլթանի մարդ հանձնել իրենց դատաստանին:
Սուլթանը, փրկելով միայն իր մարդ, 30 պետական պաշտոնյաների
հանձնում է ապստամբներին, որոնք նրանց՝

Յոչտանն պատառ պատառ, վերայ դանկիաց զմարմինս առեալ,
Զփախուցեալսն մի՛ մի՛ գրախն և խեղզաման զնոսա առեալ
(ա. 3002—3003):

Նման մի խաղություն էր ծագել նաև 1650 թ.:

Օսմանյան կայսրության տնտեսական ու բազմազան նվաճումը
իբր արտահայտությունն է գտնում XVII դարի երկուրդ կեսին սուլթան-
ության ներքին բազմազանությունից զժգոն, կենտրոնախույս առամա-
դրություններ ունեցող խոշոր հողատիրության ներկայացուցիչների
ապստամբություններում: Գահին մեծ անհանգստություն են պատ-
հասում նասան փաշայի որդի Հյուսեյն փաշայի (1644 թ.), Հայդար
օղլիի (1648 թ.), Ղարըշի օղլի Ալիի (1648 թ.), առանձնապես Հա-
լիբի բեկլերեկի Արազա Հասան փաշայի և նրա համախոն 30
մանր ու մեծ ազատատերերի (1658 թ.) խաղությունները: Քյոնյուսե-
յանը հաջորդում է, որ Հյուսեյն փաշան, մահտալը (պաշտոնը) չը-
կարցնելու համար, ընդզվում է և նույնիսկ ձգտում զենքի ուժով ստիպելու
սուլթան Իբրահիմին՝ իրեն հանձնել մեծ վեզիրության կնիքը (սմոնի
էր շանացեալ): Սկյուստարում անհաջողության մատնվելով՝ նազով
անցնում է Ռումելի՛՝ շանդ կամելով զամարտ խմբեալ:

Առավել հզոր և անբնկնելի է եղել Ղարըշի օղլի Ալիի խաղությունը:
Ես իբր ուժեղով շարժվել-հասել է Սկյուստար և խառնապի մատնել մայ-
րա՛նազաբը: Սկյուստարում կառավարական ուժերի զեծ հակառակառու
սալուց նեւո ստացել է իբր «պատվին առժանի» մահտալ՝ ըս ես ման-
տալ նմա յԱնատոլի, զար կամեցեալ»: Իրենց մահտալի համար են
Արազա Հասան փաշայի հետ ոտի կանգնել 30 ֆեղալներ, որոնք՝

Գրեն առ բազաուրեն, զի զգատաստանս լիցիք տեւեալ.

Մեք անմեղ ի մանտալս մեր, վեզիրդ ըզմեզ վըրտացուցեալ
(ա. 3143—3144):

Նրանց խաղությունը ներզում է խաբեության ու դավաճանության
միջոցով. Անատոլիայի բեկլերեկի Մուրթազա փաշայի հյարապիտու-

բյան սեղանին զգեստին բաժակ եղաց լըցեալ: Քյոմուրեշյանը բովա-
կանին ընդարձակ ու մտերմասն է պատմում այս ապստամբության
մասին: Ապստամբ ավառառեբերը հիշատակվում են անուններով,
ոմանք է՝ իրենց մասնապղներով: Այս հազարզումներից դժվար չէ
եզրակազնել, որ կենտրոնական կառավարությանը այդ ժամանակներում
մասնապղները վերստին բայթիկու համար ձգտել է ստանալ անհրաժեշտ
զուտաբեր և այդ հանապարհով բարեկամի ֆինանսական դրությունը:

Անկախան է եղել նաև կայսրության մայրաքաղաքի կյանքը: Գանձի
շուրջ հակառակորդ կուսակցությունների պայքարը բուլաջբել է սուլ-
թանի իշխանության ներդեպությունը: Սուլթան Իբրահիմը 1648 թ.
գանձերից է լինում այդ խմբակցությունների գործիք դարձած ներդեր-
ների պանտեղով և հայերիս խեղճաման արվում: Ուր բնե մեծ վեզիր-
ներ Մուհամմեդ Քյոմուրեշյանի և նրա որդու՝ Անմեդ վաշայի իշխանու-
թյան տարիներին տեսարի ու բռնության միջոցով Մուհամմեդ IV-ի
գանձի նամար հարաբերական կայունության ապահովվեց, այնուամեն-
այնիվ այս սուլթանը ևս Քյոմուրեշյաններից հետո գանձերից եղավ
(1687 թ.):

Քյոմուրեշյանից տեղեկանում ենք, որ սուլթան Իբրահիմի արհամի-
րում մրցակցող խմբակցություններից մեկը գլխավորել է ոմե ճիննի
հույ՝ ընդդեմ մեծ վեզիրի և մուֆթիի: Այդ պայքարը մեծապես խան-
գաբել է կառավարման գործին: Ճիննին, օգտվելով սուլթանի վրա
ունեցած իր ազդեցությունից, մահվան է մասնակց պետական անվանի
շատ գործիչների և կուսակցի անշափ հարստության: Սուլթան Իբրա-
հիմի գանձերիցությունից հետո, երբ նրան մահվան են դատապարտել,
նրա ունեցվածքը հարհամիս է գրավվել:

Անասնման է եղել և մեծ վեզիրների ընդհանրությունը: Ձեռք բե-
րելով վեզիրությունը մեծ խոստումներով՝ նրանք ձգտել են հավելյալ
ֆոնդատուցում ստանալ: Սուլթան Իբրահիմի վերջին մեծ վեզիր Անմեդ
վաշան, Քյոմուրեշյանի վկայությամբ, եղել է մեծ կաշառակիր:

Կաշառակործ լինելը վեզիրն՝ գանաբա մանտուպից փոքր փոփո-
խեալ,

Ի ի համայն դատաւորաց մինչ ի մուֆթին եզև հասեալ,
Սամսուր Բուրեով գափանիցա վասն արհայիւն յայնց պահանջեալ,
Համայն զնազ յազաներաց ՚ի Ի Կիրխուս, որք են եկեալ
(տ. 2787—2790):

Նրա նրանումով է կայսրության մայրաքաղաքում 1648 թ. բր-
որենկվել ենիշերական հզոր խոսվությունը, որին նախ՝ ինքը զոն զնաց,
ապա, ինչպես ասվեց, զանրենկեց և խնդրաման արվեց սուլթան Իբրա-
նիմը՝ «Ոչ գիտելով ըստ արժանաշյն զգաախ և զփառս մանուսպից ասլ,
նիզամին այլ և զաննուց օրքատուէ զվնաս բերեալ» մեղադրանքով:

Սկսվում է օչալ ազաների (ենիշերական զորագնդերի պետերի)
իշխանության շրջանը, սակայն, ինչպես տեղեկանում ենք «Պատմու-
թիւն նամառու»-ից, նրանք ևս անկարող են լինում կորզովարել երկրի
ֆինանսական վիճակը: Էսենֆուրյաններին հարկադրելու նրանց Բա-
ղամալանությունը հակազդեցություն է ունենում: Իշխանությունից
հրաժարվում է ենիշեր ազա Մուրադ փաշան: Ոչինչ չի փոխվում նաև
նրան հաջորդող Կյուսըլի Մեհմեդ, Մելիկ Ահմեդ, Տերվիշ Ահմեդ, Իշիկ
փաշաների մեծ վեզիրության ժամանակներում, որոնց իշխանության
աստիճանը լավագույնս բնութագրում է Քյոմուրեջյանը՝ «չէր յայանի
վէզիրն ո՞վ է»: Օգտվելով սուլթան Մահմաժեդ IV-ի անշարժառու-
յանից՝ կառավարման զօրծում մեծ ակտիվություն են ունեցել նրա
ասա Մանֆեյլեր Քյուսեմը՝ սուլթան Ահմեդի երկրորդ կինը, ինչպես և
սուլթան Մահմաժեդի մայրը, որոնք և գլխավորել են հակաակարող
կուսակցությունները: Նրանց մրցակցությունն ավարտվում է սուլթանի
մօր հաղթանակով:

Հանեցան զկամս արեալին՝ ընդ մօր արեալիս միարանեալ,
Ըսպանին զմեծ վալիտէն, այն, որ Քեոսէմն էր անուանեալ,
Կին Ահմեդի բազաարի և մայր եսակ արեալից լեալ
(տ. 2902—2904):

Մեծ վալիդիի հետ մահվան են դատապարտվում և նրա բոլոր հա-
մախտները, որոնցից Քյոմուրեջյանը բժում է 12 հոգու:

Քյոմուրեջյանի երկն արժանահավատ փաստեր է հազարգում նաև
Քյուսեյուպուների վեզիրության տարիներին տեղադրի Բաղամալանու-
թյամբ երկրի հասարակական կյանքը կայունացնելու, ֆինանսական
վիճակը բարելավելու, նրա ռազմական հզորությունը վերականգնելու
փորձերի մասին, որոնք, անկասկած, արժեքավոր են կայսրության
ավյալ ժամանակաշրջանի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների
ստատիստիկայի համար: Մասնավոր ուշադրության է արժանի այն
փաստը, որ Մահմաժեդ Քյուսեյուպուն մինչև մեծ վեզիրության պաշտոնն
ստանալը, օգտվել է հայ վաշխառու-տնտեսականների փոխառու-
թյունից՝ նեղ բերելով Տրապիզոնի (Տրիպոլի) մանուսյը:

Որ աննրբան և գտանազատ, ի շատ Հայոց զփոխե Եր ինքզեւոյ,
Նառ շանայր ըզՏրապոլիս աննկ, ' ՚ ըստակ ոչ Եր գրտեալ
(տ. 3033—3034):

Սակայն այդ աննաւորությունը իբնն համազարմակցողներ յազգակիցներ ճկատամար վերջութեան տարիներն վառելի է միանգամայն անբարյացակամ հազարականություն: Եւս է, որ հայոց բիավարման տարին ազնւացրել է Լապտաթիկ շափով:

«Պատմութիւն համառոտ...»-ը կարեւոր տեղեկագրութեւր է պալատեայ գաղութի պատմութեան վերաբերյալ: Ինտրիկ, այն ընդարձակորեն շինելիայացնում պոլստանայութեան շրջանում տեղի ունեցած անցուղարձը, պետութեան և հայ համայնքի փոխհարաբերութեանները, բայց ի՞նչ ընշատ պատկերացում է տալիս ինչոյնս հայ, այնոյնս էլ կայսրութեան մեջ ապրող ոչ-մուսուլման մյուս ժողովուրդներ՝ հույներն ու հեթաների դրութեան մասին:

Մտնամտեղ II-ի կողմից Կաստանդնուպոլիսը զբաղվելուց նետո, կամաց-կամաց, հասկապետ բռնի զարթեցումներ ճանապարհով, հայ ժողովրդի պատաստիկներն յազգարացով բյուզանդական ժամանակներն ձեւավորված պոլստանայ գաղութը, որը XVII դարում աղքէն ճատնում էր հարյուր հազարի և Պոլսում ուներ վեց եկեղեցի: Այս համայնքներ զրոյս կանգնած Հայոց պատրիարքութեանը հաստատվել էր հույն Մտնամտեղի կողմից 1461 թ.:

Պատրիարքութեանն էր ներկայացնում հայ ժողովրդի իրավուններն ու իշխանութեանը կայսրութեան տանտաններում: Եւս էր կարգավորում հայ ժողովրդի ու Օսմանյան կայսրութեան փոխհարաբերութեանները, եկեղեցիներ ի հարկադրման, տուրքեր զանձման ու մտման հարցերը: Մյուսուրեւանը վկայում է, որ պատրիարքութեանը XVII դարի երկուրդ կեսին կովախնձուր էր զարձել պոլստանայ գաղութի կյանքում աշխարհական մեծատուններ և նրանց արտադրութեանն արտահայտող հոգևորականութեան ձեռքին՝ ժողովրդին պատահանելով նյութական և բարոյական ծանր վնասներ:

1650 թ. Դավիթ եղիսեպոստը, երեւոյ անգամ պատրիարքական արտոն տիրանալու համար, կաստարութեանը խստատանում է 40 հազար դուտուլի հարկաշափ, որը իրականում պիտի վնասեր Պալսի հայ գաղութը: «Ք ընտեղաց պտանեղեցաւ, արտնշանօք զայն վնասեալ».— գրում է Մյուսուրեւանը: Դժգոհութեաններն այն սատրիանն ին հասնում, որ աշխարհական մեծատունները, ծախսելով լրացուցիչ զումարներ,

հետացնել են տալիս Գավրին: Պատրիարքական իշխանությունը ներկայացնում է աշխարհականների խորհուրդը, որն աշխատում է բույլ շտալ «սևազույթներին» նույնիսկ հազախ մտնել:

Մանձրացեալ հազախացիք և ազգս Հայոց զայս հրեարեալ:

Մտիելով զըրամս բազումս զնախարարաց կամս հանցեալ,

Չեարի արժանոյն տալ խոստացան, որ ամ յամէ են պահանջեալ:

Զպատրիարքին բառնան բրնա և զսևազույթս վանեալ հանեալ,

Վերայ վեցից եկեղեցեաց կապեն ' ինքնանէ են հրամայեալ

(տ. 2886—2890):

Որոշ ավյալներից կարելի է ենթադրել, որ պատրիարքական արձոժ համար մրցակցությունը հանգեցրել է և իրավական կորուստների, որոնք վերառանալու համար ազգից պահանջվել են նոր երկեր ու գահարևոսմներ: Պատրիարքական իշխանության հասնելու համար անհրաժեշտ է եղել վճարել ավելին, ինչ սամմանված է եղել նախապես: Եվ ինչևհան շատ է խոստացված եղել սուրբ, այնքան մեծ են եղել պատրիարքական արձոժ գրավողի իրավունքները ազգի վրա: Թավմա պատրիարքը էլիբրենոս մեծ վեզիրին խոստանալով հավելյալ զամար, ստանում է հատուկ բերք՝ լայն իրավունքներով. «...զի ինքն իշխեսցէ յամենայն իշխանությունս հանկաց և ամ յամէ սացէ զմիբին և զոր առնելոցն է առաջնորդ՝ առացէ էթէ փոխելն և էթէ նստուցանելն, էթէ կալն և էթէ մնալն՝ ամենայն ինչ ի նոս իւր»,—որմանագրում է Քյանուրեյանն իր Մրագրության մեջ¹¹¹:

Պայտարք խորանում է: Հակասակարդ կուսակցությունն իր ներքին, Թավմային մեղադրելով պետության առջև զավանանության մեջ, բառն է նստեցնում և ապա սպանել տալիս նրան: Պատրիարքական արձոժ համար մի խազազ շրջան է ապանովում նշանավոր գործիչ Մարտիրոս Արիմեցին: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, Արիմեցու և եղիպար վարդապետի միջև ծագած տարածայնություններից կրկին արձոժ չուրջ սկսվում է պայտարք: Այն ազգի ուսերին ծանրացած «բիավարման սուրբ» վճարելու պայմանով գրավում է Ղազար եղիպեպոսը:

Միայն պատրիարքական իշխանության համար մրցակցությունն ու պայտարք չէ, որ եղել են պատրիարքների հանախակի փոփոխման պատճառ: Ուսմանյան պետությունը, զանվելով դրամական կարիքի մեջ, չանագրզոված է եղել դրանում, որպեսզի նոր պատրիարքի օրով սուրբ

¹¹¹ Եղիպա Քյանուրեյան, Մրագրութեան, էջ 276:

ավելի մեծ շահով հոսի պետական զանձարան: Կառավարությանը դիմել է զանազան միջոցներ, որոնցից է եղել և ամենամյա տուրք ժամանակից չուս պահանջելը: Ընդհանրապես պատրիարխական տուրք մուծվել է տարվա սկզբին, սակայն հաճախ կարգադրվել է նույն տարվա կեսին վճարել նաև հաջորդ տարվա տուրք, և սուսցվել է աշուպես, որ միևնույն տարում համայնքը պարտավոր է եղել մուծելու երկու տուրք: Այս դեպքում, բնականաբար, հարկը հնարավոր չի եղել վճարել, հետևաբար և իշխանությունները զանգեկեց են արել պատրիարխին:

Քուրսեական կայսրությանը ենթակա հայությունը, բացի պատրիարխական տուրքից, XVII դարի կեսերից սկսած ստիպված է եղել վրձարել «էյուրեկեկ» կոչված հարկը (քիվարման տուրք): Ըստ Քյոնսուլյանների, այն հետևանքն է եղել Կառնիայի պատերազմի: Այն ասաջին անգամ 1648 թ. Երեսուցյա բնակչությունից պահանջում է մեծ վեզիր Մահմամեդ փաշան.

Վզիրբեյս այսու նոր իմն զհարկատուացս զմաեկ պահանջեալ:
Որոյ Բիւրէկեկի անուանեն, ի պէտս Կեթութեայ լիւնիւն ծախեալ
(տ. 2859—2860):

Քիվարման տուրք Երեսուցյանները վճարել են նախատրամում պահանջվող պարտավորությունների զիմաց: Տուրքի շահերը ուղղվել են ըստ կայսրության տարբեր շրջաններում բնակչության անկարության: Մակայն այն միշտ փոխվել է՝ կապված պաշտանյանների բնանաույլի, երկրի ֆինանսական կարիքների և գրամի արժեքագրիման հետ: Մահմամեդ Քյոսուրյուպի վեզիրության ժամանակներում այդ տուրքն անտանելիորեն ծանր է եղել: Քյոսուրյուպն մինչև 1657 թ. վճարվող 100-ի փոխարեն ամենամյա պահանջել է 150 էյուրեկեկ: Համայնքի բոլորի վրա նա այն ավելացրել, հասցրել է 300-ի:

Քյուրեկեկի տուրք նախատրամապես ծանր է եղել երեկ համայնքների համար էլ՝ հայերի, նույնների և հեռանների: Երան հարկը քերեացնելու կամ հրանից ազատվելու նպատակով աշխատել են օգտագործել պաշտանյանների շրջանում իրենց ազգակիցների ունեցած ծանրությունները և կայսրության մեջ ծաղկող կաշառքի նախապահեր: Մակայն դա հաճախ վիճակն ավելի է բարդացրել: Քյուրեկյանը հազորդում է, որ 1651 թ. հայերը, հույները և հեռաները որչափ են ժամանակի մեծ վեզիր Կյուրշի Մահմամեդ փաշային վճարել լրացուցիչ մի զամար և ստանալ էյուրեկեկի տուրքից ազատվելու արժանաբար: Մակայն էիջ հետո կառավարության մեջ փոփոխություններ են կատարվում: Եր

վեցիւր Անճից փաշան շի հանաչում հայերի և մշուսների ձեռք բերած իրավունքը և կրկին հարկազրում է.

Եզկ հազար հաթիւր բուսական, որ այս համայն էր զորձեկալ,
Ընդ ժամանակէն Կիտնիխ երկց ազգացն միաբաննալ:
Քրասն հազար զուսիշ Խոտն՝ բզկիւրէկնոյ հարկըն բաննալ,
Չի աւնուլ եւ խէքիշէրիքի, բղկնի կկեալէն ոչ բնկալնալ
(տ. 2915—2919):

Կառավարության հետ այս գործարէն արզնն իսկ լավագոյն փաստն է աշն մասին, քն ինչքան ծանր ու մեծ է եզկլ էյուրեկնի տուրքը: Այսպիսի մի գործարք էին կատարել հայերը 1648 թ.՝ օգտվելով Մելիկ Անճից փաշայի հետ հայ մեծահարուստ Մազաֆիա Չելիքիի ծանրությունից և հաշտվել էր ազատվել տուրքի մի մասից¹¹⁷:

Օսմանյան կայսրության մեջ հայ հպատակը էզկլ է արեամարնված, իր ֆիզիկական գոյության, անզամ տարազի համար վնասել է տուրք: Մուրթան Մամամնիզը 1662 թ. հրամայում է փակել շիրկի (եւս բզկապեզս Երխտունից ամենեկիմք վերացուցեալ), այլ՝ ու գզակ, իսկ գլխածոցի՝ համար լրացուցիշ վնասել (սարքդի զրամ աւնուսն): Այդ արգելքը գալիս էր դեռևս XVI դարից: Քրիստոնյան և հեռան իրավունք շնն ունեցել փոխել իրենց համար բույլատարելի հազուսար և հազնն մուսուլմանի համար հախատեալածը: Այդպիսի դեպքերում նրան սպառնացել է հավատափոխությունը կամ մահապատիժը¹¹⁸:

Հավատափոխության պարտադրանքը կայսրության մեջ Երխտունյաների համար հախատեալոզ պատիժ էր և մշտապես զորձոզ: Երբ Երխտունյան գերազատում էր մնալ իր հավատին՝ մանվան էր դատազարտվում: Թուրքերը զա իրականացրել են հետևողականորեն: Քյոմուրեհյանը վկայում է, որ հայ Երխտունյան հալածվել է ամենուրեք: Եւ նույնիսկ ազատորեն շի կարողացել հանախել իր սերտակցիները կամ կնկեզնի, որը հանախ վերածվել է մզկիթի.

Չեկեզնիքն Բակնն զՂարսայ՝ ի Ակնայ, Ղարս հիսարուն այլ.

Շատ յերկիր տուգանս աւնուս, փակնն, բանան՝ միշտ զբրպարտեալ:

¹¹⁷ «Եզկ-էնէ ժամանակագրութիւն», Կրասն Հուշոց պատմութեան, զերբ Ժ, էջ 84. Երեմիա Քլեմիսեան, Սարսուցոյ պատմութիւն, էջ 51—52.

¹¹⁸ Երեմիա Քլեմիսեան, Սրացութիւն, էջ 55—56.

Եւ զզեարնայ եկեղեցին Վանազ համի են դարձուցեալ.

Այս Վանի միշտ շարժառէր. «Հայր բնդ Տանկաց չէ պարտ բնա-
կեալ» (տ. 3283—3286):

Չենազանցվողներին բանտարկել են և բաւի հազարաութիւն: Քուր-
ները բայլ շեն ավել եկեղեցիներ կառուցել, հայերիսկ հները վերա-
նորոգել: Օգտագործել են ամեն պատրվակ՝ քանդելու կանգուն և հայա-
կապ կոննական շինությունները. իսկ նրանց շրջապատի քրիստոնէյա
բնակչությանը տեղահան անելով՝ բաժանական դարձել: Գայտարւոյան
մեշ անհանդարտելի են եղել եկեղեցիների քանազոր տեսքը, վեհու-
րյունը և, երբ եկեղեցին իր բարձրութեամբ գերազանցել է մտապա
մզկիքին, իշխանութիւնները հրամայել են քանդել կամ ցածրացնել
մզկիքը: Քյանուրեյանը վկայում է, որ այդպիսի պատճառաբանու-
րյամբ են քանդվում եզգոկիայի և Բրուսայի հայոց հայտկապ եկեղեցի-
ները:

«Պատմութիւն համառոտ...»-ի հայրենասէր հեղինակը տեղեկաց-
նում է, որ կայսրութեան մեշ քրիստոնէյաների վիճակը անմիջապէս է
դարձել հատկապէս պատերազմներում բարեկերի կրօն պարտութեան-
ներից հետո: Ուժեղացել են բնութեանն ու ներշունքը, ծանրացել հար-
կերը, արգելվել է արտախնայ, գրասենի դարս գալ, հայերիսկ գերեզ-
ման այցելել: Քրիստոնէյա հպատակը, լինելու նա բնչապարկ, բն մեծա-
տուն, նույնիսկ ազգի հագեւոր առաջնորդը՝ պատրիարքը, միեւնույն է, չի
ունեցել քիզիկական ազանազարտում: Ես կարող էր քանաճարտեն նե-
վել բանտ, տանջաման արգել:

Երեմիայի երկը սրօշ տեղեկութիւններ է պարունակում էջմիածնի
կարօզիկոս Փիլիպոս Ազրակեցու՝ Երուսաղեմ ու Կ. Պոլիս կառարած
այցելութիւնների մասին: Կարօզիկոսը Կ. Պոլսում մնացել է մեկ տա-
րի, բնզունվել մեծ վեզիրի և այլ պաշտօնյա անձանց կողմից, կա-
տարել հոնգանակարտուն, իսպաղեցրել պոլսանայ գաղութը և վերա-
դարձել էջմիածին: Ըստ երեւոյթին պոլսանայութեան դերը հայոց կա-
րօզիկոսութեան դրամական վիճակի բարելազման գործում բազական
Չոշափելի է եղել: Փիլիպոս կարօզիկոսը պոլսանայութեան եզիքազա-
րտուններով է կառուցում էջմիածնի տանարի գանգաղատունը (տ. 2957):

Վերը ներկայացված արժանիքները, այսպիսով, գալիս են հաս-
տատելու այն, որ Քյանուրեյանի «Պատմութիւն համառոտ ԳՃ աւարոյ
Օսմանցոց բազարտացն» երկը մի վտանակի ու կարեւոր սկզբնադրոյս
է Օսմանյան կայսրութեան և հայ ժողովրդի պատմութեան համար:

Բնագիրը պատրաստելիս կիրառված են նետյայ սկզբունքները.

1. Քանի որ «Պատմություն համառոտ»-ը մեզ է հասել միակ գրչագրով, անհրաժեշտ է համարվել պահպանել վերջինիս ուղղագրության բոլոր նիժեական առանձնահատկությունները. ենթադրաբար արագգրված են միայն սրոջ աննշտություններ, ընդ սրում, ձևադրական սխալ ընթացվածները վկայակոչվում են առդասակին:

2. Կիրառված է հայերենի արդի կառադրությունը:

3. Բացված են հապավումները՝ բոս երկի տաղաչափության պահանջի, վերականգնված առանձի արտահայտված բովանանքներ՝ Քյումուրեյանին բնորոշ գրությամբ:

4. Իրչի ձևերով լուսանցվե՞նում կառարված նշգրտում-սրագրումները մտնում են բնագիր, իսկ համապատասխան սխալ տարրերեցվածներն իջեցվել են առդասակ:

5. Ըստ չափի պահանջի՝ դադարակալի ը-ի գրությունը պահպանված է, ը-ն պահպանված է նաև օտար բառերի նեղինակային տառադարձումներում (*Նրչարբր* և այլն): Այդպես նաև *բառ, ընդ նախդիրների առ, Եզ* գրությունները, սրանց դիմել է Քյումուրեյանը՝ էլնելով առդաչափությունից, քոզնված են անփոփոխ. սզված ը-ի փոխարեն դրվում է ապաքարց (ձևադրում այդպիսի դեպքերում կա ստղի նշան):

6. Հնդինակի լեզվին ու մտածողությանը հարագատ կրկնանախդիրներականակա՞ն մներ, ենթակայի և ստարոզայի բվի անհամաձայնության դեպքերը շեն ուղղվում:

7. Գերանվանական *եմայ, եոցայ, դոցայ* և այլ ձևերում, ինչպես նաև օտար բառերի ու հատուկ անունների վերջում (*փաշայ, մանեայ, Մուսաաֆայ* և այլն, սրանց ը-ն չի բերեցվում) ը-ի գրությունը չի պահպանված:

8. Միևնույն քառի վերականակա՞ն տարբեր մներ (*գարոբց—գարսաց, մարդկաց—մարդկանց* և այլն) միօրինակության շեն բերվում. պահպանված են նաև *Բզվան—Նրեան, Նրզեկա—Նզնկա, էրզրում—Արզրում, Պարսա—Պրուսա, Շրթան—Շիրվան, Մարխան—Մարտխան, Ունկարի—Հունկարիս—Ունկրուս, Քուքէկ—Քուքէնկ—Քքէկ* տարածե՞լ գրությունները, Հունգարիայի անվան *Ուկրուս* և *Մարխան—Մարտխան* անձնանունի *Մարհան* մներ տարված են առդասակ:

9. Նախորեւորիչի է համարվել ենթակայական դերբայի վերջավորության ոգ գրությունը (սգ-ը Քյումուրեյանի երկի ձևադրում հազվագիպ է հանդիպում):

10. Գրչագրում օտար անունների մեջ չի փոխարեն երևաւ Լիզյ զ-ն (Մէկկիտավար, Սիլիվրտ, Քաւճրէզ, Սիլվրէլէ, Տիվրիկ և այլն) քոզնված է անփոփոխ:

11. Քնագրում նախապատվւրջուն է արված նախորտան, Գոս, Քոս, Քիֆլիս, Չէրկէտ, Քամուր, Լանկ Քամուր, Քահճուս ևներին, այդ բաներէ զուգաննո նաշվրան, նախրչիան, նախուան, նախիան, Գոս, Քուզ, Քիֆլիկ, Չէրկէզ, Քէճուր, Քիճուր, Լէնկ Քէճուր, Քամազ, Քամուզ, Քամաչ գուրջունները իշիցված են սոզաասակ:

12. Նայաարգետուրջունից խուսափելու համար քնագրում դոճում են ներեմիջյալ բաների հետեյալ գուրջունները՝ ալֆթէրասար, զափու և զափու, մուֆթի, ալթթաշ, աաութ, ալոփթ, զարթան և զարուան, զուշ, Ֆանկ, զուիշ և զուուշ, կիտեր, շիւրկնի, Մէլէճէա և Մաւ-ճէա, Աճճէա, զուգաննո մշուս աներ բերվում են սոզաասակ:

13. Պահպանված են նեղիեակի ժամանակի արուսաանուրջանը նա- Վասարազիւս հարազատ Քարլազ—Քուրազ, պարազ—պարազ, փաւան- գու-փաւանդա քուրթերնն տարբեր աներ:

14. Կլնելով նեղիեակի սասազարանուրջան սկզբունքից՝ քնագրում անփոփոխ են քոզնված զարմազամ, սաալթիլլէ, հազթաւա, շէճաւ, հուճէթ, սուճի գուրջունները, փոխանակ բասաւաններում բնչունված զարմազամ, սաաալթիլլէ, հազթաւա, շէճաւ, հուճէթ, սիւնի սա- սազարանուններ:

15. Փոզուրգիների ու ցեղերի անուններ, աննանուններ, սեղ- անուններ և սոզերը ներկայացված են գլխազի սկզբնասաաով:

16. Քնագրի աշ կոզմից արուսանայված է քնագրի ամբողջական սոզակաւումը՝ տանյալներով, ձոխ կոզմից պաննին գուրջունները՝ հնգյակներով: Ձոխ սյունակում արուսանայված է հան երասարակվող ձնագրի համազատասխան էջը (Ճա, 11բ, 89ա և այլն):

17. Քնագրի վերջն են սեղափոխված նեղիեակի և գրչի հիշատա- կագուրջուններն ու հիշատակաւները:

ՊԱՏՄԱՌԹԻՒՆ ՀԱՄԱԹՈՏ ԳՃ (400) ՏԱՐԻՈՅ
ՕՍԿԱՆՅՈՅ ԹԱԿԱՌՐԱՅՆ՝

4ա Տրամադրեմ քստ յեղանակաց
բնզ գաւազանս ետր գալս ցոյցեալ,
Ի Պարտից Հրապաշտութեանց
և յԱրապկացն կրամուկեալ:

Ի Մարաց՝ Է ի Քորզումեանց
Է ի Քաթարաց ազգ մի ետր լեալ,
Որք, Տանիկք՝ Համբաւելով,
զկնի Մա՛մէտի՝ ժողովորդ լեալ:

Ճ Զայս անուն, զոր և ստացան,
իբր յԹզպէկեանց ևզն մնացեալ,
Չի և Քուրք ինքեանք ասեն՝
՝ստ խոշոր բարուցն և լեզուին այլ:

4բ Իշխանութիւն Պարտից բընիւր
և Պազաւատայն ինչ բըռնակալ,
Գամաւկոսին ՚նզ Հարկաւ լինի,
Եզիզաքոսինն յառաջանալ:

ՅԻկոնիոն գաւազան ևս՝
մասն ինչ Անուսուլու, Հեմեալ,

10 Երբ Քաթարք զաշխարհ կայնուն,
և Ղօնեայուն և ստորանկեալ՝:

Չի ի յԻկոնիոն թազար
Ալայլէտինն՝ սուլթան նշտտեալ,
Յաման անուն ոմն զօրավար՝
ի յաշս ետրուն իր սիրեցեալ՝:

Նւ այնքան մրտերմանայ,
մինչ սաննազ պէկ զնա արարեալ,
Սա ի զիւզէ Յսմաննուկոյ,
յորոյ անուն զիւզն է կոչեալ՝

15 Ի Քուրբանաց յառաջանայ,
որք Ազնա Ղոյունչի յորչեալ,
Քանզի է ազգ Քորզոմեան
'ւ լԱրեթական տոհմէ սերեալ¹⁰;

Որք, յազգարանն շարաչրելով,
մինչև ցնախնիս ի զիւր էլեալ¹¹,
Այր քարէրախա և յաչողակ,
Հիմն և արձառ Յսմանցոց լեալ:

Իշխանութիւնս, որ մարմնական,
'սա արքունեական կարգաւորեալ,
20 Յր քսա օրէ միշտ զօրացեալք՝
Հանարց ազգաց Հոխազարդեալ¹²;

Իշխնն ծովու և ցամաքի,
զոր Հետազայրդ են ուսուցեալ,
Զի մասրն այս նոր գաւազան,
որք Ալոսման եղնն կոչեալ:

Պազաւասցիք, Դամասկացիք
'ւ Եգիպտացիք զՀայ ազգ շքեղեալ,
Այս Յսման, սա՛ տան Յունաց
և զյուզով ազգս տիրապետեալ:

25 Եոր Եախապեա, Եոր ցեղազլուխ
և Եոր արձառ Տանկաց բուսեալ,
Եոր Հաւ և Եոր Հիմն աչոյի գոյ,
Եոր Քազուար, Եոր իշխեցեալ:

Եոր տիրապետ Արեւմտեան¹³,
որ զՅոյնս եղնն իսպառ շքեղեալ,
Հակիրճ Հասիւք, զորս ի Տանկաց
'սա կարի իմում ևմ Քարզմանեալ¹⁴;

300

20

45 Զերկիրըն իւր բնոյ Ղարաման,
Հուպ Եկնի շէհրու և զՍոփրան ալլ¹⁵,
Յաման Պէկ և սկիզբն առնու
և գրազութեան Ետօք առեալ:

Յերկիր Յունաց՝ արշաւելով՝
գրերգս և գառանս յափըշտակեալ¹⁶,
Մինչ Հասանի յԱնկուրիս¹⁷
և գառառուն Հեաաչտեալ:

Եւ էառ ըզՊիլէնիկ,
զՓեոփրի Հիսար, զՍարէ Հիսար.

50 Զէյնէկեօլ և զՂարա Հիսար¹⁸,
զէկեղեցիսն ձէսնիա առեալ:

39

Քուսիան հոցա՝ սէնէ Պարսից¹⁹,
Քարիթ Արապաց Քարգմանեալ,
Վեցհարիւր ութսուն և եօթն
գրազաբացն առք, զոր վեր լիշնալ²⁰.

Յաւուր ուրբաթի ժողովոյն
զեամազ պաշրամին վրնարեալ,
Եւ ըզխութպէն Յաման Ղազու:
անունն անդէն Ետ բնթերցեալ²¹.

68

35 Ընդ աուրս Յաման Պէկին
օրդին Յրհան, 'նո Հօրըն զինեալ,
Ուրոյն առէ և զօրս բազումս
և ալլ առաջ իւր խաղացեալ:

Հզնիկիայն²² բնուէտեալ,
զոր վիպաասանքն զովարանեալ,
Զորքս առն, թէ՛ ըզթեմօքն
Երկոճիգեալ զմիւրոց տեսեալ:

Միւրօցօքս մինչ յԹսամպօլ
ժառ մի շրկայր, ալլ շէնս հզեալ,

60 Զոր ի ծովու 'ւ ի ցամաքի
զայն տեսողացըն զարմացեալ:

60

* Դե. սևաց

43 Զերկիրըն իւր ընց Ղարաման,
Հուպ ելնի շէհրի և զՍօկրան ալլ²⁵,
Յաման Պէկ և սկիզբն առնու
և գրաւութեան նարօր առեալ:

Յերկիր Յունաց՝ արշաւելով՝
գրերգս և դառնս յափքշապեալ²⁶,
Մինչ Հասանի յԱնկուրիա²⁷
և դառառն Հեաազօտեալ:

Սւ էառ ըզՊիլէնիկ,
զՓոփրի Հրսար, զԵարէ Հրսար.

50 Զէլնէկեօլ և զՂարա Հրսար²⁸,
զնկնդեցիսն ձէսնիա առեալ:

Քուական նոցա՝ սկնէ Պարսից²⁹,
Քարիթ Արապաց թարգմանեալ,
ՎեցՀարիր ութսուն և եօթն
գրազարացն առք, զոր վեր յիշեալ³⁰:

Յաւուր ուրբաթի ծողովոյն
զեամազ պայրամին վրճարեալ,
Եւ ըզխուսպէն Յաման Ղազալ
անունն անդէն նոր ընթերցեալ³¹:

55 Ընց աւուրս Յաման Պէկին
սրդին Յրհան, 'նց Հօրըն զինեալ,
Ուրոյն առնէ և զօրս բազումս
և ալլ առաջ իւր խաղաչեալ:

Հընիկիայն³² ընշաւէտեալ,
զոր վիպասանին զովարանեալ,
Զորքս առն, թէ՛ ըզթեճօքն
նիկոմիդեալ զմիչոց տեսեալ:

Միչոցօրս մինչ յԹստամպոլ
ծառ մի շրջալոր, ալլ շէնս եղեալ.

60 Զոր ի ծովու 'ս ի ցամաքի
զայն տեսազացըն զարմացեալ:

50

6p

60

Եւ խաղան փութանակի՝
ըզՊրուսայոյ սուննազ ապահայ,
Մինչ ի գուօրն քաղաքին
ըզգօրս Յունաց են Հալաժնայ:

Ուր և զարար զվայրս Հաննցան՝
և քուրքընմիշ իրրն եղնայ,

Ում և Ելնի շէհիք ասրն,
և շինուք ինչ ամբացուցեալ:

- 65 ԶՔեօփրի Հիսարն ասար առնէ
և զնիկինոյ զաւանն նեղեալ⁷⁰,
Ժամ չէ՛ ասնկ զՅունաց վըշտաց՝
ի Պրուսայու վերագարձեալ⁷¹:

70

Լեռնակողման Հազալէ մի
ի պալպաննրզ, զորս անդ շինեալ⁷²,
Ի Հիսարէն որ շնլանէր,
որք յափշուփին եղեն մեղկեալ:

ԶՔեօսէ Միխայն և զՔուրալչփին
քազում զօրօք Հարկուօրնայ,

- 70 Զձարաքս քազումս յարուցանեն,
զՀիսար Պրուսայու պաշարեալ⁷³,

70

Արքայն Յունաց⁷⁴ և զօրս նաւու
ի Եալօզսէ՞ իրրու յըզնայ,
Քուրքն ի պատրաստ դարան գործէ
և ի վերայ Յունաց թափեալ:

Անդ կուտրեն՝ ւ ի ծով թափեն,
՝ ւ որք ի նախ՝ զփախուստ առնայ,

Եւ գառնան շիւղնիկ քաղաք,
զորոյ բնակիչս ի նեղ արկեալ:

- 75 Որաց և զօրք աննար մնացեալ,
ոճանք փախշին ըզկլայն առնալ⁷⁵,
՝ Ի Պրբուսա կրթան զարձնայ,
մինչ ի Հիսար զՅոյնս կուտրեալ:

Եզրօրօրդին Յսման Ղազար,
 որ Այտօզաի էր Հրուակեալ,
 Ի բախմանն այն սրբով անկառ²⁰,
 'ւ այլ ի Քուրբաջըն կոտորեալ²¹:

Ի կողմանց Ջերմիկ շրբոցն²²
 Հոգս կուտելով՝ Վհիսարն անսեալ,
 80 Եսա անգամ զօրք Հսոսմոց
 Ի կողմանց ինչ, թէ զշանս եղեալ,

Ո՛չ ոգանայք, այլ պարտեցան,
 զօրքն Յսմանայ յաղթող զրտեալ,
 Գարնեալ Յրհան զոչ զօրագլուխ
 և ի Պրուսա եղև յըղեալ:

Որ անձօր 'ւ ի նեղ անկառ
 ակնն Պրուսայոյ՝ տայ յօժարեալ²³,
 Զպատգամ Հաշաի Տանկաց յըղէ՝
 զբերդըն կամաւ նոցա թողեալ²⁴:

85 Զկին և զօրդիս և զկարասիս
 Ի Կասսանդրեուպօլիս տարեալ

 Թուսկան նոցուն զՊրուսա անեալ²⁵:

Ուր զքրիստոնեայս կոտորեցին
 և զարհօնդայսըն նուանեալ,
 Ուր զկողմեանայսն այն և սպանին՝
 զբերդս և զաւանս յափրչատեանայ:

Յսման Պէկն և ժերանայր՝
 ութսուն և հինգ տարւոյ ապրեալ²⁶,
 90 Բսան և եօթն ամ պէկնիկ արար,
 Խաղաղական և մահն Հասեալ:

90 Զերկիրն յաննէ սրդոյ իւրում,
 որ նա թան զհայրըն թալ զբանեալ,
 Եօթընհարիւր հրսուն և վեց՝,
 Յրհան սրգին ի յստանցեալ²⁷:

* Ան. էմէ վի. կիսառոմ

ՅԱքեազ ինչ թեա արձուկէ՞
և ըզՊօլին սահման կայեալ,
ԸզՄուսուրնի թեմօրն իւրովք,
զԱքնէ Գոնալէլին կռեալ:

5 ՉԳօրէրփէլէն՝ Այնիսկուզ՞,
ի կրնէկի գաւառ հասեալ:
Զնիկոմիզեա քաղաք տոնէ,
այն, որ ի նամն էք հրաշակեալ:

Ար քակէ զէկեղեցիսն՝
մէսնիս և մէարեւէ շինեալ,
Եւ ի յիզնիկ նոր ամարտթ
շինէր և զնաշն ձեռօրն բաշխեալ՞:

9 ՉՊայի Քէսրէ և զՊէրզամա,
Եփեսոսիս զիզմիր տոնեալ:
10 Ար աներման և մեծածախ
եկեղեցիքն են կարծանեալ:

Սա՛ ըզկարգս եկնիլէրոց
ևդ, զոր սծասալ կորս անուանեալ,
Եւ լինէր առատածնան,
ի աւարից զոսնիկս բաշխեալ:

Զներմակ պօրքն, որ ուսկի՞ս ասեն,
իբր կոր նըշան զօրացն տունեալ,
Սուլթան Հանի Պէքթաշին զէմ
կանգնեալ՝ ի գլուխ իւր զայն նդեալ՞:

15 Առարէ զօրս զօրագլխօք,
զցայդ սալ կապնն և զժող անցեալ՞,
ՅԱյարենըզէ՛ ի Բուլթանույ
Տաճիկք քնդ այնց շատ ծամանեալ՞:

Եւ ակրըն ՚իլիպօլույ
զօրօք ընդ այնց շատ ճակատեալ,
Ո՛չ օգտի՛ ի ներքս փախլի,
ուր աւուրս ինչ անդ խուսափեալ՞:

Իսկ Քրիստոսն և զայրացմամբ
ի Քէլքէրապոն ևզնն լըցնայ՝,
20 Չոր առին վազվողանի
'ւ ի Կէլիպօլ զսոնան գարննայ:

110

Եւ յԱզնէ իլիմանին
զպատարատտ հտներս յինքնան ապանայ
Եւ ի Հիւար՝ Հէմպի կոչնայ,
Յոյն լըրտեսիս ի ներս մըտնայ:

Արտորայից էր ևզանակն,
որք պարսպորդ ըզնա զրտնայ,
10ա Բ՛լ նեղեայ զոր և ս՛լ սպանին,
այլ զնուաննայան ի կաման թողնայ:

25 Եւ ըզկըլտյն Եաշլունիէ
ընց բրեակշօքն ձերբակայնայ,
Եսթրնհարիս յիտուն և ինն
թուականն զԿէլիպօլի առնայ՝:

ԸզՉօսլի՝ հայրսպօլտոզ
զմարդ և զապրանս աւար առնայ,
Մըրըրիկն ի Տիմօթօ գայ
և զգաւառօքն յափըշտակնայ:

Պէրզօզի բրնակիւք փախնան,
և Քրիստոսն զայն հըրձիկ առնայ:

30 Տիմօթօքայի տէրն շանայր՝
ընց Պէրզօզեանց ի մարտ ևկնայ:

120

Ուր Տանիկք զարան կայնուն,
յանկարձ զթէրիսսն բմբրաննայ,
ՉՏիմօթօքայն առ յոստացաւ,
զի մի՝ սպանցեն, 'ւ ապա՝ զէրձնայ՝:

Եւ ըզգերնայսըն Յանաց տան
յԱնաստլի զյոյսօս մըզնայ,
Ըզլուձ վարել, զլեզուն սովրիլ,
արպերէն սգուլօ ի գուն զըրնայ՝:

25 Մինչ լեօրէնէ դառառ Հասին,
 դառ և դաւար շատացուցնալ,
 Ծօթնհարիւր վաթարն և մէկն
 մեռաւ Օրհան, Պրուսա թաղեալ²¹:

Երսուն՝ և հինգ տարի իշխեաց,
 ութսուն և մէկ տարի ապրեալ,
 Զտը աշխարհ, զոր և ստացաւ,
 որդուլ իրում յանձնարարեալ:

Փոխանորդեալ ըզգահն որդին,
 որ ետառազկեարկեարն կոչեալ²²,
 Ո՛ւ Հանգչեալ, ո՛ւ զապարեալ
 սա և զյորտունքս ետաճեալ:

Ի յփսաւա մամանեցին
 և զգինակօքն տաւր առեալ
 և ըզթէշան կոչեալ զերկրաւ
 և զՍըրֆաց մասն ինչ կոտորեալ²⁴:

5 ԶԱնգրիանուպօլսոյ ըզգաշտն
 լըցեալ Տանկօք՝ զրեակիշան նեղեալ,
 Քաղաքի տէրն, որ Յոյն ազգաւ²⁵,
 յԱյանօրսս²⁶ եղև փախեալ:

Մեծ պատերազմ և շատ արեամբ
 գաշտն էօրէնու գիւղք լըցեալ,
 Որք կոտորին, և որք փախին,
 Տանիկք ի էօրէնէ լըցեալ²⁷:

Գարա կէշէ կոչեալ դառառ
 բազում Սըրֆ գան՝ զինուք վառեալ,
 10 Զորս՝ իրք յիսուն Հազար անձինք,
 զըրնն, թե՛ զշատս եղեն սպանեալ²⁸,

Յախին երթան թեմս՝ ի ղինակս,
 առնք և զհազր առաթուր լեալ,
 Ի Զաղարեա ՚ի ի Ֆիլիպէլ՝
 Փիլիպուպօլիսն այն կոչեալ:

* Ձեռ. Կոստ

Մարույ գուառք և Բակիթէ
և Գուգալա, Տիրամէն ալլ,
Եօթընհարիւր զաթսուն և զնցն՝
Կեօմիւրհինէ սորօք առեալ¹⁹:

- 15 Զիհնէ, Սէրույ, Գարաֆէրէէ,
Պիզէ յնաումէլի կուշեալ,
Եօթընհարիւր ութսուն և շորս՝
լննատօլի ձնոս ևս արկեալ²⁰:

Քանրի երքտապի հիօտրի²¹
զիհքնին փըլիլ յամիկք զըրեալ:
Ուր սակեթաքս յուրդս զըտին,
զինուտրքն ի գլուխս իրեանց եղեալ:

Հանդէպ Սուլթան Մուրատին այնմ
անցեալ՝ զինքեանս այնպէս ցուցեալ:

- 20 Զի սակեթաքն, զոր առացի,
այն սուաղիցն օրէն ձնացեալ:

Զհեա փէլիկիցն և շաթըրիցն
նոց առաջի արքային երթեալ,
Եւ զգՄարիան հրկիթն ամէն²²,
որպէս և զայլս անբախկալեալ:

12բ

Համիտ և Քեօթահա²³,
Սէլտի շէհրն, Ազ շէհրն ալլ,
Եօթընհարիւր ութսուն և հօթն²⁴
յնաումէլի անցեալ զարձեալ:

- 25 ԸզՄանաստուր՝ Սէլանիկով
զաշտի, որ Գուգալայն կուշեալ,
Աւար առին, կտարեցին
և սանեազ պէկս ևոցա տուեալ:

Զնիկաէ, զհենարեա, զԱզաարայ,
յննատօլի՝ զՔարազլին ալլ,
Հարաման օզլին իշրտի
կամս յակամայ զպատիւ ցուցեալ²⁵:

150

¹⁹ Ան. զտշուն

²⁰ Յե. Քեօթայ

Լալ աղլին⁵¹ պատգամ լրդէ
Մուրաահին, թէ՛ շնկ, զի մարտեալ,
30 Տէվլէթ յորում կողման իցէ՛
եա յաղթեսցէ աշխարհ աեսեալ⁵²,

Ի Գօս՝ դաշտըն ծողովին⁵³
որ յերկ կողմանց բիւր շատք զտուեալ,
Ուր անաղք զարինն թափեալ,
Վըտակօրէն զեայ խաղացեալ:

160

13ա Ուր անկան անճամարք դիր,
կոյտք և դիզանք զգաշտըն լըցեալ,
Մինչն ցարդ անց հանդիպօղք
զտակերջս դից կուտեալ տեսեալ:

35 Որք յետոյ կացին ի բաց,
անց ի մարտի Տանկկք խոնձեալ,
Յեա և զՄուրաան ի քուն զըտին
թըշնամիքն, որ տչնմ քուպանեալ,

Ճաշ զըտին ի մերձակայից,
զոր գաշեակաւ հարին սպանեալ⁵⁴,
Երսուն և մի ամ արեւուջն,
Վաթսուն⁵⁵ և հինգ տարի ապրեալ⁵⁶:

13բ Ուր կալք ի պատերազմ
արքայութիւն՝ Պայաղիտն ալլ⁵⁷,

Որ Նըլտըրըմըն կուիցաւ,
զոր ի գահի հօր նըստուցեալ:

Որ մըմընայր խըստասըրտի՛
զհօրքն վրիժուց ըզհոց տարեալ,
Ի սանձանսն միշտ զգօրքս ցըրուէ,
բազում անգամ յիբարս բախեալ:

170

5 Մինչ զի ըզլալ աղլին կալեալ⁵⁸,
տաալի իւր բերեալ սպանեալ,

⁵¹ Ձև. Գօս

⁵² Ձև. վաթուկ

Ի Գօս ցարտն շինէր Թուրպէ
ն զգին հօր իւր Պրուսա յըզեայ:

ԸզՏաճկաց վիպօղս հարցի
Պայագիտիս սուլթան կոչեայ¹².

Սա ն խրբոխտ ն աներկիւզ
ն միշտ ի մարտ էր խաղացեայ:

Սա ըզգաշտըն Գարաթու
ն ըզմաւաճն առ ինքն առեայ.

10 ԸզՎիտին զօրագըլխօր
ն վիճակօրըն սա ապռեայ:

Զօրօրն ի հարէնէ զառնայ
ի Մալգարա ՚ւ ի կողմնակայ:

15 ԶՊօլօնիտ, զամն ն հրօար
ապռեայ զայն յոյժ մախացեայ¹³:

Աւարէ ն զօրս քաղուս
յերկիր Ուլա՛ ախրն երթեայ¹⁴.

Արշաւն յաշխարհ Պսանա
ն զամենայն զերկիրն առեայ:

15 Զօրս ի կրթօնքս Մահմէտի
զհամայն քնակիւտըն զարևոցեայ.

Ուր յույժ ազգը ն լեզուք
զՊուրքաց սոգորըն սովորեայ:

Ի Պրբուսա քաղաք երթայ,
ամբոցքօ ինչ անզրթ շինեայ.

Դառնայ ն յէտրէնէ քաղաք,
զճամի ն զշէնս անց հաստատեայ:

Դառնայ ի Պրուսա զահաւմն,
ի Ղարաճան երկիր ելեայ¹⁵,

20 Որում բնակիւր բնօղէմ զառեան,
զօրս անխրեայ անց կտորեայ:

ԶԱլա շէհրն իօկոսն առնէ,
յԱլաին էլին բերդս ինչ մնացեայ.

Ինքեանք ասն հալաւնօրէն,
զԱլապուլաիսն¹⁶ բնօ այնց առեայ¹⁷:

Մա կածի զնալ ի Քրիչանդ,
 զօրածոսով առնել զարմեակ²³,
 Գայ և զբռալն Ունկըբացոց²⁴,
 զորս և Մաճար ևն ածուանեալ:

25 Երբ ի նիկուպոլիս եհառ,
 զհիսարբն գաւառօրն առեալ,
 Լուր եզն Պայազիտին²⁵
 Ճիւն ի Քուեա էր գազգազեալ:

Էրես զնոցունց գյուղոջս ի գետ,
 շտաբն և փախչին ահարնկեալ,
 Չճոյնս և զՊուլզարս ի սուր մաշէ,
 իբր ըզկայծակն զերասուցեալ:

Սակս այն զանունն կայծակ կոչեն,
 որ երւաբբմն է թարգմանեալ,
 30 Չնիկուպոլի և զՍիլիսարէ²⁶
 թեմօց եօցին ձերբակալեալ:

Եւ առ զեզներ Տոնախօթ
 ազգս անծանօթ ընդ այնց խառնեալ²⁷,
 Ի Մօռա յաշխարհ լըղէ²⁸
 զզօրս, որ ախին զնացին զերեալ²⁹:

Ի գա՛նու՛մբն Պրուսա դառնայ,
 յԱնասուլի զսկն արձակեալ,
 Ըզլատիկ և ըզ՛Նօնեա
 ըերզսզք և զա՛հմանօրն առեալ:

35 Գարաման ողլին Եեզի,
 զէլից իրացն ի խոր աշխրեալ,
 Թէ հնազանդի, կրբմն Եեկզէ,
 զլարիս Եիթլէ՛ զմարտս յարուցեալ³⁰:

Սակս ետր իշխանութեան սոցուն
 զարանէին և խանդացեալ,
 Այլէ զխրեանցն կասկածէին,
 զի մի գուցէ լիցին խշլեալ:

* 35a. Յիլարէ

Գատամօծին Իսֆանտիար

- օղլուն զոլոզ սեղճահաննայ:

- 40 Վան յաղթութեան Պալազիտին²⁰
փախեալ իսկ 'է ի Մընապ ճըտեալ²⁰:

Իսկ որ աշխարհ Անասայոյ
Մարք և էլիմը²⁰, Քուրքմանք կալեալ:

Զի արքայք մեծք 'է աշխարհակալք
ընդ ժամանակս ոչ անուանեալ:

Տըրփագսյնք* պեաք Քուրքմանացն²⁰
յԱրապըստան հղեն փախեալ:

Ոմանք յիշխանս Մըրայ²⁰ երթան՝
ի կողմանս ինչ 'նդ ակամքն յորչեալ:

210

- 45 Քանզի յայլում վայրի զըրի՝
«Եւ Քամուր Լանկըն²⁰ կոտորեալ:

Որ իշխէր ինքնակալաց,
ինքնազրիսոց բազմաց աիրեալս:

Եւ ճընացնալըն կասկածէին՝
զհնարս սրտեալ 'է ի հոգ ճըտեալ:

Զի կէրմիան օղլին ցաւի,
Այսին օղլին յոգի խոցեալ:

Մէնթէշէ օղլին սարսի,
և Մարուխան օղլին Հաշեալ²⁰:

- 50 Զայլ պարտեաց զորդիս կուին,
ըլթաւըրթէպէկն²⁰ հետ ստեալ

Իսֆանտիար օղլան երթան²⁰,
ասնն. «Երզնայ մնչ և ընչ այլ:

Քամուր** գազանն է կասազէր
վախեմք, թէ մեզ գալցէ դիպեալ:

Տո՛ւր խորհուրդ և ցու ընդ ժեզ,
Երլաըրըմին զայս ծանուցեալս:

Որք և ի մի խորհուրդ հանեալք՝
զրով և բանի նորս ազդեալ:

220

* Ձև. ազրպագուիք

** Ձև. Քիմուր

55 Վերոյ գրելոցքոյ պարտեաց
առ Երլաբրբմն՝ զնսպանք զնացնալ,
Անկան առ սառ նորա լալոգ՝
«Մեզ արթութիւն լիցիս հնարեալ.

Քամուրն՝ չառ զհայրենիքս մեր
և զգորքս մեր միշտ կատարեալ,
Եթէ ի ձեռն չաք տնկեալ,
ո՛չ զըթայր մեզ ենթ սպանեալ»⁵⁵,

Երլաբրբմն ի սոցունց զբրգի,
Նանկ Քամուրին՝՝՝ զգնուպանս յըզեալ.

60 Կերտխտանոց բանս արձակէ
պրախա խոսոց զնա ի խեղ արկեալ:

17ա

Նանկ Քամուրն զպատշաճուոր
զպատասխանիս նորա զբրեալ.
«Այ որդի Երլաբրբմ խան,
ի տեղդ կացցես և հանգարտեալ»:

Երլաբրբմն զարձնալ խորխաալ,
Մէջ նամէին և զայս զբրեալ.
«Բողի այր էս, որ թէ ոչ գաս,
ընդ բեզ լիցուր մին ճակատեալ:

65 Եւ կրնն իմ ի պօշ մնացէ,
Թէ ոչ ելից վերայ քո գալ,
Եկ ընդ տուալ, աչվլէթ, թէ ում
նա յաղթեցէ՝ զանուն առեալ»⁵⁶,

Թէպէտ խօսք շատ անկառ ի մէջ,
Հաշտութեան շէր, այլ և շփոթեալ,
Զի Երլաբրբմն շհաշուր յայս իր
զբանս Քամուրին՝ միշտ տնարգեալ:

Քամուրին զօրքն յարձակին,
Մինչ ի Մեաթս եղեն կոխեալ»⁵⁷.

70 Բերդացիք զօրքս փոքր տեսին,
Նոյ առաջ նոցա են խազացեալ:

* Ան. Քիմար

⁵⁵ Ան. լենկ Քիմուրին

Ոչ լաղթեն, այլ հածին,
 Ճրախն ի բերդըն՝ խուսափեալ:
 Լուր եղև այս Քամուրին,
 յոյժ բարկութեամբ զերայ հասեալ:

Ուր զիշերն լաղժ փորեցին,
 բուրբապար հիսարն փշլեալ,
 Քեակիչք ահի յոյժ սարսևցան,
 զորս և զունդ զունդ Քամուրն կալեալ:

240

75 Ես փորել զգիւս և զխանտակո,
 զմարդիկ՝ լըցեալ, հողով թածկեալ⁹⁶,
 Հզմալգօշ պէկ⁹⁷ ալէր բազարին,
 առաջի իւր կանգնեցուցեալ:

Ասէ. «Արդ, ե՛րբ Երլարբըմիդ,
 զյաչ և զյահեակ մեր լե՛ր պատմեալ»:
 Երբ Երլարբըմն զՄալգօշ հտես,
 իրբու յանգէտս հարցափորձեալ:

Ասէ ցՄալգօշ. «Զդօրս Քաթարին,
 քան զմերս, միթէ շա՛տ էս տեսեալ»:

80 Մալգօշն⁹⁸ ասէ. «Ի՞ճա, Սուլթան,
 տիրութիւն, որ քան զքոյդ անցեալ:

Զօրք նորա ընդ զօրաց քոց
 միթէ իցէ՞ հառասարեալս:
 Պատասխանէ և Երլարբըմն
 Մալգօշ պէկին և նըշկահեալ:

«Ի՞նձ մալում եղև, ասէ,
 որ զքեզ Քաթարն երկեցուցեալ,

Ասէ, զտարիմք երթալ ընդդէմս⁹⁹,
 պէկիլբույնկիքն այսմ ո՛չ հանկեալ,

250

85 Այլ ասեն. «Փոքր մի երթալ,
 զյետայս նոցա ուշիկ անեալս:

* Ան. զմարդիկ

** Ան. Մալգօշ

Բայց Քամուրն՝ ի Շամ⁹⁰ երթայր,
սուլթան Մըրթայ ընդզէմ ելեալ:

Չորոց բզշատս նուաճելով
ի Ռում գառնայր՝ յոյժ մըմբունալ,
ՉԱնկուրիա կազմա ասնէ
և բզրնակիւրն կտարեալ:

Չոր չուեալ Երլաբըբմին,
գամենայն զորս իւր գումարեալ
90 ՅԱնատայույ 'ւ յՌուսմէլույ,
զցայո՞ւ և զցերեկ յայն զայրացեալ:

Մարզ 'ւ անասուն զբզուեալ լինին
Երլաբըբմէն, զորս յոյժ վառեալ,
Ընդ նախարարս խորհուրդ լառէր,
իւրաօրի ևս ունին ոչ էր եզեալ⁹⁰:

Որդովք, կանամք շարժի գահէն
և զմեծ բանակ էր պատրաստեալ,
Քամուրին վերայ եհաս,
որ յԱնկուրիա էր նա նըստեալ⁹¹:

95 Բայց զորք ևորս ցրբուեալ էին
և զանասունս ևն արածեալ,
Երլաբըբմին պարտերն ասնն,
18 ՎՄինչ յանկարծ է, կոխել հարկեալ:

Ճէզպալ աալ, թէ՛ սևտէթ ուզրէ,
զայայլըն ժեր Քաթարք տեսեալ:
Քամուր խանին զորք ժողովին
Երլաբըբմին վերայ եկեալ⁹²:

Եւ բզխանաւէկս խոր փորեցին,
'նզ միջօր ևորս ևն տարածեալ,
100 'ի երկուց կողմանց ալայ կանգնի,
և մարտն սաստիկ էր խըստացեալ⁹³,

* Ան. Քչմուրն

** Ան. զայուր

Համայն կողմանց զօրք կարգեցան
և առ պարսնս իւրեանց լծցեալ,
Մանճաղին արևակնցան,
և աշայեերն դասակարգեալ:

Իսկ յեօանքս և դապույներք
'ստ յեղանակաց փողերս հընչեալ,
Կացին և կանգնեցան՝
դաս դաս զընդիւք՝ սպառազինեալ¹⁰¹,

270

105 Ծերկուց կողմանց հանգչւյ ժրմեանց
Հակառ առ ճակատ են կանգնեալ,
Գոփիւք¹⁰² ոտից էրիվարաց
և սուր ածմանքն զկայն ածեալ:

Գըղըրգմունք անդ և Հայթնայթունք՝
երկաթ գինուցքն բնկրնկեալ,
Ուր անիւրնայ զարին հեղին,
Եղլարըրմին զօրքն ենկեալ¹⁰³,

10 u

Չանկրացնալք զի յետքս շոգան՝
բանակ բանակ ի տար ցրուեալ:

110 Էֆլաց օղին զնս մարտընչէր,
Վերջն ի փախուստ զօրօք դիմեալ¹⁰⁴,

Շահչառէ, որ Մուստաֆա,
անդ ի մօրէն տար կորուսեալ,
Եւ վէղիբքն ըզՄուլէյման
տանտն յինքեանս և յեսս փախեալ¹⁰⁵,

Եւ Մէհմէտըն շէլեպի
յնճատիտ զօրօք թարեալ¹⁰⁶,

Եւ Եղլարըրմն դրան արամքս իւր
հոգօք ի վայր ինչ էր մնացեալ:

280

115 Զօրաց իւրոց և զենկուսեան
յորժամ զիտուղէրն նզն առեալ,
Մըրտմըտեալ, զձեռն ի սուր ած,
նէնիչէրոց ըզկնի անկեալ:

* Ձև. զընտիւք

** Ձև. գոփիւք

Կամի Հարույ՝ ի ի յնա բերել՝
անդր ի բանակն զայնս փախուցեալ:
Փռչին իւրք, թէ՛ շնա՛ց զու, արքայ,
ի բանակէդ արտաքս մի՛ գայա:

19բ 120 Ծանկարծ անսին զզօրս Քամուրին,
սպասեալքն Հոսին և զնա կայեալ,
Թէ չէր նորա արտաքս վազել,
Մարթէր ի կողմ ինչ փախուցեալ:

Երբ կայան անդ ըզժըլտըրքմն,
Մերձ առ Քամուրն զնա վազվազեալ,
Քամուրն խրնզմով և ի ընդ տուշ
և ի բանակն իւրում տարեալ:

Ի միայն վայր իշուցին՝
չիրում վրանում ըզնա ստիպեալ,
Եւ առ միտջ խալիլէի:
Հաւասար էր զնա նշատուցեալ¹⁰⁹:

125 Եւ խօսին զանցեալ իրօքն
նախ՝ Քամուրին զայս առարկեալ:
— Շուքք Աստուծոյ, որ ինձ՝ կազիս,
քեզ՝ քեթթումիդ զայս բարիքս տուեալ:

Ի կուպարէն Հընդուստանայ
Մինչ ի Սեւասա զիր տէր կարգեալ,
Ի Սեւասաու մինչ և յմեկերուս
զքնդ թաղուոր է արարեալ¹¹⁰:

Ապա ուրեմն մեզ պարա էր միշտ,
որ զԱստուծոյ մեր զոհանալ:
130 Իմանի, թէ զու չէիր զտ՛,
որ ա՛յդ վրեւսոց քեզ հանդիպեալ:

Բայց մի՛ առնայր Հոգ, ի՛մ եզրայր,
ողբն դարձեալ զտեղին զբաեալ:
Եւ քերել սեղան նաշուր,
նան բանիք զնա իրք ըսփոփեալ¹¹¹:

Յառաջ միում սեզան կազմիր
և զԵրլաբրբմն անզ Երսաուցեալ,
Հրամայէ Քամուրն սահագմամբ,
զի զկին նորա յանզբբ բերեալ¹¹²,

300

135 Զգինին կրնոջըն մատրուակն՝
առ Յագաւորս ՚ի որբ անզ կանգնեալ-
Երլաբրբմն, զկինն որ Կաեա,
ի բազմականն յոյժ էր խոսովեալ

Բարկացեալ սրբոմբրուքեամբ,
Քամուր խանին զգատ խօսեցեալ-
լանկ Քամուրն կպերելով
Երլաբրբմին ճէզայ զայս առեալ.

— Պրէ Հէյ Հուլլա՛ սագալլու,
քիֆթէխօր սէն, ինձ ուկըն կալ¹¹³.

140 Ես՝ յԱրեկու, զա՛ յԱրեմուսս,
միթէ պա՛րտ էր զկարծր խօսեցեալ:

Եւ յասելզ, թէ՛ սթոզի այր ես,
թէ ոչ շարժիս իմ վերայ դալս,

Եւ ես, թէ առ քեզ ոչ գամ,
«ազբլաբմ պօշ օլտուն» ես զրեալ

Որ զու զիս յայս վայր բերեալ ես,
զեա մըսմբրասոզ անզիտացեալ:

Յառաջ միում զարձեալ խօսին
ընզ Երլաբրբմն, Քամուրն ասացեալ.

310

145 — Զիս թէ զօրօքս յաճոզ ձրզէիր,
զի՛նչ կամէիր մեզ հատուցեալ:
Երլաբրբմն այնմիկ ճէզայ տայ.
— Դու որ յիմ նեքս էիր անկեալ,

Երկաթ զաֆէս մի շինէի
և զքեզ ի մէջ նորա ածեալ.

Համայն զերկրու շրջեցնէի
և զզօրսըն քո խօզառ շրջեալ:

Քամուրն զերկաթ զաֆէս* շինէր
 և զՆըլաբըրմն ի մէջ եղեալ,
150 Ուր և երթալը, զհետ շըրշեցոյց,
 մինչև յաշխարհ իւր զեա տարեալ¹¹⁴,

Զթէմա Յամանցոց համայն երկրի
 պարունորոց մրի էր բաշխեալ¹¹⁵,
 Զոր լուա զայն Նըլաբըրմն,
 պէս պէս խոցովք զխաւարեալ:

Քամուր խանն 'նդ հանապարհայն
 ուղտունէր** զհա՝ իբր զխաթը հարցեալ,
 Եսկ Նըլաբըրմն համարձակի,
 Քամուրին*** զայս հայցմամբ ասեալ:

21ա 155 — Քազտիր կայր ի Աստուածուա,
 որ թեզ ֆուրսէթն եղն առեալ,
 Բայց սնիմ ի քնն խընդիր,
 թէ ընդունիս, ապա՝ ասեալ:

Քամուրն ասէ «Աստուած զկայ,
 եզէց զքան թո արդ ընկալեալս:
 Ասէ. «Զօճաղս մի՛ շիջուցեա,
 ալև զՔաթարն ընդ թեզ տարեալ»¹¹⁶,

Քամուրն**** հարկեաց զՔաթարս համայն՝
 զեանգնացին 'նդ իւր և զընալ,
160 Յննասաօլի արար զըլլա,
 'ընդ առաջ ելեալսն ոչ էր խնայեալ:

Քալան անէր զհամայն երկիր
 և ըզրեակիչսն ի սուր մաշեալ,
 'Սա սրում երբեմն, որ խըզհային՝
 մերձակայքն իբր համարձակեալ:

* Ան. Նաֆաս

** Ան. ուղտունէր

*** Ան. Թէմուրին

**** Ան. Թէմուրն

Քաթանձէին. «Չոր մի՛ աննի,
մուսուձանք են հաւատացեալս:
Ատէր, թէ՛ սեռ զոցա շաննմ,
գորա զզիձակն ինձ շահացեալ:

330

165 Թէ ես զգոսա ոչ կոտորեմ,
գորա զհետս իմ ի կոթս ելեալ.
Ան, որ մայրն իմ հարկի ի լաց,
որդ՝ մորք զոցա ի լաց երստեալս:

Քումա բարունն, զորմէ պատմէ,
չալլ իմն զգործին ոչ է լուծալ¹⁷,
Պարսիկ, Տաճիկ, Մարք 'ւ Արարիկ,
իւրաքանչիւր 'սա ուրոյն ալնմ զիպեալ:

21ք

Թէ Տէրն կարիք ե պահ տացէ,
ազօթիւք մեր զըստահանալ.

170 Սակս Քամուրին ուրոյն զիրք մի
զանժան իրոց եղէց պատմեալ¹⁸,

Յաւար միում զճանապարհայն
Նըլտըրըմին Քամուրն ասցեալ.
— Ահա՛ ազգ չո ի տեղի ջո
զեոր թագաւոր են երստացեալ:

Ո՛չ իչեցին իսկ քեզ քնաին,
թէ կամեցայց զքեզ անպ յըզեալ,
Ըզքեզ մի՞թէ ընդունիցին,
լիցիս զերծեալ ե անպ հասեալ:

340

175 Պատասխանէր Նըլտըրըմ խոնն,
թէ՛ «Իո՞ւ զիս անպ ինիս յըզեալ,
Ես եոցա հախնն կուզամ,
զմեանալս եոցա ինիմ լացեալս:

Քամուրն լուա, զանն ալնմ աւէր.
«Հէ՛լ եաման, գահալէտէն ծընեալ,
Թէ որ ի մէնչ սա զերծանի,
սուպ զյիտոյս մեր լինի կոխեալ:

Պարտէ տանել զգա յերկիր մեր՝
ի նեոաց մեր անդերձ մընայւ:

180 Երջարբըմին դարձնու աւեր.
22ա «Ձքեղ՝ յաշխարհ՝ մեր յիցուք աարեայլ,

Ապա թողից զքեզ յերկիր քո,
եան պատուով իմ յուզարկեայս:
Նո որ երջարբըմէ ի հոց նմուս,
Քէպէտ զղալըթ էր արարեայլ:

Քանզի ըզտիրա մեծ եա ունէր
և անհոգօք էր մեծացեայլ,
Անխոնար՝ ըզմիտա ունէր
և զտող բարս իսկ քնատրեայլ:

185 Զնուատութեամբ տառակելութիւն
և զքմբընումն ո՛ւ իսկ հաշունայլ,
Միշտ էր խըրոխա, միշտ բարձրամիտ,
զոր ինչ կամէր, միշտ լըբացեայլ:

Մինչև ցայտօր ես տառել
թոտունքն յաւէտ ես խըստացեայլ.
Ըստ բարուց և քստ քնութեանց
եան բախտուք յաշողեցեայլ*:

Բայց երջարբըմ իսն Պայպիտս
խիստ էր, որ խիտաւն հանդիպեայլ,

190 Բարբն աօրիծայ և փարսուլ էր
և ի դաֆէտն նեղասըրտեայլ:

Ըզմահագեղ էարբ, մեռա,
ի կենցաղոյս գառն էր շունայլ:

Այլ, ասնն, Քամուրն արբայց
22բ ՚ի ի դաֆէտոյն** ի բաց թողեայլ:

Ցեա ետ և շորս ատուրց յետ գալն
զնանապարհայն անկեայլ, մեռեայլ¹⁷⁷.

Այլ ես առեմ քան բզզաֆէտն
մահագեղ ժանր, այլ որպէս լեայլ:

350

360

* Յն. եպիպե. յատուցեայլ, ապա լուսանցում արբուրել է յաշողեայլ

** Յն. գաֆասայն

195 Քաղաւոր աղքատացեալ,
ի տարաշխարհ գերի վարեալ,
վարիւր ի ձեռքս թըշեամեաց՝
ի բանտի՝ ի զաֆէս* բռնեալ:

Ես զարմանամ զտենչ հորս
զայնքան ատրոն, որ ոչ չայթեալ.
Զթրուուն մի, զոր իբրև կալնուն
ի զաֆէսումն, փութով** մեռեալ:

Պէս պէս թագտիր զոչ թատպիրի
մարդ, թէ կարի ի շանս մտնեալ.

200 Զամս տասն և շորս պէկիկ արար
Երլաբրբմ՝ Պայագիտս կուշեալ¹²⁹:

Իսկ տիրութիւնքն խանգարեցաւ:
.....¹³⁰

Եւ վեց որդի մընաց սորա,
որք ընդ միմեանս խնտի հարեալ¹³¹:

Միր Սուլէյման զԴասըմ եղբայրն
և ըզՖաթմա բայր իւր սպանեալ¹³²:

Եւ զընայր նա լէտրէնէ՝
իբր ի տեղիս հօր իւր նրաեալ:

230

250 Մուսան փախեալ ի նրժանէ,
Իսֆանտիարի տուն հասեալ¹³³,

Սուլէյմանըն վերայ եհաւ,
՛նդ Իսֆանտիար կղեն հաշտեալ:

Թէպէտ զօրեզ, բայց արքեցօզ,
պարտերն կղեն անտի զըզունայ,

Որք և զՄուսա շէլէպին այն
ի Մընապայ նաու յըզեալ:

Էֆլագով յնուումէի
էանց և զգօրքս զամարեալ:

210 Յէտրէնու սահմանսն ևմուտ
իբրու զեղբարսն տիրապեաեալ:

370

* Ձև. զաֆաս

** Ձև. Եսթապեա գեղ է յիւր, այնուհետ լուսանցում տրտղելի փութով

Լուաւ եղբայրն Միր Սուէլջման,
Իրովք և նա անդր ժամանեալ,
Ի բաղանիս միում երստէր՝
զարբեցութեան զխընճու առեալ:

Մուսա շէլէպին անդ եհաս,
որ Սուէլջմանն մարմուր ներհեալ,
Երմբից ձայնից ի վեր վազէ՝
իրք գթեաւոր ի փախ գիմեալ:

- 215 Գէպ շիստամարտի առհի գիմի
և ի գիւղ մի զհանգիստ առեալ,
Անդ ի գիւղն էր հարսանիս
ի նոցունց երբ զձանպայ հարցեալ:

23բ

Գիւզացիք ծանեան, սպանին,
որ ամս եօթն պէկէիկ առեալ²⁷,
Մուսան լուաւ զգիտուած եզրօրն,
զնոյն գիւզացիս՝ ի տունս արկեալ:

Ջամենայն հրով այրեցին,
կողմ յէտրէնու Մուսան երօտեալ:

- 220 ՅԺսա եղբայրն փախչին ի բաց՝
եհաս, կալաւ²⁸ և ըսպանեալ :

Մէհէմէա շէլէպին լուաւ,
յնմասիոյ Պրուսա իշեալ,
Վասն ջինու Մուսա նորօրն
կամէր ի նոյն գահ հօր նքատեալ:

Չէլէպին և Մուսի լուաւ
զիրս Մահմէտին և սիացնալ
Ջեննգուսինն Ռուսմէլլիցոց
Սուէլջմանին, զոր հատուցեալ:

380

* Ձև. գիւզացիս

** Ձև. կալաւ

25ա

5 Չենկերէրիսն յասաչ երեք,
բաշխ և ոսկիկս ասաւ ասեալ,
Չենասուցիսն մեծարէ՛
զոմանս պարեսս հարգաւորեալ¹²⁶։

Եւ զենկութիւն Յրեսս պղկիկն
լուսւ և զնա ի փորէ արկեալ,
նա զհօրութեան զանուն հանէր,
զոր 'եզ ասաչ իւր բերել հարկեալ։

Հզկըրբայն եփէլ հասր
է է սեզան զնա հրախրեալ։
10 — Կեր, առէ, զմաննա ընդ մեզ,
որ քս նասխոզ է պատրաստեալ։

Յրեսս ժանեալ զայն փորհութիւն,
'եզ որ Մուսս շահն էր սրբամբաեալ,
Չենասն յայն կողմ 'ւ այս կողմ ձգէր՝
զաման նաչոցն իբրու խուզեալ։

Հրամայէ Մուսայն իւրոցն՝
զնես Յրեսսին յաման անեալ,
Չմինն և զերկուսն կըրբային
ուաէր՝ իբրու զանգիտացեալ։

400

15 Չայն տեսեալ Մուսս շահին
զհայն Յրեսսին աստացեալ,
Առէ, սերաս հարացեալ էս,
երթալ ի տուն իւր հրամայեալ։

Ի Պրասաչու Մուլթան Մահմէտ
յնասմէլի եղև անցեալ¹²⁷։
Յրեսս պղկիկն, որ պահն զրտեալ,
Մուհամէտի յօտըն փախեալ։

Լրագր պատմեն զայն Մուսային,
և թէ աչք էր նորա բացեալ,

25բ

20 Ափսոսայք բզզատրիլ իւր
և զոչ սպանելն տաշաւանալ¹²⁸։

Եկին և կանգնեցան

Երկու հզարքք՝ ի մարտ զիմեալ,
Ի գաշարն այն Մամազու,
ուր զպատերազմն եզնն վառեալ¹³⁰։

Չե՛նկիլէրեաց ազան փախիլ¹³¹
Մուհամէաին ի դասն խառնեալ,
Մուսա չէլէպայն հետ անդին
եախնինքրն միայն մնացեալ։

25 Եւ ան պարսնք Ուսումէլցոց
բզնեա նորա ոչ սրբախ լեալ,
Չուխատար ևոյն ազային
լանկարժ Մուսայն զքերն հարեալ։

Եւ ի փախ զիմեաց Մուսայն
և զճանապարհն անգիտացեալ,
Ի վայր ինչ աղղմուտ եհաս,
ուր ուրք ևիտին անդր մըխեցեալ։

Եւ ին Մուսայն ծառայ մի կայր,
որ Մարունէ զանուն ստացեալ,
30 Կալաւ զՄուսայն զհրայ քաղկացն
և Մահմէտի մօտըն տարեալ¹³²։

26ա Չոր ընդ երեկս մէջ շատըրին
իբր զթըշնամի զեա ըսպանեալ
Եւ ինքն Մահմէտ թագաւորէ¹³³
հնազանդելոց զեամակս զըրեալ։

Յորժամ մարտս հզարացն յինէր,
և Գարաման օղլին ևճեղեալ¹³⁴,
ՉՍիվրի հիւարն ապառառկէ,
մինչ ի Պրուսա զգօրս արձակեալ։

25 Ըզրադարն հըրո՞վ այրէ,
և ի հիւարն քնակիլք փախեալ,
Ի չրաղըլխոց զլաղըմս փորեն
և զժողովուրդսըն կոտորեալ¹³⁴։

Ընդ եռչն աւուրս աստին ըզգին
Մտար չէլէպոյն՝ անդ Բազկայ,
Մինչ Ղափուսնէն տեսին զգրնայ,
և Գարաման օղլին փախեալ:

Մերձակայ ամն երմտ ասէ¹²²
Ճինչ ի ճանգայ էին ի գեալ:
40 ԵՅՍամանցոյ զխոյն փախչիք,
կենդանին գայ, զի՞նչ է ձեր Հայն¹²³,

Անտանօր Բուրքի Հանէն,
յերկրէ յերկիր զայն Հրչւնկեայ,
Գարաման օղլուս գալուստն
յԱրնէլից Հիբար կկեայ:

26բ

Յետ դանկայ և զնայ նորս
յԱրնմըտից, սր գոն փախեալ,
Քանիցս անգամ ի կտար տնկու
և նենգութեանց ոչ պարտօղեալ:

430

45 Լուս գայն Մուհամէտ խան,
որ յէտրէնու Պրուսա Հասեալ,
Իսֆանտիար օղլին ընդ իւր¹²⁴
ի զԳէրմիան օղլին ասեալ¹²⁵,

Գարաման օղլին կանգնի՞
* ընդ Մուհամէտըն նախատեալ¹²⁶,
Ուր և ինքն աստ ըմբըռնի
և Մուստաֆա ծղրայրն և ալլը:

Մուհամէտըն խնայեաց յերկուս
կզբարս և ոչ լինի սպանեալ¹²⁷,
50 ՁԱզ շէհիբ, զԳարա շէհիբ¹²⁸
և զՊէկ շէհիբ և զնիկալէն ալլ:

ՁԱրկրի Հիսան և ընդ նոսա
Մուլթան Մուհամէտին տուեալ,
Համոզեն գալամբը սիրոյ,
չորս խիւաթեաց և արձակեալ:

Մանեազ ետ անդեաց նոցա՝
տիրելի զերկիրն, խաղաղանալ,
Եւ նորա արկերստարար
յանման անելին՝ Նազանդ ժընալ¹¹²։

440

55 Մուհամմէտն լիարէնով երթայր,
յեզր Քունայու եզն Հասեալ,
Գարնեալ լէ՛Ֆլուզ տիրն զըրկէ¹¹³,
նորա զխարսանն են բնծայեալ։

27 ա

Ի բընակն Պրուսա գառնայր
և ըզՄամսուն վայրին անալ,
Եւ ըզՔաթարսն ի Սընապու
յնպատմելի տախ յըզեալ¹¹⁴։

Իկիտիս սմն Մուսաաֆա,
որ Պորքլունէ մոկ և ստացեալ¹¹⁵,
60 Յնյտին էլին կեղծատորի
պատգամարեք զինքն Համարանալ։

Գարապուրանցիք աւառան՝
իբր նըշանօք ըզնտ կարծեալ,
Երեք Հազար արամբք շըրշէր՝
կըրկին զոյիր Համարանակեալ։

Սուլթան Մահմէտ զորդին Մուրաա
ընդ վէզիրացն առ նա յըզեալ¹¹⁶,
Ի Գարապուրան Հատին,
անպատմելի զշորդ արարեալ։

450

65 Յերկուց կողմանց կատարեցան,
և զՊորքլունէն յոյժ կըտարտեալ,
Եւ զզօրս նորա կատարեցին,
զկալեալն զերկիր նորա տոեալ¹¹⁷։

Նոյ արքայտրդովըն Մուրաախ
ի Մանիսա ուր յետ դարմեալ-
Անդ Քօրլուզ սմն Եահուտի,
որում Քէմալ էին կուլեալ¹¹⁸։

բ

72

երկ հազար իբրք թօրադի,
զերկիրքն զայն տիրապետեալ,
70 Երբէն չենկ յազանոզ՝
ստ տիրութեացն կուս յըզփացեալ:

Զսմանս թօրադս կուտրեցին,
սմանք ջրբունայք ևս ըսպանեալ,
Զթօրադ Քլմալ շնուարն զբաին,
ի բարնք տեղոշ Հէզէնկ տանալ¹⁰⁰:

Շէյի Պետրեմին¹⁰¹ սօֆի զօրօք,
որ բան զթօրազան ամբարըշտեալ,
Մուհամէտ խանն և զնա կալաւ
և ի Սէրուզ զնա էր սպանեալ:

460

75 Ի Պըրուսա զնոր ամարէթ
և չեարէնէ գշէնս սա շինեալ,
Ութընհարիւր քսան և շորից
աճե՛ն Մուհամէտըս մեռեալ¹⁰²:

Քառասունաութրք զօրդին Մուրատ
բերնն, ի գահըն նըստուցեալ,
Ապա և զմահն ծանուցանեն,
զգին ի Պըրուսա ևզնն տարեալ¹⁰³:

Որդիք սորա անկեայք յիրեար¹⁰⁴,
և պարսնայքն զմիմեանս նենգեալ,
Պըզասթըր յաշ և յահեակ՝
խանզարեայ զնա շանցեալ:

8 Տուզմէ սըն՝ Մուսաաֆա պէկ,
զքազում Հեծեալս էր զամարեալ¹⁰⁵,
ԶՌուսմէլցիս յինքեան տանու,
սմանք պարսնք սմանգակեալ:

Նույթան Մուրատ ի Ռուսպատ
երթայք զօրօք իւր բանակեալ,

և զկամուրջ այնքմ բաշէցին՝
պատգամ մարտի կրկուցն զտանալ:

470

- Գայ և Տուզձէ՛ այն Մուսաֆա,
 Հանգէպ միմեանց ի բոց նքստեալ:
 10 Ի կամբրջոյ զրիտոյ զընան՝
 իբր ի վերոյ զՆարս հոգացեալ:

Ըզազապս և զծիւորս¹⁰⁰
 ի կտիւելոյ յանկարժ զինեալ,
 Իսկ Մուրաաին յքրտես հ՛ատ,
 Բէ՛ զրեզ կտիւել կան պտարտսանալ:

Եւ սուլթանն բազում զինուորս
 անց յուզարկէր, որք ժամազրեալ,
 Որք քզնստ հետուստ զիսնն
 և փորք մերձեալ, վերայ հասեալ:

- 29բ 15 Ելնիւլէրիք զազոպս բարզեն,
 զյուլսփս նոցուն յորտուն բերեալ,
 Հանգէպ պաշնի խանութի մի
 զերկու ազապս կանգնեցուցեալ:

Ելնիւլէրին պաշնուն սուլ,
 Բէ՛ ս՛Գլուխ մի տաա ինն յազենալ,
 Քէ ոչ՝ զզլուխս այսց ազապաց՝
 ստա ի դուսս քս եմ զրիտաանալ:

- Աննար մընայր պաշնի պաշին,
 պաշ մի կտար, զազապսն սուեալ,
 20 Սակս այսմ ազապք ՚նց ելնիւլէրոց
 շատ ժամանակս կաշին խոսվեալ:

Սուլթան Մուրաան Միխալ ոչուն
 զայս բան զընէր և յայն հարկեալ,
 — Դու լաւ ես հետ Ռուսմէլցոց,
 երթ, խոսեա՛ նոցա^{**}, զուցէ հանեալ:

Միխալ ոչին յեզեր չքրոյն
 կանգնէր ՚ւ տա կասա չք լայնեալ,
 — Այ Ռուսմէլցիք, բնց Տուզձէրից
 ընդէ՛ր մընայր նենգաժտաանալ:

¹⁰⁰ Եւս. ազապաց

^{**} Զեւ. նքմա

25 Արքայորդին ձեր աստ նրստի,
պարտ է ձեզ դալ և շնագանգեայ,
Թումէլցիք ի բանքն զիրան
և փոքր փոքր վայն չուր անցեալ:

30ա

Երբ վային առ Սուլթան Մուրատ,
զորքն բզկընի ախց շեռեկայ,
Տուզմէ Մուսաաֆայն վայն կտես,
զա՛հի հարեաւ 'ւ ի փախ գիմեալ¹⁰⁰:

490

Եկին ի չուր՝ Պիզա կոշեայն,
ի Կէլիպօլի զորք անցեալ,
30 Եւ զհետ անկաւ Սուլթան Մուրատ
ի Լապաէքին, որ զնիսա առեալ:

Ըզգազըրիեան նաւ մի էաւ,
ի գաշտն Աճէ երբ որ հասեալ,
Լուս Տուզմէն, անդուստ փախչի՝
մինչ յէտրէնէ զոգի առեալ:

ԸզՔուրբա համայն անդուստ առեաւ,
զմանուպ ուխտեալ և բաշխա շնորհեալ,
Ատ, թե՛ շնա ձեռք արքայ լիցիմ
զլատ մեծութիւնս ձեզ իմ շնորհեալ:

35 Սորք զորք իւր ել ընդզէմ,
Սուլթան Մուրատն ուստի եկեալ,
Քուրքերն տեսին զգալ Մուրադին,
ամենեքեանք ահարեկեալ:

Ոմանք բզցայգ, ոմանք զցերեկ
չոսով փախեան 'ւ եզեն ցրտեալ,
Տուզմէն ետես՝ շնորքն հասան,
և յէտրէնէ ի յետս դարձեալ:

500

Անձուժ դանայր ի Ղըջլ աղան,
Սուլթան Մուրատն և զհետ անկեալ,

36բ
40 Եւ Թումէլցիք, ի Տուզմէն
որ յետ դարձան, զնա նս եկեցեալ:

Ի Ղզրլ ազաւ, զոր կարծեցին՝
բզշուրքն առնուն միելն կալեալ¹⁰⁷,
Քերնն զնա առ Սուլթան Մուրատ,
զոր եզ ի պուրան, խնդոյն սպանեալ¹⁰⁸,

Սուլթան Մուրատին նզրայրն իսկ,
որ Մուստաֆայն էր անուանեալ¹⁰⁹,
ՅԱնատայի գրեակիրս նեղէր
'ի ի նրկիրոյ վերայ հասեալ:

- 45 Բառասնասուրբք ի նեղ էարկ.
«Տուք ինձ, աւէ, և հնազանդեալս:
եապէր արքին Մուրատ պէկին,
թէ՛ շատ զտոք զմեզ պաշարեալ:
Հըրամայէ Մուրատ նոցա.
«Տուք ըզ՛իսարդ, բայց մեզ տնեալ
Յորժամ զանխուլ ի նոցուն ես
եկից առ նեզ՝ զգրունս լիք բացեալ»:

510

Մուստաֆա շէլէզդին ես
զաշամբք նոցա, որ անզր մըտեալ,
50 Աշ ծանեաւ զքանս Մուրատին,
որ քնզ պարսն տեղոյն հնարեալ¹¹⁰:

31ա

Սուլթան Մուրատն էլ յէտրչնու
և զգիշերով յիզնիկ մերձեալ,
Որպէս գաշն էր պարունին,
չլորեոին գրունսն ի բաց թողեալ:

Մուստաֆա շէլէզդոյն արքն
զեռ ես յանզլտս ի քուն մնացեալ,
Օրք կոխեցին զորք սուլթանին,
ի տեսանելն նորա սարսեալ:

- 55 Ամենայն որ զաննն իր Հոգայր,
որք կուտրին, 'ի որք հալածեալ¹¹¹,
'Վէզիր մի կայր Մուստաֆային¹¹²,
ի բազանեացն յայնմ պա՛հ էլիտլ:

Նոց որ հանգիսէր Միխայ օգլին,
նա յիտպանումն զերայ զագեայ-
ՂԱին թողոյր նա, փութով փութի՛ն՝
յեկեզեցի մի խուսափեալ:

526

Մըխայ օգլուն զզօրքն որոնեն,
որք իսկոյն զնա եղեն զբռեալ,
60 նաև Մուստաֆա շէլէօղին
ի նոյն պահու հարկի զքտեալ:

Ի Պըրուսա տարեալ սպանին¹⁰³
և մերս առ հօրն եղեն թագեայ¹⁰⁴,
Մուրատին մընաց մէլյտանն՝
ամենեկմք թագատրեալ:

Փարաման օգլին լուա
զմահ Մահմէտին ՚ւ ատըսանամբեայ¹⁰⁵.
3Անթարիէ¹⁰⁶ ուն շամզա պէկ,
որում Մէհմէտն էր աուեալ,

31p
65 Երթայ անոց զայն խըսարէ,
և զնց ամսօք մարտ անոց եղեալ-
Երթան նորա խապար տանեն,
թէ՛ ՎՄուրատն է թագատրեալ:

Ղեզբարց իւրոց զբռն հոգացեալ
և արգ առ շեզ քաղմօք եկեալս:
Յայնժամ էլնու, ի մի հեծնու,
զբուր հիստբու նա շըրշեալ՝

530

Իբր ի ներքս մարթի՞ մըտնուլ,
ըզհեշտ անդիսն դիտեալ խուզեալ,
70 Եւ թէ ոչ՝ թողուլ գտնուլ
և յիրկիբ իւր ամբափակեալ:

Մինչ զհիտարին շըրշապատօքն
ուշիկագնայ զշուրշ էր առնալ,
Ի զերուտ, զոր բերդապանք
մինչ դիտէին, որ էր շըրշեալ:

Մինչ նշառ հանգչեալ թօփին,
խնայն ի թօփ զչոր հասուցեալ,
Յանկարծ գալմամբ թօփն արնակի,
ի խումբս նոցա ոչ էր թուցեալ:

32ա 75 Այլ ի զետին սասաիկ կզեցաւ,
յերկիւրէ թշուաւ և քարերացեալ,
Փարաման օղլոյ կըրծիցն
հարաւ 'ւ իշոյց' սասկացուցեալ:

Ձին սարսեալ 'ւ ի փախ զիմէր
'ւ աքցի աքցի ալաով վազեալ,
Եւ տեսողք զալաւաւ ձին
այնմ նշանովն զայն զիտացեալ:

540

Երկու որդիքն անդ խոռովեցան⁸⁷,
և զօրք նոցուն անզուտա ջրունաւ,
80 Ետապ հիտարցիք արտաքս էլին՝
զառ և զաւար նոցա ապունալ:

Եւ զթօփքարն զայն շրջթայնցին
'ւ ի հիտարի գրանէն կախեալ:

Մինչն ցալօօր Փարամանցոց
ի հանդիպիւն զայն քար ցուցեալ:

Յայն վրշտացեալ պատասխանեն.
«Քար մի, որ զմարդ մի է սպանեալ,
Երդթայեալ ի զուն կախեալ,
զինչ անպատեհդ, թէ ի զկայ լեալս:

85 Համզա պէկն մարդ որարկէր՝
Սուլթան Մուրատին օղղ առեալ
Եւ զառնեալ զաւար նոցուն
տէֆթէրով՝ իսկ էր ծանուցեալ:

32բ 2ար լուաւ Սուլթան Մուրատ,
խընդայր և զաֆէրինն ասցեալ⁸⁸,
Եւ զՓարաման օղլոյ զորդին
կալեալ և Մուրատին լըղեալ:

550

- Որոյ ըզբոյրն եւ ի կնուօթեան,
 Սօֆիայու պետ զնա կարգեալ¹⁰⁹,
- 90 Առ Յսմանցիս Գարամանցիք
 ապա նկնդածաւ են զբունալ:
 Եւ զբրնն ի պատմութիւնսն,
 Թէ՛ միշտ երզրմնազանցք են լեալ,
 Հալալ, Հարամ զի՞նչ է, առն,
 Հարամքեարն՝ է, որ ոչ ուտեալ:
 Ընդ Յսմանցիս ո՛չ առնեն զպէր
 և ֆուրսէթի միշտ կան սպասեալ:
 Որչափ զլուխն, որ ի վըշտի գայ,
 Դաննն ո՛չ առնու, այլ՝ յար պարծեալ:
- 95 Ընդ արս Հարիւր յայնց նքատօզ մի
 այլ մարդոյ խօսք շխարհս բանալ¹¹⁰,
 Սուպտոյ մուհթասիպի
 աշեա լինին՝ քէտիտտացնալ:
 Սուլթան Մուրաան զԲզմիր օղիին
 և զապօտամբս իր նուաճեալ,
 ԶԱյաին էլին և զՄնթէշէ
 և ըզՍարխանն՝՝ և յինքն առեալ¹¹¹,
- 33^ա 36 Զերկիր Լազ ի մարտ զիմէ,
 զգօնա ախփօթըն փախուցնալ¹¹²,
- 100 Իզմիր օղիին ի մարտ զիմէ
 զարձեալ և ի Հիսարն փախեալ:
 Ի Ղարաման օղուսն իքնզրէր¹¹³
 օգնութիւնս, զոր կուտի՞՞՞՞ զարձեալ,
 Ընդ բանակօք Յսմանցոց կկն,
 որք ի նա զձեա սչ որ արկեալ:
 Յեաոյ կալան ըզնա որզսմք¹¹⁴,
 զորս անխընայ եղին սպանեալ,

* Ան. Հարամբարն

** Ան. ըզՍարխան

*** Ան. կըտի

Զօրքն և զինուորք նորա ջրբուին,
որք փախուցեալք, ' և որք կտարեալ:

105 Իզմիր օզլին իբր Սամանցոց
ս'չ հաւանէր և զմակ եղեալ
նապաստակ կուէր զսոստ
' և ազգին խրեանց զալլ են կուէալ:

Որոց վերայ թուրքի հանեն,
զոր ասա առն մի իմ ցուցեալ է,
«Ալաշար աազի գրտոլ
գաւշան նէլէր էթաի զուրտէ»¹⁷⁵:

Ըզպամամագիրս, որպէս գտի,
հիրար 'ստ իմում շափու բնրեալ,

110 Որ գլանախից փոյթ ոչ կալայ,
գալսքան վաստակն իմ գու ընկալ:

33բ

Սուլթան Մուրաան վլազի երկիր'
համայն կլայիւր նոցուն տոեալ
Եւ բզկըզզին, զոր ճան առնն¹⁷⁶,
զկեռկէրնինինկ և զՊուրկում ալլ:

ԸզՍէլանինկ¹⁷⁷, զԾօզան էլին'
գանձիւր, զնրեօք յափըշաակեալ,
Սա և ըզնօք ըստակ կըտրէր
և յանուն իւր բազմացուցեալ:

115 Ութհարիւր երսուն և հինգն¹⁷⁸,
'նզ որ և ալնէ նոցուն ասցնալ,
Արեզակն և խաւարէր,
յնտ և տտաօր ասող երնեալ:

Զօրնօս պէկ օզլի Ալի պէկ
բազում զօրօք յննկրուս լըզեալ,
Ուր կտարքին շատք, ս'չ մընան,
և Ալի պէկն զփախուստ առեալ:

580

Գարնեալ և զզօրս շատ գումարէր,
Անաւուտին վերայ հասեալ¹⁷⁹,

120 Զաշխարհ նոցուն աւար առնուն
' և ըզրնակիւս տաճկացուցեալ¹⁸⁰:

Որք նեղին և զՃշտանան՝
Ի շատ զտանգում յւյժ ձուկերացեալ,
Ի սէր տանց և ապրանաց,
ուստերց, զբուսերցքն տառապեալ:

34ա Լամաչնք փոխին ի Թուրքութիւն,
զրիստունեայ փոքր և զև մեացնուլ,
Զի կրքիկն յախին երթան՝
չգաննա և զգերիս յուզի առեալ:

125 Գարաման օղլուն զերայ
երթայ զարձեալ, որ յւյժ սարսեալ,
'Ի ի Թունա պետողն չանց՝
չմենկրացոց բերոս զամենա ազոնայ¹²⁵:

ԸզՍէձէնարէ Թեմօք իսրովց
Պէլիկրատու յայս կոյս առեալ¹²⁶,
Նւ զՄէլիսն պէկ զօրօք բազմօք
յերկիր էֆլագ ախին յըզեալ:

590

Ի մենկըրուս երթայ, Ճըզի,
ուր և սպանաւ զօրքն շարգեալ,
130 Նւ ախրնէօք զեկնկիլէրիս՝
զարձեալ մենկրուս¹²⁷ չք յազարկեալ¹²⁸:

Նանգօ զըսալն¹²⁹ ի զէժ էլնու¹³⁰
յանկարծ կոխեալ և կոտորեալ,
Տես զտանան, զխորհուրդ առնեն
և ալ նոր զօրս իբր զամարեալ:

Գարաման օղլին զարձեալ¹³¹
ապշտամբնուլ, զանկ ինչ առեալ,
Սուլթան Մուրաա զտրզին յըզէ՝
Սուլթան Ալիբալինն կոչեալ¹³²:

34բ 135 Յուսամէլոյ զօրօք բազմօք
Ղարամանու զերայ հանեալ,

* Ան. զեկնկիլէրիս

** Ան. յմեկրուս

*** Ան. զբուսն

Չարաման զզլին փախնա
ի քարանձաւս լինէր շքշեալ:

Համազեն ի հաշտութիւն.

Սուլթան Ալին զգործ արարեալ,
ի զաշտաարն ձեռանէր.

Սուլթան Մուրատ զսուգ մեծ զգեցեալ¹⁰⁷,

Ընդ աւուրս Ունկերուս զբռայն¹⁰⁸,

նաև Եանզոն, զոր վեր լիշեալ.

140 Լազ օղլի զօճա ակօփօթն¹⁰⁹
դային՝ անցեալ և զգրլժ առեալ¹⁰⁸.

ԸզԱօֆիա հրրծիտ առին

և զգորս Տանկաց շատ կատարեալ,

Զոր լուա Սուլթան Մուրատ.

զիւր և զպատրաստան ևս զամարեալ:

Որք զնացին և կանգնեցան՝

բանակ բանակ ի մարտ զիմեալ.

Յերկուց կողմանց կատարեցան,

Ուսումէլցիս զփախուստ առեալ:

145 Գեուզանաց երթ ՚ի Եկուլթեամբ¹¹⁰

ի հաշտութիւն զայնս համազեալ.

Տեսին զգորանալն Յամանցոց,

ըզակօփօթին զերկիր առեալ¹¹¹:

Գարաման օղլին դարձեալ

զԱնատալիս իրարս խառնեալ.

Կատարէր զգորս Յամանցոց

և զբերդս ոստնս նոցան առեալ:

Սուլթան Մուրատն յԱնատալի

զօրօք իւրովք Երբ որ հասեալ¹⁰⁸,

150 նա շրկարաց կանգնիլ ի զէմ

և ի փախուստ շար զազգաղեալ:

Զամն Ազիզ Սարու Եագուզ

ի հաշտութիւն փութով իրեալ.

* Չն. ակօփօթ

** Չն. Երթ ՚ի Ակօփօթեամբ

Մուլթան Մուրաան ե Հրաժարիք
'ի ի Մանիսա առանձնացեալ¹⁵⁶:

Զորդին Մահձէա յաթոն ածէ,
ասէ զորաց՝ ի՛ր Նազանդեալ:
Իսկ Ունկըբուս զէֆլազ էտ
և ըզլաթիս և Պոսեան ալլ:

155 Կեօժ կեօկ յերկաթս զրահաւորին,
զորք և զինուորք ի կուս վառեալ,
Ելաննն ի Պէլիկրատու,
զՄաարէ, զԵոսմի ի Հուր վառեալ¹⁵⁴:

Գըբնն 'ի ազնն Մուրատ խանին,
՝Պարոն ձեր զնկզ ճէվապ տուեալ:
Ասնն պարսնըն, յՄէք առանց բնդ
ս'լ երթիցուք, ալլ պարտիս զալս¹⁵⁵:

Անձար էանց զԿէլիպուսով
և նէֆիրամ էր արարեալ,

35p 160 Ժողովին անդ, պատրաստին,
Հակատ առ հակատ են կանգնեալ¹⁵⁶,

Պէկէլբալէկի ոմն անդ սպանալ¹⁵⁷,
Անասուլցիք զփախուսառ առեալ,
Ուսումէլցիք և ախրննիք
իսպառ ցըբուին՝ յեսս ս'լ զարձեալ:

Մուլթան Մուրաան ի յոգրս էլնու,
յերկու ալացն առու Հոսեալ,
Յայնժամ ասնն, ՝Գոսուն՝ ի Մարտին
աշա ձիոյն ստն է սաշեալս:

165 Ուր ըզգեանով անկումն ի րաց,
նէնիշէրի ոմն անդ Հասեալ,
Զգրուխն Եզարկ 'ի ի ձող վերուց,
և Մուսեաթիկ¹⁵⁸ զայն քարոզեալ:

* Ան. գրուին
** Ան. ժուլէ-ձի

Եւ ցրրուեալ զօրք ժողովին
 և զրրիստոնեայսն խնկ փախուցնեալ,
 Այլն զաւարս նոցա առին
 և զքաշուքիւնսն արձանազրեալ¹⁷⁰։

Սուլթան Մուրադն ի Մանիսա
 էրք որ զընայր՝ իբր հրամարեալ¹⁷⁰,
 170 Ելնելէրիք ըզզլուխս բարձին,
 պարտոնն հազիւ են խուսափեալ։

36m

Նոր արքայն՝ Սուլթան Մաճմէա,
 ի դարպաս իւր հաղիւ անկեալ,
 Դ՛ոսմանք զօրք ի յոյզ անկան՝
 զՍուլթան Մուրադն ի զահն բերեալ։

Որ եկն, զՅօւզան երկիր չառ¹⁷⁰
 և ի Վանա զկըլալս ապանեալ,
 ՅԱնատատ երկիր երթալ,
 զեկեզեցիսն աւար առեալ¹⁷¹։

175 Քակէ զնսա, մէսնիտ շինել
 և Քուրքիտան զայն արարեալ,
 Դարձեալ Ունկրուք ժողովին զզօրս,
 Քուրքն և զնսա աւար առեալ¹⁷²։

Եւ հեռեակք զօրք Մաճարաց,
 որ ի մեծ զիւզ միոշ թափեալ,
 Քուրքն ըզզրրուս տանս փակեցին,
 զամենեանսն կրուկով այրեալ։

640

Եւ այլոց զերայ հասին,
 զոսմանս զերնն, դշտաս կոտորեալ,
 180 Կոյսք՝ լինել անզ զիականց,
 զօրս հանգիպէր արքայն տեսեալ։

Ասէ իւրոցն. «Տեսի՞ք զժեռեալսց,
 սպիտակ ժօրուօք մի շերնեալ,
 Եթէ իցէր ձեր մի ցօրօք,
 ի զուխ զոցս այդ շէր զիպեալս¹⁷³։

* Տե՛ս. փոյսք

Պարձեալ զօրս յախին զըրկէ
 ի էֆլազ, ուր զաւար առեալ,
 Պանեայ և յԱռնաուտա երթայ
 և զԱզ Հիսարն ասնել կամեալ²⁰⁴։

- 185 Տուլ Ղատըրի զորդոյ ազջիկն
 սրդաշն՝ Մանձէտի էր առեալ²⁰⁵,
 Ողարկեալ ի Մանիսա,
 ուր շահգատէրն էին բնակեալ։
 Յուժարիւր յիսուն և հինգ²⁰⁶
 ի թուականին, շոր յամանեալ,
 Մետնէր Սուլթան Մուրատ՝
 ամս երեսուն զոգկիլիկ առեալ²⁰⁷։

650

Սուլթան Մուհամէտ Երկրորդոս²⁰⁸,
 որ յաթոս հորին ճնծարեալ²⁰⁹,
 Ղարաման սղլին շարժի
 և շատ երկիր ասպասակեալ։

Գրեայ ընդդէմ Սուլթան Մանձէտ,
 ևս զհաշտութեան դաշն ևս խընդրեալ²¹⁰,
 ի Պոզազ թէսէն դառեալ,
 զհրաքս հանդէպ յիմեանց շինեալ²¹¹։

- 3 Եւ ըզհորհուրդ՝ սաստիկ սըրտին²¹²
 ըզկոստանդնուպոլիս եղեալ²¹³,
 նախարարացն զայն ազգ առնէր,
 համայն զօրացն և բարոզեալ։

Որ է անցք սղկիանու՝
 Սպիտակ ծովուն զրէրան բացեալ.
 Ընդ պարանոց^{**} կոստանդուպոլոյ
 յիմէ լանց Սեա ծով ընթացիկ մըտեալ։
 Որ զմեծամեծ թօփերս շինէ,
 զորս շատ կառօք ևն պատրաստեալ,

* Տեա. ըզհորհուրդ

** Տեա. պարանոց

10 Զհօրն և զտացնալ զգօրս և զզինուորս
սիրով զհանուարսն ժողովեալ:

Տաօրն հազար և ինիչերիս
և քսան հազար ազապս զբռնալ²¹³,
Գազայի և զպէր տանն,
տին ուղարբնա են գուշալ²¹⁴:

Զի ևնին լըցան ի գուրքս
քաղաքին և պաշարեալ,
Հիւսիս կողմամբ Արեմբասը
բզգուն զործնալ և բանտեալ:

15 Եւ բզկառան յուով եշամբը
և շատ արամբը շուանօք քարշեալ,
Ի զբրտնքս քաղաքին
զնոյն զիշապաց զբերանս բացեալ:

Եւ թափնն զճրքնբզուծիւնան,
յորոց և պուրնքն ծակտանալ,
Սէրտնկէկէտիք խուսն բնթացիք
լէկրի զափսով ի ներս թափնալ²¹⁵:

Հըրամալէ զնազմա զօրացն,
օրք ֆիսկպիւ ուլլա՛ւ նալննալ:

20 Տարածին յանկիւնս համայն
սուսերամներբքն յարծակեալ:

Ի քունն քունն զհարուածս անհնն՝
զազնիւ կահայս յափըշտալնեալ,
Զլըքնազ աղչկունս և զնոր հարսունս
քարշէին՝ խայտառակեալ:

Թագաւորն կոստանդին²¹⁷
Թէպտիւ ճամլ ի ժարս զիմնալ,
Որ և պանալ ի Ճէջ զօրաց,
և զի նորս անխառտակեալ:

25 Ըզպատրիարք նսայիաս
զալօեկրօք ի սուր մաշեալ,

* Զն. գօրեալ

'Սա իրաքանդիւր բընակութիւնս
ըզօրհանգէսն իսպառ չընչեալ:

Ըզգօրիցայսրն ամօրֆօս
ն զըլրացայս լամբրօնօփայլ:

Միշտ ի սպասու կալնօն զնօսա
ի խնամաասր* անկանցն կալեալ:

Զտունս և զգարօզառ մեծ բազարքիս
բստ հայրենեացն** սեպհականեալ***:

30 Այսօր Տաշիկք ի ներս հանգեան,
վերօգրելովք կան յըզգացեալ:

689

39ա

Նա 'ւ ընց բոյօր թնժս 'ւ ի վիճակս
ասարածին և ասար ասեալ,
ի զուգութիւն կալնուն զհանսյա,
'ւ արծաթամուրք ծախել փութալ:

Ժամ է ինն բստ նսայիայ
չարժանահասն 'ստ ալօժ յիշեցեալ:
Փոխանակ կամար գօտոցն
են շուան գօտալք և զքօրն զգեցեալ***:

35 Ժամ է ինն 'ստ Դաւթին բերել
ըզգուշակ սուրբ բազարին սալ,
թէ՛ հեթանոսք ահա մըտին
ի սուրբ տանար թո և պրզծեալ***:

Ժամ է ինն 'ստ Երեմիայի
ըզգուիթ իմ ծով ամուսլ 'ւ ողբալ,
Իշխան երկրին գոլ հարկատու,
նեղեալ, սոգեալ և ծարաւեալ***:

Ժամ է մեզ 'ստ Կորինացոյ՝
յորժամ ըզՀայս լինէր լացեալ***:

40 Արց, եհաս և բաժակն այն
'ւ ի Յունականս յոյժ գառնացեալ:

906

* Ձեռ. նմաստք

** Ձեռ. Հարենեաց

*** Ձեռ. սեպհականեալ

ժամ է մեզ ըստ ներսիսի,
որ զՈւրհալուսնն էր ողբազրեակ²²⁰.

Սա ի վեր քան ըզնոցայն,
որ Կոստանդնուպոլիս յարգեալ:

39բ

Նոյ որ Ասարել վարդապետն մեր²²¹
ի նոյն աուրս^{*} այսմ վըշտակցեալ,
Բանքս գըրէր լալոյ արժան՝
զլըսօզս իրացն յետ և սփոփեալ:

45 Զսկերզն ամենայն ազգ և ազինք
ողբան ըզրեզ, բազար Ստամպոլս²²²,

Նոյ որ հետակայրն են յարմարիւր,
ևս առաւել պարտիմ ևս լալ:

Ոչ թէ ծնընդեան իմոյ տնդիք
և որնընդեան, զոր իմ զովեալ:

Ըզկայսերաց սորա զգործիս
զզերագունիցն եզէց պատմեալ:

Սա՛ չէ քատակ Արշակունեաց
՛ւ ոչ Բագրատեանցրն բազդատեալ:

50 Ոչ հանգոյն սա վերիացոց
երկրին ՛ւ ազգին և շնորհացն այլ:

700

Զէ սարաս սա Ասորոց^{**},
Մարաց և Պարսեաց նմանեալ,

Ո՛չ ասեմ յար Ունկրացոց
գաւազանի և գահին այլ:

Զէ համեմատ մարմնականաց,
որք իշխեցօզք արդ երևեալ,

Կամ ասել ըզհոգեկանն
ընց այնպիսեօր^{***} չեմ յանդըզեալ:

49ա 55 Սա՛ նախկին տուն հառատոյ,
ու՛մ Աւարիայն է առարեալ:

* Ձև. աուրս.

** Ձև. Ասորոց

*** Ձև. այգիսեօր

Սա՛ անդրանիկ ի կրան՝ ա ի կարգ,
զի փութապէս յուսումն եկեալ:

Զի զուսումն սա գանաչահանս
և զհանեարոյ յաւէտ ստացեալ,
Ունելով զԱքայիա,
որ ի շԱՅԷնս հրահանգ վանեալ:

Զոր սիրեաց Կոստանդին Մեծ՝
զարքայութեան դահն աստ եղեալ,
60 Ենհարիսիս սլի և տասամբք
ի սրբոց հարց էր սա օրհնեալ:

Զվաչելուատրան յարինելով
յիշման արժան զովաբանեալ,
Մօսկօզն ի կողմ ինչ է մնացեալ,
Ֆրանցան, Սպանեօլն ի տար կացեալ:

Յիշեմք զՊարսիկ, զՀրնդկաց երկրաւ
և Կրզդացիքն ի ծով ելեալ,
Սա՛ միշտ աշխարհ ասի՝
ազգօք՝ ա ազամբք, լնդուօք զովնալ:

65 Սա՛ ըզծովու Սպիտկաւ, Սեւաով
զգրամբք պալատին է յորդորեալ:
Սա՛ և զբլուխ Ուսումէլուոյ
՝ա Անատուոյ զստարն կալեալ:

40ր Զի Պարսիկը ընծայարերք
և Հրնդկաց տուն զաղերս լըղեալ,
Արապիկը, Մարք ընդ Քորգոմս,
Փլբօրին, Կրզգօք զսա մեծարեալ:

Պարզեօք համայն յերկրէ
ի վաճառ գան շահաւէտեալ,
70 Ընդ անցելոյն, զոր փոքր յիշեմ
նարգեանս կերպիս ինչ թէ յարկեալ:

Զի թագաւորն սորա էր կայօր,
յաղթօղ և պերճ փառաւորեալ,
Եւ աշխմ ևս առ քրիստոնեայս
և յայլազգիս սա հրդակեալ:

Դքմբշկի մեծին տիրէ
և ըզՔեապէ շէրիֆ կալեալ²²¹,
Եւ սուրբ քաղաքն հրուազէմ
ըզտիրութեամբ սորա հարկեալ:

75 Ոմանց թագաւորաց զեսպանք
ի զուրս սորա կան* զեզերեալ,
Միշտ յիսպասու համարութեան՝
սասինձ տիրոյ նըշան եզեալ:

Ձի՞նչ շահեցայց զըրուտեւոյս,
ի քաղաքէս զի՞նչ եմ օգտեալ,
Ձի՞նչ է շահ գրիստոնէից,
եթէ ոչ միշտ յոգոց հանեալ:

41ա Վայ ասեմ ազգիդ շոռոմ,
որ աւքդ ի բաց զհողիդ ասեալ,

80 Վայ կարգայիբ յուսմ ազգաց
և միշտ ըզպրախոս զմեծ խօսեցեալ:

730

Ձանգիտութիւնսն պատճառէր՝
զյանյաջողմանցքն կատակեալ,
Ձիմաստութիւնց Ֆրոանկն լառ,
և ըզտէզլէթդ Տանիկ ապոեալ:

Հըպարատութիւնդ սնապարժութեամբ
քնդ մախանաց միայն մնացեալ,
Ըստ մեր նըշան մի շերկն²²²,
այլ զըսէհիկքրդ մընացեալ:

85 Ձի լըթացոյց ըզմեծամեծս,
զազնըւորդիսն իսպառ ջընչեալ,
Տի և նըշան մեծ իմն ցուցա՝
վայելլարար զեսն նուանեալ:

Ի լազ երկիր զընաց
և զՄիգրիճէ հիսար առեալ
Եւ ըզՄուլ հիսար լառ,
զմարդ և զգանձս եազմա առեալ:

* Ձեռ. Եսխապեւ ձե, ապա խօսանցեամ սորազովմ զան

Եւ երթայ ի Պէլիկրատ,
պէկէկրպէկիբ ոճանք անկեալ²²⁷,
90 Խաւարէր և արեղակն,
ուժնարիւր վաթսուն 'ւ ևս ընկալ²²⁸,

740

41բ Երթայ ի Կորչեթոս,
զաշխարհ Մոսայու էր առեալ,
Ում Յոյնք ասնն Աքայիա
և Աթէնա, Յաթէնք կոչեալ:
Յարոց Կեօրաւզ տնուանեցաւ,
նան՝ Մոսա վերոյ յիշեալ,
Որ է լափու Կրպոյոյս կըզզոյն,
նան Կրիտեալ, Կաֆալուն ալլ:

95 Եսլնց գոն և սա ի ծով ելնու,
ուր քզմեզք և զկաթնն բըզիտեալ,
Եարբնեօք 'ւ ի լիճօնօք,
ժըրզօք, զիկեալ, իւզի յորդեալ:
Ուր ժարզարան իճաստութեանց
թազատարաց ցանկալի լեալ,
Յուժնարիւր վաթսուն թուական²²⁹,
'նց որ երկու ասոց տրտամբք ցուցեալ:

Երթայ ի Սէմէնարէ²³⁰,
Պանայու գաւին* կամու տունեալ,

100 Գարնեալ երթայ յերկիր Մոսա²³¹,
բզգոալ եօրուն ձերբակալեալ²³²,

750

Երթայ ի Գաստամօնի
և ըզՍիկնապն ընդ այնձ տունեալ,
Զպարն իւր քատացուածովք
և զսիփաշիսն յնառամ ածեալ²³³,

42ա Երթայ ի Տրուպիզուն
և զպեա եօրա ձերբակալեալ²³⁴,
Երթայ լէֆլագ երկիր
և զզօրս եօրա յսլժ կատարեալ²³⁵:

* Ձև. գրւի՛

105 Փախլի պարտնն յմենկրուս²²⁸,
ուր և մահն անդ ժամանեալ,
Եւ զնորայր նոյն պարտնին²²⁷
յէֆլագ երկէր ոչեւ էր կարգեալ²²⁸,
Հնազանդին աշխարհայնոցք
և ամ յամէ զխարանս տունեալ,
Ի ժողո՞ւ զնաւերս յըզէ,
Ինքն ցամարտս զՀանպայ զրտեալ:

ԸզՄխտիլի կղզին էառ²²⁹
և ըզպարտնն զհետ իւր զերեալ,
110 Ի Մոսա Յրտանկն ևկեալ՝
Իբրու զառնել նորս Հնարեալ²³⁰,

Սուլթան Մահմէտն ըզվէզիբ իւր,
որում Մահմուտն էին կոչեալ,
Ղըրկէ զնոսս փախուցանել,
ուր շատ ատարք ընդզէմ կացեալ:

Սուլթան Մահմէտն նլ և զընաց,
լուան Յրտանկք՝ զփախուստ առեալ²³¹,
Եւ ի Պոսնա յաշխարհ երթալ
և ըզմայճէ Հիսարն առեալ²³²:

42բ 115 Ըզգաալ նորին կայեալ սպանէ,
տեա, թէ ալլոց զինչ վայ բերեալ,
Ըզկըլայս զոմանս առնէ
և ըզՀէրցէքն յափըշտակեալ²³³,

Սենկրացոց զընալն և գալ,
զմայնէ Հիսարն զարձեալ առեալ²³⁴,
Սուլթան Մահմէտըն ժամանէ,
զոր Յոանկք թողեալ անտի փախեալ:

Ասեն՝ զրազումըս զերեցին,
որոց Աստուած էր բարկացեալ,
120 Եւ զիւրեանցն ո՛չ զըրեցին,
և թէ զըրեցին՝ շէհիտ թուեալ:

* Ան. յՅեկրուս:

Եւ զառնան ի Առնաւայր,
զբազում աւարս անտի բարկեալ,
Ի միւսում ամին զարկեալ
և զԱռնաւայրս համայն տիրեալ²⁰⁰։

Ութհարիւր եօթանան 'ւ երեք²⁰⁰
ի էկրիւոս կամէր երթալ,
ՉՄահմուտ փաշայն ժողով զըրկէ,
և ցամաքաւ արքայն զնացեալ։

125 Եան Ֆուսկն* մեծ տուննմաւ
եկն ի վերայ, ոչ ազտեցեալ,
Ֆամաքաւ հասին Տաւրիք
և ի հիւսարն եղեն թափեալ։

43ա

Չորսլ բնակիչս ի սուր քաշեն՝
անզբխարար 'ւ ոչ անխաշեալ,
Եւ զերկիրն ձերբակաշեն,
առ և աւարն տառապեցեալ։

Ընդ աւարն Ուզուն Հառանն²⁰⁰
մինչ ի Քօխաթ էր ժամանեալ,

130 Եւ ըզբազարն հըրմէզ արար
և ըզբնակիչան տիրապետեալ։

780

ԸզԻսուֆնէ Քաթարն յղ²⁰⁰
ըզՂարաման իբրն առեալ,
Մուլթան Մուհամէտի սրդին,
սր Մուսաֆայն էր տնուանեալ։

Չգորս Ուզունին կատարեցին
և զԻսուֆնէն զերի տռեալ,
Եւ զայն հօրն տառքելով
կրախայրի էր բնծայեալ։

135 Ութհարիւր եօթանասուն եօթն²⁰⁰
և զգորս կազմէ՝ ի մարտ երթալ,
Անցանեն յԱնաուրի,
մինչև ի Պարս էին մերմեալ։

* Ան. Չրահֆն

** Ան. է

Ընդդէմ էլ Ուզուն Հասանն՝
Քաթար զօրօքն զպատերազմ տալ,
Նենգութեամբ խարէ ըզՔուրքս,
զՈւսումէլցիս կստարեալ, ցրուեալ:

43բ

Չօրոց զլուխ զՄուրաա փաշա,
անց որ սպանին, զայլս փախուցեալ²⁰⁰,

140 Սուլթան Մահմէտն զօրոյն իւր
յաշ է յահապ ընդ իւր առեալ²⁰¹,

Ինքն ի միջի զօրօք իւրովք
յիա և յառաջ՝ հաւս վառեցեալ,
Ուզուն Հասանն զարձեալ եկեալ,
ի ճակատու իւրովք կանգնեալ²⁰²,

Ծամանցիք զգազայու հողմ
և զէճէլի անձրևս հեղեալ,
Ձթօփ և զթուֆէկ և զէճպէրէկ
վերայ զըլխոց նոցա թափեալ:

145 Բարձրք գոյմամք զձայնս տարածեն՝
ալլահ՝ ալլահ՝ զբողոք բարձեալ,
Իրք ըզմեզու վերայ թափին,
մեծ պատերազմն էր բորբորեալ:

Անց զեղբայր Ձիզ Հասանին
և զՂէյնէր պէկ զօրոյն սպանեալ,
Նոք որ Ձիզ Հասանն ի մէջ մընայր,
չանայր զփախուստըն հընարեալ:

Չօրք նորա անկարացան,
Ծամանցիք իսկ անց զօրացեալ,

150 Ղկընճ անկան Ձիզ Հասանին,
մինչ ի բանակ նորա են սփռեալ:

44ա

Չառ և զաւար նորա առին,
զնազմա, զթալան շառ արարեալ,
Չոմուես պարտես, որ ի կալանս,
անզնն առնուն և յիս զարձեալ:

* Ձեռ. սուտ

Սուրբան Մահճեան ըզՍուրելյման,
ղՀատրմ փաշա էր ուղարկեալ
Ի քաղաքն Աղէքսանդրի,
որ շատ մարտեաւ՝ ոչ ինչ սգանալ:

155 Գարձան անտի Ղարա Պուղտուն,
յորոց և շատքն եղեն շարգեալ,
Զի ի մարտէ կլեալք էին,
նաև ի ձմեռն են պատահեալ:

Ըզզէզիբն Մահճուս փաշա
ի պատճառէ ինչ և սպանեալ²⁷⁵,
եւ ըզՂէաիկ Ահմէտ փաշա
զէզիբ առնէ Սեաւ ժող երթալ:

Որք ըզՔէֆէ²⁷⁶ առնան թեմօքն
և ըզՂըրբմն այնց նուաճեալ,
160 Ի Պուղտուն գարձեալ երթան,
և ի մարտին պարտնն փախեալ:

810

Որք զէրկիբն թալան առնեն
և անգուտա երբ ի յեա գարձեալ,
ԸզՄոռայիւ անցանէին՝
գարձեալ յմենկրուս ի մարտ զիմեալ:

44p Զկատարածէն իրեանց յաւէտ
ուչ հոգայիկն, այլ զչան ստացեալ,
ԸզԷոր շինեալ զհրօտարն չառ²⁷⁷
և յԽոտամպօլ եղեն գարձեալ:

165 Գարձեալ յմենկրուս և յԱյնկաթա
զգօրս՝ և ախրնճիս յըզեալ գարձեալ,
Զեղն ինչ անց յաշոգմունք,
որք ի պարտապ եղեն գարձեալ:

Ութհարիւր սիսուն՝ և երկու²⁷⁸
կրկին յԱղէքսանդր հետեալ,
Կողմանէ մի երբ քակեցին,
խուսն և ի ներքս զընթացս առեալ:

30ամանցոց շապ կոտորեցան,
 անուզ զկըլայն ո՛չ կարացնալ,
 170 Ի որք յալլ կողմամբ պաշարեցին,
 արտաքս զնոսս ոչ թողուն զալ:

Յորոց բնակիւք յոյժ տկարացան,
 ետուն զքաղաքն և Շնազանդեալ,
 կարգեցին զպեհս և զզինուորս
 և զպահապանս, զոր ժառանգեալ:

Ի ըՄտամպօլ սոյն աւետօր
 երբ դառնային՝ յորս են բերկրեալ²⁵⁷,
 Գարձեալ արքայ յմեկերուս յըզէ,
 Մանարք ընդզէժ սոցա կանգնեալ:

45ա 175 Զպէկէրպէկի մի շատ զօրօք
 սպանին, Մանարք յազթօզք զբռեալ²⁵⁸,
 Գարձեալք ծոզով Ռօսօս՝ երթան²⁵⁹,
 չկարեն անուզ, ուր շատ խոնջեալ:

Գտնան երթան ի Պուլիէ,
 զկըլայն դիրեաւ անզըր առեալ²⁶⁰,
 Միշտ արքայն և յալլ երկիր
 զակն արձակեալ, զսիրտ տարածեալ:

Ութհարիւր ութսուն և հինգ²⁶¹,
 Սուլթան Մահմէտ զխորհուրդ առեալ,

180 Ի Պարսից աշխարհ՝ երթալ՝
 չկնատօլի լինէր անցեալ:

Ընդ ժամանելն կէկրպիզէ,
 անգ որոյ մահն էր ժամանեալ²⁶²,
 Ելնիւլէրին Ստամպօլ դառնայր,
 զոմանց զարպասս ետղծա առեալ:

Եւ ըզփաշա զոմն²⁶³ և սպանին,
 ամենայն որ զզրէժ իւր առեալ,
 Արքայորդիք արտաքս պահին,
 և զգահն յախձալք զատարկ տեսեալ:

185 Արքունեացըն նախարար
սակա մըբըրկացն ի լաեա վարեալ,
Տօժարին իազազացնել՝
զպատարաստութեան խորհուրդ առնալ:

45բ Մոզով և ցամաքո՞
զպէկէլէրպէկէխ ուղևորեալ,
եւ պատուատօր զօրս և զինուօրս
ի Մանխսա ևն ժողովեալ:

Արք մերձեցան զալ յԹատամպօլ,
Համայն բազարն 'նոյ տեսչ էլեալ.

190 Երեւ ժողուն զարդարեցաւ
արօղէս զանտառո՞ նաւրըն տեսեալ:

840

ԸզՄուշամէտ խանի արդի
զՊայազիտն²⁶⁵, որ ի գահ բերեալ,
Աւթհարիւր ութսուն և վեցն²⁶⁶
ի թուականին ճուլուսն եղեալ:

Ճէմ Սուլթան կոչեալ եզրայրն²⁶⁷
ի գահ նըստիլ զեզրօրն լուեալ,
Ել ոմամբբ²⁶⁷ կոխել զերկէր,
ասպատակէր իբր նուաճեալ:

5 Ել ընդդէմ Պայազիտ խան,
երկու եզրարք ի մարտ կանգնեալ,
Ճէմ Սուլթանն ի կուտր անկաւ,
ի Ղարաման եղև զարձեալ:

Հետամուտ լեալ Պայազիտն,
Ղարամանու զնա փախուցեալ,

.
. 268

47ա Ճէմ Սուլթանն ի Քեապլ զնաց՝
փախըտապահան և մըռմբոնեալ,

10 Եւ զպատահմանցըն արխրելո՞ղն
և եզրօրն զալս ինչ էր զբրեալ:

850

* Ան. ցամաքով

ԵՑս և դու հօր միոյ ծընեալք,
 դու ի գահիս եղեր բազմեալ,
 Եւ ես՝ ի տարադիր,
 փախըստեան և հալածեալ:
 Քեզ հեազանդին, որ իմ եղբայր,
 զիս զօրքդ խուզեն՝ մահուան սպասեալ,
 Զի՞նչ պատճառ ոյսմ դու արժան ես
 և թէ բերժուծորդ երշանկացեալս:

- 15 Դառնայ անտի՞ն, գործեալ վառի՛
 'նդ Ղարամանու զօրս զումարեալ,
 Զոր լուտ և Պայազիտն,
 բնդդէմ ելնու՛ զմարտ նահատեալ:

Ուր ոչ ծուծէ անոյ ճէմ Սուլթան,
 ի խրճրեւոց հնարուք զասեալ,
 Ի ծովու զնանպայ զբառնու՞ն,
 ի Յոսեննկըստան փութասլացեալ:

Արքայօրդին տէրոյիշահերոյ
 տարահաւատարն յարեցեալ,

- 20 Ծաշխարհ՝ օտար պանդխտանայր,
 ի զարիպիլքն տառապեալ:

560

47ր

Զանցելոցն անաշոգմանցրն
 պակուցմամբ էր պաշարեալ,
 Զննրկային ներդնհանայն
 յերկիր անծան 'ստ որում ցասնեալ՞:

Զբօրբոք սրբաին արտարս ժայթքէր,
 ի զիրս բերէր և յերգս զբոսնեալ:

Զորոյ զբանքն հարկեցայ աստ
 բարօսնօզաց իբր բնծայեալ:

- 25 Եճամի ճէմ նուր իյլէ իյ ճէմ
 ակմ ֆըրէնկիստանաուր՞,
 Հէր գուլուն պաշրնէ
 եազըլտն կէլքր, տէվրանտուր:

Քնասէթուանէ զարուս
պիտ թեզ թափաք էլլեալերն,
Պին Գարաման, Պին Աճէճ,
պին միլթէթի Օսմանտուր:

Շուքքը զըլ ալլանէ թիմ,
Կէլաքմ Ծրէնկիսաանէ սազ,
30 Սաղաթղընան հէր շիշն
Եկաթ ըզլթիմէ սուլթանտուր:

870

Յուրսէթի ֆէզթ իլլէմէ,
Իլլ էլլէ, սիւր, ղէզը ու սէֆա,
Քիմսէէ պագի տէկիլ
պու միլթի, աունեա ֆանիտուր:

48

Իլլ զըլ շէհրընան
պու շահգառէի Ծրէնկիսան,
Քիմ պիզալէթ հազնինէ
Խուսթէթի խուպանտուր:

35 Նար ազաւլէրի, լիման,
գալսի, շէֆթալուլէրի,
Կիլլէրի գիպալ,
լիլէկիլէր հէմ, թուրքննիսաանտուր:

Փուր սահազէթ, փուր սէնազէթ,
փուր լէթաֆէթ, փուր ըլրէմ,
Խամթուր պան, փուր մի աուր,
զէրաթ պէհարիտանտուր:

Բուխլէր թէնկին, լէպի
Ճէլիհան, ամպէր պէնլէրի,
40 Լալէնըն պիտ գաթըսթ
պիտ շէլմաթ հալգանտուր:

880

Կեսզլէրի շէհալ,
Իզի պէտրալ, գալլէրի հիլալ,
Չիլֆի միսկ ամպէր ու-
Նէսրէնիլէ թէլհանտուր:

Աւրգիզաս, սէմէն պետէն,
Ճահարուց Զրէնկ կիւղէլէրի,
Այ իլէ կիւն հիւսնունքն
էշգընէ սերկէրտանատուր:

48բ 45 Մանա պու հիւսնիլէ
շահպատէ սազ ու սունտուկի,
Քահթի Զինալ ժիլքէթի
Իրանիլէ Քուրանատուր:

Փատիշահլըք պունտան ողկէ
օլմազ է՛յ շահպատէ ճէմ,
Փատիշահլէր փատիշահի
օլիմէ սիւպհանատուր:

Գարշունէ պանգատէլը
էլ պաղլալույ թափու գըլուր,
50 Պէզմի կիւկեօն ճէննէթըլ
ժէհպատէկի պուստանատուր:

890

Սադի սուլի պաշ ուրուպ,
ալազընէ տուշէնէլըրն
Հէր պիրի փուր լինի
շէթիապի քեապի ճանատուր:

Չալքնըր լէնկ ու թէֆու,
գանունիլէ ժուղանիլէր սուֆուն,
Փուս կիրքիսընալ Զրէնկի
սէրպէտըր էֆղանատուր:

55 Խուպլէր քեաֆիր տիլքնճէ,
Եազմէլէր ազազ իտուպ,
Շօլ գարա սալլար
կիւնէշ իւզընալ քէյհի էֆղանատուր:

49ա
Կիւլ Եանգլի, ժուլ տուաազլի,
սէրգիզաս ժէհպուպլէր,
Շէհր իլինալ հէր պիրի
ժիհրի ժէթապանատուր:

Թէրքիոյ մուֆէրի՛շ
պառնմի, խուրճայի թէր

60 Ընձայի նիմէթլէր Իլէ

900

Սէրպէտէր նիսրի տիւ ու,
հանլէր տախի ընաշունլէր,
Քէրքիկ ու թուրնայ,
հեռկէրճին, զուգուլէր փիթեանտուր:

Իսի սթլէրտէն մուրէքէպ
սուքէրի կիւ շէրպէթի,
Օգայի նագուտիլէ
թէրքիպի Լֆրէնկեանտուր:

65 Միսկ ու զաֆրանիլէ՛ փիշմիշ
թազէ պայրպ Լթլէրի,
Մէլ իլէն աշքրլէրէ
պիթ յօգմաաի պին նոնտուր:

Էմրուտ, էլմայ, էնար,
Էքշի թուրանճ պի՛նիսապ,
Ֆրնաթզ ու ֆըստթզ,
մէզիզ, մէյզէխ, լիմօնտուր:

49ր

Նէտի երլլթօ գայնամթշ
սաֆի նամի լային շէրապ,

70 Մաֆի սէյմ ու սազի
էլթնտէ հէր թարաֆ սէյրանտուր:

910

Օնիթի պան օղլի պան
զարշունտէ ալթուն նամ իլէր,
Օնսէթիզ սազի պու
մէնլիստէ կիւզէլ օղլանտուր:

Նումլէտի զէրին քէմէր,
ալթուն լիպաս կէյաուկի,
Պաշլէրքնտէ թանի զէրի,
զօլլարի ուրեանտուր:

- 75 Քիմբընըն էլքնակ եկշիմ,
 լայի աճմարանն զատու՛ն,
 Հէր քիմ իշակ ոչ զատու՛նան
 մէտսի ճարտանատուր:
- Պունլարքնդէ իյշ էլլէ
 իյ շահգատէ սուլթանի Ռում,
 Պիր կիճէ իյշ էլլէմէք
 միհրանի աշխսթանատուր:
- Ատէմէ պիր զէֆք զուլքր,
 տինեհատէ պիր ալ եարշի համ,
- 80 Սուլթանէթ պարի զուլքրալ
 տիրլէք՝ Պու եալանատուր:

920

50ա

- Կեօրիճէք պու խուլգի
 հուսնիլէ կիւղէլ Ծրէնկլէրի,
 Քնաֆուք իլան՝ զալպքնէ
 պունեհատ տուր, անիմանատուր:
- Հուքմ իտէրլէք պու ճիհան
 միլքիսնէ շարքի զարպէտէք
 կէք Սուլէյմանի, Միքէնալք
 ախքրի փէշիմանատուր:
- 85 Փատիշահ ոչ տուր քի, Հէրկիդ
 զաթքնէ իրմէզ զէվալ,
 Հալ ու պագի զաալքր
 ու խալլազ ինս ու ճանատուր:
- Զուլ ճէլիլի, զուլ ճէմամի,
 զուլ պագա, զուլ հալաթ,
 Գապզ ու պաաա ու ճան վիրմէք
 զուտրէթի զապգիեալատուր:
- Ալէմի պիր էմրիլէ
 եպ իլլէմէք էմրքնատուր,
- 90 Եննէ պիր էմրիլէ վար
 էլլէմէք օնս ասանատուր:

930

* Ձեռ. գրնլ է իրակ, զուսանցում սրբագրել է

Յնակրիչ պին ալեմբն
խալլազի հայի լսեամոթ,
է՛յ շէհնիշահ՝ անտէն օղկէ
հէր ևէ թիմ վար ֆանիտուր:

50p Պու դասիտէ խուարէվի ճէմ
տէտուկի, զուլ Յէրլենկ
Անիճէկ օլ Ճէնիսի,
արան կեօզիմաէն գանաուր:

95 Ետարէվի ալեմ շէհրն
Շահգաստէ հազանէ իրու,
Սահիպ վումուտի թէրեմ
շահգաստէ ճէմ Սուլթանաուր²⁰:

51w Յիննհարիւր Եքսուն սէնէմ²¹
ի Պուղտան զօրս էր յուզարիկալ²²,
Հրնաղտեղեալս ամեննթեան՝
որպէս զէֆլազն զհարիւրս տուեալ:

Յնգիզաստէ և յմոնկրացոց
և ի Հրնչկաց զեսպան եկեալ,
100 Ի ի Պուղտան զօրս արևակէ,
գերկիրն թալան ամենն գարձեալ:

940

Քէզլու պարտնք եննգիլ խորճին՝
վանս այն միշտ զօրս անց յուզարիկալ,
Ես անգամաւս նրք որ մրտին,
անթուէլի զգանձնս բերեալ:

Չֆասաամճետոյ պարտնս զարձեալ
զօրօք ի Պուղտան են յըզեալ,
Անպասամիլի գանձիւք, գերթօք
զաշխարհ՝ Տաշկաց են յըցուցեալ:

105 Գայրս պէկ՝ սուլթանն Մքարալ,
զՇամալ, զՀալպալ զօրս զումարեալ
Եւ եկեալ մերձ յԱտանու
՝ և Արապ զօրօք ի մարա զիմեալ:

ՋՄուսա պէկ այն սանճաղի,
Նոյ որ և զՃերճաւ փաշայն սոյանեալ,
Որ էր փեսայ թագաւորին,
Նոյ թագում զորոք եղին շարդեալ²⁶⁶։

51բ

Երբ լուս զայն Պալազիան,
զպատրաստութիւն ձեռն հրամայեալ,
110 Զորքն համօրէն զեռնզեցան՝
ընդ փաշայնիւք տնոյ խազացեալ։

950

Որք ի սընօրն Ատանոյ
Հանդէպ կանգնեալք, յիրարօ թախեալ,
Յորոց հեղան տնչափ արիւն,
որոց ստեղծօղն է գիտացեալ։

Եւ զարձեալ կըրկին անգամ
զձեռն պատերազմ անոյ արարեալ,
Զորքս լուս ըզկատարումն,
ըզնոր խորհուրդ զասն այնց տեսեալ։

115 Փաշայնիւք ըզվզիբն լըզեաց՝
ընզզէմ նոցա ի մարտ կանգնեալ,
Զորս տեսին Արաղք, փախեան,
ու կարացին ընդդիմանալ։

Ընդ ատրան ի Պուղտանայ
յտան արքային զնսպան եկեալ,
Հաշտելով այնց խարանով,
զընդզգուսիւն ոչ կարացեալ²⁶⁷։

Եւ Ունկրուսին կուեալ զըսուին,
որ յիտամպօյ զզնսպան լըզեալ,
120 Զամն, որ նազի սզլի կուեան,
երբ ընծայիւք ցարբայ մըտեալ։

960

52ա

Ում ըզխիւսթ զզեցոյց տրթալ
և սա օրինի զպատիւս առեալ
Եւ լըզեալ զնա յերկիր իւր,
որ ի Սէմէնաէ երբ հասեալ։

Անդ Ղազի Տիւազէր ոմն,
Նոյ որ Եաբեհարար էր զոյս պահեալ,
Ջանեն իւր ի մահ ոչ էր խնայեալ,
յանկարծ վերայ նորա հասեալ:

- 125 Ձկին մըզեալ և զսուրն նըզեալ,
չերեօօրն և զզըլխօրն առեալ,
Եւ զեսպանին զօրքն ևս հափն,
կալեալ զնա՝ ւ անզէն խոջխոջեալ¹²⁴,

Պայազիտն զայ յԽօտամոջու,
զճամին յանունն յինի շինեալ,
Ջիմարէթի մեծի ընթրեաց,
խազաա՝ ւ ավամ զճաշքն կերեալ:

Ջպէկէլըզէկիսն Ուռումէլոյ
՝ ւ Անասուոյ կարգաւորեալ,

- 130 Զօրք բազմօք յԱրապս յըզէ,
որք զԱտանա են նորագեալ:

970

ԸզՏարսուս ընդ ալնց շինեն,
զամանս և կլայս Եացուն առեալ¹²⁵,
Իսկ Արապ զօրքն ի Պուզրաս
պօզազէն, որ յանց կամեցեալ:

- 52թ Քուրքաց Եայր Հանզէպ էլին,
ու թողուն, որ զանցն արարեալ,
Տանկարծ Հոզմն էլ իբր քղցասումն,
զնաներս Քուրքաց ի տար վարեալ:

- 135 Արապ զօրքն զօրաց Տաճկաց
յիսուսա կողմանէ իբր անցեալ,
Կամեցան փախչիլ Տաճիկք՝
զկահուց իրեանց ու Հոգացեալ:

Փորք առին՝ ւ այլք ի փախուստ՝
ի կողմ ի կողմ էլեալ, ցրունալ¹²⁶,
Արապք զվէլչիք Ալի փաշայն
միչոյ զօրաց ընդ մէջ բերեալ:

Երբ յառաջ մնայր եկեղեցին,
և կէս մի յետս, որք ոչ պննայ,
140 'Ի Ուսումէլցիք իրոց յազգոջ
չկարեն շարժիլ, այլ կարկամեալ³⁰¹,

Արապն սոցա և Ֆլեմանցոյց,
որոց Հանգէպ բուրս ինչ օղիճեալ,
Քանի մի ուզարս կանգնեցոյց՝
յատկադունիւք դասաւորեալ:

Զթասս և զՅէփոփո՝ նոց պրզրնննղէնս,
զզէնպիւս զնորք վերայ շարեալ,
Հեռուս տեղօք դիտէին, թէ
Ճարգկանց ալայ են իբր կանգնեալ:

33ա 145 Ծարեգականն Հասուպոյթից
զէնք և ասպարք իբր շողշողեալ,
'Ի Ուսումէլցիք կարծեալ՝, նրկեան,
ի նոցունց մինն ոչ սուտեալ:

Ուր վէպիք Ալի փաշայն
մինչ կօթնկորոց ժամ մարտընչեալ,
Չանձրացան Արապք, զարնեալք
ի շուր թափին, յայն կողմ անցեալ:

Յըրուեալք փախեան Հանգէպ Կասուց,
Տանկացրն այնց, զոր ի վեր ասցեալ,
150 Զի յայլ տեղօրէ՛ չէր տնցք անդ,
այլ ծոփեզրաւ զրնթացս առեալ:

Երբ ի Կասուցն տեսեալ Տանիկք,
Ճանուօք Կասուք յնոր իսկ թափեալ,
Ալլա՛ն ալլա՛ն զորժամք զԱրապս
ի մէջ տաին՝ ՚ւ ի սուր Ճաշեալ:

Որոց արին Հեղան ի ծով՝
ենրկեալ, և զէջրն տարածեալ,
Փախուցեալքն և մերկ ցրուեալք
մինչ ի Մէլմուն յաշխարհ վարեալ³⁰²,

155 Որքն ի բանակն աճարեկեայք,
լուսա՛առեայք 'ի ի քաթի դիմեայ,
Եւ լըրտեսօք զձանադարհայն
խուզէին և զհեա արագեայ:

53բ

Եւ ապա Յամանցոց զօրք
լիբկիր իրեանց ուղղին երթայ,
Արապ զօրքն երբ զայն տնտին,
շաա ձեճեկով զհիտարն առեայ²⁰⁰:

Սուլթան Պալազիտն և լուսա,
զօրացն հրաման առնէ զարմեայ:

160 Պէկէլբալէկիր ատաշանան²⁰¹,
իւրքն և զօրք այնց են հետեեայ:

1000

Այիւազէլ պէկիր սրշի
'ի Արապկաց մեծ պարունն կոշեայ²⁰²,
Յեղախարժ երսաւէր յայն կողմ,
զգեալն Յամանցոց ա՛լ էր ծանեայ:

Չկարծիա տտին, զերայ հասին,
կաշեայ տեղ զեա, զախտեսն հանեայ,
Յերկ կողմանց լինէր ճէնկ շատ,
արեանց հեղմունք առատացեայ:

165 Եւ զՅամանցոց շատս կոտորեն՝
ընդ անցեկոցն բզգթե՛ծ առեայ:
Եւ զտմանս ամբողջ աստուն,
որք տնուանիք զըլխաւոր լեայ:

ՉՄըթալ սղլի Իօրլեաւեր պէկ
զնրի կալտն 'ի ի Մըսր յրդեայ,
Արապ պարտեաց յաշողին,
մինչ լնուկիտար զայ կամեցեայ²⁰³:

54ա

Եւ սուլթանն Մըսրայ զըրդի,
երբ սր եակս իր յաշողեայ:

170 Եզ սէրասքեր ատարմեայ զզօրա,
մինչ Ղարաժան կէին հասեայ²⁰⁴:

1010

Պայազիտին զեօզան յբղէ՝
բղիթոստանայ բանըս զբրեւալ.
«Այսուհետև լիցիս պատրաստ,
կամ եղև ինև մինչ առ ընդ զայս»:

Եւ Արապկաց պարոնքն անզէն
ի Գրմբչիէ գլու արարեալ,
Անցին զսամահրս Ասանոյ,
Ճերձ Ղարաման են թալանեալ:

175 Պայազիտ խան, զայս ամենայն
Երբ սր շուաւ, յայն փութացեալ,
Մունեօթիկաց են քարսզեալ,
զմարտի պատրաստութիւն տեսեալ:

«ՅԱրապքստան սէֆէր ունիմ,
միահազոյն եղէք զաւսեալս,
Գրէ և պարոնաց Արապկաց,
«Ժամուց ձերոց լի՞ք պատրաստեալս»:

Ընդ ատուրսն ընդ այնոսիկ,
Մերձ որ ի պահ էր շուսանալ,

180 Յիսասմայոյ շատ անձրև տեղայր,
և Հողմն սաստիկ և փոթորկեալ:

54ր

Կայծակն իշնու ի Քօփխանան,
ուր լիք զեզօք Հէմնայրն եղեալ,
Եւ քզյարկն որ թօփ օթիւք
յիբնսս երկնից վեր սլացուցեալ⁵:

Երկօք, երիւք թազովչ կօխուաւ,
սրոց բնակիչք ներքոյ մնացեալ,
Որոյ այզրն Պայազիտ խան
ի Պէշիքթաշն⁶ եղև անցեալ⁷:

185 Ուղեմա և Վուբէլա
մեծամեծօք զխորհուրդ առեալ,
Վասն արքայի յԱնասալի
անցանելոյ անզէն զարկեալ:

⁵ Ան. սլացուեալ

⁶ Ան. Պէշիքթաշ

Առարկեն արքային դոյս,
Յէ՛ շօրք մեր կան զեռ ես խոնշեալ,
Պատրաստութիւն չէ՛ ի պատրաստ,
և եզանակս մեզ չէ՛ օգնեալ:

Այլ և առնն, Յէ՛ Վերայ զօրքն
Քողին զերկիր մեր և փախեալս,
190 Արքայն Վելի էր Ճականուամբ,
գիշեալ բանիցն և անապեալ:

1030

Չոր ընդ եալլայս առնին շրջել,
փորք փորք յէտրենէ զչո՛ առնալ
Սև պարապէր զտօզան որոց
և յիփսալա էր և զբօսնեալ²⁰⁰:

56 ա Սէլիմ որդի Պայազիտի
ի Տրապիզուն յինէր երստեալ,
Որ և ըզզօրս ժողովելով
ի վերայ Հօրն ի մարտ եկեալ²⁰⁰:

195 Որոյ Հայրն յազթեաց նըմա,
փախբաստական 'ւ որդին եղեալ
Սև դարձեալ զօրս ժողովէ,
կրկին վերայ Հօրն լըրբեալ:
Սրկուց կողմանց կտարածէ
Պայազիտի էր և անձրացեալ,
Քղթով բերել ևա զտրդին իւր,
յիշխանութեանց և Հրամարեալ²⁰¹:

Սուլթան Սէլիմ ի գահ նըստի²⁰²,
'ւ ամենեքեան են Հեազանդեալ,
Պայազիտ խան և յէտրենէ՞
երթայր, ի Չէկմէնէ Հասեալ²⁰³,

1040

Մարդ Սէլիմին անց ժամանեաց
և զհրովարտակրն ընթերցեալ:

* Ան. յժարեծէ

«Անյայտը գրածակը արբըն,
յաբ և յաշեակ մի՛ խոտորեալը:

- 5 Տարժամ ետև Պայազիտ խան
և զնննդութիւն սրդոյն ծանեալ,
Մքաածեալ և զպատերազմն,
զքազմաց կորուստըն կասկածեալ:

56բ

Ասէ. «Զի քս՝ փութասըլաց,
և սուր քս սուր լիցի որբեալ,
Փէշո ի միշացոյ մի՛ քուլասցի,
բայց կեանքըն քս լիցի նուազեալը:

Արար և քչեամուց իրեանց՝
տրաասուստոր աշօր նըստեալ,

- 10 Զի էր այբ հեղահոցի,
որդոյն զարծոցըն հեազանդեալ:

Եւ ապա գրածակն քմալ,
խկոյն եղև անզրբ մեռեալ,
Ոքոյ քզդին այտըբ բնրևն
և ի Համի իւրում քաղեալ^տ:

1050

Սա շինեաց զկամուրջըն մեծ,
որ ըմամանէսկն նն ասացեալ,
Եքսուն 'ւ նրկու տարի ախրէբ,
մայիս ամսոյ ութուսն մեռեալ:

- 15 Իակ Սէլիմ կոչեալ որդին,
այն, որ Եատուց մտկանուանեալ^տ,
Թէպէտ միշակ էր հասակաւ,
բայց խըստասիրտ էր բնասրեալ:

Զգաստ 'ւ իմաստուն և հանճարեզ
և միշտ ի մարտ եղև միտեալ,
Սպանող, տանջող, շարագործաց
և անխրեալ՝ զորս իմացեալ:

57ա

Համայնից յաշս ահարկու,
Հարտար ի գործս, յոր էր միտեալ,

- 20 Վաղժազակի զաւարտն խուզէ,
որ և զկզբարտն մահացուցեալ:

Նզարէպատէք՝ զԱճէլա, զԳորգուտ⁷⁰⁰,
իւրովք իսկոյն եզն սպանեալ,
Զամանս սրբով, զամանս խեղզէ
և զազգայիեա իսպառ շքնշեալ⁷⁰¹:

1060

Սանեաղիցքն պարոնովք,
պէնչէրպէկիբքն սասանեալ,
Սէնիւնքն և սրփաշի,
սուազ, սկկպան, որք թոփի լեալ:

25 Լեաւորք և ձերմաւորք
առ հասարակ ի զտղձան լեալ,
Ինքն ոչ սիրէք զպշննսզուիթին,
շրոսայուիթեան աանցող լեալ:

Այլ քաղձայր պատերազմի՝
քղքաջութեան զանուն առեալ,
Զի զօրհնութիւն հօրն ընկալաւ,
որ հետագայրդ է սասուցեալ:

Սա յազթագ եզն ի մարտ
և պատերազմն աշողեցեալ:

30 Սա ժամանակին լեալ Աղիքսանդր,
և ժամանցոց զնզջիւր հաստեալ:

Զերկիր՝ ւ աշխարհ սա նոր քանայ՝
զազգս և զառիծքս նուանեալ,
Զի յորժամ նստաւ ի դահ,
իսկոյն վերալ միայն ելեալ:

1070

Ո՛չ հանդիստ որ մի նշուտէք
և ս՛չ շարաթ գատարի մնացեալ,
ի պատերազմքն փութացաւ,
ի նահատու իր միշտ վառեալ:

35 Նոց իշխանութեամբքն, զոր ունէր,
զանքաւազօրքս զումարեալ,
Ի թօթաթու մինչ ի Կարին
իբրո՛ւ զայնս իսին իր նամարեալ:

57բ

* Տես. նշխեալ:

Գլխաց նամակ ցարբայ Պարսից,
Քէ՛ շնա բեզ գամ, լի՛ր զու զինեալս՞,
Որոյ անունն Շա՛հ Իսմայիլ՞²⁰⁰
'սա ժամանակին որ անուանեալ:

Շա՛հ Իսմայիլն ի Քափրիզու
Եւ ն խազայր 'նզ առաջ եկեալ:
40 Սուլթան Սէլիմն զրնաց եհաս,
Ի Չալաբրտերն բանակեալ՞:

Ջինեցան, պատրաստեցան
Երկու սրբայրն՝ ի մերձ եկեալ:
Անզ լինէր մեծ պատերազմ,
արեանց հեղմութե անհուն եղեալ:

58ա

Ջի մարտեան քաջք ընզ բաշանց՝
անխայտազէս զուր տարածեալ,
Եւ Պարսիկք միջարեկին
ն յետս գտնան՝ զփախուստ առեալ:

45 Շա՛հ Իսմայիլն և ընզ նասա
Ճինչ ի Քափրիզ հազիւ անկեալ
Եւ անզր ևս ոչ ժուժկայի,
ի հորասան կամի զրնալ:

Քանզի Սէլիմն յազթոզ զրտու,
զինչս և քզգանձս աւար առեալ,
Ջինն և զորդի շահին պարսից
ն ի զօրացն գերի առեալ:

Ջզլնս և զասպարս կոտորեցն
Յամանցոց զօրքն նն ժողովեալ,
50 Ի բանակեազ Սուլթան Սէլիմ
զերիս աուրս քզկայ առեալ՞²⁰⁰:

Խազաց և զնաց Քափրիզ քաղաք,
զորոյ զգրունս բնակիչք բացեալ՞,
Ջի տանուտերն էր իսկ փախեալ,
ալլ ոմն եկեալ անզքք Ճրտեալ:

1080

1090

Զբարոց, զկարգաց և զսահմանաց
զորպիսութեանց տեղեկացեալ,
Յարհաստաւոր հնարազործաց
էառ և յԹատամպօյ յըզեալ²⁰⁷:

58թ 55 Ել ի սակաւ ատուրս անտի
և աշխարհին սլինչ վնասեալ,
Ի Քաղթիզու մինչ ի Կարին
զաշխարհն ամէն ի բուռն արնալ:

Եւ եկեալ յԱմասիա,
համայն զօրքն էր ձրմերեալ,
Քէպէս և զօրքն ձանձրացան՝
յանձրեալ 'ւ ի սովոյ եեզեալ:

Ընդ զարնան ել ի Կամախ
և զանտախից զրերզն զայն առեալ,

60 Յիննհարիւր վաթսուսն և յորս
թուական Հայոց, որ էր հասեալ²⁰⁸,

ԸզՔիրախստան տիրապետ
և յամենից զխազնա առեալ,
Ի Մարաշ երբ ժամանեաց,
Ալատօլա պէկն ընզվըզեալ²⁰⁹:

1100

ԶԱլատօլա պէկն այն սպանէ,
զգաւառս Եորա տիրապետեալ,
Զզօրքս Եորա ի սուր բարշէ
զկին և զորզիս Եորա սպանեալ,

65 ԸզԳամիքս և զԿիլիկիա,
զԱնթաքիա և զԱտանա,
ԶՄըսիսն, զՔէրսիս և զՎօլայա
ժովեզերօքն յափըշտակեալ:

59թ ԶԱնթապ, զՔիլիս և զՄարաշ
և զՀայապ, զԱլպրատան ալլ²⁰⁵,
Զտիրազս բերդից և զգաւառացն
անզըթարար ի սուր բարշեալ:

էտալի պէկ զոր կսչէին,
Շահ Սուարի սրդի եղեալ.

70 Որ էր նա եղբոր սրդի
Այաաուա պէկին յիշեալ,

Որ և զնսսա ի ձեռն էած
և անխընայ ազգօրն սպանեալ,
Յաշտգուժեամբս այսու դանեայ
և ի Սաամպուլ ի գահն մըտեալ:

Ի միւսում ամին դարձեալ
զկէս մի զօրուն լիմիթ յըզեալ,
ԸզՄուհամէտ փաշա անուն,
զոր սէրասըր էր նա կարգեալ:

75 Ի ձեռաց Պարսից էառ
և Տեարպէրիբ զնա անուանեալ^տ,
Գուառին և միհակին
ամենեցուն էր նա տիրեալ:

Նւ բուսբ Քըրգաստանեաց
յամենեցունց զգանձ պահանջեալ
Նւ ի հարաւ զաշա արձակէ
՝ և Մըսըրցոց միշա մըտըտեալ:

59բ Յիննհարիբ վաթսուն և հինգ
թուական Հայոց յոր նա հասեալ^տ,

80 Դարձեալ էլ ի Կեսարեա,
կամի կըրկին ի Պարս երթալ:

Մըսրայ սուլթանն^տ զեսպան յըզէ,
թէ՛ սեռ քո մեծ զարթմն եմ լեալ,
Ո՛ր կամիս երթալ ի Պարս,
տուր զիմ երկիրն, զոր արդ տոնեալ^տ:

Սուլթան Սէլիմն և հուանի
և ըզպատեառն վերուստ ծանեալ,
Կուս վառնցեալ, պատրաստ զօրօրն
խեղճն Հալապ եզն հասեալ:

85 Եւ սուլթանն Մքարայ եհաս՝
Հասան Մանսուրն են ժամանեալ¹⁰⁷,
Որք յարեան ի պատերազմ
և ըզմիմեանս սաստիկ հարեալ:

Սամանցիք յաղթահարեն՝
զսուլթանն Մքարայ ի մարտն սպանեալ,
Զօրք նորա և շարզնցան
անխալապէս և հաւաքեալ:

Որք փախեան գաշտ ՚ւ ի լերին՝
անէանց իւրեանց զվայ կարգացեալ,

90 Ահուսեալս զգանևս քանակին
զօրք խընդութեամբ են ժողովեալ¹⁰⁸,

Եւ ըզկտզմուսածս պատրաստութեան
պատերազմին զհամայն ապուեալ,
Մինչ ի Հալապ հետամուտ լեալ,
և մինչ ի Շամ նօթա սրփանալ:

1130

Քայց գարնեալ զսգի առնուև,
որք մնացորդաց զմիմեանս գրտեալ,
Ի Շամ քաղաք սուլթան կարգեն¹¹¹
և զպատերազմ նոր պատրաստեալ:

95 Որք եկեալք կացին հանգէպ,
յնրկուց կողմանց՝ զօրքն վառեալ,
Եւ զիմեալք քաջք ընդ քայանց,
արեանց հեղձուք անդ գետացեալ:

Զի Սէլիմըն գարնեալ յաղթեաց՝
մինչև ի Շամ զնստա սրածեալ,
Ըզսահմանօքն և զգաւաւօքն
մինչ ըզՇամօին իբ ձենն ածեալ:

Էչ ի Յովզէ, Յոպպէ կռնեալն,
սր և Ռէմէլ արզ յորչորչեալ,

100 Ըզքաղաքքն տապալեն
և ըզքաղաքս ի սուր մաշեալ:

Եւ ի Գազա զթեւ արձակէ,
 զորոց բնակիչսքն նուաճեալ,
 Զոմանց ննկելին էրբ իմացաւ,
 ընդ մծածամեծօրն կատարեալ:

60բ

Սոզեզկորօքն էջ յնգիպտոս¹¹⁰,
 այն, որ մէարապօյիա¹¹¹ կոչեալ,
 Բնակիչք կանգնին հակառակին՝
 իրք ստարի ս՛ շ հնազանդեալ:

105

Եզ ի վերալ զսուրն իւր անխօց՝
 գաշխարհ՝ Մըսուալ արեամբ լուացեալ,
 Երբ զգանձատունս նոցա երաց,
 զմասն ի բերանն էզ և ավշեալ:

Ուստի եհան զգանձս արծաթոյ,
 զոսկոյ, զազանցն, ուր ամբարեալ,
 Ըզնաւքս բազումս անզուսա էլից
 և յնստամպօլ էր առարեալ:

Ըզմեծամեծ պարսնս եւպան,
 զպարսնարզիսն ի սպտո շրեշեալ:

110

Ըզսուլթանն կալաւ, կախեց,
 զոր տեսնն ալլըն՝ աշարեկեալ:

Զաշխարհն թեմօք և վիճակօք
 ի գիր ասնէ և զպեա կարգեալ,
 Անշ կուսակալ, զոր մեծ նօք էզ,
 Խալք պէկ փաշա տնուն կոչեալ:

ԸզՄէտինէ թազար էտո,
 յայն, որ Մուհամէան է թաղեալ,
 Եւ զՄէթէ և զՓեապէ կոչեալն,
 Արքաւհամու ասն թարգմեալ:

61ա

115

Զժամկոցքն սեաւ, զոր խոստացան,
 սոյն թազաւորս լիցի յըզեալ:
 Եւ զանունն յայտըմ հեալ՝
 Խուալմըլ հարեմէյն կարգալ:

Անպատին 'ւ Ապառաժին
և Երչանկին Արարիայր,
Մազբբայինք, Պարպարիայր,
չազերս անկեայր, Ղարկս ընծայեալը:

Ջեզիպտառէ առ Գազայով
յժբուսաղէմ քաղաք ելեալ,
120 Կամէր զվիշտ աալ բրիստոնէից
և սուրբ տեղեացն, զոր և ծանեալ:

Ուր եակս տեսիլ հրաշայր,
ի ցամանէն խկոյն ցածեալ,
Համայն ազգաց ընդ վիճակաց
զգիր հրամանի անց ետ շնորհեալ:

1160

Եւ ի տանարն Սաղոմոնի,
որում սէրհաթուլլաւ կոչեալ,
Խընգութեամբ անց մրտակէր
և ազերսի զորքն ցուցեալ:

125 Եւ զանուն սուրբ քաղաքին,
զոր Գուսս անն, զնայն թարգմանեալ,
Նան Շէրիֆ մակաղբրկենն՝
իբր զբարձր անուն այնմ ընծայեալ:

61ք Եւ Գամակոսն, որ Գրմըշի էր,
Շամի շէրիֆ վերածայնեալ,
Որպէս և Քեապէ շէրիֆ²¹⁴,
եւ երչանկօրս լինին պարծեալ:

Նան երկրաւ Եզիպտոսի
արքայ զաշիւրն հոխուցեալ
130 'Ն Արարացոց պայազատօր
զգաշեաղբութեան համակ զբրեալ:

Ընդ եսուհեալս կուպայակիցս
զուխտըն սերս զանձի կապեալ:

Եւ աշտպէս մեծ յաղթութեամբ
մեծաշուակ զանուն տանալ:

1170

Եւ զարձեալ եկն յԽառանգալ,
ուս ընդ առաջ աշխարհ՝ էլեալ,
Ինն՝արքիւր զաթառն եւ եօթն²¹⁵
եւ ի միասում յամուսն հասեալ:

135 Ըզտեօյշիւրմէ մանկանց ասնէք՝
առ արքունիօրն ժողովեալ²¹⁶,
Գարէնալ ժարտի պատրաստութեամբ
յնասումէլի կամեղ երթալ:

Ի Մանար կամ ի նէմցէ
Տեօ զայրացմամբ զպատերազմ տալ,
Մինչ չն հասեալ նա յերթնէ,
անէծք հօրն իւր էր ժամանեալ:

62ա

Եոց ի ժարմինքն բուսանէր,
որ անճընար էր ողջանալ,
140 Զնանապարհայն մահն հասանէր,
եւ կեանք ետրտ անց յուազեալ:

Մտ ժարգարէին՝ Հանաւ Հոգին,
ժարմինն ի Հոգ անդրադարձեալ,
Եւ յայնմ ատարք միտք եւ Հաննարք
ամենեկիմք ի կորուստ լեալ:

1180

Սա քղզաւ՝ իւր իննեակ ամօք
քառուք ամսօք տիրապեհեալ,
Ի մինն ամտում սեպտեմբերում²¹⁷
ժախճան կենացն եղև զրեցեալ:

145 Տե՛ս զխոտք հտուսն Պայազիտի,
որում զշորս բանսն էր ասացեալ,
Երեք օր՛նսութիւնքն լըրանայր՝
զերայ ազգին ալն յտեղեալ:

Իսկ որ զանէծքն էր ասացեալ,
կենաց նորուն միայն զնասեալ,
Ինն՝արքիւր եօթանասուն
թուական Հայոց յայտրմ հասեալ²¹⁸,

Մուլթան Սէլիմ խանի որդին՝
 Մուլթան Մուլէյմանըն երստեակ¹⁹,
 Եսեա ըզտունն լըցեալ զանէիւ,
 Ինչքն ն զկայուածսն աւելցուցեալ:

Զսեղանն լի բարեօք ետես,
 յոր յօրացեալ և յըզփացեալ,
 Զի Հայրն խոնջեալ, որդին Հանգեալ,
 Հայրն էր ստացեալ, որդին տիրեալ:

1190

5 Հայրըն գանձեալ, որդոյն թողեալ,
 զի իմաստօք նա վաշնչեալ,
 Ըզգորովարս և զգօրականս
 և զհօգմնակայս բազմացուցեալ:

Եւ տեսանէ զհօրն յաշոզմանս,
 Ինքն Հետեի, և բախան օգնեալ,
 Զպարաստութիւն զօրացն ետես՝
 Ի նայն ճըզէր և զնայնս վառեալ:

Նախ՝ Ինքն երթայ յԱռուսէլի
 և զՊէլիկրաս բազար առեալ²⁰,
 10 Ընդ պարբուսօք յազմ փորնցին
 և ի հիմանց զնա տապալեալ:

Սորա թարգմանն՝ Ազգոր կըլա,
 որ ի Մանար բարբառն կոչեալ,
 Եւ պարծի երկու գետովք՝
 Հանդէպ նորս լիրար խառնեալ:

Զորս Մաւա և Քուեա կոչեն՝
 Ի Ալաման²¹ երկրէ իշեալ,
 Թէպէտ շատ Քուրք կոտորեցան
 Ի Մանարաց, որք անց զինեալ:

1200

15 Բայց Յսմանցիք զայն ո՛չ կոծին,
 ալլ զարութեան անուն խընդրեալ,
 Զոր հրեարօք և Հաննարով
 և սրով ճարտի զսահմանսն առեալ:

Ի մարտէ ո՛չ պապօրէր
՝ և ի շինութեանց ո՛չ պարապեալ,
Յր քսա օրէ սա գորանայր
և զկալուած հարցն անւնցուցեալ:

Ճանկէրտի Ղազէլ անուն²⁰⁷,
որ ի Գրմբշի մեծ տմն զբանալ,
20 Ետմամ լուալ զմա՛ Սէլիմին,
զ՛ին զօրս իսրեանց յինք ժողովեալ:

Ի ժառանգիցն Մբարայ էր սա,
որ զհննգութիւն ի սիրան ծրարեալ,
Աւէր, սնամա՛ւ է ձեզ, անարք իմ,
որ զթագ նախնեացդ էր մտապեալ:

Հանայացոյց և թելագրեաց,
գուամայից գաւանս առեալ,
Գրմբշկացոց ՝ և Եզիպտացոց
զբրեաց՝ արքայ զինքն համբուեալ:

64բ 25 Սուլթան Սուլէյման երբ լուալ,
իրքն զառիւծ էր մրամբռեալ,
23էր՛նաա փաշա²⁰⁸ և զԱլի պէկ²⁰⁹
բազմալ զօրօք կարգաւորեալ²¹⁰:

Որք զբնացին սասանալ սրտօր
ի պատերազմ՝ զիմի հարեալ,
Զզօրքս նորա կոտորեցին
և շեանկէրտին սչրո՛վ սպանեալ:

Ոմն Ալի պէկ սեազի տէր
Տուլզաաբրի յազգէ սերեալ,
30 Տէր՛նաա փաշայն թալի՛ն լինի,
զի ես ըզնա լիցի սպանեալ:

Մէջ Սեաստու ՝ և Արթուզ զաշտին
նքսաէր՝ զպատգամ նրմա յըզեալ,
սՀրաման ունիմ արդ յարքայի՛
ի Պարս ի մարտ ընդ իմ քս գալու:

1210

* Ան. Նարեկութեայ

Ան հազանն ըն Հաւատայր՝
գիտեալ զնստ գարանակալ,
Բայց շատ երգմամբ և շատ հնարուք
Շատի փաշայն և միշնորդեալ:

1220

35 Երբ մեզ զաննէ ըն գիտեալ
կայուածովք իւր առ նա եկեալ,
Ճէրճաան Շատիւ երգմանն եկնգեալ,
Ի մէջ վրանին զԱլին սպանեալ:

20րդիս նորա և զբնաանիս՝
զսմն խեղզամաճ և զսմն սրածնալ,
Որոյ և զօրքն տեղուստ փախեան,
և Օսմանցիք հետամուտ չեալ:

20րս անազորմ կոտորեցին,
բզգանն և գինչս աւար առեալ,

40 20ր յուեալ և ալլ նուաճեալքն՝
բզգոնութիւն եզնն ցուցեալ:

Իսկ յամանակս՝ ի ժամանակս,
որք տպրտամբ ևն երնեալ,
20մեննսնան՝ ստ մի յեղանակս
կաշնորք՝ ի խկոյն շքացուցեալ:

ՅԱրնեւան յերկիր Պարսիկ
սմն Աթմաճա զալֆա ելեալ,

Մինչ ի կարին բազաբ նա գայր
և ալլ առաջ զօրս իւր սրփսեալ²²¹,

1230

45 20լկէլէրպէկիսըն Օսմանցոց
հնարուք՝ ի առիւ էր բտպանեալ,
20գրան և զերկիրըն նուաճէր
և զանհնազանդան իսպառ շքեղեալ:

20կաարիով, Ղարամաճով
զՄերաստիոյ զերկիրս տոեալ,

Ինքնակալ զինքն տնուանէր
և յամենից բզճարկս առեալ:

Խօսքէ՛ղ փաշայն Իստամպուլու
Ամթայ փաշի Թային եղեալ,

50 Զորեր զիմաց տարածեցան,
ԸզԱթմանաւ երբ մերձեցեալ:

Նա զքաշութեան յուտով մընայր՝
զոտոզութեամբ զքստաւացեալ,
Ի խոտաւէա զձին արձակէ,
սակս կերակրոց զչորսն արձակեալ:

Ուր և Խօսքէ՛ղ յեղակարծ պա՛ճ
Վերայ ետրա էր ժամանեալ,
Աթմանան շկարաց ծուծել,
փախեալ զընայր, Քազրէլ զմըտեալ:

1240

55 Եա՛ւ Քա՛ւմասն՝ զնա առեալ էր՝¹⁰⁰
և խաներացն զիր արձակեալ,
Զոր կալեալ զազվազակի
Խան Մու՛ւամէտ և զնա սպանեալ:

Նւ յետ ետրա սմն ալլ Պարսիկ,
որ Զէյնէլ պէկ անսն կոչեալ,
Համարձակեալ Աթմանին պէս
և բընակչաց զշարին ածեալ:

Դիժէ գայ ի Սերաստիա,
զգաւառն երկրան ի սկոյն ազոնալ,

60 Հարկս պա՛ւանջեալ զըշտացրնէր՝
զկնստուծոյ ա՛հրն ժոռացեալ:

Սաղուպ փաշան զօրս ժողովեաց,
ընզզէժ նորա ի մարտ կանգնեալ,
Զէյնէլ պէկն յողթեաց նրժա
և ի փախուստ զօրօրն դարձեալ:

Մինչ ի կարին երթայր Զէյնէլ՝
իրբու և զնա առնել կամեալ,

Ծաղուպ փաշան անզ ժամանէ՛
զԿարնոյ փաշան առ ինրն առեալ:

1250

* Ան. Քամուչն

65 Ընդ Ձէյնէլին ի մարտ զիժէն,
ուր և Ձէյնէլն ի կտար անկեալ,
Փախչի երթայ յերկիր Պարսից,
ուր և ըշտաց մահըն հասեալ:

Եւ յետ նորա շէյխո ոմն Պէրթաշ,
որ ազանգոզ Պարսիկ էր լեալ²⁷⁰,
Շատ միւրթա* և թէզապի
ի Ազտարայ երկիր ստացեալ:

Գայ հասանէ ի կոմանա
և հրաշագործ զինքն համբաւեալ,

70 Արքայն ի լուրն զերիս փաշայս
երեսուն հազար արամբք յըղեալ:

Շէյխըն հազար արամբք կանգնի,
զերեսնաւորսն յաղթեալ, զանեալ²⁷⁵,
Հրամանահան լինի արքայ
Անատույս պարոնացն այլ:

66ր

Խօսելով փաշա, Ծաղուզ փաշա
զերնոյ կողմամբ դառաշսն առեալ,
Ասքօք և Իպրահիմ փաշա²⁸⁰
Սերասախոյն ըզհեա վառեալ:

1369

75 Այլ և չորս պէկլէրպէկիք
զօրօք բիրօք բիրաւորեալ,
ի Կեսարեա գիմեալ ի մարտ
արիարար խիստ նահատեալ:

Հասին, հարին, զշէյխն ըսպանին
և զհեռեկեալ զօրս կոտորեալ,
Ըզքաշութեան առին զանուն
և յարքայէ պատուախրեալ:

Եւ յետ նորա Յոյնք Տօսիլու
զապրատամբիւն արքայն լուեալ,

80 Իրք ըզհարկոցն խոստացեալ
փոքր մի ի տուրն ինչ արքաբնշեալ:

* Նու. Ժբ. Բիւս

Հիսէին զոճըն փաշա
իսկոյն սէրասըէր էր կարգեալ,
նր զընաց զօրօք բազմօք,
զերեաց զնոսա և կտարեալ²⁰⁰:

Յիննհարիւր 'թանասուն և վեցն²⁰¹,
յմօտս* կըզգին լինի զնացեալ
նաւօք բազմօք պատրաստութեամբ
և ինքն արքայ կտաւարեալ:

1270

67ա 85 Յայլ կողմամբ էլին 'նց ցամաք,
մինչ ի հետար զօրքն սքփանալ,
նեղեցին, իրսարեցին
և զպատերազմն սասակացուցեալ:

Ի բերդէն զմեծամեծ թօփս
վերայ Տանկաց անզացուցեալ,
Օր բաւ օրէ բազումք մեռան
և զնլս իրացն ո՛չ զիտացեալ:

Բերդացիք** զխորհուրդ անեն
հող զիվելոյ, երբ երկուցեալ,

90 Տաւիկ ոճըն հուպ սպասուոր՝
զերի նոցա, զոր ծանուցեալ:

Ի զիշերի նեւ մի հասուց,
որոյ և ծայրն զթուղթ մի կապեալ,
Չոր անալ բերէին ցարքայ,
իբրն բացին և ընթերցեալ:

Եթէ զհող զիվէր՝ մարթ է անալ,
թէ ոչ՝ ընց վայր էր աշխատեալ²⁰²,
Չոր անեալ թագաւորին՝
իբր յԱստուծոյ զայն զիտացեալ:

1280

95 Ինքնին ձեռամբ պեղէր զգնաին,
ուսովք իւրովք զհող էր կուտեալ,
Եղիս սիրողք մի արգելցին,
օր է այսօր մեղ յաշտեալ:

* Ըն. ըմտուտ:

** Զե. բերդացիք և ապա ուղղում բերդացիք

Զօրք և զինուորք զբարբա կուսան
 վերայ բերդին քարձքք զբաճալ,
 Ուստի ևրդեն զթօփ և զթուֆէկ՝
 անձրևարար ի բերդն թափեալ:

Տեաին զՏանրիս, որ ի խանաէկս
 ' և ի մէթէրիս մեռին արփոնալ,
 100 Որք նեղացան և տկարացան՝
 տալով ըզբերդն պաշրաղ ցուցնալ¹⁰³,

Յիննհարիւր ութսուն թուին¹⁰⁴
 Սուլթան Սուլէյմանն և զարմեալ,
 Արար անթիւ զօրածոզով,
 զի յԱրեմուսս՝ յՈւնկրուս՝ երթալ:

Այնմ, որ ասեն Հունկօրիս,
 ուր Մաճարաց ազգն են բնակեալ,
 Այն, որ գահն էր մեծահրաշակ՝
 Պուսին քաղաք վերակոչեալ:

1290

105 Արձակեցան ի պատերազմ,
 սաստիկ քախսմն անտանօր լիայ
 Մահարք զինեալ իմարեալ կան՝
 զթօփ և զթուֆէկ ոչ հոգացեալ:

Հրպարտութեամբ յառաջ վազեն,
 ոչ զիտելով զօր ինչ զործեալ,
 Իսկ Օսմանցիք կուս վառէին՝
 իբր ըզմեղու խիստ շան եղեալ:

88ա Սրբով, նեախ, թուֆէկ, թօփիւ,
 խումբ խումբ ի վայր վայր խաղացեալ:

110 Հնարուք քաղմօք զշատ զուն զարժեն¹⁰⁵,
 և ըզքաղաքն երբ պաշարեալ:

Արքայն նոցա անդ հալածիւր,
 բիւրք և հազարք նոցա անկեալ,
 նեղ և տապաւտ նոցա արկին
 և զբերդացիս տկարացուցեալ:

* Տեա. յՈւնկրուս:

** Տեա. գծեն:

Որոյ զգրուան²⁰¹ և ել արտաքս,
բազր ընզ բաշի են նակատեալ,
Երկախումն և յոյժ բախումն,
որք ըզմիմեանս ոչ նանաշեալ²⁰²,

115 Երբ զպարեալք ի պարտելոյ,
Խրաքանչիւր զխոցսոն տեսեալ,
Գիականց ո՞վ էր տեսող
կամ նանաշող, թէ ո՞վ մեռեալ²⁰³։

Ձկնի զոային հալածելոյ
Երկու կողմունք խորհուրդ մքտեալ,
Տեսանէ ոմոն չըրկիր
ի մէջ գետոյն դձեռ ոմ պարզեալ։

120 Ուր ունէր մատանի մի,
զմատըն կըտրեալ՝ զմատնին առեալ,
Գոյ ի բանակն, աայր ի մեղատն,
և ոմն առնու, միմեանց ցուցեալ։

68բ

Եւ սպասուոր* մի արքայի,
զոր և Տանկիք էին զերեալ,
Ըզմատանին երմա ցուցին,
աւէ, շոռայիս է ստուգի լեալ։

Ազոնն Սուլթան Սուլէյմանի,
որ և ի շուրն ստիպէ երթալ,
Հաննն ի չրոյն զգրուան մըխած²⁰⁴,
զոր տեսինն, և նըշմարտեալ։

125 Սուլթան Սուլէյման հրամայէ
զլուացումն այնմ մաքրապէս տալ,
Տրկնոցն ի բերզն մարզ առաքէ՝
աւետելով զմարմինն զբտեալ։

Եվ աւէ, Վի՛ր ինչ հոգալ,
'սա օրինի մեր զթաղումն կամեալ։
Եւ հրամայէ՝ որքան բողբոջ
'ւ կարեկոպտք ի թաղումն գալ։

* Ան սպասոր

Ընդ հանուր մէջ Ունկրացոց
և Օսմանցոցն հանդիսացնելու,

130 Ասեն՝ Կանդնի արքայն ի մէջ
և ըզթապուր գուալին բարձնելու:

Այնպէս փառօր պատուեն ըզգին
և ի բերդ առ կինն տարեալ,
Որոյ կինն սրբաբնկի
և ըզբողաբն յոժարի տալ:

69ա Գիովն գուալի, գանձիր իւրեանց,
լալտա ալօք յերկրէն լուեալ
Սւ թողեալ զՊուտիժ քաղաք¹³⁰
օտարացն, որք ժառանգ լեալ:

1320

135 Եւ զընէ անց պէկլէրպէկի
և կողմնակալ իսկ մեծարեալ,
Զի աթոռ էր Հունկարիոյ
արքայութեան՝ կուշեալ զըռալ:

Եւ գառնայ երբ Իստամպուլ,
վերայ Պարսից էր մրդրելեալ,
Զպատերազմի պատրաստութիւն
իսկ և իսկ փութացուցեալ:

Յիննհարիր ութսուն թուին
և զբազում զօրս ընդ իւր առեալ,

140 ՅԱրնելս երթայր ի Պարս,
ուր Շահ՝ Քահմասն՝ ի գահ նըստեալ¹⁴⁰:

Ասեն՝ աւուրց ինչ ճանապարհ
ի յերկիրդէն յետ էր դարձեալ,
Զի զկազմուածոցն Օսմանցոց¹⁴⁰
և զբազմութեանց զօրուն ծանեալ:

Կամ ի հարանց զփորձըն լուեալ
և զյաջողմունս նորուն տեսեալ,
Սուլթան Սուլէյման անդ է հասեալ՝
և ի Սուլթանիա բանակեալ:

1330

* Ան. Քամուլե:

** Ան. Օսմանց:

69բ 145 'նզ որ էզանաին աշեան է՛տտ,
սասաիկ ձին էին՝ ջըրտացուցեալ,
Ոսաի առունք և անատունք
ջըրտոյն մեակայք և ջաւագնեալ:

Եւ յաներեոյ նոնըրացեալք յոյժ,
և ի սոյնոյ զօրք տառապեալ,
Հանգիպին գեաի միոյ՝
Տօբուզ Եւրումն էք կոչեցեալ:

'նզ որ անցանելն շատ Թամանցիք
ընդ անասնօք խեղդեալ, Ճըղեալ,
150 Զբոս արբոյն ի տեսանելն
ի խիզճն հարկի ի յաց ելեալ:

Անպատմելի նոյն նկարթեամք
Մնացեալքն հաղի Պաղատտ իբեալ,
Անզ գտեզս՝ գտեալ և նմերծցին,
գարձեալ հրամանն և սաստկացեալ:

Ենզ արկին, պաշարեցին
և ըզՊաղատտ բազար առեալ¹⁰⁰
Եւ ընդ գարնան զոգի առեալ,
Մինչ ի Քաղբէլչ շուեալք, Երստեալ¹⁰⁰,

155 Մինչ յաշունք անզ Ճընացին,
Պարսիկք ի յայտ ոչ կս եկեալ,
Անաի գարեան Վան 'ւ ի Քաղէչ՝
զգտառան ամէն Շեազանցեցեալ¹⁰⁰,

70ա Ետ՛ Քա՛ճմասն¹⁰⁰ ապա զարթնու,
ոմանց խըմբից զկընի հասեալ,
Ոմանք փաշայք ի Ճարտ զիմէն,
Պարսիկք զսչ ինչ են կարացեալ:

Հունքիարն յԱմիթ էք ժամանեալ
և յԲոտամպոյ ի գա՛ն գարեմալ,

160 'նզ որում կային քաղում փաշայք
և զօրք բազումք, որ յեսս գարձեալ:

¹⁰⁰ Յն. զրեզս

¹⁰⁰ Յն. Քամազն

Յիճնհարիւր ութսուն և վեց²⁰¹
նայնարանակ զօրօք էլնալ,
Ի Մանարաց յերկիր դիմէ՝
դմնացեալ գաւառսն առնուլ կամնալ:

Կամնուզ էրթալ ի հերքս՝
իրքու զնէմցէ ապատակեալ,
Զօք և յոյժ պատրաստութեամբ
և հօւս պիտոք կոռովարեալ:

1350

165 Իբրն նէմցէքն Ալամանօք
և Մանարուք կարգաորեալ,
Բախեցան քաչք քնզ քաշանց,
ուք և արիւն զեռ յորդորեալ:

Ի Տանկաց զօրք շատ սպանու
՝ և ի գերութիւն և շատք վարեալ,
Քազաւորն և յեռս գտնայր՝
հան զուրթարանն և շշուռն առնալ:

200

Ընդ Ղաարմ վայրօտային
շատ անուանիք եզնն զերեալ,

170 Ի պատերազմքն խոցեցան՝
քնզ պահատնալսն արթասացեալ:

Նեղացան և ձանձրացան,
էրք նզանակն աշնան մերննալ,
Քազաւորն գտանալ յերկրէն
և յխտամպօզ զօրքն գարննալ:

Ի սոյն ամի սոյն Քազաւորս
քաշեալ իրմէն՝ է արարեալ,
ՅԱնասօյի մարդ սղարկէ՝
զձայաց մանկունսքն ժողովեալ:

1360

175 Որպէս արար հայրն իւր Սէլիմ,
զնոր իմն ազէտ աշխարհի սալ²⁰²,
Քէպէտ մեծատունք շատ սուխով
զորդիսն հազիւ են զերծուցեալ:

* 201. շղարկութիւն

Վալ ազրատաց դռնն արատսուաց,
միամօր մարք ազէխարշեալ,
Զի ուր հասին, ասնչեն զքեակիշո՝
յողրոց նոցա ոչ որ խնայեալ:

Յիննհարիւր ութսուն և ութն,
դարձեալ արքայն ի մարտ գիմեալ,
180 Ի Պուզասնաց երկիր երթայ²⁰⁰,
որք և բնախն այնք հնազանդեալ:

71ա Պարսնն նոցա յաշէն փախեալ,
զոմն ի նոցուն սա զնոր կարգեալ²⁰⁷,
Որչափ կամէր զխազնա անելր՝
ամի ամի զայն պահանջեալ:

Յիննհարիւր նըսուն և մէկ²⁰⁸
զօրածոզով Մաճարք ասեալ,
Մինչ ի Պուսին եկեալ հասին²⁰⁹,
զնա պաշարեն չ ի նեղ արկեալ:

185 Մէտէա եհառ թագաւորին,
որ նա ըզզօրքս զուժարեալ,
Լուան Մաճարք և զզարն անենն՝
ոչ կարացեալ արիանալ:

Յաչոզմունք էր Օսմանցոց,
որպէս տեսար եզրակացեալ,
Սպանեալք սակաւք ի Մաճարաց,
այլքըն փախեան և հալածեալ:

Յիննհարիւր նըսուն և ինն
եզրայր շահին՝ Այխաս կոչեալ²¹⁰,
190 Գայր յիստամպուլ, մօտ առ արքայն՝
եզրօք վերայ ի մարտ գիմեալ:

Ելեալ արքայն ըստ օրինի,
որ ըզպատճառն միշտ խընդրեալ,
Այնու պատրաստութեամբ
գիմէ յաշխարհ ի Պարս երթալ:

Մինչ ի Քաղթէզ Հասին սոքա,
այլ Շահ Քահմասն* շարկէ շարժեալ,
Վաստայութեան յերկիր զառեալ,
և զՎան քաղաք խնայն առեալ:

195 Զնորմաթ, զԱրճէշ բնդ գաւառօրն
և ըզՔաղէշ թեմօրն առեալ,
Ի Մարտին և յՈւրհա եկն,
զԱսորեստան զերկիր առեալ:

Իսկ ի Հազար թուականին¹⁰¹
Շահ Քահմասին** զորքն զինեալ,
Որ զարթուն և զանարթուն
մորմորասիրա էր հաւարեալ:

ԶՍուլէյմանին զառեալն աշխարհ
առ ինքն ապուկ էր շանացեալ

200 Եւ գայ յերկիրքս Սամանցոց,
որոց արեան խիստ ծարաւեալ:

Ի Բերկրի և ի Արճէշ
և ի Նընուս 'ւ ի Քասէն այլ:

Ի Կարնոյ զաւառ զիմէ***,
Դերշան, Կէղի 'ւ ի Քարնրդ այլ:

Եւ զՐԱյնքն գաւառօրդ,
մինչ յԵղընկան եկեալ հասեալ,
Նոյ որ քրնակիչք էին Հայ ազգ,
զայ և եղուին առատացեալ:

72ա 205 Որք գերեալք և տարագրեալք
մանկունք 'ւ ազգիունք ապակաւեալ,

Սուրբք և քնախրք ի սուր ածան,
ազնուականք ի մահ մատնեալ:

Քողից ասել զողբոց սոցա,
որ իմաստեոց է յայտ եկեալ,

* Ձեռ. Քահազն

** Ձեռ. Քահմասին

*** Ձեռ. զիմէ

Վըշտակրին ս՞ղ հարցանէ,
Ճիպն նարդեանս վիպարանեալ²¹⁰,

Զոր լուծալ Մուլլիմանին՝
յոյժ զայրացմամբ ի Պարս ելեալ²¹¹,
210 Ըզթավրիզաւ, զԱնկիանս
Ճինչ ի Սուլթանիա այրեալ²¹²,

Եւ գերեաց և կոտորեաց,
որպէս և նա էր արարեալ,
Ապա զցեսոպանս Ճիմեանց յըզին
և հաշտութեամբ իբրն յետս զարմեալ²¹³,

Զոմանս զաւտոս և պարսեցին,
ոմանց և զարս նուաճել սրփոնալ,
Կամէր երթալ Ճինչ յԱլաման,
որ Նէմցէս ազգ կռչեցեալ²¹⁴,

1400

215 Գարմեալ յմնկերոս զձեռս արմակէ,
և զլուծ նոցա լէին թողեալ,
Ամի ամի սէրաար երթայր
և ի սրնոսս յիրարս բախեալ,

72ր

Բազում անգամ թէ կոտորին,
Յամանցիք զայն ոչինչ հաշունալ

Եւ զքուրթից զոմանս հիսարս
և զքերգս առնուլ են շանացնուլ,

Եւ զային ի Սէկիազար,
Ճինչ զայն քաղաքն են պաշարեալ,

220 Հիւանդացեալ էր թագաւորն,
և Ճիշտ ըզզօրս կան յորդորեալ:

Յաւուր Ճիշտ ել ի վրանէ
Թագաւորին և յորդ լացեալ,

Իբրն հարցին ցնա զարազլուխք,
Եթէ՞ «Ընդէ՞ր այդչափ քս լալս:

Ասէր արքայ՝ լցեալ բարկութեամբ,
«Նոց որ ոչ կարեմ հանգարտ մընալ,

Եթէ ոչ առնուր ըզքաղաքս
Երկու աւուրքք, զձեզ սուր մաշեալս:

1410

225 Եղ որ ձեճամեծք զօրագրոյսօր
Հանդիսանան և կուռ վանակ,
Առին զբազարըն Սէկիավար²¹
և զխրնգուսթին ձեճ արարեալ:

Եւ վէզիրն ախան առնէ,
աւէ, «Արքային հոգն բարձեալս,
Զարքն առնն. «Մ'իբ է ձեզ բաշխօ,
աւէ վէզիրն. «Տէրն հիանգացեալս:

73ա Զարքային փորքն պարօզէ
և թզրեարս ախալն ցուցնալ.
230 Բազմք, խընկօք, ժըշկաւ, ամպրաւ,
ալլ պիտոյիք թզնա լըցնալ:

Յալս ետրա զիպակ զընէ
և ի բարևում բազմնցուցնալ,
Զգորտըն յատեան կացուցանէ
և ինքն հնարիւ ժիշի կացնալ:

Պատասխանէ ի բերանոյ
արքային զալս՝ Եղ զօրտըն գուշեալ.
«Յեա երկուց՝ և երկոց ասուրց
Աստուծո՞ղ եմ ասողչացեալ:

1429

235 Տացից զվարձս մեր առատապէս,
ի խընդուսթեան երթալը ժընալս:
Ողտունեցին և զօրքն համայն՝
ի թոյնս խընանց տեղաւորեալ:

Եւ վէզիրն զՊայրամ պէկ զամն²²
արագագոյնըս ոտնորդեալ,
ԶՍէլիմ²³ որդի Սուլէյմանի,
որ շահգատէն էր անուանեալ:

Յնասամպուլու էտս և զնոց՝
ի բանակ անդր ժամանեցեալ,

240 Յանկարժանի էտ մուսնեակաց՝
ի բանակին բարձրուցուեալ²⁴.

²¹ Ձև. Սէլիմ

²² Ձև. բարձրուցուեալ:

եթէ՝ սնուցան Սուչէման իանն
 առ Հարցս իր արդ յաւելեալ,
 եւ որդին՝ Սուչիան Սէլիմ,
 ի գահն Հորն շնորհաւորեալ:

Ջրմաստօթիւնն հաւանեցան
 թղթէզիբին և սիրեցեալ,
 Առ ի վրանն ժողովեցան,
 նոր արքային ևն ակնարկեալ*:

1430

245 Ջոր և կզին ի գահն յայնժամ,
 և ընդհանաւրք ողբագորեալ,
 ՉՍուչէմանին նամազն առնեն,
 զզին իՔաւամբոյ ևն յուզարկեալ:

Ջոր ի շինեալ նամին Թաղնն¹⁰⁰
 Սուչէմանիէն կսչեցեալ,
 Քառասուն և ութ ամօք
 զիշխանութեան գահն ընկալեալ¹⁰⁰:

Սա՛ զօնազ ևլնիշխոց
 և զկարգ նոցուն նոր հաստատեալ,
 250 Ջի զազայն սա եզ նոցա,
 զի լիցի այլ ևս նոխոցեալ:

Սա՛ պատեաց զԹրուսազէմ՝
 զշատ ազբստամբքս նուանեալ,
 Սա՛ ըզՎան, զՊուտիմ, զՊաղտաւ
 ըզգտհարանս էր քաւացեալ:

Սա՛ շատ քաղաք առ գաւառք
 ի պատմութիւնս նորա յայտեալ,
 Յնկարիանու նահապարհին
 մինչ ի Պուտիմ գլէնս շինեալ:

1440

255 Իչնանս ընդ մթզիբաց,
 մեծաւարտս իաներս շինեալ,
 Ջուրս, ազրիւրքս ընդ կամբրջովք
 և շատ վախրֆք նոցա կապեալ:

* Ան. ակնարկեալ:

Եւ ըզչտրն Իստամպուլս
բան զառաշինս առաւստ բերեալ
Եւ զպարտիզունքս Վրլանկոյ,
որոց պատանք են անուանեալ:

Սա՛ զԵաճգաւէ ճամբն շինեաց,
որդոյն բաշխեաց, յոր յայն կռւեալ,
260 Եւ զիւր ճամբն մեծաստորս
ժողաճայեաց վայելւացեալ:

Ըզթախանէ, որ հիանցաց,
թիմար խանէ՛ ժայկոց ալլ-
Սա՛ զալլ իմբն զլքրնազս կցոյց,
որ յառաշնոցն տարորոշեալ⁽⁸⁾:

Ձմունէվէզէ զըլիւս իւրում,
զոր կախորդ սա էր ուճմանեալ,
Եւ բզճրգայս ի փակնզս իւր,
որում սորդուն են անուանեալ:

1450

74բ 265 Ձի առաշինքն օրֆ զընէին,
որպէս զաւուրց նրման ցուցեալ,
Եւ ըզսորդունն ո՛ւ զիաւէին,
որ այժմ կտիւք ի զլուխ ցուցեալ:

Եւ ըզգնասս ընդ վերարկուաց՝
Մարաց, Պարսից իմն բաղդատեալ,
Սա՛ զալլ իմն վայելացոյց,
բան զառաշնոցն և յօրինեալ:

Եւ զգաւայիտս արքունական
և ըզկարգացն ուղղաւնեալ,
270 Տիւանագրոցն զօրացն ուճիկս,
ըզաճան և զժախան պայաղ ցուցեալ:

Հազարք և ըրորքն ունկակերս,
յորոց մնացեն բաւականեալ,
Ալլ հանեարեղ, ուայից սիրոզ,
որոյ արգիւնքն են վըկայեալ:

Սա՛ լոճաղ ազգի իրում
սպիտակ ալեօք էր երևեալ:
Այսօր ի ժահ հրախրեցաւ՝
յերկու կանգնեալ՝ աեղուշ ծածկեալ:

1460

76ա

Հազար տասն և վեց թուահան,
Սուլթան Սէլիմն երկրորդ նըստեալ²²,
Նախարարօք պատճառաւ ինչ
ըզհիպրասի խորհուրդ առեալ:
Կարգեն զարիտան շատ նաւօք,
զօր Մուստաֆա Ղարալն կոչեալ,
Ջերկու աժօք զայն պաշարեն՝
զարթինս Ֆուանկաց՝՝ բաղմաց Հեզեալ:

5 Կատարածս Յունաց բազում
և ի Ֆուանկաց²³ զզերիս հանեալ²⁴,
Կըզզին մզսնաւ եօթնհարիւր²⁵,
որ զկաթն և զմեղք ասնն բերեալ:

Յաշողմամբ վալելանան
և զյաղթութեան զանուն առեալ,
Գարիտանացըն քաղաքեալք
և զյաղթութեան պըսակ առեալ:

Սրբեմն նըսաւք անց թագաւօր
և այլ կըզզեաց նա իշխեցեալ²⁶,

10 Ի ժամանակս սորս առին
և անունըն Ղըպըրզ կոչեալ:

1470

Սէլաթին ճամի ունի
յկնդրիանուպօլիս շինեալ,
Մէջ քաղաքին վալելանան,
Համայն կողմանց նա երևեալ:

* Ձև. կանգեալ

** Ձև. Ֆուանկաց

*** Ձև. Ֆուանկաց

Մահաւ արիւ զԻշխանութիւնն,
 որոյ զինն ամ ասնն յընայ,
 Տիտուն և շորս տարի ապրի,
 յիսոյ մահուամբ ի հոգ գրուեալ:

Հազար ջսան և շորս թուական,
 Մուլթան Մուրաւս Երբորդ կոչեալ²⁶⁶,
 Ի Պարս աշխարհ վառչն մարտի,
 յիս երկ ամաց զխորհուրդ առնալ:

ԸզՂարս Մուսաաֆա փաշա
 սերասըէր իւր նախակարգեալ,
 Երթալ շինէ ըզՂարս քաղաք,
 յիրկիթ Ղըրաց լինին թափեալ:

5 Եւ առաթուր առնուն ըզՊարս⁶
 զգիւզս և գաւանդըն տառապեալ,
 Զմեծըն Քիֆլիս⁷ քաղաք առնուն
 և ըզՇըրվանն յափըշտանեալ²⁶⁷:

1450

Տէշմբաձնի թեմոր անցին
 և զԵրեան քաղաք ապրեալ²⁶⁸,
 Ի Նախըրուտն²⁶⁹ քաղաք իւրեղան⁷
 ի Քավրիզու վերայ բերկրեալ:

Կէննէ, որ Շահաստան աթ²⁷⁰
 զԱրշար և զՇամախին արեալ,

10 Մինչև ի դուռն որ Ալանաց,
 որում Տէմիր գափի կոչեալ²⁷⁰,

78ա

Զոր Ազկրսանդր Մակեդոնեան,
 ասնն, զայն դուռն անդր եղեալ²⁷¹
 Եւ զի մարտն յոյժ սաստկանայր⁸
 ամի ամի զորս տառաքալ:

Նայն գաւառացքն ժողովուրդը,
 որք ի վերայ եզնն զըրեալ,

⁶ Չև. Քիֆլիզ

⁷ Չև. Նախըրուտ

Միշտ ի վիշտ, յաւեա յազէտ,
անհրնարին մըրրհօք ծըփեալ:

- 15 Զիւրզնօժք անկեալք ողորմելիք
ի սօժ՝ և սուր և գերեցեալ,
Հարք յօրոց շատք տարազեալք,
մարք ի զըստեցց ողբօժք զատեալ:

1490

Եւ ընդ քաղօմ զաւառ երկրի
ազգ մեր ի ցիր՝ և ի ցան եզեալ,
Զդաշտօ և զլեբինս ի լաց հանեն,
զծովս և զցամաք ի յօգք շարժեալ:

- Յաման փաշայն Շրթվան քաղաք
ընդ Յամանցիս նըսաէք պահեալ²⁷²,
20 Պարտից արքայն՝ Շահ Իսմայիլ²⁷³,
խորհրդեամք քննն զօրքն են սպանեալ:

Անտիրացեալ աշխարհ՝ նոցա,
և Յամանցիք նս զօրացեալ,
Մինչ Խօտապէնս եզբայր²⁷⁴ նորս
Խորասանայ ելեալ տիրեալ:

78ք

Խօտապէնտի կինն զօրս վառ²⁷⁵,
զՀամզա որդին զլուխ էր կարգեալ,
Եւ մայրքն քզհա նոցա
զինեալ զնսա քաշալերեալ:

- 25 Ի Շրթվան փութաուանան,
զՅամանցիս պտորտստս պատեալ,
Անխընայ ի սուր ածեն,
Ղուտուզ թէհնան ի փախուստ լեալ:

1500

Էինգ արամբք միայն մընայր
Տէմիր զափայլ լիշխանն անկեալ,
Եւ Պարտիկ կինն զհեա ընթացեալ՝
զՅամանն ամբողջ կալնուլ կամեալ:

- Զոր լուեալ, ազգ Թաթարաց
քրսան հազար արամբք հասեալ²⁷⁶,
30 Ի Շամախի զաւառ հասին՝
իրք Յամանցոց զօգնութիւն տալ:

Չորաց զործինն երբ անաննն,
ոմանք Պարսիկք ի ոսհ անկեալ,
Ի բանակումն տիկնոջ հասին
և զաւորմանըն զամ ատեալ:

«Չերկիր քո Քաթար քանզեաց
և արիւնջ զհանուրն եկեալս:
Սըրտապընդեալ կիկն շեռ զաւնայ
և Քաթարաց վնրայ զիմեալ:

79 35 Ի սուր քարշէ զնա անխընայ
և ի կոչունց սակաւ զնրժեալ
Եւ ըզխանըն Քաթարաց
ձերբակալեալ, իսկոյն սպանեալ²¹⁷:

1510

Եւ Քաթարքն ցըրունցան,
այս բաշտիկնք ցարդ ևս յիշեալ,
Քայց Յամանն, որ վեր յիշի,
Տէմիր զափին²¹⁸, որ էր անկեալ:

Խարեաց երգմամբ զիշխան անզոյն,
Յէ՛ լնս քո սրդի եմ հեազանդնայս:

40 Չղուսոր նորա առ ի կնութիւն,
ձեռամբ և կնոջն զաներն սպանեալ:

Չերկիրքն զայն արապետեաց՝
զգորս և զինուորս առ ինք ձրզեալ,
Սուլթան Մուրատին մարդ լրդեց
և զնոր հրնարսն այնմ էր ազդեալ:

Ասէ. «Ունիմ զՔիֆլիս քաղաք,
մինչ ի կիլան դնես կամիմ տալ,
Ըզգորս և զէնս այլս լրդեացես՝
մինչ ի Կարին բեղ հեազանդ լեալս:

45 Սուլթան Մուրատ ի լուր բանիս
՛նդ ժող և ՛նդ ցամաք առարեալ մալ:
Արժաթ, ոսկի, թոփ, թուֆէկ, զորք
ի Պսնասառ ժողուն լրդեալ²¹⁹:

1520

* Տե՛ս. զայնն

Եւ ցամաքաւ զպէկզերպէկիս
 Իրեանց զօրօքնն վազվազնաւ,
 Տեաքք Մարաշոյ, Սերաստիոյ,
 Եան Ամթոյ և Կարնոյն ալլ⁷⁷,

Գիմեալ զընան ի վըրաց ասն՝
 Օսման զօրացն սատար հասեալ:
 50 Հեծէին առ հասարակք
 զաշաք և լերինք յայնս ձանձրացեալ:

Իսկ թագաւորն վըրաց Սիմոն⁷⁸
 Եկեալ զՔիֆլիս էր պաշարեալ,
 Զամբա երիս ի նեղ էարկ,
 Միչի եզեալքն սովու մաշեալ⁷⁹,

Յիսուն սակի զէշ մի զընեն
 և զշուն մի հինգ սակի առեալ,
 Եւ զայնս երս արքայն Սիմոն⁸⁰
 սակս ձաղտնաց վաճառ յրգեալ:

55 Զի ազրատի սմեմն շնորհէր,
 սար Տանկոց զայտ և լեր ապրեալ,
 Այնչափ սովն անդ սաստկացեալ,
 մինչ լծրեան եզն հասեալ:

Զափ մի զարտչ և ցորենի
 մինչ ի հազար թումանոյ լեալ,
 Զի տուն մի փլած էր եօթն⁸¹ տուրք,
 Ի մի, շորի մի ներքոյ մեացեալ:

80ա Եւ երբ իջնդիք եզն նոցուն,
 վերաճասուր զբանայք կերեալ,
 60 Կին մի, որ զառնացի անգամն
 ձիոյն ասնէր ՚ւ ի փախ անկեալ:

Սրօք և զինուր ըզկնի անկան
 և հասանել ոչ կարացեալ:

* Ան. Սիմոն

** Ան. Սիմոն

*** Ան. չ

Յւ քրիստոսեանց զգաւսն իրեանց
այլաստեոց յօժար ծախեալ:

Զպէկէրպէկին, զոր վեր յիշեալ,
որք յազնութիւն Քրիշիս հասեալ,

Զպիտոյս ևոցա և զկերակորս
չանան ի ներքս ևոցա յըզեալ:

65 Միման արքայն վերայ զմէ
և ըզնստ ի սուր մաշեալ,

Զփաշա մի ինրն պարտեալք
զօրք ևոցուն անզ կոտորեալ:

1540

Զերկու փաշայս առ սրախողիտղ,
այլքն, զոր տեօին, ի փախ դարմեալ,

Յւ որք ժողով զանկիւք հասին,
զօրք Պարսաց գաշնս ևս ևն շարզեալ:

Յւ զհամայն ինչս ևոցա առին,
առաք 'ւ անտի զօրքն ևս սպառեալ,

70 Տայնքմ հեաէ Յամանցիք ևս
որչափ զեային, սլինչ օգտեալ:

80ք

Յուքերորց ամն իշխանութեան
Մուլթան Մուրաա կայր յըզփացեալ,

Զորգիտքն իւր ևս թըլփատել
և զհարսանիս մեծ արարեալ^տ:

Զարհեստաւորս համայն վառեն՝
իրբու զաշայս ևոր իմն ցուցեալ,

Ըսա հանդերձից և ըստ նեոց
յատուկ զգնցեալ, պայժառացեալ:

75 Ուրոյն ուրայն արհեստաւորք
պետօք իրեանց, մանկամբք զինեալ,

Ընզ շուկայս գասս գասս երթան
և յարթունիս ևն ժամանեալ:

1550

Հանդէպ ևորս կացեալ կանգնին՝
աղօթս վասն իւր որդոցն տալ,

Արքայն ի գահս նըստեալ զիւնէր՝
չարծաթ, զոսկի վերայ սրփակալ:

- Ամբաս երկս այս յերկարէր,
ընչ որում թաղարն առնանձա լեալ,
80 Ի Չիարչաւ ասպարէզ անդ,
որ Աթ մէլաան լինի կոշնալ:

Ուրոյն ուրոյն բակ բուրնն՝
գիտազս նոր իրօք և նոր ցուցեալ,
երկնոյս լինէր շատ թառերաց՝
գուսանս և երգեցօզս խըմբեալ:

- 81ա Կարաւս պարուց առասպելն՝
գճանուրց ազգաց կերպարանեալ,
Քճրուկս հարեն և փոզս հընչնն՝
լարս և տախիզրս տարածեալ:

- 85 Եանպազք ի խազս և շարաարին,
զնոր իմն պէս պէս զարհեաւ հանեալ,
Համախմբից զարմանք բերեն՝
զբարս արքային բազցրացուցեալ:

1560

Եւ արքայն ի պալատն, որ
Եպրահիմ փաշային կուշեալ,
Զգնանգեալ խուժանն հայէր
և զխազուցն ակն ի զբանեալ:

Պէս պէս զիրացն, յոր սիրան հաճիր,
զպարզեա յատուկ նոցա յրգեալ:

- 90 Ընթառք իբրովք և նաճըշաօք
և թագուհեօք լինէր բերկրեալ:

Այս ամենայն համբաւ էլնու՝
լիբրապա՝ և ի Մարս՝ և ի Պարս հասեալ,
Ի Հընդկաց ասն հըռչակիր՝
լիլիանուլթիւնս իբր սրխրացեալ:

Ըստ օրինի՝ և բաւ պատշաճին
ըզհարսանին շնորհատրեալ,
Զբնախք, զչրքեալ և զպատուականս
՝ ա իբրաքանչիւր զժիտս յրգեալ:

95 Հանուրց ազգաց վերժանօզաց
եծլցենն 'նդ առաչս են հրամայեալ,
Որպէս և Յոյնք բազրիարհան,
մէզորօրօլիարն զգնտաւորեալ:

1570

81բ

Տիագօսք զատաւորին,
և փաւլիգօսք հանդիսացեալ,
Զրէ՛ թէ՛ թէն բազցրացուցին
և նէ՛ նէ՛ նէն անուշացեալ:

Կացուրգօքըն հրաշացան,
զխոսարովայինան, որ արձակեալ,

100 Ճոխատեւելեամբքըն փափկացան՝
մեզմազեացիւք ախորժացեալ:

Պատրիարք մեր Գաղատացի՝
Էպիսկոպոս Քուժայն կոչեալ,
Իբրև լուսւ և ժողովեաց
զգպիրս և զսարկաւազունքս ընտրեալ²⁰⁰,

Խալ ալէմօք զընթացս առնեն՝
քահանայիւք զգնտաւորեալ՝,
Անտարանօք և խալիւք
զերգս քաղցրաձայնըս վեր առեալ:

105 Արքային 'նդ առաչ երթան,
որ ի գահումն էր նա նքստեալ,
Տալ զօրհնութիւնս նորա 'ւ որդոցն,
մեծամեծացն, որք զինուորեալ:

1580

Զորս տեսեալ յոյժ բերկրեցաւ,
'ւ որք յարրունիս կային պատուեալ,
Ըզհարստեմիսս հոսկ ամսօք
սոյն խրախութեամբ նզկ բաւեալ:

83ա

Քրտան և մէկ տարի յամեաց
իշխանութիւնն և ծզր անկեալ,

* 21ա. զրել է զընթացս առնալ, ապա լուսանցեալմ որդաբեկ զգնտաւորեալ

110 Յիսուս* և մէկ տարի ապրեալ,
քրտան և մէկ զորդիս տեսեալ²⁶⁵;

Որդի նորա Մուհամէտ խան,
այս, որ Երբորդ էր կոչեցեալ²⁶⁶,
Երևելիքն խրմբին Տանկաց,
ի գահէն հորն նրատուցեալ:

Բայց ի սորա ժամանակի
անյաշողմունքն պաշարեալ,
Զի Շահ Ապաա Պարսից շարժէր
և վրէժխնդիր աշխարհին լեալ²⁶⁸:

5 Ի Մանար և ի Պուսիմ
ունին ըզրազմբն խրատացեալ,
Ի Սպիտակ ծով Յոանկն դինի,
նոյն 'ւ ի Սեաւէ զրօթ** ևն բերեալ:

1590

Ի գահարանն զօրդայր լըկտին,
զորս և կամին զանեալ սպանեալ²⁶⁷,
Եւ չէլալիքն՝ տան թըշնամիք,
ներքուստ և արտաքուստ գինեալ:

Զօրք տարան ըզթագաւորն
յնուումէլի՝ զէկրէ տոեալ

10 Եւ քշեանբզ և ըզ՛Լտի
և զայլ գաւառն ձերբակալեալ²⁶⁹,

83բ

Եւ գառնայր ի գահն արքայ,
ամի ամի զզօրս առաքեալ՝
Ի մարտ 'ւ ի մուհաֆէզէ
ընդ Մանարս և յԱլամանս տալ:

Շատ անգամ կոտորեցան,
և անուանիք վէզիբք գնացեալ,
Որպէս ըզՍինան փաշա²⁶⁸,
որ զՊուպուֆնէ կըլայն տոեալ:

* Ան. Ծ.

** Ան. զրօց.

15 Ընծօզբըրատ ե Վոյունւովար³⁰⁰,
զորս վերէնով իբրն առեալ,
Եւ բզղայայն նենգօզ զըտին,
զամենհետեան ի սուր քարշեալ:

1600

Ի Վարուշ անուն զաշտում,
զորոյ կըլայն են խոսարեալ³⁰¹,
Ծէնիչէրոց բազումք մեռան,
ե աղայն նոցա փախեալ:

Եւ ի զաշտն Պէրդէնճէու
բզթաթար խանն յախին հարկեալ,

20 Եւ յետս կրմերէին
ե ի զարեան յայլ կողմն ուղփեալ:

որոյ անուն Մէհտի կոչեալ³⁰²,
նեղեալ զրեակիչս՝ զհարկս պահանջէ,
փաշայք ոմանք վերայ հասեալ:

84ա Բմամք սփահօք, զօրագըլխօք,
զազասքէքք խորհուրդ եղեալ,
Սակս սպանման Թազաուրին
յԱթ մէյտանի համախըմբեալ³⁰³,

25 Իսկ արքայի կողմ զօրացաւ,
ի պալատէ արտահոսեալ,
Յրունցին զզօրս Աթ մէյտանի,
զգրունս քաղաքին փութով փակեալ:

1610

Զնէնիչէրոց Տաութ՝ աղայն³⁰⁴
բզսփառհան ի տար ցրուեալ,
Եւ բզրահաւորսն ի հրապարակս
զըտեան, սպանին, զյարկսն աւարեալ:

Եւ յետոյ մի մի զըտին
ե զվրիժուց խորհուրդ առեալ,

30 Սիփահիչէր աղասին, որ
էօրիւզ Մուհամէտն էր կոչեալ³⁰⁵:

Ղեզուզ Այի Փայրուզ Յաման
 և Քէփէկհնօզ Բիզզան ասցենայ,
 Պուսնայ Մուհամէտ Այի ազա
 և Հիւսէին խաչիլ հաշնաւ,
 Շէզի բնաթիպն, որ յնուկիւտար
 էրկու հազար սահալ փախեալ,
 Չոր և սպասաւորքն ըսպանին
 և ի կըռուելն* զմիժեանս սպանեալ:

- 84ր 25 Յեա աւարց, որ Տըրնագնի
 Հասան փաշայն վէզիր հաշնալ⁷⁰⁰,
 Ի զահվէներն զբռեալ կալան
 և արքայի հանդէպ սպանեալ⁷⁰¹,
 Ըզշահգաւ Մահմուտ տնուն⁷⁰²
 սրբամըտութեամբ խնայն սպանեալ
 Եւ թելագրօղբ ընդ սոյն իրի
 և զշէյխս ոմանս ևս սպանեալ:
 Սիփահիբ, Եէնիշէրիբ
 գալմազամին զարդատն իրմբեալ⁷⁰³,
 40 Հըրէի կին մի լանդըզնեալ էր,
 ի սալթանաթն լինէր խանեալ:
 Ի տիւան անդ խանշէրօր**
 զորդին 'նդ բերան ժակտոնցեալ,
 Երզնցօղբ և զրելով զերգս
 հազար և յոթ թուականն հատեալ⁷⁰⁴,
 Եւ զնէլալիան, զոր վեր յիշեալ,
 կողմ կողմ ելեալ և շատացեալ՝
 Ամթայ կողմիւ, Կեսարիով,
 Կիլիկիով, Բերիտա ալլ,
 45 Մալաթիով և Ուրհայի
 և Աշխարհի զաշտի սրփոնայ,
 Սերաստիի, Ազոկիով⁷⁰⁵,
 Գաղաստիի, Ղենեալով ալլ.

1630

1630

* Ձեռ. կըռուելն

** Ձեռ. խանշէրօր

*** Ձեռ. Ազոկիով

Երգընկող՝ և համարիս
 Ճինչ ի Պօլի եւ տարածեալ
 Եւ Իգժիբիս, Լիկացոց,
 Մանիսօք ի ծովնայր հասեալ:
 Գողթ՝ ւ ասզակ՝ նդ նոսա կըցնայր,
 Մարթ՝ ւ Արապիկը՝ նդ այնց Հեանեալ¹⁵¹

50

Յճազից տեարք առ այնա զիմեն,
 զի մի՛ լիցին նոցուն սպանեալ,
 Զառնս և զհալուածս ի յետս ճրզին՝
 զկինս և զզաւակս ի բաց լըրեալ:

Շաար ի Հայոց դայս արարին
 և ոչ միայն զատեալն թողեալ,
 Եւ սո՛րք հաւաստն ուրանային՝
 զանմեզ զարինս Հեղուլ փութալ¹⁵²:

55

Խառնինազանն զունգը խոտաղուծը,
 զոր տեսանօզը ին սարսեալ,
 Զկանայս մանկամբք բարչեն զերի
 և ընդ իւրեանս շըրջեցուցեալ:

1640

Ենկեզեցիս և զվանորայս
 կոխեն, զհալուածս նոցուն ապանեալ,
 Զբազումս ի սուր ածեն անխնայ՝
 զչատոց բրնակս հըրով լուցեալ:

ԶԱնասօլի ոզողեցին
 և զբնակիւն զըշտացուցեալ,
 85բ 60 Զաւանս և զզիւզս կոզապակեցին
 և ի բազարսն առիւ մըտեալ¹⁵³:

Զփաշայսն, որ անգը տիրապեալեն,
 զոմանս սպանեն, ոմանք փախեալ,
 Եւ ի բնակչաց շատ հարկս առնուն՝
 զընդգիմացնայսն ի սուր բաշեալ:

* Ան. Եղբնկով

Վա՛յ Ասորաց յայնժամ նշաւ,
Հաչար եզուկ և զաւրս պատեալ,
Զի եզնն թափառական,
Ճալտրական՝ ջիր՝ Է ի ցան լեալ^տ։

- 65 Ի բնակութեանց Է ի հայրենեաց
յակամայ կամս ևն տարազրեալ,
Հալածին, տարամերմին,
Հարք շատք յորցոցըն բաժանեալ։

1650

Ի զստերաց ճարք զատեցան,
Փնտայք զհարսուներս մոռացեալ,
Ընդ փեթակօք և բնդ տաշտօք
զուտար և ըզդուտօրն ևն ամփոփեալ։

- Ի փախուտան սրք զանեային՝
զբազումս ի ձիւնքս թաթաւեալ,
70 Ի լերինս թափառական՝
քաղց և ծարաւ զհոգիս տունեալ^տ։

Յառազարս Է ի քարանձաւս
անձկութեամբ սովալըլկեալ,
Ի սրբնութեանց Է յաշխատանաց
և յերկիւղէ շունչըն բազեալ։

86m

Միշտ Է իծեալք և թալկացեալք,
Հաշեալք, ճաշեալք, յոցոց հանեալ,
Յանօղք, հընձօղքըն պակասին,
և արմըտիք իողառ ջընշեալ։

- 75 Զի նուազեալք յուժոյ հեծեն,
զհոգք և աւանք թափուր մնացեալ,
Ի քաղաքննր հեռեկէին,
ուր երթային, սովն էր խըստեալ։

4660

Զհաց ի ձեռաց միմեանց խըլին,
ուժովն զանուժն յազթահարեալ,
Զցորեան, զայխրս, որոց կարծեն,
կախեալ ըզտունս և թալտեալ։

Ի սովոյ ճարգիկ՝ մեռան,
և անասնոց թիւք ոչ թուեալ:

80 Այլ թէ ի տունս մեռեալք միայն,
այլ ի փողոցս շունչքն թազեալ:

Գումարք գայլոց ի շէնս մրտին
և գմեռելոց դիւրն կերեալ,
Մարդկան կարիք և ուժք հասեալ,
որ և զնստս ի բաց վարեալ:

Որք սովորեալք, համարեակնայք
և զկենդանիս ես են խրչեալ:

2Ի սանդիայան և յորոցաց
յանկարժ խլեալ, թարչեալ կերեալ:

85 Որք անպատրաստք էին նիրհեալք,
յոտից, ձեռաց խլել թարչեալ,
Ականատեսք մեզ պառամեցին,
որք ի գայլոցն հազիւ ապրեալ:

Չուզիս և զխոցուածքն մեզ ցուցին,
թէ յապսելոյ գայլոց մեացեալ,
Չուզակիցք որք ի փախուստ,
միեն ի ցըրտոյ, սովոյ մեռեալ:

Մինն անճարակ եոյն ազէաի
խուսափելով լինի փախեալ:

90 Այլք յերկիրս յերեմտից
յեզերս փովոց էին դիմեալ:

Մերձ յոսամպոյ թաչումք հասին,
յուսումէլի եկեալ անցեալ,
Կանայք ոմանք զմանկունս զենեն,
ոմն՝ եփեալ, և ոմն հում կերեալ:

Ի ծերպս զիմաց մըտանէին,
ի թարանձարս խուսափեալ,
Թայլ թայլ յառաջ երթալ կամին,
խոս և զալարն ուժ ոչ տուեալ:

95 Յըզի կանայք անկարանան՝
ընդ ծրնընդոցն ի մինս մեացեալ,
Տեարք ևոցուն աղկիկդին,
Յողուն քզդիսն՝ ւ անտի փախեալ:

1650

Յարբայլ քաղում անցամ
սէրասրք զբո՛րս ի մարտ զիմեալ,
Ճէլայիքն՝ յաղթօղջ զբտան՝
զվերայ կկեալսքն կտտորեալ:

Չփօյլփօտայսքն քաղարաց
և քզտիզտարս են քտյանեալ,

100 Չսաննազ պէկի և ըզփաշայս,
զորս կամեցան, եզնն սպանեալ:

Չոնրազարծիցն զոմանս պատմեմ,
ըստ սարասի և այլն յայանեալ,
Ի Քօխաթ՝ Լասան փաշա
չորս փաշայիս պա՛նէլ եքստեալ¹⁰⁷:

Ճէլտլիքն կկեալ մքաին՝
զ՛ամմայն քազարն թալան առեալ¹⁰⁸,
Լամտչն ազպաց զերի առնուն
և զամանս անդ կտտորեալ:

105 Չգաննս և զմանկունս և պա՛նտնչէր
՛ստ սոփոր քարուցն, յոր միշտ միտեալ,
Երկու իրօքըզ զիրացեալ,
սատարացեալ և յըզփացեալ:

1690

Փաշայքն ի բերզն ամրացեալ կան՝
քաղարացոց ուինէլ օգտեալ,
Կին փաշային և սանդիսվք
առ ի փաշայն տեսին ըզգալ:

87բ

Ընդ նանսպար՛ն զարան կացին,
զկինն և զսրդիսն գերի տռեալ,

110 Չօրոց ազային ի ձող հաննն
և փաշային հանդէպ ցուցեալ:

* Ան. Քօխաթ

Իբր՝ շէզկին քս առակնցար,
այս յեզ նըշան, լիք հրժատացեալս,
Անօրէն գործէ գլարիս
յանզըզնարար և ծիծաղեալ:

Սւ Սարի Ահմէտ փաշայն
Սերաստիա եղն զնացեալ,
էլլէզ փաշայն ի բերդն էլնու՝
զուցէ լիցի իւրովք զերծեալ:

115 Սանգուխս 'նզ սարէն բարձրացուցին,
ի մէջ բերդին զօրքնն թափեալ,
Ջզալէ ազայն այն տիգատարօք
կալեալ 'ւ ի բարձր տեղի կախեալ:

1700

Ջվերայ յիշեալ զէլլէզ փաշայն
ի հրեցի թիւհան արկեալ,
Կենդանի զնա խորովէր
և զայլուն պէս պէս եղև տանջեալ:

Այսօրիկ այսպէս վարուք
ի համայն վայրս որք հանդիպեալ,
88ա 120 Մինչև ի մահն Մահմէտի,
յետ քանի ամ ևս ժընացեալ¹⁰⁰:

Տաս 'ւ երկու տարի այսպէս
զատացեալ երկիրդ սպականեալ,
Պատմագրութեան սնով զիրք մի
վասն այսոցիկ եղլ գրեալ¹⁰⁰:

Ջգործան զարարս և զգորութիւնս
և զախարարոցն անաշողեալ
Ջայս համառօտ իբր անցուցի,
միայն զանուանեն ըստարագրեալ:

125 Տորոց բազմոց անդեկացար՝
միայն զանուանեն ի շար եղեալ,
Ջլարքըն շարեսք յիշատակեմք,
որք ևախննաց մեր գլարիս ամեալ:

1710

Սարի Աճձէտ փաշայն կոչեալ
յախորտանօր ապրտամբեալ,
Սարի Ալի փաշայն քնց այն
յախարն արձակ սողակուտեալ:

Մուստաֆա փաշայն Ղարա
Ճակարդ շարեաց և յորդորեալ,
130 Ղարա Ռոզըճին ժրխացաւ,
Եղբայր սորա Հասան սլացեալ:

88ք Չէնճիբ զբառն Ալի փաշայն,
բառն զանճոռնիսրն ցասուցեալ,
Ճանփոյաւ ազլին զինի,
Կիւլուի Աճձէարն փրշացեալ:

Հիսւկին՝ փաշայն Սազի
խիզախեալ յորրրկացեալ,
Քափի պիզձն յերկարանգի
և արկաժիւրն էր զաղբացեալ:

135 Ինճի Ղարան բաւուարացաւ,
Սուրա Սըզճագն յայնացեալ,
Ղապտ Հուսնան էր բարնրացեալ,
Իւլար Ղատին էր խրատացեալ:

1720

Չիլէպի Ղատին Ենեղեալ,
Ղազի Աճձէան անիրանեալ,
Գրզիբ սզլին զտաղայնեալ,
և Հասան սզլին հարբատարեալ:

Ղալէնտէր սզլին Ղուսուս,
Ապտալ Ղասրմըն սաստկացեալ,
140 Քեօւլ Ալֆէրըն փարսուտեալ
և Քէսէթէսըն սրածու լեալ:

Չրպլազըն ժանտ զըժպըհեցեալ
և Քեօր սզլին ժրպըրհացեալ,
Ման սզլին ի Ճարա զիմէ,
Տէլի Ետսիպն գիւայրիկեալ:

Ազանտան Փիրին վառնայ.

Ղորգօր օգլին էր բորբորեայ.

Քեօր Ղայային սիրա քարացեայ.

Կարճաճուսակն անօգօրմեայ:

145 Քիրքճէ Պիլճէն դարանակայ.

Քօփուզի Պօյուկն կատաղեայ.

Քանզրի Քանճաղն անբեղզամեայ.

Ղնայի օգլին էր փրքփրքեայ:

Կեօկ Պարանն կեղծաւորի.

Ղարա Մէյիտն ճրաւալացեայ.

Ղաւպա Ահճէտըն բըշտացեայ*,

և Քիրա Ահճէտն կըտաւարշաեայ:

Չեօփ Կեօփիւրէնն զրեռն բռնայ.

Չայի Երոթանն զօղանացեայ.

150 Քօզ Ղօփարանն փոթորակեայ.

Ազուխանչէրն և խոցոտեայ:

Միքի Պօյուկն անպատկափ.

և Մաթըրէին զսուրըն սրբեայ.

Կին Մուհամէտն զկիւնըն ցուցեայ.

քան զթունաւորս թունաւորեայ:

Կեօրհաէր տաղար տէլիսի

քան զանտառիւսըն դառնացեայ.

Պալարրի գրսա՝ Պօտուս քար.

զոտզատիրտըն զրոզրեայ:

155 Քեօր Մահճուտն և Մեկնազէն

արեան թափել զակըն բացեայ.

Քեօն Ահճէտըն Ննկաճօտ

ծրզմամբ սըրտով անիրաւեայ:

Կիւզէրու Ազթարճէսի.

որ ըզրազուճս բրնազրօսեայ.

Մարթատ Գոզդօսն ամբարըշտի՝

զմարդիկ** ի Ղարս հըրապուրեայ:

1730

1740

89ա

89բ

* Նկ. բըշտացեայ

** Նկ. զմարդիք

Հազ Հիւսէինն սասուածախտար
Ճարզկաց քաղճաց կորուստ հասեալ,
160 ՔաՖիր Մուրատըն հայհոյիչ
Մազուկեցաց վառթար զբռեալ:

Շաղէլուզ Ահմէտ ֆառուլն,
որ պրզձութեամբ իսկ ոչ յազեալ,
Քէփէնէքի ի եայիլ խրլլուան
ուր հանգիպէր, զխաւար ածեալ:

Մէլմուն Չալլաք յափըշաակօզ
քան ըզկապիկն խորամանկեալ,
Մարի Պէհրամն է սասականայր,
զսուրն ի ձեռնէն ի վայր ոչ եղեալ:

165 Մուլի Չաուշըն լախտարարձ
անզադար զալլս ի շար մըզեալ,
Տրապիզոնայ Այի փաշայն
ըզքազում ճարքս լացուցեալ:

Մուստաֆա փաշայն զըրկօզ
սըտասաց 'ւ երզմնագանցեալ,
90ա Եւ Միրլու Ապաըբահման
անմեզ արեանց միշտ ծարաւեալ¹¹¹:

Սորա զըլուխը պէկլէրպէկիք,
սանճազ պէկիք, 'նզ ըլտխօտայան ալլ
170 Ի մէջ սոցա փորը զըտանին
պօլուկ պաշիքըն կուլեցեալ:

Եւ ալլ բազում պօլուկ պաշիք,
որոց բնդղէմ ոչ որ եկեալ,
Ալլ եկեալքն տկարանային,
է բընակիւք ոչինչ օգտեալ:

Ահմէտ խանն, որ յառաջագոյն
կիլանայ տէր էր մեծարեալ,
Երբ Շահ Ապտսն իտո զաշխարհն,
խանն առ հունքեար էր ժամանեալ¹¹²:

175 Ի սոյն ամի երբ ժեռանէր,
որ է սէնէ հազար ութ լնալ¹¹⁵,
Զգանկատ սըրտին արատրերէր,
զպանդիտութեան զսզբս յարմարեալ:

1760

Մազի շէհր խուտ փերիշան
ու ճուտա ուֆթատէլէմ,
Բուզ ու շէպ աէր միհնէթ
ու բէնճ ու ինա ուֆթատէլէմ:

Շուքր նահ քէհնայի շէհր շուտ
խուտ ելքերտէմ անգաման.
180 Լանէրէմ փէս շումա
միտի կէտա ուֆթատէլէմ:

90ր

Ահմէտա էնաէր զերիպի զէմ
մէ խուր աիլ շատպաշ
Մա աէր ին զուրպէթ պէ
թուգտրի խուտա ուֆթատէլէմ¹¹⁵:

Նահ սակս Սէլիմ խանի
ջօղպէկ խաներացն էր էկեալ,
Ի մարտի սղանաւ յայսրմ ամ,
սուրիսուէրան լուեայք բերկրեալ:

185 Զրաղ զէզիրի եկնէր աղայն
բզնենգութիւն ալտպէս առեալ,
Զզղար աղայն իւր կամակցեաց
և արքային զայս փանուցեալ¹¹⁵.

1770

Ընա՛ լ պատճառ երբեմն զժառայս
յառի կանգնեալ և խոռոկեցեալ,
Փորմնա՛ զնա, զմօհրն պահանջէն.
Երբ պահանջեաց, հան և առեալ:

Յճաղ ազայս սիրին զվէզիրն,
մուֆթայն ասնն՝ զմօհրն յնտ տայ:
190 Գնացին զօրօք յարքայի զուս
զնէն ղէն աղա՛ զայս ոմն առեալ:

Արքայն զվէլչիբն առ իւր բերել,
զատունն երբ հսխսնն 'նզ սուլթանն նրաւեալ¹¹⁹,
Ի հէնտան ազա պազչան սպանին,
և երկոքին կողմունք պարտեալ¹²⁰,

92ա

Իսկ Մուհամէտ խան, որ զքօսնայր,
չորս օր միայն Հիանդաջեալ,
Որոյ և բժիշկը զեզօք հասին
և իսկ ոչինչ զօգուտ զբտեալ:

195

Ինն ամօք 'ւ երկու ամսօք
ժամանակօք էր զահակալ,
Երսուն և եօթն ամք ութն ամսօք
կեանք նորա ի զրու հասեալ¹²¹,

1780

Շահզատէ Սուլթան Ահմէտ
նայն ժամ ի զահն եղև բազմեալ,
Որ էր ամաց տասն և վեցից,
հազար տասն 'ւ երկու սէնէն լեալ¹²²,

Երկուց զընդից զօրպարտիբ
մուֆթի և վէլչիբի կանգնեալ,
Երբ ասացին զկեցցէ արքայ,
ամենեքեան զխիլաթ զգնցեալ:

5

Ապա և զդին արաքս բերեն,
յԱյա Սօֆի տարեալ թազեալ,
ՉՍինան փաշա արաք վէլչիբ,
եան զոմանքս փոփոխեալ:

ՉՍէլիմ, զՄահմուտ զեղրարսն իւր
մահազեզօք էր մեռուցեալ,
Եւ ըլՍուլթան Մահմէտի մայրն
ի Հին պալատն իսկ արտօրեալ¹²³:

92բ

Ամէն միայ զընդից սփահաց,
որ վեց պօլուկ կարգաւորեալ,

10

Տասն և Հինգ հազար ոսկօք
արքայն զնոսա էր ըստէկեալ¹²⁴,

1790

Մոյնպէս և ձէնքիչերեաց
առատարաշխ էր ընծենեալ¹²²,
Զճշալէ զաալ Սիւան փաշայն
սէրտար յԱրևելյա առաքեալ:

Եւ ըզվէզիբ Այի փաշայն
սէրտար յԱրևմուտս առաքեալ¹²³,
Մա ըստացաւ խասէք: մի՛
զանունքն Մահփէլըրէր հոյնայ:

- 15 Լազար տասն և հօթին
որ ի Լալպայ սէրտարն էլեալ¹²⁴,
Լուր լինէր սակս ճէլալեաց,
Յէ կըրկին ևն միարանեալ:

Ճանփոյաւ օղլին իրովք
ի Քարաման զոճիրս զործեալ¹²⁵,
Ընց Ղալկեալըր օղլտն լուեն՝
ի Քարաման երկրէ էլեալ:

- ԶԱլպրասան սապատակեն
և զԹիւրքմանաց վրտնսն ապահալ,
20 Ըզսէրտարին զալուսա լուան,
մինչ ի Կեօկուս էղեն հասեալ:

1890

- 93ա Սէրտարն Մըսրայ, Մամայ զօրօք,
իւրովք զընդօքըն պատրաստեալ,
Երբ անցին զչուրըն ճի՛ւան,
հրտն շօրպաճիս առաքեալ:

Ճէլալիք տասն և լորս անդ
ուրոյն ուրոյն զգտնողս վառեալ¹²⁶,
Երկից անգամ որք զՍմանցիս
կտտրեցին և հալածեալ:

- 25 Բազում աւուրքք բախումն լինէր,
և պատերազմըն սասակացեալ,
Արքունիք յաղթահարեն
և ըզբանակարն կողոպտեալ:

Ճէլալիք յետքս զասեան,
որոց ըզհեա փաշայս հասեալ,
Սև թաթար խանն լինի թային՝
գերեալ զնոսս և կոտորեալ:

Մինչ ի Պարս փախեան նորա,
երբ յԵրևան ևզնն մըտեալ,
30 Էմիր Կիսնէ խանին առնն,
թէ՛ սեահինն անք եմք հնազանդեալս:

1810

Սև նորա սոս սոգորութեան
խաշամէտի են ասացեալ,
Սև զըրէ արզա շահին՝
«Պարտիկ լինին և զու ընկալս»:

93բ

Սերտար էրբէմն ի Կեսարիա
այն յազթութեամբ իրրն զարձեալ,
չուր եհաս, թէ թովիլի
ևզքայրն և թէհեան կատաղեալ»:

35 Վեց հազար անձամբք զինին
և զԳիր քաղաքնն թալանեալ
Սև ըզթիրքմանսն կոզուպենն
և ուր հասինն, զունք ածեալ:

Իսկ վէզիրն հասեալ նոցա,
և ճէլալիքն ծանեալ կանգնեալ,
Երկիցս անգամ բախեալք ի մարա,
երկոց կոզմտեց անզ կոտորեալ:

Գարձեալ երկից՝ և երկց անգամ
ի մարտ գիծեալք և քաշտեալ,

40 Արքունիք յազթոզ զքտան
զոմանս նոցա նոք քրտամք ածեալ»:

1820

Երբ յուս զայս թագաւորն,
մեծամեծաց զխիլաթ լըղեալ,
Սև սէրտարն Մուրատ փաշա
լիստամպուլ լինէք զարձեալ:

Զորահարիւր կըտոր պայրազ,
զորս ի ճէլաշեանցն էր առեալ,
Զայնք ամենայն ի գլուխ ի վայր
բառանն և ի պալատ մըտեալ:

94ա 45 Ամէն մի պայրազի վերայ
զանուանս ճէլաշեանցն ևն զըրեալ¹⁰⁰,
Երբ առ արքայն եմուտ վէշիբն,
Խլաթուք սիրով յոյժ մեծարեալ¹⁰¹:

Սամանցոց իշխանութիւնք՝
Խուաղմըլ շէրամէլն կռչեալ,
Համայն սոցուն արքայք
չորժամ ի գահ նորս նըստեալ:

Հոփեալ օրթուօին,
որ ծածկոց է վերայ արկեալ:

50 Բայց սուկայն զայն մինչն ցարդ
ի յԹգիպտոս լինէր զործեալ:

Եւ 'առ աւուրց պայմանի հասելոյ,
յԹգիպտոսէ ի Քեալ յղեալ,
Ինչ հըրաման Թագաւորին
այն պատճառէ վարկեալ հարկեալ:

Քէ՛ շի գահ արքունեաց իմ
ի գործօղաց լիցի զործեալ

Եւ աստուատ առարկոցիչ,
զոր անյապազ՝ զայն կատարեալ:

55 Եւ այլ իմն նորգութեան
ըզնիթս և զզարդս պատրաստեալ,
Ի հազար տան և ութիս
հուստարմովք զայնս ողարկեալ¹⁰²:

94բ Քագաւոր ի բերկրութեան
ի Ստալրօսի պազլան նըստեալ,
Աւեանն անց Կախարարք,
Քէ՛ յՔնզ արու որդի ծընեալ¹⁰³:

* 25ն. անպազ

Զորոյ անան Մուրատ կոչէ,
այն, որ շորորոյ կտիտեաց զբաւեայ:

- 60 Սա՛, որ զքնաց էառ զՊաղատա,
կրկորոզն Սուլթան Ահմէտի լեայ⁵⁵⁵:

1840

Հազար և տասն և ինն սէնէ⁵⁵⁴
զՄուրատ փաշա սէրաար շրդեայ:
Իսկ ի լըսնէ Շահ Ապասին
մինչ ի Քազըզէզ կկեայ Հասեայ:

Եւ ոչ եզն յանգիմանի,
քանզի կըմնոն էր մերնեցեայ:
Եւ զէզիքն յԱմիթ զանեայր՝
Շահ Ապասին թուզթ առաքեայ:

- 65 Եւ Շահ Ապան պատասխանի
կորա թըզթոյն էր առաքեայ⁵⁵⁶:
Այսպէս զմիմեանս ոչորէին,
կամ պատրանօք զօր անցուցեայ⁵⁵⁷:

Եւ մինչդեռ արքայն Ահմէտ
Տաութ՝ փաշա պարաւէզ երստեայ:
ԶՔեապէի օրթուն ձեկ
խորհին անզէն, զոր կոր զործեայ:

95ա

Արու որդի ծընա, ասեն,
Սուլթան Սէլիմ զայն անուանեայ:

- 70 Եւ զՔէրիմէ փորք զուար իւր
Նասրֆ փաշին էր քեպինեայ:

1850

Ընդ յուսրս իւր խընդութեան
Ֆէրման հիւժայուն արարեայ:
Զի հանդէպ թօփսանէի
ըզլուր բերել, ազրիւր շինեայ:

Ըզմիզապրն Քեապէին
առխտակ յոսկոյ եզնն շինեայ:
Երկուհարիւր քրսան և եօթն
զէլմաս ակունսն բնդիւզեայ:

* Ձեռ. Տաուտ

75 Ամէն մի իբր զհայելիս,
Նոյ որ ի բուրբաբն փայլփայլեալ,
Քէզընայ անուն զմարգարիա մի,
որ իբր զաստեղ ժականուանեալ,

Ի միշի գայն զընէին
և ի լըբման Քեայել յըզեալ,
նոյնպէս զծածկոցքն, զոր ասի,
ամի ամի էր առարեալ¹⁷¹,

Զպատնաս շարեաց զինի սղով
սուզ պատնառն, որ ցնա յիշեալ,

80 Վընասուցն և շարութեան
նրկատեցին և հրամայեալ:

1860

93բ

Մուշտղա և էմանէթ,
և թէ որքան այլ զբամ եկեալ,
Ըզկեօմբուկն և այլ կէլուրս
ու հոգային ՚ւ ի բաց բարձեալ:

Մէմալիթի Իսլամիէ
զինի Նոյ ցրա՝ մի երևեալ,
Կոտորեն զբըզուզս ֆուլովթ
և աւարէ զծախօզան առեալ:

85 Գալայ աշըբ կիպի
վիրան իթաիլեր մէյիտանէի,
Պիվէֆալեր ահարնէ
սեօհաէրաիլեր փէյմանէի¹⁷²,

Ընդ աուրս և բնծալիւք
Ֆիլամէնկէ ղեոպան եկեալ,
Ի պարաւզն յնսկիւտարոյ
թապաւորին զբազպան պազեալ¹⁷³,

Եւ ի պարաւզ Իստավթուի
մէսնիտ շինել էր հրամայեալ,

90 Ուր զաուրբս քառասուն
անդ ի շինումն էր նա զբունեալ¹⁷⁴,

1870

* Չև, սրով

Հազար քցտան և մէկն
Նասրէֆ փաշան վէզիր եղեալ¹⁰¹,
Շահ Ապան զեսպան յբղէ
առ թագաւորն անապարեալ¹⁰²,

96ա

Յետ աւարց հրաման եղև,
որ արքային հանդէպ եկեալ,
Ուր զնամակըն, զոր ընթերցան,
արքային յայն ոչ արտրմեալ:

95 Որոյ զինչ և խօսեցան,
զեսպանն խօսել ո՛չ կարացեալ,
Վէզիրն ասաց. «Ձեռմանակի
զՍուլթան Սուլէյմանինն հանեալ:

Թէ նո Շահ Քահմաս զառեալն պայման
և զկուպարացն, որք են զրեցեալ,
Խօսք ընդ մէջ մեր եզերեսցի
և զուխտս նոցա յիջուք հաստեալս¹⁰³,

Ձկընի աւարց հրաման լինի՝
յար զի տուն արքայի նա գալ,

100 Ուր արքայի գողտեցըս պագէ
որոյ զխիւայն արդ զգեցուցեալ:

1880

Եւ հրամայէ՝ ըստ օրինի
զնամակ Պարսից շահին գրեալ,

Եւ ընդ կարնոյ պէկլէրպէկոսյ
զզեսպանն զընեն՝ «ուզեորեալ¹⁰⁴,

Եւ զհանգամանս ստորադրելոյ,
ըզկուպարից զուխտ նորոգեալ,

Ի յաւուշիցն, որ մականսւամբ՝
Ինչիւս Մուսաաֆա կոչեալ,

96բ

105 Առ շահն երթայ Մընայ,
նո որ ոչ լինէր բանն եզրացեալ,
Ընդ Նասրէֆի վէզիրութեան
իրբու, ասեն, ինչ անդորրեալ:

Սկսաւ նաորքն գոռոզանալ,
ընց նախարարս խոժոռանալ*,
Ըզմարզելուզս զփառքուս պահէր,
որք զմեծամեծս լեզուագարնալ:

- Եւ փոփոխէր զտեարս մանտուղից՝
անբղզամեալ՝ ւ ազահացեալ,
110 "Նց թագաւորն եպերանօք"
երբեմն ծաղու զգործ իւր ազգեալ:

1890

Նախարարք ֆէթվա առին,
տան արքային յիշնջուցեալ,
Որ ետ ֆէրման եղնէր ազին՝
յարկ վէղիբին յանկարծ հասեալ:

Ուր խեղզեցին ըստ արժանոցն,
զՄահմէտ փաշայն վէղիբ առեալ¹⁰⁵,
Որ արքային և սա փեայ
և զայմախամ երբեմն եզեալ:

- 115 Յէարէնէ արքայն երթալ
և զՍէլիմին վառըն վառեալ,
Սուլթան Մուրատին Երրորդում
զըստերս հօթնակ¹⁰⁶ էր ժընացեալ:

97

Չամէն մին փաշի միոյ
կարգել արքայն էր հրամայեալ,
Մնաւ շահաւառէ մի արքային,
զոր Հիւսէին է անուանեալ:

Կըրկին անգամ զեալիլ փաշա
մեծ գարիտան ծովու կարգեալ¹⁰⁷,

- 120 Ընդդէմ նաւուց իշխանութեանց
սմանց Ծառնկաց հանդիսացեալ¹⁰⁸,

1900

եալիլ փաշայն էր գարիտան,
ամի ամի ի ծով ելեալ,

* Ձև. խոժոռանալ

** Ձև. եպարանօք

*** Ձև. է ազ

Չհարիւր անձինս կրթեմն գերեաց՝
ընդ Մալթէզցոց՝ պատերազմեալ:

Չերկու նաւս այրեաց նոցա,
զոր Մալթացիք կամաւ շառեալ,
Արքայի զիրս ազգեցին՝
վերայ կղզոյն գընալ հարկեալ:

125 Ի միւս ամի վառեալ սրտիւք,
գինուք, զօրօք, նաւուք կընալ,
Փոքր փոքր զուհւս զողանան
մինչ ի կղզին Մալթա հասեալ:

Եւ յամէն մի նաւուց զմարդ մի
ի գիշերի արտաքս հանեալ՝
Լըրաեսն զվայրիցն և զուհւն
ի գարիտանն անդրադառնալ:

97բ

Ուր ամէն մըղտնի տեղօշ
Ֆուանկք զպուրճ մի էին շինեալ,

130 Զտանիկս անսին պուրճից պահնորդք,
պրնէ ի պուրճ զժուխ հրոյ ցուցեալ:

1910

Մինչ եհաս ի կլայն Մալթա,
որք և զգինուորս վառեալ կանգնեալ,
Հեաեակ և ձիաորք
քիւրաւորք անդուստ էլեալ:

Նոք որ և Տանիկք նապաղեցան,
վարեն՝ մինչև ի կլայն հասեալ:

Մեծ մարտ անդ լինելով
երկուց կողմանց են գէշ անկեալ:

135 Կրանգուն անուն գրլխաւոր մի
երկու որդո՞վք, բազմօք անկեալ,
Չարտորայսն և այրեցին
և զպարտէզօրն կոտորեալ:

• Ձև. Մալթէզցոց

Զմարզս անասնօր ևօցա բրչեն,
զառնան ի ծառս և խրնդացեալ
Եւ հաւուք զան բուրբին՝
Հանդէպ կլայի համայն կանգնեալ:

145 Խորհէին և խոկային՝
զկրլայն Մայթա ստան Շնարեալ,
Ելնիչէրիբրն լէզնատօք
ի զուրս կամին խխսս ընթանալ:

1920

98ա

Մանասաբրէն զմեծամեծ թօփս
արագ արագ ցՏաճիկս կղեալ,
Որք անց ևս ոչ հանդուրժեն,
բզնաւս յետս յետս բարշեալ փախեալ¹⁰⁰:

Հնդ սոյն եղանակի
Մանեացոց ազգն՝ ազքստամբեալ,
150 Որք ի Մտայու տազքստան
Անհաւուարն Հոռոմ ընակեալ¹⁰¹:

Քանիցս անգամ յարքունուստ զօրք
անց արձակին, բայց կտտորեալ,
Երբեմն հեստի, երբեմն հնաչանդ,
որոց լուր յարքունիս հասեալ:

Գարխաանն ծովու կողմամբ
վերայ նոցա երթալ հարկեալ,
Ասլան փաշա սէրտար կարգի,
սանճազ պէկտօք անց զետեղեալ:

155 Դնդ բռամբ ասեալ ի նոցանէ,
զամանս նոցուն անց կտտորեալ,
Որք զիր ՚ւ ժարդ լրդեն ծրախ
զհարկս ըստ Հրնոյն հնազանդին տալ¹⁰²,

1930

Եւ ի Սեաւ ծով ազգ Ղազախաց
զժողեղերայսն կտխեալ ապռեալ,
Մինչ ի Սինոպ քաղաք հմուս՝
զմարդիկ^{**} և զիեշսրն կողսօտեալ¹⁰³,

* Ձեռ. ազգն կրկնված

** Ձեռ. ժարդիք

Շաղշագի Իպրահիմ փաշա,
 որ ի Սեաւ ժող պահետոյ մնացեալ,
 160 Եր թաթարաց զիրն այն ազդէ,
 երբ ի կողմ ինչ Ղազախք ելեալ:

Թաթարք Հասին, ժարահան ՚նոյ իրնարս,
 յերկուց կողմանց կոտորումն լեալ,
 Զքրսան Ղազախս ըզհետ* բերին,
 զորս ի տիւան են զխաաեակ¹⁷²:

Յարջայլն փաշա կարզի՝
 զՅզի կրլայն նոր նորոզեալ,
 Զսմանս և զկլայս նոյն կուպարիցըն
 Ղազախաց ամբացուցեալ:

165 Ման օղլին ի կերանան
 լերանց Տուրկոցն էր իշխանցեալ,
 Ըստ ուխտին իր ի Ֆէթիհիցն
 զրնժայսն արզել արդ ընդզրզեալ:

1940

Հաղար քան և մէկ սէնէիս
 զիր հրամանի արքայն յրզեալ,
 Ոմանք փաշայք տեղքը Հասին,
 Շամայ փաշայն սերասբէր լեալ¹⁷³:

Իսկ Տուրկիք յանցրս լերանցն
 և ի կրլայսն զզօրսն տարաժեալ՝

170 Եւ ի վերայ Յամանցոց գան,
 և պատերազմըն սաստկացեալ:

Բայց Հաֆիզ Ահմէա փաշայն
 զսմանս կրլայս այնց պաշարեալ,
 Անձնատուրք սմանք եզեն,
 յերկուց կողմանցըն կոտորեալ:

Իզէլտին այնց զօրացուիս
 հինգ հարիւրով էր զըլխատեալ,

Ման օղլին ի նաւ հմուտ,
 ի Ծաանկս փախեալ, յորս գլոյս եզեալ¹⁷⁴:

* նախայն գրել է ի Հեա, ապա լուսանցում սրբագրել ըզհետ:

175 Հանճաւ զմիտս Յուանկաց*,
որք հինգ նստու զօրօք նկնալ,
Եւ Հանին զթօփս ի ցամաք.
Տարզիքն լիբանց յօգնել իշխալ:

1950

Փաշայք լուան, յեզեր ծովու
զօրօք իբրևանց վերայ Հասեալ,
Տարզիքն փախեան անդր ի լիբինս,
և Յրուանկ* նաք յետքս զարձնալ:

էմիր Շէրիֆէլլաին և ոճն
լորս Հազարաւ ի ժարա կանգնեալ,

180 Եօթն ժամ նոյ իրեարս բախեան,
Եօթնհարիւր Տարզիք անկնալ:

Եւ ի Ռում յանուն վայրում
յայզն Յամանցիք վերայ լըցնալ,
ԶՇէրիֆէլլաին կառափնատեն՝
իրեն զհազար Տարզիս շարդնալ:

99բ

Հուր բորբոքեն ի բնակութիւնս
և զմտեսն կչայս նոցա անեալ,
Իսկ Ման օղլոյ ժիւս կզբայրն,
էմիր Ինուան էր անուանեալ:

185 Հինգ Հազարաւ թուֆէնկարա
Պանպառ կըլլայի ներքոյ վառեալ,
Յամանցիք անդր ընթացան
և բզնտա տկարացուցնալ:

1960

Այսպէս զամս ըջուան 'ւ երկու
բնոց նոյն երկիր պատերազմեալ,
Երբեմն ուխտեն զհնազանգութիւն,
երբեմն զունոց զունոց խաղմ տրարեալ:

Մինչ 'ստ անաշնոցն զուխտ Հաստատեն,
առ Յամանցիս յառէլ զիշխալ

190 Եւ զընծալն, որ ամ յամէ,
առ արքունիս յար ազերօնալ:

* Յեռ. Յուանկաց

** Յեռ. Յուանկ

Տնտ և սպանման նոյն նասուֆին,
որ կրկու ամ զնոզու անցեալ,
Ըստ նասուֆի ուխտադրութեան
ևս ի Պարսից բնծայն շեկեալ¹⁹¹։

Ընդ որ արքայն սաստիկ յիշէ,
զզէզիք Մուհամէտըն հարկեալ,
Եւ զզնաց մինչ ի Հալապ՝
զորքս բազումքս զամարեալ¹⁹²։

100ա195 նան զՂարս բազաք շինեն,
ի պահպանումն զօրս ոնդ ամեալ,
Հասին ի գաշտն և Բէվանու
և զհազ կուտիչին պատրաստեալ։

1970

Ի ցերեկի կրք զհող թըշեն,
ըզհոգն ի ցայգ ի ներքս բարշեալ,
Եւ քսան ասորքք չաա ժնժին
և անսգուս էին խնդեալ։

Շինեն Յամանցիք թապիւլ
և մեծ թափօզք զայն ժակոտեալ,

200 Ի ծակոտեալ տեղոց հնարուք
բազում կողմանց ի ներքս վաղեալ։

Սուտերամերկքըն Յամանցիք,
սերաւնկէտիք ի ժա՛ զիմեալ,

Թուֆէնկէնաազ Մազընտարանք
սուրխիսէրանքըն նակոտեալ։

Ուր բազումք կուտրեցան,
եւնիւլէրոց աղայն տեկեալ,
Եւ խոցեալ Քիւրքնէ Պիւմէզն,
և ալլքն անդուստ յիարս փախեալ¹⁹³։

205 Իսկ Թէրէլի Մա՛մէտ փաշա
Վանայ պէկէրպէլիկ էր լեալ,
Մա գարաուլ քնց սահմանօք
Պարսից և Յամանցոց պահնորդեալ։

1980

Անդ շորս խան քազում զորօր
 Ի պօղպօղ* մի գարան կացեալ⁶⁰,
 Օսմանցիք ծանկալ զիտա
 Իրք թղթեզու վերայ հասեալ:

Զհօգար անձինս նոցա սպանեն
 և զհինգհարիւր լեզու առեալ,

210 Շուն ընդ թուրք և զաթ լիբիսն
 Ի զիշերի զհօր բարբօրեալ⁶¹:

Ի Քէզան շատ մէթէրիս
 շինեն և զպարս ինչ աներեալ.
 Քառասուն և շորս որ մարտ առնեն**
 և յաղթ մի ոչ ներգործեալ⁶²:

Շատ թօփից, որ ոչ մընաց,
 և եզանակն աշնան մերձեալ,
 Տես գառնան իրք համազել՝,
 Ի Սողանի կայլան անցեալ:

215 Անհամար անձինք մեռան,
 սէրտարն լինէր լեզուազարեալ⁶³,
 Նուեալ արքայն ընկէց զվէզիբն,
 զեալիլ փաշայն վէզիբ առեալ⁶⁴:

1920

Կալիլ փաշայն սէրտար եզն,
 զընաց յնմիթ, եզն ձմերեալ,
 Ճանպէղ Կիրայ խան Ի Պարս անց՝
 զՔանձակ և զՆախչուան կօխեալ:

101ա Եւ ի սահմանսն Զուղայու
 արքայ կամօք յախին զնացեալ,

220 Յորոց եհան երսուն հազար
 անձինս զերի զհամճոյսն առեալ:

Ան վէզիբն գառնայր յնմիթ,
 վէզիբն նոց առայ նրժա ելեալ,
 Ում խիլաթս զգեցուցանէ
 յարքայէն և յինքննէ*** այլ:

* Ան. պօղպօղ

** Ասփոսպեա գրել է եզեալ, ապա արագրել առնեն:

*** Ան. յինքննէ

Իսկ արքայն, որ լէտրէնու
ի Հատամոցոյ լինէր զարձեակ,
Զի ն՞ սմանք ի սուլազիցն
՝ և ի փէլիկիցն ՝ և ալլք ձանձրացեալ²⁶։

225 Զի անձրեք առատացան,
և տիղմք բաճիցքն թաւացեալ,
Մէջ Սիլիփոյ և Զուլուի
ոմանք ի տիղմքս ձըխեցեալ։

2060

Զօրք և զօրագլխութիւնք Համայն
ըստ օրինի կարգաւորեալ
եւ զալայ մեծ արարին՝
ի Քէրտաւանէ պաղլան իջեալ²⁷։

Գարձն արքայի և լէտրէնու
Մահմէտ Կիրայ խան ար՛ն Հասեալ²⁸։

230 Եւ զըրտանին երբ Հանզէպ զայր,
զայն արքային են ծանուցեալ։

101բ

Ղափուճի²⁹ պաշիք երկուք
՝ նոց առաջ խանին են ողարկեալ,
Որք զերկուց բազկոց կալնուճ
և առ արքայն այնպէս մտածեալ³⁰։

Մերձեցաւ զժայր բազղականին,
Համբուրէր և յետս յետս շոգեալ,
Եւ բզխիլաթն անոց բզգնցոյց,
և շքեղութեամբ ի գուրս ելեալ³¹։

235 Իստամոցոյ եմուտ արքայն,
լիւր նոր նամին կամիւր զընալ,
Զօր եօթն ամօք շինեալ էին,
որ լնթ մէլլտան լինի հիմնեալ³²։

2010

• Յն. 26
** Յն. ձանձրացեալ
*** Յն. զարտճի
**** Յն. հիմնեալ

Երբ առաջին, թէ՛ թրճեցաւ
զկուսողջայուն ի դուռն կախել զնալ,
Հանդէպ ճամուռն զօթազա կազմեն,
և թահգիշա՛ն անզ բարձրացեալ:

Համայն ուղեմա բողաքին
և էրբեանի տէ՛ղէլէթն խըմբեալ,
240 Եւ այանի սատէթ պարաստ՝
'ստ կարգի պատուոյ տաղաւորեալ:

Եւ համայնք ի ներքս մըտին
և շարքայէ զխիւաթ զգնցնալ,
Հազարաց շափու արանց
զկապալս և զսօֆըս զիր արկնալ:

102^ա Եւքումբք յօթաղ արքային գտն,
երկնով երկրպագեալ,
Նախ զէջիրն զուղէրայիւք
ըզշեորհուոր նըմա ասցեալ:

245 Եւ մուֆթին՝ զուզաթ զնշովք,
Նախարարք, որք կարգ կարգ մըտեալ,
Ուր տեսին մուկէ՛ղզուզք
զերկ շահզաաւսն ընթեր կանգնեալ⁶⁷:

2020

Յեա ամաց, որ զուլլաուտէ
կոշեալ ամսոյն մուարն հասեալ⁶⁸,
Ախաացեալ թաղաւորին
և ոչ ուստեք զգնզքն գտեալ:

Ձի բրժիշկք շատ հնարեցան
և ոչ իրօք մի ներգործեալ,
250 Ձի և խրստեալ օր ըստ օրէ
ի բտան՝ ւ երկքն ամսոյն հասեալ:

Մեռանէր սուլթան Ահմէտ՝
մեծաւ բախախի զանուն ստացեալ
Եւ եթող զերիսն որդիս՝
զՅաման, զՄուրատ, զԻպրահիմն այլ:

⁶⁷ Եւ. մուֆթին

Նահապետից փոքր լինելոյ
 զՄուսաֆա խան յոթոս հզնայ,
 Եւ գահահիսա վերայ նորա
 նախարարն զայն արժան տեսայ⁶⁷¹:

Ըստ որինի ժողովելով
 ընց մուֆթոյն⁶⁷², որ էսէա կուեայ,
 Գայժագամ Մուհամէտ փաշա
 զարքայն ի գահն են մեծարեայ:

2030

5 Ապ ի չամխարն սելաթինս
 մազինք սկրսան զսէլան, ձայնեայ⁶⁷³,
 Եւ մունեաթից ի ասագերդք
 ի քարտզել բաժանորդեայ:

Եւ ապ⁶⁷⁴ զԱճճէտ խանի
 զգին ի ներքուստ արտարս հանեայ,
 Երոյ մուֆթին զիմամութիւն
 ճէնազէին ոչնձ արարեայ:

Եւ վէրիքք ն նախարարք
 հեռակ ըզկնի էրթեայ

10 Եւ ի ճամին, զոր նոր շինեաց,
 տարան խրճբիւք՝ անզքք թագեայ⁶⁷⁵:

Սուլթան Մուսաֆայն էրք նշտեայ,
 եզրայք Աճճէտի ասացեայ,
 Սա ի բընէ էք անհանեար,
 պակասամիտ այք երևեայ:

104ա

Զաշխարհական գործն ոչ զիտէք,
 զարքունականն իօկ ոչ ծանեայ,
 Ի ժոզս ձրկանց զսոկի որփուէք՝
 տեսչէ, թէ ձուկք լիցին կերեայ:

2040

15 Եւ ի գրնայ զճանապարհայն
 սոկեայ, զարծաթ տարաճապղտայ,
 Այս իր իրեն աշխարհ՝ ետես,
 զէութենէ նորա ծանեայ:

* Էն. Տաֆղաճ

Մահփէյքէր կրնն Ահմէտի
որ ըստ որէ դալլս թելագրեալ,
Որոյ կամացն հեանեցան
որք յարքունիս և որք արտաքս լեալ:

Տարբլասաւ ազասին,
որ Մուստաֆա ազայն կոչեալ,

20 Մուհամէտ փաշայն, որ
'ստ ժամանակին գայժազամ լեալ:

Սանուցանեն միշտ մուֆթին,
սլաւ չէ, առնն, այսպէս ժընալ,

Յո մի յառաջ հրնարեսցուք,
զի մի՛ ալլես բարբըն հաստեալ:

Խորհուրդ առին, զի 'նց արշալույսն
համայնք ի Կիւստի խըմրեալ,

Գրգլար ազայն զընաց ի յարկն,
որ Սուլթան Մուստաֆայն նըստեալ:

2050

104բ 25 Զգուսն ի զնրայ ոմրափակեաց,
որ նըստած յարկն յարգելս մնացեալ
Յո ոմսօք և տասն աւուրքք
Մուստաֆա խան ի գահն նըստեան¹⁷¹:

Եւ զգահն արտաքս բարձրացուցին,
զգրգլար ազայն ի ներքս մուփեալ
Ըզմէժ որդի Ահմէտ խանի,
որոյ անունն ժաման կոչեալ¹⁷²:

Զոր բերնն առ ժողովեալսն,
ափնն ի գահն և զժուր կըրկնեալ,
Մուստաֆայն ի բազարին
բարձրամայնիւք զայն քարոզեալ:

5 Հազար քրսուն և եթն սէնէն,
տասնեակ ամաց գահակալեալ¹⁷³,
Հուսէնարութեան արժան տեսին՝
զեզեցկութեամբ հարազատեալ:

Հստ օրինի նախնեաց նորա
ըզնոր ալայ մեծ արարեալ,
Եւ յէյուպ Սուլթան նա յուխտ
՝ ւ ի թուր կապել ըսյիւք զնացեալ¹⁷⁶:

2060

Եւ առնէր զբաշխ ճուլուսին
Համայնից, որք զոռմիկս կերեալ,
10 Աս զօրականսն, ուր և կային,
կրկին ոսնկօք էր առարեալ:

106ա

Ժաուր արբային ալայի,
յնօթեակ կըլայն, որ բանտարգեալ
Մէհէմէտ կիրայի խանն
ըզփախըստեան Հարակ զըտեալ:

Որ եհաս լուրս արբային,
ընդ նախարարս, որք և խոսովեալ,
Ջի Հանի սուպաշին ՝ ւ այլք
Ժողով զկընի այնմ փութացեալ:

15 Ոմն և փաշա ընդ ցամաքա՝
ի Ռումէլի խուզել սլացեալ,
Ի Փրավատի երբ մամանեաց,
ընդ գաւառաւն զոր սրտնեալ:

Մուհամէտ կիրայն ՝ նոց Հսփխան,
՝ նոց ծառով միով խոնչեալ, նքստեալ,
Քառիւք զիմօք պաշարեցին
և ի վերայ նորա վազեալ:

2070

Եկնիշէրի մի Հար նեախիւք,
որ ի միջի անկեալ մեռեալ,
20 Եւ այսու գտնեալ ցարբայ,
որոյ զխիլամ ըզգեցուցեալ¹⁷⁷:

Եւ ըզկընի ամսոյ միոյ
նախօրոց յանկարծ կրկիւք շարժեալ¹⁷⁸,
Եւ երկրորդ Հուր տարածիւք,
որով քաղաքամէլէն կիզեալ:

Երբորդ լաւուր օգոստոսի
առաւ անկրեւս տեղացեալ,
'Ի որոս սաստիկի, ահագնագին,
ուստի երկիրըս զըզրոցեալ:

25 Եւ կայծակունք անհրեարիեք,
լորոց բնակիչքս սասանեալ,
Երկու աուրքք 'ւ ետի ցայգիւ,
և անկրեոյն ո՛չ զազարեալ:

ՅԱքսարայ կոչեալ սահմանն
զյարկըս Տաճկաց ի փուլ ածեալ,
Եւ ըզկտո մի երիվարօք
կամըրչալակն հեղեղն վարեալ:

2080

Յիւ սարայի Հայք և Տաճիկք,
մարք ընդ մանկանց ընդ չրով հեղձեալ,
30 Ղասըմ փաշայն տեղ շատ փլանէր,
զերկերիւր մարդ ի ծով վարեալ:

Հազար երսուն՞ թէպիւ լվէլն
մինչ աասն և վեցն ձիւն տեղացեալ¹¹⁹,
Մէջ ցաղաբին և Ղալաթու
ծովն որպէս զգեա էր սառուցեալ¹²⁰:

Չի ձըմեոքն ծանր լինէր,
ընդ բրնակչաց ազքատք նեղեալ,
Չի ի շատ ծամանակաց
անգամ մի այլ այսպէս եղեալ¹²¹:

107ա 35 Տօնախօս ստանացեալ փերթքն
մինչ ի Սեաւ ծով վարեալ թափեալ¹²²,
Եկն եմուս ի Հիւսիսէ՝
յԱրեւելեան պօղպօն կոչեալ:

Ի պօղպօլն փերթքն կըցկըցին,
և համակ ծովքն այս պաղեալ,
Չի մերձ ի Քօփիսանան
երթ 'ւ եկուփիւն հետեկցեալ:

2090

* Ձեռ. նստւն

Չաւուրս բառսուն ալսպէն էկաց,
ապա ճրգեալ, հալեալ, բացեալ,
40 Եւ ապ'ու փորք զօգի առնուն
եկեալ Եսաուցն, յոր ժամանեալ:

Սուլբան Յաման խորոխտանայր
էննիչէրեաց, որ յանզրգեալ,

Ձի խորատիւ հօճային իր
և զըզլար ազալի զըրչեալ:

Քէպտիւ ճամէ եղեալ շքրչէր
և պօտաննօք զնսսա զանեալ

Եւ զմէյխանէս ինքնին կոխէր
'ի ի ըխրէկ տայր 'ի ի ծով արկեալ:

45 Ի պատճառէ Ղազախ ազգին,
որ ամ յամէ զշայգաս հանեալ,
Սեաւ ծովու զեզերս հանուրս
և ըզրնակիչս զերեալ, ենզեալ:

107բ

Սանուցանեն զայս արքայի,
եթէ՛ լէհցոց կամօք այս լեալ,

Յանուն զայրէթ արքայութեան
արքայն Յաման էր սրբամըտեալ:

2100

սերթամբ, առ, յերկիր լէհայ,
զգրուլն ձեւօքս իմ ըսպանեալ:

50 Չպատրաստութիւն մարտին զանչ
մեծաւ սարօք էր հրամայեալ:

Յիշխանութիւնս զիր արձակ՝
զփաշայս և զօրսն՝ նշ իրն կուտեալ,
Ելեալ արքայն և յարքունուտ,
յէտրենով զՏանուխ անցեալ:

Եւ զամենայն զօրս և զինուորս
ընդ առաջ իր անդ անցուցեալ,
Ըստ պատուոյ՝ ՚ի ըստ արժանոյ
ամենեցունց զոտնիկս բաշխեալ:

55 Եւ հրամայէ կամուրջ* կապել,
 ընդ որ փաշայք զալայ ցուցնալ⁶⁶,
 Եւ թագաւորըն բանակօք
 ի Խօթին վայրսն Էզն մերձեալ⁶⁷,
 Եւ ի լեւան մի յանդիմանին՝
 զաս զաս զօլով իշնանեալ,
 Եւ Խօթինոյ ներքոյ լէհցիք
 զթապուր շինեալ և կուռ զառնալ:

2110

108ա

Չարխանիք ծառայք Շամայ
 զօրագրելօք ի մարտ սկսեալ⁶⁸,
 60 Զբառառն, զլիսուն զօղջօ և զզրլուխօ
 ի կողմանէ լէհցօց առնալ:
 Եւ ի թապուրն բազումք քրշին
 և լիզր գետոյն սյատեան բացնալ,
 Եւ Թաթար խանն⁶⁹ ընդ Էզերք գետոյն
 ընդ անտառին շարագասեալ⁷⁰,
 Մինչ ընդ Էրեկս բախեալք յիրարս,
 լէհցիք ներքուստ պատերազմեալ,
 Զթօփ և զթուֆլէնկ արտաւերդեն՝
 զՏանկաց զոմանքս կոտորեալ:

65 Տեղիս տեղիս առնան բացաւ,
 ի մէթէրիս ծառայք մըտեալ
 Երբեմն, որ զթօփսըն լիսս բերեն,
 զօրքն ի շարքս յորժամ դարձեալ,
 Լէհցիք Էլնուն ի թապուրէն՝
 զիբալ Տանկաց առնապօրեալ,
 Նոց բնամք զօրօք ՚ւ երիվարօք
 զթապուր մի անդ շտապով շինեալ:

2120

Պօլուկ խալիփ հասին նոցա՝
 զզազազս զոմանքս կոտորեալ,
 70 Եւ եռ ալայ պայրազս առին,
 և մընացեալքն յետքս փախեալ⁷¹,

* Յն. Եսխապնս գրել է հրօք, ապա լուսանցեցում սբարդել կամուրջ

** Յն. շարագասեալ

Ոճանք Տաճիկք աղբստամբին,
 Ի Լէճոց կողմ անդրբ անցնալ⁷,
 Եւ ըզկրնի սէրտէնկէլտիք
 զՔուրբա գետով զկամուրջ⁸ շինեալ⁹,

Սիլահատար և ազ պայրագ
 գունդք սիփահնոց եղնն վառեալ,
 Քիկնապահք զոյ ելնիւրոց,
 պէկէլրպէկիք ուրոյն երթալ:

75 Եւ Հազար սէրտէնկէլտիք
 վերայ թապուրին ընթացեալ,
 Լէճքիք ակսին զպատրաստութիւն,
 զմեծամեծ թօփս կրակահոսեալ:

Իբր ըզպատուարս պընդագոյնս
 զթապուրս եղնն ամբացուցեալ,
 Բայք Ի կողմանց և թումէլցոց
 վերաքայնն՝ յոյժ շանտեալ:

Փանիցս ըզթապիւլ առին,
 շանիցս Հարիւր և կտտրեալ,

80 Տասն 'ւ երկու փերթ շագաւուզս
 և երկու թեթ սանճազ առեալ:

Հարիւր 'ւ երսուն պայրող զօրօք
 առին և Ի բանակն յերեալ,
 Իբր Հազարաց զանձինս Լէճքիս
 զերնն Տաճիկք և կտտրեալ¹⁰,

Երկրորդ անգամ իւրիշ առնել¹¹,
 որ յարբայլ խիստ Հրամայեալ,
 Իսկ թապուրէն Հրալից նիթովք
 զՏաճիկս Ի յնաքս փախուցեալ:

85 Երրորդ անգամ իւրիշ առնեն
 Ի վերուստ թապուրէն Հնարեալ¹²,
 Ուր քազում պատրաստութեամբ
 քազում զօրօք չեղնն օգտեալ:

* Էն. անգրասեցեալ

** Չեւ. կամուրջ

Զորքորդ անգամ իւրույիշըն¹⁰⁵,
որ արքային Հարկիւ մըզեալ,
Պատուեայ պէկէլըպէկին
Ուսումէի գընդիւք վառեալ¹⁰⁶,

2140

Ընդ տառչ ընթացողացոյ
ընդհանուր զօրք թիկնուպա՛ւ լեալ,
90 Կամեւոյ գպայրազ տընկել
և զՖէթհին* ըզմայն բառեալ:

Լէհցիք Հարին զպէկէլըպէկին,
զՔուֆէնկ ի կուրծա որ անդ անկեալ,
Եւ ամենայն անդէն Հասեալք
ընդ կրունկս եզեն Հազի փախեալ:

Լէհցիք զհէյ հէյ ՚նդ ձայնսն բարձին,
մինչ արքայի յունկն էր Հասեալ,
՝Նդ որս և արքայն յսթազն զառնայր,
ամենեքումքք էր սասանեալ:

109բ 95 ԶՔարամանայ պէկէլըպէկույ
Լէհցիք զօթազն աւար առեալ
Եւ զոմանս գերի վարեն,
՚նդ որ Քայսէրու փաշայն անկեալ:

ԶՏաութ¹⁰⁷ փաշայն վէզիք արար,
ըզՀիւսէին¹⁰⁸ սէրտար կարգեալ¹⁰⁹,
Զփաշայս զոմանըս փոփոխէր
և ըզկամուրջ¹¹⁰ կրրին կուպեալ:

2150

Երևսուն թօփ զգետն անցուցին՝
մէջ թապուրին ձգել Հնարեալ,
100 Իսկ Լէհցիք, որ յեզք զհատն
զթապուրն թողուն ՚, այլ վեր անցեալ:
Զթապուր մի յանտառս կուզմեն
և զըրբշապասն խանտաղ բացեալ:

* Ան. զՖէթհին

105 Ան. զՏաութ

106 Ան. ըզՀիւսէին

107 Ան. ըզկամուրջ

Գողաննի Այի փաշայն
յալնկոյս զետոյն սր պահեորդ լնալ:

Հինգերորդում պահու ըզցայց⁷
Ահի ուժարիւր սըրտապընդեալ,
Երեք ժամաւ մարտ անդ լինէր,
Այի փաշայն ալլովք մեռեալ:

105 Եւ զՊալույ պէկն խոցտոնցին,
ալլք ի բանակն հազիւ փախեալ,
Վէզիբն և Բագաւորն
ըզգորսըն միշտ այնպէս մըղեալ¹⁰⁶:

110 ա Հինգերորդում անգամ իւրիշ,
որք Բազուրին հանդէպ խըմբեալ,
Ի Ահցոց զսմանս առին,
որք լուծ շանիւք արտաքս էլեալ:

2160

Ուր կայր և Քաթար խանն
արքայն եղև զնա խըլաթեալ¹⁰⁷,

110 Վեցերորդում իւրիշ առնել
արքայն զորացն համայնց հարկեալ:

Սէրաէնկէշաիք խիզախէին,
և կեանկիւլլուք վերայ հասեալ,
Յարտաքս էլելոցն ի Ահցոց
իբրև զխեսուն արս են օպոնեալ:

Եւ ոճանք ի շուր հեղեան,
մեծ կոտորումն յայս վայր եղեալ,
Զի շատ մարդ և անասունք
խոցտոնցան և որով անկեալ¹⁰⁸:

115 Հրամայեցաւ վուզարայից⁷
յուսա արքային լիցին խըմբեալ,
Ասէ. «Կամիմ դարձեալ շանիւք
ամենեքումբք լիլիք վառեալ:

Մասախկ իւրիշ առնել հարկ էր
և խոխաարար վերայ հասեալ,

* Ձեռ. ըզքուս

Զախիրը ամբարեւոյնք,
զի ձրմեհրէն առա եմ հաննալս:

2170

110բ

Եւ ժունեակէք զկայն բառնային,
Յէ՛ յՅրատն օր առա ձեր նըստեալս¹⁰⁰,

120 Եւ լէհցիք զխորհուրդ առին,
Վլահու պարսն¹⁰⁰ ի վրան հասեալ:

Յրք յօժարին տալ զեօթին բերդ՝
և զհաշտութեան բանս ձէշ եղեալ,
նոց առաքա Սուլթան Սուլէյմանի
զահեմամէին զօրիստ հաստատեալ¹⁰⁰:

Ընդ որ ձրմեհրն հասանէր
Սուլթան Յաման զօրօքն զարձեալ,
Եւ ծրարեցաւ սիրն բազում
ի սիրտ, բազմաց լիտոյ յայտնեալ:

125 Իսկ զբաւն լէհալ Զիկմունդ
ի աեզոզէն ոչ էր շարժեալ¹⁰⁰,
Բայց որդին Վըլատիսլաւ¹⁰⁰
լիտուստ սերասբէր էր կանգնեալ:

Տառաշնագէմն կըլայն եօթին
ի Պուզաանաց լէհցիք առեալ¹⁰⁰
Եւ դայս նըշան ուխտից եղին՝
զկըլայն Տանկաց իբր վերէ տալ:

2180

ՅԻստամբուլ արքայն եհաս,
ժանր ալայիւք ի ներքս ձըսեալ,

130 Հազար կրտուն և ձէկ սէնէն
զերեք աուրքք տանանմա լեալ¹⁰⁰:

111ա

Իսկ զօրացրն խոցոտեալ
ընդ վայր կարուստն ափսոսեալ,
Ի բերան առեալ խօսին
զհրպարատութեանցրն ձըսմըսեալ:

Պատնաոսք ումաժք նեղին
և նենգութեան ժամու սպասեալ,

Պահ և սահ երաց արքայ,
Եղ որում ցնային ըզվրէժ առնայ:

125 Տեա երից ամսոց արքայ
զպատրաստութիւն համփու հարկեայ,
Տնդիպտոս, Շամ և ի Հալապ
լաուշք և զափունիք լըղեայ:

Զպատրաստութիւն տնշափնչիս
ժողովելով յայնս ամբարեայ,
Եւ զատըրդայրքն կանգնեցան՝
յեղիքս ծովու զկազուտս քաննայ:

2190

Եւ զօթաղ թագաորիս
Եղ զանձու, զոր ինչ էր կամեցեայ
140 Յնակիրտար՝ տնցուցանել,
Նսյնալս և զվրանս իւրայնոցն ալլ:

Գնայն արքայի այնու ստուգէր,
զորքն ի խորհուրդ ևն ժողովեայ,
Ասեն, Վերքայն լուսի միայն,
Հաւի գուոյ կամքքն հաճեայ:

111ք Ալլ կամի զժեզ արամներծել,
սակայն պարտ է՝ զայն մտանայ,
Եւ զտնջութիւն իւր աստ թողույ,
Վնասակար է լուսի յաշխարհ յալլ:

145 Եւ յնթ մէյտան ժողովեցան⁶⁶,
և քնակիքըն յայնս հեռեայ,
Սերք նոցա ասեն, Վոգատմաոս
զրեսչիք՝ ըզհանդամանս ցուցեայ:

Տանին մեկնել առ ի մուֆթին,
մուֆթին մահու արժան զքանայ,
Եւ նկնիչը ազայն դիմէ⁶⁷,
և սիփահոց ազայր հասնայ:

2200

* Ձեռ. թուգուտար

** Ձեռ. դիմել

Իբր Հալածել թղզեւեղեալսն,
յորոց նորա են բարկոծեալ
150 Եւ զտուն Հռեւայի արքային
ն զվճիբրին առպատակեալ¹⁰¹,

Զոր լուա արքայ Յաման
ն զքնթերցողքս¹⁰² ի ներքս կուշեալ,

Երբ զիրացն տեղնկացաւ,
ասէ. «Քնացէ՛ք՝ զօրացն աօցեալ.

ԶՔնապէ զքեալս ի բաց թողի,
բայց զխնդրեալ արա շեմ հոցա տալս:

Եւ այգուցն դարձեալ զինին,
կուշեն զժուՖթին ն զնագրպն ալլ:

112^ա 155 Զպատճառ զօրացրն խրժրելոյ
առաջակայ զժիրոցն Հարցեալ¹⁰³,
Եւ նորա պատասխանեն,
զվքնասակարսն ժի ժի ցուցեալ:

Ասեն. «ԸզՀռեւայ արքային
ն զըզլար արային յուզեալ,

Սորա են զարքայն զբրդողք
ի եօթինու մարտի շարժեալ:

Եւ վճիբրին մանկունք նետի
զմանկունս զմմաւս մեր խոցրտնալ,

160 Եւ տէՖթէրտարն¹⁰⁴ զուլուֆէ մեր
ցած բստակ էր միշտ տունալ:

Պայմուզամն ն էլնչէր արալն¹⁰⁵
զմեզ արքային շարտխօտեալ,

Ըզբազմաց մեր սանկիս Հատին
ն յամտոնն զվագրիֆէն տալս:

Երբ ժանուցին զայս ամենայն,
արքայն ասէր. «Ոչ կամիմ տալ,

Նախ թղզեղ փութով զքնշեմ
՝ ւ ապա զնոսա իմ կտտորեալս:

165 Յարտարուտ զբրդին, խօսին,
դարձեալ արքայն ունկն ոչ կաշեալ,
Սւ արտարոյ խրճբեալք ծանեան,
եթէ արքայ ոչ անսացեալ:

113բ Որք զիմեն առհասարակ՝
Նոյ մէջ պալատում զթուֆէկ ձրզեալ,
Ե՞րատատանաւ զշարեաց պատճառս
Ի բէն խընդրեմքս ազազակեալ:

2220

Սւ երկրորդում զբանէն մըտին¹¹²,
Ե ոչ աշուտ պատասխանեալ,
170 Ուր տեսին զգաստ դատարարաց,
որք արքային կոյժամք նըստեալ:

Նոքա յաճէ պատասխանեն,
Թէ՞ Ե՞րուք ձեզէն չիք խօսեցեալօ,
Իօկ յերրորդում զբանէն մըտին,
դարձեալ զնոյնս բանօ ձաշինկ զոշեալ:

Սրք տեսին, թէ շօղտեցան,
զՄուստաֆա խան խընդրել ըսկսեալ¹¹³,
Յամենայն յարկս արքունեաց
զունդ զունդ երբ զօրքնն հազազեալ:

175 Ի հարկմոյ՝ կողմըն ծանեան¹¹⁴,
որ ի խուց մի կայր արզիւնեալ,
Ձշուան ի ներքուտ փակեալ զբտին
Ե բանալոյ զհնար որունեալ:

Ուր գոչին¹¹⁵ քարձրաձայնի,
ԵՂՄուլլան Մուստաֆայն մեր խընդրեալօ
Ի ներքուտ զնուազ ձաշն լուան՝
ԵՄուլլան Մուստաֆայն աստ է լեալօ:

2230

113ա Փայտատուք զկամարն ծակեն
Ե լուանօք ի վայր իջեալ,

180 Սւ տեսին զարքայն տրկար,
ուս զկէր Ե զշուր յայն պահ տուեալ:

* Ձեռ. հարամոյ

** Ձեռ. գոչին

Ի բաղկաց կայեալ հանին
և ի մուֆթու ձին հետուցեալ
Եւ ի արկար գուռ յակի
յարդի ստայն զնա վայր եղեալ:

Իսկ յորժամ Սուլթան Յաման
դայս ամենայն ստուգիւ թանեալ,
Ի հարկմն կմուս շտապով
և պոստաննոցն հրաման յըղեալ:

185 Ըզզըզլար աղայն կսլէ
և զՏիլազէր գաշայն բերեալ¹¹¹,
Զերկոսին արտաքս եհան
և առ զումարսն էր առարեալ:

Զորս սքրածեալ յօշատեցին
և յԱթ մէլտան զոսկերսն արկեալ,
Եւ ուղեմայրն ասնն զցօրսն,
Թէ՛ «Զխընգրելիսդ արքայ տունալ:

2240

Եւ զայլ ետըն, զորս զքտանէ,
Կրաշխատոր մեր՝ զորս ձեզ տալս:
190 Զօրքըն նոցա հուհում ասեան,
Թէ՛ «Ըզզըզլաթ եղիք կարգալ:

113բ Մուֆթին ասէ. «Մինչդեռ ի գահն
Սուլթան Յաման է արդ նըստեալ,
Զէ պարտ այլում պէլաթ՝ առնելս,
բոս այսմ ազմուկըն¹¹² բարձրացեալ:

Ուղեմայից զօրքըն սաստկիւ
յայնժամ զպէլաթն¹¹³ կտուն կարգալ,
Եւ մունեաթիկը բարեղեցին՝
«Մուստաֆա խան ի գահն նըստեալս:

195 Եւ զՄուստաֆայն առեալ տարան
յէսկի սարայն և պահպանեալ,

* Ձեռ. պէլաթ

** Ձեռ. ողմուկըն

*** Ձեռ. զպէլաթ

Անտի տարան յՅրթա ճամին՝
յօտայս ձէնիչէրոց պահեալ:

Եւ Յաման աւէ իւրոցն,
Յէ՛ յԵ Պուրտա լիցուք երթալս¹¹⁶
Վէզիրքն պտտանձի պաշտով
յաղայի դուռն զընայ հարկեալ:

Տասըն քրտակ լի ֆրէօրտով
առնեն 'ւ ի դուռն ազին զնայցեալ,
200 Ըզկէնիչէր աղայն լըզեն՝
զօտապաշտիս զամանս շինեալ:

Յարբայէ աղայն արտարս
եւեալ զօրացն զայս խօսեցեալ,
ԷԱրբայն ձեր ըզձեզ շնորհաւոր,
բայց ըզբարուցն զուր գիտացեալ:

114ա Մուլթան Յաման ի դուռն եկեալ
և առ ձեզ զողջոյն լըզեալ
Եւ իսկէրչէա յօրտա ձեզ տայ՝
յիտուն յիտուն ոսկի շնորհեալ:

205 Զօրքն ի բզանցից նորա քաշեն
և սանդղղոցն ի վայր ձըզեալ,
Զսուր ի վերայ եզին, հարին՝
կրտօր կրտօր անդ արարեալ:

Փութացան ի տուն նորա
և զքստացուածսն թալանեալ,
Որոց և զօրս որք ունէին
զնոցուն և զտունս այնպէս ապահալ:

Եւ զՀիւսէին* փաշա կայնուն,
որ էր վէզիր վերայ յիշեալ:

210 Զսուր ի վերայ նորա թագեն
զրեհ կրկնազգհաց, յօր ոչ իսկ գժեալ:

Ի լըլերացն սրբածեցին՝
հանդէպ միտոցն ըզզին արկեալ:

* Յեւ. զՀուսէին

Ա ըզՍուլթան Յաման խընդրեն,
չուան արքայի էրբ որ զըտեալ:

Հնծուցանեն զնա յերիվար
զգիռվ վէզիբի անցուցեալ,
Զնանապարհայն անառակ զորք
զպատկանելիս լըսեցուցեալ:

114բ 215 Ոմն՝ շճանըմ Յաման լիլկպի,
ըզմեր սոճիկն ընդէ՞ր կըտրեալ,
Պօտաննճոցդ ՚ի արապներացդ
պա՞րտ էր, որ այդքան երես տալ:

Ըզմէլխանէս էրբ կոխէր,
զժառայսդ ի քար նարս տուեալ³⁰⁷,
Մի՞թէ նախնիք քո սէկպանօք
չիշխանութիւն երկրի կալնեալ:

3270

Ոմն՝ Ալթընէի ազլի կոշեալ,
զպատըրն նըմեալ ննդացուցեալ,
220 երիզըն փըղձկեալ՞, լալով ասէր.
«Այ նենգտար անպատկանեալ:

Փատիշահերզ տէկիլ մի՞էմ³⁰⁸
զինչ այդ ճէֆուլդ, զոր ինչ անեալս:
Այսպիսեօք նախատանօք
յՅրթա համույ յարկսն տարեալ:

Արքայն Յաման ասէր, «Ազա՛ւր,
ես թէ արարի, զուր մի վրիժեալս:
Եմուտ վէչիբ Տաուրի՞ն փաշա³¹³
զհեա ճէպէճի պաշին նգեալ:

225 Ըզբէմէնտն ի նա ձըզեց³⁰⁹,
և առ ազայսն Յաման վարեալ,
Արզիլեն ազայրըն զայն,
եթէ ամբոխն զուցէ շահեալ:

* Ձեռ. փըզեվեալ

** Ձեռ. Տաուր

Ասէր Յսման. «Ո՞վ անհրաւ,
 իմ թեզ զբաղու՞մ պարտիս թողնալ:
 Բացէ՛ք, ասէր, բզփէնչէրէն
 ընդ ծառայն իմ եւ խօսեցնալ:

Ո՞վ դուք, սիփաշի ազայք իմ,
 եկնիչէրի ձերք, հարք ասցնալ.
 230 Թազէլքք պէլասի իլէ
 անըզգամաց խրատուց հակնալ:

Այսպէս հազանօք աստ բերելով
 լաւ էր, թէ դիս անդէք սպանեալս:
 Գու՛նն*. «Արքայ, զթեզ չընդունիմք
 և ոչ մահու քո կամս ատեալս:

Ճէպէնի պաշին եմուս՝
 զբէմէնս ևրգնլ, զոր ոչ թողնալ,
 Եւ եդին ի կառս զՄուստաֆա խան,
 ասարան ի գահըն ևրստուցնալ²²¹:

235 Եւ կէս մի զօրացն անդէն
 քառակ զիմաց զՅսման պահնալ,
 Վէզիբազլէմ Տաութ** փաշա
 ի պալատէ յորժամ զարնեալ,
 Եկնիչէր ազայն²²² և զհնա
 կէս մի զօրացն համախըմբեալ,
 Ընթացան փոյթ յօտաներն,
 զՄուլթան Յսման արտաքս հանեալ:

Զպազարի կառս զնա եդին,
 ասեալ լմօթակ կըլալն տարեալ.

240 Անդ զամբօթիին կամս հանեցան
 թէ «Մտ անք կամացդ ասեմ՝ գոշեալ²²³»:

Յըրուեցին անտի զժողովն,
 ձեռամեծօք ի ներքս մըտեալ.

* Ձեռ. գոշն

** Ձեռ. Տաուտ

*** Ձեռ. գոշեալ

Իսկոյն փակեն զգուս կըլալին,
յարկն, որ զՅսման եղին, մըտեալ:

Ճէպէճի պաշի ըզըճմէնս
ձըզէր ի վիզն և քաշքաշեալ,
Եւ սուպաշի թէհեատին*, զոր
Կիլիստիբ արբուսի կոշեալ:

245 Ձըգնաց ըզձեռն յերանս նորա՝
ճըմոնեալ, նուազեալ, զոզին հանեալ:
Եւ ճէպէճին զունկն իսկ եհաս
և մօր նորա իսկոյն տարեալ²²⁵:

Ի նոյն գիշեր և զգին բերնն
ի պալատին 'ւ այգուցն հանեալ,
Սուլթան Ահմէտի թուրպէի
մերձ հօր նորա տարեալ, թազեալ²²⁴:

3300

Սուլթան Մուստաֆա կըրկնակի²²³
երբ զճուլտի բաշի պարզեալ,
Եկնիչըրիբ զսսկի խընդրեն,
որոց վէզիբն իսկոյն ցուցեալ:

116ա Սիփահիբ յարկ վէզիբին²²⁶,
որբ ըզոտնիկն առնել խըմբեալ,
Ձայն քարծին, թէ՛ սՄեք զարքայն
քեզ ամանաթ յայնժամ տուեալ:

5 Վէզիբն նոցա ետ պատասխան,
թէ՛ սՍուլթան Մուստաֆայն սպանեալ:
Նոյն պատճառէ զոտնիկս և զճիրս
Եկնիչըրոց առաս բաշխեալ:

Եւ սիփահոց 'ւ ամենեցուն
զինչ խընդրէին, անյապազ** տալ,
Եւ խըզմէթ և զիամէթ,
զոր ինչ գրէին, նա հրամայեալ²²⁷:

* Ձև. թէհատին

** Ձև. անպազ

Տեսին զգրնաս բերել զանևուց
արքային, զայն 'ստ կամաց արդեալ,
10 Եւ ըզՄեռէ Հիսուէն* փաշայն¹²⁰
խընդրեն զէզիր, զոր արարեալ:

2310

Ձայն ե ընկնեն ի նոյն պատույ
ե զայլ ոմըն զէզիր առեալ¹²¹,
Յէնիչէրնացըն արարմունք
Համայն յերկիր լնդուսգարեալ¹²²:

Ապագա փաշայն լուա,
զնէնիչէրիս ուր ե զըտեալ,
Կտարել սկըօի սաստիկ'
իբր արքային ըզգրէժն առեալ:

116բ 15 Ապագա փաշայն Կարնոյ
ի կլա մտեալ ե ամբուցեալ,
Ձնէնիչէրիս** արտաբս եհան'
սէկպան ծառայս պահնորդ զըրեալ¹²³:

Մանուցաւ այա Իստամպուլ,
սիփահք ենիչէրոց խոսովեալ,
ամփ որ զՍուլթան Յաման հուպան,
զըրէժն առցի՞ռ ասեն՝ կանգնեալ:

Գընդապեա ե ըհեապէկ¹²⁴
զամբոխն ջըրունել միշտ փութացեալ,

20 Ըզպատեանառցն զհրայ Հասին
ե ի մուֆթոյն զֆէթվա առեալ:

2320

Եւ զգիր հրամանի արքայի¹²⁵
առին՝ զնոսա մի՛ մի՛ զըտեալ,
ՁՏաութ¹²⁶ փաշա զէզիր սպանին
ե զԿիլիկիաի օգրուսին այլ¹²⁷:

ՁՄէլտան պէկ 'նզ Տէրվիշ աղա
սպանին, ե այլ մըրթիկ հորդեալ:

* Ձեռ. Հուսէյն

** Ձեռ. զնէնիչէրիս

*** Ձեռ. ըհեապէկ

**** Ձեռ. Տաուս

Խէթիշէրիք Էհան վէզիր՝
Խրաքանշիւր յարկս իւր երթաւ:

25 Զօրք գուշին, թէ՛ «Արքայ մեր
զրնլ և ընթեռնուլ անգիտացեալ,
Այս զիր ֆիլան ազախնոյ է»,
ալլահ ալլահ գուշեալ՝, մրրկեալ:

117ա Պայրազ բառնան, համախումբին՝
բոս առաջնոցն զմարդիկ խընդրեալ,
Եկնչէր ազայն բէհապէկի՞ն՝,
զօրք բազմօք սպառազիկեալ:

Ի կողմ ի կողմ ի գոյ հեծնան,
որք և լուան, ի տար ցրբունալ,

30 Սակըս գանձուց պահասութեան,
զօրացն որ միշտ ապրտամբեալ:

2330

Մինչ էր արքայ ի Տաւութ՞՞՞ փաշա,
բերին ի սուն և արգիլեալ՞՞՞,
Զիլգտալի ամսոյ շրտում
յօր կիրակի՞ նդ տիւան խըմբեալ՞՞՞:

117բ Շահգաաէ Մուրաա խընդրեն՝
ի հայրենի աթոռ ածեալ,
Սա՛ շորբորդ է ի յանունս,
տասն և վեցից ամաց զրանալ՞՞՞:

Մունեաթիկն՞՞՞՞ զալն բարողէր՝
«Սուլթան Մուրաան է իշխնցնալ»:
Ըսա օրինի ոսնիկն շնորհի,
զոմանս պատուցրն փոփոխեալ:

5 Եւ Պէթիր սուպաշի սմն,
որ ի Պաղտատ ազա եզնալ՞՞՞
Փաշայից հակառակէր
և ըզժառայսն ձանձրացուցեալ:

* Ան. զօրեալ
** Ան. բէհապէկի
*** Ան. Տաւտա
**** Ան. Տոսէթիկ

Ի գալուստ միտելլիմից
մըանուլ անդէն ո՛չ էր թողեալ,
Ըզձաֆիզ Ահմէա փաշայն
սէրտար եղին՝ անզ յուզարկեալ¹⁰⁸,

2340

Լուա Պէրիբ, բզքէհան իբ
սէրտար զընէր՝ Է բնզզէմ կանգնեալ,
10 Տաօրն Հազար զօրօք բաշոզք՝
ընզ Հաֆիզին պատերազմեալ:

Չօրս Հազար անձինք մեռան,
յերկուց կողմանց մինն ու պարտեալ,
Եւ Պէրիբն զըրեաց Շահին,
թէ՛ «մսմանցոց վրիժուն Հաւեալ»:

119ա

Երսուն Հազար զըզըլպաշ զօրս
Շահ Ապտան անզ շտապով յըզեալ¹⁰⁹,
Պէրիբն ի կերքըս մունեակաց
հրամայէր զայս մայն բառեալ:

15 «Պազտատ Շահ Ապտան է արդ
և զահնկանն յտնուն ապագրեալ,
Որք են առյա Շահին, մնացեն,
և որք լիցեն, էլցեն երթալ»:

Երթ՝ Է եկոթին Պարսից՝ նզ Պէրիբ
զեսպանացն, որ զմիմեանս խարեալ,
Լուա զայս վէզիբ Հաֆիզ,
Պէրիբին զիբ և էմբ յըզեալ:

2350

«Պէկէլըպէկիբ ես Պազտատայ,
ի պահպանել թեզ եմ յանձնեալ»:
20 Յայնժամ Պէրիբ կուլեաց զՊարսիկս,
զթաձն, որ Շահն իբ էր առաքեալ,
Ընկէց յերկիր՝ զըլտրեւով.
«Քնացէք, Շահին ձեր զայս ասցեալ.
Անտեղի մի բերցէ զօրս,
զի անհրնար զքազաքս իմ տալ»:

¹ Ան. բաշոզք

Եւ ի Պարսից զոմանս կալու,
զփոստն շեղքեաց՝ նդ պարսիսպն կախեալ,
Երբ Գարշըզա խանն ժամանէ,
ի Պաղտատայ զաշա բանակեալ:

119բ 25 Պէրսիքն զըրով՝ ա ժարդ լըզէ,
թէ՛ «Մտ սխախն քօմ զքաղաքըդ տալա:
Պէրսիքն առ սթարի նկիր,
բայց տէրն իմ ինն զվնան իմ բաշխեալ»:

Կանք ասեն. «Զքաղաքն տալցէ
Էթէ ոչ, ինքն վընտսեալա:
Եւ Պէրսիքն զթօփսն վառ
ն ընդ բանակս Պարսից նըզեալ:

2360

Զոր մեռոյց ի նոցանէ
՝ ա անտի ի տար փախեալ նըստեալ,
30 Եւ Շահին զըրեն զեզեալն,
որ ել ն նա՝ ի Պաղտատ գալ:

Շուրջանակի լազմ փորեցին,
նըբբուստ Պէրսիքն զըտեալ փակեալ,
Եւ սէրտարին Պէրսիք զըրեն,
թէ՛ «Յօգնութիւն լիչիր Հասեալ»:

Որդին Պէրսի նըբբի կլայի
զազօ զրանէն ժարդ Շահին լըզեալ^տ,
ի գիշերի լըցան Պարսիկք,
ն մունեակիք* զիրն ժանուցեալ:

35 Կալան զՊէրսիք, տարան առ Շահն,
՝ նդ որ տեսանէր զորդին նըստեալ,
Զոր վառեալ բորբոքեցին
ն ընդ բուսրբն շուրջ ածեալ:

120ա Զգանձս պահանջեն, մինչև նոցոյց,
ն ընդ հըրով բզնա այրեալ,
Եւ ըզքաղաքն թահրիր առնէր
ն ըզտունիսն ի սուր ածեալ:

2370

* Յն. ժանեակիք

Զնուրի էֆէնտի ըզգատին
 և ըզխաթիպն¹¹ յառան բերնալ,
 40 Յոչ հաւանելն ի Պարսկութիւն,
 զորս յերանացն ի ծառս կախնալ:
 Աւ զՊարզայի խանն ողորկէ՛,
 մինչ ի Մարտին յաւար առեալ¹²,
 Ի Մարտինայ սէրտարն ելնու,
 յլմթայ զնգնալն ի զա՛ն ազնալ:

Իսկ Քէմանքէզ վէզիր Այի
 փութայր միայն ի փառս մընալ,
 Մածկէր զառնուլըն Պաղատաւայ,
 և սրաութիւնն, որ երբ յայտնեալ:
 45 Զի արքային և ծանուցաւ,
 խէթիշէրիֆ ևս զոր սպանեալ¹³,
 Աւ սէրտար կարգէ զվէզիր՝
 Ապագային վերայ զընալ¹⁴,
 Հանգիւղին ի Կեսարեա,
 երկուց կողմանց ի մարտ վառեալ¹⁵,
 Ապագայինքն անդ յողթեցան,
 մինչ ի Կարին ևն փախուցնալ:

3380

120բ

Աւ սէրտարն զկրնի Եոցա
 մինչ ի Դերչան էր յանակեալ,
 50 Ուր համոզեն՝ տալով զԿարին
 Ապագային, զի մի նենգեալ¹⁶,

Զէրքէւ Մուհամէտ փաշա վէզիր,
 որ ի Թօխաթ Եդ Լըմէան մեռեալ,
 ԶՀաֆիզ Ահմէտ զընեն վէզիր¹⁷,
 ևս սերտար, որ յլմթիթ լեալ:

Որ էլ զօրօք, զայր ի Թօխաթ
 զսմանս փաշայս ի Պաղատաւ յըզեալ¹⁸,
 Աւ ինքն ևս ըզկնի երթայր,
 երկու ամիս ի մարտ զիմեալ:

55 Յիսուսն 'ւ երկու տեղաց ըզլազմ
 փորեն 'ւ ոչ ինչ են սպանցեալ,
 Ըզժառս անթիւս արմատենեաց,
 Հողովք զիսանտակ լինուլ մըզեալ:
 Պարտիկք ըզհողն ի ներքս բաշեն՝
 բնոց ծակոտեալսս զիսուք կանգեեալ:
 Վէշիբն և հօսրէ՞լ՝ ազան
 սրբովք ըզզօրսն վարել սկըսեալ:

2390

Եւ Պարտիկք զթօփ և զթուֆէկ
 վերայ հոցս սաստիկ ատեալ,
 60 Զոր լուեալ Եահն և անոց զայր,
 սէրտարին զիր զայս առարնալ:

121ա

Ե՛ ճէլալոց առի զբազարս,
 թող արքայն ինն լիցի շնորհեալ:¹
 Լինէր մարտ երկրորդ 'ւ երրորդ,
 ոչ ինչ օգտին, թան թէ զըզուեալ:
 Ի սովոյ և ի սըրոյ
 շատք Օսմանցոցն եղեն մեռեալ,
 Մինչ կտիեն զժրան վէշիբին,
 ի մահուանէ հազիս չերթեալ:

65 Ուստի զառնայր զօրօքն յլլմիթ
 և արքունեաց զայն ծանուցեալ,
 Եւ մեռան 'նոց Հանապարհայն,
 զի շատք ըզձիս եղեն կերնուլ²:

հօսրէ՞լ³ փաշա եղն վէշիբ⁴,
 եղն հրաման՝ ի մարտ երթալ,
 Որք ի Հալապ ժողովեցան,
 զձրմեան յլլմիթ եղեն նըստեալ:

2400

Հազար երսուն և ինն թուին⁵
 զձրմեանն ծանր լինին, պատմեալ,
 70 Որք ի նինուէ խիստ և յլլմիթ
 և զճանապարհայն յօշմ նեղեալ:

¹ Ձև. հօսրով

² Ձև. հօսրով

Իսկ Մաղրովըն վըրացի¹²²,
որ առ իսախիլ փաշայն եկեալ,
Եւ դարձեալ էր ի հաւատոցն
և ըզՊարսիկս շատ աւարեալ:

121բ

Ետարէզ՝ փաշայն ետ բերել զնա
ի Քերիա, անմեզ սպանեալ
Եւ ըզյիսուն արս ընդ նրմա
անխնայապէս էր կտորեալ¹²²,

75 Ի Քուրմանաց հարկս պահանջել,
զաասըն հազար զոչխար բերեալ,
Եւ ըզհարբիւր դաթար ուզտուց,
՛նդ այլ կերակրոց ապի տակալ:

Եւ աւար առ զգիւզ քրդի միոչ,
թէ՛ ընդ Պարսիկս զուխա ետ եղեալ,
Սուզ պատնառէ խրոսաւորեալ,
սակս, թէ՛ ՛նդ Պարսիկս զուխա ետ կաշեալ:

2410

Հուզ կըլլայի Միհրիպանի
գայ Շահ Ապաս՝ զզօրս առարեալ¹²³,

80 Երկու հազար անմինք Պարսից
յայն վայր ի մարաքն կտորեալ:

Երկրորդ անգամ եղն բախեալք,
Պարսիկք զարձեալ անդ կտորեալ,

Եւ զգինեալ խան, զսէրտար Պարսից
Շահ Ապասի կաշեալ, սպանեալ¹²⁴,

Որ և զոսայտս Համասանու
վարէր՝ և ի ներքս ընդ իւր աւրեալ,

Եւ Յամանցիք զՀասանապաս,
զառուսըն քանդեն և զցանսն կտրեալ¹²⁵,

122ա 85

Կինէր հազար քառուն թուական,
զկն ի Պաղատաւ եղեն երթալ¹²⁷,
Ընդ ցամաք քսան թօփ հանին
և ընդ եզերք գեառոյն սրգանեալ¹²⁸,

* Յն. Ետրով

Չամենայն որ ըզհինգհարիւր
զթօփ ձրզէին 'ւ ուինչ սպեակ,
Եւ մըտին ի մէթէրիս
Եկնիչէրիք և փաշայք այլ:

2420

Բայց ի բերզէն զթօփս արձակեն,
որ Յամանցիք, յետս բանակեալ,
90 Տասն և եօթ տեղ լազմ փորեցին,
Պարտիկք զբախն, իսկոյն խըցնայ:

Երսուն և հինգ որ ծեծեցին
և ըզկընի զբաշաւորեալ,
Խուսն ընթացամբ զկերայ զիմեն
կէս մի գետաց 'ւ բնոյ ցամար այլ:

Ըզծակոտեալ տեղիսն Պարտիկք
զիզան, կանգնեալք, զէնս արձակեալ,
Թափօք և թուֆէկոզք
զզերայ եկեալսն խոցոտեալ:

95 Որք ի շուր, որք ի ցամար,
Պարտիկք առ այն շատք են մեռեալ,
Սէրաէնկէլտիք, Եկնիչէրիք,
Ահմէտ փաշա 'ւ անուանիք այլ:

122բ

Խոցեալ մեռեալքն ուսուցին
խոնդեցելոցն յնոս զտանալ¹⁰⁰,
Մինչ ի Մուսուլ երթայ զէզիբն՝
զեկնիչէրիսն յԱմթիթ յըզեալ:

2430

Եւ Յամանցիք որք ի տէրթէնկ
թողին զհրօտրն և յետս փախեալ¹⁰⁰,
100 Թուզթէ իան շուա 'ւ Եհաս,
կոտորեալ և զաւար տուեալ:

ՅԱրաաիլ և ի կէրկեօկ¹⁰¹
և ի Մուսուլ կէս մի փախեալ,
Չորս կալաւ Խօսրէզ զէզիբ,
զերիս փաշայս Խոցան և զայլ¹⁰²:

Եւ հազար թառսուն և մին¹⁰¹
զայս յարքունիս երբ ծանուցեալ,
Արքայ ըզմօ՛րն երեք առ ինքն՝
երկրորդ անգամ Հաֆիզին աալ¹⁰²։

105 Բրբ ոմանք եղեն պատեապ
վասն զտրացն, որ ևանծրացեալ,
Ճաուր միում եկնիչերիք
տիանէն գալն զվէղիբն կալեալ¹⁰³։

Յորոց հագիս պրթաւ անդէն
և առ արքայն լալով անկեալ,

Եւ զտրայք այգուցն զբօ՛հիք
գտոն արքայի զամբսի ցուցեալ։

2440

123ա Յարքայէ զՀաֆիզ խրնդրեն,
արքայն առ. շէրուք բաշխեալս.

110 Իբրն շեղն հնար հայցուածոց,
ի յատենի զՀաֆիզ բերեալ։

Ձխանչէր և զթուր վերայ թափեն,

Ռէճէպ փաշա վէղիբ եղեալ,

Մուրթագա փաշան երթայ

Թօխաթ՝ զեասրէվ՝ վէղիբն սպանեալ¹⁰⁴։

Լուր եղն մա՛ հասրէվին,

Ռենէպն զզտրայսն լինէր զքրդեալ,

Ուսի սիփա՛նք եկնիչերօք

յնթ մէլտանի խըմքեալ յուզեալ¹⁰⁵։

115 Զտէֆթերտար՝՝ Մուսաաֆա փաշա,
զՀասան Ղալիլ¹⁰⁶ եկնչէր ազա

Եւ զմուսա՛հիպ թազաւորին,

որ Մուսա չէլէպին կուեալ.

Էերնդրեմք, ասեն, քսպանանել.

ան՛ընարին, մի ապրեցեալս։

* Ան. զեասրէվ

** Ան. զտէփալտար

*** Ան. Լալիլ

Յվէզիր գայր յուսով, Մուստ,
սուր ի վերայ ամեն՝ սպանեալ:

2450

Զնէնչեր ազայն և զալֆթէրտարն
խուզեալ զբախն և ըսպանեալ,
120 ՅԱթ մէյտանի ծառն թըթիկեայ
զտօից նոցա կախեալ, մազեալ:

123բ

Եւ ում, որ կամէին,
ուլուֆէ և զխրզմէթ առնալ,
Մանսուպ և պարսնութիւն
անգարն առնեն, զոր պահանջեալ:

Ի պայրամին զօրպայր հնարին
ըզսայընճազ կազմեալ պըննեալ
Եւ համայն ժեմամեհօց
զմամերս լըղեն՝ և անդ հրօթրեալ:

125 Զլուխայս, զումաշօ պահանջիով
բեռամբ բարձեալ, բամանօրդեալ,
Եւ որք յամբ ուզարկէին,
երթան ի գուտն զյուսօս խընդրեալ:
Եւ քառասնեալ, յիսնեալ անձամբք^տ
զօրպայազուխք ի զնայ և զալ,
Ի զըրունս նախարարաց
և ի տիւան այնպէս լըրրեալ:

2460

Զայս արքային ոմանք բացին՝
սակս թլնէլպի են ժանուցեալ,
130 Արքայ կոչեալ զթլնէլպ առաց,
«Յթէ զօրպապայռի, ապաւստ ալս^տ»:

էառ զկընիքն և ետ խեղդել,
զՄէհէմէտ փաշայն վէզիր եղեալ^տ,
Եւ զօրպայք, որք՝ ստ առաջնացն
շանալ, կամել, համօրեակեալ:

124ա

Եւ ըզխրզմէթսն զարձեալ խընդրեն
և յԱթ մէյտան են ժողովեալ,
Արքայ այտդ տիւան նըստի
և առ ամբոխս զմարց առարեալ:

- 135 Ե՛ր Սուլթան Սուլէյմանէ
 զոր ինչ ընդ ձեզ զօրէն Հաստեալ,
 Յալլ խըզմէթի և ի Ճանսուպ
 Ճի՛ մըբեստչիք, թէ իմ էք լեալս:
- Քիլիսի Քեօր Մուսան՝ ասէ.
 «Համայն խըզմէթ մեզ են տուեալք,
 Յեառ զգիտունս զամանքս ծերս,
 ընդ ստաշ արքայի սր կոշեալ:
- Ասէ արքայն, «Պրէ ալիօրք,
 զօրպայից զուր է՛ր էք եզնեալս:
- 140 Համզէ պէկ տուա արար.
 «Մտաալք քո եմք և Հպատակեալ:
- Սի բարձրք հրամանքն քո
 հող տացէ մեզ, մէք ընդունեալք,
 «Յաուրք Սուլթան Սուլէյմանի,
 Արքայն ասէք, զոր ինչ կարգեալ:
- Այլ շունիմ կամօ խըզմէթիս,
 Ասէք ցնսսա՛ արաքսո հանեալ,
 Հստ սոյն քանի՛ ստ ետխարարաց
 'ստ խէթիշէրիֆն զհունէթ գրքեալ¹⁰⁰,
- 124բ 145 Ընդ զօրագուլօրք երզմամք ուխտեն
 և անիծիւք զայն ընկալեալ,
 Մուֆթին ալլուզք յանգիմանեն՝
 միշտ զետեղիք զգնաս Հասուցեալ:
- Գընդապետք անց պատկառին,
 «Կամք մէք ցոսսա և ժասն շեղեալ,
 նամազն ուրբաթի շէշնարի
 մինչ արքային թէլլիխա առեալս:
- Որոց ևլ խէթիշէրիֆ,
 թէ՛ զունզք զիւրոց նենգօզսն խուզեալ,
- 150 Զսիլիհնարի ազա սփահոց
 կալեալ իսկոյն և ըսպանեալ:

2470

2480

* Ձեռ. Մուսան

Սազա Մուհամէտ⁷¹, Կիւոճի Քիզվան
 սպանին և դայլսն խուզնայ թերեայ,
 Տէֆթերաար Մուստաֆա փաշա
 ի պալատն կուէ և ըսպանեալ:
 Ըին Ալի, Քեսէ Ալի
 և Սիւուշ էֆէնտին այլ
 և զՖիրխուն էֆէնտի ոմն
 տանջանոց զեւ սաստիկ սպանեալ⁷²:

155 Լազար քառսուն և երկու թուական⁷³.
 Սուլթան Մուրաա զաւսրն բացեալ,
 Չէհի Քիմար, զերպապ չիզմէթ
 զհորազըրնայս ի գրոց չընչեալ:

125ա

Լրաման չըգնայ պէկէրպէկոց՝
 սպանել զզօրոյայս ուր և գրահայ,
 Մուրթազա փաշայն զայ ի Վանայ,
 զասն այն յնմիթ եղն մըահայ:

2490

Լաստն ազայն մեծ ալալի
 և ի ընդ տառչ՝ պատուել հարկեալ,

160 Ուր և կալու, իսկոյն սպանեալ,
 իրրն եմուտ, զդրունս իսկ փակեալ:

ՉԿիւոճի⁷⁴ Իսուֆ, զՂանի Մուսլի
 և զՇահպէնտէր ազին սպանեալ,
 Ուր և փախեան ի Ստամպուլոյ,
 Նո հանուր յերկիր գրաին սպանեալ:

Եւ եղն կրքուկրն մեծ՝
 Ճիպալիի գրանէն սկըսեալ⁷⁵,
 Ուր ի Մուլա Կեօրէն յանգի՝
 զընթերցօղաց զշատ յարկս կիզեալ:

165 Արքայն զգահէթիսանայս համայն
 ի քաղաքէս բնաին բարձեայ
 և յամենայն իշխանութիւնսն
 իսափանելոյ զհրաման սրփոնեալ⁷⁶:

* Ձեռ. թվական

** Ձեռ. զԿիւոճի

- Վէզիր Մուհամէտ փաշայի
 Տրամայիցաւ զմարտ պատրաստեալ,
 Որ նա կարգեաց զամենս փաշայս
 զօրօք շտապող Պապաաս երթալ:
- 123բ Զոր լուեալ Պարսիկք անզէն
 ելին 'ւ յերկիր իւրեանց լուեալ,
 170 ԶՊայրամ փաշան եղ զայմպամ,
 Ինքն յնահիւտօր* եզն անցեալ¹⁷⁰,
 Երբ ի Լալայոհ հասեալ նմաւ,
 զնօզա փաշան անց քաղանեալ¹⁷¹,
 Վասն ազային ղէհեալէկին
 ծառայք ցվէզիրն յանդիմանեալ:
- Վէզիրն զազայս չըզէ ցնտաւ,
 թէ վասն որոյ իրք իմանալ,
 Զօրքն ոչ թողան զենեալսն խօսիլ,
 ալ բարկածեն, յորոք փախեալ:
- 175 Վէզիրն ել ի տիւանխանէ
 և զկահգաղտոյնս պատասխանեալ,
 Եթէ ոչ կամիր զպատիւ նոցա,
 այլում աացից, զոր և կամեալս:
- Յեառ զսլեն, թէ՛ շիրտ զնտաւ,
 և յայս առեան յիցին բերեալս:
 Վէզիրն առէ. «Ներք փախեալք են,
 զկրնի զբացուք, յերուք տուեալք»¹⁷²,
- Ըզվէզիրն անց բարկածէին,
 որոց զհրաման լինէր զբեցնալ,
 180 Ընդհանուր քունն բազարին
 ի զբառնել զօրք տարածեալ:
- 126ա Իսկ նորա կանխաւ ծանեան,
 մինչ յիտամպօլ եզնն անկեալ:

* Յն. ղնահիւտօր

** Չն. անեալ

Զորքն առ վեղիբն դարձևայ իբրմբին.
«Շարկ է գաղան 'նզ թէ՛հան'» գրտեալ:

Չի և ըզբնզ ս'ի Թազումք ողլ
և զքայսբն քո ի սուր տծեալս:
Անզ յատեան գան հարկանեն,
չորս ժամ 'նզ իրարս լինին բախեալ:

185 Ի զօրպայից լիսունք անկան,
և խոցեալքն ի հրաժառս անկեալ,
Այր հասեալ զնսս սպանին,
աղայքն կրգմօք մշտերմացեալ:

Զոր ազգեցին զայս արքային,
որ զգախոցեալս անզէն կաշեալ,
Քէտէ Մուհամէտ ենկէր աղս
ընզ թէ՛հապէկն** իսկ ըսպանեալ:

2520

Յժգեթիա զընայր արքայն'
ի տեսանել 'ի թ գահն զառնայ
190 'Ի թ գերեզմանս կախնեացն ուխտի
ընզ ցամաքս Պրուսս զընայն²⁷⁹:

Ի հանդիպին յժգնիկ բաղար
և ըզգօրպայսն անզ ըսպանեալ
Ս. ըզգատին կրիք հանկէպ,
որս յ օրձոճ ընզ օտաշ ենեալ²⁷⁹:

126բ

Զէշգիայս պահելն ժանեալ,
որ և իսկոյն խայտառակեալ,
Չի թ զչրան ետն պարբօտի
օրձոճն և հանդերձին կախեալ:

185 Յժստամպօյ զատիք լուան,
Թըզթիւք, բանիւք համախօթմեալ,
Արք արարին ընթրիս մուֆթուն,
չատ մէսէլէք անզ առարկեալ:

* Ան. թէ՛ան

** Ան. թէ՛հապէկն

Նոր արքայի նոր նրստելոյ
խորհին՝ զխորհուրդ վառիլ սկանալ,
Ոմն եհաա առ վալիտէն
և զժողովոյն խորհուրդ ազգեալ:

2530

Վալիտէն գրէ զայն արքայի՝
շաապ ի Պրուսա զմարդ սլացուցեալ,
200 Արքայն ի լուրբն վաղվաղակի
ի եաւ նրստի՝ ի գահն դարձեալ:

Ջմուֆթին յարսորս ի Չէկմէնէ
խեղզեալ՝ ի առ ափ ժոզու թաղեալ,
Արսորէ զորդին կիպրոս,
զշատսն ի պատուոց արձանդեալ³⁰¹,

Ջժահեա էֆէնտին եզ մուֆթի
և մուսահիզ էր արարեալ,
Որ սնէր շնորհօ բանաստեղծի,
պատասխանելոյ պատրաստ կանգնեալ:

127 205 Հազար քառսուն և շորս.
Լէհք ի հոթին լինին եկեալ³⁰²,
Ընդ Յամանցիս պատերազմին,
զոր արքային ազգարարեալ:

Մուրթազա փաշա երթալ
ի կողմանս յայնս հրամայեալ,
Ապաղալի թելագրութեամբ
զպատրաստութիւն մարտի վառեալ:

2540

Արքայ կամէր երթալ ի Լէհ,
'նդ որ լէարէնէ լինէր շուեալ,
210 Ուտի ի Լէհ զգետպան յրզկն,
և ի Լէհայ գետպան եկեալ:

Խոստացան զհնազանդութիւն
և զուխան սիրոյ ի մէջ բերեալ,
Եւ զՄուրթազա փաշայն դարձուց
և լիստամոզոյ արքայն դարձեալ:

Եւ Ապազայն, որ ընդ իւր կայր
և սիրելի, լալս վայր խեղդեալ⁵⁰²,

Եւ ի պաշտան Ղալաթայու
զվերահացու զազայն կախեալ:

215 Արթայն կամի Քէվան երթալ,
զճանապարհին զփոյթըն տեսեալ

Եւ ըզփաշայս վարիւս սրգոտաց
ընդ տերութիւնս՝ նոց հանուր գրեցեալ:

127բ

Շէվալին ինեերորդամ
յՈւսկիւտարոյ՝ եզև շուեալ⁵⁰³,

Յամենայն իշեանս իւր,
ուր թաշատըն լինէր նշտեալ,

2550

Ի զատուց՝ ի փաշայից,
որք ի գանգատ^{**} առ նա եկեալ,

220 Ո՛չ խուզէր, ո՛չ հարցանէր,
ալլ անխընայ զնոսս սպանեալ:

Եւ հազար քառասն և հինգ սէնէն,
արքայ յԱրզրում եզև մըտեալ⁵⁰⁴,

Անց ըզհամայն զօրս իւր քըննէ⁵⁰⁵,
սերտար վէզիբն տա նա եկեալ:

Եւ ի կարող Քէվան մըտին,
ի մէթէրիս զօրքն և մըտեալ,

Պատեցին, պաշարեցին՝
հանուրց կողմանց կուս վառեցեալ:

225 Որք ևրզէին զթօփ և թուֆէկ
և զկըլայի պուրնս ծակոտեալ,

Չօր և Պարսիկք միշտ շինէին
և զաւերեալան ամբացուցեալ:

Չանձրացան Պարսիկք ընդ այն
և ըզքազաքն տալ յօժարեալ,

Չի քէտխուտա խանին Մուրատ
եւ ի կլալէն, ցարքայ եկեալ:

2560

* Ձեռ. թուկուտարոյ

** Ձեռ. գանգատ

Ի խանէն պատգամ բերէ՝
 «Խոստացայ թեզ զճրեան տալս».

230 Կո սր զաշտնամէ զրեաց արքայ,
 Հրաման խանին յըզէ ի դալ:

Էմիրիկունէ խան օղլոյ խանն
 առ թագաւորն էլնու ի դալ,
 Զճրեան յանձնեալ ի նա՝
 զոտա արքային տնոյ Համբուրեալ:

Որոյ զգեցոյց արքայ զխելաթս,
 խանելը կամար, սորցուն առնեալ,
 Կո առաջ արքային հետնակ
 Էմիրիկունէ օղլին անկեալ:

235 Ի քաղաքն ըզնա հմոյժ
 և ի տուն իւր զընթրիս առնալ:

Զինզ վեց հազար Պարսիկ զօրօք
 Միրֆէթաւ օղին եկեալ:

Կո կարօղացեալսրն կապուտից
 բառնան Կ յԱրտախի զընացեալ,
 Եւ Մուրթագա փաշային տալ
 մուհաֆէզէ Քլզան նքստեալ:

Արքայն ի Թազրէզ՝ դիմեաց,
 ի Սատապատ դաշտում բնակեալ:

240 Եմուտ ալայով ի քաղաքն²³⁶,
 զՍուլթան Հասան Համին տեսեալ:

Զգահոյս նոցա զեղեցաշէնս
 և զզարգարեալ յարկս անրեալ,
 Ըզժառաստանս ամենարկոս
 և ըզպարտէզս կրտրեալ լուցեալ:

Ընզ ձրմերան յեռս դարձաւ,
 վանալ ի Պիթլիս հանդիպեալ:

Ապտալ խանն էլ ընց առաջ՝
 արքային զմեծ պատիս ցուցեալ²³⁷:

* Զն. Բարբիդ

245 Եւ երբ յիմիթ քաղաք եմուտ,
արքայի ցառ ոտիցն դիպեալ,
Բէնէպի շորթորդումն օր³⁰⁰
արքայ Իստամպուլ էր ձրտեալ:

Ձերեանայ առնույն լուա
Շահ Ապան և զայրացեալ³⁰⁰,
Քարթիզաւ յԵրևան զայ
և ընդ ձմերան իսկոյն առեալ³⁰⁰:

2560

Վէզիրն յիմիթայ փութով զըրեաց
և արքային զայն ժանուցեալ:

250 Եւ ի Կարին սլացեալ վէզիրն,
և հետագայն ի ցուրտս ենզեալ:

Ոմանք ի Կարս ժամանեցին,
կէտք ձի զօրաց ցտէրտար հասեալ,
ՅԵրևանայ գիր եկն առ ես,
Բէ ի վըշտաց կամաւ տուեալ:

129^ա Եւ Թագաւորն սաստիկ և գտէզ
զզօրսն յՌուսկիտար* էր տեցուցեալ
Եւ զհրաման յաշխարհ սրբոսաց՝
«Ի լուրն այս գրոյ յերտք կանխեալս:

255 Բայց ի ցըրտոյ լկարեն զայ գօրն,
ցիցս յերկաթեայ զոմանս հարեալ,
Ընդ սոյն վայրի և սլուր առին,
եթէ Բէվան եզն առեալ:

Ոչ ինչ պակաս շանս եղ վէզիր,
բայց ի ցըրտոյ սահրն են փակեալ,
Եւ Բէվանէ ելեալ փաշայքն
և առ վէզիրն նոյ Կարին հասեալ³⁰⁰:

2590

Հազար քառասուն և եօթն³⁰⁰,
զայ յԻստամպուլ վէզիրն հարկեալ,

260 Ձգայրամ փաշա արար վէզիր,
օր յՌուսկիտար իսկոյն անցեալ:

* Ջա. Ռուսկիտար

Որ անին զպատրաստութիւն
պատերազմից՝ յոյժ փութացեալ,
ՅԱմասիա և ի Մարզբլան
համայն զօրօք եղնն ձմերեալ:

ՉՂաղի կիրայ խան Քաթարաց,
զոր Իսաամպուլ զայ հրամայեալ,
Եւ զՊահասուր կիրայ կոչէ,
խան առ ըզնա՝ և ի Ղրիմ յըզեալ²⁶⁵:

129բ 265 Եկն եհաս Մագսուտ էլլի,
Շահ Ապասի զհամակ զըրեալ,
Ոչ եզն ընգունելի,
այլ ըզՊաղատա առաջարկեալ:

Ջի ի գարնան օթաղ կտնգի
Քաղաւորին և քաղմացն այլ,
Շէջալի հընդետասանն
որք յՈւսկիւսար եղնն անցեալ²⁶⁶:

Հազար քառսուն և ութ թուականն²⁶⁷
Տուսկիւսարու եղն շուեալ,

270 Ջղատաւորաց զիմաստութիւն
կոչեալ առ իւր հարցարեմեալ:

Շէլիս Մազարեա ոմն, որ զմիրիտս՝
շատ էր ստացեալ և զիրացեալ,
Հասուարացեալ և լայնացեալ,
ըզաէր Ասասուտ իւր ևս թողեալ:

Աւէր. Եմէհաի ևմ՝ և առաջնորդ,
իմոց բանից մըտերմացեալս:
Ի հաւատոց խառն մեկնութեամբ
ընդ դատոյ, մուֆթույ զիճարանեալ:

275 Որ զօֆտայս իւր զբահաւորէ՝
նոց քաղաքացիս զաւանանեալ,
Ի զօրաց՝ և ի քաղաքացոց
սմանք ի մարտն սըրուզ անկեալ:

* Ան. զմարիտ

էսկի շէշրի զատին, մուֆթին
 զայս առ արքայն երբ ծանուցնայ,
 Որ շորս պէկէլըպէկի զօրօք
 Ի կողմքն յայն սաստիկ յըզնայ:

Սագարնա, զայն երբ ծանեաւ,
 զմիւրիտս* Ի մի վայր գումարնայ,
 280 Որք նահատին բախեալք ուժգին,
 յորոց երկու փաշայք անկնայ:

Մինչև ըզշէյիսն հաղիւ կալան
 և Ի Ղօնեա ցարքայ տարնայ,
 Կրտսանօք զայն բսպանեն,
 զգիւզքն բանդնայ, զօֆտայս շարգեալ²⁸⁶:

Պայրամ փաշա վէզիր մեռաւ,
 զԹէլտր օղլին վէզիր առեալ²⁸⁷,
 Իրքն յԱմիթ նմուտ արքայ,
 զփաշայս Պաշտաս էր առարեալ:

285 Եւ արքայ զկրնի եօցա
 ընդ Մարտինով ուղեորեալ
 Երբ հասին գաշտըն Պաշտասու²⁸⁸,
 Ի մէթէրիս մտնայ, պատնայ:

Երբ Ի խանաէկըս մերձեցան
 և ըզպարիսպըն ծանուեալ,
 Զարմանենեաց ծառս կրտրեցին՝
 զհոգ Ի վերայ բարձրացուցնայ:

130բ Քաղաւորն բազում անգամ
 Ի մէթէրիս ինքնին մըտնայ:

290 ԵՏեօնց, աւէ, զքաջութիւն ձերս,
 զօրազրուութքն յորդորեալ:

Եւ Պարսիկք յետոյ կանգնեալ,
 ըզմակուտեալսքն կափուցեալ,
 Սէրտէնկէլտիք զարկեալ զրեցան,
 և սիֆահիք զարկեալ վտռեալ:

* Ձեռ. զմուրտս

Եւ ի խաներացն Ալի խան
բմբռնեցին, զոր և սպանեալ,
Կուսէին զհոգ լերանց նրման
և ըզխանաէկն զուրաթ առնալ:

295 Եւ անկան անդ յՍոմանցոց՝
սուր ընդ սրբոյ փայլատակեալ,
Զորս մի ալալ պէկի,
սէրտենկէլաի ազատին ալ:

Որք ընթացեալք համայն կողմանց
զպայրազա ի պուրմարն տրնկեցեալ,
Զմեծ պատերազմ անդէն առին
և ընդ միմեանս ըզկենս արկեալ:

2630

Անդ հարուածք բազմաց լինէր,
և զիականցրն թաւալնեալ:

300 Եւ դաս դաս փոփոխէին,
ի զիշերում զզորսրն հապգնալ:

1310 Պըրնէ ի պուրն ընթանային
և զյաղթութեան շանքս խուզեալ⁶⁰⁰:

Ըզկնի թալար Մուհամէտ փաշա
ընդ առաջի զօրացն անցեալ,
Իսիշ առնեն յաւերանկից
խուսն ընթացմամբ կոխել 'ւ իջեալ⁶⁰⁰:

305 Մուսերամներկրն և թֆէկտարք
միշտ թապլէին զզենս հրացեալ,
Եհաս Պարսից հասն թուֆէկի
և ըզվէզիրն անդ ըսպանեալ:

Ուր արքայ ըզճարա
Մուսաաֆա փաշա վէզիր տոնեալ:

Եւ ի զընդիցըն սիփահոց
և վէզիրինքն անդէն մեռեալ:

2640

Նոյն և վէզիրըս Մուստաֆա
Նոյն վառելովք զքնդովք սչացեալ,
310 Ի մէթէրիս մտանէին՝
շառ հարուստովք յիրարս բախեալ:

Եւ կլայր լըցան կուս Օսմանցիք,
և հետեակք խրատասրտեալ,
Ամեննցուն զմա՛հ յանձն տռեալք
միայն ի կերքս լիցին լըցնալ:

Փառասն և շօքս աւուրց բզկնի,
որ ըզբաղարն են պաշարեալ,
131բ 2այն գոյման ել ամանի,
ի քաղաքէն արտաքս ելեալ:

315 Պէքթաշ* խանըն Պաղտատայ
յտոն արքայի տղերս անկեալ**,
Եւ տիւանըն խումբեցաւ՝
ըզբռնեալիսն ցարքայ բերեալ:

Եւ ոմանք իւանք ի Պարսից
յտոս արքային յազիրս կկեալ,
Ոմանք Պարսիկք ի սուր ոման՝
զանգիտութեանցըն կարծեցեալ:

Նոգ որ շայիրք ըզտազ երգեն՝
զանն քաղաքին զթուական ցուցեալ,

320 Յնա ոմանց երգոց նահեա
Ճուքթին և զայս արտաբերեալ:

Ձազըլթ սուլթան զագի խան
Մուրաա քեամխաղ:

էյլէտի շուն ֆէթհ Պաղտատէ
սատէթիլէ հուհում:

Հագթալա հազըլթիլէրի
անի մուլտէր էյլէտի,

Տիաթի քարիխըն լիսան՝
ֆէթհ քիլլ հագան բումջ^{ու}:

* Ան. Գէրգաշ

** Ան. նախագեղեղ ցեն և կկեալ, ապա սրբազել անկեալ

- 325 Եւ յիստամպոյ զմուճակ չրդէ,
 ուր և զսօնանճա որարեալ,
 Եւ Պաղտատայ պէկէլբոյզկի
 բիբեադատար Մուստաֆա եղեալ:

132ա

- Ուր Հազարօք զՊէլքթաշ* ազախ
 անգր ի մուհաֆէզէ եղեալ,
 Եւ Բազաուրն Մուսուլ զարնաւ՝
 զՄազսուտ էլլին անախ չրդեալ:

2660

- Ետ՛ Ապասին ծածակ զբրէ՞ն,
 որ օրինակն առ մեզ Հոսեալ,
 330 Եօթանասուն և մէկ ատուրբք
 արքայն յԱմիրթ ապա Հասեալ:

- Ուր ըզլէլին և Ռուճիկ,
 որոյ Համբաւն յոյժ տարածեալ,
 Ի Քըրգասաան և ի Պարսկաստան,
 յԱբազիստան էր մեծարեալ:

- Անթիւ սեւէր զՀաւատարիմս,
 զորոց ընծայն միշտ էր կերեալ,
 Զամուրս շինէր ի շատ տեղիս,
 որոյ արքայն էր սքրտմքտեալ:

- 335 Ի գոքու ինչ պատանոց
 կալեալ ըզլէլին յանկարծ, խեղզեալ,
 Եւ վէզիրն ի Պաղտատայ
 իբրն զառեալք, զհոգան եկեալ:

- Եւ զըրեցին զպատասխանին
 և զկուպարից բանս Հաստատեալ,
 Զոր առ Ետ՛ն առաքեցին,
 որք և կան առ մեզ պահեալ՞ն:

2670

132բ

- Հազար բառսուն և յինն սէնէն՞ն
 Սուլթան Մուրաա յԱմիրայ ելեալ

- 340 Եւ յԻզնիմիա իբրն եհաս,
 Համայն քաղաքն ՚նչ առաջ եկեալ:

* Զն. զՊէլքաշ:

Ղառըրդայիւք ի գա՛նն երթալ,
յեա վեց ամսոց վէղերն նկեալ
Եւ շքեկաւ, մեծ ալայիւք
առ թագաւորն զուարթ մըտեալ:

Եւ թագաւորն ի Պաղտատայ
իբրու նախօշ միզան զարմեալ,
Յեա ասուրցրն պայքամին
օր ըստ օրէ զգէզս ոչ գրեալ:

345 Եւ վալին տասն և վեցամե,ն,
որ հինգշաբթի երկնայն լեալ⁶⁰,
Ըզ՛նօգին ատնզեյտվ՛
զարու զաւակ ոչ խկ տեսեալ:

Տասն և եօթն ամ ի գահում,
երսուն 'ւ երեք կեանքն ասացեալ,
Զի տասն և վեց տարոյ նըստաւ,
նետամիգ էր և ումեկ լեալ:

Լալով զթապուարն տանէին
և առ հօրքն մերձ թողեալ:

350 Երգէին ողբովք քզմահն,
թէ՛ քաջն՝ Մուրատ ալապէս անցեալ:

134ա Եզրայրն Իպրահիմ խան
սուլթանութեան արժան վարկեալ,
Զի այլ ոչ կայր շահապալ
և տեսեալմք էր վայելւացեալ⁶⁰:

Եւ Մուստաֆա փաշա վէղեր
զմահ Մուրատին լիմացուցեալ,
Կառավարէր զիշխանութիւնն
իբրաւաղէօզ, ըստ պատշաճեալ:

5 ԶՇահին կիրայ խանն և սպանէ,
որ տասն ամիս Ռուսոս նրաեալ⁶⁰,
Ըզ՛Միրֆէթահ՛ օղին և սպան,
որ ի Պաղտատայ էր բերեալ:

Ի ծիսում ամի Եա՛հն
 զասն արքայի, որ կոր նքատեալ,
 Իպրահիմ անուն զհուպան,
 Իբր 'առ աստղնոյն, քնժայ բերեալ:

Պահատուր Կիրայի խանն
 Ի Աղագու իբրն զարձեալ:

10 Լուր էհաս մեռանելոյն,
 որ զՄուհամէտ Կիրայն կարգեալ¹⁰⁰:

Ռէմազանի յեանում ասուրն
 արէֆէի 'նզ երեկն հասեալ,
 Որ էր հազար յիսուն և մէկ*
 սէնէն նոցուն թուալափեալ¹⁰¹:

134բ Ընզ պայրամին առաւօտուն
 և զտօնանման զասն այնմ առեալ,
 նուրաուր կէլաի Մուհամէտ սիւլզ
 Իպրահիմալն զթարթիս ասցեալ¹⁰²:

15 Ի հազար յիսուն ' և երկու
 մուհարէմին տասնուհինգեալ,
 Արքային արու ժընաւ,
 որ Մուլէյման զանուն կոչեալ¹⁰³:

Սուլթան զատէ Մահմէտ փաշա՝
 միան զափուճի** պաշի կոչեալ,
 Ի յնդազ թային յինէր,
 որ ցամաքաւ անզրբ հասեալ:

Եւ ծոզոզ գարիտանն ևս,
 որ Փիալէ փաշա կոչեալ:

20 Զոր տեսին զպատրաստութիւնս,
 զԱղագ Քազազն լըրեալ փախեալ¹⁰⁴:

Որք զընացին զուպտ արարին,
 նորոզեալ և զօրս անզ թողեալ:

Եւ տօնանման առ Իստամբուլ
 զասն այնմ խրեղմոզ ևն արարեալ:

* Ան. ԵԵԱ

** Ան. զարուճ

Շապանին կրքին զնայան
Մազսուտ խան Շահին հկնալ¹⁰,
Ըստ առաջնոյն հաստատելով
զօրհա՞ ընդ սիրոյն նն պայմանեալ:

135ա 25 Եւ վեցրն զԻշիճէի
շահաւէ Ահմէտըն ժընհալ¹¹,
Եւ վէղիքն պատճառաւ ինչ
զՊատմաւոր թահրիբ առնալ:

Ի Պրուսայու եկեղեցին
Հօնա զատէ զատին կոչեալ
Նա բակել ընակչացն Տանկաց,
զոր վէղիքին իբրև սղոյնալ:

2710

Շատ ննդութիւն և վիշա հասոյց
Տանկացն, որաց յայն խիղաթեալ,
30 Եւ ըզզատին գան հարեալ յայժ
և ի կարգէ իսպառ ընկճեալ:

Հնարս զիթութեան թագաւորին
Երբ որ կանայք և այլք առնալ,
Յիշեցին զոճև Հիւսէին¹²,
որ և ձինճի յինէր կոչեալ:

Ասնն. շՊայցէ և կարգացէ՞
ըզզիթութիւն արքային տալս,
Մութթին վէզրաւ ոչ սիրէին,
արքայն խկոյն հօնա առնալ:

35 Եւ զսիւահատարն¹³ Եհան արքայ՝
վէզարէթով տխան երստեալ,
Միտրանի 'նզ ձինճի հօնայն
և վէղիքին զգարան զորճեալ:

135բ Եւ վէղիքն սիւահատարն¹⁴
Երբ ըսպաւեր, ժամու զիջեալ,

¹⁰ Ին. զօր

¹¹ Ին. Հուսէին

¹² Ին. զսիւահատար

¹³ Ին. սիւահատար

Նորա յառաջ զարքայն պատրին,
չոր ի կալանս ալնմ կամեցեալ:

2720

Վէղիքն փախչի ի պարտելն,
արքայն խաթիչէրքի՞ առեալ,
40 Ի փողոցն հասն թզկնի,
ձիոյն ձրգեալ և զբխատեալ:

Չկրնիքն ի Շամ ողարկեցին
ճիւան Մուհամէա փաշայի⁶¹¹
Եւ զբհհապէկն* ևս ըսպանին,
որ ընդ վէղիքն համախոհ լիտլ:

Եւ մուքթին Ծահեա մեաա,
որ թզմիննին չէր սիրեցեալ.

Որ որ աուր յառաջանայր
և ամենից զարմանք բերեալ:

45 Հազար յսուն 'ւ երէք.
չահգաւէ Մուրաա ծընեալ⁶¹²,
Ըզգարբաան Փիալէ սպան,
Պէրիք փաշայն փոխանորդեալ:

Նասուֆ փաշա վէղիք ուղի
Հրեւէն** փաշա ապստամբեալ⁶¹³
Եւ եկն մինչ յՈսկրատար՝
իբր արքունեաց պատերազմեալ:

2730

136ա

Եւ իբրև ոչ կարացեալ
ընդզէմ կանգնիւ իր երկուցեալ.
50 Յնուամէլի էանց հնարուք՝
անդ կամելով զումարս իբրմբեալ:

Պօստաննիք թային եղեն,
և արայնիք խուչել փութալ,
Ջոր կալան և ըսողանին
և յնաթանէ զգլուխըն բերեալ:

* Ձեռ. զբհհապէկն

** Ձեռ. Հուսէն

Հասարակաց երկիրդ լինէր
այրն, որ մօհրի էր շանացեալ,
Տառապելութեան յօծար եղև՝
յարբունեաց շէմս գրչութիւն թաղանալ:

55 Հազար յիսուն և շորսն⁶¹⁸
Սունդուլ ազայն, որ մեծարեալ,
Ղըզլար ազա՝ ներքինապետ,
ընչաւէտեալ և գիրացեալ,

Տարբայլ հրաման անու
և յՅգիպոսս եղև երթալ,
Մալթէզցիք ի ժող զբոնն,
Տանկաց նախն վերայ հասեալ:

3740

Եթովպացիս 'ւ այլք ընդ նրմա
Մալթէզ թօփեցըն մահացեալ,
60 Հղևան առին լի ստացուածովք,
որպէս զՏանիկսըն գերեցեալ:

Մերձ ի Կրիտէս եղև այս մարտ,
գուրամերն կուտ անդէն էլեալ,
Յաւարիցն, յերիվարացն
նկնարալին ընծայ տուեալ:

Հնդ որ ոմանք ի փափաղիցն
'ստ կըզզեացն, որ նախ Տանիկք տոեալ,
Յայսմ կարասիցն յայտք մըտելոց
մըտից Տանկաց զուշակ ցուցեալ:

65 Լուր եղև Արապներաց,
և արքայի զայն ժանուցեալ,
Եջտօնանմալի պատրաստութիւն,
ասաց արքայն, փութով տեսեալ:

Հազար յիսուն և հինգն.
Ինչաննիլ զարնան հարկեալ⁶¹⁹
Եւ իբրև մեծ խընդութեամբ
մերձ ի Չուխս կըզգի հասեալ:

3750

Գարիտան Բլաուֆ փաշայն
զխէթիչէրիֆ անդըր հանեալ,
70 Արթայի խորհուրդըն բանան
ամենեցուն, զոր ընթերցնալ-

«Փաշայից, գարուտանաց,
զօրազըլխոց և զօրացնալ,
Ի Կիրիա երթալ պարտիմք
և Աստուծոյ անույ փութալ»:

137

Ջայս լուան առ հասարակ
տուա առին 'ւ քամէն աօցեալ,
Նուեցին և ի Կրիաէա,
յիսուն և շորս օր պաշարեալ^տ,

75 Գաննցան և խոցեցան,
կոչկոճեցան և զի անկեալ,
Ձանճրացան ներքուստ և Յասնկք^տ
յօժարութեամբ զքաղաքըն տալ

Ի,րուչի Տանկաց տեղին
աէր քաղաքին զպայրազ արեկեալ,
Երնք նու ըստացուածոյք
եղին անտի և հոացեալ:

2760

Եւ այլքն ռայա մնալով
մըտին ի ներքս տիրապեալեալ,

80 Յնստամպուլ երբ յուր լինէր,
մեծ սօնանմա լինիլ տեսեալ:

Հազար յիսուն և հինգն.

Ի Բէթիմօ կըլայն հասեալ^տ,
Որպէս զՀանեա պաշարեցին,
զքիմ և զգիճակ ապուեալ տիրեալ:

Նըկըրտին ի Գանաիա,

ուր ճէնարայն անց էր երստեալ,

Նո օր անդազար պատերաւմին,

յերկուց կողմանց են կոտորեալ:

127բ 85 Հըրակիզէր և Իստամպոլ
 Ղում զափուի՝ զանուն եղեալ,
 Զորս Զունաց և մին Հայոց
 Եկեղեցիքն են, որ այրեալ:
 Ճիւան վէզիքն՝ կամիւր շինել
 և յարքայէ թղթաթ առեալ,
 Զորս շինեցին վայելչաւոր,
 Եւ յն աուրքն էր մեզ երանեալ:

2770

Հազար յիսուն և վեցն²²³,
 Մալի՛ն փաշայն վէզիբ եղեալ,
 90 Վանայ պարթապըն փրլանէր,
 զի ի շարմէն՝ աւէր շաւ լեալ:

Եւ ճիննի հօնային այն
 զազիասըրութին առեալ,
 Եւ բազում արմարզք ըստ այնմ
 մեծի պատուոյ էր հասուցեալ:

Ի սոյն ամի վէնէտիկցիք
 ընդ ջամարաւ պատերազմեալ,
 Ի Պօսնայու ստեճաղս սմանս
 ըզշատ աւերս են արարեալ:

95 Եւ զսմանս կըլայս առնուն
 և հազարօք ի սուր մաշեալ,
 Տաճկաց կանայք գերին, վարին,
 ի մէջ Գուանկաց մերկ են շըրջեալ:

128ա
 Ըզթըրլի պէկէրպօկկոյ
 զհեա եկեղցքն շառն առեալ,
 ԸզՇէպէնիք ընդ այլոց առ,
 Եկեկիւլէրեօք զըսպոյս գերեալ:

2780

ԶՄալի՛ն փաշա կոչէ արքայ,
 յարկ իմամի միօշ խեղդեալ,
 100 ԶԵմէա փաշա վէզիբ արար,
 որ քան զայլ նորն շրոսայեալ:

* 250. զարուի
 ** 250. վիզիբ

Երկ և եռակ ամաց զգրատերս
Քաղաւորիս, զորս էր տեսեալ,
Չամէն մի մին փաշայի
ի կրնալիսեան նիքեան՝ առեալ:

Եւ զգմին գուտորն վէզիբին
յարժամ ետ, զօրն մեծ պատուեալ,
Հարսանիք աշխարհալուր
ի բազարիս հանդիսացեալ:

- 105 Կաշառակուրծ լինէր վէզիբն՝
գտեարս մանսուպից փոյթ փոփոխեալ,
Ի ի համայն գատաւորաց
մինչ ի մուֆթին եղև հասեալ:

Սամուր բիրքով գափանիցա,
վասն արքային յայնց պահանջեալ,
Համայն օճազ յազաներաց
՝ և ի կիրիտու, որք են եկեալ:

138բ

Քուտկան հայոց հազար ինսուն
և եօթներորդ, յոր ժամանեալ,

- 110 Մլնկ Տանկաց հազար ՝ և լիսուն
և ութերորդն էր հասեալ²⁰⁵:

Յունիսի մեաասանումն,
յոր կիրակի արփին մուտն լեալ,
Քարեկենդան լուսաւորչի,
ընդ որ շարժըն մեծ եղեալ:

Ընդ ժամանակս մեր ոչ տեսար,
ահարեկումն ամենից լեալ,
Ընդ գուշակն յաւարտն աւուրց
բառսուն և եօթն, յոր ժամանեալ²⁰⁵:

- 115 Չարքային շարժուես տեսին,
որոյ սմանք ո՛չ հուանեալ,
Եւ վէզիբին իսկ ո՛չ ակեն՝
ամենեկմբ անիրուեալ:

2750

Յնաց արայք եկնիչէրոց
 առ ի մութիսն զշէյս մի յըզեալ.
 «Համակամ լիցիս ընդ մեզ,
 արքայն զվէզիրն լիցի ընկէեալ»:

Եկըն մութիսն ուլեմայիւք
 առ թագաւորն՝ զբանն ծանուցեալ:

120 Որ և եզ վէզիր զՄահմէտ,
 այն, որ Գօնէ Աօֆին կուեալ:

129... Եւ բայանին զվէզիրն Ահմէտ
 և զարքային բան հոգացեալ,
 եւ զազասըէր Ուսումէլույ՝
 Օղլան Փիւզէվէնկիին կուեալ:

Որ ընդ ճինճոզն յառաջանայր
 և կաշառուք զերամբարմեալ,
 Մըրախողխող առնեն զազին
 և վէզիրին մերձ զգէշն արկեալ:

125 Վայիտէին մարզ ողորկեն՝
 ամենեքեան համակամեալ,
 «Հանցես, ասեն, ըզշահաւտ՝,
 որ Մուհամէտն էր անուանեալ:

Գիցուք ի դահ սուլթանութեան
 և մի՛ լիցիս ընդվըզեցեալ»:
 Համագումար զբաճաւորեալքն
 ներքս ի պայտան եզնն լըցեալ:

Վայիտէն ընդդէմ կանգնեալ^{ու}
 զպատկանաւորն պատասխանեալ,

130 Եառ մաքառումն արար ընդ զօրս,
 յորոց լինէր անօգտեցեալ:

Ուլեմայից զֆէթվան^{ու} զըրեն
 և առ այն նեպով վառեալ՝
 Յորոց հարկէ և զշահաւտէն
 վայիտէի արտաքս հանեալ:

* Ձեռ. ըզշահաւտ

** Ձեռ. զֆէթան

ԲՆԵՆՅԱԿԻ տասն և ութուսն.

չերկուշարթի ժամն իննեակ լեալ,
Որ ի թուականս հազար ինսուն
և եօթն հայոց էր անլեալ:

- 135 Յերեսունըն յուլիս ամսոյ⁵⁰⁷,
որ մեծամեծք Տաեկաց կանգնեալ,
Ի դրան սատէ ըզգաւն ևզին՝
ամենեցուն սզլագորեալ⁵⁰⁸:

Եօթըն տարոյ Մուհամէտ խան
սուլթանութեան գահի բազմեալ⁵⁰⁹,
Ըզպէլյաթն⁵¹⁰ որ սղօթիւք
ընդունելի, զոր ընթերցեալ:

2870

Եւ ըզհայրն Իպրահիմ խան
առեալ և յարգելանս մուծեալ,
Որ գոչէր 'ա աղաղակէր՝
իբր ըզգագանքս մրտնչեալ:

- 5 Ոմանք ներբուսա ընդ աղաղակն
գառն սզրովք ի խիզմ ևկեալ,
Ասին. «Դարձեալ նքստցի արքայ,
ըստ առաջնոյն ոչ վարեցեալս:

Երբ յարտաքս այս լուր լինէր,
զվերջինըն շար յոյժ գիտացեալ,
Յէթվա գայս արարին,
թէ՝ «Ջանարժանս վերամբարձեալ:

- 141ա Ոչ գիտելով ըստ արժանոյն
զգատիւ և զփառս մանսուպից տալ,

- 10 նիզամին այլ և գանձուց
որ ըստ օրէ զվրնաս բերեալ:

Պատշան է մահըն նորաս:
Հանուրք յայսմիկ միարանեալ

* Ան. սզլորեալ

** Ան. սղթի

Եւ իմզա առնեն զՖէթման,
քսան եւ մէկ օր, որ յարգելս լիալ:

Մուֆթին և վէզիրազէմն
և ևէնիշէր աղասին այլ²⁰⁰,
Գարա Ալի դա՛հապետին
զարքայն խեղդեալ 'ւ արտաքա հանեալ:

15 Ճինճիէն զանձ պահանջեն,
որ շարալար միշտ էր երգունալ,
Կսիսն ըզատունն 'ւ ի շինուածոցն,
բեռինս բեռինս ցվէզիր տարեալ²⁰⁰:

Զոր մէզմահից տան ժառայից
բաշխ հուլուսին այն ժամանալ,
Հազար քրսակ դուռուշ տոին
և 'ստ արժանոյն քրշեալ, սպանեալ:

Եւ քէհեալէն հարիւր 'ւ յիսուն*
քրսակ առնեն 'ւ ի բաց թողնալ,

20 Եւ որք սոյնց պէս ի բարձրագոյնսն
ընկճեալ, վանեալ, իսպառ ջընջեալ:

241բ
Ըզկնի ասուրց վեցերորդից
ևոր թագաւորն յալայ ելեալ,
Նախ յէուց Սուլթան երթայ,
քստ օրինի զուխտն արարեալ:

2840

Սփահիք զքոյց միշտ զայս առնեն**
յիկնկիշէրիս*** զպատճառն հանեալ,
«Տի՛նշ պատճառէ զարքայն սպանին»,
զօր հանապազ զայս արժարժեալ²⁰⁰:

25 «Ի ակվէթէն յառաջագոյս
արգ յաղայիցքն լինի՞մք առնալս,
լինելո՞վ սփահուց գունդ զունդ՝
սեղ սպան զարքայ, լիցի սպանեալս:

* Ան. բաւն

** Ան. նձն

*** Ան. յէնկիշէրիս

Զինեցան, Հակասեցան,
Ի Աթ մէյտան մարտի կանգնեալ,
Վէզիրին մութքին, այլովք
Էնկիւնէրոց յօտայս կանխեալ:

Եւ ըզպատգամ ողարկեցին՝
Ուլմայիւք ըզխրատ տունալ՝
30 Եւ արքային զբրովն ասեն՝
Յըրուիլ ևոցա և դազարեալ:

Զորոց ֆէթվա գրեցին, կանգնին՝
Էնկիւնէրոց սպառազինեալ,
Կացին յանցս ճանապարհացն՝
զգրունա քաղաքին համայն փակեալ:

142ա

Կտորեալ ի ևոցանէ
չառքն ի փախուստ ևզեն դարձեալ,
Զի յազթեցին Էնկիւնէրիք՝
ժեծամեծօքն յաշողեցեալ:

35 Զայս լուեալ ևոր թագաւորն
ժանուկ խելօքն զահի հարեալ,
Բայց վալիտէն Իպրահիմի,
Մուրաաի և ժամանին ալլ,

Որ կին Սուլթան Ահմէտի էր,
զորք արքունեաց սովաւ վարեալ³²,
Արց սա և վէզիրն ևս
յազաններացն հնարս հնազանդեալ:

Մուրաա ազա, Պէրթաշ³³ ազա
'նզ Մուսուհասինն կազակցեալ,

40 Եւ այլքն, որք ի օճազ,
'ւ որք ալվիլթինք են, յայնս դիտեալ:

Վէզիրիւս այսու ևոր իմն
զհարկատուացս զհարկ պահանջեալ,
Որոյ թիւղկնթ³⁴ անուանեն,
Ի պէսս Կրիտեալ լինին ծախեալ:

* Ան. արևալ

** Ան. Պէրթաշ

*** Ան. թիւղկնթ

Ըստ սահմանի, զոր ամ յամէ,
բզտօնանձայն անց են յողարկեալ,
Եւ Հիստին փաշան Տէլի,
սէրտար մեալով, զմարտ միշտ եղեալ:

142բ 45 Ընդ աւուրս ոմն Հայտար օզլի
զզօրոյայս բնզ իւր էր ժողովեալ,
Եւ բազում անգամ փաշայք
վերայ երթան, զօրս աներնայ:

Արց կայեալ իւրովք բերին,
Պարմազ զափին եզեն կախեալ^տ,
Եւ Ղաթրճի օզլին մարտ իւր
սէ ինչ կասէր՝ յիւրն զիմեալ:

Մուրատ ազան ելնիչէրոց
զվէզիրութեան կրնիքն առեալ,
50 Չղարա շառաշքն Մուստաֆա
եկնկիչէրոց ազա կարգեալ:

Եւ ըզվէզիրքն Մուհամէտ
ի Մալղարա քրշեալ սղանեալ,
Եւ ըզթէհեան՝ եւ ըսպանին,
և Մուրատեանքն յառաշեալ:

3870

Ղաթրճի օզլին խրոխտայք,
ուր հանդիպէր՝ զվրնաս բերեալ,
Մուրատ փաշան պատգամ յըզէ,
որոյ բանիցն սէ հաւանեալ:

55 Մուրատն ստէր. «Ցրբուեա՛ ըզզօրոց,
մանասուց տացուր, լիքիս նքտանայ»:
Եւ եւ գայք մինչ յմսկիտար՝
բնզ վէզիրին պատերազմ տայ:

143ա Վէզիրն համայն ելնիչէրովք
և փաշայիւրքն պատրաստեալ,
Անց յմսկիտար մահատելոյ
զնորհչնարս իմրն տեսեալ:

* Յե. քՆեան

Զոր երզմամբ առաաացոյց
և որզնդիր զնա արարեալ
60 Եւ եա մանասայ երմա
յԱնատայի, զօր կամեցեալ:
.
. յնօթել սկսեալ⁵⁵¹,

էզլ արարին զՄուրաա փաշա,
զՄէլէկ Ահմէտն վէղիր եղեալ:

2880

Ուր կայաք յերուսաղէմ
և զարքունեաց զործ յիմացեալ,
'նչ Ամբակումա պապիւ մերով,
որում յիցի տէր սղորմեալ⁵⁵²,

65 Որ է Բուսկան փրրկչին հազար
վեցհարիւր և յիսուն հասեալ,
'նչ համայն յաշխարհ՝ լատինացոց
սանթո անս էր կոչեցեալ:

Զյօրելեանն ի քան և հինգ
ամին կարգէ ն՝ կարճապատեալ⁵⁵³,
Ձանկրացեալ քաղաքացիք
և ազգս Հայոց զայս հրեարեալ:

143բ

Սախելով զբրամա բազումս
զնախարարաց կամս հանեցեալ,
70 Զհարկ արքունոյն տալ խոստացան,
որ ամ յամէ են պահանջեալ:

Զպատրիկոթին բառեան բրնտ
և զսեազուխս վանեալ հանեալ⁵⁵⁴,
Վերայ վեցից կկեղեցեաց⁵⁵⁵
կապեն 'ա ինքեանք են հրամայեալ:

2890

Զի Դաւիթ եպիսկոպոսն
կրթորդ անգամ պատրիարք լեալ⁵⁵⁶,
Քառասուն հազար զուրիշ
զպարտս տոկսօրն լինէր բարգեալ:

- 75 Ի բրնակչաց պահանջեցաւ,
 տրտընեշանօք զայն վնարեալ,
 Հալհոյութեամբ, զայթակղութեամբ,
 մինչև ցայտօք ոչ զպարեալ:
- Օճազ ազայք, զոր տիրէին
 ընդ արքունեացն և նուանեալ,
 Ռամիկք ի շառ հարկաց խոցեալ
 և զՍիաուշն՝ իդ իւրեանս առեալ⁶⁰:
- Եւ մուծին առ թագաւորն,
 Ասեն. «Վէլչիրդ զմեզ վըշտացուցեալ.
- 80 Ազայից բանիւք շարժի
 և առ համայնս անիրանեալ:

414m ԸզՍիաուշն արար վէլչիր,
 որ զնէֆիրամն՝ էր արարեալ,
 Չոզ որ եզիտ ընդ հովանեաւ
 դրօշի իւրեանց՝ պատուասիրեալ:

Աքսորեաց զՄէլէկ Ահմէտ
 և զՄէլէկիեո ընդ ալլոզթ ալլ,
 Հաճեցան զկամա արքային՝
 ընդ մօր արքայիս միարանեալ⁶¹:

- 85 Ըսպանին զմեծ վայիտէն,
 այն, որ Քեօւէմն էր անուանեալ,
 Կին Ահմէտի թագաւորի
 և մայր ետակ արքայից լեալ:
- Ըզթէլիսեհի⁶² թագաւորին
 եսպան, և ալլըն ի ֆախուստ լեալ,
 Ըզպօսատաներ պաշին և սպան
 և զխառ ստապաշին ընդ ալլ:
- Ըզբէհեա մեծ վայիտէին,
 զենքրքիեապետս, զգանձապետս ալլ
- 90 Եւ բզզրզուր ազասին ևս,
 զալլսն յԹգիպտոս եղև վանեալ:

* Ան. զնէֆիրամն

** Ան. ըզթալիսեհի

Հօգան զազա էկերչրոց.

Հարա Զատուշն էր անուանեալ,
ԶՊերթաշ* ազայն և զբէհեապէկ**,
ԶՏէլի Պրատեր*** խորաշէին ալլ.

2910

144բ

ԶՄարի Քեաթիպ թէզերէրէնին
և զմեծամեծս այս երժանեալ,
Զամէն մի ի թաքքստի
եզիտ, զհամայն ժահայցուցեալ:

95 Որ և երկու ամսօք ըզմօ՛ւրն
Սեաուշիս եզն կայեալ,
Ապա ըզմօ՛ւրն զէզիբութեան
Կրոնի**** Մուհամէտին աուեալ:

Եզն Հազար Հարիւր թուական^Ծ,
որ այս համայն էր զսրծեցեալ,
Ընց ժամանակըն Կրոնիի*****
երից ազգացն միարանեալ^Պ,

Քրտան Հազար զուսիշ^Կ ետուն՝
ըզբիրբէկնոյ Հարկըն բառնալ,
100 Զի^Կ առնալ կա խէթիշէրիքի,
ըզկնի եկեալըն ո՛ւ ընկալեալ^Պ:

Հազար Հարիւր և միեն
ի թուականիս ռահին փութալ^Պ,
Տէր Փիլիպպոս կաթողիկոսն
յԹրուսազէմ եզն զբառալ^Պ:

2920

Յապրիլի յութևաստանն
ըզսուրբ զատիկ ուխտն կատարեալ,
Յեա ութ ատր երկուշարթի
սուրբ Սարգսին յխաամալուլ լեալ:

* Յե. Պերտաշ

** Ձե. զբէհեա պէկ

*** Ձե. Պրատեր

**** Ձե. Կրոնի

***** Ձե. Կրոնիի

Զե. զուսիշ

Զե. ի

- 145a 105 Եկեղեցին յանկարծ կիզէր
 և ալլ ումէր ո՛չ վընասեալ,
 Ի միւս գիշերն ի Քելպէճի
 խանի մէջն, որ մըզկիթ մի լեալ,
 Ծա՛ և յինքննէ և հրակիրզէր,
 և զմերս նովաւ իբր մոռացեալ,
 ԸզՓիլիպպոս հոգեօր տէրն
 գալ ի քաղաքս ևն հրախրեալ,
 Յօծարեցաւ և եկն առ հօսա,
 ի առասանէն էր յոյժ բերկչեալ,
 110 Յամենից պատուարիբեալ
 և առ վէզիրն եղև ծըտեալ,
 Որ էր կիւռնին՝ մազուլ եզած,
 Ահմէտ վէզիրն եղև նըստեալ,
 Եսյեմբերի զպէզխատանօջըն
 քաղաքիս հար ինչ ցուցեալ,
 Մարտի ամսոյ զվէզիրն սղանին,
 զՏէրզիշ Մահմէտն վէզիր եղեալ,
 Որ էր թուահան հազար հարիւր
 և երկու, զատիկն վերայ հասեալ¹⁰⁰,
 115 Երկու ծոյխակոպտան,
 որ ի կէնայ յուզի անկեալ¹⁰⁰,
 Առ Փիլիպպոս կաթուղիկսն
 գայր և օրհնութեան հրպատակեալ,
 145բ Մայիսի քըսան և ինն
 հօգեօր Տէրն Պրուսա գեացեալ,
 Ընց որ և հատնեցարն՝
 յօրհնութիւնն և ի սէրըն կախեալ,
 Անքասիք յաթոն և հաս
 և սիրելեաց զնամակ զըրեալ
 120 Եւ ամ և կէս յաթոն յամեաց,
 զգանգանատունըն¹⁰⁰ մինչ շինեալ¹⁰⁰,

2630

¹⁰⁰ Յեւ. Եսայի

¹⁰⁰ Յեւ. զգանգանատունըն

Եւ ապա կոչնահանօք
Վերինն յաշխարհ եղն զնացեալ,
Որոյ յաշորդ տեղ մեծարեն,
Հաւանական բռնին ընարեալ:

2940

Տէրց, ընծայի արժանատր,
յաթոս նախնոյն ծառանց նրասեալ²⁹³,
Որ զորրացեալքս մշխիթարեաց՝
անտեսարար խանդազատեալ:

125 Որ էր հազար հարիւր և շորս
ի թուականի Հայոց հասեալ²⁹⁴,
Քառասնորդացն պահոցն զիպէր,
Նոց որ զսուրբ զատիկն, որ արարեալ:

Նոց որ Տէրգիշ զեզիրքն խոհեմ
բոս իրասանց լինէր շարժեալ,
Ապստամբից ՚ւ աստղաց
և զարքունիսն կոտորեալ:

1460

Հիանդացեալ եղն յեառյ,
զՄէլէկըն զայմագամ եղեալ,

130 Ողարկեն զկրեթին ի Շամ՝
զԲփշիթ փառայն զէչիթ առեալ:

Երբ Իփշիրն եկն Իստամպոյ,
շառ մեծամեծք ահարեկեալ,
Ապան զՄոսայի աէֆթլըտար
և ըզՇամի զատէն զտնեալ:

2950

ԶՂուտաէ ըհեա Մէլէկի սպան
և Մէլէկին ըզՎան տուտոյ,
ԶՄուհամէտ էֆէնտին ըսպան
և ըզրազումքս փոփոխեալ:

135 Եւնիւղիթ և սիփահիթ
ի էթ մէյաանըն ժողովեալ²⁹⁵,
Յարկս զէչիթին երբ զիմեցան,
և զէչիթինքն զնոսա հարեալ:

Յնա գարձան, զինուորնցան,
լարի վէղիբրին զնացին կանգնեալ,
Երբ աեսին ըզգտուն փակած,
Ճըրճօք, կացնօք ի ներս Ճըտեալ:

Զգոյս և զինչս աւար աօին,
զգանձարն բացին 'ի աւար առեալ
140 Եւ այգուցն երթան ի գտն
արքային և զպատգամ լըզեալ:

146բ Առհասարակ զվէղիբն ուզեն,
զոր և արքայն խնայն տունալ³²³,
ԶՄուրաւ փաշան վէղիբ խընդրեն,
զալլ ժանսուպից զտեարս փոփոխեալ:

2960

Մուրատն ունէր ըզբարեկամս
ի ներքս 'ի արտաքս շատ ըստացեալ,
Կամեցաւ զարքայ փոխել,
որայ խորհուրդն ժանուցեալ:

145 Զոր կուէ արքայն ի ներքս,
զխօսըս ժուֆթօն նորս բացեալ,
Մերձտեկայք թագաւորին
ի վէղիբրին կողմ խօսեցեալ:

Ըզբարեկամսն Մուրատին
արքայն ըսպան և աքսորեալ,
Զնկնկիւնէրոց ըզմեծամեծս
նայնպէս ըսպան և փոփոխեալ:

Զկրնի Հարիւր տուրց զՄուրաւ
կուէ ի ներքս, զկրնիքն առեալ
150 Եւ տայ Մուլէյմանի,
որ էր յԱրմէն ազգէ սերեալ³²⁴,

Ընդ որայ վէղիբութեան
բազում անգամ քաղաքս կիզեալ,
Արբունիք զօրանային՝
կանանց կողմանց Համարձակեալ:

2970

Տէֆթէրտարն զամ ըստակ տայր,
 զսոսիկն և ոչ քաւականեալ,
 Զյարկ ևորա յիշտ բարկոճեն՝
 ԸզՄուլէյման պատուոյն զանեալ:

- 155 Զեր յայտնի՝ վէղիբն օ՞վ է,
 երկու ծառայքն յիարանեալ¹⁵⁵,
 Զարաչար երգուեալ ի Ղուրանն
 որք՝ յիբերաց ոչ բաժանեալ:
 Յարքայի դուռ ժողովին՝
 Ըղնախարարս համայն իբնդրեալ,
 Մինչև ցրձայր թագաւորին,
 'նո որ յազարանսն 'ւ արտարս զըտեալ՝
 Զվախաէին թէ՛հա դաւարն՝
 զՄուլթի Պուլայն, զոր 'օ սիրեցնեալ:

- 160 Եւ զայր ևորա՝ զՇապուան զալֆա.
 և ըզսարայ ազասին ալլ,

Ըզդրդար ազասին
 և զվալիաէ ազասին ալլ.

ԶՊիլալ ազա, զՃօրնօ ազա
 և զԾաղիբին՝ ճօրնօ կոչեալ,

Ըզժուսաշիպ Իւսուֆ ազա
 և ըզափի* ազասին ալլ

Եւ ըզիւսա** օտաւաշիբն¹⁶⁰,

.

- 147 ր 165 Մուլէյման վէղիբ պրծաւ
 որպէս յառաջագոյն զանեալ,
 Ընդ զգրեւոց և զարտաքինսն
 ըզալէֆթէրտար ևզեն զըրեալ՝
 Զենկիւղի ազասին
 և զթէհապէկն*** 'նո անուանիս ալլ.
 Ըզմէյմար Մուստաֆասին
 և զպաշուպի գուլիբն ընդ ալլ.

* Զն. ըզպրի

** Զն. ըբթազ

*** Զն. զթէհապէկն

Զլատուշ պաշի - - - - - 657

170 Ըզխարաշնին և զկեօճբուկնին
և զԹէրօխանէ լմինին այլ:

Զորս զըրնցին, յատկացուցին
չուան արբուկի՝ զբողոք բարնեալ,
Ասեն. «Մորա նն հրամայողք,
զգործ արբունայզ դու լիմացեալ:

2920

Զոր ինչ կամին՝ ժեզ դայն առնեն
և հրնազանդից անիրաւեալս:
Դէմ յանդիման արբային դայս
վազվազակի զնոսա խրնդրեալ:

175 Արբայն ուսեալ ի վախտէլն
ասէր. «Զնզ զի՛նչ շար արարեալս:
Նորա պընդին, պատասխանեն.
«Շօք քո նրման չես գիտացեալ:

148^ա Թէ ս՛չ տաս, տո՛ւր արզ նէվազ,
զի դու և մեզ չես հանձնցեալս:
Արբայն ասէ. «Զիմն ինձ բաշխէր,
և արտաքիծքն առ մեզ տուեալս:

Նորա ասեն. «Զմայրդ ևս խրնդրեմք,
Ֆէտաս պաշի արզ նա եղեալ:

180 Զի զսկետուրն ևս սպանանել,
զոր ինչ կամի, դայն արարեալս:

Երբ դայն լուեալ, խոսովեալ արբայն,
ասէ. «Տացի զո որ խրնդրեալս:

Զվերսյ զրեալս զամենեկեան
թաքցուանէ յատեան բերեալ:

3000

Ըզնախզրտեալս, որ ի ներքուստ
յԱթ մէլտանի ծառօրն կախեալ.
Յօշտանէ՛ պատառ պատառ
զերայ զանկաց զմարմինս տուեալ:

185 Ըզփախուցեալսն մի՛ մի՛ գրտին
 և խեղզամա՛հ զնոսա առեալ,
 ՉՄուզքի Պուլայն խարաք եղին
 և ընդ առն ի ժառն կախեալ:
 ԸզՄիաուլուն ի Միլիստոյ՝
 Հարկաւ զարնեալ զէզիբ բերեալ,
 Չի զգիբութիւն լիցի Վնարել՝
 Իբր ըզզօրպայտըն ևուանեալ:

148բ

Միաուլուն եկն ախաացեալ,
 երկու ամսօք և նա մեռեալ,
 190 Չնօր աէֆթէրտարն ըսպան արքայ՝
 Միաուլչին ըզզրէժ առեալ:

Պօյնի էկրին զէզիբ եղին,
 որ Մուհամէտ փաշայն կոչեալ,
 Այր հանդարտ, խաղաղատէր,
 բայց ևենգութիւնք զեւ հուացեալ:

Ընդ սոյն նղանակի
 Ֆռանկք ըզՏաւիկս զըշաացուցեալ,
 Կըրկին կըրկին ըզտօնօնման
 ի ծովու այրեալ ապոնեալ^տ:

195 ՉՊօզլա ատան համայն տանէ
 և զՄիտիլի է՛ր շանացեալ,
 Յորմէ առ զկլա մի թեմօքն
 զերի վարեալ և կոտորեալ:

Անրախտ ասել թագաւորին
 ի մուֆթիէ այն ժանուցեալ,
 Արքայ կոչէ ըզնա ի ևերքա,
 որոյ շթօզու երկըրպագեալ:

Այլ ի բաց վարէ ըզնա
 և ի Պրուսա էր արտօրեալ,

200 Ըզկընի մարդ հասոյց նըմա,
 որ խեղզամա՛հ զնա արարեալ:

Սա՛ էր քակօզ եկեղեցոյ
 նոյն Պրուսայու, զոր զերոյ գրեալ,
 Ի Եկֆիրամն Սիբաուշին
 Հընարուք ինչ յառաջ անկեալ:

Ըսպան զեկեղեցիք ազասի
 և զՔէշէնի օղլին ընդ այլ
 Եւ ըզքէհնա շահապաւից
 և ըզգայնակ նոցուն ևս այլ:

205 Զորս ներքինի, 'սա կարծնացն, Եսպան,
 յորս ևս յծգիպասս արարեալ
 Եւ ի տեղիս նոցուն զայլ ևս
 յառաջ ածեալ, կարգաւորեալ:

Կարգեցին զամենս փաշայս
 յԱնասուի՛ Հարկաւորեալ,
 Ի Մեացելոցըն Հայաարէ
 Ի Ղաթըրեոյ աղլուն մեացեալ:

Եւ ի Սէյափ Ահմէա փաշէն
 ըզխրատաւորտօն ի մնոս ածեալ,

210 Ոչ թէ միայն զգաճառականսն,
 այլ զգառատրս ևն կողոպտեալ:

Ղխորհուրդ Զսանկաց յառաջ ըերեն,
 Եթէ ծոզու ո՛չ երկընչեալ,
 Ճար լինի ի ցամաթէ
 զէզիրն զհաշտիւն յառաջ արկեալ:

Պօյնու էկրույն ո՛չ հաւանին
 և զզէզիր մի իբրն իրնդրեալ,
 Վալիտէին և արքային
 ըզՔնօփրուլին ևն առարկեալ:

215 Որ աննըշան և դառնագրատ,
 ի շատ Հայոց զփոխ էր իրնդրեալ,
 Ետա շանայր ըզՏրապուլիս
 առնել 'ւ ըստակ ո՛չ էր զըտեալ:

Սուլթան Մուհամէտիս Համայն
զեզեալ վէզիրսն արդ զըրեցեալ.
Սօֆի Մէհէմէտն նախարդեալ,
Մուրաա փաշայն էր երկրորդեալ:

Մէլէկ Ահմէտն երրորդ անի,
և Սիաուշըն չորրորդեալ,
220 Կրեմի* Մէհէմէտն քարկրանայ,
Պօշնազ Ահմէտն վեցերորդ լեալ:

Տէրվիշ Մուհամէտն յառաջ եօթն**,
Իֆշիր փաշայն ութերորդ լեալ,
Մուրաա փաշան կըրկին ևրստի,
և Սուլէյմանն տասներորդ լեալ:

Սիաուշըն կըրկին ևրստի,
Պօյնի էկրին երկստասանեալ,
Երեքստասանըն Քեօֆրույի,
որ Մուհամէտ փաշա կոչեալ:

150ա 225 Հօգար Հարիր և Հինդ Թաին
սեպտեմբերի Հընդումն Հասեալ,
Յանկարժ արքայ ի ներքս կոչլ
զվէզիրսիֆեան կընիք տունալ¹⁵⁰,

ԶՔեօֆրույին, զոր և զըրեցի,
զկընի սոցա վէզիր եզեալ,
Սակաւակեաց զամանէ ասնն,
կամ զայմախամ ալլոց ևրստեալ:

Յանկարժ, 'ստ աշամ, Հոզմ նոր Հընչեաց,
և Կաւակտրն նարտորեալ,

230 Հանդարտարար, 'ստ եզանակիս,
զնաւահանգիտ ժամ ժամ առեալ:

'Ստ բնութեան ուսու 'ի ուսոյց զօրէն
նարտարապետն, որ նոր ցուցեալ,
'Վարի զեզուն առաջաստիւն'
Ճանկամք իւրովքն սիզանենեալ:

* Ձեռ. Սարգի

** Ձեռ. է

ԶԱյակեօզըն ակֆթէրտար,
Մուրատ փաշին քէհնա էր լեալ,
Ան ըզհաշիւ շատ քանքարոյ
է միւս յաշխարն էր յողարկնայլ:

- 235 Ուխտ և պայման բնդ արքային
հանուր կողմամբ էր հաստատեալ,
Գանէր ըզձայս և զՏաճրիկս
և ըզգինի նասաղ առեալ:

150ր

Ի գիշերում զօլ էլանէր,
սվ հանգիպէր՝ իսկոյն սպանեալ,
Զարս և զկանայս և զսարուձայս
յառաւօտին տեսար շարգեալ:

- Արար էասազ՝ ամենեմբ
յարբունիս ոչ որ մըտեալ,
240 Եւ զձանիֆի մուֆթին զանէ,
զՊալի զասէ մուֆթի եղնայլ:

Գնագան եկն Պարսից երկրէ,
զոր հանձարով ուղևորեալ^ս,
Ըզտէֆթէրտարն և զգարիտանն
և զայլս բնդ իւր տեղաւորեալ:

3060

- Զօրոգայք տեսին և շարացան
ըզզէզիբին գործքն յաշողեալ^մ,
Ըստ տաշնոցըն թելադրին
'է ի Գուան երթան՝ զայս ասացեալ:

- 245 սՀան ըզտանհազ թագաւորին,
լե՛ր տաշնորց ի մարտ երթալ՝
Սլացաւ, էտք զիր յարքայէ
և յօտաւարն էր մամանեալ:

Որոց զներայ կարծիք եհտս,
յուրաստ եկեալքն հազիւ պըրծեալ
Եւ զգօրագլուխս սիփահուց,
ի մէհթէրից, նէպէճոցն ալլ:

151ա

Ի Թօփշուց 'ւ յալլ ժտուայից
'ւ յապարտեհից արքային ալլ

250 Զոմանս Եսպան, արկ լնթ մէլտան,
զոմանս ի ժող էր կորուսեալ:

Ի պուրատէ Թագաւորին
Եհան զբազումս և բազանեալ,
Զնթ մէլտանի, զնյա Սօֆոր,
զխանեքս փակեալ և զորմն բակեալ:

3070

Զորոց սիփա՛ւս արտաքս վանէ,
զզա՛ւզէխանէքն բնաիկն փակեալ⁶⁰⁷,
Զգոգո, զաւազակս կալեալ կոխէ
և բզկախարզս Եզիտ՝ սպանեալ:

255 Զէշգիայս միշտ ի խուզել
և անխընայ զնսսս սպանեալ,
Զոմանս փաշայս և զտէֆթէրտարս
արսորեաց և ի մա՛ւ մտանեալ:

Ի գիշերի ի գոյ ելնու,
յոր տանէ զմայն, որ նս լուեալ,
Մըտեալ կոխէր քառուն Եոցա,
զորս և զբանայ՝ բազանանեալ:

Ալլ և զորժ առնէր իւր միշտ՝
զմակարդ շարեաց զոմանս խուզեալ,

260 Տէրնէկոյ Աէմիէթի
Թըշեամացեալ՝ քզվրէժ խընդրեալ:

151բ

Զժողեզերացն և զսա՛մանացն
զզա՛ւզէխանէտըն կործանեալ,
Ըզ՛նալաթա Թա՛ւրիբ առնէր՝
զ՛աթկն բիւրէկճուն յաւելցուցեալ⁶⁰⁸,

3080

Յըսպա՛ւոց 'ւ Ենիշէրոց
ի Թի արկեալ 'ւ ի ժող արկեալ
Եւ զգոյեքարն զուսանաց
և Թատերացն համարմակեալ:

- 265 Զոր միանգամ եզիտ՝ զան հար,
 Ի քարանաւս զգըլուխօրն տունեալ,
 Եւ ըզթութունն կառաղ առնէր,
 Քէլպօրիչ համէ ի շօրշէ կկեալ:
- Ջարս ի կանանց կերպտրանում,
 Ի տունքս աունս շքրչեցօցեալ:
 Տեղեկասցին, թէ զինչ խօսին
 սակս վէզիքին, զոր ինչ գործեալ:
- Տոյր վերայ զքան կասկածն՝
 Ի խորս ծափս զնստա արկեալ,
 270 Ըզորայ զօլի թային առնէ՝^{ուս}
 երկու՝ և եւ մարդ վայր մի գրեալ:
 Ի տախտակի միտ յննուլ,
 պէրպէրխանէն զոր որ նշտեալ
 Գան հարկանէր, ըզհարկատուս
 և ըզժառայսն ի Գուն յղեալ:

3090

152m

- Զլարկրս կոխէ զալպազանից
 և զՇէլի Սէլիմ կախարչն սպանեալ
 Ի ի գիշերում յանուանի վայրսն
 զզիս անգլուխս մի՝ մի՝ արկեալ:
- 275 ԶՅունաց պատրիկն Բատումպօլոյ
 զգեստովն իւրով անպարտ կախեալ^{ուս}
 Ի յարքունեաց զոմանս զարձեալ
 Հանեալ, վանեալ և կորուսեալ:
 Եւ ըզսոնիկս տուակեօլից
 զչատոցն հատեալ, զբազմացն շքնեալ,
 Յարքունեաց՝ և ի սիփահօց
 Ի հարիւրիցն ցըքսան կապեալ:
 Ըզթէթէրին և ըզխընճոյս
 վազուց մնացեալսն իւպտ շքնեալ
- 280 Եւ զսալընճազն՝ Եզ բազում խազուց,
 Եզ որ պայրամին էին գրեսնեալ:

Ամենկիմք կառաց անկէր՝
'նզ իշխանութիւնս Համայն բարձեալ,
Ընդ որ լինէր և ծանր ճիճեան,
Հազար հարիւր և զնց հասեալ¹⁰⁰:

3100

Որոյ նիստք՝ ւ ելին օրէնք լինէր
ապագայից և զայն թողեալ,
Ոչ տառչեացքն նմանեցաւ
և ոչ կարծի, թէ այնպէս զայ:

152բ 285 Սաստիկ հրաման թաղաւորին
ի ձեռս սորա արդ կատարեալ,
Բարձրացաւ եղջիւր անուան
և յամենայն կողմ հրուակեալ:

Ֆրսանկ՝ նստերն երբ որ եկին
ի Պօղազին Համարձակեալ,
ԶՊօղլա առան, որ տոհալ էր,
և Մխարիլու էր խիզախեալ:

Սա զբաշում պատրաստութիւն
պատերազմի եղև անսեալ,

290 Զի և վառեաց զտէրտէնկէ:տիս
և զամենայն զօրքս սնսեալ:

Յեւ մայիսի օրտուն ելաւ,
արհեստաւորքն յոր Հեսեալ,
Եւ հինգ ասուրքք ինքն և սաշի
Տաութ փաշայն էր թանակեալ:

3110

Զուլտիլն անդ ևս տանել
և ամենայն զօրաց բաշխեալ,
ԶՅիրէնկ Ահմէա փաշա կոչեալն
եղ զայժազամ այսքք նրտեալ:

295 Անպակաս պատրաստութեամբ
զնտերան ի Պօղազն առարեալ¹⁰¹
Եւ ինքն ցամաքաւ
անց Հեսեւէր՝ յօխորաացեալ:

* Ան. Յրտեղ

Զմուքքի փոխէ զՊայրգատէ
 և Մուսաաքա Պօլէվին լեալ,
 Լունալ զՊոսակացն՝ ըլլանդրգնիլ
 և զգատերազմ փութացուցեալ:

Զճաներս շինեալ ուղևորէ,
 ինքն ցամարտս լինէր հասեալ:

300 Յամարա, եան ծովով
 ընդ Յուսակաց՝ զիմի հարեալ:

Ազպաշտարտա հարին Յուսակաց***,
 զամանց ևոցուն ամբողջ ապահալ,
 Եկնիւնքիք և յեսս փախեան՝
 պաշտան զարա անճարակեալ:

3129

Բայց մըզէր զեսսս վէզիք
 և զփախուցեալան ի մահ մտանեալ,
 Տօնանման և զօրանայր՝
 ի պօզազէն արտաքս էլեալ:

305 Յըսակէն երկեա, զկրօզին պարպեաց,
 զլազըմ հըրոյ էր բորբոքեալ,
 Աւերէր և փըլանէր,
 ապա շինել վէզիքն հարկեալ:

Եւ երկու բերդս ի պօզազն
 միմեանց հանդույ արդէն շինեալ,
 Անտի զրեան ի յէտրէնէ,
 մինչ արքային վէզիք նստեալ:

Մարտ Մանարին մըրբրկեցա,
 զարքայի կամս և հաճեցեալ:

310 Հազար հարիւր և եօթն թուական^տ,
 վէզիք ի Սանսօլա զնացեալ:

Բարկկենդանն ի Սուրբ խալի
 Սանսօլա առնիլն քատուզեալ,

* Ան. զՅուսակացն

** Ան. Յըսակաց

*** Ան. Յուսակաց

Ըզտօնանժա մեծ արարին
ըստ արքայի հրամանին զայլ:

3130

Ոմբն թումա պատրիկ եզն,
ի վէզիրէ զիւրաթ զգնցեալ^{ոս},
Երեք ամսօք և աստ սպանին,
զբաղում տուգանս մեր Հայք տունայլ:

315 Առթիւ Վլահայ Թազի փաշայն
և ըզՂոտիր փաշայն սպանեալ
Եւ ըզՔօփալ Մահճէտ փաշայն
և ըզՔեօր Հիւտինն ալլ:

ՉՌւահայ և զՊուղոտանայ
ըզՎոյժօտալս կըրկին փոխեալ,
Հարս նոցուն և զգործակալըս
փաշայիցն իսպառ շքեշեալ:

Յայսրճ վայրի, որ առ վէզիրն
ապրտամբից բան ծանուցեալ,

320 Ի կուշի գնոսա առ իւր,
Ժանեան, թէ զոխս ունի պահեալ:

154ա ԸՆՆալիք անուանեցան,
զի շատ զամարքք զումարեալ,
Տասն և ութն փաշա նրսաէր,
պարոնք և զուրիք և սպայից ալլ:

3140

Որոց զըլուի թալար օղի,
որ Մուստաֆա փաշայն կուշեալ^{ոս},
Եւ Ապագա Հասան փաշայն,
որ Իֆշիբլին էր կուշեցեալ:

325 Որք և զըրեն առ թաղաւորն,
զի զգատատատան լիցիք տունայլ*,
Մեք անմեղ ի մանուպօ մեր,
վէզիրգ ըզճեզ վըշաացուցեալ:

Չայս արքայն զրէր վէզիրին,
վէզիրն և բնառ անհոգացեալ,

* Չեռ տեալ

Այլ ճշտութիւն զօրանային՝
մինչ ի Պրոսա դաշտ բանակեալ:

Մա սրում արքայ զվէզիբ ստիպէ՝
մի՛ յամառիւ, այլ փութալ զալ:

330 Որ և դառնայր լիս սեպանմարն
և լէտրէնու յայտըր դարձեալ:

Ի Քէշատիանան ամսիս
և լիսկիտար են բանակեալ,
Հարիւրօք և հազարօք
անդ, որ զըսպայս են կտորեալ:

3150

154p

Եւ զփախուցեալուն ի ճշտանաց
անտանօք ի ծով թափեալ,
Ըզըրս փաշայս անդ սղարկէ,
Նդ որս և Հասանն զգօրս հասուցեալ:

335 Յճգնիմիտ նահատեցան
ի ի Հասանեացն յազթաճարեալ,

Եւ տիրելով մեծ թաղարաց,
զի միւսէլլիմբ նոցա նըստեալ:

Եւ գրեցին Մուրթագային,
զոմանս փաշայս ընդ իւր առեալ,

Ըզնէֆիրամ մեծ արարին
և ի Յըլզըն զաշա նահատեալ՝:

Կտորած շատ անդ լինէր,
և Մուրթագան խոցեալ փախեալ:

340 Եւ դարձեալ գրեն Մուրթագին,
արքայ հրամանքն սաստկացեալ:

Ժողովէ զգօրս ի վերայ,
Թաթար Ահմէտն զնոսա ջրուեալ:

Եւ Հասանեանք ի վեր էլին՝
ի Բերիոյ զաշա բանակեալ:

3160

ԶՔեօֆրուլի ձահըն խընդրեն,
որոց արքայն ոչ անսացեալ:

Աւ Մուրթագին զարնեալ զբրնն՝
զշանս և զհընարս մի՛ խընայեալ:

155ա 345 Մուրթազան զրէ առ Հասանն
Հնազանդական և խոնարհեալ,
Ի դուրանն երգմունս առնէ.
Ե՛ր միջի ձեր իմ համարեալս:

Շէլխով, դատաւորաւ,
չորս փաշայի զգիրն յողորկեալ,
Բերնն մէջ Բերթոյ՝
ընդ մեծամեծքն տեղաւորեալ:

Ընթրիս կաղմեն, պատուասիրեն՝
դյնտին բաժակ նոցա լըցնալ⁷⁰,
350 Ազատեցին յաշխատանաց
և ի շանուցն, յոր ըզրաղեալ:

Երտուն՝ ՚ւ երկու զըլտիք թէլլէ,
որ ընդ խարարս լըցին բարձեալ,
Աւ բերին առ Թագաւորն՝
խրաբանչիւր ի գլտիսն զըրեալ:

Ապագա Հասան փաշա,
որ Բերթոյ էր նա տիրեալ,
Թալար օզլի Մհմէտ փաշա
պէկլըրդէկի Շամայ նրտեալ:

355 Եզրայր նորին զմուրհա տիրէր.
Մուսլի փաշայն այնց հետնեալ,
Յէրհատ փաշա, Փէնան փաշա,
այն, որ երբեմն գարիտան լեալ:

155բ Գէրթաշ ազին Օմէր թէհեա,
Թաթար Ահմէտ ազայն ընդ ալլ,
Որդեգիր և Իփշիրին,
Ալի Իմիրզէն որ կուեալ:

* Ան. ետուն

Ներքինապետի հզրայր
երկու որդովքն զըլխատրեալ:

360 Վօյվօտայր և կեօմբուկճիք
և միւսէլլիմք ընդ նոսա այլ:

Քափեցաւ ի տիւանին՝
զզըլխոց զըրեալսքն ընթերցեալ,
Եւ ապա զուրս պալատին
ամենեցուն աեսեալ, պատմեալ:

3180

Քերկրիւր զէզիրն աեպտամելի՝
զմահ թըշնամեացն աշօք աեսեալ,
Ոչ որպէս առնուլ զերկիր,
ախերան առ այս զվիճակ ցուցեալ:

365 Հազար հարիւր և ութն Հալոց⁶⁰³,
որ ի մարտի այս պատահեալ,
Եւ զՀիւսէին* փաշայն Տէլի,
զոր զարիտան էր արարեալ:

Փոթանակի կուչր ըզնա
և առ արքայն զեա առարեալ,
3Ծօթնակ կըլու առարելով
անդ և սպանին, ուր մահն հասեալ:

156ա Եւ ըզհաշին ի բէհեալէն
առնուև և զրամս անտի առեալ

370 Եւ զորդին արտորեցին,
զոր նախ արքայն էր սիրեցեալ:

Քօփալ Մուհամէտ փաշա,
որ ի Մախըզ էր արտորեալ,
Մարդ առարեաց և անդ ըուպան,
Այի բէհեա զարիտան** լեալ:

3190

Եւ ըզմուֆթին փոխէ ընդ աուրս,
ըզէսիրի Մահմէտն եղեալ,
Այն, որ երբեմն զերի անկաւ
ի Զուանկա, զրամօք շատօք զերծեալ:

* Ան. զՀիւսէին

** Ան. զարիտան

375 Յերուսաղէմ զաթոս Հայոց
ըզՍուրբ Յակոբն Լուսմն առնալ⁶⁷,
եւ Մարտիրոսն զարդապետ
Իստամպուլու պատրիկ կղեալ:

Սակո Քումային և տուգանաց
ընդ Սուրբ Յակոբայ ուզոս խոսովեալ,
Վէզիրն և անց կրք յնակիւտար,
զարքայն ընդ իւր էր անցուցեալ:

Թէ՛քթիշէի յննատօլի
պէկէլըպէկաց ես պատուիրեալ:

380 Յնակիւտար զատջո զատջո
բերեն, զէզիրըն կոտորեալ:

156բ

Երկոմիզեալ Պրուտա երթան՝
կոտորելոյ անպարապ լեալ⁶⁷,
Մինչ զէզիրն ընդ արքային
միշտ բերկրութեամբ են ըզքօսենեալ:

3200

Մեծ որդի Քեօքրուլիի,
որ Չէլչպի Ահմէտ կոչեալ,
Ընթեանայր միշտ է զբարոց՝
միտէրիսից կարգ երկրբանեալ:

385 Սակոս սրզուցն խօսի ցարքայ,
փաշայութեան արժան զարկեալ,
Պէկէլըպէկի էառ Կարնոյ՝
մեծաւ օտրօք ուղնարեալ:

Եւ զէզիրն ընդ արքայի
ի յէտրէնէ ուղևորեալ,
Եւ ըզմըմենն անդ արարին,
Հազար Հարիր և ինն Հասեալ⁶⁸,

Չնպահայ պարտեն փոխեաց,
այն, որ Ճիւանն էր անուանեալ⁶⁷,

390 Որ ըզՏաճիկս շատ կոտորեաց՝
անզանեալի փախըստեամբ լեալ:

Ոյր պատենաւ զՂաարբի փաշայն,
զայլս ընդ նրմա խկոյն սպանեալ,
Եւ Ղալաթա հրակիզեցաւ,
յոր ոչ երբէք այն պատահեալ:

3210

157ա ՁՍէյաի Ահմէտըն սէրասըր,
որ ի Մամար զսրօք չըղեալ⁶¹⁸,
Ոյր արար զշատ շաղթութիւնս,
և Քարօղցա օղիին մեռեալ:

395 Ընդ աւուրս կրակ ի քաղաքս,
սահմանս սահմանս յար երեալ,
Եւ Սուլէյմանն էր զալմախամ,
այն, որ նրբեմն վէզիր էր լեալ:

Ծղն մեծ հուրն իստամպուլոյ,
եկեղեցիք իննեակ այրեալ,
Երեքհարիւր մարդիկ⁶¹⁹ կիզին,
և շատ վընաս ազբատաց լեալ⁶²⁰:

Ուրոյն զգիրք մի եղէ զքրեալ
վասն աղէտիցն, յոր մէք գիպեալ⁶²¹,

400 Այս գուշակ փանաքելոց
Քըշուառանացս յետոյ հասեալ:

Մուհամէտ փաշայն թագազ,
որոյ Սակի և էր սպանեալ,
Կիր հրամանի արդ եհաս, թէ
ի Մանարաց զվարսա անեալ⁶²²:

3220

Ոյր պատենաւ լեալ սոնանմա,
նոց անվայելուս շատք վըշտացեալ,
Եւ վէզիրն ընդ արքային
առ իստամպուլ զարձան զարձեալ:

157բ 405 Երնեցին բերգս ի Պօղազն,
որ թօփս լիցի լիրարս հասեալ,
Եւ քսպան զՄըսրայ փաշայն,
որ Շահսուար օղիին կուեալ⁶²³:

* Ձեռ. մարզիք

Եւ յԽառամպօլ ձրժնրեցին,
Յուսեանն հազար հարիւր տասն լեալ^տ,
Տօնանման ի Սեաւ ծովու
բախեալք հողմոց ե խորտակեալ:

ՅԱկն, ի Հալապ ե յԱրացիներ
’ա ի շատ տեղիս սով սաստկացեալ,
410 Ղազար ոճրն արեղալ
Եպիսկոպոս ի Սիս եղեալ^տ,

Եղև պատրիկ Իստամպօլոյ
ե Տիմրիկցօրն անիրաւեալ,
Եւ վարդապետն Մարտիրոս
չէջմիաժին եղև զնացեալ,

Յքնդհանրական կարգէջ սրբոյ
Եպիսկոպոս էր ձեռնադրեալ,
Ընծայական մեծ նամակաւ^տ
Ղրիմ ’ա ի Կաֆա տաշնօրց լեալ:

415 ՅՅրուսողէմ երստեալն Յունաց
Բաշխօս պատրիկն մեռեալ,
Եւ երստա ներզատիս
այք հեզ ե զսէր միշտ քարոզեալ:

158ա Մարտի ի քսան ե արփնեոյն
միջօրէի մեծ մասն կալեալ,
Եւ Քաթարն ընդ Մօսկոյայ
բզմեծ բախումն միմեանց տուեալ^տ,

Սաարէլտին զատէ ոճրն,
սր մեծ էֆէնտի քաղաքիս լեալ,
420 Եւ Ղօնէվի զափնի պաշի
ընդ Պէկլիկնի Պագին կուլեալ,

Պէմագրութեան ինչ ազագա
ի տունս իրեանց երբ ըլլօսնեալ,
Երբ լուալ զայն Քեօփրուլի
ե անիրեալ զնոսա սպանեալ:

Խառնի Մուհամէտ փաշա,
Մէլաի Ահմէտ փաշայն ընդ ալլ,
Զամէն մի պատճառանոք
Շապան և զալլսըն խոկայեալ:

425 Յիզնիմիտով վէզիրն զարբայն
Պրուսա քաղաք լինէր տարեալ,
Յնսկիտաորու* մինչև անդէն
զշատ էլլալիացն բերեալ սպանեալ:

Վէզիրն զորդին Ահմէտ փաշա
պղկէլըզէկի Շամայ լըզեալ,
Որ զԱննաուտ Հասանն սպանէ,
Երբմէ որ զՄուրթ քաղաքն⁶⁰ տիրեալ:

158p Յէտրէնէ մինչդեռ կային,
Երբ Քեօփրուլին Հիւանդացեալ,

430 Զորդին բերել ևս յՌասամպոլ
և զայժազամ անդէն կտրոցեալ:

Որ եկն արար զգինին ևստազ
և ի քաղաքն յթողոյր մըտեալ
Ու ևս զանել զչիպիտի յոզս
'ի ի Մարմարա կըզզին թըշեալ:

Յեղանակն աշխան դիպէր,
զճըմէալ գինիսն ի ծով թագեալ,
Ի կըզզիս 'ի ի ծովկերայս**
Յունաց սպգին վընաս Հասեալ:

435 Զիւանդութիւն երբ ստուգեցաւ
Քեօփրուլին բախաուորեալ,
ՅՌասամպոլոյ կսլէ զորդին
և զայժազամ անդ էր եզեալ:

Զընգեակ մատամբք սանդուխթ կազմէր
յազազս որդոսն, զոր վիճակեալ:

3250

* Յն. ընկուտաորու

** Յն. ծովկերայս

Կարեօյ, Շամօյ, Բիւզանդիոյ
ն հարէնայ փոխանորդեալ:

Հինգերորդամն ի գլուխ հանէ
ն ինքն ի վայր լիցի մընայ.

440 Մինչ էր հիւանդն, խօսէր ցարբայն՝
վէզիրութեան զուխտ հաստատեալ.

159ա սիրպէտ ևս քեզ ծառայեցի,
նայնպէտ որդիս մըտերմացեալս:
Զվէզիրութեան մօհրն ետ արքայի
Ահմէտ փաշին, ուր է՛ր կանգնեալ^ա.

3260

Եղև վէզիր իպնի վէզիր,
ն քշխիլաթ անդ զգեցուցեալ.
Հայրն, որ կըտակ արար որդւոյն՝
սպանել յետոյ, զոր կամեցեալ:

445 Հոկահմըրի ի բանն մեռու,
խմբեալս զնամազըն վընտրեալ.
Զոյն յնստամպօլ թիւրպէն բերին,
զոր ամաւ մի յառաջ շինեալ:

Եկեղեցիքն Յունաց, Հայոց,
որ կիզեալն էր, երբ որ շինեալ.
Պատճառեցին, թէ Քեփուլին
ըզշինութեան հրաման տուեալ:

Վէզիրն Ահմէտ յնստամպօլ գայր,
որդի Քեփուլիին մոքնչեալ
450 Եւ հազար հարիւր ն մեռասանն,
յաւուր զատկի արքային զալ^ա:

Քահեաց զշինեալ եկեղեցիսն
ն ի միբիէն զվայրսըն ծախեալ.
Շատ ննդութիւն լինէր բնակչաց
այն պատճառաւ և երկիւզ այլ:

3270

159բ Եւ վայրտն^ա նամի շինէ՛
Զուլուսիէն վազուց կոչեալ.

Աթալէթիւ և այժմ
և Սուլթան Վալիաէ եղեալ²⁰¹։

455 Ի սահմանացն հանին զՀրէայոյ,
և Տաճկաստան համակ եղեալ,
Փարսկիրք շուկայք այնու
և թուրքէի վայելչացեալ։

Եւ սպան զփաշա Սուրբ քաղաքին,
զևս ընդ երմա զայլս արտորեալ
Եւ զպատուականս հօրքն և սպան
և զեկրքինիս շատրս վանեալ։

ԸզԳազայու Հիւսէյն՝ փաշան,
որ մեծ օնազ էր, և ըսպան,
460 Յոյ որ արքայ հենս արկանէր,
այլ ամ յամէ ընծայն եկեալ։

Յրոտակք²⁰² առին և զերեցին
զնաւս ազային ի Մըսք զընալ,
Յոր միշտ են սոգորեալք
և շատ գրամօք զգերիսն ծախեալ։

3280

190ա Եւ ըզփակեզս քրիստոսէից
ամենեկմք վերացուցեալ,
Մարդի գրամ առնուն
և շատ յերկիր վըլացուցեալ։

465 Զեկեղեցին քակեն զՂարոսայ
՝ Ակեալ, Ղարա հիսարուն այլ,
Շատ յերկիր աուզանս առնուն,
փակեն, բռնան՝ միշտ զըրպարեալ։

Եւ ըզՎարնայ եկեղեցին
Վանուզ ճամի են դարձուցեալ,
Այս Վանի²⁰³ միշտ շարափօսէր,
ՅՀայք ընդ Տաճկաց չէ պարտ ընակեալ։

²⁰¹ Ձեռ. Հուսէյն

²⁰² Ձեռ. Յրոտակք

Հանին ըզՀայս յարկաց իւրեանց,
թէ՛ ի Տաճկացն երբեմն առնալ,
470 Զբազումս զընեն ի Թւրքսունէ,
յորոց և մինչն տաճկացեալ:

Մինչ ըզկարին վէզիր տիրէր,
յաչսս նորա ծանօթացեալ,
Եւ արքային լեալ ընդունակ,
Հոռոմօրէն էր քարոզեալ:

ԸզՄարթազա փաշայն ասեմ,
որ զճնչալիսն էր կատարեալ,
Գլուխն բերաւ յօտս վէզիրին^{սո}
և Մուհամէտ փաշային ալլ:

160բ 475 Զաթալպաշ փաշային զլուխ
բերին և ալլ փաշայից ալլ,
Եւ արար թագաւորն որս
նիկամիզեալ՝ յայժ ցարտն զիպեալ:

Հազար հարիւր և տաս 'ւ երկուս^{սո},
վէզիրն ընդ արքային խորհեալ,
Ըզհեա շունն զեալ յէարէնէ,
և թագաւորն անգէն մնացեալ:

Վէզիրն զնաց ի Մամուր
և զբազում զօրս անց զամսորեալ:

480 Ի Պէլիկրաս էր մինչ վէզիրն,
զՇամիզատէն էր բապանեալ:

Սա սիրելի էր հօր նորա,
աչխս թիթապ մբանբմացեալ,
Եւ զԲարահիմ փաշա փեսայն,
որ առանկ զսոսզացեալ:

Զամանս արքայն վանէ,
զըրզլար ազայն, զմուտահիպս ալլ,
Զըրզլար ազայն ի Շամ սպանէ,
և առ արքայ ինչքն բերեալ:

485 Եւ վէղիբն յՈւլձար զընայ՝
պատեալ, պահեալ և պաշարեալ,
Քառասուն աւարքք ծնծնն,
ներքուստ ևղեն նեղեալ, զըզուեալ:

161ա Բայց փաշայք ոմանք անկան,
և շորպաճիք զօրօք սպանեալ,
Տեսեալ, թէ ոչ օգտին, Մաճարք՝
բազում բախմամբք որք շան ևզեալ,

Յաժարեցան և տալ զկրլայն,
որոց հրաման լինէր երթալ,

490 Ըզտեսանեմա մեծ արարին
զեօթն օր զգիշեր յայն պատազեալ:

Եւ Քաթարք պէկլէրօղէկուվք
ի կողմ ի կողմ զերկիբն հարեալ,
ի կուտէ մի և վէղիբն
ըզփայանդայս զսմանս առեալ^տ,

3310

Ան արքայն զլուրն առաքէ,
եթէ՝ շէյլ ևս տիրապետեալս,
Երնք աւարքք զկրալ ծովս
և նոյեմբերն տեսանեմա լեալ:

495 Ի Պէլիկրատ երբ գառնային,
զօրօք վէղիբն անդ ձրժերեալ,
Տըբանչելով զային սիփայք,
ևէնիւէրիք և յոյժ խոնջեալ:

Մաճարք տեսին զգարծ վէղիբին,
զնոյն փայանդայս՝ զարձեալ ապռեալ,
Զգրտեալ Տաճիկօ ի կառս լըցին,
յաշխարհ՝ իրեանց զերի վարեալ:

161բ Ի Քաթարաց զունգ մի զըտին,
զալսրն փորեալ և արձակեալ,
Ասեն. շնայելք առ խանըն ձեր
՝ և ի Պէլիկրատ հասկը ցուցեալ:

* Ան. փայանդայս

Շաարն ի ցրտոյ ստատակէին,
շատք ի գուրս 'ւ ի վիճս սուգեալ,
Լուծալ վէզիբն երթայ յԹսէք,
ամանք անդէն են ցրտացեալ:

3320

Գտնեան ի Պէլիկրատ,
զի ոչ հնարի շտաշ խաղալ,
Մըմբուան խիտ Մանարաց
և ի դարնան զգորս յոյժ վտանալ:

505 Ըզօփփաշիտն շրնշեալս ի գրոց
և վերստին յայնձայր զըրեալ
Եւ փաշայս յԱնատոյի
զքըշօզս զօրաց էր խիտ հարկեալ:

Եւ ալլոց փաշայից ալլ
պատերազմի հրաման փութալ,
Եւ լաղըմնիք դարկեալ խընդրի,
և զուր զօրաց կըրկին եզեալ:

Ի Պէլիկրատ դուռ անէին,
և յիստամպոյ ժարզ ժամանեալ,

510 Զազարնի պաշին զնոր զօրս
ատաի 'ւ անտի հանեալ տարեալ:

162ա Հաղար հարիւր և տաս 'ւ երեք⁶⁰⁵
Թուականրն Հայոց լեալ,
Հասար մայիս քրտան և վեցն,
տանանմայի հրաման եկեալ:

3330

Արքային որդի մեանէր
զոր Մուստաֆայն էր անուանեալ⁶⁰⁷,
Եօթըն օր և ըզգիշերսն
բազարն պընէր և խրախտացեալ:

515 Համայն փաշայիւք և վէզիբն,
չաւաապպետք և կուսակալ
Ընծայս կազմեալ յգնն առ արքայ՝
ընդ անտեացն իբրու բերկրեալ:

Յժուտամայու աքեան առօր,
արքային որք ազգական լեալ:
Խանըժք սուլթանք և քաղաքաբժք
բամբիշք տիկնայք փաշայից լեալ:

Զընծայա յօրինելով,
կառօք 'ւ Էրիվարօք վտանալ,

520 Երթան ի տուն քաղաւորին՝
ըզնորածինն շնորհատօրեալ:

Զնանճանշատր լոյս ինչ տեսին՝
յերեկային պահուն ցոլեալ:

Յարեկից սզացաւ ի մուտս՝
երկայնացեալ և ամփոփեալ:

3340

162բ

ԸզՄուստաֆա փաշա սպանին,
յօրս, որ ի Ղրիմն էր պատահեալ,

Եւ մեռան զատիք բազումք,
որք ի մանուագս 'ւ որք ի դանեալ:

525 Փաշայն Մուրց քաղաքին
և Պասրայունն Հոզմըն Հարեալ,

Իսկ վեզիրն զիմեալ յմեկրուս,
Զիրին օզլին գարօնակեալ:

Տաճիկք ի շուրն Ռապա անցին,
որք ընդ Մաճարքս ճակատեալ^մ,

Մաճարք իբր զփախուստ հաուն,
որ Յամանցիք ինչ յառաշեալ:

Ժայթքեցան միազումարք՝
զասք սրբնթացք վերայ Հասեալ,

530 Ահ և երկիւղ եկն ի վերայ
Տաճկաց, որք յետս եղեն փախեալ:

Ի շուր Ռապա լըցան՝
երիվարօք ասորասուղեալ,

Յապաշիք և յօրպոճիք՝
և փաշայք ընդ մեծամեծս այլ:

3350

* Յն. յօրպոճիք

Իսմայիլ փաշայն իւրովք
եկնիչբաց գունդք նապաղեալ,
Մեծամեծք նոցուն փոքումբք
կորեան ի շուրն, և ալլքն փախեալ:

163ա 535 Ընդ հանուր շքրոյս լըրոյ
Տաճիկք առ մեզ խիտ խոժորեալ,
Ջլուծս հարկատուաց ժանրացոյցին
համայն յերկիր և պահանջեալ:

Հարսանիք թէ նոխոսնամբ
և ի գրոսանս, թէ զոք գրտեալ,
Գան հարեալ վըշաացոյցին,
'ի ի թէքի՜նից ալլք տանկացեալ:

Ոմանք ի մի վայր, թէ նրտաժ
զըրուցաարնչ, թէ պատահեալ,
540 Հարկանեն, կոխեն, պանեն,
ի տուգանաց և երկընչեալ:

Ջիրին օզին անդ ի Մաճար,
երբմն որ յորս էր պարապեալ,
Ընդ խոզնեացն խըստաւըրտի
և առ յոչինչ զոմն համարեալ:

Եւ վարազին անդ զնս եհար,
որ ընդ միշացն եղև կըտրեալ,
ՋրՍտամփան կոխեն Տրտանկք*
ըզպատմութիւն ալլոց ցոյցեալ:

545 Ասող արտաւոր և վարսաւոր
հինգ վեց ամսօք, որ երեւեալ,
Որ էր հազար հարիւր և տասն
և ի շորտումն զատիկ հասեալ⁶⁰,

163բ նըշանաւումբքն խոնչեցան,
և ասազարաշխ, թէ զորս լուծեալ,
Միայն միոյն տեանն զիտելի,
ամեներեան շաղակրատեալ:

* Ձև. Ջրտանկք

Սահայն յայտնին, որ երևեալ,
Ճարտ Մանարաց ընդ Տաճկաց լեալ:
550 Առ միմեանս մենամարտին,
այնքան արին յերկուցն հեղեալ:

Եւ Քաթարք ի մէջ խրեանց
յիրարս հզնն յոյժ խրոսովեալ⁷⁰⁹,
Քողցուք զՀայոցն յալլում աեղի,
զի պատկառի որ, թէ պատմեալ:

3370

Նոր վիշապն Իսպանիոյ
անհեթեթ և անհոռնին լեալ⁷¹⁰,
Որոյ վերայ զօրք, զինաւորք
հզնն հաղիւ զեռ ըսպանեալ:

555 Սուա Քրիստոսըն Հըրէից,
զոր Տէրըն մեր նախագուշակեալ,
սեռ հմ, աւէր, սծեալքն Տէառն
և նոր արքայ Հըրէից լեալ⁷¹¹:

Մէջ Քըրթաց ոմն ընթնրցող
Մէհաի անուն զինք քարտղեալ,
Զպատերազմօղ զօրս զումարէ
և ըզպաւատսըն նուանեալ:

164ա Մինչ եհաս շուրն առ արքայն,
խէթիշէրիֆ վասն ալնմ զըրեալ,

360 Ամթայ փայայն 'նդ գաւառակայս
երթան ընդդէմ պատերազմեալ:

Կատորեցին զզօրքս նորա,
Մէհաիին քան զալլսն յառաջ փախեալ,
Զօրոյ որդին ամբողջ կալան
և արքային ըզնա բերեալ:

3380

Յեռ աւուրց, ի մութ զիշերն,
գոյժամբ ևայնից քաղաքս խընեալ,
Տեաին զպալատսըն արքայի
հուր բորբօրէր և խիստ վառեալ:

565 Ի վայրբա կանանց, ըզյարկան
վախտէին, խաւերոյն ալլ.
Ընդ նաժըշտացն տապանակօք
՝ արկիօք անբաւ գանձքս կիզեալ:

Տեարքն յէարէնէ ընդ արքայի,
ոչ կարաց սք յայն մերննեալ,
Փակնն զզըրօնսն ապարանին
և ոչ թողին զսք մի մըտեալ:

Տեա աուրց և ի քաղաքս
ի զիշերում կըրակ յայանեալ,
570 Զընտան զափովք*, Քաշգաղալովք
մերձ ի Պէղէստան փոքր եկեալ:

164բ Երբ եկեալ արքայ առտէն,
պնզել զպալատն էր հրամայեալ,
Զսոկին, զարծաթն սրոշեցին,
զակունս ընդ այնց լինէր պարզեալ:

3390

Եւ հիմնարկեալ** քարակըրօք
քան զառաջիկան լաւ հաստատեալ,
Երկաթակապ զըրօնք շինեն,
որում աեսողըրն զարմայեալ:

575 Եւ ի պարակէս յամանքս իօք
շինուածս քաղումքս արարեալ,
Տաւութ փաշայն շինէր ըզյարկս*
զներքս և զարաքս յատկացուցեալ:

Մեծ զեսպան ի նէմցէու
այր պատուելի առտն եկեալ,
Զի Մուհամէտ փաշայն էլլի
անդ ի նէմցէլ զնայեալ զարմեալ⁹⁰:

Զպատիւս քաղումս ցուցին նմա,
ընդ որս զեսպանն լինէր բերկրեալ:

580 Զարքայէ մինչ ցրվէլիքս,
ընդ տէֆթէրտարն և ազան ալլ:

* Ան. զարովք

** Ան. հիմնարկեալ

Որս անէր արքայ և ստտ,
որպէս չէորհնէն սովորեալ,
Ընդ գաւառն և Չաթալճոյ,
ընդ որ արքայն խիստ հաւանեալ:

3400

165ա

Նւ կուսակալք ըզլաւ որսորդս
և ըզփարսիս նն ընծայեալ,
Ձերբովարս զազնիս, ընախս
ամի ամի նն տաքեալ:

385

Յնուամէլի՛ ՚ւ յննատայի
կըրկին կըրկին յորս իր էլեալ,
Որք զփոխանորդս վարձաւորեն,
և որք ինքնին երթալ հարկեալ:

Քառից կողմանց քրտն ատրց
քըշնն ժըղնն զորսըն վարեալ,
Ինքն ի միջի գահքս կազմէր
և զրազմութեանց վայրից տեսեալ:

Ըզցասատունս և ըզպարերզս
մէվյանայիցըն խափանեալ,

590

Ձգաշտան անուշի զիւր երարձ՝
'նդ իշխանութիւնըս զիւր հանեալ:

Չորս հարիւր յիսուն ամաց
ժողա հունքնարն սկըզընաւորեալ,
Խոհեմք՝ ՚ւ ուսումնատէրք
յիկոնիոն զամբոս ստացեալ⁵⁹⁴:

3410

Եզն հասազ յամէն տեղիս,
զմուզապէլէն ոչ արտրեալ,
Պարերգարարըն շըրշնլով
ի յուրբաթոյ, զոր սովորեալ:

165բ 595

Ի Պիթիս քաղաք Մարաց,
այն, որ Քաղէշն է կոչեցեալ,
Ապտալ խան սմն անդ եքստէր,
ի վազ ամաց մեծ օճազ լեալ:

Յամանցոց արքայք ոչ սքն
զնսա կեզէ և կամ սպանեալ,
Վանայ ինչ սուզ պատնասաւ
ի մէջ զօրաց զաւ ինչ ցուցեալ:

Վանայ փառչոյն կարծիս էառ,
Վընասապարտ զնա դիտացնալ,
600 Յանկարծ կօխէ զյարկ Ապտալին
և Իստամպուլ ըզնա յըզեալ:

Որոյ ի զալն բանտի արկաւ
և անխրնայ զնա ըսպանեալ,
Ու ի տեղին զորդին ևզին,
այնուհետև ս'չ կազգութեալ:

Յայտըմ վայրի պատերազմունք
ի ցամաքի խաղաղացեալ,
Վէզիրազէմն ընդ արքայի
խորհուրդ հաստատ ի մէջ բերեալ:

605 Ենօ երթալոց առից զկըզդին,
որ կըրթիալն է անուանեալ,
Չայտրան ամօք գանձուց, զօրաց
ընդունելն է ընդ վայր վատնեալ:

166ա Հաւանեալ թաղաւորին
և ըզխիւաթա ըզգեցուցեալ,
Սէրաորէր կարգեալ եզն,
'ստ այնըմ համայնք լիցին վառեալ:

Հազար հարիւր և աասն և հինգ
թուական Հայոց վերայ հուսեալ⁷⁰,
610 Ամարանն ընդ արքայիս
ի քաղաքէս ելին ի զնալ:

Վէզիրն չսկսի՞ թաղաւորին
և ծովեզրիս կամկար երթալ,
Արքայն երթալ ծինի շէհիր,
որ լարիսա Յունաց կուչեալ:

* Ան. չօկէթ

Ըզգնի աշեան ի զկայ ժամու
յաչոզ հողժով ի նաւ ժբանայ,
էանց վէջիքն ի Կրքիաւն,
նաւահանգիստն զձանեաւ անծաւ^Մ։

- 615 Միանգամայն զօրք և զինուորք
և զօրազուխքն հետեանու,
Պէկէրպէկիք ընդ փաշայից
և զուսմայք 'նզ գաւառահայ
Գնան ցամաքաւ ի Գանարա
'ւ ի մէջէրիս անզքք ժբանայ^Մ։
Յր ըստ օրէ կատարէին՝
ի հրակիզմանցքն զանգիտեայ։

166բ

- Բազում լինէր ոչքք ժարց և բերց,
ամենեկիմք ո՛ւ ի կատեցնայ,
620 Ի անգիս միայն երկու,
համայն յերկրէ զայն լըցուցեայ։

Քանիցս անգամ զգուռ արարին՝
չհենիշէրիս վարեայ տարեայ,
Քանիցս անգամ և զլազրմնիս
ի գեանափորս խանչեայ, ժաշեայ։

— 3440

Զի թէ զօրք ինչ ի վնէտկոյ
իրրու օգնել անզ փութացեայ,
Եւ երբեմն նաւք Զրանցիդաց,
որք այրեցան և յեսս զարկեայ^Մ։

- 625 Զորս ամ յայտքմ կանխեայ զանան,
օր ըստ օրէ զհնարս խաղացեայ,
նաւաստազոյնք կատարէին,
և մեծամեծքն կասկածեայ։

Գեանափոր լազրմենքով
զանգիս զսմանքս թակտեայ
Եւ ոչ զբանայ զշաւիզս ուսից,
ընդ պարբոսպին թէ մերձենայ։

Յայնմ առարքն էլ ի Գանատիս
ամն, որ տնուն Վարօշ կոչեալ,
630 Ի վէզիբի զրօտում անկաւ՝
ըզհեղատմանքս լաւ պատմեալ.

167ա «Զի՞նչ աշխատիս ընդ վայր վայրիսց,
ահա յայտ ևիշ տեղ շտիղ լեալս՝
Որոյ զխիւաթքս պարզեկ
և զիամէթ, զոր կամեցնալ:

3450

Հրաման է՛ան վէզիբազէմն՝
այնու կողմամբ ոահին երթալ,
Ըլլազըմհրօրն պատրաստեալ,
որպէս Վարօշ ևոցա ցուցեալ:

635 Գանատացիք միշարեկին,
զասն Վարօշ ևհնգելն ժանեալ,
Այնուհետև զխոացիին, թէ
զոր ինչ հետքնն՝ ոչ ինչ սղտեալ:

Արմակեցին արտաքս զգեալան՝
ըզԳանատիս վէրէով տալ,
Որոց վէզիբն ոչ հաւատալս,
եթէ այլևս լիցին նենգեալ:

Զոր ստուգեցին զարնեալ ազգու,
որոց վէզիբն անդ տեսացեալ,

640 Եւ հրաման և պալմանի
ի զատարկել զքաղաքն սկսեալ:

Եկեղեցիք, տաճարք թափօրք
զարգուց, փառաց ունայնացեալ
Եւ յայլարանքս փոխարկեալ,
ի բազանիս ՚ի ի խանս շրջեալ⁷⁰,

3460

167բ Ըզրեակոթիևս լըբեալ թողին
և երթալով երթալ լացեալ,
Ըզժընընգեան և զարնընգեան
տեղիսն թողեալ ՚ի ստորացեալ:

645 Հնուացան և մէկնեցան,
ստարք զերկիրքն վայելեալ,
Հայէին, յետս զանային՝
արտասուաթորքք հառաւեալ:

Վէլզիրազէմն մեծ խընդութեամբ
մեծամեծօքն ի ներքս մըտեալ,
Առաքէ զչուրն առ արքայն,
որ ի Ելնի շէհիր նըստեալ⁷¹⁴:

Երեք նաք և յիստամպօլ
փութօղ կէին աւետիս տալ:

650 Աշխարհալուր մեծ տօնանմօ
վասն ալն եղև ազգին բիրկերեալ:

Յերրորդ ատուր տօնանմօյին
առաւօտան պահն շուտացեալ,

Լինէր շարժ ահագնակի,
որք զխընդութիւնս եղեն թաւցեալ: 3470

Հազար հարիւր և տասն և ութ
որ ըզկրիաէս եղև առեալ

Եւ տիրեցին բոլոր կըզգայն,
զոր այսքան աժ են շունացեալ⁷¹⁵:

168ա 655 Հոմերոս, Պիթագորոս
տաղասացքն, որ արզ կիպեցեալ,

Գանն ողբօվք վիպեալ զազէտն
ըզբընակիաց վնրայ հատեալ:

Եւ վէլիրն ի կրբիտեայ
ի Քերֆուրտօղ եղև էլեալ:

Եւ թագաւորն ի յէտրէնէ,
որք և զմիմեամբք յոյժ խընդացեալ:

Եւ անց զգեսպանըն վէլնէտի
առ թագաւորքն մտտուցեալ:

660 Աստի ինքն խիլայեցաւ
և ըզգեսպանն ևս խիլայեալ⁷¹⁶:

Եկեղեցի մի էր այրած
ի Ղալաթա, Վէնէական լեռ,
Շինելոյ հրաման տարին,
և առա զեսպանն յետոյ մեռեալ:

3480

Ընդ ամենայն իշխանութիւնս
զգինի լընուլն ետառչ առեալ,
Քակեցին ըզգիննատունս,
ուր և զբախն, յերկիր հեղեալ:

665 Բազմաց առիթ եղն զնասուց,
զի որք սոգորն էին մուլեալ,
Գանեցան, տուգանեցան,
ի եկզ անկհալըք որոշեալ:

168բ

Յնուսմէլի զօրս սրփոնցին,
զմանկունս Սրբնաց և Յունաց ալ,
Պաշնազից 'ւ Ասնատուտից
կալան և յարքունիս բերեալ:

Սրս արարին կըրկին անգամ,
ընդ որ շատ կատարումն լիալ

670 Անոց և անասնոց,
որ ի ցըրտոյն զվընաս կըրեալ:

Ոմանք Հայք և Հոսոմք յայտմ
ընդ Ֆրանկ մի ետնատակեալ,
Ուրեք սրեք յսրն եհաս մեղ,
շնորհն Յիսուսի պալծասացեալ:

3490

Հազար հարիւր քրտան և մէկն,
արքայն մարտի էր ցանկացեալ⁷⁰,
Երթայ յաշխարհ Բուլսնիա՝
մեծա սարօք զալայ ցուցեալ:

675 Սուղ ատրքք անց ոչ ծուծին,
զորքըն կէնցոց սակաւ էր լիալ,
ԶՔամանիցան տան Յամանցոց,
յոր և արքայն եղն բերկրեալ⁷¹:

Ըզմուսս² և զՀայս և ըզՀրէայս¹⁰⁵
որ և եգիտ, ասյա առեալ,
Յեառյ արտաքս ի քաղաքէն
Հանին և յերկիրս յայս բերեալ:

169^ա

Բամին մի ի ծով խեղդին,
՝ և այլք յայլազաց ձերս մաշեալ:

680 Յեառյ ի Յիլիպէ ըրչեն,
ի ցամառնէ սմանք մեռեալ:

Իսկ ի ձրմեան մերձ եօթինու
լէհք և ըմուտք ենին կոխեալ¹⁰⁶,
Զամանս զրեզից ենիլչրաց
և ըզգարեա սմանս ապեալ:

3500

Եւ զուրսանք որք ի ծովս
տասն և հինգ եսա Տանկաց առեալ,
Որպէս և Տամիկք առեալ
իօկրզրանէ, յոր սովորեալ:

685 Եւ Գարծանն, որ ի Լէհայ
տիրութենէն ապրտաժրեալ,
Ունացայց լեալ Յամանցոց
և զազոն Յուսաց եղև մատենալ¹⁰⁷:

Սէրասրէրք անց սրլացան,
զքազում զաւտարս տապալեալ,
Կատարեցին և վարեցին՝
ի զուտիչ մի զգերի ծախեալ:

Զի Քաթար խանն¹⁰⁸ ի կողմանէ,
յայլ կողմանէ Յամանցիք այլ:

690 Վրլա՛, Պուզտան և բնոց եսա
և Գարծանն զհանփայտ ցուցեալ:

169^բ

Ըզփայանդայս¹⁰⁹ զոճանս առեալ,
զիւզք և աւանք թափուր մնացեալ,
Ընց ուտարսս տիւղիւրաց
որպէս ըզհօտս զբրտեալ տարեալ:

3510

¹⁰⁵ Ան. զՅուսս

¹⁰⁶ Ան. փայտեալս

Ըզգաւակացքն խընդութեան
արքայն զաւուրբքն մեծարեալ,
Անդրանկին ընդ կըրտսերոյն*
զըստերն միոյ, որք ուռնացեալ:

695 Ըշհարսանիսն աշխարհախումբս
մինչ չէտրէնէ հանդիսացեալ,
Երնք ամօք բերեն ի լրումն
զգատրաստութեան յամբրանափայլ:

Ըզխագուցն յորինուածոց
և թզթատերց, զուսանացն ալլ,
Զզարդուցն համայն ապարտնիցն,
տանանձային, շէնլիկին ալլ:

Խանքմքքն յուուղին
և սուլթանացքն անդ դիմեալ,
700 Ենորհաւորեն ըզհարսանիս*
թագաւորին յողլոյն երթալ:

Որպէս որէն թագաւորին
ըզփառայիցն ալալ կազմեալ
Եւ ամենայն մեծամեծացն,
ազաւատիցն, պարտնացն ալլ:

170ա Ուլէձա և զուրէլա
՛ստ արքունահանն կարգաւորեալ,
Մուֆթին, որ շէյխըլիսլամն,
զէզիբաչլմն ի զօյզ գրեալ:

705 Եանզաալ Մուստաֆային
ընդ առաջի երթալ հարկեալ,
Իրք փեսաւէրք յառաջընթացք,
ինքն աղա գայք փեսայուցեալ:

Երերտասան ամեայ զուրով
Մանրադեղիք, բազըրտանեանալ,
Կըրճասեն, որպէս ասին,
և թզփորքն ևս զերկեմեանն ալլ:

* Զեւ. կըրտսերոյն

Յևա աւուրց և մեծ ունկօք,
բաշխօք և պարզնօք լըցնալ,
710 Յծիաօք և պըսոյզիք
և զհարսանիս զըստիքն կազմեալ:

Որպէս նզրօքն ալալ եղև,
սոյնպէս և իւրքն սրբրացեալ,
Նախըլնեքք բարձրանկերտեալք
ի շէքէրից պարտէլս շինեալ:

3530

Ոսկեզօծ կառօք հեծեալ
և բառասուն կառօք լըծեալ,
Նաճըլաօք և ներքինովք
Եթովպացւովք զանազանեալ:

170բ 715 Ութն ամաց սա հարսանանալ,
արքայն մասաշխիկն առեալ,
Որսլ անունն և Մաստաֆօս,
սասնեակ ամաց սիրելի լեալ¹⁰,

Յոյժ հանելի վնրապատուի,
որ բան զանցեալսն զնր մեծարեալ,
Նրկորոզ վէղիք քղնա զընէր,
Խորհրդակից միշտ առ իւր լեալ:

Ապարանքն զըսնովն փարթամ,
բան զայլ վէղիքօրն ճոխացեալ,

720 Մանկունքն զինու սիզանեմէն,
ըսպասասորքն և զործակալ:

Կըրկին եղև ալնց հարսանիս
աշխարհալուրն և հըռլանկեալ,

Ուր պատահեալ, զոր և տեսաք,
արդ ասանեօք ծաղկաբաղեալ:

3540

Հազար և վնց հարիւր
Եօթանասուն և հինգն հասեալ,
Փըրկլին ժերնգեանն շըրլարեման
սանթօ անօ զերազատեալ:

725 Հատինացոց Համայն ազգին,
էկեղեցոյն, որք Հնազանդեալ,
Ի գահն Հոսմայ ուխտիւք երթան
որ զհաւատոյ վէմն են եղեալ:

171ա Ամենայն որ ըստ Հաւատոյն
և ըստ յուսոյն, զոր սիրեցեալ,
Ի խրախարանքն հաւարին
և զխընդրելիս իւրեանց առեալ:
Կին մի Յոյն, որ ի Կրիսէս
ժընաւ զարու, Երկուորեակ լեալ,
730 Միշացն ի վայր եղատեսակ,
լերկու ստից վերայ կանգնեալ:

Միշացն ի վեր երկատեակ,
լորս մեոօք և երկ զըլխօք ալ:
Ի Կըրիտու ի նաւ զրենն
և լէարէնէ ցարբալ լըղեալ:

Արքայն իւրովքն զնստու նախ
և սընուցչին բաշխոք սուեալ,
Վեցեակ ամօօք անց մեռանի,
լիս ութ աւուր և միւսն մեռեալ:

735 Սուրբ Սարգսի էկեղեցոյն
շինել հրաման վէզիրն առեալ,
Յանդըզկուսիբեամբ լինէր շինուածն,
լեզուազարիլն երբ ծանուցեալ,

Կրկին հրաման յանկարծ բերին,
որ ի հիմանց ըզնա բանդեալ,
Ընց ազլոս ազգիս Հայոց
յալլ տեղի և գահդի առեալ:

171բ Ահմէտ փաշայն ի Մըսք զնայ,
Երբմն որ տէֆթէրտար էր լեալ,

740 Երուսղեցոյց զեզիպտացիս՝
զրազում տէֆթէրքս փոփոխեալ:

Ըզժեծն ի փորունս կապէր
 և զբազումսն խունացուցեալ,
 Քարկոծենն ' ի բանս կաշնուն
 և առ արքայն զիրն ծանուցեալ:

2560

Գրգլար ազայն երբեմբն,
 Տէլ Սուլէլմաներն կոչեցեալ,
 Եւ երկու պարսն ընդ այն
 Մըսըրցիք լէարէնէ լըզեալ:

745 Վէզիրն յայս խոտոռեալ*
 ' ի կըզզի զԱրտոյն արտորեալ,
 Ծւ ըզպարոնսն անդ յարգելունս
 ասան արամբը եղեն կալանեալ:

Զպէկէլէրպէկին Պազասատայ,
 որ Ապտի փաշայն էր կոչեալ,
 Լրամայնն ի Մըսըր երթալ,
 զի լիցի նոցա իշխեցեալ:

Լազար Հարիր և քսան և շորս
 էր թիւ Լայոց, զորս նառեցեալ⁷⁵⁰,

750 Ի Հարտանեաց թագաւորին
 մինչև ցայս վայր, զոր աւարտեալ:

Լազար Հարիր քրտան և հինգ
 թուական Լայոց վերայ Հասեալ⁷⁵¹,
 Տեղակարծ շարժի արքայն՝
 ի լէարէնու Թասամպուզ գալ:

2570

Թանակեցան Համայն զօրօք
 Հիւսիսայնոյ զհուրժըս առեալ
 Ի սէհրայի թէրէնտազ,
 որ Ծզ մէյասն է թարգմանեալ:

755 Լէոնատիպն առաւօտի
 և զէլինտան Հիրընկալեալ,
 Վօռէսական պաշտին սիզոզը,
 սիգան փափկութեամբ և նեմեալ:

* Ան. խոտոռեալ

Տիկին մի գլուխ գուսանաց,
որ զփոքր անդիունս մարզեցուցեալ,
Արծաթագին Չէրքէն* Ռուսք**,
երբեմն արքայն, որ զմինն տեսեալ:

Եւ ի Ռաբա նորա զքսենայր,
անձնանձոնելն իր յոյժ հանեալ,
760 Զոր խընդէր ի տիկնուէն,
և նա ս՛լ ետ, թէ ազատ լեալ:

Յետ ամսոց ըզկաման արար,
որ զէզիբի սէրչէշմէն լեալ,
Նազացուցեալ հանդէպ իւրոյ
և ատուրս ինչ փափկացուցեալ:

372բ Ծանուցաւ այս արքայի,
սէրչէշմէն մինչ ի տուն նընդեալ,
Կոխնն տանին զէմ զէզիբին,
որ շարաշար վանն այն երզուեալ:

765 Խէթիշլըրիֆ զուր յարքայէ,
զի մի զբերան տյնմ տալ քանալ,
Հուպ զբրանըն արազլեալ
Օգ մէլտանի էր գրլխասեալ:

Եւ զաղբիկըն Ռաբաս
և ըզտիկիկնն ընդ այլց⁷⁶⁶ խնդգեալ,
Ի անդի սէրչէշմէն,
զոմն այլ սէկպանաց գլուխ կարգեալ:

Ապու Սայիա մուֆթայ կալին
զէզիբն իւրնան համար զընեալ,
770 Որ ըզպալատն արքունական
շորից կողմանց զձովըն զիտեալ:

Ուլուֆէ և տայր զօրաց
քսա օրինի ուր պատահեալ,
Եւ հրաման պատերազմի
արքայ հանէր սկզբնատարեալ⁷⁷¹:

* Ան. Չէրքէ

** Ան. Ռուսք

Մարտի մուտն և շարժ լինէր,
ի գիշերի խիստ հողմն հընէալ,
Ղալաթու կլալի թիւա՛հ
ամենեկիմք ի բաց կորզեալ:

173 775 Այս նըշան գործառնութեանս,
որ ի կէտիս ասարան գիպեալ,
Չափելով զչափելիին շափ,
չափեալ շափուդն զչափաւորեալ:

Մարտի եօթն զթուղքն հանէ,
ի թազարէն արտաքս արնկէալ,
Մարտի յինն արհեստաւորք
զալալ որսուին են ցուցեալ:

Մարտի տասն և մէկն և արքայն
համայն սարսք յալալ հեծեալ,

780 Քան որ յառաջն էր այլ փառօր,
պայծառութեամբ կարգաւորեալ:

Բանակէր, ուր կացան թուղքն,
և ուր սթաղքն եղեն լարեալ,

Եւ ինքն ի պարտիզունս
և ի Տաութ* փաշա զբօսեեալ:

3600

Եւ զալայն ի տես նրստան
զեսպանք օտարք, որք աստ գրտեալ,

Որպէս և խումբքք գաւառիս՝
յանցս ի օա՛հիցքն կըցկըցեալ:

785 Ի բարձանց յարկաց և տանց,
յուպարանից, կըրպակաց այլ,

Պատկեցին ի հրապարակս՝
յետզ յարեւոյ կանգնիլ նըստեալ:

173բ Կուտեցան և խըռնեցան
ձիաւորք հեանակք այլ,

Յրդիքն, որ իզական,
և ըստընգեօք, զորս նոր ժընեալ:

* Պա. Տաուտ

- Կոյօք տրեարգելչքն խըռնէին,
 խանըմք սուլթանք անշ փութացեալ,
 790 Ի տեսնել զփառս արքայի՞
 ուստի էլն և ուր զազարեալ:
- Եւ մեր ուստի ռահի էլար
 և աստանոր զօլ զազարեալ,
 Ըզկալ առջէ քանս պտտմօթեան՝
 որպէս ասար շափն տեսրիեալ: 3610
- Մերն լորս հարիւր ամաց լինին,
 որ Յամանայ պապոցն սկըսեալ,
 Տասն և ինն թաղաւորաց,
 որ մինչ ի սա մեր ժամանեալ:
- 795 Աստուծոյ է զխակէն,
 իսկըզքանն զոր կամեցեալ,
 Որպէս շարժէ զարարածս,
 Ետնպէս ազգժունքն և հեռեալ:
- Աստուած էթէ զմեզ հասուսցէ
 ի սուրբ զասիկքս մեք հասեալ,
 Ինչիքտիտեն յերնքաասան,
 յերեսուն և մինն մարտ ամսոյ լեալ:
- 174ա Մընչեան փըրկչին թուական հազար
 վեցհարիւր և եօթանասեալ,
 800 Յութեքորդին միչի զիպեալ,
 լինի՞ք ըզմեզ և լիշեցեալ:
- Յուսգ պահոցս հինգերորդի
 մէջ շարաթուս կըրակացեալ,
 Մուրք Գրիգորի լուսարդին
 և շարաթումն տանն յասուչեալ: 3620
- Ընծայեցաւ խոստացելոյս,
 զայն, որ արժան եղէ վարկեալ,
 Երնգրեմ շրտալ ի մնոս անարգս՝
 միայն ի մնոս իւր վայելեալ:

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԵՎ ԳՐԶԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՃԱՄԻՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ճա Համառոտեայ ի սույժան Յաճակայ ժինչ ցասլթան Սլէթ՝ Տաւնի Յաւանեայ, ի սույժան Սլէթի ժինչ ցասլթան Մաւանեա՝ Հայոց Յաւանեայ, ի սույժան Մաւանեա՝ ժինչ այս սույժան Մաւանեայու հայուս՝ Տաւնի Յաւանեայ: Եւ ժինչ ցարց, որ 1(20) աժ է՝ Հայ Յաւանեայ:

ԳՐԻԸ ԵՎՍԿՈ ԳԱՎՊՈՒՆՈՒ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀՆԳՐՈՒՄԱԿՈՒԹԸ ՍԿՈՒՆՈՒ ՄԱՍԻՆ

1214

Ճա տէր հաւչի Գալթուրցի,
որ տնչնոր՝ ժախտուտեայ,
Հազար հարիւր յաթուս Յաւն
յոյժ աշխատեայ Եզլ գրեայ

Եւ զԵթերցալցո պաշտուտեայ
ժաղթեմ յիշման աթանաեայ,
Յրք և յիւզոց ի Քրիստոս
իշխո ինն գոյ ժաւանիցեայ:

Իսկ վաշիւց այսքմ գրգրի
Տէր Արարեամ զեա յարչուեայ,
Նոր առաջեայ և Քրակիւյ
ինչքմ տեայ երկարեայ:

ՀԵՄ ՍՈՒԹՅԱՆ ՄԱՂՉԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՃՐ Հառ տեսեչ տաթ, ի՛լ յուեայ Եչրոս սույժան Յայաչեաթ, որ առ աքլաչն
Յրանցիս հարք ի պատուի ճի՛մ Սուլթանս, զեսուան հրախարախաւ առաջեայ արքայն
Յրանցոց, ԵՆՔ՛՛ զուր և զարեկանութիւնն ճեր համիս ճեայ հաստատալն առ յա-
դարս՝ Վարիւր պաւանեմ ժարթարցիս սելալալ զճլմց, որ առ թեզ պա՛րի, գր Յր-
անի՛ արչաչն անիչի հա զՅաւիս յիգախարթ պաւու և Վերապտեմնի՛ ժաւնիցոց, որ

* Ձև. տեղեարք.

զգնան ճշմի սրբնաց՝ մեռելք անց, զորս ժա՛ն է սրբնաց առ սուրբան Փայտիո՛ւ
չկամակատարութիւն ցուցանելով:

ԿՐԻՉ ԽԱՅԻՈՒ ԳԱՍԻՐԱՅԻՆ ԼՈՒՍՆԱԿԱՐԱՆԸ ՊԱՏՄՈՒՄՍԱՆ ԸՆԾՐՈՂԱԿԻԸ
ԱՎԱՐՍՏԻՈՒ ՄԵՐԻՆ

1740 Նրեայ տարածցաւ հաստատեանց զիցաւ ի զիւզացալարն Գոյնչալոյի Անամբ
անկնորհք՝ հայնցեայ ճիշտաւք իրիցաւ ի ԹճՁԱ (1181--1722) թուականն Հայոց, որ
որ ԻԳ (23) էր փետրվար ամսոյն, որ է ժամն ուղիտանք զքննիրջոզոց է զհայնչոզքո՛ւ
զի զրաննչով ընդ պարագումն սորա իրնույիք ճիւղ Հայր ճիւղալի զիս անկնորհքս ընդ
Հանգուցեայ մեզան իմ, զոր է զորս իրչոզոց իրչեայ իրչիք առաջի Քրիստոսայ ամեն
Հայր մեր, որ....

* Ձև. անկնորհք.

Յ Ա Ն Ո Ւ Պ Գ Բ Ո Ւ Ք Յ Յ Ի Ն Ն Ե Բ

Պանթարաթյունները պատրաստելիս օգտվել են բազմաթիվ աշխատախոսներից, որոնցից հետազոտելիք վերաբերվում են ժխակ հնդկականների անուններով:

Ա. Կալիբենյի = Վասմաթին Աստուրի Վարդապետի Փարթեկցայ, Վարդապետ, 1898.

Յ. Յրիտարիսի, Ա-Ք = Յ. Արշաղյուկի, Վասմաթին Յամակեան պետութեան, Հաս. Ա-Ք, Վենետիկ, 1841.

Վեանք Յամ.Ն. Ա-Ք = Վ. Հափորյան, Մանր Ճամեսնաբարաթյուններ (XIII—XVIII օր.), Հաս. 1, Նրևան, 1951, Հաս. 2, Նրևան, 1955.

Նարաֆ-Համե = Шараф-хан ибн Шамсоданн Боданси, Шараф-Наме, Том II, М., 1976.

J. Hammer, 1--2, s.—J. de Hammer, Histoire de L'empire ottoman, t. 1--2, Paris, Ducas = Ducas, Bizans tarihi, İstanbul, 1956:

İ. Danişmend, c. 1--4 = İ. Danişmend, İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi, cilt 1, İstanbul, 1947, c. 2 1st. 1948, c. 3 1st. 1950, c. 4 1st. 1955.

İslam Ansik., c. 8--9 = İslam Ansiklopedisi, c. 8--9, İstanbul, 1975.

İ. Uzunçarşılı, c. 1 = İ. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, cilt 1, İstanbul, 1961.

Պշտ փառս = عشق پاشا، تواریخ آل عثمان، استانبول ۱۷۷۷

Կուրթի փառս = لطیف پاشا، تواریخ آل عثمان، استانبول ۱۷۶۱

Կարաչեմի փառս = قرمچلیبی زاده، تاریخ روشه الابراز، مسر ۱۸۳۳

Մ. Նեգրի, 1 = „Nasimé Tashi“, cilt 1, İstanbul, 1967.

Մ. Նեգրի, 1--2 = M. Negri, Negri Tashi, cilt 1--2, Ankara, 1949:

Նիշանլի փառս = نشانچی زاده معین، مرآت الکائنات، استانبول ۱۸۷۳

Սուլեյմանի, 1--2 = خواجہ معین محمد الدین، قاج التواریخ، جلد ۱--۲، استانبول ۱۷۸۰-۱۷۷۹

Սուլեյմանի = صلاقی زاده، تاریخ آل عثمان، استانبول ۱۷۶۷

Վեդյուրսե, 1--2 = کاتب چلبی، فذلک کاتب چلبی، جلد ۱--۲، استانبول ۱۷۸۷-۱۷۸۶

1. Նրևան Քյոնյուքյանի պատմությունը Մամեսարյանի Ն 1678 Անագրու խորագրով (Վասմաթին Նամաաա Յն (409) աստուրի Յամակեայ բարաստելն, ու այլոսն Յամակե Քիլի այլոսն Մեմալկուս ՔՔ (19) բարաստել են, յու բն-բերցող պիտի, ու զտտեսաուել յափով կարենայ փել, որոյ քառքն համկարսը Կոնյուքյանի ինկարեանք բանցի): Յնթոր չի կրտսել, որ այս բերսրեան վերստու-միջ Քյոնյուքյանի երկի բուն խորագրերն է Վասմաթին Նամաաա Յն աստուրի Յակե-

ցոց թագաւորացն. շարունակութիւնը լիարանցում է սակեղագործութիւն ժամանակէն ընդդէման, ինչպէս և նրա հետագա ընդգրկեալման ու ընկալման մասին նախացն ընթերցողին փոքր-ինչ նախաբան առաւ նպատակ: Այդ նկատաւորով էլ շարունակութիւնը (տ. . . շահագի) զարս ներ թագնում խորագրեց, ըստն նախաբան էր, որ այն նույնպէս նշեցեալին է:

Պատմագրութեան մէջ և Քյուստընյանին վերաբերող բառմանաբանութիւններում Պատմութիւնը նախնի հիշատակում է նաև այլ կերպ. «Նարքանց ցրթն ցուցակում, որ անհոգնման և մինչև 1651 թ. Քյուստընյանի գրած գրատման կէտերը, այն հիշատակում է «Մանկեցոյ՝ Գ (3) հաստրա (Մատ. նկ. 72, էջ 154—155), իսկ Յանյանի մաս՝ որպէս Նախորդ Քյուստընյանի ինքնանշանով գրված ինչ-որ մի գրք»:

Ե. Արիւնյան, Հ. Միրուհան, Հ. Անարանը Պատմութիւնը ներկայացնում են Ք 1676 նկատողին գրքի նման՝ «Պատմութեան նամակ» Գճ տարւոյ մտնանցոց թագաւորացն, որ սուլթան Սամսոնն մինչև այդ սուլթան Մուսթաֆա ժԲ (19) թագաւորը ևս խորագրով Հ. Սահակյանը նարագաւ է մնացել մեր նկատող խորագրին:

Ձեռագրի նախ էլում, Պատմութեան խորագրի տակ, իսկ Հնգնեալային Հեանդոց հիշատակագրութիւնը կրում սրտագործված հայկական և հիշուայի թղթագրութիւններ մասին. «Նամակուտայի ի սուլթան Սամսոնյան մինչև ցուլթան Ալիմ ասնին թուականութի սուլթան Ալիմին մինչև ցուլթան Մուսթաֆա՝ Նախորդ թուականութի և մինչև ցարդ, որ է (30) ամ է՝ Նայ թուականութի (էջ Յա. Հիշատակագրութիւնը տե՛ս նաև Հակեղագրում):

2. Ե. Քյուստընյանը ևս համարում է միջնագործական մեր Հնգնեալայինն այն կարծիքին, որ թուրքերն իրենց մէջ ունեն ժարական (մեղացիներ) սարք:

3. «Տանկի» շահն առաւել լինելուանց լացի, ունի նաև «Տանկեղական իմաստ»:

4. Քուրթըրը յաճեալականութեան ընդունել ևս է գրում:

5. Թաթարա-մեղացական Նարքաները Փայր Աթա ներկանցին 1242 թ. Քալայեանի գլխավորութեամբ և գրաւեցին Գարինը 1242 թ. Նայիսի I-ին, Սերասաբայի նախագործին շարժանեցին սուլթան Յուսեպին Յնիսուրն 2-րդի (1226—1246 թթ.) 50 նախարանց բանակը: Անլուկներն ընդունեցին մեղացիների գերիշխանութիւնը և նարհատու գարնան:

6. Սուլթան Ալանգընի Յն-Յուրաթ 2-րդը. Իշին է ընդհատուկներով 1283, 1283, 1309—1292, 1304—1297 թթ.:

7. Սամսոնյան կայսրութեան հիմնագիրը՝ Սաման I-ինը (1259—1326 թթ.):

8. Հճն. «Պաշտակ յարեցաւ ի սուլթանն Ալաուտին Նապուրդիպացոց կերին և կիս շնոր յայն նորս անուղ ի նման չոր բազում՝ ևկն էսա բազում կուտումը ցարաւոյ, որ է նիհաս, և թագաւորացո (սխալ մատ. յ. Բ, էջ 348—349):

9. Հայկական սարքարները ևս հիշում են Սամանի Սամանեկին լինելու մասին՝ «Ի Սամանեկ գիւղացաւորն ևս (Ս. Պալտիմնի, էջ 266), իսկ Պալտիմ և Վարդան Քաղչեղներին ժամանակագրութիւններում նաև՝ «Սաման Նախ (տե՛ս սխալ մատ. յ. Բ, էջ 348, 391):

10. Ըստ թուրքական պաշտարներում սեղ գրած անգլիկեր պոլոյի, թուրքերը սերում են Նայի որդի Նախթից՝ Յաֆա թին նուրի (Yafes bin Nuh) որդիներից և կալվում են թուրքերման, թարքերման, թարքման (տե՛ս Մ. Աղբի, էջ 17, 55. կարծիքի փոքր, էջ 17. Աղբի փոքր, էջ 7. Արանի քաղի, էջ 376):

6. Յամարչյանք ինչոպ ելելով, որ Քարքերը ընկալից են ուղեկներն ու Քարք-մեններն, առաջին, ապա՝ ապա զապ քաղաքին, քաղաքն է յայտով ընկալել այս անգամակերպ՝ Քարքերին ժողով խաղաղով Հարկի ասմից և հրակն հասկերով ժողովնս որք Քարքով հետ Քարքերին պատմիչն անխնայ է արգելան։

11. Օսմանյան առն ազգայնությունը ան՝ Քարքական վաչ շրջանի ազգայն-ներում՝ Մ. Այրի, 1, էջ 55, Այրի փոլա, էջ 2-3, կամ՝ Եսթաֆ-հանն, էջ 42.

12. ՀՀԸ. Երկրորդ, վայրկյան առ վայրկյան անում ու հարսնում է այդ համ-ունկան ասմի ծննդությանն ու վերականգնումը (Եսթաֆ-հանն, էջ 42)։ Եզելով այսն ուղիառնությունը, սակայն հետո նկր այն Քամարչյանի պատմության ազգայն խաղա-րկու ժողովք. հրակն խաղաղաստիտությունը կարող է ծաղկի մի այնպեան ազգայ-նից, որն, ըստ երևույթին, երկուս խաղաղ էլ եղել է սկզբնապես։

13. Այս անխաղաղաստիտությունը հարապատ է Հեղինակի ընդմեծ (ան՝ կամ ուղ 100), ուստի լիքը ժողովուրդը մեզ սիրտակա հեղինակնուն առկող նկարի ուր անխնայ իշխանությունը։

14. Ահմարչիվում են պատմության ազգայնները։

15. Քարքերը մտնոր են անխնայում խաղաղներին և խաղաղանո Քարքական ազգայնների ազգայնությունը մի Հեղինակն կամ նայն անխնայ է կրում խաղաղներին և հրակն երկիրը, մեկ ժողովից հրապարակում է և՛ շահագործում, սկսեցործում, սկսե-րուք։

16. Ինչպե՞ս ուրի ազգայնական շրջո քաղաղներն (ան՝ ըստարից)։

17. Եսթաֆիվան (عسطفان - عسطفان) գրաթյանը Խաղաղում է մի Հայտան միայն Քարքական կեր սկզբնապեսներում՝ Մարազազի, էջ 6, Կարազիցի գաղի, էջ 259, կրումը գաղի, էջ 267, Մարքան ընկերում, ինչպես և ժամանակակից Քարքական գաղաղագրության մեջ Եսթաֆիվան է։

18. Հետ Քարքական ազգայններին, իշխող ժողովները և հրակն միջն ընկած ստ-րուկությունը, որպես Խաղաղից, առաջին է Օսմանի Կարքի՝ կրողը (ՀՀԸ. Մ. Այրի, 1, էջ 62-63, Այրի փոլա, էջ 4, կարգիցի փոլա, էջ 18), ըստ Եսթաֆ-հաննի, կրողը Կարքանը սկզբնական ասմանն Օսմանին է պարզելն այս շրջանները և կարգի ուղիքն (ան՝ Եսթաֆ-հանն, էջ 45), Խաղաղար 1284 թ., որովհետ նը-րանից ապա և հետո, մինչև 1293 թ. իշխում էր Քյանկղյի Միսուր 2-րդը։

19. Հետ նկր Քյանկղի, Օսմանն (1289-1290 թթ.) էր իշխանության ապի-կերին գաղից է երկու կարքոք ընկալալար (ան՝ 1 : عسطفان - عسطفان)։

20. Ահմարչիվում (1297 թ.)

20. Ահմարչիվում է։

21. Այդ ժողովները Օսմանը գաղից է 1299-1300 թթ. (ան՝ 1 : عسطفان - عسطفان)։

22. Քարքերինը պատկերն են այնպեանկն (Օսմանի) և հրապարակ ժամանկն ուղիքները։

23. Ընդհանր 687 թ. խաղաղաստիտում է քաղաղական 1288 թ. և վերադրում է ընկալված ժողովներին միայն Կարա-ճիսանին։ Մյուսները գաղից են անխնայ ուղ-մնակնուն առնումը քաղաղար։ Քարքական ազգայններն այս ժողովն գաղման ապի-կերն ապի-կերն են նյում (ան՝ Մ. Այրի, 1, էջ 67, Այրի փոլա, էջ 209, Կարա-ճիսանի գաղի, էջ 239, կրումը գաղի, էջ 267, Մարազիցի, 1, էջ 202, Քյանկղի Քյանկղի-նը, էջ 88, ան՝ կամ Եսթաֆ-հանն, էջ 46)։

24. Յամանի անվան աստված հիշեցումը (հարցազգի է 1295 թվականից), ունեցել է ինքնիշխանությունը իրարից: Ըստ այսմ, աստված իշխանությունը 1295 թվականից դարձել է անկասկած:

25. Ինկիայի (Ինկի) գյուղ Վաստաղանի հարձակումը Քարթլիցը կատարեցին Նիքայի 700—701 (1300—1301) թվականներին, երբեք Տանուզարիի գրավեցին Նասրադին և Վրանդակներին ներշնչիր (նոր շազար): Քարթլիցը Ինկիան պաշարման մեջ առև 1307 թ.:

26. Ըմնա. Եվ Եսլեյան իշխում (ին մինչև Եզնիկ (Ինկիա) և հարձակում գործելով Քարթու-Նասրի գյուղ՝ Մայանում և զերեմարում (Մ. Աջրի, 1, էջ 112):

27. Քարթլիցը Բրուսայի գյուղ հարձակվել սկսեցին Նիքայի 700 (1305) թվականից, ըստ պաշարման նկարագրի միայն Նիքայի 714 (1314/1315) թ., այլ ավարտվում է 717 (1317/1318) թ.:

28. Լսինի բնից, այսպես է կոչվել Յամանի Պառայան (Վահ) զորավարի անունը, որն իր զորով շուրջ 11 ասրի մնացել է Քարթլից:

29. Տոչ 55—70-ը Ըմնա. կարթիի փայտ, էջ 23, 26:

30. Այգուրեհու 2-րդ Պալեպոլոս, իշխել է 1282—1288 թթ.:

31. Այգուրեհում հատ "ճ" անուն: Լուսնական և Քարթլիան ուներ բարձր տեղի է ունեցել Նիքայի 707 (1207—1308) թ., Նիքասահման (Կոն Նիքայի 717 (1317—1318) թ. (սև՝ I. Danişmend, c. 1, s. 8. Մ. Աջրի, 1, էջ 107, Կիլիկիայի գաղ. էջ 268):

32. Ըմնա. կարթիի փայտ, էջ 24. ժամանակագրական այս սխալը, թև Քարթլիցը, Նասրադին Երզնանի հակառակորդի վերադառնալով, գրավում են Եզնիկը, զսլիս է աչքբուրիս: Ինկիան Քարթլիցը գրավել են Եզնիկներին 1328 թ. ծովափնյա Կախա-Նասրի Նեո: Այգուրեհում միամտանակ էին Նիքասահման երկու պատճառով իրազարեությունները (սև՝ I. H. Uzunçaralı, c. 1, s. 123. Մարտկոչի, էջ 14):

33. Այս իրադարձությունները տեղի են ունեցել Նասր-Նասրի և Բրուսայի մոտ, Գիերոյ ընկալմանը շրջանում, Նիքայի 707 (1207) թ.: Գիերոյի մոտ սպանվել Յամանի եղբայր Պալեպոլոսը որդին՝ Այգուրեհ:

34. Տոչ 71—76-ը Ըմնա. կարթիի փայտ, էջ 23—24, 26—28, Մ. Այգուրեհուց, 1, էջ 105—107, Կարտ-Կանե, էջ 53. Ըստ կրթիի, Բրուսան գրավվել է Նիքայի 716 (1316) թ.:

35. Ինկիկ ընդ Քարթլիան Պալեպոլոսի (Karluc) Քարթլիանիան է: Բրուսան գնա զին ժամանակներից Նասրի է եղել իր ասր շրթով:

36. Տոչ 82—83-ը Ըմնա. կարթիի փայտ, էջ 26:

37. Բրուսան շրջափակման (նկարագրել 11, իսկ որոշ աչքբուրիսներ Նամանայ՝ 7 ասրի (սև՝ Մարտկոչի, էջ 14): Բյուզանդիան, որն ապրում էր ներքին թագաբանական պայքարի և արտաքին՝ Քալդայի, Սերբիայի, Վենետիկյան հանրապետության, մենդլյան իշխանության Նեո պատերազմների մի շրջան, չհարազատով սպանվել լինել Բրուսայի պառլամենտներին, թեև նեկարիկի մի շանի անհաջող փորձեր: Ի վերջո Բրուսայի իշխանը (Քարթլիան աչքբուրիսներ՝ Քարթլից) ստիպված եղավ 1328 թ. ապրիլի 6-ին հանձնել թագաբան իր ընտանիքի և թագաբան Վաստաղանի ապստամբական ճարտարաբան Նամար Քարթլիան վճարելով 30 հարյուր Քարթլի (սև՝ Մ. Աջրի, 1, էջ 123, Կիլիկիայի գաղ. էջ 260, Մարտկոչի, էջ 15, „История Балкан“, М., 1967, том 3, стр. 129):

38. Ճնադրում (խառնուրդ ճնարկ է անգրի: Փարս է, որ բազմաթիվ գրավման թվականը պետի լինի: Սրբանք՝ Օսմանի արևոց որդին, Քրուսան գրավելը 1326 թ. ապրիլի 6-ին (տե՛ս «ՍԵՍՏՐՈՆ ԵՅՈՒՆԻՆ», Եսեյի տեղում):

39. Օսմանը ճախարչ է 1326 թ., ես, ըստ Քյոմուրեյանի, ապրիլ է 20 ապրիլ: Քյոմուրեյանը նույն ճախարչում է նաև իր երկու այլ գործերում՝ «Ճամառան գաղտնաթիւն Քաղաքացոյ սամանցոց և Ճամառան գաղտնաթիւն և անուանք որոց Քաղաքացոյ սամանցոց (տե՛ս Մատ., ձեռ. 1670, էջ 2, 56):

40. ԵՎԼԷ (1326—1326) թվականը գրական սխալի աղբյուր է. է (130)-ի փոխարեն պետի է լինի 0 (20). ինչպես տեսնու է Քյոմուրեյանի մյուս գաղտնական աշխատությունը (տե՛ս Մատ., ձեռ. 1755, էջ 2, նաև՝ ձեռ. 1071, էջ 4):

41. Ճնադրում սխալ գրությունը՝ «ՏԱՐՈՒՄ ԳՆԻՆ ԵՍ ԿՐՈՒՄԿԷՆ». խոսքը Փոյալիքի (Վրայիքի) Ազարազար կապալում ցուցվող Աշուայ բնակավայրի մասին է, ինչպես է ուղղվել ներքև:

42. Հիշատակված թագաւորներն, ըստ Քուրբանիան աղբյուրների, Սրբանք տիրել է Գնուս իր Նոր Կիլիկիայի ստորիններին, նոր ինքը սերպուս էր. Ազարազարում Աջկիսից Նակոյեցում է տարրեր գրութայան՝ Անի էլին (Սոսոյեզդի), Այան գյոյ (Ինչրի), Անուսի (Քըրք փաշա). ինչպես Փոխվիլիկե Սոսոյեզդի մաս՝ ԵՂՆԻՑԻ, Ինչրի մաս՝ ԿՈՍՏԱՆՍՆՈՒՆ և Աղբք փաշայի, ԵՂՆԻՑԻ ԵՂՆԻՑԻ (տե՛ս Փոսկոյեզի, 1, էջ 21, II, նկարի. 1, էջ 107, Աղբք փաշա, էջ 32): ինչպես կրում է, երկու տեղանուններն էլ Քըրք փաշայի գրութայան Նորայան սառազարնություններն են:

43. Գրավման թագաւորների (կարգաբանական) կառուցում էր լիտերատուրան և առանց ուղարկելի: Կործանվում էին գաղտնական Նորայան շինությունները, ԵՂՆԻՑԻՆԻՑԻ, և նրանց փոխարեն կառուցվում ձգվիթներ. թագաւորները վերականգնվում է ստանում էին Նորայանական տեսք: սեմուս Սրբան.—գրում է Գ. Այվազյանցին,—ք ինչպես և փոխանակ առաջի թագաւորն, որում ճախարչ էին գործանք իր. ցարչին և ցարչուայ որդարու կարծի բաժանելուց ի նուս: Քյոմուրեյանը զայն առևանք, յորում նրան իրին անկեղծական ճաղիք Նակոյեզան՝ փոխելուց Սրբան ի ձգվիթ, փարցուայ առ կՈՒՍԱ (Գ. Այվազյանցին, Ա, էջ 25): Այս գաղտնական կրագութայան արանակարգված է նույն շրջանի գրված թուրք աղբյուրներում:

44. Տալ 101—104-ր լճա. Աղբք փաշա, էջ 25—40, II, նկարի. 1, էջ 103—106, Արտիկի փաշա, էջ 26. Քուրբանիան աղբյուրների այս խումբը և նրանց լիտերատուրան անկեղծական կապում են Սրբանի անկան լիտ. Գա և այն կարծիքը, որ ներկերների բանասեր անկեղծի է Սուրայ 1-ինի կիլիկիայի ճամանակ, 1363 թ.:

45. Քուրբանի առաջին անգամ ձեռագր անցան 1248 թ.: Սրբանի որդի Սուլեյմանի Նրամատուրությունը 20 նույնպիսի Քուրբանիան բունայ կանգախոյզների Նրամիքով ցուցված շատանք Սերբիայի Քաղաքը Փոյալիքի (1325—1371 թթ.) ցեղ գաղտնաբանուց իշուանանական ունիթին: Սահայի Քուրբանի, ցանկեղ Նակոյե, գրաչկեցին Քալանոյ Գ. ազարազարում, որից ստորագրիչորեն ուսուցիչն նաև իշուանանական թագաւորներն Գ. նրանց բնակչությունը Քուրբանի երկարուց անգամ բյուզանդական ստորանքները ժամ 1252 թ. բյուզանդական երկու գաղտնաւորների՝ Լովանեկո 5-րդի (1241—1251 թթ.) և Կանկալուզիկի (1247—1254 թթ.) ինչն ճաղամ կոնկլեի ճամանակ՝ ցուցված Նակոյեի վերջինին: նրանք ճամանակեցին Ազարազարույի գրավման և արքայի Ան-Քարկիկե այն. Անուսան Նիկիթուրում, բաժնարիկեղ Լովանեկո 5-րդին ցուցված ճամանակ թուրքաւորական ու սերբական միացույց ունիթին, Երկրունեցին թուրքաւորական սա-

բաժնույնները և զբաղվեցին Քալանոց, Վերապարթեմ, 1352 թ. զբաղվեցին Գալիպոլիում նեմոս անաջը և զերեանանապոս Տաստառովեցի եկեղեցական աթին (տե՛ս «История Византии», т. 1, с. 153, 157, «Islam Ansik.», 9, s. 401—402):

46. Այսպէսը և Քարախի բազարները Օրբանը զբաղեց 1343—1348 թթ. Կարախի շէյխույնները՝ զբաղվեով վերջինիս բազարական սեկտորն զբաղվուցին, Քարախուք Օրբանին նախնեց Մանյաս լին շրտախ՝ մինչ նախապա (Arslanmossus) Քերապպին ընկած տարածութունը Քարաքերը այդ զին Մարմարա ձախ նարազայն աթին՝ Նարաբերթուն սասնապով նախնապան գործառնութիւններ սխնչ Քարախական կաշարութանը նկատաւ եկեղեցական տարածութիւններում (տե՛ս I. II. Uzuncaresiz, c. 1, s. 123—124, «Islam Ansik.», 9, s. 401):

47. Քարաքերը Գալիպոլի բազարը զբաղեցին 1354 թ. նայն թվականի ժաշտն 2-ին Կար կերտաւարթ կորեանն էր բազարը, և Նայն ընակիչները լին Նուսրէ լին Այդ արումիթքից զբաղվեով Քարաքերը ժաշտն են բազար և անմիջապես ընակիչներում անապախական Քարաքերով նախնապալեցին ժաշտն և գրկեց բազարը՝ Օրբանին սասնապով լինով 40 նաւար իրերի, սակայն ժաշտն է 1359 թ. Քարախական և Քարաքերի մինչ նկարած գալիպոլիացի Քարախական Քարաքերին սխնչ անրապ Գալիպոլի թեւապպին և Մարմարայի Կարախային աթով զնայն արեկը նկար շրտախ մինչն Քերտաւարթ:

48. Քարաքերը Քերտաւարթը զբաղեցին 1354—1355 թթ. ընթացքում:

49. Լիչրայի 769 թ. նախապատասխանում է փրկչական 1357—1358 թ.:

50. Տոպ 117—122-ր լինա. Աքք Վարա, էջ 51—52, Մ. Անրի, 1, էջ 185, 190, 195. Քարախական Կիլիյա ապրտարներն Աստ քաղաքը նախապատասխանապ այս նախնաներն ունեն, սակայն, ժաշտապալեցողական տարբերութիւնները լաւ նկարի և Ալքք փաշայի. Կիլիյա դասմանակ փակքերը սնայն են ունեցել Մարապ 1-ի (1359/1360—1369 թթ.) իրեանութան սասնչն տարիներին, թե՛ն նկատում են, որ Օրբանի որով Մուլիմանը, աթիւնով Գալիպոլի թեւապպուն և Մարմարայի Կարախային աթիւնին ժաշտանակ առ ժաշտանակ գրում էր Գրեմարայի, կարապպայի, Տարալի կապիքը և զբաղվում անարատութանը, լաւ նկարի մեկ այլ նկատառութան, Գալիպոլի թեւապպին զբաղել է սուլթան Մարապ 1-ինը և, Պերջումալում ներքախալեով բազարին սնապպան նկատ Գրեմարայի իրեանին, անում է բազարը և շարժում Քիլիյա, Կերտաւարթ, Ալքքանապոլիս:

51. Քաղաքում ստեղծելեն (արտարենն) բազար կրում է կախալարի կալումով ստեղծել, սայն զանկարանակը գալիպոլիս կալապալով:

52. Լիչրայի 761 թ. նախապատասխանում է փրկչական 1360 թ. Քարախական ապրտարները Օրբանի ժաշտն տարբեր տարիներին են նաւարթում: Գալիպոլիները, նախնապալով Քարախական և այլապալու ապրտարներին ալթալները, Կիլիյայի 761 (1360) թվականը նախարում է անկանախար (տե՛ս I. Danirussend, c. 1, s. 32):

53. Սուլթան Մարապ 1-ինն իրեկը է Կիլիյայի 761—761 (1359/1360—1369) թվականներին:

54. Այս իրադարձութիւնները ժաշտալեցին 1361—1362 թվականներին. Ալքքապալապանակ ունիր և Քարաքերի մինչ բախուլը սնայն ունեցով Մարթեա զնայն աթին Մալլապիթում (չառ Քարախական ապրտարներին) կամ Քարապա զաշտում (չառ կեղեցական ապրտարներին) և անարալեց Քարաքերի նախնապալով:

55. սնայններն թեւապպը, որը Նայտն էր էլորեն անունալ (Մալլապիթ, 1, էջ 72):

հասը բազմի (հասվարչի մասին է. Քուրբանի ազդեցություն, որպես փակ, հասվարչները (իշխանակամ և արվարձան բազմի անունով):

36. Ազդեցություն՝ Եմոս, Այնոս (چمن) (Մաղկոզիկ, 1, էջ 72):

37. Քուրբանի Ազդեցությունը գրավելի 1362 թ. և վերակառուցված էջերի, ցարերի իրեն մաշտաբազար Այ՝ 4. Քուրբանի մաշտաբազար գանալուց հետո էջ մնաց գանախա բազմ, որ սուլթանները մեծ էին տարվա որոշ ամիսներին:

38. Խոսքի աշխույժ Ազդեցությունը անկումից հետո Հանգարիայի Քաղաքը (Լաշի) (1342—1392 թթ.) հրամանատարության ներքո սերբերից, բուլղարներից, ժոզգուներից, հույներից ու հույներներից հաղթված բանակի պարտաբյուրներով մասին է. որը Մարջուս ցեղի արևին 1364 թ. պարտության կրե Քուրբանի (ան՝ Կյուրժի փառ, էջ 24—25, Մաղկոզիկ, 1, 77—78, «Islam Ansik», c. 8, s. 387):

39. Հիշարի 760 թ. համապատասխանում է փրկչական 1264—1265 թվականներին Քուրբանի բազմներից ոչ բարձր և Քուրբանի գրավել այդ թվականին Քուրբանի Մարջուսից հաղթվածներով Քուրբան, Քուրբան, Քուրբան, Քուրբանից բազմներից Քուրբանի արևին և Միջինի կրկնորդ հանաամարայի (1375 թ.) հետո:

40. Հիշարի 784 թ. համապատասխանում է փրկչական 1392 թ.: Այս թվականին սուլթան Մարջուս վերադառնում է Մասադիս և կրե արքի անց 1295 թ. Մարջուսի և Հանդի թերություններից խլամ Քյոստիս, Մեյլի-չեկեր, Այ-չեկեր բազմներից (ան՝ Մ. Այլի, 1, էջ 221):

41. Տոչ 145—148-ը ՀՀԸ. Մ. Այլի, 1, էջ 213, Այլի փառ, էջ 66, Կյուրժի փառ, էջ 29: Մ. Այլիին հայտնում է Մասադիսի վերադարձի Քուրբանի (Mocuz) լույսում գտնվող Քուրբան (Polozya) ամրոցի հետ:

42. Մարջուսի թերությունը: Տոչում ժանկարանակը պահպանելու նպատակով է պղծված Մարջուսը և պարտաբերված Մարջուսի մեծ:

43. Հիշարի 787 թ. համապատասխանում է փրկչական 1285 թ.: Այս թվականին, իսկ Կյուրժի պարտի, Քուրբանի արևինին Մարջուսի թերության նկատի լույսին:

44. Քուրբանի Քուրբանի Քուրբանի ազդեցություն, որպես հետում է Քյոստիսից, Մարջուսի, Հանդի, Քերբանի, Քարամանիայի Քարամանիան թերություններից Քարամանիան և Մարջուսի այլ, Հանդի այլ, Քերբանի այլ, Քարամանի այլ անուններով՝ ըստ կրակի տեղերի: Մասնական և Քարամանիայի իշխանությունների միջև Քարամանիայի տեղի և անկնցի (Հիշարի 788—789 (1286—1287) թթ.: Այն ժամանակ Քարամանիայի իշխան էր Ալեքսանդր Այլ թեկ, որը ամուսնացել էր Սուլթան Մարջուսի աղջկա հետ:

45. Արքայի Քաղաքը Լաշար Քերբանից, իշխել է 1371—1380 թթ.: Իսկ հասվարչի հանաամարայում զորի թեկով Քուրբանի մեծը և սպանվել սուլթան Մարջուս 1-ինի հրամանով Քուրբանի ազդեցություն անկնցում է (այլ այլ):

46. Տոչ 157—168-ը ՀՀԸ. Կյուրժի փառ, էջ 42, Այլի փառ, էջ 62, Մաղկոզիկ, 2, էջ 114:

47. Խոսքի Արքայում Սուլթանի (Քուրբանի ազդեցություն կան՝ Քարս Քուրբան ան) գաղտնի 1388 թ. հուլիսի 15-ին տեղի անկնցում հայտնի հանաամարայի մասին է, որպես Արքայի Քաղաքը Լաշար Քերբանից՝ սերբերից, հույներից, ժոզգուներից, իտալիկներից, լեհերից ու լեհերից հաղթված բանակը պարտաբերված կրե:

68. Տոչ 150—162-ը Հձձ՝. Կորթի փաշա, էջ 42—43. Եսև' Դաստ' Կոստանյան Կարազար Կահաամարում Մարազ 1-ինի սպանության ճանապարհորդները աղբյուրներում բազմաթիվ իրադարձություններ են համարվում և թուրքական աղբյուրների մի խմբի (Համիթ, Մարազլի, Ենիգյուլ և այլն), սուլթան Մարազի սպանվել է սեր Միլո Մուրի (Օրդուլի, Միլո Մուրի, Կարիե, Միլո Միլո) ձեռքով, ըստ մի այլ խմբի՝ Կահաամարի թե՛ պահի թշնամուց առաջ Նազմանը, Աղբյուրների ձեռքով խուճը, որին հետո է նաև Քրամարյանը, հարգում է, որ Մարազի սպանվել է Կահաամարից Հաս, գիտվել մի սերի զուգորդի հարվածից (սե'ս 'Islam Avak', c. 8, s. 565, I. Danismend, c. 1, s. 77—87, Աղբյուր փաշա, էջ 64):

69. Չնայած այս էջում (12ա) գտնվում է որևէ նախնի Մայրապետ Նիստահյանը, որը առաջին ձեռքով լինում է (սե'ս էջ 288):

70. Մուլթան Քալազ 1-ին (1389—1402 թթ.):

71. Սե'ս ձեռքը, 65:

72. Աղբյուրներում սովորյալ զինատեսի առաջին ձեռքը ներկայացուցիչները նաև են Օրդուի Նիստահյան էն զապի սիրտով, Մարազը՝ սխալվածները գյուր, իսկ Քալազ 1-ինը է կրա հարցվածները՝ սուլթանները:

73. Տոչ 175—180-ը Հձձ՝. Կուրթի փաշա, էջ 44, Աղբյուր փաշա, էջ 64, Մ. Արթի, 1, էջ 311. Ըստ այս հեղինակների, իրադարձությունները տեղ են ունենել Նիստահյանի 791—792 (1389—1390) թթ.՝ Օսմանյան Կահաամարից անկախության հետևանքում Նիստահյան էն թուրքական թուրքներից դարձան փաշաներ, սակայն ոչ մի խումբ թուրքական պետության հորձանման ժամին Քալազիան պետությունը ներկայանալու ճանապարհում առաջին էր, որ հորձանվել թուրքների հարվածներից, Քալազիան ձեռքի սիրտովը՝ Նիստահյան 1395 թ. Նուրի 3-ին սպանվել ըստում Քալազ 1-ինի հրամանով, Քալազիան սիրտահան 200 տարի Չուպի Քալազի սիրտահանության տակ:

74. Քալազի Վալախա ներքիններին 1391 թ. է սիրտահան ընդունել սովորյալ զինատեսիանը, իսկ առաջին ուղ, 1476 թ., Մուլթանի 2-րդ Նախան, Վալախան ճանապարհան համան էլ ընդունել իրադարձությունը:

75. Քալազի Վարձանիս ներքիններին 1390 թ.:

76. Աղբյուրներում՝ Մարազի (میرزا آقا) Նին Օրդու, որի ազնվականները վրա աչուր Արթուրյան գյուղ է հանվում է Նիստահյան հարվածներից:

77. Տոչ 185—188-ը Հձձ՝. Կուրթի փաշա, էջ 44, Աղբյուր փաշա, էջ 64—65:

78. Հձձ՝. Կուրթի փաշա, էջ 44, Աղբյուր փաշա, էջ 65, Մուլթան Քալազ 1-ինի Չ. Քալազի զարդի Նիստահյանի 792 (1391) թ. Քալազիան տեղ 7 տարի հանվել 2-րդ Քալազի (1371—1426 թթ.) սիրտահան ընդունել Քալազի առաջին պետությունները՝ Քալազիան Քալազի ընդունելու արձանագրել առանձին ընդունել, նրանց համար կառուցել ճամբ. Քալազի, որ Քալազի ընդունելու զատական զորքերը տեղի է հանվել, վերջին 10 հարյուր Քալազի տարիներ հարկ. Քալազի շրջանում ստանալու արձանագրել Քալազի կալազի (սե'ս Մ. Արթի, 1, էջ 331, Աղբյուր փաշա, էջ 67, I. Danismend, c. 1, s. 94):

79. Քալազի 1 Կուրթի Քալազի (1397—1437 թթ.): Նա էր առաջինը սիրտահաններից, լինելից, Քալազիներից, զինատեսիներից, լինելից կալազի խալա-

կրկնի բանակը թուրքերի դեմ, որը 1296 թ. սեպտեմբերի 25-ին կիկուպոյի Հակոբա-
ձարում պարտութուն կրեց թուրքերից: Ազանկզեին սասնյակ Հազարավոր զինվոր-
ներ, նույնքան էլ գերկուրացիներ: Ոչքը՝ Միգեղմենուք Հաջիվ խուլա անց: Համենք այս
պարտութան պատճառը համարում է ձարսի գաղաթում Վարսեթյան իշխան Միքիլի
գաղանակությունը (տե՛ս I. Hammer, 1. 1, 2. 227):

80. Գրակնցին Նիքուսի 797 (1296—1297) թ. անձրյապես նիկուպոյի Հակոբա-
ձարան Հեռո՝ սնչեմեղից Հևոս Քալապետ իսակն առաջնուսով զրամից կիկուպուն և
Միխարեն, Հևոս զնայ Մարայի իզմերնա (Մ. Աջրի, 1, էջ 321):

81. Նուրը Նիքուսի 800 (1297—1298) թ. Միքիլի զրամուից անձրյապես Հեռո,
թուրքերի Մորևս ներխուժելու ժամին է, կոր թուրքերը, կուրքիի վհայտվամք, զամից
ևն զք շարք զքանեկը (տե՛ս կուրքիի փառս, էջ 48):

82. Տոյ 189—198-ը Վճմա. կուրքիի փառս, էջ 44—45, Այրվ փառս, էջ 67, Մ.
Աջրի, 1, էջ 325, 327, 328, 331):

83. Քալապետ 1-ինը Կարամանկոյի վրա հարձակվեց 1307 թ., կոր կրա իշխան
Մուկոզգին Այի թնկը փարմից տրեկ Անկարային՝ սղովելով Քալապետի բազանար-
ժյունից: Կեհրայի պառտում Քալապետը շահարմից Այի թնկին, որը փախավ ձարսի
Կեհրա: Պաշարմու 11-րդ որը Քալապետի թեմիկները զանկը շուշեին Քալապետի
առաջ: Այստեղից ևս Արևուզգին Այի թնկը փախավ, սահայի Հանսպարենի թեմից և
զիստափեց: Քալապետը տրեկը նարման, նիկուս թաղաքներին, Հարայ տարի՝ նակ ևս
տրեկն:

84. Քալապետ 1-ինը Կարամանկոյի զրամից 1308 թ.: Տե՛ս նակ ձևք. 92, 137.

85. Տոյ 206—206-ը Վճմա. կուրքիի փառս, էջ 49, Այրվ փառս, էջ 72—74.

86. Կիմի, կլամ—կլամի իզմերը և ձարվուրը՝ կլամները, կեղեմեղի: կլամի
ձրիկն թնկան է Քարսի ձաջից կլուսե, Կնքոս և Կարուն գետերի աճապետում: Հայ
չառմիկներից Մասիկուս Ուուուայցին կլամներից է սերում թուրքերին՝ «Սղիմեղացի»
տե՛ս է՝ Քարս ձարվուրից (Մայրուսու Ուուուայցի, Փամանակազրույթում, Երևան, 1973,
էջ 74, նակ նույն անգամ, էջ 222, ձք. 1): Այս զարմից իր աբտանայտությունն է
գտել և Միմեան Ապարանդու սղի Հանկայ սղով, շ՛ամք կլամայ և սղը Սկի-
թայն... (տե՛ս Պ. Կարամանկ. Հայ միջնադարյան պատմական սղեր, Երևան, 1963,
էջ 238: Այսուհան՝ Պ. Կարամանկ. կղվ. սղի.):

87. Նուսե Անատոլիայում գտնվող Կարամանկայի, Կերմանի, Մենթեշլի, Այզնի,
Կասաճանկի, Էրթնեայի թուրքեն թնկությունների ժամին է, որոնք Քալապետ 1-ինը
զրամից XIV զարի վիշտիկն՝ նարավ-արնկից սահմանակից զանուով Մամուլուսի
ապխանությունը, արնկիցի՝ նակն Քամուրի տրապիտությունը՝ Մարայ—Մարաթիս—
Նրզնիս սահմանագծով թուրքական աղբյուրները ևս վիշտիկայ թնկությունները հա-
մարում են թուրքենկան:

88. Սիլիանու Մարտ—Օգոստոսի Համուլուսիան սուլթան Մեկիք Ջուհի Քերկուց
իշխել է 1302—1309 թթ.:

89. նակն Քամուրն իշխել է 1308—1405 թթ.: Քամուրյանը նկարագրում է նակն
Քամուրի կրտսը (արնկյան) արապների (1309—1402 թթ.) իրադարձությունները:

90. Անկարիվում են համապատասխանորաբ Կեղեմեան սղի Ցակուր թնկը, Այզնի
սղի Ռա թնկը, Մենթեշլի սղի կլուս թնկը, Մարուսիան սղի Էրզրուս թնկը (տե՛ս
ԴԴ—ԴԴ յո. 13 և 1320 استانبول، انصار، استانبول، 1320).

91. Նրզնիայի Հայ իշխան Քալապետները (Քալապետ թնկ), իրք Քալապետը
Գրամից Օրզնիան, կրան զրկն իշխանությունից, փառագործ է կեսնակնով Կարս Ցա-

ուսին, որ միտն 10 որ հարգուցած կատարէ այս պարտականութիւնը: Ըստ չի-
նակաբանի մէջ ստարաքից զգուցութիւններ, և Քաջազնուր, բնակիչների պատանդով,
իշխան վերահաստանց Քաւարսիին, յայտ երա բնակիչք պատանց տարած Բրուս
(Մ. Անթ. 1, էջ 335): Քաւարսիից մեծ գիւ իսպոց Քամուրի և Քաջազնուր փոխ-
Նարարեալութիւններում, Ըստ էր, որ սչիւննք Քամուրին Անաստիայում, Նորգորք
սչիւննք Քաջազնուրի վրա և կոչանկերպնք Քաւարսին բնիկի գիւնուր Քամուրին, որնք
պատանդ էին երա պիտութիւնք վերստանայ իրենց կորչքում «Նայրենիքք»:

82. Գաստանտերի տէրը Խախտար սչիւննք պատանդութիւն մէջ նշվում և՛
և Ըստգոր սչիւննք տեսնուի 56՝ ս ընթ. 127:

83. Մեզ Նայրենի սչիւննքներում վերոնշխար բնիկի իսպուրի իր գնապատ-
նութիւն ուղարկում է ոչ թէ Քաջազնուր, այլ Քամուրի մաս: «Ենակեալս որչին որչեւ
որանց պատանդաւոր զեւց Քամուր իսննք մաս, բազորք իրենց վիճակի մասն ու
ստաց, որ (Քաջազնուր) մէջ Նայրենիս ու պատանդն երկիրն առավ և մէջ լեւ պա-
ման վարչէն, էրն ձեւնք բնիկներն, մամանակ չէր կորցի, կապանքս (տե՛ս Կարսիի
փառք, էջ 52, Մ. Անթ. 1, էջ 242—245, Սպարսեպի, էջ 67):

84. Տոյ 228—232-ը Նճմա. Կարսիի փառք, էջ 52—53: Այս պատանդութիւնը
Նայրենի պատմիչ Գուգար Նանայի փորձ է ներկայացնում. «Յնացք,— գիւնում է Քաջա-
զնուր Քամուրի գնապաններին,— ստացք, իոյ շուս քա, իրեն սչիւնում և՛ Սախոյն
էրն չխարազանա զայ, թոյ իր սիրիկի վնոչիք արեակնում յիկիս (Ducas, n. 34):

85. Սերաստիայի վրա Քամուրի Նարնակուր պատանդան չէր: Քաջազնուր իրենց
ներկայացնում էր Սամանյան կայսրութիւնն արեկչուս շրջանի պաշտպանական գի-
տակից մեկը: Քաջազնուր ալի գրանկուց լեւա Նաննկ էր սրբու՛ Սուլիմանին, որը
վերստանգնէ էր պարտականք, սակեղնի պաշտպանական գործեր և գնապատանքն
մեծ գնապան ու՛մ, սակայն, այս բայրով Նանկերն, (տե՛ս Քամուրի Նարնակն մասն
յսկիւմ, Նևուսից էր բազորքք՝ երա պաշտպանութիւնն ցարք Նաննկուր ցարաւոր Սու-
տաթա Մուլազ բնիկն):

86. Գնապանին մամանակակից Քոզմա Մեծոփնքն Սերաստիայի պարտութիւն
մասն Նաջորքն է. «Եւ աւանայն շար Նրաման լեւա ի վերայ ցրաց իրք, զի
զազանան գերի աչնն և մեծատանն շարչարեցնն և զՔարան քանն երա աչնն
և զՆանայս յագիս միտն կոպից և արշակ և զարքիս և զքաննս մոչգնայ ի գաշտա-
վարի միտն ու՛րիս և սե՛նամար՝ Նրաման եւ իրն ցարայն կամենաստիցք, իրեկի գիտա
սե՛նազրմութեամբք (Քոզմա Մեծոփնքի, Գաւ. Լոնկ Քամուրայ և յարչուց իրք,
Փարթ, 1860, էջ 65):

87. Մալազ սչիւն Սուտաթա բնիք, որին Նաննկարաւոր էր Սերաստիայի պաշտ-
պանութիւնը, կորչուցած թաղաքը զա՛նի միտն 18 որ, 1400 թ. պատանդ 27-ին
ալի Նաննկնք Քամուրին:

88. Տոյ 242—249-ը Նճմա. Կարսիի փառք, էջ 52—53:

89. Գամանկոս թաղաքը և Սիրիան:

100. Տոյ 250—258-ը Նճմա. Կարսիի փառք, էջ 54, Ալթի փառք, էջ 76:

101. Քաջազնուր I-ինը Անկարա և Նանում Նայրենի 27-ին:

102. Տոյ 261—264-ը Նճմա. Կարսիի փառք, էջ 55:

103. Անկարայի Նահատամարտը տե՛ս է տե՛սնէ 1402 թ. Նայրենի 28-ին:

104. Տոյ 265—270-ը Նճմա. Ալթի փառք, էջ 78, Մ. Անթ. 1, էջ 351:

105. Քաջազնուր իր բանակը Նամայից էր Ըստ Ալթիի, Մեծոփնքի, Սարսիանի, Վեր-
միտն բնիւթիւն գնապաններով, որնք իշխանները գնապան էին (տե՛ս Քամուրին և

գտնում էին նրա նամուրում. Այս ունեց ճարտի գայում գտնանեցին Քաշ-
գանի.

106. Անկարայի նահապետարանի Քարգերի օրոյցի ժառանգի է ոչ թե կնից օղլն.
այսինչ՝ Վարդեհայի իշխանը, ալ Սերբիայի Քազար Ստեփան լազարիչը (1588—
1627)՝ 20 Նազարանց Նեհնազարով (տե՛ս Սաղպղիէ, 1, էջ 169, Վիլանի գաւի, էջ
218).

107. Անկարայի նահապետարանում ժառանգում էին նաև Քաշգետի 5 որդիները՝
Սուլեյմանը, Մուսան, Բասն, Մուհամմեզ և Մուստաֆան:

108. Մելլիի (مىلىچى), որ ձագում է Քաշար (كاشجر) աստօժան ըստից, տեր,
զատև, սխուռ իմաստով որպէս սնուցա սրբում էր սորայազաններին, բարերաստի-
ան գալատեաններին և Նոնորախաններին, ժառագարան տնտեսը Տոչ 274—279-ը
Նճաւ, կտորիի փայտ, էջ 56:

109. Տոչ 260—290-ը Նճաւ. Ալլի փաշա, էջ 76—79, կտորիի փայտ, էջ 57, Քարա-
կան սարգարդները գերեզարդում Քաշգետին և Նալթալ Քամուրին աշխատում են նը-
կարացնել իրեն նամուրները:

110. Անկարայի նահապետարանից ստաց Քամուրն իրեն էր նեփարիչ Նալտաանը,
Վրաստանը, Սիբիան, Իրանը, Իրաքը, Անգլատանը, նրա իշխանութան սահմաններն
Ոչկոպուսից Նախում էին միշտ Մուսիմ և Անգլատանից միշտ Փոքր Անա, այսինչն
այն ընդգրկում էր ընտելին երկ ճճճ ասու իշխող տեղապան պետութիւնները՝ Չե-
րիկ խանի որչ Չազարթայի միջնադարան ուղտը, Քաթայի նճանտ Ռոն Նորդայի
Տուր իշխանը և Նալտալ Նիման իշխանութիւնը (տե՛ս Ա. Մանուկյան, երկը, Հ.
Յ, էջ 271), իսկ Քաշգետը տիրում էր անբոջ Փոքր Անիային, Քրանիային, իր գեր-
իշխանութիւնը տարածելով նաև Սիբիայի ու Վայսիբայի վրա:

111. Տոչ 292—296-ը Նճաւ. կտորիի փայտ, էջ 57:

112. Ըստ Մուսայի, նաև Քամուրը Քարալայում գերեզարդում է Քաշգետի գնորդ՝
Սերբիայի Նալար Քազարթի սպիտակ (DUCAN, ռ. 41):

113. Չեկ Ալ Նալթալ սապալու Ռիփիկուր սէն, ինն ունիչն կալ—Ալ զու Քանկա-
ճարը շատանտ, ինն տիանը զի:

114. Տոչ 310—316-ը Նճաւ. կտորիի փայտ, էջ 59:

115. Խոսքն անաստիտան Քուրթմէն թեկեր ժառն է (տե՛ս Նեփոր, 99), որոնք
Նեհնազանցն նաև Քամուրին և Անկարայի Նալթաանից լուս վերատարան իրենց
կախին տիրայինները:

116. Նաև Քամուրին Քաշգետի արտ սառարգութիւններ ժառն տե՛ս Ա.
Արաքչայի Տուս Քաշգետն սառարգիչ է՝ 1. յոյնարեղ իր իշխանութան տակ
գտնող ժառագարան քիտլոյթիւնը, որովհետ նրանք Արմէլի ժառագարաններ Նա-
ճար զքիտլոյթիւններ Նախանան զեմ վաւաններն Ա. Չ. չկորտանել իր երկրի յազար-
կնտ ու յերգերը, որովհետ զրախ պատմարներն Ան զքիտլոյթիւններ զեմ ճարտեղ
Նամուրայիցներին Նամուր. Չ. իր երկրը շատանան և Քաթարիկով յեանիցնել,
որովհետ զու արթ կաւ երկապատիւթիւններին և պատկարգներին (տե՛ս Ա. Արաք-
չայ, Քամուրիին Ալի Քիմարայ, Տրուսազիմ, 1873, էջ 180—181):

117. Անասի ունի Քովմա Մեհտիմցու Վաամուրին նաև Քամուրը և յաղտաց
իրաքը երկը:

118. Արմէլա Քամուրեյանը զնել է մի աշտարի աշխատութիւն Այն Նիլտաանովում

է շարքմանց գրքուն յմինչ 1681 թ. Քյուրթնայնի գրած պատմական այլաբանութիւննի յուրախում՝ մանկ Քամուրխ խորագրով (տե՛ս Մատենադարան, ձև. 72, էջ 154—155; Հճճ. 2. Սեպտյան, Հայկական ժողովուրդագրութիւն, Երևան, 1923, Ա, էջ 1.11—1.111): Յակարչ այն կրթած է:

119. Տպ 237—259 Հճճ. Կյուրթի փառա, էջ 56:

120. Քալազան 1-ինը ճանաչել է Աղէնճիբում 1402 թ. Ճալախ 9-ին, 26 տարեկան հասակում՝ զանախելով 14 տարի (Մատ., ձև. 1786, էջ 89):

121. Զեազգրում կիսատաղը գրված չէ:

122. 56-ս ձե՞քը. 107. Ըստ աղբյուրների, Քալազանն ունենչել է կրկու արջի եւ՝ Էրզրուցու և Բարսի, և մի աղջիկ՝ Զաքնու անունով: Ըստ Ստրազուզակի, Քալազանը որդեկիրջ Սուլէյմանը նանկ Քամուրխը ստացավ Յունկէին, Իսան՝ Քալաքնիսը: Մուհամմէզը՝ Ամասիան, Մուսան՝ Բրուսան (Պալապաքի, էջ 21), Եղբայրների միջև սկզբում պայքարը տենչ 12 տարի և ավարտուից Մուհամմէզ 1-ինի հաղթանակով:

123. Այլ աղբյուրների համաձայն, Սուլէյմանը Քաուքիսն և Զաքնուին որպէս պատանց հանձնել է Քալազանկան կայսրութիւնը, կա նաև վկայութիւն, որ երանք Հանապուրթին արանկել 46 (Մատ., ձև. 1786, էջ 17):

124. Մուսան, որն ավագութիւն կարգով Քալազանի որդեկիրի մէջ կրկնորդն էր, գտնվում էր Կարամանխայում: Սուլէյմանը պահուցում է կրան Կարամանխայի իշխանից: Մուսան, անգլիկանայով կղերք ճաղագրութիւն Ճասն, Կարամանխայից անցնում է Վայսախա (Կյուրթի փառա, էջ 51):

125. Սուլէյմանի թնկութիւնը անում է մինչև Նիքարաի 812 (1411) թ.: Այլ աղբյուրների համաձայն, նա փախուտով Հանապուրթին թնկում է Հեռապղպղներին և Մուսան Քրամանով խնայմանը արժում (Մ. Նկրթի, 1, էջ 485):

126. Տպ 371—392-ը Հճճ. Կյուրթի փառա, էջ 61—64:

Պայտններից էր Շնիխ Քնկրդզկեն Սիմոնի՝ Մուսա շեկերու զապխտանքը: Նա աստուրորդից մամուկան կայսրութիւն մէջ աստիճան հակապետական Նզար ապստամբութիւնը (տե՛ս 46Յգր. 150):

127. Սա Մուհամմէզ չկիրթի կրկնորդ անցումն էր Յունկէիս: Ծախարչ անցման ճամանակ, որը նա իրագործեց Մանկի II (1391—1425 թթ.) կայսրի պիտութիւնը, չէր կարողանալ Նազարութիւն հասնել և ստիպված վերադարձել էր Անատոլիա: Կրկնորդ անգամ նա սպանական ուժով վերադառնում էր կղերքը: Կրան գաշտակցում էին Սերքիսի Սահիան Լազարիկի Քալազարը (1388—1427) և Մուսայից փախած Քուրչ ընկեր:

128. Տպ 293—309-ը Հճճ. Կյուրթի փառա, էջ 64:

129. Մոթիայից Կարավարնիչը և Քրովզիկից Կուրխարնուտը Մուսազը զաշտի Հակասամարտը, որը տեղի ունեցում 1418 թ. Նոյեմբ 10-ին:

130. Խաչը Մուսայի թնկիրթիկի՝ Միխայիսի Մուհամմէզ թնկի ճասն է, որը Հակասամարտում լքից Մուսային: Մուհամմէզը Հակասամարտից՝ Հաստ կրան թանաքիկից Քալազում, իսկ Շնիխ Քնկրդզկենն ուզարկից Բղնիկ՝ դաճելով Նազարութիւն աստ:

131. Տպ 407—417-ը Հճճ. Կյուրթի փառա, էջ 66—67, Այլը՛ք փառա, էջ 74:

132. Մուհամմէզ 1-ինը իշխեց 1412—1421 թթ.:

133. Մուհամմէզ թնկը:

134. Տպ 413—422-ը Հճճ. Կյուրթի փառա, էջ 67:

125. Համաձայն իջեալի ծագումն է Ազըշտիկերում հշտաւնիում է նորման Կաւաթի (كاتب) անունով Այդ Համարմարման Համար եւ ինչպսմա՛ւ որդեց (տե՛ս Գ. Ազգաւական, Ա, էջ 22, Յայեղիկ, 1, էջ 275—276, Մ. Ննչի, 1, էջ 522)։

126. Տոչ 423—426-ը Վճառ. կտարիի փառս, էջ 65—70։

127. Զանգար սպաները իջեալ (Ն Աստամանի) և Սրտոյի միջ ընկած սարա-
տիկյան վրա։ Կրտեց մնացի ինքնիշխան մինչ Մուսամեկ 2-րդ ժամանակերը։
Տե՛ս Տեճ, 90։

128. Անմիան այի Յանուր չնիլ։

129. Մուսամեկ 1-ինը կրտե սղաւմսն է զատարի Աստամանի, առաջինը՝
1414, իսկ երկրորդը՝ 1415 թ. Բախումը տեղի ունեցա՛վ Անիայի զարմում։

140. Ազնարիկում Նն Մուսամեկ 1-ինի կրտե կըրայմերը՝ Մուստաֆան և էր-
տաշուր (տե՛ս Մաս., Նն. 1785, էջ 18)։

141. Ազըշտիկերում սլաւոնի կըլում է Քըր-շնիք (տե՛ս կտարիի փառս, էջ 71, Նարախ-Նախ, էջ 103)։ Համաձայն յո՛ւնիստի սխալ ընթերցման սղաւմսն է։

142. Տոչ 432—440-ը Վճառ. կտարիի փառս, էջ 70—71, Ազըլ փառս, էջ 77։

143. Թուրքերը կաւաթիս ենթամեկնի 1416 թ. կաւաթիս դարտաւորդեց նորի
վարի։

144. Այս յրջակի Թուրքեն ընկաւթիսը վերանունիցից Ֆիլիպպի շրջանում,
այնուհետև տեղափոխեցին Այրակիս (տե՛ս Մ. Ննչի, 1, էջ 547)։

145. Շնի Քեղերդիկի սղաւթիսները, նրա «Համաձայնության վարգապետա-
բան ըստիկները» և XV դ. առաջին շատրգեն Յամանյան վարարման մեկ Հա-
կապետական ազատարման առաջնորդները Տեճ։

146. Մուսամեկ 1-ինի մեկ վեղի Բաղազն փառս (—1421 թթ.)։

147. Տոչ 445—452-ը Վճառ. կտարիի փառս, էջ 72—73, Մ. Ննչի, 1, էջ 542,
Ազըլ փառս, էջ 91։

148. Շնի Քեղերդիկի Միմալի վարգապետության հետնորդները, Մանիայի
Մշանում սղաւթիսական ազատարման զկաւաղը, որի գրոյի ենթո Համանորդի
Նն մինչ 7 Հազար ազատար։

149. Տոչ 453—458-ը Վճառ. կտարիի փառս, էջ 73։

150. Տե՛ս Տեճ, 126. Մուսայի իջեալմարման (1411—1412 թթ.) շրջանում Յա-
վեթայի զագիտարը։ Մուսայի դարտարմանի և սղաւթիսից «Կոս Մուսամեկ
1-ինը կրտե մերթաւանց և ազարից Իջնի։ Ենչով իր սղաւթիսները դարտարման
մասն, եւ տեղով Յամանի և շարանից ազատարմանը մինչ 1420 թ. Բանիկ
Արկում և զարման Հակոբ զաղար շտաներից մկում [ւ. Victorou Baxantou",
T. III, стр. 174, նրա գրական գործունեության մասին տե՛ս Աշտիկեր, Ը, 1, և
Տեճ]։

151. Տոչ 461—462-ը Վճառ. կտարիի փառս, էջ 74—76, Հեղրայի 824 թ. Համա-
պատասխանում է փրիկյան 1421 թ.։

152. Մարաք 2-րդի իջեկ է 1421—1451 թթ.։

153. Մուսամեկ 1-ինն ունեցել է եւ շոր որդի, որեցից կրտե մուսուղի Նն նրա
Իջեալմարման ժամանակ։ Հեղրայի որդեկ «Համաձայնության մեկ Հազար-
ում է, որ Մուստաֆայի ինչպսմա՛ւ Նն որդե գնեւ որդոցում, իսկ Մուսամեկ,
Ննիկեց և Յաստիսի՛ վարարը։

154. Յուզի կանախում է «Նիկե, և դատարարման մեկ այլ իրաւարմանը
Հայանի է «Նիկե Մուստաֆա անունով։ Մուստաֆան Սեւանիկում Հարաւարում է, որ

ինչը Քալազիտի Անհարայում կորած Մուսաֆա որդին է, անմիջապես չորսուսով է անում & շարժում էղիթենի սաղարթյամբ: Քալազը քնցուում է կրակ դռները բաց Ամրոցը Յուճիկան կանգնած հայտնում է իր Հայաստանիայում (ան՝ս Ալլի փաշա, էջ 56): Իս ասում է Քալազեղիայի աշակցութիւնը, խոստանալով Հազմանակի զեւրտւմ կրակը զիջի Կալազի թերակղզին, Քուսդիան & Ան ձագի անրոցը երկարութամբ ընկած Օսմանիան կայսրութիւնը Անթակա աստածութիւնը (ան՝ս J. Hammer, է. 2, 5. 219—220): Մուրազ 2-րդը կրտ զմ է ուղարկում իր զինքը Քալազին փաշային, որը, սակայն, կուրկոն Հայաստանիում է հայտնում Յուզմենին (ան՝ս Ալլի փաշա, կուրկ անգում):

155. Խոսքն շաքաչ & սակննիչ զորախմբերի մասին է: Այս զորքերի սակննումը կապում է Տուզմի անգան լնու: Իս էղիթենի ցրամկուց անմիջապես լնու սակննում է այս զորքերը, նրանք զնարկով անուական 50 անչն անկի: Արտունեակ ցրանք Օսմանիան կայսրութիւն կարեւոր & անխիճ զորախմբերը գարնան, զնրապանդապն զորում էին սակննանմար գարններում:

156. Տոյ 482—490-ը Հճմու. կարթի փաշա, էջ 77, Ալլի փաշա, էջ 98:

157. Տոյ 491—504-ը Հճմու. կարթի փաշա, էջ 77—79, Ալլի փաշա, էջ 99—100:

158. ՎՏուզմենն Անրապալում է 1422 թ.:

159. Աղբյուրներում Նիսանովում է որպէս Մուրազի կրտուր կարայրը: Պատմագրութիւն ձեչ այս իրադարձութիւնները հայտն էն ՎՏորթի Մուսաֆա անունով (ան՝ս Մ. Ալլի. է. էջ 571):

160. Պարսն անդոյն—Իզնիկի կատաղարիչ Ֆիթուց ընկ օղի Ալի ընկը, որը բազարը պաշարեց 20 որ & Մուսաֆային Հաննից ձրայի Մուրազի Հրամանով:

161. Տոյ 506—517-ը Հճմու. կարթի փաշա, էջ 79—81, Ալլի փաշա, էջ 101:

162. Աղբյուրներում՝ Կարա Քաչեղզին օղի Մանուզ (ան՝ս Պալազուգն, էջ 149, Ալլի փաշա, էջ 103):

163. Ալլ աղբյուրների Համառայ՝ Իզնիկ շաքարի դռներն աչի, 1422 թ.:

164. Տոյ 518—522-ը Հճմու. Պալազուգն, էջ 148—149, Ալլի փաշա, էջ 102:

165. Կարաման օղի Մուհամմեդ ընկը, ըստ աղբյուրների, ապստամբել է 1423 թ. (Մ. Անդրիսն էլում է 1426 թվականը):

166. Պետք է լինի Անթալիայ:

167. Խոսքը Կարամանիայի իշխան Մուհամմեդ ընկի Իբրահիմ & Ալի որդիների մասին է:

168. Համազ ընկը Կարամանիայի ընկի զմ ասրան Հազմանակի Համար Մուրազ 2-րդից կարգում է Քէզիկի սահնարի կատաղարիչ:

169. Տոյ 550—551 Հճմու. կարթի փաշա, էջ 84, Խոսքը Կարամանիայի իշխան Մուհամմեդ ընկի որպի Ալու մասին է, որը փնայաչից էր Մուրազ 2-րդին:

170. Տոյ 552—557-ը Հճմու. կարթի փաշա, էջ 84:

171. Տոյ 559—560-ը Հճմու. կարթի փաշա, էջ 85, Ալլի փաշա, էջ 109:

172. Աղբյուրներում ՎՏիկի Լազը պատարթում է Սերրիայի Համար՝ նրանք թագմորների Լազար, Լազարիչ անունից: Տճ՝ս ՍՏՔ. 189:

173. Մուհամմեդ ընկի որպի Իբրահիմ ընկը, որը Լազարից էր:

174. Խոսքն Իզմիկի անր Պարտի & կրտ որչու մասին է (ան՝ս Ալլի փաշա, էջ 109):

175. ՎՏալարի լնու ինչ արքն չրգին, որ Խալաթուան անր գայլին:

176. Աղբյուրներում զնոյ Սերրիա թուրքական աղապանքը անգի է աննչի 1426—

1427 թվերին: Սերբիայի թագավոր Նիսիցի Բրանկովիչը (1427—1457 թթ.) պարսպաժողովն թուրքերին տարնվան հարկ վճարել և որդիներին ձեռնի որպես պատանդ ուղարկել ապրանախան արտոնելը:

Նշանակի պատմիչը մանր հիշում է որպես զինվածի կենտրոն և ոչ նշան (Նիշանի) զառի, էջ 300, Նժժժ. Մատ., ձև. 1497, էջ 197): Քուրթերն այն գրավեցին 1428 թ.:

177. Սկանդինավիայի անգամ գրավեց Քալյուսի 1-ինը 1254 թ. ապրիլի 21-ին: Սկանդավիայի 1402 թ. հակառակորդից հետո Բյուզանդիան այն վերստացավ Քալյուսի որդի Սուլիսանից: Այնուհետև Բյուզանդիան 20 հազար փոխադրված զորքով վանառնի վանականի հակառակորդից 1422 թվականին Քուրթերը Սկանդինավիայի կրկնորդ անգամ գրավեցին 1430 թ. 40 օրվա պաշարումից հետո (տե՛ս Նիշանի) զառի, էջ 300, *J. Uzunçarşılı*, c. 1, s. 400—410):

178. Հնդկայի 835 թ. համապատասխանում է փրկված 1432 թ.:

179. Քուրթերիցում Ալանիան և սլավոնացիներին անվանում են Անաթոլոս: Քուրթերը հիշյալ պարսպաժողովը ձեռնարկեցին հիշյալի 839/1436 թվականին՝ 260 անգամ ժողովուրդները պատանդով երկրին և ժողովուրդին (տե՛ս Կյուրթի փառա, էջ 88):

180. Տոչ 572—582-ը Նժժժ. Կյուրթի փառա, էջ 88:

181. Քուրթերն այս հարևանությամբ ձեռնարկեցին Օսկոս թե՛րի հրամանատարությանը 1436—1437 թվականներին և ձեռնարկեցին հետո Մուսուլ Չարի ստանդարտությանը գրավեցին 6 թիվեր (տե՛ս *J. Uzunçarşılı*, c. 1, s. 426):

182. Տոչ 587—588, 589-ը Նժժժ. Կյուրթի փառա, 88—89, 90:

183. Պատմիչը իրագործությունները տեղի են ունեցել 1438—1442 թթ.:

184. Տրանսիլվանիայի թագավոր Ֆալուշ Լուկաչան, որը Կառնայի 1444 թ. համառոտարում եղել է Էդրուպուսի միացյալ բանակի հրամանատարը, նա համարվում էր իրապետի հաջնականներ էր տարել, ստանդի՝ 1441 թ. Միչիս թե՛րի ուժերի կհամարվեց, Հերմանսվալդի (Hermannstadt) պարսպաժողովի առջև, ուր Քուրթերի բանակը գլխավոր շահախնդրեց, իսկ Էդրուպուսը՝ Տրանսիլվանիա ներխուժած Շահին և Հալլա Շահարեղյան փառաների զեմ:

185. Կարամանիայի թե՛րի Էրրա՛նից: Նրա հետ շահախնդրեց տեղի ունեցավ 1442 թվականին:

186. Ապրիլի Մուսուլի անգամ որդին՝ Անաթոլիայի անգամի կառավարիչը:

187. Տոչ 595—600-ը Նժժժ. Կյուրթի փառա, էջ 101—103:

188. Հունգարիայի թագավոր Հուգոյի 2-րդը (Լուսի 2-րդը) (1440—1444 թթ.):

189. Սերբիայի թագավոր Նիսիցի Բրանկովիչը (1427—1457 թթ.): Հունգարիան, սերբիան և վալախիան 20 հազարանոց զորանվաճ շահախնդրեց (որի կազմում կային նաև յե՛րեր, վերստանդիներ, ֆրանսիացիներ, Կալինիս թվագրություններ) 1442 թ. ստանդարտով զեղի Սերբիա և Քալյուսից: Մարտիս զեմ արին 1442 թ. հուլիսի 2-ին շահախնդրեց Քալյուսի փառանի ուժերը Այնուհետև զեմներին Քալյուսի հանապարհին 260 հազարանոց ստանդի Քուրթերի կհամարվեց՝ կտարեղծ և զերեկուրեղծ Կալյուսի Քուրթերին Մուսուլ 2-րդը, որը Կարամանիայի թե՛րի հետ Կալյուսից էր կերել, Կալյուսից անցել էր Օսկոսի, սահախն խուսափել էր համառոտար ստանդի՝ ժողովուրդի զառնակցիների մեջ պատահումները ստանդից (տե՛ս *J. Danişmend*, c. 1, s. 209—210, *Uzunçarşılı*, c. 1, s. 423—424, նաև՝ 25թ. 191):

190. Տոչ 601—602 Նժժժ. Կյուրթի փառա, էջ 102:

191. Տոչ. 607—608-ը Նժժժ. Կյուրթի փառա, էջ 106: Խուսը Սերբիայի և Քուրթերի միջև Սեղանում 1444 թ. հունիսի 12-ի 10 օրերի ժամկետով կերված պայմա-

հայրի մասին է, բայց որքան հետաքրքիր է սերբական անկախ թագավորությանը, նրան զննարարելուց մեծնկարիան, Գրամբալը, Կրուշալը, Բաֆյիի շրջանը, Լուչովան և Ջիվնեկոսացը: Մերքեան պարտավորվում էր սուլթանությանը զնարել տարեկան հարկ: Պայմանագրեր զնարարում էր նաև Վալախիային, որը շարունակելու էր տարեկան հարկ վճարել, բայց մնայու էր Հունգարիայի ազդեցության ու Հռոմագործության ներքո:

182. Մուրաչ 2-րդը Կարամուկիայի վրա հարձակվեց 1444 թ. Հուլիսի վերջերին:

183. Մուլլան Մուրաչի առաջին հրամարականը՝ 1444 թ., գաղը հանկեց 12 տարեկան Մուհամեդը որդուն:

184. Նկատի ունի պապական Նորգոյննոյով Նուկարեկերից, վալախներից, բուսաշեներից, ԿՆՆերից, գերմանացիներից հավանակերպված եկրոպական միացյալ բանակի՝ 1444 թ. որդասուս—գնկուեմբեր ամիսներին Սամակյան կայսրության վեմ ծավալած գործադրությաննեք:

185. Տալ 618—620-ը Հմմտ. կուրիի փառա, էլ 166.

186. Խաչը Կուսուայի նահատամարտի մասին է, որը տեղի ունեցավ 1444 թ. Կոչմերի 10-ին. նկրպական միացյալ ուժերը պարսկացի թվական վերապետության անեցող թուրքական բանակից: Հահատամարտի գալաում սպանվեցին Հունգարիայի թագավոր Վլադիսլավ 2-րդը և խաչակիրների Նոգոյ առաջնորդ Յուլիան Յեկարյնին:

187. Անասուիայի թեմիքրեկի Կարաչի փառան:

188. Տալ 623—630-ը Հմմտ. Մ. նկրի, 1, էլ 552, կուրիի փառա, էլ 125—127.

189. Մուլլան Մուրաչ 2-րդի երկրորդ հրամարականը, որը եւ հատարեց Կուսուայի Հալթանան Հահատամարտից Հետո, 1446 թ. գնկուեմբերին:

190. Մուլլան Մուրաչ 2-րդն այս Նորեակումը հատարեց 1447 թ. Սովա երկրից հեջում է կուրիի պատմիքը եւ, այլ աղբյուրեկեղում չկեք հանգիպում:

191. Մուլլան Մուրաչը Ալյանեա մասվ 1447 թ., նրկար ժամանակ պաշարեց Սրալա ամրացը, սովան, Հուկչադայի զեղի Մերքեա առաջնազարման մասին լսելով, զհաչքեց պաշարումը և եւ թալվեց:

192. Խաչը Յակոչ Հունգարայի զրոյն ներքո Համարումը եկրոպական ուժերի 1448 թ. հարձակման մասին է, որն ազարտվեց 1448 թ. Հուլիսի 18—19-ի Կասովայի երկրորդ անհաջող Հահատամարտով:

193. Տալ 639—644-ը Հմմտ. կուրիի փառա, էլ 163, 164, 165.

194. Տալ 645—646-ը Հմմտ. կուրիի փառա, էլ 166: Բուրբերը Վալախիա և Ալյանեա մասն 1449 թ.:

195. Սուլ—Նուարի—Ջուլ կալիթի թուրքմեական ջնալը, որն իշխում է Մարաշի, էրիթաանի, Խարբեթի, Թեմուկի, Մալաթիայի, Ազանայի և Սալմաստի շրջանների վրա: Մուլլան Սելիշը 1518 թ. գրավեց այս իշխանությունը և, որպես առանկնի վիշալիթ, միացրեց կայսրությանը:

196. Նիքոսիի 855 թ. համադասասխանում է փրկչական 1451 թ.:

197. Տալ 647—650-ը Հմմտ. կուրիի փառա, էլ 166—168.

198. Մուլլան Մուհամեդ 2-րդն իշխել է 1451—1481 թթ.:

199. Ալյանեից ինչ 734 առքը ներառյալ, որը նկրված է Բուլղանգիայի մայրաքաղաքի անկմանը, հրատարակել է Հ. Անասույան (տե՛ս Հ. Անասույան, Հայկական աղբյուրեկեք Բյուզանդիայի անկման մասին, ծրեան, 1957, էլ 82—83): Անասույանի հրատարակած Հասկանը խանթագրութանեկով և Բյուզանդիայի կենտարական փորթի առաջնալուով գերմուկներին է հրատարակել վեմեկայում Մեարոյ վրչ. Գրիգորյանը

Գահ՝ « Die Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 aus armenischer sicht. Wien 1851, pp. 97—100)»

210. Պարսկերայի շեխուճյան զեմ Մուհամմե 2-րդը ուղեգրական գրքագրություններ սկսեց 1451—1452 թվականներին. Պարսկանիայի Բրահմի բնիչ խնդրեց Նալուսթյան և, ք նրան բարեկամության, վերադարձեց 1444 թ. գրաված Ալեքսիք, Նեյշուիք, Քնիշուիք, Անշիշուիք քաղաքները, խոստանալով նաև պատերազմների ժամանակ պետական լինել զնախան ուսով:

211. Պարսկ Քնու—բառացի նշանակում է շեխուճ փարսը, շեխուճ փարսը. սեփերդ փարսը: Այդպես էլ փարսում Բահթորի անձնակց մասը, որի նկարագրական ափեև փաստիցեց նույնանուն բերքը՝ Քոզազ-թուն (Խոջաթ կոտ), որը նախնի է նաև Մուսուխ-Շիսար անունով: Նրա զեմաց աբխազան ափին՝ Անաույի-Շիսարը, որը նախնի է նաև Քրուշուլի-Շիսար անունով:

212. Անշիշուի արևան «Հնուստա պատմութիև թաղապարսց աստուխոցս կրկում պատեուրդ է (տե՛ս Մատ., ին. 1788, էջ 21): Լ. Անաույանը նույնպես սրբաբան է սրբաբուրգս (տե՛ս Լ. Անաույան, Հայկական աշխարհները Յուդեոստանի անվանումներով, էջ 52):»

213. Հնուաքրքրի ևն Նույն պատմիչ Պակասի Հեռույն սոչերը. «Մուհամմեդը զիչը-բնիչն, ինչպես շեխիւ, ախպես էլ աքթուն ժամանակ, լինից պաշտատում, լինից պաշտեց գարս՝ պատերազմի գալուսում կամ այլ վիճակներում, մասնում էր միայն կամարուից գրաված Նախի (տե՛ս Դաւէտ, ռ. 152):»

214. Քնազական այս ուղեգրից փաստեր է Լ. Անաույանը (տե՛ս Լ. Անաույան, Հայ. աղբյուրները....., էջ 52):»

215. Մուհամմե 2-րդի կույնի արձագանքիցով՝ Հանուե իսլամի Նազմանակի փարսության արևելյան շրջաններից՝ Քախաթից, Սերասաթից, Կամաթից և Նըսսումից հինգ ևն աստույան Նազարաշխարհադարձներն էր (տե՛ս «تاریخ سلسله سلطنتی» 174 ج 104):»

216. Մուհամմե 2-րդի 100 Նազարի Նաուույ բանակը և Պարսի գրա Նարեկումեև սկսեց 1452 թ. ապրիլի 6-ին, արթաթ որը և այն գրավեց մայիսի 29-ին կրկույարքի վաղ առաջույան, պաշարման 31-րդ որը:

217. Գուստանգին 11-րդ Պակույարը, իջեկ է 1448 թ. Նուխուրի 6-ից մինչև 1452 թ. մայիսի 23-ը:

218. Նույ 584—Հմեա, ԽՄ., Գ, 24.

219. Նույ 586-ը Հմեա, Մազ., 2Ը, 1.

220. Նույ 587—588-ը Հմեա, Ողբ Եր., Ա, 1.

221. Անշիշուիցում է Մուսուխ կորնուցու պատմության վերջին գլուխը՝ «Սոցք վան բանույն թաղապարսիսեն Հուրը յազն Արշախանուց, և նախնույնապատեմանի՝ յազն Քրիստոսի:

222. Արանու Ենարույն «Սոց Ենարույն երկը:

223. Անշիշուիցում է Սաարի Քաղիշույն ուրը՝ «Անաույի Քաղիշույն Ողբ մայրաքաղաքի Սարիշույն:

224. Ա. Քաղիշույն ուրի աստիկն կրկույար՝

«Այդ անձնայի սպ է սպիկն
Սոցան ըզնից, յազար Սարիշույն:

225. Գամառեաց, որի առյուրներում նշխարանկում է ետե՛ Եամ, Եամ էլ Ներիք (Մեծ Գամառեաց) Քար էլ Եամբ (Գառ Մեքքայի) անուններով Քուսով շերի—Մեքքան է խլամի սարք ասանքը:

226. Անարկում են տեղիները, զոր որոնք, ժուռյանահան թուրքյան սակ գանձող զքիտանյա ժողովորդներն ազատագրվելու են զքիտանյա ծխրույայի սգետ-թյաւր (տեղիների ժառի ակ'ա 2. Անայայնի Ե17-րդ զորի ազատագրման շարժումները Արմուրյան Հայաստանումս և Ա. Հովհաննիսյանի ԵՂժուցներ հայ ազատագրական ժառի պատմութեան սշխարհագրականները):

227. Տոյ 737—740-ը Նմա. Մաղկղին, 1, էլ 151—162, Կարիի փաշա, էլ 184. Մուսամմեյ 2-րդը Մերթա ժառվ 1454 թ. և զրավն Սիվրիճ բերդը, ուր Սերրիայի Քուսովը Գեղարքի Բրանիովիթի Թաքքուլ էր իր Քուսովարսիյան գանները և Շուաշի Հուկարթա: Ես Հուկարթական սանքով վերադարձով Սերրիա և վերստին զրավն բերդը: Քուրքիայի և Սերրիայի միջև կեցից պաշտանաղիք, որի համահան, Քուրքիան էին ժառ կրտեց զրավմ զարթը, Սերրիան պարտավորվում էր Քուրքիան վճարել տարեկան 30 հազար հլորի, զհեական ուժով ժառանկցի սանեյան տիրապետելի մզմ պատերազմներին: Քուրքին այս պատերազմի ժամանակ Սերրիայից զերկվարեցին 50 հազար սերրի, որոնք մեծ ժառն Մուսամմեյը բնակեցրեց Ստամբուլի արվարեսներում:

228. Լիքքայի 863 թ. համապատասխանում է փրկչական 1458 թ.:

229. Լիքքայի 860 թ. համապատասխանում է փրկչական 1456 թ.:

230. Քուրքից Սերրիան վերջնականապես զրավնցին 1459 թվականին և միացրին կայսրութեանը:

231. Մուսամմեյ 2-րդը Մարեան զրավն իր երկրորդ աշխարհայի ժամանակ՝ 1460 թ.: Քուրքական զերանկի ուժերի Անյան սակ Մարեայի տերերը՝ Բյուզանդիայի կայսր Կոստանկին Քուսովուրքի կայսրներ Գեմիարին և Յաման, զարտազան պաշտանկ Մարեայի հուկական իրիտաությունը: Մարեայի վերջին պաշտպանից զարաքը՝ Մաննիզարսը հանկվեց 1466 թ.:

232. Տոյ 745—750-ը Նմա. Կարիի փաշա, էլ 184—185:

233. Տոյ 761—762-ը Նմա. Կարիի փաշա, էլ 185:

Ազրյուրներն համահան, Մուսամմեյը Պատաստանի շրջանին տիրեց Կիլիայի 864 (1460) թ., Պատաստանի իսմայի բնկին պարսից Ֆրիզուրի տեղադր. իսկ կրտ Հաասակ Քուրքիաններին տեղափոխեց Եսյն շրջանները:

234. Ալեքսանդր Կամենի կայսրից 1204 թ. հիմնադրված Տրապիզոնի հուկական կայսրությունը Մուսամմեյ 2-րդը զրավն 1461 թ. հոկտեմբերի 25-ին, ես վերջին կայսրին՝ 4 տարեկան Ալեքսեյին և զահին հովանավոր կրտ հորեղբայր Քալիթ Պամենին տեղափոխեց Ռումելի և Եպիմերի 1-ին Քալիթ Կամենի երեք որդիների հետ կրտեց էջիքնում ժառագաստի ենթարկեց:

235. Մուսամմեյ 2-րդը Կայսրիա ժառվ 1462 թ.:

236. Անարկում է Կլազ (Կլազիայով) վոյեվոդին, որը բանտարկվեց Հուկարթիայում:

237. Յուզու վոյեվոդը՝ Կլազիայովի կրտեք կայսրը:

238. Տոյ 753—756-ը Նմա. Կարիի փաշա, էլ 185—186:

239. Միտիլին զրավնցին 1462 թ.:

240. Խորը Մարտում Վենետիկյան նահապետության կողմից 1462 թ. նկատված գործադիմությունների մասին է Քարթլիան ազդեցիկը Յրան անվան սան նկատի ունեն Վենետիկյան նահապետությանը, ընդհանրապես կաթողիկե նկյտական և կաթողիկեներին:

241. Տեղ 758—763-ը նմա. կտրիկի փառս, էջ 186:

242. Քարթլիք Քաղիա ներխուժեցին 1462 թ.: Քաղիայի Քաղաքը Մանիան Տաճարից խառնուժով նսննվեց յձե վեղիք Մաճուպ փառսյան, սահայի Մաճաճից 2-րդը, Նալիք շաննիցով յձե վեղիքի խառնուժը, զավազրաբար ոչանել ավել երան:

243. Քարթլիք Հնքիցը զրավեցին 1463 թ.:

244. Հանգարացիները 1464 թ. մասն Քաղիա և վերազրավեցին Սայճեն, ըսյց ինտարով, որ սուլթան Մաճաճիցը բախով շարժում է Քաղիա, Սայճենում կաշարք Քաղիցով՝ նկարան Քաղիայից:

245. Տեղ 771—772-ը նմա. կտրիկի փառս, էջ 196:

246. Հնքույի 873 թ. ընկնում է 1465—1469 թթ. միջև:

247. Ուզան Հասանի՝ Ահ-կուրույանների տիրանույթը, իջեռել է 1463—1478 թվականներին:

248. Ազդեցիկներում Նիստանկում է Ուզան Հասանի վեղիք Քեկֆոնց ոչյի Ամր բնկ ևսն անն Ամր բնկն անտեղով Այս վեղիքը նահապետ է և Նախնական ժամանակագրություններում (ան՝ս «Մանք ժամ.», Ա, էջ 165):

249. Հնքույի 877 թ. ընկնում է փրկչական 1472—1473 թվականների միջև: Նայ ժամանակագիրներին այս իրադարձությունները զնում են 1471—1472 թվականների սահմաններում:

250. Տեղ 785—789-ը նմա. կտրիկի փառս, էջ 188: Մարազ փառսյի այս փոխք Քարթլիան բանակի առաջադր՝ ուն է կել, որի նպատակն էր նկատի ունեն նահապետից ներառվողի Վարազդուրությունները:

251. Ուզան Հասանի զեմ գրանդարական գործադիմություններին մատակցում էին Մաճաճից 2-րդի կրիտ որդիները՝ Պարանանայի կառավարիչ Մուստաֆան և Քաշազուց:

252. Գերջանի 1473 թ. պոստոսի 12-ի նահապետարան նկարագրությունը: Այս նահապետարանով Մաճաճից 2-րդի իր իշխանությունը միապեռն Հայաստանի թաղարներին էրբումն ու համայնի շրջանը:

253. Տեղ 802—807-ը նմա. կտրիկի փառս, էջ 189: Տեղ է ունեցել 1474 թ.:

254. Քարթլիք հաճան զրավեցին 1475 թ. նսնիսին:

255. Քաղիայի շրջանում նահապետների կառուցած թեղը Մաճաճից 2-րդը զրավեց Նիքույի 881 (1476) թ. և շանկիցով շարժեր լըրեց Գանուրը (ան՝ս կտրիկի փառս, էջ 189):

256. Հնքույի 882 թ. նահապետարանում է փրկչական 1477 թ.:

257. Տեղ 817—821 նմա. կտրիկի փառս, էջ 189—190:

258. Վալսեխա և Հանգարիա ներխուժեցին արքանցը կելված գործադիմերը, զրանք անվեղ Նրանանտարներ Միխուլ ոչյի Այի բնկի, Հասան բնկ ոչյի Իսա բնկի, Մալգու ոչյի Քալի բնկի առաջադրությամբ: Ուզանվեց Իսա բնկը:

259. Քարթլիք Ռոզոս նկարն զաշարեցին Նիքույի 884 (1479—1480) թ. Նախն 20-ից: Այս գործադիմությունների ընթացքում Քարթլիքը (որդներին 9 կարգը վեղար: (ան՝ս «История Византии», т. 3, стр. 302):

260. Քարթլիան ազդեցիկներում Pulli, Pulya՝ նկարայի իշխանությունը: Խորը

Յեզիկ Աւնիկ փառայի Հրամանատարութիւնը Սարատովի պաշարման և քրաման ժու-
րին է:

261. Հիշրայի 885 թ. ընկնում է փրկչական 1480—1481 թթ. շինքն: Սարատովի
պատմիչը Մուսամմեզ 2-րդի այս արշավանքը թվագրում է Հիշրայի 885 (1481—
1482) թ.:

262. Մ. Անշիբի մաս ԳեՆԵ: Սուլթան Մուսամմեզ 2-րդը մահացել է 1481 թ.
Ճախիթ 2-ին (Մ. Անշիբ, 1, էջ 242):

263. Մեծ զնչիք Սարամանի Մուսամմեզ փառան Սպանիոյում է ներկերիկնի իշ-
տութիւն ձանձանակ:

264. Սուլթան Քալայեօ 2-րդն իշիկ է 1481—1512 թթ.:

265. Հիշրայի 885 թ. Համապատասխանում է փրկչական 1481 թ.:

266. Մուսամմեզ 2-րդի իրորոց արգին ձեզ. 1459 թ. Աշիմբերի 23-ին, Ամազ
Էջրը՝ Մուսաֆայի մահից նետ, 12 ասրեկան Հաստիւմ նշանովիկ է Կարամա-
նիայի բնութիւն կառավարիչ: Մահացել է 1495 թ. Նեպոպոլում, պակեօսութիւն մեջ:
Պատմագրութեան մեջ նկատարիկ է, որ Նայրը մեծ Սուլթանն ձանարիկ է իր Նայրարը:
Նրա մահից նետ մեծ զնչիք Սարամանի Մուսամմեզ փառան փորում է Հրովիիկ և
զա՛ բարձրացնել մեկին, սահարի Հակասակ թիչ կարողանում է մայրաքաղաքում կազ-
մակերպել ներկերիկնի իտութիւն: Սպանիոյում է մեծ զնչիք Սարամանի Մուսամմեզ
փառան, իսկ նամակատարը, որը Նայրում էր մեծ Սուլթանի մաս, Հաստիւմիայը
յանկում է նամակատարին: Աշխարհ մեծ Սուլթանը զիւում է ապստամբութիւն, իր Հա-
մախ: Յեզիկ նասուրի Հրամանատարութիւնը շարժանելով Քալայեօի ուղարկում
զորքը, ձանում է Քրուսա և իրեն Նայրում սուլթան: Մահայն նրա սուլթանութիւնը
սեւում է Ճրայն 18 օր:

267. Անկարգում Ան մեծ Սուլթանի զինակիցները, որոնցից մէկն էր Սարամա-
նիայի կարիկն տիրակալ Քալայեօ թիչը, որը Մուսամմեզ 2-րդի կողմից զրկելով իշ-
տութիւնից, նեպոպոլ էր լեւեկը:

268. Չեւացում թալարակն ունի Նայն պատմիչը:

269. մեծ Սուլթանը Սպիտասոսից զերազանում է 1482 թ. աշրիկին՝ ստանալով
ժամշակ սուլթան Անիկեզիկն Քալայեօի (1468—1486 թթ.) աշակցութիւնն ու քրամա-
կան պիտութիւնը՝ 60 հազար զուկառ:

270. մեծ Սուլթանը 1482 թ. Նայիթի 6-ին ձազով Հասնում է Սոջոս կղզի, ծրարե-
լով աճեկն Սիլոպա և Էփրոպական երկրների պիտութիւնը պաշարել սուլթանական
զա՛ի Համար:

271. մեծ Սուլթանը ստապակերի երկար ձանապարձ սեչալ՝ Սոջոս, Սափոբայի
զրտութիւն, պապական իշխանութիւն, Նրանիսայի Նայր 2-րդի հովանափութիւն,
որ սեկը 13 ասրիկ Քալայեօն տիրակալն էլով իրոր պատկանեկներին ասրեկան
զնարիկ 40 հազար սուկի, իսկ իրոր ծոխարի Համար՝ 20 հազար սուկի:

272. Սարատովիկն իշխանակում է քառիկի սառչիկ ընթր և քառիկը զերազում
մեծ Սուլթանին (Սուլթանիկ, էջ 285):

Արարատառ թալարիկ մեզ Նայնիկի երկու Հրամարակութիւններին (տե՛ս ասարտան
Լակթ. 92) Հետ Նայնատառ այս թալարիկն ունի Հասնայալ սարքիւնութիւնները: Հայնատառ
թալարիկում թիւմուրչանիկ կողմից ժամկում Ան 871—881, 887—898, 901—906, 915—
916, 919—920, 927—928, 931—936 և որոշ փոփոխութիւններով զերազարարգում Ան
869, 870, 872, 873, 874, 882, 883, 884, 885, 886, 888, 890, 892, 893, 894, 895,

529, 500, 507, 508, 509, 510, 512, 513, 514, 517, 518, 524, 529, 900 ազգոց, իսկ 887—888 և 395—396 ազգերն արարաւոր բնութեամբ նախապատասխանեց երկուրդ ազգեր բուրգովն ալ ինչ:

273. ՃճՃ Սուլթանի՛ Գրետիայում ուղանալու ճանապարհներն ինչպէս աշտեղ կզան արեւն նստանալը զիւն էնք բնագրի վերջում (տ՛՛՛ն էլ 285—286):

274. Լիբրուլի 300 թ. զրաւան սխալ է. պետք է լինի 280, որք նախապատասխանում է փոփոխան 1485 թ.:

275. Առաջին սեղան Քուրթերը Մարզապետ Սահաբեդին 2-րդի մասնակ, 1476 թվականին, սահաբ շուտան շարափին Նարազաթյան Փարսեղին մարտաբար Սուլթան, թայք լիարդացան զամեն և նախնեղին: Երկուրդ սեղան նարազեղին 1484—1485 թվականներին, զամենին Քրէն և Աքքեմանը: Քուրթերն էն ժամակ Դրմի իսին 26 Նարազաթյան բանակ և վարախանս ունէր: Քյոնուրնյանի մաս թայքը Քուրթիայի բնակներն Լազրն Այն փարայի Նարազեդան մասն է (1485 թ.): Մարզապետան սակարով զմարտի լիարդանալով, Սահաբն ինչպէս սեղանով նստանալ Մարզապետան, յնական ու նուրաբանան ունէր լիարդացան փոփն Սահաբն ինչպէս: Մարզապետ սեղանով կզան ինչպարտիանք ապրիկան վարել 4 Նարազ սակ:

276. Տեղ 945—948-ը ճճճ. Կարթի փարա, 157, կիլոմետր զարե, էլ 421—422:

277. Մարզապետի և ինչպարտի միջև 1495 թ. կիլոմետր զարե սեղանով Մարզապետան ճանաչում է ինչպարտիան զերկիլիանսեթյան և զարապարտով, ապրիկան վարել Նարապետ սեղանով 4 Նարազ սակ նարե:

278. Տեղ 957—965-ը ճճճ. Կարթի փարա, էլ 184, Սաղկոյն, 2, էլ 54:

279. Քուրթերն այս շրջաններն 2 Նարազ զերկիլիան սեղաններն Սահաբու:

280. Խարե Արաբայի արեմաւորում Արաբայի մաս սեղաններն նախապատասխան մասն է. որտեղ Քուրթերն բանակ շարապեղին:

281. Տեղ 969—970-ը ճճճ. Կարթի փարա, էլ 194, Սաղկոյն, 2, էլ 55—56, Սաղկոյն, էլ 293—300:

Այս ինչպարտիանսեթյան սեղաններն 1457—1458 թթ.:

282. Ի Սեյման շարապետ. Վլան (Նարապետ) ինչպարտ, որտեղ, այսինքն՝ Կարթի երկիր, Երազնի Արաբան՝ Երազն:

283. Արաբայի շրջանում Կարթի փարա Քուրթերը զամենին 1498 թ.:

284. Քուրթերն բնակներն Սահաբեդին փարան, Միխայ սեղան Կիլիկիան ինչ, Քուրթերն սահաբ ինչպարտի: Սահաբեդին էր նախ Քուրթերը որք Քուրթերն բնակ:

285. Խարե Արաբային Նարաբայի բնակ մասն է, որք Քուրթերն ինչպարտի էր:

286. Տեղ 999—1000-ը ճճճ. Կարթի փարա, էլ 195, Սաղկոյն, էլ 301—302, Սաղկոյն, 2, 62—65:

287. Երազնեդան բանակ սեղաններն էր Նարաբայ, որք Կարթի 385 (1459—1499)թ. ինչպարտ է Քուրթերն ինչպարտ, կիլոմետր և նարեման (Սաղկոյն, էլ 302):

288. Տեղ 1008—1024-ը ճճճ. Կարթի փարա, էլ 196—195:

Այս սեղան սեղան է սեղանով 1480 թ.:

289. Տեղ 1025—1032-ը ճճճ. Կարթի փարա, էլ 205, Լեզնեան սեղանով է 1490—1511 թթ. ինչպարտ:

290. Խարե 1511 թ. պատասխան Ի-ի Քուրթեր Նարապետարտ մասն է: Երկու սեղաններն մասնակցում են 70 Նարազ զիլմար (Քուրթերն բանակում կար 40 Նարազ, իսկ Սեյման բանակում՝ 20 Նարազ):

291. Յնչէրիննէր Շնշուս կերտ Քայազնու 3-րդը 1512 թ. ապրիլի 24-ին համար-
վում է դահիջ իր երեք որդիներին հրահանք՝ Սիլիմի սպան.

292. Սելիմ 1-ինը գահակալել է 1512—1520 թթ., 42 տարեկան հասակում.

293. Ըստ Սուլթանզադէ, էգիբննէց արձանայք ընկած Սյուլյուսթյուրի շրջանում. Այդ
անգանունն են հիշում նաև Սաչադզիկ ու Կարաչէլէրի Արցույ-ազիլը (տե՛ս Սաղկզլին,
2, էջ 207, Կարաչիլիքի վրայ, էջ 296):

Ըստ Լրտիկի փաշայի՝ Գիմեթթարչի Հակազարինի, Հաֆսայի շրջանում գտնվող Այալար
գյուղում:

294. Քայազնու ճեղք է 1512 թ. Հայիսի 26-ին:

295. Գուշկէ է նաև «Տիլալէ», ալթինք սթաշո, «Նամարուալ», «Ներսու» (տե՛ս
Մաս., ևս. 1785, էջ 29):

296. Աճնկը Քայազնուի ժամանակ Ամասիայի սանջաքի կառավարին էր. Սելիմի
և Աճնկի պայքարի և իսլազի բնակչութեանը Հասան փրանկի ժառն հայ ժամա-
նակագիրը գրում է. «Ե թ թվին ՔԱՎ (1512) ճեռու սուրան Քայազնու, որ էր խոնթ-
արտ, և թագաւորնայ որդի ետրա սուլտան Սելիմ, եզն խոնթարթին ի մէջ էզրարչն-
Չոք ն գնաշնայ տաջ էզրար նորին՝ սուլտան Աճնան մինչև առ ծափն Յվկիստես և
անախայից ի յետ ցարնու, վանն սչ թագաւորնայն. Եւ կառ որդի ետրա սուլտան Մա-
լխան Մաֆի. Եւ յետ ետրա կինայ յարնչից շար և անարին և արինտարրուս նոր Ալին
(Սելիմի սերայնը Ալի փաշան) և բազում սար առին ի Հայոց և ի Տանկաց և Ննչիկ
զարին աննչալց. Եւ յետոյ կինայ Սիման փաշան և զնաշնայ մարտուս ընդ նոսա և
զարուս փախտաւանն և անկնայ շարք ի զարաջն Հայոց և Տանկաց արեւոք թու-
ալեալ, զոր սեր ստատուս փոխեալ ի յանարինայ և ազանեալ և յանթրուս գահան-
թալայք. անին» («Մամբր ժամ», Ա, էջ 156):

Կարաչուք երկուր ժամանակ թարեմում է շարայիներում. Թ վերջը կազմակերպվում
զամազարթամը բնում են և Բրուսայում խկզում:

297. Տոյ 1075-ը Հճնու կարթի փաշա, էջ 208.

Յսմանյան կայսրութեան և Քարսիստանի Կարաբերութեաննէր որումք պատճառ-
բանվում էր մի շարք հանգամանքներով. շահ Իսմայիլը գինական սզնութուն էր ցույց
աճել Աճնկ շահաւորին և շարունակում էր ցույց տայ նաև երա որդիներին, որոնք
գտնվում էին պարսիկան արքունիքում. շիա ազանդի կերվայաջուցիկները սուլթանի
շրջանում շարաջում էին հակասմանյան արամազարթուկներ. կայսրութեան արնկյան
շրջաններում շարունակվում էին պարսիկան աճապահային ներխուժումները. Իրա-
կանում, երկու կողմերն էլ անկնի ազդեիվ ձգտումներ, ուստի անխտաւորնէր էր զոր-
նէ յարումը:

298. Սելյան պետութեան հիմնադիր շահ Իսմայիլը իշխել է 1501—1524 թթ.:

299. Ննչի է ունկնել 1514 թ. սպտակի 25-ին.

300. Ըստ Սուլթանզադէ, Սիլիմը Հարսոյ քի իսի շարվում է Թափրիսի սպառ-
թյամբ:

301. Սիլիմը Թափրից ժառվ սպանեմքերի 6-ին. Անարկիվան ընտնչէկեր ստիպված
ճեծ շուշով գիմաթորչինն նրան (տե՛ս Սուլթանզադէ, էջ 270):

302. Մալաթիայի 2-րդից սկսած թուրքերն այդ միջոցը հետևողականորեն կիրառում
էին. Մալաթազանն, այդ ժամին իսանին, նրանց ազգային պառիսանդութեան Հարցք
յուսթան է մտնում: Գանձիմնկը կլում է, որ երայ մէջ կզել են նաև մուսուլման-
ներ. Սահայն անթաւիկ է, որ մեծ թիվ են կազմել Հայերը՝ սարսուռապալա Հարսուար

Նաչար, որս չլուրջ կնի ի մերձ ուղիս (Կ. Այվազովսկի, Ա. էջ 210): Ընտան պետք է ունենանք, որ Քաղերից կզն է Նաչարս թաղար, որ Նաչից, Քաղք նախապարտեց էջիսայի շահագանջված վնասից, ունի և 42 հիկտար (ու՛ն Սաբրասայանի Քաղքանաթյունը՝ էջիս Ալեքի, Երևան, 1957, էջ 263):

202. Նաչար 364 թ. Նախապատմական է փրկչական 1515 թ.:

Նաչիցից որդիներ ենթանա այս թիցը Ալեյնը գրավել է 1516 թ. մայիսի 19-ին Սաբրաս ժամանակ Նաչար, որ էր նաևայս առից կարծի է հիմարել, որ էրաբարև-Յունեկը տեղ է ունից կարող ապրավ՝ 1514 թվականին:

204. Նաչիցիցից տրապիս Ալտառյս պլից (Ալտառյցնիկ) մերձում է Շիրակի նախապատմական Քաղքերի կողմից Նախապատմական Միլիթի ստորաթիվայուն: Միլիթը կարևոր գրավուց նաև կրակ գրավուց Նաչար Միլիթ փառային՝ 18 Նաչար ն-Մաչարով է նախապարտ սոյն Ալեյ թիցին՝ 3 Նաչար ենթիկական սինթոզ հրավայում է կրկնուց Նաչիցիցիցից սարանները, կրակ նաևից շարվում է նաև թիցը: Ալտառյցնի թիցը Քաղքերին գրավարում է Քաղքանաթյս յնան ստորապատմ.՝ 30 Նաչարանոց մի բանակով, սախայս պարտվում է ն էրկու որդիներ նա գրավարում: Միլիթը կրակ ենթանա տրապիսները միացնում է կարթուրայուն է փառայունից կարգում նախապարտ սոյն Ալեյ թիցին՝ կրկն թուլանոց իշխանայուն:

Մյուսովս, Սախայս փառայունից Շիրակի է Քաղքանաթյս մուս տեղ ունից էրկու նախապատմական նաև սինթոզուս սախայսից է գրավում Քաղքանաթյսն է մալյուպիս սոյնանաթյսն:

205. Մաչարից 70 կիլոմետր զեղի Նախա-արևելք, Միլիթ գետի սինթոզ թիցը (այ չլուրջ)՝ Նաչիցից իշխանայուն կնասուր, որը Քաղքերից գրավելին 1516 թ. Նաչից 23-ին: Այս ն էրկու թվարկված թաղարները Քաղքերը կրակն և ոչ թե 1516, այլ՝ 1518 թ.:

206. Քաղքից Սախայսից փառայս թաղար է մուսում 1516 թ. սեպտեմբերի 19-ին:

207. Նաչար 965 թ. Նախապատմական է փրկչական 1516 թ.:

208. Նախապարտ Նաչից (1499—1516 թթ.):

209. Քաղքանաթյս առիցներին նախապարտ, նախապատմարտ տեղ է ունից Միլիթ Քաղքը գալարում, պատմութ 24-ին: Այս նախապատմարտում կրկնուպիս թանից թաղարում է կզն 50 Նաչար կրկնարներին: Քաղքերն ունից և Բվանիս կրկնուպիս:

210. Մալյուպիս սոյնանի գրավարում կզն է 100 զանաթար սին է 200 զանաթար արմատ: Նախապարտ կնից է, որի կրկնուպից սարքեր կրկնարում այլ է կզն, Նախապարտ, Նախապարտ չ է առիցներին նախապատմ այս ալյուպիցը կրկնարեն արախայսի կրկն-գրավարում, մի թան պարտ է սախայս, որ կրկնուպից սոյնանի գրավարներ թաղարան մեծ նախապատմական է պարտանից:

211. Նախապարտ Նաչից կրկնուպից նախապարտ գրավարում էր կրկնուպից թից որդուն՝ Քաղքանաթյսն, որը սոյնան Նաչիցից Նախապարտ Նաչից Նաչից նաև: Ըն կզն մալյուպիսից կրկնի սոյնանը (1516 թ. սեպտեմբերից մինչև 1517 թ. կնիցը):

212. Նախապարտ Նաչար, կրակ նախապարտ գալարում, 1517 թ. հունվարի 27-ին, սախայս նախապատմական կրկնուպից թանից մալյուպիցից կրկնարներին կրկնարում, Միլիթը կրկնուպից նախապարտ մալյուպիցից կրկնարում էր կրկնուպից մալյուպից մալյուպիցից կրկնարում 1517 թ. հունվարի կրկնարին է սախայս մալյուպիցից կրկնարներին 10-ը:

213. Մալյուպիցից (ՄԱՅՈՒՍՏՈՒՆՆԵՐ), սախայս սախայսաթյս, կրկնարեն նախապարտ, որի կրկն մեծ է մալյուպիցից (ՄԱՅՈՒՍՏՈՒՆՆԵՐ):

212. Հայոց 967 թ. Համապատասխանում է ֆրիչլան 1518 թ.: Սելվեջ Սամբույ գերացրեով եւրջ արքա Հայկոյ 22-ին՝ երկու արքի բացակայելուց Վասո:

213. Ըստ Անանեոս ժամանակագրի, այս ժամկառուովը տեղն է ունեցել 1519 թ. (սմանք ժամ. Ե. էջ 189: Հճճ. ետ՝ Բ. էջ 305): Ըստ ժամանակագիրների և Հիշատակագիրների, ժամկառուովն տեղն և՛ ունեցել 1464, 1517, 1531, 1539, 1537, 1549, 1557, 1567, 1585, 1590, 1622, 1658 թ., 1669 թ. եղել է ազդեցեղով Եր ըրիտանկիցս (տե՛ս սմանք ժամ. Ե. էջ 150—157, 169, 168—179, Բ. էջ 355. տե՛ս զարի Հայերն և՛նագրերի Հիշատակարաններս, Բ. էջ 216. Ղ. 166իննան, Աշխարհագրութիւն յարեց ժառանց աշխարհի, Վենետիկ, 1804, հտ. 6, էջ 62—84): Ինճիլյանն իր կելուրից ըրում է ըստ Ե. Քյուսուրեյանն ժամանակագրութեան:

217. Իրականում ժամացել է 1520 թ. սեպտեմբերի 21/22-ին:

218. Հայոց 979 թ. Համապատասխանում է ֆրիչլան 1521 թ.:

219. Սուլթան Սուլեյմանն իջեցել է 1520—1566 թթ.:

220. Այս թուղարք Սուլեյմանը գրուցել է 1521 թ. սոստանոս 8-ին:

221. Փամանակի ազդուրներում այս տեսուր արքում էր Ավարաբայնն և ավարաբայններին: Երանց տեղուտի և՛ ետ ետե՛նց՝ ավարաբայն կշահակաթլումը (տե՛ս տոյ 1406): Սուլեյմանը տրքում է ետն Կույրներց, Գասիւն, Միսրաթիշ, Ուլլուք անարիկ անրոցներին:

222. Եղել է ժամկառու Նամանասար, Եւզայն գեմազրութեան կազմուրիցը: Ենքից ժնից, Տրաքուտի (Տրիպոլիի) կառավարիչը: Հետագայում ետրման արմանտաւուով, 1518 թ. փետրուարի 16-ին Սելվեջ կողմից կշահակուցել է Սիլիսույն կառավարիչ: Զանգուտի, Քուրաթիան ազդուրներում Զանքուտի և՛ Ալաուամրել է 1521 թ.:

223. Սուլեյմանն երրորդ զեղբոր:

224. Կնուտն ունի Նահաւաթարի որդի Այն ընկին՝ Զուլեպչեքի կառավարին:

225. Ըստ Անանեոս Ակրասուտու ժամանակագրութեան, ազատամբայուր տեղն է ունեցել 1520 թ. ս՛ Քուրե ՀՃՃ (297/1522) էլսու Ասիի, զոր Աթմանս խուլիթս աւիկու (սմանք ժամ. Ե. էջ 168. Հճճ. սմանք ժամ. Բ. էջ 266):

226. Մալ Քանուզն իջեցել է 1524—1576 թթ.:

227. Այս շարժումն սկսուում է 1527 թ. սեղերներին, Կուլուց է ետն Սուլեյման, Սուլեյմանի ազատամբայուր:

228. Ետորք Ակրասուտուից զեղի Հուսիս, Կարալուր զայրում Կարմանի, Ամուրալի, Քիլիքիի, Անասուլայի թնկերներութեան՝ միացույ ումերի զեմ ըլիւ Քնկթալի արքան Նազիանակի ժառնն Է:

229. Զրանն ժամանուում Հայտնի մեծ զեղի Երաւիւն փաշան (1522—1525 թթ.) ժամապատասխան է Ինճիլովի սուլթան Սուլեյմանն Նամանեով, Կարել է ետն Սեփեյասն կառավարչութեանը:

230. Հայ ժամանակագրի վիշտութեամբ Հյուսիսի փաշան, Նարտուկիկով Տուրիի Հայկերի զրա, կատարում է և՛ գերիգարում 12 հայար ազատամբներն (տե՛ս սմանք ժամ. Ե. էջ 159. Հճճ. Բ. էջ 266):

231. Հայոց 978 թ. Համապատասխանում է ֆրիչլան 1527 թ.։ Քուրաթիան ազդուրների ժամանայն, Սուլեյմանը Յուզու կզգն գրուցել է 1527 թ. զեղաններն 20-ին, 6 ամիս զաշարկուց Վասո:

232. Մասնիկի ժառնն և՛նագրերից ժնկում կարգում Աք Հանկալը. «Նեոս յայտնի

կզ ճանաչման հրէ միայ, որ է ճայր նման գիտի մի կնայ և առ Քաղաքի ճանաչման, որով յայնման էր Քաղաքն, որպէս խոստովան կզ յայն հրապարակու, որ յայ կտոր արարեալ՝ ընկաւ պատմիս (Մատ., ձև. 1496, էջ 79):

323. Բանալցոթոնեանից ճան (հասարակ է գործերի փոխանակման, Քալ է արժու իջող ճանայ 10 արժ ընթացում):

324. Հայոց 880 թ. Կանապատարեանում է գրկչական 1571 թ.: Մուշեղնե աշարաբանք սկսել է ոչ թէ 1571 թ., այլ 1525 թ. կանքին, նշարայի 323—333 թթ. (նշարեի զողն. էջ 497): Արտակ Տ արքա արքերութուն կտ, որն արտաւարած է նաև Յարս կզու գրովան արարեցում. կզին Քաղաքը գրովն էն ոչ թէ 1527, այլ 1522 թնկանին:

325. Կանապատարի կայոց 2-րդ Քաղաքը (1516—1520 թթ.):

326. Ետքը 1526 թ. պատմի 20-ի Մոխայի Կանապատարի ճարն է, որով կանապատարը պատմութուն կրկին, իսկ կայոց Քաղաքն ուղանկն:

327. Մուշեղնե, Կանապատարի գարտում մուշով 3 ար. հրամայեց Կանապարե արանման յիստանեանի գարտները և կեցողական յարգեր նման կրկ յայ յարգեր կառուցել. Կանապատար յանակի գրովները գրովայր կտին յարգերից—գրն է Քաղաք պատմի կտմին (տե՛ս կարիի փայտ, էջ 230):

328. կայոց Քաղաքը փոխելիս իրով է Մոխայի շրջանում գտնուց զայն գրովայր (Քաղաքարան կանար) անտակ կայոց Կանապատարի մէջ, աշխատան Կանում է Քաղաքն է Քաղաքի Քաղաքական գրովմանում):

329. Արարութեանում կրկում է Քաղաք, Քաղաքն և Քաղաքն գրովման: Քաղաքն առաջն անգամ աշ գրովներ 1526 թ. սկզբներին 11-ին, կրկար անգամ՝ 1529 թ. սկզբներին 8-ին. Քաղաքն Քաղաքն գրովման Կանար կտ 7 արքա արքերութուն. ՅՍԷ Մուշեղնե մանուկում Կանապարե Քաղաքն առաջն և կրկար գրովմանն էն կաղաքն իրարարութունները, կրկին ը գրովում արարեան արքերութունը. Քաղաքն իր արան Մանանյան պատմութուն մէջ Քաղաքն գրովումը գրում է 1630 թ. առկ:

340. Հայոց 880 թ. Կանապատարեանում է գրկչական 1571 թ.: Կանքինեին աշարաբանութունների Կանար կում է 1525 թ. 1229 (984/1535) Քալն առկան Մուշեղնե յայում յարց էլ և զնայ ի մնայ Կան Կանապարե ի Քաղաք, և ոչ կարաց յայնէ զնա, կարնա և կառ գրարիյան, որ է Քաղաքն Քաղաք ի Կանապարեին յայում կկարմինս կրկայ, զանք Կանապարե կզն անայն 250 գտն մի, որ Քաղաքն յարի հարց յայում (իկր Կանապարե) առ, որ է ին կրկ և արանայ յայում ճարց՝ և յայ իայնայ զնան աշ (տե՛ս Ա. Կանքինեյ, էջ 367):

Քաղաքն աշ ընթացում գրովն էն նաև կգրկչեցայ (ՅՍԷԿԵ), Արևելք, կրկայ, Կանք:

341. Մեծ մեջը կրկնում փայայի հրամանատարութեանը Քաղաքնան զանայ 1531 թ. Կանքներին 29/20-ին գրովում է Քաղաքը:

342. Կանապարե է Կան Կանապարե զնայանք և առարարում՝ Կանապարեին կրկայ զանին, Արարանան կրկայ փայայինս, առայն առկանք պատմութունում է, որ Կանքին Կանապարե յարկում ը ինքն, և Կանապարե կանքն և կրկնում կանքն (տե՛ս կարիի փայտ, էջ 368):

343. Քաղաքում Մուշեղնեի գտնելու ճանանակ պատմութուն ունիք գարտում էն Կանք, և առկանք, ինտարով աշ ճարն, Կան է ուղարկում զարարների ընկերակն Մանապարե փայային:

344. Հայոց 286 թ. Համադաստահանում է 1537 թ.:

345. Հնդկահաջ կնարս ունի 1519 թ. ժանկաձողովը: Սուլեյմանը իր իշխանության շրջանում ժանկաձողովը կատարել է 1521 թ. 264 զինքը էրբարնի փառչով խորհրդով, որի շարին Հայ ժամանակագիրը գրել է. «ժ թճն 220 (1526) սարսան Սուլեյման զնարսնի փառչով սարսանն է փասս սարսանայի, զի այս փառչով էզը է սարսան սարս ձողովնայ, իսկ ի միս սարս ձողովն էզ թճն 222 (1537)» (տե՛ս «Մանր ժամ.», Ա, էջ 156—157): 1531 թ. ժանկաձողովի ժամին պահպանվել է մի անանուն երկ՝ «Նոյն ի վերայ ժանկանց, որ զնրի տարան է բարսար Սասանայոց խորհրդով (տե՛ս Գ. Խաչատրյան, Եջ. աշխ., Ծրան, 1969, էջ 214—215):

346. Հայոց 287 թ. Համադաստահանում է փրկչական 1538 թ.: Մարզափյան Քարթրերը կոչում են Ռուզան կամ Գարս Ռուզան, որը Քարթրերին Հարխառու գրեում 1458—1459 թ.: Մուսամմեջ 2-րդի ժամանակ Քարթրական արշավանքին այս անգամ առիթ չին առնել Մարզափյանի ՀամաՔարթրական արամադարությունները, կրա Համադարձակցաթյանը Լեհաստանի և Ավստրիայի նա, հարկի ոչ կանոնավոր վնասումը, սակավակն ուժով Քարթրերին շտանկանվելը: Քարթրերը գրավում են Մարզափյանի ժայռաբազար Սուլայան: Գնարս Սարերը (1526—1528 թթ.) փոխում է երկրին:

347. Գնարս Սարերի փոխարեն Սուլեյմանը վերջնով է նշանակում նրա էջորդ՝ Սահյան Սարերին (1528—1540 թթ.): Վերահասարգում են Քրիչ և Քրքերձակ սահմանային անբարերը, իսկ Գնարսի ափին գտնվող Քրչինես անբարը, վերականգնվելով Քնկեր, իր շրջաններով անցնում է կայսրաթյանը և կազմում Հարսուլային Քևարաբիայի սանբարը: Սուլեյման Սուլեյմանը վերադարձնելով Քարթրերին Համադարձակցաթյան գտնաբարեր:

348. Հայոց 291 թ. Համադաստահանում է փրկչական 1541 թ.:

349. Սուլեյման Սուլեյմանը Քարթրերը գրավել է 1541 թ. սրտատի 29-ին: Նա Հասասանց Քարթրերի փառչությունները, գրեում Հանդարթիան բաժանելով էրեք ժամի: Տրակելիականներ և Արեհիյան Հանդարթիան մնաց ժամայ 2-րդին, Հրախարանձայան Հանդարթիան՝ Ֆերգանանին, Քարթրերի փառչությունը՝ կայսրությանը:

350. Հայոց 292 թ. Համադաստահանում է փրկչական 1550 թ.: Այնու միջոցան, ըստ Մարտի-Նամեի, Սասանայ է նկն 255 (1548—1549) թ.: Այդ զինքը Հիշատակում են նաև Հայ ժամանակագիրները. «ժ թճն 272 (1548) Այնու են սարս սիսարսար ի Քարիզ յնարսն վերսս (տե՛ս «Մանր ժամ.», Կ, Բ, էջ 255, 253): Քարթրական ապրիլներին Այնուսի և Սուլեյմանի Համասուլ իրանական արշավանքը գնում են 1547—1550 թթ.:

351. Հայոց 1000 թ. Համադաստահանում է փրկչական 1551 թ.:

352. Տոյ 1383—1394-ը Հմմտ. «Սարձամ Հազար ամ լրջան թրական Հայոց ասձարին...» սկզբնատուով «Տոյ զանն շարձան կարձիք զիտելն երկն նա (տե՛ս Գ. Խաչատրյան, Եջ. աշխ., էջ 226—227):

1357—1390 առիվը Հմմտ. Վարդան Քաղիկեցու, Գամթթ Քաղիկեցու և Անանուն Սրատատուց ժամանակագրությունների նա («Մանր ժամ.», Կ, Ա, էջ 171—172, Կ, Բ, էջ 255, 295):

353. Սուլեյման Սուլեյմանն այս արշավանքը նվաճելով է 1553 թ., ըստ ըստ Անդրեաս Նիզորիացու ժամանակագրության՝ 1554 թ. («Մանր ժամ.», Կ, Ա, էջ 157):

354. Մեծ վնաս Հասով Նախիջանին, Սուլեյմանը, 1554 թ. հուլիսի 28-ին ժրակելով բարսը, կործանեց բազմաթիվ շինություններ, կորսանց շրջանս պարսկերը, բարսը թայանել և նրխատարց ապրիլներին վերվարել:

352. Կարգը 1552 թ. Հուլիսի 25-ին նմանաբան Քարթլայի և Իրանի միջև կնքված Շախաբլան պայմանագրի մասին է, որով զինք էր ստրվում 50 տարի շարունակվող պատերազմներին:
353. Աղբյուրների խաղաղման նամակը, Ավստրիայի և իտալացիական խաղաղությանը ստրվում են առիթներից մաս, կրք Ավստրիան գրավում է Վոլգաբուն Քուրայ թաղաքը:
357. Քաղաքի պաշտպանները Նիստարաք զինազորում են 40 որ. Նկիրավաք Քուրբաքը գրավեցին 1656 թ. սեպտեմբերի 7-ին:
352. Աղբյուրներում հիշատակվում է ունեւ լուսան շափուլ:
359. Զամիի շխուրթանի ավարտից է 1257 թ.:
360. Մուլան Մուխլանի ժառանգով 1308 թ. սեպտեմբերի 8-ին:
- «Մ. Միլլիման Մուս. ի հիշելուին 505 (1491—1495), Քաղաքը կառու. 926 (1518—1520), 46 տարի Քաղաքաբնին գլխից, մասու 974 (1566), կնեայ տնկաու 74 տարի (Մաս., ին. 1497, էջ 249):
361. Ըստ Շարաֆ-Նամի, սուլթան Մուլլիմանի իշխանության ժողովրդի Մասուրուլ տնկեցի է 3982 ժառանգական Քաղաքու, 2085՝ ջրհատեղաների և հրաների Քաղաքու, 485 մզկիթ, 4483 մեթր, 872 բազմեր, 250 փուս, 536 սալապը, 842 ջրհատեղաներ, հրաներ կնկրեցին և ուշի (տ՛ա Նասի-Նամ, 216):
362. Հայոց 1016 թ. նամակառուխանում է փրկելու 1667 թ.: Մուլթան Միլիմ Զ-րոք գահակալի է 1666/67—1674 թթ.:
363. Նկատի ունի Վենետիկյան նահարպետության նշանակ իտալացիներին:
364. Պագրուս փզու կրկարությունը 500 կմ. է, յարությունը՝ 200 կմ., ընդհանուր տարածությունը նավասար է 3 հազ. շառ. կնովեարի:
365. Նկատի ունի լուսինյանների իշխանությունը, որը հիմնվեց 1132 թ. և գոյատևեց մինչև XV դարի կեսերը. Անուսիան փզլին առջավ Վենետիկյան նահարպետությունը, որին և իջեցին Քուրբաքը:
366. Հայոց 1024 թ. նամակառուխանում է փրկելու 1676 թ.: Մուլթան Մուրաք Զ-րոք իշխեց է 1674—1695 թթ.:
367. Շիրվանի ընկում է 1578 թ. սեպտեմբերի 18-ին:
368. Հայ և վրաց ժողովուրդների նամաք կրթանապար առ իրապարությունների մասին մամուլակնիցը գրել է. «Մուրաք (իմա՝ Մուրաք Զ-րոք) զմի ի պրեսար փաշայի իրոք, որ Նախանու Նալա փուշա կոչի 26 (70000) տարուրը, ք մեծ թաղաք Շիրվանում, թլ «Նուս և շինել զՆալաք (իմա՝ Մուրաք) թաղաքու, որ ի թալում մամուլակնից առի էր. զի «իմու է Բ (2) թաղաքաքու և ևա կնկու ընտեղաու ի գալաու Բա-սկու, և Հրաման էլ թաղաքու և ժողովրդան թալում նալապար և թարապորդ և մեծ սրկնալ շինեցին զԻրոք և զքաղաքն առ ի նահարպետիմ Նարմիք պրեսու և յոր-մամ սաարտեղաու թաղաքն՝ շարոզ Նշեայ և սապասապնալ փաղցին զուլ յարեկու՝ ի յերկրն Նարմիք պրեսու մինչ պրեսու աուք նահարպուրն ունի ի Նալաքու, Շիրան (Շիրվան), ի Շրուան և մինչ ի թաղաքուան մեծ թաղաքն Տիրիսու Քալա առնեայն թաղաք և գալաու առնարաքուան արաքին և զմեծ աքանու որ. էլմիանին ջիք և զան որարին՝ զնաթաղիկու և զճարտեղն. և յարուր միամ փաղցել ի վերայ նրան թաղաքն և ընդին վերի ուրի 170 (24000) շալուաք և սամիք, կանայք և ուղալու 26 Գ (2) զիմայ պատուուս պատուալ էր թաղաքու փան մնայն իմոց՝ մա՛, աուք և սով. մինչ զի շաու որ ի Տիրիսու թաղաքն ի յան և կաուս կրթանու (տ՛ա «Մանք ժամ.», Բ,

էջ 251—252: Տ՛ւ Կա՛ Պ. Մասնակետանց, Քարոս Ազատ, Վաստ Բ, Կ. Փոյխ, 1854.
էջ 268—269):

269. Եսանասան—Ճառանգորոյն ձեռն գործածից ի տարրէր էշանայոյն ձեռն
ձայնազար, շահի կրիչ, Պարսկաստան: Այսպէս ունի ձեռն ձայնար կամ զրահի
ձեռնարկ իմաստ:

270. Քարքըրը գրազնից 1878 թ. էջերէր ձեռն փաշայի Երանանասարոյն:
Պարսկաց, որը գտնուի է Երանայան շեռնարկայի արհիւյան Կարտանի և Կարտից
Լոյսի միջև: Այն, ըստ արհիւյնայան, Կարտից է Արտասար Պարսկացեայի և Կարտի
է Կարտ Կարտ, Կարտ Կարտ, Կարտ Արտից, Կարտ Կարտ, Կարտ, Քար-
տանայան արտարկերով՝ «Տէրը Կարտ» (Սրտայն Կարտ), «Քար-է-էրտ» (Պարտի
Կարտ), «Քար-է-Լարց» (Սրտայն Կարտ) անուններով: Լեզուակը շեռնարկ է Կարտի և
Կարտից գտնար:

271. Տեղ 1480—1485-ը Վճար, Ազարիս Սասնից, Որը ի վերայ Կարտանոց
Արտիկան Կարտարի և արտարիկն Կարտի ի ձեռն Կարտիկն (Ն. Արտիկան, «Ազարի
Վ. Սասնից»: արտարկ, արտարկ և արտարկ, Կարտիկն արտարկ, Արտիկան:
1878 թ., թիւ 7—9):

272. Տեղ 1487—1492-ը Վճար, Պ. Սասնիկանց, էջ. արտ., Վաստ Բ, էջ 268—
269՝ Կարտարիկան Կարտարիկան. Վճար, Վաստ Կարտ, Բ, էջ 251—252, ձեռն. 11):

273. Տեղ Կարտիկն 2-րդ, էջերի է 1878—1878 թթ.:

274. Տեղ Կարտիկն արտարկ և շահի Կարտիկն Կարտարի կարտար, Քար-
տիկն է 1878—1887 թթ.:

275. Քարտարիկան Կարտ՝ Մեղի-ի Քարտիկն Քարտիկն: Մեղի կարտի Քարտիկն Սա-
տարիկն Կարտիկն Կարտիկն է Կարտարիկան գտնար:

276. Կարտի Քարտարիկն արտարիկն էր Արտիկն Քարտիկն, Կարտի Քարտիկն Քարտիկն
(1551—1577 թթ.) արտարկ, Մասնակետ 2-րդ Քարտիկն (1677—1687 թթ.) կարտար և
Կարտարիկան կարտար:

277. Կարտարիկան, Արտիկն Քարտիկն արտարիկն արտարիկն Քարտարիկան ձեռն
կարտի Քարտիկն Կարտարիկան Կարտարիկան գտնար արտարիկն կարտիկն:

278. Կարտարիկան արտար Կարտիկն Արտիկն փաշայի Կարտարիկան արտարիկան է
40 կարտ:

279. Արտարիկն է Կարտարիկան Սրտիկն փաշայի:

280. Արտարիկն 1-ին էջ (1558—1600 թթ.): Կարտարիկան Արտարիկն արտարիկան
արտարիկան Կարտիկն է շարտ 10 արտարիկն: Տեղ Կարտարիկն արտարիկանից Կարտ Կարտ
շարտ՝ Մասնակետ Կարտարիկան, Կարտ արտարիկն է և Կարտ Կարտիկն Կարտիկն Կարտ 10
Կարտարիկան էր արտարիկն արտարիկան է Կարտիկն՝ Քարտիկն կարտարիկան: Կարտ Կարտ
արտարիկան արտարիկան Կարտիկն Կարտիկն Կարտիկն Կարտիկն Կարտիկն Կարտիկն (Վաստ
Կարտ, Բ, էջ 243—249):

281. Արտարիկան արտարիկան՝ Քարտիկն արտարիկան է 125 արտարիկան, արտարիկան
Կարտարիկանի ինչ ինչով արտարիկան: Կարտարիկան արտարիկան Կարտիկն արտարիկան
արտարիկան Քարտարիկանի արտարիկան Կարտիկն (Վաստարիկան, Քարտարիկան արտարիկան
արտարիկան Կարտարիկան, Կարտիկն և Արտարիկանի միտ Կարտարիկանի Կարտիկն, Կարտ, Ա.
էջ 45):

282. Կարտ Կարտիկան արտարիկանի 7000 արտարիկան արտարիկան արտարիկան և
Կարտարիկան (Մասնակետ, էջ. 1497, էջ 36բ—37ա):

262. «Քուրն Ծ» (1582) սուլթան Մուրադի անվան խառանքը ազատ 4 (60) որ որդի՝ սուլթան Մաճմաճին է յԱՊ յՆյուսանն Այն ժամանակն պատերազմը Քուրն հայկական էր, քանակաբար զնայ ի խառանքն (սճանք ժամ.ս, Բ, 272): Ասպառ խառանքը տեղ ունեցավ ոչ թե 1582 թ., այլ 1583 թ., ինչպես նշանում է Քյուրնուր-յանը՝ Մուրադ 2-րդի իշխանության 7-րդ տարին:

264. 55'ա ձեզգր. 265.

265. Մուսամմեզ 2-րդի իշխել է 1592—1602 թթ.:

266. Ես: Արթուր 1602 թ. սեպտեմբերի 14-ին պատերազմական գործողություն էր սկսեց Յամսեյան կայսրության դեմ և 4 տարիների ընթացքում զբաղեց 1590 թ. հրեա Էրզրոմի Տյոն ձեռքում պայմանագրով կայսրությանն անջամ տարածությանն: Արեւելյան Հայաստանը, Ադրբեյջանը և Կասանը (այդ ժամն ա՛ն՝ Ա. Պանկյուն, Ասպառ Քարթլիցուր հրեղ որդու սննյան Իրակի 17-րդ դարի պատմության նշանագրութ. Նրևան, 1970 թ.):

267. Խոսքը 1593 թ. տարիին Սուսերուում ձեռ զեղիր ձերևագ փաշայի (1591—1592 և 1595 թթ.) զեռ Գաննակի պաշտպանությանը ժամանակն զինվորների խաղտության ժամն է, որտեղ հեղե տարի տեղին շինե սասնի (ա՛ն՝ ԵՃԿյեքն, I, 42—43, Մ. Նախմա, I, էջ 119—122):

268. Խոսքը 1593 թ. Յամսեյան կայսրության և Ավստրիայի միջև սկսված պատերազմի ժամն է:

269. Եկամտի անի ձեռ զեղիր, Միման փաշային, որի 2-րդ զեղերության շրջանում (1590—1595 թթ.) ժողով պատերազմական պատերազմը:

270. Քուրնուրի ազդյուններում նախնայում է Ռալեզգուր, Բրանդար ձեռքով: Քուրնուր Յամսեյանի թեղերներին նայա Մուսամմեզ փաշայի տառերազգրությունը այն ժամանկն Պուպունինից անկեղապես (Խոս, ձեռ արմ ընթացքում):

271. Խոսքը Քանիս (Քանիցա) քաղաքին պետության եկամտի ավստրիական քանակի և Քուրնուրի միջև 1600 թ. Հեկտեմբերի 7/8-ին սկսեց անկյամ Նախատմարտի ժամն է, ՔԱՆ ավստրիացիները Նաղմանակ տարան այս նախատմարտում, աշուտակնայնից ստեղծված եղան Քանիսն նախնից Քուրնուրին:

272. Չնայած ճիստապարզ զրկում չէ ճեթագրում նեղ, որ Նեղնայնը Եկամտի անի 1595 թ. սկսված Արզուլային՝ Սարա Ցաղըրի պատմությունը: Իրան զեղեղեց Հարեյասանի նախնի թեղերներին և աշուտան Անատոլիայի զեղանից Հյուսիսի փաշան: Ապատմությունն այդ ժամանակ ձեռնեց զեղիր Միման փաշայի սեղաբանությունը: Սարա Ցաղըրի ներում ստացավ, իսկ Հյուսիսի փաշան ներառապեղեց և մահապատի նեթարգիզեց:

273. Ըստ Քուրնուրի ազդյունների, սիմանիները ժայթաբազում խաղտություն և թարթաբարձի՝ իշխանությանից պահանջելով կորուստ միջոցներ նեղ աննի ընկալիների զեռ և պատեղի այն սեմանեց, որտեղ հեղին նաամազման գործում Քուլլ էին տեղ սիպակը:

274. Ազդյուններում Ցաղար սպան իշխանակցում է որդու զեմուպան (ՔԱՍՍԵՆ ՍԱՆ), իսկ ներչեր սպա եղել է ձերևագ փաշան (ա՛ն՝ ԵՃԿյեքն, I, էջ 191, Մ. Նախմա, I, էջ 227):

275. Ըստ Քյուրնուրի Ձեղերի, սիմանիների սպան եղել է Մուսաալա սպան (ա՛ն՝ Խոս նշանում):

276. Մեռ զեղիր Նմիրյի Հասան փաշան, սղովելով ժայթաբազում խառանակ զե-

Հակոբ, մեկը Շուսի ետեմ ժաման է զատուարսում իր հակառակորդներին՝ մե-
զազրկած զարքաներին համադարեակցելու մէջ:

397. Տալ 1610—1620-ը Նձառ. «Ճեղքեր», 1, էջ 183:

398. Մուսմեմեկ 3-րդ ազգա որդին, որք Հոր հրամանով 1603 թ. Հակոբ 7-ին
խեղզամով սրկեց:

399. Աղբյուրներով հիշատակվում է, որ գաղմագում եղել է Հայկական ծագում
ունեցող հայկի փառան:

400. Տալ 1620—1626-ը Նձառ. «Ճեղքեր», 1, էջ 125: Հիշատակ 1608 թ. ընկած
է փրկչական 1598—1600 թթ. հատմանում: Հաս նախմայն է Կարաչեղերի զարկ Արզու-
լազի, այս իրադարձութիւնները տեղի են ունեցել հիշատակ 1609 (1600—1601) թ.:

401. Ձեռագրում հայտը կրկու անգամը չիտ:

402. Տալ 1636—1638-ը Նձառ. «Ճեղ և քրիստոնէից սղով որք ոմանք, որք ու
ունէին զերկրպէ Աստուծոյ յիշխանս, իրն տեսնէին, թէ այլազգէին որդիս անեն.
իբրևսք ևս սխառ աշտոյն անել, զտան զի աչար անին և որտի բուսարեցան...»
(Ա. Գալիփեյի, էջ 85):

Հձառ. «Ճեղ և փառան, և այդա զերացուցին... և այդա յուծուցեալ զգրեալ փառան
և զազանս (հայկ անգամ, էջ 84):

403. Տալ 1641—1644-ը Նձառ. Յովնանէն Մշկեյի. Տալ զտան Հայոց կրկնի, առ
51—53, 58—60 (տե՛ս Գ. Խաչատրյան, էջվ. աշխ., էջ 223—224):

Գալիփեյի հիշատակում է, որ շերտի Դարս Յազին ազկերէ զաշխարհ
և նախ զԻրոյ թաղար և այդ քայս՝ զՔոթայք, զՍերաստիս, զԲարսաշ, զՍեփերիսայ,
և այլ ուր և Հանգիսցեալ: Եւ իտարսն, զոր հանազազ փութարսն անուրթ ի ծագողոցը:
այս ծագելիս զերկու ասարս իտարսն ինքն լաւ և իտար զարսն անինս բուս-
նաւս (տե՛ս Ա. Գալիփեյի, էջ 89):

404. Հձառ. Ա. Գալիփեյի, էջ 88. «Ե յայսմ ժամանակի եղն յեր և ըսն ազո՞՞
Հայոց և զնային իտարսնայիս որք նախ՝ ծակոց Քոթայքի. Տալ ևս որդանք ի զերտ
ճիշտիս թաղարին, առ 109—112 (տե՛ս Գ. Խաչատրյան, էջվ. աշխ., էջ 276):

405. Հձառ. Սահմանա Քոթայքի. Ոչք ի զերտ ճիշտիս մեծ թաղարին, առ
41—42. «Ոմանք անժով հայ չի գրին ևս թղիբանց խառն տալինս (տե՛ս Գ. Խաչա-
տրյան, էջվ. աշխ., էջ 252):

406. Թարգման աղբյուրները շեղանքների ապաստարանի ծագումը հայտնում են
իբնարդի և հարու-հույու զինգորների նկատմամբ մեծարկված պատմիչ գործադու-
րյունների հետ (տե՛ս «Ճեղքեր», 34, Մ. Նախմու, 1, էջ 171): Քիչուսական ապաստա-
րանի շարժարկների և պատճառների հասին տե՛ս Մ. Իսրայիլյան, Հայալիների շար-
ժար և հայ ծագողի զինակը Օսմանյան կայսրության մեջ, Օրհան, 1968 թ.):

407. Թաղարի հատուկորի Հասան փառան սծրար է Ելանակվել ապաստար Կա-
րս Յազինի զեմ և, Սեփերիսի նախատարսում կրան շարժարկուց հետս, մեծանու
էր Եղել Քոթայք:

408. Աղբյուրները վկայում են, որ Քոթայքի վրա հարձակվել են Գեյի Հասանի.
Երկրորդի, Յուլար Քոթայքի և Քաղվի միջոցայ սծրար: Հասան փառան, չկարողա-
նայով հակառակարս առչ, թաղել էր միշտարկ (տե՛ս Մ. Նախմու, 1, էջ 205. «Ճեղ-
քեր», 1, էջ 174—175):

Քոթայքում շեղանքների հատարած շարժարկութիւնների հասին պատմում է
1598 թ. որդարմեծ մի Ետրակնացում Սահմանա Քոթայքիցու թաղած հիշատակա-

բանք (1803 թ.) ևս «և յնա տարոյ միոյ կնեայ ճազբնն (ին՝ Գնի Հասն) ի Քոխաթ քաղաք, և զարս զանկարի և զգաճարչի զաստատանն թաղաքն Քալանկ (ընդ և անքն զմիտ և զգազաստան, զյուխ և զամենայն ասնս, թայք բերթ միայն չի հարաց անույ: Հասն փաշան սերբար էր, Գ (4) փաշայ լնա իսն ի Քոխաթ: Մէն էն, եթ (40000) հարզ էրբար նախ կնի, թողն փաշաներն և վազերն և ամենայն շարքան և փախան: Ը մնաց թաղաքն Գ (4) ամիս ի կնի կնա, շատ ճարչի սպանեցնն և զբազումս շարքալին, թէ մեջ թաղան և ճան զքրտուց: 2—1 (6—7) տարո ի վեր սպաներն զամեն ասն և Լազարն, զի մնին ԽԹ (20000) սղալ ասն էն ի հարչ և ի ասնի և թաղամ տարիսպառն և սպալախարաց սղալնն տարան զնեղան սղալախարչ արարին: Ծոթն ճազնոն ճարչիքն ի Քոխաթ և արարին զնա սրպն խուց մըքրտուցաւայ: Թազան ասն զկնկնչքն և զարչ և զարս կնա, զհիլան և զպտական և շարքաներ, զանտարաններն և զխաշեր, զարծաթ սնիչն և զալ սրբալինան, զտարիչքն և զայճաւարք և զայլ թաղամ դրանք զորն տարչնն և զայն զմեղնն և զարծաթեղնքն և զխաշարքաններն զոմն միտանս վարչարանք արարին և զորն իսրան ճանչերուն (տե՛ս Ա. Աղաջանեան, Գաւառաբան մեղերի շարք, Գահիրէ, 1952 թ., էջ 1571—1573): Քոխաթի իրաւարտութիւններն ժամն տե՛ս Լու՛ Մակիմանս Քոխաթցոյ սՊր ի վերայ մարտիմ ճն թաղաքնն էրչը, թա՛ որի սպասամբները Քոխաթի վրա Լաթակվել և զրավել և 1602 թ. ժայիս 20-ին (տե՛ս Գ. Խաչատրյան, Ելզ. աշխ., էջ 259—263):

409. Սուլթան Մուսթաֆայ 3-րդը ճանաչել է 1603 թ., իսկ շնչալիններ շարժումները շարունակեցին մինչև 1818 թ. և ճն գտանալուամբ մեղեցիկն Քալալու Մարագ փաշայն կոչեցին:

410. Այս երկը Քյոնյուքյանի գրական ճանաչալթանն աստմանախրոջներն հաշան չի: Ան չի Կանխարում կրս ստիգմարտութիւններն ամբաթոջ թաղանկարում: Ըրն ժամն կնկնալը վիշաւմ է կակ իր արծան «Գաստաթին Լամաստ թաղաւարան անտնացո սպասալթան մը. «ժ տրս ճամանակն մնաւարչ լիշային լալանկան, զոր զտարն մի փախան ի նարոն և զասմէն մեջ ի ճամանակ սղալալթան միարմ և չնն զարտուն անպարտալն այնքնի ի ճամանակ սղին, «՛ զոր ինչ և կամայն զարծեցն անխար: Կան սարս զիքը Ճի դնայ ճն սրայն զաստալթանը լի (Մաս., Լն., 1786, էջ 52): Այն, անշարտ, արտիլալթոք սղալանք կարոչ էր ճատուչի շիտիլիան շարժան ժամն:

411. Հայ ճամանալթան մեջ շնչալիններն հաշան-անկան թվարթում և կակ Ա. Գալչիկեցին (Ա. Գալչիկեցի, էջ 54), Ավանթը, Գր. Մամարեցին (տե՛ս «Մար ժամ.», Բ, էջ 517, «ճամանակարտութիւն», էջ 142) և Աղաթիս Մանեցին (տե՛ս «Էան-զե անսերայ», 1938, 7—9, էջ 226):

412. Տոլ 1757—1768-ը Լնա. «Ճնչքն», 7, էջ 135:

Սուլթան Սուլեյման 1-ին ճամանակներից Գիլանի խանութիւնը միթ ընկնում էր սպալալթան, ճնթ միջան կրան սղալալթան կերո: 1595 թ. Նա Արթաթ և Գիլանի տը Արչայ խանի Ճիլն ճազում է սար տարալալթաններ, որոն տարթում և կանին սպասան վնարի սպալալթան մայրաղալթան: Նա նախ 1591 թ. Մամարչ է սղալթում իր զնալան և ինչորմ ամանյան զնանկան սղալալթանը, իտասալալթոլ խանութիւն տարալթի կնար: Թն զնալան ընչանկում է ճն Լաթակ-ճոլ և արճանանում սպալիլթան, Կուլիկ սպալան ընչանկալթանը, սղալան խանի տաղարթութիւնը միթում է: Սուլթանը փորթիկ Գիլանի Լամար չի զանկանում

խառնել ԱՆՅան Իրանի Շեա 1530 թ. կերճած պարճակագիրը, որ մեծ առաջնություն էր առնել կայսրությունը 1523 թ. Սասանյան և գաղթե ինքը՝ Ահմեդ իսկը: Հնդկներում է սուլթան Մուրադ 3-րդի կողմից, սահման նոր խեղճանքը մեղծում է, նրան իրավունք է արժևում առնել Փերսիայում, որտեղ է մահանում է Շիրաշի 1608 (1639/1609) թ.:

413. Հիշրաշի 1608 թ. ընկնում է փրկչական 1598—1600 թթ. սահմանում:
414. Տալ 1757—1768-ը Նեմա, Ենկղեթև, 1, էջ 125, Քերում ենք առջուցի Թուր-ճանաթյանը:

Մենք, մեր թաղարից ապրապիր, որդաշած ու մեղծում,
Գրչեր-ընթիկ կնդրութան, տակնակցի մեջ ենք շնկած:

Իմ թաղարի բարիքներից շնորհակալ շնքա ես,
Մեր Տաա ալմն որպես մի խեղճ մարտչական եմ ընկած ես:

Ահմեդ, զարթություն մեջ այս մի՛ վշտանա, որսի՛ր նկիր,
Ժակնց զարթության մեջ Սասնա կամբով ենք ընկած:

415. Նուրջ Ներչերի աղա Բուսրմ աղայի և զրպար աղա Արջտանկան փառայնի զավա-դրություն ճարտի է (տե՛ս Ենկղեթև, 1, էջ 200, Մ. Նարնա, 1, էջ 247):

416. Նկատի ունի Ալի Մուլլանի՛ն՝ սուլթան Մուրադ 3-րդի զավերը, որը մեծ վեղիք մեկնի Նասան փառայնի կրն է նկղ:

417. Տալ 1772—1774-ը Նեմա, Ենկղեթև, 1, էջ 201:

418. Մահամմեդ 3-րդ ճարտչի է 1602 թ. ցնկաներից:

419. Հիշրաշի 1612 թ. Նամապատարանում է փրկչական 1603 թ.: Մուլլան Ահ-մեդ առաջին իշխել է 1603—1617 թթ.:

420. Մահաշած սուլթանի մայր և կուսանոջը Հիմ պուրա (Eski Saray) ուղարկելը նոր սուլթանի ամենատաղից և ակնուսանկից գործերից մեկն էր Նամարվում: Մուլլան Մահամմեդ ճարտչ՝ Մահի Մուլլանը, իտալական ճարտմ ունի և մեծ ազդեցություն էր ունեցել ամուսնու՝ Մուրադ 3-րդի և որդու՝ Մահամմեդ 3-րդի վրա և սկսելով միջանակ էր կասեղարման գործերին:

421. Տալ 1785—1790-ը Նեմա, Ենկղեթև, 1, էջ 222—224: Այս գումարը ստացել են 2200 սիփահիներ:

422. Ոնրչերիներին թաղեցիկ է 700 Նուրբ ունի՛՝ այս անկամ Նարչար Նուրբ ունի (տե՛ս Ենկղեթև, 1, էջ 223, Ն. Նարնա, 1, էջ 288):

423. Ճարտչ Ալի փառան 1604 թ. Նուրիսի 3-ին շարժում է Քիչրաղն ուղղությունը և Քիչրաղում Նուրիսի 25-ին Նահարտանի մահանում է: Մեծ վեղիք և սերգար է կշտանկվում Նուր Մահամմեդ փառան (1604—1608 թթ.):

424. Հիշրաշի 1617 թ. Նամապատարանում է փրկչական 1608 թ.: Նուրջ մեծ վեղիք Քուրադու Մուրադ փառայնի արնկչան սեղադրություն մասին է, որի նպատակն էր ստացին ներքին շարժանից Նարված Նուրցնեկ շխարխական շարժանը:

425. Նոր Մուրադիան պատմադրություն. Նահաբուրադ Ալիի պատմադրությանը առիթ է առնել Զոլայն-բաղն փառայնի Նրամանով Նարվան ընկնրիկի Նահաբուրադ Հրամանի պատմությունը: Օգտվելով պարսկական և ադաբիական Նահաաներում սուլթանության պրազվանությունից, Նահաբուրադ Ալի փառան, զարնակցելով նրանեան գարչիկներ պատշարը պատասխար Մահ-ուլի Նարնեղիկի Շեա, իրեն է նկարագրում Սիբիան և Գյ-լենկայի շրջանը, որպես անխաթ իշխանություն՝ փորձել առյու իր անունով դրամ և

փոխարեւմտեան պայմանագիր կնքուի Տոմսկայի պատիւն լիւ: Ըստիւրայի ապր-
տաբարայի անկախութեան յարմար ան՝ Մ. Պապայան, Եղապետի շարժումը և
Նալ Եղապետի գիտնոր Ծանոթեան հայտարարայի մէջ, էջ 172, 173 և Շտա:

426. Տալ 1799—1807-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 308—307.

427. Տալ 1809—1812-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 308—310.

428. Քաջի Մարտայի եղապարը և ընթացա շրտակեր, շնչով հոնկեր ոչտի
պարտաբայի մասն, փորձով և իտիւնեան սեղնի ծրարի սահմանը և Երասապ-
բայի Նալեկ Նալ-Արքայի: Մախի Քալուրի Մարտայ փաշան կարով և կրակը Նա-
ճապարը և 1808 թ. սեղանների 4-ին պարտաբայի մասնով:

429. Տալ 1813—1820-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 310—313.

430. Քալուրի Ճնշկերն կում է, որ Քալուրայ: Մարտայ փաշան մեծ ցանկութայով
և մեղի յնայտեան շարժումը, մալապարի և մեթարի շարը Նալուր Նալար ապր-
տաբարի և կրակը կարով պոմեկերից յնչեր կառուցել (ան՝ Նալեմալովը էջեր):

431. Տալ 1821—1826-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 313—315.

432. Տալ 1827—1830-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 332: Լիբրայի 1018 թ. ընկնով և
փրկութան 1600—1610 թթ. սահմանով:

433. Մարտայ շարժումի մեկնայի վերաբերող այս Նալովը բառայի Նալ-
պատահանով և Քալուրի Ճնշկերի Նալուրմալը (ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 346), ա-
նայն վերջինն մալ կնքուի և Նիբրայի 1021 (1812) թ., մեղից Քալուրմալն աշ
կերտայնով և որպիս Նիբրայի 1018 (1608) թվականի իրապարտայի: Մախի մեկ
Նալուրմալն Նալեմալն, Նիբրայի 1018 թ. Նիբրայով և Մալեկայի Քալուր (Ն.
Danjstend, 2, էջ 257):

434. Լիբրայի 1019 թ. ընկնով և փրկութան 1610—1811 թթ. սահմանով:

435. Մալուրմեկնի Քալուրմալն բառայի նալուրի պատմա Նալարով և առաւ
նալուրայ կումը, սիրտ մեկ կնքութի վերա, իրա պարուն կնքը (Ն. Մալուր-
մեկն, էջ 336):

436. Տալ 1841—1844-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 324—327.

437. Տալ 1853—1859-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 321.

438. Տալ 1859—1866-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 352: 1612 թ. Նալուր-պատմա
նալուրի կարտայ այս որակը կարտաբայովը կրով և 160 թն սեղնի Նալեկ
կումայի, առաի կրտայ յի կարտի:

Ան Քալուրի Ճնշկերի «Ճնշկերն»-ից Նալուրի սահմանին այս ընթի Քալուր-
կարտայի:

Սիրտայի որպիս նալ սմեր կարտի գիտնուր,

Սի պայմանն ու սիրտայ կումն՝ յալ սեղնն գիտն կարտ:

439. 1612 թ. Նալուրի 12-ին Նալուրմալն գնալուրմալուն ընկնովից առաւ
Նալեկի կարտից, և Նալուրմալն սալալ կարտաբայի լիւ սահման սահմա իրալուր:

440. Տալ 1867—1870-ը ՇՃՄ. «Ճնշկերն», 1, էջ 252.

441. Լիբրայի 1021 թ. Նալուրպատմաբանով և փրկութանի 1612 թ.:

Մարտայ փաշան իրան վրա Նալուրմեկն: պարտաբայիները սահման Պար-
մալուրով մալանով և Արքայի կարտաբայի Քալուրմալով և Պարտիկի ըն-
կարտի նալուր փաշայի մեղից, որը կարտ և ընկնով մեկ վերջ: նալուր փաշայ
կարտաբայով և մեկ վերջ և սիրտայ՝ պարտաբայով Նալուրմեկն իրան վրա (Ն.
Danjstend, c. 2, p. 257):

442. Եւզի գնականութեանք ներկայացնում էին Դազմիի և Սպահանի կազմակերպողները ժամանում են Գիարքիքի ձեռն գնդի մասով փառայի ժամ և վերջինիս նա զուգո կայսրութեան շախմատագր (ԵՃԱԿԵՐԵ, 1, էջ 345):

443. Ետքը երկու կրկնների միջև 1555 թ. մայիսի 29-ի Ամասիայում կերպած պայմանագրի մասին է, որը հիմք ընդունվել է 1612 թ. հայեմերի 20-ին (հիշրայի) 1021 թ. սամազանի անի 21-ին) Սամաթրայում կերպած այս պայմանագրի համար վերահաստատում է շահ Քալեմարի և սուլթան Սուլեյմանի ժամանակ երկու երկրների միջև կզատ սահմանագիծը, լեզու է հայտարարվում 1530 թ. համաձայնագրից, որով Երանց կայսրութեան էր պիտու Արևելյան Հայաստանը, Վրաստան ու Աբդրահմանը: Այս պայմանագրով Երանին վերադարձվող տերիտորիաների պիտուց կայսրութեանը որպես տարբ Երանից ստանալու էր 200 թև մետաքս (պայմանագրի թարգմանությունը տե՛ս Ա. Մաքրատյան, էջվ. աշխ., հ. 2, էջ 36—37):

444. Կիստի ունի էրպրովի թեղիերեթի Լառան փառայի, որը, սակայն, մինչև 1613 թ. չի կարողանում լուծել սահմանային զեմերը:

445. Կարս Մեհեդի փառայ՝ սուլթան Ահմեդ Ինչիկի անունով ազդեա ամառների հիշատակում է Գամաթ (սուլթանի փեսա) Մեհեդի փառայ անունով, 1614 թ. հոկտեմբերի 17-ից մինչև 1616 թ. հայեմերի 17-ը էջվ է ձեռն գնդի, երկուսը անգամ 1619 թ. հունվարի 18-ից մինչև դեկտեմբեր:

446. Հայհանակ ծագում ունեցող ետիջ փառայ, որին Հայհանակ աղբյուրները համարում են զեմերեղի կամ վեարացի (տե՛ս Մառ., նա. 10716, էջ 23):

447. Խալի փառայ Մաթալան ծովահենների զեմ պատմել գործադրություններն սկսում է 1614 թ. մայիսի 13-ին: 45 անգամ Հայիսի 6-ին մասնակցով Մաթալա իրչան, Հալաբը արև իսկ ճնանում է:

448. Յոյ 1904—1922-ը հմմտ. ԵՃԱԿԵՐԵ, 1, էջ 358—357:

449. Ետքը Մարտի Հարավում Մաթա կազմող ընտանի շրջանի թեմակայսրան 1611 թվականին սկսում ազատամարտի մասին է: Ահեմառեֆ—այսուպ կշտանում է ոչ թե Ալթանիս կամ ալթանայի իրպետաց, այլ՝ կայիս, սպեա, սեպու, զանգի վարդենի, լեմեթի. Ահեմառեֆ Լառան—Հայի լեմեթները:

450. Յոյ 1923—1930-ը հմմտ. ԵՃԱԿԵՐԵ, 1, էջ 357:

451. Թուրքերեն խոսակցական լեզվում դասին կամ կազակ Անբը Հաֆաաաադան գործածական են եղել, ինչպես զայնուցամ կամ զայնախում, զանին, կամ զանին (զանին), զափուրան կամ զափուրան և այլն: Սաղաններն այս Հարմանուրց կասուրնի 1614 թ. պատաս ամառի Գրավեցին Միմուրց, թալաններն ու շատերին գերբ վերջերին, ԵՃԱԿԵՐԵ 899 (1614) սառույթի զալաններն ըզՄերուա ըալապն իրեթիքի, ալթանի և մրկեթի, զալաթերե թալաններն և զալաթուս գերբ տարան—գրել է Լավ ժամանակագիրը (ԵՄԱԵՐ. ժամ. և, էջ 161):

452. Յոյ 1821—1930-ը հմմտ. ԵՃԱԿԵՐԵ, 1, էջ 358:

453. Հիշրայի 1021 թ. համապատասխանում է փրկական 1612 թ.: Մեղաթ է կշտանվում Եամի (Միթրայի) փալի, վեյի Հաֆը Ահմեդ փառայ:

454. Մառույթի, Համաբար, անցնում է Զարեմեթայի զրաթյան և սեմաթյան խնդրում պետութուններին զրգելով զրափելու նրաաչեմը:

455. Յոյ 1929—1964-ը հմմտ. ԵՃԱԿԵՐԵ, 1, էջ 259—251:

Ահեմարվում է Երանի և կայսրութեան միջև Սամաթրայում 1612 թ. կերպած պայմանագրից. 100 թև մետաքսի վերաբերան տալուամ, ըստ աղբյուրների նա, Երանի և կայսրութեան միջև վերաբերան պատերազմի հիմնական պատճառն է դառնում:

456. Կարս Մահաձմեց (տեղ 1893-ում Մահձեա) փաշան Հալեպ է հասնում սեպտեմբերին և սկսում Համայնի բռնակը:

457. Տեղ 1865—1878-ը Վճառ. «Ճեզդերե», 1, էջ 375:

Գահեթնեցի գահավ ի, որ երեսնի ընդդ պաշարեցի է սեպտեմբերի 11-ին, սակայն կրա ճեմազարումները Համադի շին (տե՛ս 1. Danişmend, c. 3, s. 264):

458. Չնապատ՝ պատգամ: Չնապատ գրեցիկը պոպոզ գրութունը, Քեչուս աղբյուրում է (տե՛ս «Ճեզդերե», 1, էջ 375):

459. Տեղ 1979—1984-ը Վճառ. «Ճեզդերե», 1, էջ 375—376):

460. Հուս Ս. Գազրեմեցու, երեսուր պաշարման մէջ է Մառեցի կրիս և զնս ամիս. «Քոյն Եւն (1618) Յրազ Անձեց (կարգայ Յրազ Մահձեց—ժ. Ա.) փաշան եկն ի վերայ երեսուր, կրիս ամիս և զնս շնորայ անուր, շարդեցու և յնս ցարեան (Ս. Գազրեմեցի, էջ 437, Վճառ. J. Hammer, t. VIII, p. 191):

461. Տեղ 1955—1982-ը Վճառ. «Ճեզդերե», 1, էջ 376:

462. Տե՛ս ՁԵՊԵՐ, 464:

463. Տեղ 1957—2002-ը Վճառ. «Ճեզդերե», 1, էջ 355—356: Մայթան Անձեցն էջր-նեցի Մասարու է վերաբարեց Վերայի 1922 թ. (փրկչական 1613 թ.), մինչդեռ բռնակարտ կարեան ներկայացված է որպես կրա իշխանութան վերին տարիներին անոն ունեցած իրազարութուն: Ընդհանի շարազման կզանակին անուրայ ընթերցողը կարող է գտնի իջրն ժամանակագրական անկողութուն: Մյուսումնասիրի Հասուկ է պատմական անցքերի խմբագրման Հետևյալ կզանակը: Համայն ավայ սուլթանի մասն պատերազմները նս մեկ խմբով է ներկայացնում, իսկ կրիսի ներքին կարգին վերաբերող իրազարութունները՝ մեկ այլ խմբով, անտեսելով այն նախամտերը, որ մեկ խմբի մէջ ժամուր որդ վերջեր կարող են կատարման լինել մյուս խմբի այս կամ այն իրազարութունից անուր:

464. Կնատի անի Մահաձմեց 2-րդ Գիլդիին (1622—1626 թթ.):

465. Այս ամբարութունը, որի նպատակն էր ազանով սուլթանի անվտանգութունը, սխանց արտաքինը Գուսթայի նախատարածում (1389 թ.) մի սերը պեմբորի մեղով Մուրադ 1-ինի սպանութունից հետո: Հետաքրքիր է, որ աղբյուրի նամակագրական Համագրում նս պատարտման է բազուկ բարձր՝ բազուտու պատմամբ. «یکی از کتب باستانی پازشوی» (կրիս կոպուրի բաշիկեր կրիս բազուկները բունկով) («Ճեզդերե», 1, էջ 251):

Հալեթին բազուկ բարձր փոխառութուն է պահպանելից (2. Սեույուն, Հալեթին արմատական բառարան, հտ. Ա, էջ 376): Բուրքերեն այն փոխ է սուկ պարտիներինց՝ Բազուկ մեղով: Այս արիանից Հետաքրքիր և նամուրի կամաններից է Մյուսթր Զեյնեթի «Ճեզդերե»-ն Համարիս: Մյուսումնասիրի աղբյուր:

466. Տեղ 2003—2006-ը Վճառ. «Ճեզդերե», 1, էջ 381:

467. Տեղ 2008—2020-ը Վճառ. «Ճեզդերե», 1, էջ 382: Խոսքն Անկեյին Համի մասին է, որի կատարման սխանց է 1619 թ. Կանվարին և ամբարովի 1617 թ. Կանխին: Հանդեսարութունները անոն են անկեյ Կանխի 17-ին: Աղբյուրը նս անուններով իր հիշում շահագրեներին: Իրականում հիշատակման են այն շահագրեները, որոնք Հետաքրքում գտն են բարձրացի՝ մասն 2-րդը և Մուրադ 4-րդը:

468. Մուսումնական զուլայան լվկի 23-րդ բառ աղբյուրի նամակագրականում է հայեմբերի 12-ին:

469. Աղբյուրները հայտնում են, որ Մուսուֆան իշխանության և հրապարակի առ պատահարանությունը, որ սուլթան Ահմեդ արզնեղը փոքր են եղել: Գրանդ իսկ խախտում էր 300 տարուց է քիչ զրեղ սուլթանական իշխանությունը հարկ որ գրան աղեկելու ծառանդանությունը սկզբունքը:

470. (Աղա սելաթին զամիրում աղաթրեղ' կարգադրեղն): Եղի վանդարանի պաշտանելու համար Նեղիսից ռազա թափ վերջն ճարտարը կրնան է:

471. Այլ աղի սինը պաշտանելու կարգադրեղ:

472. Տոյ 2021—2026-ը Նճու. «Ճեղեղեղ», 1, էջ 385—386:

472. Տոյ 2027—2062-ը Նճու. «Ճեղեղեղ», 1, էջ 390: Հանձնադր աղբյուրի համարադրանից համարում իսուց լիա Մա՛հիլլեղի Փշուն սուլթանի ծախն:

474. Յանանյան կարգադրանի 15-րդ սուլթան Յանան 2-րդը (1618—1622 թթ.):

475. Հիջրալի 1027 թ. համարադրանում է փրկչական 1618 թ.:

476. Մամուրուի արձարաններեղ, որակի Մա՛հմեղ 2-րդը 1478 թ. կառուցել է զամրան և ճար՛ի՛ կր պետից թաղված էլուր ստանում իման վերելմանի անգամ: Խորհուր սուլթանների այդպեղ էն ստանում իշխանական տար:

477. Տոյ 2052—2072-ը Նճու. «Ճեղեղեղ», 1, էջ 390—391: Եղում է Հանձնադր աղբյուրեղ, ըստ որի խանը ին ճարնանում: Մուրալի Խոփեղեղի փաշան Փաղվածի քաղաում ձերբակալում է կրակ, թերում Մամուրու և արձանանում պատիվներ: Մա՛հմեղ Նիբեղ կրին թանարկում է նգի-կալում:

478. Սուլթան Յանան զա՛նկալի է փնտրադրեղ, ետլն անդին փախել է նախ Մա՛հմեղ Նիբեղ, որին կրկնադրեղ անդ է անեղի ճարս անդին, որի հարադրի ճե ստանի անկեղեղն և հրեղն: Այդ ճարսի վիպում է նախ ճանանակադրեղ «Նաա թարթիթին կաա Հաաաադր չաղաղն: Ո՛ւ ճա այնորի թաղաթ կրակ անկաա է այրեղու թաղում անգաա և կղ ճա՛ տարանում ճե՛ն, սաաաթի անեղեղ և փաաաղ արտադրա (ան՛ս ս՛ճաեր ճա՛ն.ս. Ա, էջ 208—209):

478. Հիջրալի 1030 թ. համարադրանում է փրկչական 1621 թ., իսկ ճաաաղ-ճանանական չունալն տարվա 2-րդ անդը՝ սեր-աղ լվիկը ընկնում է նախադ-փնտրադր անթաների ճեղ:

480. Մամուրուի և Ֆայսթալի միջև ընկած Յանկոլլուրը (ճարեղ):

481. Քուրդական աղբյուրներից Քյաթիբ Չեղեղն և Մ. Նախան կրկնադրում են, որ այդպիսի զեղը պատանի է նախ հիջրալի 121 (738—739) թ. (ան՛ս «Ճեղեղեղ», 1, էջ 403): Եղաաաաղ Նաֆաթի ճանանակադրեղ կրում է, որ Քաֆուրը սաաաղալի է նախ 647 թ., Նաաաաղեղանա 2-րդ (641—668 թթ.) կալաթ ճանանակ (ս՛Մաեր ճա՛ն.ս. Ա, էջ 209—210):

482. Նեխուր—Գանուր զեղը, որը Քուրդական աղբյուրներում կրկնադրում է Քուեա, Քուն, Քունի անուններով:

483. 35՛ս ճեթա. 470, 471:

484. Եաաղը Գանուրի վրա խնկն ճարում կաաաղված կամուրթի ճաախն է:

485. Քուրդական թանաթը նաթին է հանում չեղի 13-ին, այսինչն՝ սեղաներից 2-ին (ան՛ս «Ճեղեղեղ», 1, էջ 402: Կան՛ Սեվհանեղ հանձնաղի, Պաաաաթին պաաերաղին նաթինու, Որնան, 1904, էջ 47):

486. Զարխանի էն կալում Քուրդական թանաթի սաաաղաղ՝ անդը: Այս անգամ աղ պարապանությունը ճաաաղված է կեղ Սիբիալից կամ անդերին: Քուրդական աղբյուրները չեն կրում, թե կրկն կալմեղի այդ ճաաաղաղանակ կրկնեղին ճեղաթ

զինվորներ են ժամանակը, Ըստ Ընդհանուր Կամեմորացու, Քուրթերը Կարմազկէ և 10 Կարպուզ, իսկ յենիք պաշտպանակէ 500 Կարգ (Յովհաննէս Կամեմուցի, Էջմ. աշխ., էջ 48): Այս ապրիլի վայրաբայութիւնը կրկին կը արձկնէ և Կարպուզ կորստանի:

437. Զակերթի Գրիգոր (1610—1622, 1624, 1627—1628 թթ. Դրժմի խան), որը կարծիք է ժամանկ սկզբներին 2-ին:

438. Տոյ 2114—2122-ը Հճճա. «Ճնշկերն», 1, էջ 408: Այս կրկին Կարմազկէները Քուրթերը գործնէին սկզբներին 3-ին և 4-ին՝ ապառ ճնշման վաճիք և ժամանակով սեւապարտիան: Լահառակ Քուրթական ապրիլներին, որտեղ արձանագրել են այս Կարմազկէներին ժամանակ Քուրթերի Կարպուզներէնք և յարմար ժամանկ յենիք և կարպուզներին Սիրասիակ պաշարը, Կամեմուցացի, յնչհատուակը, զբաւառն է թրիտեմա թանակի ուր (տե՛ս Եւզի սկզբով):

439. Քուրթական Կարմազկէները զարգարն են կրկին որով Այդ արկերն կրկին զբաւցում են Քուրթա (Գեհար) գետի վրա կամարը կարպուզից և զբունիքի կարպուզապատմութիւնը:

440. Տոյ 2124—2124-ը Հճճա. «Ճնշկերն», 1, էջ 410—411: Ըստ Կամեմուցուց ապրիլի, 6 զինվորը Կարմազկէներին առաջինը սկզբ է ունեցի շուրթ 21-ին (սկզբ, 4-ին), զստ Կամեմուցացու՝ սկզբներին 7-ին: Քուրթերը Կարմազկէի Կարմազկէում յճնայնում են պարպաւանակն պատկերէնք զորս զանկող յե՛ն Կարմ. զինվորներին և Կարմազկէի զինվորը ունեւոր սկզբով զբունիք Քրիստոսեան զինվորներին Կարպուզի սկզբն սկզբ է կըլէ (տե՛ս Յովհաննէս Կամեմուցի, Էջմ. աշխ., էջ 23):

441. Ըստ Քուրթի Զակերթի, Սիրասիակ սեւապարտը այս Կարմազկէի կարպուզի է շուրթ 22-ին (սկզբներին 8-ին):

442. Սկզբ է ունեցի սկզբներին 11-ին (շուրթ 24-ին):

443. Քուրթերը Կարմազկէ և սկզբներին 15-ին (շուրթ 28-ին):

444. Կարպուզ Մուսամմէ փաշան, որ Քուրթական թանակի Կարմար է ժամանկ սկզբներին 14-ին և սկզբնայն կրկինակէ Սիրասիակ Կարմազկէի կրպակապարտ:

445. Մեծ վեպեր Լյուսիսն փաշան պաշտպանակէից է սկզբներին 17-ին, սակայն կրկին փոխարինել է ոչ թէ Կարմազ փաշան (տե՛ս Մեծ վեպեր է կըլէ 1622 թ. մայիսին՝ ժամանակիցով ապրիլի ժամանկ սկզբնայնը), այլ՝ Գիւրթերի թնչկերէնք Գիւրթեր փաշան:

446. Տոյ 2149—2158-ը Հճճա. «Ճնշկերն», 2, էջ 1:

447. Տոյ 2158—2161-ը Հճճա. «Ճնշկերն», 2, էջ 2: Լիւրիկերը Կարմազկէի կարպուզի է սկզբներին 24-ին, ժամանակով էր Քուրթա զարգ:

448. Տոյ 2162—2166-ը Հճճա. «Ճնշկերն», 2, էջ 3: Մամուկան թանակի վերջին՝ 6-րդ Կարմազկէի ժամանակից է սկզբներին 27-ին (զուգուրդի 11-ին), զստ Կամեմուցացու՝ սկզբ, 28-ին: Քուրթական ապրիլները, որտեղ Կարմազ է Քուրթերուրը, լուռ են ստանալիս թանակի կորստանիքի մասին: Մամեմուցացի Կարմազ է Կարմազի Քուրթ. սի Կարմազից՝ ԳԻ (4000), ի Կարմազից՝ ԳԻ (2000) և ի Քուրթականցու և ի Մամեմուցացու (փաշանից)՝ 20 (6000), և վերաբարնայ ի ստի և ի Քուրթի՝ սակայն զստ Կարպուզ, որ զարմուկ ապրիլից կրկին ի թանակի կորստանցու Այս Քուրթերը վերաբարն են թնչկերուրեան կարմազի պատկերով ժամանակ Քուրթերի սկզբնայն կորստանիքին (տե՛ս Յովհաննէս Կամեմուցի, Էջմ. աշխ., էջ 65):

449. Տոյ 2167—2171-ը Հճճա. «Ճնշկերն», 2, էջ 3: Մամուկան ժամանկ, այս որոշումը կարպուզիցով, կրպակով է Դրժմի խանութիան ժամանկ կարպուզիքին կրպակով:

լնական թագադրութեան արարողը և թագն անարհիւ: Եւրպիցիներ զնազանում է Եւրոպոս Եւրոպոս գերհեկոմ, որով թանկում զանազոյ գերհեկոմ զնր ընկում է: Է. Կամենեցայս Գաւառիցայ Էնապն առնէ է իւրիկն ոչ Շեսս գանդոյ Բաւեյգա արհալ (տ՛ն Նախնեկն Կամենեցի, էջ. աշխ., էջ 58):

500. Կապիտանի իշխան Թագոս Միլենն (1620—1622 թթ.), որը 1616—1619, 1620—1626 թթ. եղէ է Մոլդաւիայի զոյնդոս: Եւս միջնորդութեամբ է լնական 25 Կոպոյ թագադրած դարադաւարութեանը սեպոս. 25-ին ժամանում թագադրական թանկի Կարդոյ:

501. Անարհիւմ է սուլթան Սուլթանի ժամանակ, 1532 թ. թագրերի և լնականի միկն զնրան Նամանեացիքոս. Լաւառիական դարձանագիւրը կնքէ է Եսեոս. 6-ին (զուլայի 20-ին). Թագրական թանկի իւրիկն Շեսսն է Եսեոս. 2-ին (զուլայի 23-ին): Եւսն որը իւրիկն են կնքէ Մոլդաւիայի և Կալաբրիական ներկայադարձիկները, որոնք Նանեկում է իւրիկն. Եսեոսն իւրան զնրքն իւրիկն ի Էնա Եսեոս և իւրեանք՝ ուրքն լնանց կնքն ի միկն (տ՛ն Նախնեկն Կամենեցի, էջ. աշխ., էջ 64):

502. Զիմանդ-Սիգիզմունդ 2-րդը (1585—1632 թթ.), որը իւրիկն էր ուրպիկն որպան՝ Կապիտանի:

503. Կապիտան 7-րդը (1632—1648 թթ.), որը լնական թանկի աւարտիկն էր իւրիկն:

504. Լնիքը իւրիկն արհալ էր 1618 թ.:

505. Լնիքայի 1021 թ. Նամանեացիքանում է գրկնական 1620 թ.: Սուլթան Սուլթան Եսեոսն է Կանէ Կանեյի 25-ին:

506. Ենիկերիկն թագադրութեանը սեպոս է ունեկն մայիսի 28-ին:

507. Եսեոս Եսեոս լնանցն, որը սուլթան Սուլթան Եսեոսն էր ու իւրեացանոս: Մեկ զնրքն Սիգիզմունդ փոյան իր դարձանոսն էր կշտանգիկն իւրիկն դարձանոսն արհալ՝ սեպանդիկն 17-ին: 50՛ն մեկը. 430:

508. Ընկերքոսը՝ ուրիկնի քոսը, որոնք սուլթան Սուլթանն ներկայացնում են ներկերիկնի դարձանոսն:

509. Ամոյ ներկերիկնը, մեկ լնանեացիքան ունեկն ներկերիկն 22 է ընդ-Նանեացն սուլթանիկն անկտոսիկն Նանեացիքանիկն էր:

510. Չեքիկոսը Բարի փոյան:

511. Գալմացան միկնի ԱՇնց փոյան և սեպանդոսը Եսեոսն՝ ուրան, որոնք մեկուրիկն էր զեքիկոսը Բարի փոյանի Նամանեացիքան 22:

512. Սուլթանական դարձանոսը թագադրած էր կնքէ Կարդարանեկնիքոս՝ թրան կրկնակն, որը գանդում էր պտանական դրանեկնիկնը, Աւայ մեկանից, որոնք գանդում էր սուլթանական զնիկն, ընդունելութեան որոսը և աշխատանեկնիկնը. Բար-ուս աւարիկն (Կարիկն Նամանեակն)՝ կանակն Կարդարանեկն: Այստեղ իւրեք կրկնորը Կարդարանեկն մայիկն է:

513. Սուլթան Մուստաֆա 1-ինը, որը գանդիկն էր կնքէ 1618 թ., կնքէ սեպոս գանդանոսը Շեսս:

514. Սուլթան Եսեոսն և Եսեոսն մեկից աւարիկնիկնը սեպէ նք աւարիկն, կնքան ունեկնում էր սեպիկն Նանեացիկն զնրեանոսնը. Եսեոս աշխ, որ Եսեոսն-ը ընդունելու սեպում է Կանեն զարի:

515. Ներկերիկնիկն արհալում այս սեպիկնը որոսիկնիկն որոսագրիկն Սուլթանն կարձանում: Եւս սեպիկն է իր անկտոսն և Նամանեացիկն զնանեկնիկնից և մեկն սեպագրական (I. Danişmend, c. 3, s. 303):

516. Այս քաղաքը Վարաճուր չի լինում իրականում, որովհետև ներկայիցս, գրառվելով Յոսեփ Վարաճուր փառնուար, գրառվի լին պարտոս արամազուրայան տակ մշտապես գտնվող քաղաքը (տե՛ս «Ճեղքներ», 2, էջ 17. I. Danişmend, c. 3, s. 306):
517. Ի հար նաւս—Քարգմանութունն է «das gemisi»-ի Քաղցում Կաղզիում է նաև նաւսնաւս նշանակում է՝ ճարձան զատուարտեղի, խղզումա՛ւ տեղի է նեւեղ ճոքը:
518. «Քի՛քն» Ար Քաղաքը չիմ ետ:
519. Սուլթան Մուստաֆայի փեսան, ազաների պահապան ժայռի 20-ին ստանկննց ձեռ զնկերութիւն պաշտոնը է վարել միայն 24 օր, մինչև նոյնիս 13-ը:
520. Յնից Անի գրառնու Կաղզիում է նաև նկատող գրութիւնը (տայ 2257):
521. Տայ 2279—2284-ը Վճառ. «Ճեղքներ», 2, էջ 21:
522. Ոնիչը ազատ Գերվիչ ազատ:
523. Ինարնի, սուլթան Մուստաֆայի մորը, «Ճեղք նարեղ զտեղն նորա անին մարն Մուստաֆային (տե՛ս Գ. Ալվազազնիք, Բ, էջ 521):
524. Տայ 2291—2300-ը Վճառ. «Ճեղքներ», 2, էջ 23:
525. Մուստաֆա 1-ինը երկրորդ անգամ զարնարացով 1622 թ. մայիսի 20-ին է գաղչնկննց նշով 1623 թ. սկստ. 16-ին:
526. Արիստոֆանի ազատութիւնը տեղի տնկնցով Մուստաֆայի զտնկնարութիւն երկրորդ օրն իսկ՝ մայիսի 22-ին:
527. Տայ 2302—2305-ը Վճառ. «Ճեղքներ», 2, էջ 24—25:
528. Նգիզատի թնկերքնիկն, որվճնով պաշտաննք, Անի էր ճարնարացուր Գաղչնով սրիստիկնի խաղութիւններնք, շինի ուլ խլում էտթ ինկնար սրիստութիւնը գտնում է ճեռ զնիք (նոյնիս 12-ին), նա անմիջապէս պատմիչ միջոցնիք է տնք տնում նախ նրանց նկատմամբ, ոչնիք մասնակցի էին սուլթան Յոսեփի ազանութիւնը. Գնի Գերվիչ ազայն աքարում է Մուստաֆա, է ներկիք ազգանքնք պահանջում են նրա պաշտանարհումը (Մատո, ձեռ. 1496, էջ 21բ):
529. Մեռ զնիք Անիքի Մուստաֆա փաշան:
530. Տայ 2309—2312-ը Վճառ. «Ճեղքներ», 2, էջ 25—26, 27:
531. Տայ 2313—2316-ը Վճառ. «Ճեղքներ», 2, էջ 28—29:
- Արազայն ազատութիւն մասնն տե՛ս Մ. Չուլպլան. ճարնարիք շարմուր է նայ ճոքութիքի վնակը Յոսեփիս ճարնարութիւն մեղ., էջ 196—216:
532. «Գիք նրաննիք արքայիս՝ հարրք համայնիք Քարգմանութունն է:
533. Նրտոս ունի Նիք իսկնում 1622 թ. սուլթան Յոսեփիս խղզումա՛ւ տեղի տնկնար:
534. Սուլթան Մուստաֆայի տնկնարում են Քոնիստանտնուպոլիսում, որ նրա ներկայութիւնը այնտեղ տեղի է տնկնարու խորհուրդ:
535. Հնիքայի 1032 թ. զնկանքի 4-ը նամապատարխանում է 1623 թ. սրտուտի 30-ին, մայիսի 24-իննք նկատ աչք թնկնար ճարնարի տակ է տնկում Գաղչնիկնք, նա գտնում է, որ զնկանքի 4-ի փոխարնն պետք է լինի 14, որովհետև այց օրվան է նամապատարխանում ներանկն, մասնակցն որ Քարգման ալլ աչքութիւնը՝ Փնկնն, Քարաչնկերքայն Արազայնքը, Ստորագրանն է Արա Քարնիքն նույնպէս նշում են 14-ը (I. Danişmend, c. 3, s. 323):
536. Մարտի 4-րդը (1623—1640 թթ.):
537. Քնիքը, իր մնարում նկատարնելով թնկերքնիքի խղզուման ուղք, Քաղզայնք նկատնում է թնկերքնիքի Յուսոֆ փաշայնն է նկատարնական իշխանու-

Քյուսիք խնայում էրև Վասուկի վարժարանի պաշտոնը, բայց մերժում է Քերեկ
Իրև Նախարարում է ինքնիշխան:

528. Գրաբնիկի թղթերով Նախիկ Աճեկի փայտի Քաղաքի վրա է բարձրում
Մարաշի, Սերասոնայի և անառայիական թղթերով վարժարանի ունեւոր:

529. Նա՛ Քրիստոս Սաֆի Սուլի Խանի զինավարժարանը 305 հոգուց բաղկացած
պատանավարժարան է ստեղծում Քաղաք՝ ստանալու բազմաթիվ թանկեղէնը:

540. Քաղաքի նարեկ նախ միջուկները Գործիկները, երբ աճա պաշտոնուց
լեռ, 1628 թ. զինավարժարան 25-ին սրբավում են Քերեկի որդի Գերմիկ Մահմեդի գա-
վանաւարժարան շեղում:

541. Նախիկի Քյուսիքի Նախիկի Մահմեդի (Քննչիկ):

542. 1628 թ. գարեանը պարսիկները սիրում են սեպագրուպան մուսուլման Մուսուլիկ,
Քրեկովիկ, ներքին:

543. Մեծ վեպի մեծանքի փայտի ուղտով է սուլմանի Երանուկ 1628 թ.
ապրիլի 3-ին: Կրան Նախարարում է Քերեկի Մահմեդի փայտի (1628—1629):

544. Նախ 2375—2378-ը Վճառ. ԵՃեկներու, 2, էջ 52:

545. Նախը Կապրաթայի թիլ լեռու, Մեհեթյու վարժարան, սեպա, 5-ին սեպի ունե-
ցած նահապետարան մասին է, որտեղ Երազա փայտի պարտաւարժարան է կրում:

546. Ս/ն պարձանով, որ էրպրումով պեռն է սեպագրովիկ 2 հարյուր ներքին:

547. Նախիկ Աճեկի փայտի մեծ վեպի է գարեկ 1625 թ. փետրվարի 8-ին:

548. Քարաւանի թանուկ Քաղաքը պարսիկ է 1625 թ. նոյեմբերի 13-ին: Քաղ-
աքից սեպուկում է գայի 30 հարյուրանոց պարսիկանի մի թանուկ: Քարաւանի պա-
շտոնի թանուկ թեկնում է երկու կրակի սակ՝ Քաղաքի զինավարժարան և ժամանակ
պարսիկան ստեղծի: Քաղաքի պարտուց վերացնելու և նա բաղկելու մեծ վեպի
ստեղծարժեքները մերժում է սիբանիկներին և ներքինիկներին պահանջով: Քաղաքի շր-
ջանում Քարաւանի և պարսիկան ստեղծի երկու թանուկները սեպի են ունեցել ապրիլ,
մայիս, Նոյեմբերի, Կապրաթայի անհարց զործարարություններից Նախ Քար-
եկը նախանշում են Քաղաքի փոխարեն պարսիկներին զիջել ներքին, Քերեկան և
Հիլեն: Սեպուկի թանուկներին նահապետ են մեռնում: Մեծ վեպից պարտաւա-
րելում է:

549. Նախ 2385—2388-ը Վճառ. ԵՃեկներու, 2, էջ 73:

550. Նախիկ Աճեկի փայտիկ 250 վեպի վարժարանի պարտուկում Նախարարի է հարկ
փայտի, որն այն գարեկ է 1628 թ. զինավարժարանի 1-ից միջև 1628 թ. ապրիլի 6-ը:
Կրան է գործարանի նախիկ փայտի (1628—1629 թթ.):

551. Հըրթայի 1630 թ. թեկնում է փրկական 1629—1630 թթ. սահմանում:

552. Գ. Մահմեդ, որը ժամանակի էր Քրաւայի զեմ մղելու պատճառով նախ
զործարարություններին: Նա ստեղծում էր Քրաւայի զեմ մղելու պատճառով նախ
ձեռն նարանանիայի կառավարի: Քարեկը կրան մեղադրում են մուսուլման թանուկ-
արանի նկատմամբ թանուկի զործարարու: Մեղ, և նախիկ փայտի մահում է զանա-
պարտում կրան (ս/ն Սաղաթայի, էջ 742, նաև՝ Ա. Սաֆուստայան, Քարեկ. ապրիլ-
ները Նախարարի Նախիկի և Մեհեթյուկի մյուս ժողովուրդների մասին, Բ, էջ 97—
98):

553. Նախը վաղի այն զինավարժարանի մասին է, որտեղ խառնուրդային մեղ էր Սա-
փանիկ յոս:

554. Միջինիկանի թեպը, պարսիկան կառավարի նախանում է ստանել զինավար-

Քան, կհասի սեկեւոյձ, որ հարաւոր չէ փոքրաթիվ ունեւոյ զիւստոյն Քարբանդ
զորոց 10 հարարանոց բանակին: Միջոքրակի շրջանում կրպարտաՍյունեկոց տեղ
նն սեկեւում ժաշիտ առաջին կեանքին, և սրբն պարսկական զանն ձնն տայր է, ինչ
նստում էր շահ Սեֆի՛ շահ Արթուր Քոզ (1629—1642 թթ.):

525. Խոսքը վերահիշոյց երկու ճակատամարտերում պարսկական բանակի հրամա-
նատար ձեռնի բանի ժաշիտ է, որը շահ Սեֆիի հրամանով ճախարարով է կեկարի-
զում:

526. Տոյ 2299—2410-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 114—115, 116—117:

527. Հիշրայի 1040 թ. սեկեւում է փրկական 1630—1631 թթ. սահմանում:

528. Տիգրիսի ափին Քարբանդ բանակը Քաղզարի վրա հարձակումն սկսում է
հոկտեմբերի 5-ին:

529. Տոյ 2417—2428-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 129—130: Քարբանդը Քաղզարի
շրջանից հեռանում են կոյմեքերի 14-ին:

530. Խոսքը երանի սահմանի ճամ գանդոյ Շիր-ի Ջար կամ Յուլուստերն սեկե-
ւերով հայտնի թեղի ժաշիտ է: Քարբանդը 1631 թ. հոկտեմբերի կեսերին գրում են
թեղի վրա: Քարբանդ շրջանում փոքրաթիվ ուժը զինովին բանակում է. սրան-
կում է Աննազուտ ուղի Մուսաաջա փայտն:

531. Միջոցը:

532. Խոսքը Փարսուսոց Մուսաաջա, Արզաւ և հոմեր փայտների ժաշիտ է, որան-
մարման են զատարարով:

533. Հիշրայի 1041 թ. սեկեւում է փրկական 1621—1632 թթ. սահմանում:

534. Տոյ 2428—2430-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 130—131 և 133, Հափից Աւենից
փայտն հիշրոց սեկեւով վեղեր է նշել 1631—1632 թթ.:

535. Օնիդերների խաղութիւնը տեղի է սեկեւում 1632 թ. փետրվարին Քարբ-
անդը փայտն ձեռն վեղեր է զարկել 1632 թ. փետրվարի 10-ին և ճախարարով կեկարի-
վից ժաշիտ 16-ին:

536. Մարթազա փայտն կանչվում է ծղոնց (Սյանով) և կոյմեքում Յարբանդի
թեղերով: Այս ըստ հրամանի սպանում է Խոսքով փայտին և զարին ու Հարաա-
Սյունը՝ 100 հարար սովի և 100 հարար զուտուռն ուղարկում Մուսաաջա (տե՛ս Այստ-
ղան, էջ 740. Վճում. Մաս., ձեռ. 2497, էջ 84ա):

537. Տոյ 2434—2446-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 139—140, 141: Քյոմեքանն
այգան է ցարժանում փրկանակ կտորով: իրանի կանանաւոր սեղի:

538. Տոյ 2445—2462-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 141—143: Քոլ պարսկաւորի,
ապստառ ուլ—նչ զու զարարովի, զխորուն կատարի:

539. Քարբանդ ճամար Մեկեւեկ փայտն վեղեր է նշել 1632—1637 թթ.: Միջոցի-
ների այս խաղութիւնը տեղի է սեկեւել հոկտեմբերի 8-ին:

540. Տոյ 2463—2476-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 143—144:

541. Ձեռագրի յատկեցում նշում է Քոլ Մուսաաջա, որ հիշատակում է կան
հեղեկների սեկեւառաւ պատմութիւն... և սրան սակաւագործութիւն ձեղ՛ սկսում Մեկ-
եւում զարգայ պարն որան Մարտի կտորով (տե՛ս Մաս., ձեռ. 1766, էջ 68): Եւ
իր ձեռքով իր ճաշիտ հրամանը տարով Յարբանդը Մարթազա փայտին, որն սե-
միջապետ ի կատար տեղի (տե՛ս սեկեւերն, 2, էջ 161. կան՝ Մաս., ձեռ. 1766, կոյմ-
եկում):

542. Տոյ 2483—2486-ը Վճում. սեկեւերն, 2, էջ 146—147:

573. Հիշրայի 1042 թ. Համապատասխանում է 1622 թ.:

574. 1632 թ. սեպտ. 3-ին Ճիպոզի ժողովնայա թաղամասից սկսած հրկիւն տեղի շարժու պատճառով տարակէտում է և տեղում 2 օր, սկսեցեցեում է 20 Հազար տան:

575. Տոյ 2489—2495-ը Նճժ. «Յնկչերն», 2, էջ 164:

576. Մին վնգիբն Սկչուտար է անցեում Հոկտեմբերի 25-ին:

577. Հայկոյի թնկչերնին, ապագամբանե տրամադրութուննը ունկչոննրից մննչ, պետաւում է. Կառավարութունն այս արշավանցով ուղում էր ապագովն Անտաղիւում զգորտ սարրերից, որսնից էր նաև կոչս վաշտ:

578. Իրաւայում կայարության տառիկն ճայրարաւարում, թաղում էին ամանայն զինտաղիչն տառիկն ներխայտրոյիկնր՝ Յոման, Երմանը և Մուրաղը:

579. Սուլթան Մուրաղը, կաղիին մաւղան զատապարտելու Համար, Իրամայում է երան իր ընթացքի Հանապարտը վերանորոյցի, Գաղին անմիջապէս անցեում է զորոն՝ զորոն զնկով շրջափո ընտալայրերի ընտիկննրին. Յաղայն սուլթանը մամանակից շատ է ուղերթում և, անանկով Հանապարտն անշն վիճակը, Իրամայում է կտնկ կաղիին (Մաս., ձև. 1497, էջ 83ա):

580. Մելիուխլում Յ՛ն զագե Հյոմանի կնկնիկն (1632—1634 թթ.) և երա որդին՝ Սկչի Մնկնիկ ընկերին Յոմանայն կայարության մէջ տառիկն զնկեր էր, երբ մաւղան էր զատապարտում ամենարարնաստիկնն Հոկտեմբանը:

581. Տոյ 2521—2526-ը Նճժ. «Յնկչերն», 2, էջ 159—160:

Հիշրայի 1044 թ. ընկում է փրկչական 1634—1635 թթ. սահմանում:

165-Յուրբանն Հարարերութուննրի սրումը ընտան թագաւորության Հարաւային շրջաննրի վրա թուրքերի և թաթարնրի շարժանկոչ Հարձակումնրի Հետանը էր:

582. Արաչս վաշայի ուղտության պատճառնրի մասին տ՛ա Մ. Զուլայան, Զուլայաննրի շարժումը և Հայ Տոլմոյի վիճակը Յոմանայն կայարության մէջ, էջ 212—214: Տոյ 2577—2586-ը Նճժ. «Յնկչերն», 2, էջ 162, 163, 169:

583. Հիշրայի 1044 թ. ընկում է 1635 թ. Հարսի 26-ին:

584. Հիշրայի 1045 թ. ընկում է փրկչական 1635—1636 թթ. էր. Սուլթան Մուրաղը հրարում է մամանով Հուլիսի 4-ին (Ճուլարում 16)՝ Մնայով 9 օր: Սկչուտարից հրարում ընկած Հանապարտին սուլթան Մուրաղի Իրամանով կատարված պանտութուննրի մասին «Յնկչերն»-ից թաշի տ՛ա նաև Մարալզոյի, էջ 764—765:

585. Զորանկոնց տնի է աննցնչ Հուլիսի 5-ին Էրբանից մինչև էրբարում ընկած տարածության վրա: Թուրքական ապրյորներն շեղանդապան կայարության բանակի թղտրանակի մասին կտնկրեա սվայանը ըն Հայտնում: Թուրքեր Յնկչերն կում է. «Թնն Ննչիկնից (տարիկն՝ ինքք—Ժ, Ա.) 10 տարի շարտեակ ամանայն բանակի Հեա մամանից է կզն արշավանքնրին, սահայն մարզիկնց աշտոյի յոյժություն Հուլարում 27 վարում յի անկնչ (սՅնկչերն), 2, էջ 169): Կաղիկնրի յոմանակն յափազանկչում է ներխայտեում ամանայն բանակի թղտրանակը. «Թուրն 829 (1635) սուլթան Մուրաղս թագաւորն 20 (700000) մարզով ևն ի վերայ Երեսնայ ընդցն, Կասաւ (տ՛ա Մ. Կաղիկնից, էջ 642): Ապրյորնրի միտամուտ վիտարութամբ, Երբ վանի ընդի Համար կտնկրեց տնկ ևն 3 օր, և պարտիկնրը Հանննկ ևն ընդզ (տ՛ա «Յնկչերն», 2, էջ 172, Ա. Կաղիկնից, էջ 216, 242):

586. Դա թուրքերի 6-րդ մտացն էր Թաղիկ (մինչ այս նրանք Թաղիկում կզն ըն 1514, 1534, 1535, 1548, 1585 թվականնրին և պարնկ իրննց մնացում կիտար տարբեր:

Եւսակ աւերածութիւնն և՛ և՛ Երևանից Քաղաքից անցնող Հանապարհի վրա ընկած թնակաւայրերը, առանձնապէս առնում և՛ եղևն ու Մարաշան, ուր երանք թանկում և՛ ամբողջ, կարտասով ծառերն ու սփռալուծում այգիները (տե՛ս ԵՃԳԿԻՔԻՔ, 2, էջ 173, Յայտագրի, էջ 762):

587. Տեղ. 2569—2576-ը ՀՃԹ. ԵՃԳԿԻՔԻՔ, 2, էջ 173—178.

588. Համապատասխանում է 1635 թ. զինաներքի 14-ին:

589. Այլ թէ շահ Արթուրը, ուս շահ Սեֆիկ, տե՛ս ԵՃԳԿ. 254.

590. Երևանի ընդհանուր պարտիզները պաշարել և՛ զինաներքի 25-ին (ունկեր 14) և պաշարման 27-րդ օրը՝ 1636 թ. ապրիլի 1-ին (շնոյ 24) գրաւել: Ըստ Գաղտնիքի, Երևանը պաշարվել է 93 օր. սճառար Քեռուս և Էրեք, ծնունդ առնուածը և շարժում շարժարանը և շարժում արեանց հնգամբ հաշի թէ կարաց լեռ անուց ըզրերդն ի Լեւոնց ամանորաց (Ա. Գաղտնիքի, էջ 217): Մի ժամանակագրութիւն մէջ եղծում է հայտնու. Հատագրութիւն 27 օր (տե՛ս ԵՄԿԵՐ Ժամ. Ե, հտ. Ա, էջ 125): Սահայն, շատ կրտ, Երևանը հանկուկ է ծարսի 22-ին:

591. Տեղ 2579—2590-ը ՀՃԹ. ԵՃԳԿԻՔԻՔ, 2, էջ 179—181.

592. Հիշրայի 1047 թ. ընկնում է փրկչական 1637—1638 թթ. սահմանում:

593. Տեղ 2591—2596-ը ՀՃԹ. ԵՃԳԿԻՔԻՔ, 2, էջ 182—187.

594. Ղազի Գիրքից խան է կոչել 1652—1656, 1697—1698 թթ.: Հնգնական այսպիսի կնարի քնի Թաւրի Գիրքին (1625—1637 թթ.), որը Ղազի Գիրքի օրգին էր Թաւրի Գիրքին հարցով է Թաւառար Գիրքից (1637—1641 թթ.):

594. Համապատասխանում է 1638 թ. ծարսի 172-ին:

595. Հիշրայի 1048 թ. ընկնում է փրկչական 1638—1639 թթ. մէջ, Սուլթան Մուրադի Սնչուարից շարժում է Հայրի 5-ին (չիհշնո 12), ինչ ամանորով ապրիլի 28-ին (Ա. Գաղտնիքի, էջ 275, հան՝ ԵՄԿԵՐ Ժամ. հտ. Բ, էջ 270, 395):

596. Տեղ 2602—2614-ը ՀՃԹ. ԵՃԳԿԻՔԻՔ, 2, էջ 193—197.

597. Գրաբերների ընկերակից Քաղաք Մեհմեմեդ փաշան այս արշաւանքի սարարին էր, Մեհ զեպի է նշանակվել 1638 թ. սպտեմբերի 27-ին:

598. Ըստ Քարաջանի արշարներին, ամանյան թանակը Քաղաք է հասել եղևներին 15-ին, շատ հայնական արշարներին՝ եղևներին Ե-ին (տե՛ս Ա. Գաղտնիքի, էջ 276, 543, հան՝ ԵՄԿԵՐ Ժամ. Ե, հտ. Բ, էջ 270, 395):

599. Ձեռագրում միայն երկուց է:

600. Ապիտոյան Քեռուսից Կարա Մուսաֆա փաշան մեհ զեպի նշանակվեց զինաներքի 21-ին, սպանկից ասլիան Երաւիքի հրամանով 1644 թ.:

601. ԵՊաշտաստիալը ասլիանը՝ հաղթական խան Մուրադը,

կըր թանկազով Քաղաքը գրովելու համար հարզով հարևանում

կատարել,

Թարթրայն առնված անկիջապն կրան այդ հարաւորութիւնն ընկնուց: Թարթրայն առն է հաղթանակը Քիլ Նուրան րամ:

Ընդդիմած թուրքի արտրտառտ տատարութիւնը՝ 20 + 30 + 500 + 1 + 100 + 1 + 50 + 200 + 5 + 40 = 1048, արտահայտում է Քաղաքի գրովման թվականը: Հիշրայի 1048 թ. ընկնում է փրկչական 1638—1639 թվականներին սահմաններում:

602. Գեւոր է ընի Սահ Սեֆիկ փի. Եւր Արթուր (տե՛ս ԵՃԳԿ. 254, 259 և ԵՃԳԿԻՔԻՔ, 2, էջ 205. Եւր Սեֆիկի ծանակի Քարգանաթիւնը տե՛ս Ա. Սահարայան, էջ 1. աշխ., հտ. Բ, էջ 114):

603. Խոսքը 1639 թ. ժուլիի 17-ին (ժուլայրեմ 14) Կարս-Շիրան զանգեի Զուար (Զեւար, Զուար) ականում Իրանի և Կայսրության միջև կնքված կրեակամաբանության պայմանագրի ժառն է:

604. Հիշրույի 1048 թ. ընկնում է փրկչական 1625—1640 թթ. մեջ:

605. 1640 թ. փետրվարի 3-ին

606. Սուլթան Իբրահիմը (1640—1648 թթ.): Մուրադ 4-րդի հրամանով պահանջ էին նրա Քայսալու, Սուլեյման և Քասրեմ կղզայրները, կենդանի էր մնացել կղզայր-Ներքե միայն ամենակրթուողը՝ Իբրահիմը:

607. Մուհամմեդ 2-րդ Պերկեյի (1622 թ.) կղզայրը: Եզրեր լեռ 1624 թ. ապստամբել է Օսմանյան կայսրության դեմ և, պարսկելով, անցել Նահաւանի սահմանը, հույս ունենալով ուսանելի պետությանը գրավել Դրեմի խոտական իշխանությանը և մնաք թեքել անկախության: Եզրեր ժառն լեռն Գալեն Պերկեյը նանեկել է սուլթանին և արտաղնել Ռոզա կղզի:

608. Մուհամմեդ 4-րդ Պերկեյը Դրեմի խոտ է կնել 1641—1644 և 1654—1665 թթ.:

609. Մուսուլմանական սուլթան ամսի 25-ի նրեկոյան և 30-ի լույս զննելը, որը համապատասխանում է հոկտերի 1/2-ին:

Հիշրույի 1051 թ. ընկնում է փրկչական 1641—1642 թթ. մեջ:

610. Վաւաւաւ կղզուի Մուհամմեդ սիւրյո Կարսիմուլեհ (Լույս ալլաւար՝ Նկով Մուհամմեդ ժաւանկը Իբրահիմից), որի արաւաւաւ սաւազարմութույնը՝ توريان توريان توريان توريان ունի թվական արեկը: Տաւերի թվարեկները զամարը՝ 50+6 + 200+4+200 + 20+20+4 + 10 + 40+8+40 + 4+ 90+20+2+1+2+200+ + 1+5+10+40+4+50=1051, արաւաւաւաւում է սուլթան Իբրահիմի ավալ որդու՝ Մուհամմեդի (սուլթան Մուհամմեդ 4-րդը, զաւակակն է 1648—1657 թթ.) անկոյան թվականը: Հիշրույի 1051 թ. ընկնում է փրկչական 1641—1642 թվականների սահմանում:

611. Հիշրույի 1052 թ. ժուլայրեմ 15-ը համապատասխանում է 1642 թ. ապրիլի 14/15-ին: Սուլթան Իբրահիմի կրկնորդ որդին, որը Հալաբուկ է Մուհամմեդ 4-րդին և զաւակակն է 1657—1691 թթ.:

612. Քուրքեյն Ազովի վրա այս հարմակույր նկատրեկցին 1642 թ. փետրվարին, որին ժաւանկում էին Եան Դրեմի թաթարները՝ Մուհամմեդ Պերկեյի սաւազարմութույնը:

613. Գալ Արքուս 2-րդի (1642—1667 թթ.) Մազաւաւ անունով զեւակակն, որն Սաւազուկ է ժամանել 1642 թ. եպիմերքին:

614. Համապատասխանում է 1643 թ. փետրվարի 25-ին: Սուլթան Իբրահիմի կրկնորդ որդին, որը զաւակակն է 1691—1695 թթ.:

615. Միման Կափուլու-բաշի սուլթան զալի Սեմին Մուհամմեդ փաշան, որը ժալլալան կղզուից ժալլում էր ուսմանյան ընտանիքից, պաշտակամարել է 1644—1645 թթ.:

616. Հիշրույի 1053 թ. ընկնում է փրկչական 1643—1644 թթ. սահմանում:

617. Մեծ վեկի Եասուլ փաշայի (1611—1618 թթ.) որդին, վարել է նրալուծի և Հուկույի ընկերակրթութույնները:

618. Հիշրույի 1054 թ. համապատասխանում է 1644 թ.:

619. Հիշրույի 1055 թ. համապատասխանում է 1645 թ. 248 կամերից բաղկացած Քուրքեյնի սաւազարմը 100 հալար զննելով ապրիլի 30-ին ուղղվում է վեկի Սեման:

620. Խոսքը կրեակն կղզու ծովակնիւյս Հանա բալաբի վրա Քուրքեյի հարմակնան ժառն է:

621. Անգլիայի նկատ տե՛ր Վենետիկյան տերապետությունը, որ սիրապետության տակ էր անվան Նրտե՛ն 1200 թվականներից:

622. Տե՛ս Թեոֆ. Կ19. Թեթիման (եւե՛ր Թեթիմ) Թուրքերը զավթեցին 1543 թվականի հոկտեմբերի 20-ին, իսկ միջուրեքը՝ հոյեմբերի 15-ին:

623. Հիջրայի 1656 թ. Համապատասխանում է փրկյան 1616 թ.:

624. Հայոց 1697 թ. և Հիջրայի 1055 թ. Համապատասխանում են փրկյան 1648 թ.:

625. Այսինք՛ն հուլիսի 27/28-ին. Երկրաշարժ տեղի էր ունեցել հունիսի 11-ին, տե՛ս սույ 2792—2794:

626. Թուրք պատմագրության մեջ Ամազոզն է, որ սուլթան Իբրահիմ ալթաուն է ազատվել Տար՛ Քոստե՛ Մահմեդյի սուլթանի պահուստյանից, հայերի փարն է կրան ազատել Ռագոս կղզի. իսկ եւ էլ էր Հեթին հարապատասուկ է Իբրահիմ զահեկեղությունը:

627. Ըստ Քոստոյանի, սեղերի 28-ը երկուսուսի որ է, այսինք՛ն Հայոց 1697 թ. հուլիսի 30-ը՝ Քոստոյանի իրադարձությունների թվագրում է 50 ստորոգյ:

628. Ռուսիան Մահմեդի Բ-բը (1648—1697 թթ.).

629. Արգամանակ էջնեցին, մե՛ծ վեղեր Մե՛ծ Մահմեդ փաշան, մեկերի առաջի Մարազ ազան:

630. Անտոյանի զախարեր մեկն Հյուսիս էջնեկից թվագրում են 209 հայոց սրան զրամ, զի սեռայ տաջն զարացի ուլախե (Մատ., մե. 1786, էջ 71), այլ աղբյուրներով՝ 250 թան է 200 թան արեղությունը ստույթի խառաններ:

631. Միփահրներն այս խառնությունը, թա Քոստոյանի, տեղ է ունեցել հոկտեմբերի 19-ին (56 ստորոգյ): Միփահրները, զեղու՛ր մե՛ծ վեղեր Մե՛ծ Մահմեդ փաշայի զարան թաղարանությունից և պատարմեղ սուլթան Իբրահիմ ալթաունիան հանգամանքը, խաղություն են բարձրացնում՝ պահանջելով վեղերի պաշտեղադրումը: Խաղության պատմությունը տե՛ս նաև Անգլիայի տրագրաթինս երկում (Մ. Կոստե՛ն, Երազրոթիկ Երեմիա Չիլլայի Քոստոյանի, Երուսաղեմ, 1889, էջ 45):

632. Քոստե՛ Մահմեդյի սուլթանը, Օսմանը մեկն էր սուլթան Ահմեդ առաջին կեղիք՛ Մահմեդյան սուլթանից:

633. Սպառ Հայոց սպա ազատությունը, որն ընցրվել էր Անտոյանիան Անտոյանի 28 սանյաներ, շարժանում է, մեղքանում և մահապատժի մեղքովում Հայաբարտարում, 1648 թ. հոյեմբերի 12-ին:

634. մեթեմի սկսուտը պատճառությունը հայում է, որ նյմում պեղը է լինը վեղեր Մարազ փաշայի պաշտեղանում թվականը (նա պաշտեղանում է 1650 թ. սպտակս 3-ին):

635. Քոստոյանի 13 տարեկան հասակում էր Տար թեա՛՝ Ամրոտիմի ըստ 1649 թ. սպտակս 3-ին թեղիսն հակապարնով մեկում է Երուսաղեմ և վերադանում 1650 թ. սեպտեմբերին:

636. Նարեկան—30 տարեկան մի շրթան է: 25 հարկյանը հայտարար է 1260 տարեկան Ձեռագրում էր՝ շխարիկան ի թան և հեղ ամիս փարսն փարճատուտայ: Պրեթոս Ա. Արաբանյանի առաջարկից սույն ընթերցել շխարիկան ի թան և հեղ ամիս կարգել է (409) կարճատուտայ, սույն 25 հարկյանին (1260) զավարնով է (409) սույնում է վեղի (սույ 2883) արտաշայում տարեթիվը՝ 1650:

637. Մահմեդյանից տե՛ս նաև տրագրաթին Երեմիա Չիլլայի Քոստոյանի, էջ 17—18, նկատ տե՛ր Հայ հարապատասխանությունը:

666. Հայոց 1106 թ. Համապատասխանում է փրկչական 1627 թ.

667. Քուրդական նախադրոշք Հարձակումն սխում է 1627 թ. Հուլիսի 17-ին:

668. Հայոց 1107 թ. Համապատասխանում է 1628 թ.

Մեծ վեպի Բյուրջուլուրի սկզբաբաժնյաք Տրանսիլվանիայի վրա այս Հարձակումը մեծարկվեց այն բանից շուտ, երբ Տրանսիլվանիայի իշխան Գրորգի Քալոցի 2-րդը (1648—1660 թթ.), Եգեդիային գաղտնից, հակառակ սկսել էր լեհական արշավանք՝ նպատակ ունենալով արիւն լեհական Քազին և վերաննել Եսկարական Քաղաքը:

669. Քաջմա Քերթազին, Էդերնե ձկնկալով և 216 վեպերին խոստանալով պարտադրական առջին քարի Համբույալ 10 քառի շտով մի գումար եւ, ստանում է պարտադրական իշխանությանն առն երաժուկով, ըստ ինչն իշխանի շտմանին իշխանության Տաճկաց և ուր յանձ առել զմերին և զոր անկեցն ապարդիւն արտոյն. մըլ փոխին և թէ Կասալանէրն, մըլ կալն եւ մըլ մնայն՝ ամենայն ինչ ի մեա իրք (տե՛ս «Մրազարութիւն», էջ 278): Աշխարհական տեղագրանքը (Խորաշախտ և շէրքեական գասի Եգեդիայուրիշխանքը), շտանկետալով Քաջմայի պարտադրական իշխանությունը, կրան կասալարութիւն առն մեղադրում են. «Քաջմա չէ հայ, այլ յազն Ֆրանկաց եւ կէնալ է ի ետքնէ իբր լուծաւ: Քաջմա յանապրիմով է և գասադարտում ժախան (տե՛ս «Մրազարութիւն», նախ տեղով):

670. Քալաթ ոչին թնագրի 2172-րդ աղում Երզնում է Մեմլիկ անունով ժամուրդյալը Մեմլիկա անունով է կրան Երզնում նախկին իր «Մրազարութիւն» ձեռ. «Մեղին Քալաթին Մեմլիկա փառայն (տե՛ս «Մրազարութիւն», էջ 215): Քուրդական պատմագրութեան ձեռ Քալաթ ոչին Կէնեկ անունով է զկալաւորում (տե՛ս L. Danişmend, c. 3, s. 425):

671. Գրաւորները թիկնորակի Մարթապալի և ապառաժը ունիւր Հախատարտար տեղի է ունեցել 1658 թ. գնխանքերի 11-ին նրիւ կազմերի զՆՆՆՆ թիկն կեցել է Ց Հալաթ:

672. Ոչն աղբյուրների վկայութեամբ Մարթապալի ապարտներին ապարտներին կասարի է աղբերի ժամին (տե՛ս L. Danişmend, c. 3, s. 426, նաև «Մրազարութիւն», էջ 214—215):

673. Հայոց 1108 թ. Համապատասխանում է փրկչական 1659 թ.

674. Հայ-Հայի վեպերի ձաւն տե՛ս «Մրազարութիւն», էջ 325—328:

675. Աղբյուրների վկայութեամբ ժախատարտի և Եգեդիայի 10—12 Հալաթ ապարտներ:

676. Հայոց 1109 թ. Համապատասխանում է փրկչական 1660 թ.

677. Հայախիայի վեպերը Քալաթ Միհայ ոչին Միհեն (1618—1659 թթ.):

Նա Հայախիա է հրաժիրում ժախատարտի վանապետներին և յանապարտում կրանք ունեցանքը: Ձեռք թերքում գումարով կազմակերպում է 100 Հալաթանոց լով զիկնում մի բանով և սխում կտարոնք ոչ միայն Քուրդերին, այլև Քուրդանոց Հայախ իշխաններին: Հայախիա է մտնում Գրեմի խոտանան 50 Հալաթանոց բանակը: Միհեն փոխում է Ամառիա:

678. Քազինի թիկնորակի Մեյրի Կէնեկ փառան Տրանսիլվանիա է մտնում 1660 թ. ժախտի և Կէնեկ զեւր ոչ աղբին գաղտնի ժախտներուրք ժախտեցի ունեցում Հախատարտում պարտութեան է մտնում Տրանսիլվանիայի իշխան Գրորգի Քալոցի 2-րդին, որը, ժախտը վրադարձում, կտանում է Հալաթ:

679. Այալմա գեներից (Սաալմայի արկնչական Համախում) սխում էրզնը տեղի է ունեցել Հուլիսի 24-ին (Քաղցն կրք. (Նիլուտեռնոն), Քալաթ մեա. Անխիլիոյ Գար-

միջ զանոց ևս շրջակայիցս, Անթիլիաս, 1827, ձև, 115, էջ 116): Հրգեհր Կոչակեան Քաղերամ ոչկոչարիչ է 5 Կապս ասեմ, աչքն ևս 300 Կոչեր: Ըստ Պանդրակեղծ զը-կայումբյան՝ հրգեհրն ևս 120—200 սրպատ, 260 ձկնքք, 200-ից անկնի սահնա, 100 շարվանարս, 40 շաղկիք, 80200 ասեմ, շէխանաներ, խանութներ: Մահացել ևս ժամ 4800 ճարց (տե՛ս I. Danismend, c. 4, s. 428):

680. Կրտսի անի իր ԵՂրաճիտիթին Ստամբուլոյս Կրէք. որը գրն է 1660—1661 թթ.: Փահարանված է Կրս Կերիտակոչն ինքնաբերք:

681. Լանգարոնեան այս շաղաքը Քարսերը գրանցեցին 1660 թ. սպտեմբ 27-ին վերեւով:

682. Նահաւիգար ոչկի պատամբության ճառն ան՝ ԵՊրագրութիւն, էջ 363:

683. Լայոց 1110 թ. Կամապատարեանում է փրկչական 1661 թ.:

684. Կարտ Ակրաստացիէ, Գ. Պոլսի պատրիարք է Կղչէ 1661—1662 թթ.: Պատ-րիարքության շուրջ վեճերի ճառն ան՝ ԵՊրագրութիւն, էջ 282—365:

685. Վերջնաեւսական կառուցի սրբոյս և Վեճալական մեծ Կամակոյտոյս ապերամ անկարգում է էջմածնի կաթողիկոս Լաիք Քուչարեցիէ (1655—1660 թթ.):

686. Այս իրապարտությանների ճառն ան՝ ԵՊրագրութիւն, էջ 370—372:

687. Ծրուակներ:

688. Քրպիքոյուր ցոզի թուղի Աւեղ փոշու ձեռ վեղեր է Կղչէ 1661—1677 թթ.:

689. Լայոց 1111 թ. Կամապատարեանում է փրկչական 1662 թ.:

690. Տե՛ս 46թ. 641:

691. Մզիթի շինության Կամար կառավարությունը Կայ. Կայն և Կրեա Կամար-ներից պահանջում է պատանտ ցանկոյան ճամնչ Կամապատարեան ցամար: Ղեկարմն ուղարկելու պատճառով կառավարությանն անուրջ է Կանոն Կրեան անկախության-ներից՝ պարտադրեցնելով զիտակն ցանե: Ահա այս անորիցնությանների Կամար Ծա-ղկոյրն աի կոչում է Կայումիլ (զամակութեան, բնության) անունով Ղեկարայում աի կոչվել է Արաշիթի (արգարություն) և Ենի Կամը (Նոր Կամ) անուններով: Այդ իրապարտության շուրջ ան՝ ԵՊրագրութիւն, էջ 374—375:

692. Տնյի Կանին, որի ցրգումը կառավարությունը Կարաներ է սխել Կայ և Կայն բնակչության ցեմ: Երս կարգադրությունը է թակվել 1660 թ. հրգեհրց վնասում և անհաճան զիտարարված Կայոց Սուրբ Աստվածատէիէն Կղչեցին:

693. Մարթոպա փոշուի սպանության ճառն Կանգաններին ան՝ ԵՊրագր-ութիւն, էջ 256:

694. Լայոց 1112 թ. Կամապատարեանում է փրկչական 1663 թ.:

695. Քարսերնի կոչից Եթրա (Nico) գետի անկեր կրկարությունը Կզկոց բնակավայրերը Կարտիկեան ևս Կեթարիվում: Երեսը ցրտում ևս Կեթարաք, Եթր անբությանը և Կրն թիքոյ: Քաթարները, Կերիտակեղծ Մարաճիս և Սիլիգիս, ամարի ևս Կեթարում և վերապանում 20 Կալար զերթներով:

696. Լայոց 1113 թ. Կամապատարեանում է փրկչական 1664 թ.:

697. Ղեկարայում անյիսն Մատտոնի 2-օրը (1665—1700 թթ.):

698. Սեճ-Պոթարի ճակատամարտը, որ տեղի է ունեցել 1664 թ. սպտեմբ 1-ին:

699. Լայոց 1114 թ. Կամապատարեանում է փրկչական 1665 թ.:

700. Կարսը Կրիմի Քաթարների և Կոչայ Քաթարների ձիւն 1665 թ. անցի ունկան սարտանեց ճարտերի ճառն է: Կոչայ Քաթարները կայարությանից Քուլլաճության ևս ասանում բնակվել Սիլիտարնի շրջանում: Կրիմի Մուհամմեդ Ժ. ոյց Պիլիբն թեղ-

ցմանում է այն որոշմանը, նախազգում նախա քաղաքների վրա, հասարակ ու փոխառած մասնում, Մայիսից, պաշտակալներից Նրբի խանին, հրամայում է ներհայանայ հայտարարյան ճարտարապետ: Մուհամմեդ Ֆրեյը հասնում է Պազարների կղզիքը, որ և ժամանում է 1674 թ.:

707. Է. Անադյանը գտնում է, որ ընդ վիշազն Բազանդյա ազն պաշտակարան ահմարիում է 1664—1665 թթ. Քերիայում (Հալեպ) (ստեղծված ժամանակում կախարար Ալեքսանդրյան և նրա հաջորդը կաթողիկոսությունը (սև՝ Է. Անադյան, 17-րդ դարի պաշտակարանի շարժումները Արևելյան Հայաստանում, Երևան, 1962, էջ 239):

708. Հրեա Ֆուչոլոյի պաշտակարանի շարժման արտահայտություններից մեկը սերնա մեխանե, որ բարձր էր կենց 17-րդ դարում՝ իր ժողովրդին փրկելու թուրքական քանդակների և հրեկույն հրեական թագավորության, Արախիզում է և ժամանակ արտաքին կերպ հաճախաբար գտնում շեղանկով Աղջի Մուհամմեդ անունը կրեմյա Քյոմուրեյանն այս կրթարժույթների մասին գրում է. «Նապար Գերաքրիտտին, որ կելտի, կելտի առին ստեղծագործությունը (Մաս., մե. 8769, էջ 3ա—16բ): Ստերքա հրեայի մասին տե՛ս ետև Ա. Պազիրեյի, էջ 651—665 և Գ. Մուսաննուն, «Քարա Ազրաթ, Կո. Ք, էջ 444—448):

709. Օսմանյան հայտարարյան ղեկավարությունը, կազմված 290 հոգուց, մեծ շուքով ժամանում է Վրանա, իսկ 1665 թ. հունիսի 18-ին Ստամբուլ ժամանած ախարիան ղեկավարությունն արժանանում է այնպիսի շեղանկության, որին դեռևս չէր արժանացել ընթացման աչ մի կրքի ղեկավարներ:

710. Խոսքը Մեծյանա Եալազղյան Ռուսիի կղզիք IIII գ. սկզբներին Ազնիայում հրեանաղված ձեռնի հանքը կազմակերպության մասին է. Տ. Քյոմուրեյանը 1663 թ. Պաշտակներից վերադառնալիս մի քանի հայ հայտարարիներից հետ պայքում է այդ կազմակերպությունը, սխեմանս լինում հանքը արտադրության ու ծանոթանում նրան պարտականությանը: Երան մասին որոշ ծանոթանություններ տե՛ս «Ստամբուլույ պատմությունը կրկում (E. C. Kömürçyan, İstanbul Tarihi, İstanbul, 1962, s. 44):

711. Հայոց 1115 թ. համապատասխանում է փրջնական 1666 թ.:

712. Չապր Ահմեդ փայան 120 ետվով հանգրա է հասնում նախերկի սկզբներին:

713. Քուրքերն առաջին հարձակումը Նախերկի վրա սկսում է 1667 թ. մայիսի 25-ին և պաշարում մինչ զինվածների 16-ը՝ կարգվելով Տ հարսը զինվոր: Որոշոցը հարձակումը ձեռնարկում է 1668 թ. հունիսի վերջերին, իսկ կրթոցը հարձակումը՝ 1669 թ. հուլիսի 1-ին, պաշտականներին առնելով սեպտեմբերի 5-ին հաննեն թաղար:

714. Կնառի ունի 1668 թ. մայիսին հանգրաի պաշտականներին պետության կնառ Տ հարսը զինվորներին:

715. Միայն կրկում կենդանի են թաղում ընթացման ղեկավարները: Մի կենդանի էր կենդանի վերանորոգ փրկում է այն ժամանակ Քուրքերն քանակի հետ հանգրաում գտնվող ձեռնարարուս Արս (Պրոսան) Պելլիքի: Նա հանգրան կենդանիներից մեկը, սեկն առելով Ս. Նարապետ անունով կնիցում է հայտնական համարներին: Այս առիվով Քյոմուրեյանը գրել է իր «Կենդանի Ս. Նարապետ կենդանույ ի կրկում կզրաթ շարժման ստեղծագործությունը:

716. Քուրքերնի (Հանասուն) հին թաղանկներից կարճատև է, որը Քուրքերն վերանգնեն էին ներկայիս: Քյոմուրեյանի մաս կարգում ենք «Քուրքերն կրթոց 1668 թ. ի»-ն, ու կարճա Նախայ կրթոց (առջ 3430):

717. Հայոց 1118 թ. համապատասխանում է փրջնական 1669 թ.:

712. Ըստ կնքված պայմանագրի, Վենետիկյան Հանրապետությանը իր մնացած է պահում Սուրբ, Գրգորյան և Սպիտակոյն թերթերը, որոնք ևս ճառագայում անցնում են Քուրթերին, Գրգորյաց՝ 1692, Սուրբ և Սպիտակոյնը՝ 1716 թթ.:

713. Հայոց 1121 թ. համապատասխանում է փրկչական 1672 թ.:

714. Քուրթերը համենիցը պրովկ են Ց որ պաշտօնից ճանաչ, պատաս 27-ին:

715. Հայկական ազգայնեկրում Հանգրում է և սուղ ֆի. ռուս: Նկատի ունենալով, որ թուաքում կան նաև սուղ, ռուսաց մեկը, կարգադրելի ենք սուս մեք:

716. Խոսքը Հայկանեն Սերևանու 80 Հազարանոց բանակի հարևանման մասին է, կարճին պաշտպանության համար ուղարկված Հյուսիս փառայի 80 Հազարանոց բանակի և ընտանի ումերի միջև 1672 թ. նոյեմբերի 20-ին կարճին մաս անցն ունեցած հախառանարում Քուրթերը բարձրանել պարտության կրկին Հյուսիս փառայն փախած 250 զինվորով:

717. Խոսքը 1674 թ. Հանքին ընտանի կրկնորը ուղարկանքի մասին է:

718. Սելիմ Գիրեյը, Նրմի խան է կռի 1671—1677, 1684—1691, 1692—1699, 1702—1712 թթ.:

719. Նկատի ունի Մուհամեդ 4-րդի Հայրեն Սուլթան անունով ուղղյան, որի անունանցի է սուլթանի մուսուլիմի (զրուցքիները)՝ Մուսուաֆա փառայի ճան Վերջին ճառագայում կշանակվել է կախարակի հրամանաար (1683—1685 թթ.):

720. Հայոց 1124 թ. համապատասխանում է փրկչական 1675 թ.։ Քյուսուդյանն այս թվականին է սկսում գրել ներկայացվող պատմությունը:

721. Հայոց 1126 թ. համապատասխանում է փրկչական 1676 թ.:

722. Այլոց կրչա մեկ ու-ն, վանկարանուր պահելու նպատակով, կռի է սուլ:

723. Խոսքը 1678 թ. ընտանի ուղարկանքի կարգադրապատասխանների մասին է:

ՅՅԱՐ ՔԱՆԵՐԻ ԵՎ ՏՆԵՄԱՆՆԵՐԻ ՔԱՌՔԱՆԵՆ՝

Ազ (Քրք. آق) — սպիտակ, ժաբուր, սննեղ:

Ազարուէ (Քրք. آقاروئى) — սեղսեղեղութեան ինչ-որ մէկ, ինչ-որ բանի:

Ազնէ (Քրք. آقنى) — սպիտակ, սպիտակագուն: Վեզնէ է հոշկէ 1228 թ. Բրուսայում Սրխանի հարած սամանյան տպանութեան ստաշին պիտաբյա գրամբ: Ազրյուր-նէրում հիշատակում են զսեղսեղ սեղններ, որոնք վայում են կրա թեղանքազնա տարբեր որսիքի և արմնիքի մասին: Վեզնէ-ն շրջանաւարտութեանց գուրս է կնիչ XVII ց. երկրորդ կնիք, կրան փոխարինիչ է գուրուրք:

Ազ պայուազ (Քրք. آق پايوازى) — սպիտակ գրոշ, նաև՝ գրոսիտուր: Քնազում՝ Սիլանուար և այլ պայուազ գանգի սխիտանաց կնիչ փոխույ (տազ 2123):

Ազուզ (արք.-Քրք. آقوز) — ամուրի, ոչ ամուսնացյալ:

Վեզնուկներէնց հազմվում էր ժամանյան կայսրութեան բանակի 10—20 հազարի հասնող ՔՔՔ հեծանակային զորախումբը: Հազմապարզվում էին դիտադորազնա կայսրութեան Անատոլիական շրջանի թուրքերէնց, Տայքաբանդուր 20—30 թնտանիք պարտաւար էր այդ մէկ տարը, ումէլ, ամուրի նրխատարք, Եզուզ կրա խախուրք՝ վնասելով շուրջ 300 սեղնի հասնող մի տարք: Վեզնուկները զննված են կռիչ նեռ ու սեղսեղ, արգի, փանձակ և կռիչ տարբար հոշկուց դիտարի: Ստառայն են նաև ճագատարձում որդեռ իտալային հեռակնի (deniz tablar), սահմանապար-թերգապար՝ կայսրարկնիքում (kale azblar): Կերպիներս սովորաբար զննվորներ էին: Վեզնուկներէնց զորամիավորումները կամաց-կամաց կորցրին իրենց զննչ և վերա-յան Մահմուդ 2-րդի (1808—1839 թթ.) իշխանութեան ժամանակ:

Ազգաշուարուա (արք.-Քրք. آقاشوروا) — նախկին, հազմված է գարսիներէնի յի (ից) մասնիկէնց և آقاشوروا (նազ, սազմանակ) բառից: Քնազում՝

Ազգաշուարուան կարնէ ժողովուրդ՝ գոմանց նեղուն ամբողջ ապրուոյ (տազ 3118):

Աթ (Քրք. آت) — մի:

Աթ սյլան (Քրք. آت و قلاقان) — միապան, արքունի սխիտառան ճաւաղուց:

Պատերազմի ժամանակ կատարում էին զննչի և սպանամթերքի թնտնան և սեղսեղ-փոխման սխիտառանքներ:

Աթուլիէ (արք.-Քրք. آتلى) — սպարտութեամբ, սեղսեղութեամբ:

Ալ (Քրք. آلى) — տանելու բառի համարական կզակին) — ուս, զննչքուս, կա-

* Բանիչը ընթելում են թնազի գրութեամբ: Եզվում է բառի ճաւաղուց, արգում է նաև սարաբառան գրութեամբ: Հարկնէ համարներէնից ու յայտարարութեաններէնց հեռու հա-
ճախ բառերը զնաշանիչվում են թնազի կազմակերպութեան մէջ:

ասիք, այս Քաղցում՝ Յէլ գրադարանի աստուա տը—այ գրքերուչի չվա-
ցումը կառարքը (այս 2462):

- Ալ (արբ.-Քր. آل) — բնանիք, ասմ, գինասխա
Ալա (Քր. آل) — 1. բազմաբան, զույնզույն, շերտաժը, 2. կրկնազույն
Ալանիզ (Քր. آلان) — կարտասույս
Ալանա (Քր. آلان) — բազմաբան, կրկնաբան, զույնզույն Ալանա կը—խա-
տարիս էր
Ալայ (Քր. آلی) — 1. խումբ, անբախ, 2. կրթ, շքերթ, նանգա, թափը, 2. ցունց,
զարգանոց ճշտու արայ—բանակի շքերթ
Ալայ զայնուզ (Քր. آلی باغی) — գեղի զայն
Ալայ զիկի (Քր. آلی کج) — գեղապետ, զբարձրամաստար
Ալայ ստափն (Քր. آلی سوت) — բանակի շքերթ, 56՝ա Ալայ
Ալադա (խւ.-Քր. آلا) — նուս, բայ, Քաղցում՝ Ալադա բախ—նուսար
Քլանոթ
Ալլ (արբ.-Քր. آلم) — զբալ, Քաղցում՝ Խալալիմ—խալալար, խալալի զայն
Ալլան (արբ.-Քր. آلمان) — աստված
Ալանան (Քր. آلشمان) — ասմանյան գինասխա, ասմանյան սուլթանների տուն,
բնանիք, սերունդ
Ալին (Քր. آلین) — արլալ, Խարանիմ, կրկնուսմ, սպաստակաթյան
Ալինի (Քր. آلیهی) — սպաստակուչներ, կրկնուսմուչներ Քաղցում՝ նանգիլում և
տինկի, տինկոփ, ալինի՛ կեթարկում Խարանի Կալվան Կամախարին
Ճամանյան կարգության Քլին Կեթարգային ունեն էին, որոնք, տեղափոխված
չինկիլ Կրկի ասմանամիթ գտնվեցում, պարտաճարսթյաններ ունեն կրկնու-
միլու Խարան կրկնիցը, թայանն ու տվորի տանն ընտելալուրը, ալարկիկ,
կրկնալի խալալ ընտելաթյանը, գինալոր ունիք Խարանումից ասու նուս-
խալան Խարանիման կեթար Կրկի զարտալանիան վճանք, Կրկն Կարվանի
ուզլուրանները և, որպես բանակի ասարալալ ում, ասու ճգնիլի 4—5 արխա Խա-
նալար, զրկն Քլանուն՝ Խարանիլից գինալոր ունիք Կեթարանի Կարվա-
միլու Կարվարսթյանից, ասմանիան զորմալուրանները:
Ալինիների Քլանանիք քոթուխան է կրկն Մուլթան Մուլիմանի Ճամանակ
Կրկն Քլին Կանն է 56 Կարի և կրկն և ոչ ճրայն նուսխալուրան, այլ՝ Կրկն-
ան Կարվանի ասմ Ալինիների զարտալանսթյանները XVII զարում ասան-
ներն Կրկի թափարիքը:
Ալանակ (արբ.-ար.-Քր. آلمان) — զարմանուչը, Կամանյալալը, զարիքը
Ալա (Քր. آل) — 1. տեր, 2. ճեմալոր, զարանյա, 3. ճեմալարուս, 4. արլալ:
Տիլուս, որ արլում էր բալարալուրան ու զինվորական զարտալան անանց:
Ալա էն կոլվում Խան արկուսալորանիան Կասասաթյանները (տալալարիկերը)
Քաղցում կրկնալուրում և Ալա կեթարուց, ալալ տիլուսուց, զրլուս ալա և
ալլ
Ալան (Քր. آلم) — աս Ալանան—ասիք:

- Աման (արբ.-ֆրգ. امان) — եկում, եկում խնդրել, հարստության խնդրել, պարսկահարստության շարժող հանձնել, հանձնել, հրաշխավորություն, ապահովագիր
- Ամանար (արբ.-ֆրգ. امانار) — 1. ազանգ, 2. վասանության, ապահովության, մի բան ձեռնի պահող 3-րդ իմաներ:
- Ամարս — 3-րդ իմաներ:
- Այազ (ֆրգ. آياق آياغ) — 1. սար, 2. բաշ, 3. պատմական, 4. սասինան: Այազ ախվան — առյան, խորհուրդ, որը հրավիրվում էր պարսկացի կաշտության պահակ, և այսօր այստեղ էր ներքին լինել: Քաղաքում
- Արայ այսպիսի կերպի և առ անբազմապես առանձին (սուր 2466):
- Այան (արբ.-ֆրգ. اعيان) — հայտնի, երևելի, հարգված անձնավորություն: Այսպես էին հարգված շահապետի ու զավառների ազգային և հարստա մարդիկ, որոնք հասարակության և իշխանության շրջաններում վարչում էին հարգված և արժանանում պատիվների: Այսինքն իրենց էին վերապահում հայրենի նահանգական և զավառային իշխանությունների գործառնականների վերահսկումը: Այսինքն հանաք սպանում էին իրենց հարստությունից և հեղինակությունից, հանում մինչև սրբուհիք, զանազան պաշտոնյա, կառավարական զինվորի անցում:
- Այանի սանդ (արբ.-ֆրգ. اعيان ساند) — 1. ազգական, 2. ազգականներ, խորհրդակցանք, ժողովուրդականներ:
- Ազգ (արբ.-ֆրգ. اذغ) — սեր, սիրահար:
- Այնա (պր.-ֆրգ. آشنا) — 1. ծանոթ, բարեկամ:
- Ալեր (արբ.-ֆրգ. اهيرت) — սուր, ջնջ, համար, շարժող զինվոր:
- Ապուս (արբ.-ֆրգ. ايدال) — ապուս, նիստ:
- Ապուսա (պր.-ֆրգ. ايدال) — լիցքում, բուսած նյութում (անձրի շուր, մահ-ճեղակների ազդեցից առաջ կասարած պարսկացի սրբորդությունը: Քաղաքում ապուսա ալ — լիցքում կասարի:
- Արսան (պր.-արբ.-ֆրգ. ارسان) — կենսական, մարտաբան, գահակալ շարժող մասնակց:
- Ասեր (արբ.-ֆրգ. اسير) — զինվոր: Քաղաքում ասերական կազմված է ասեր և հայերենի սրբին վերաբանեցում:
- Ավան (արբ.-ֆրգ. اوان) — 1. հասարակ մարդիկ, սամիկ, ազատ, 2. մարտիկ: Քաղաքում ասվա և ավան զինվոր կենում:
- Ավրա (արբ.-ֆրգ. اورت) — կեն, կապակի: Քաղաքում Ավրալը պղծ պլան — իմ կեն արժանավոր թող լինի:
- Առա (ֆրգ. ابرا) — կարի:
- Առեր (արբ.-ֆրգ. ابر) — սպորտական, ընդունված կարգ, ուղանելություն: Բշ-նապարտ ասանք սպիտակ — բառ կարգի, համաձայն սպորտական:
- Առայիկ (ֆրգ. ارايجي) — փնտրող, նետախույզ, նետազնույց: Առվում է թուրքերեն ارايجي և հայերեն հոգևորի է վերաբանություն:
- Արա (արբ.-ֆրգ. اراد) — 1. խնդրել, 2. խնդրող, ազդեցող:
- Գրե արա ըստին — խնդրող է գրում շահի:
- Արա աս (արբ.-ֆրգ. اراد و اس) — ունկնդրական սանդակ, որտեղ այսօր

բարեհամոտ էր լսել իր հասակակից Քաղաքում՝ Թարսի տառն զեռ վայր եղև—
 անկեղծաբան սենյակում հրահ վայր զրեցին:
 Արևիկի (արբ.-բրբ. آریک) — հասերչայն, ասել նախորդին:
 Արեհակ (հուն. ἄρης) — իջնակներ, ակեր, ակնզուսներ: Արսև բառ՝
 հոգևակն չառու: Քաղաքում նաև՝ արեհեղայն:
 Աստ (պր.-բրբ. آست) — 1. քանդակ, 2. Քալսանկ, 3. կասարան: Քաղաքում աստ՝
 ասեն — Քալսանում է, կազազանում է, ակերում է:
 Անկն — ան՝ ս Մեհնի:
 Ակերին (պր.-բրբ. آکیر) — կեցի, ասեր:

Քաշի (պր. کاش) — ասլիանի գունակալության ասթիվ կաշարության զնակետ ասին՝
 ասլիզ դամական գարգն: Քաղաքում Քաշի եւլուտի:
 Քաշիվ — ան՝ ս Քաշիվ:

Քարթուս (իտ. capitano քարտան) — կարգաւան, եւլուտեւ, կաշարության եւլու-
 ասթիվ պիսակոր իրամեծասար: Քաղաքում նաև՝ զարաստեւ, զարուստեւ:
 Քաշա (արբ.-բրբ. کاش) — 1. զերսխուսթյուն, պատուհաս, արեւ, խորտակում, 2.
 հար, քամի: Քաղաքում՝ զազայի եւլու — խորտակող հար:
 Քաշայի Ակեր (արբ.-բրբ. کاشای آکیر) — անուն իսլամի մզլիզ մեծ պատերազմ:
 Քաշիլ (արբ.-բրբ. کاشیل) — 1. մարչապան, սերաբար, 2. ասլիանզնակ:
 Քարլ (արբ.-բրբ. کاشل) — ասլանթյուն, պիտաստ:
 Քալ (արբ.-բրբ. کال) — 1. ձեկ, կեզ, 2. կայտ, նաև՝ սիր:
 Քալսան (հուն. καλός) — հոգնարական, զանական, կրեական:
 Քանկ (արբ.-բրբ. کانک) — անարարական, պոսիկ:
 Քանկիլուս (արբ.-բրբ. کانشیلوس) — արևոյան, պեւստուն: Քաղաքում նաև՝ զանկիլու-
 սայն, զանկիլուսեւ, զանկիլուսեւէն հոգնակի հայտական:
 Քաշմազա (արբ.-բրբ. کاشماز) — անզապան, անզախոյ, փոխանորդ:
 Քաշմազա՞ր կաշարության բարձր պաշտեղանկեր էր, անզապանում էր մեծ զն-
 զիրն, երբ նա բացախ էր մաշարապարից կամ իրականում էր Քաղաքում՝
 Քաշմազա փաշան կը զաշմազա, ինկ ինակիլուս եւլ սեղևայ (տալ 2502),
 Քաշմազայի կը ինայ, զկիլկըն զաշմազա կըլու (տալ 2047):
 Քաղաքում հոգնիպում է զաշմազում, զաշմազում ասուսարութեւթյուն:

Քաշն (բրբ. کاشن) — կի, սիկին:
 Քարա (բրբ. کرا) — 1. ան, 2. հոյ, կրկիր:
 Քարաւ (բրբ. کراول) — 1. պանակ, պաներդ, հոկն, մանպան, 2.
 ասլանասար՝ զնկոր Քաղաքում
 Մա զարաւ ըն ասենեւել Քարսի ՚ ս Մանուց զաներզեւ (տալ 1280):
 Քաղաքում նաև՝ զարաւ:
 Քաւայիս (արբ.-բրբ. کوايس) — սրնք, ստերություն: Քաղաքում՝
 կ, զարայիսա արեւուսեւ... զլանեւ է զմիսն պայսղ շուկայ (տալ 1452—
 1456):

Կոփի (Քրք. کوفی) — 1. գուռ, 2. արբանյ գուռ, ՏՃ՝ա Կոփի:

Կոփի պաշի (Քրք. کوشی پاشی) — զենուպան, զենուպանների պիսակը կամ պան, կրակ էր վառանված արբանյիքի հեղուկացուցիչ, պատկանում էր կրակի կատարում էին նաև արևմտյանի պարսականությունները, ձմեռուրդ ուղեկցում էին սուլթանին Քաղաքում նաև Կոփանի պաշի:

Կոփու կուլի (Քրք. کوفی کولی) — զանե ծառու Այս անվան սակի պաշի է հասկանալի կարգաբանական ենթերկրների, արտերների, շերտերների, սխալաբանների և անկախոր հեծելադարանի՝ սիփանի արտաձևակները:

Կոփանյու (Նուհ.-Քրք. کوفانیه, کوفانیه) — սամույթի մարմնաց սովորական վերաբերի՝ արդարավոր անցին թարեթով, սակ և արամանյան կանակներով: Սամույթի վերաբերի հարցում էին սուլթանի և մեծ վեզիրը՝ ստանալան հանցանքների ժամանակ: Սամույթի վերաբերի կրում էին նաև Կրփի խուր, քրիստոնյա հրապարակներին Վարանյանի ու Մուղամբայի իշխանները: Սուլթանի կամ մեծ վեզիրի սամույթի վերաբերի ստանալը նշանակում էր արժանախաղ անկամեծ պատվի:

Կրպուս աշայն (Քրք. کزلاز اناسی) — աղբյուրների արան, ենթերկր, սուլթանական հարկերի կառավարիչը: Ենթերկրները կատարում էին սուլթանի հարկեր ծառայությունը: Կրպուս աշայն արբանյիցում մեծ վեզիրին և շինի ուլ իսլամին Նուս ստանին հեղինակություններ էր:

Կրան (ԸՀ. کزال) — թագավոր, կայսր, իշխան:

Կրան (Քրք. کزان) — կարգ, հատուկ, շարժող, փոքր: Քաղաքում՝ փնեի պլան — շքեա փոքր, շքեա կատար:

Կրան (Քրք. کزان) — 1. կարև, կարճահասակ, 2. համառու:

Կուլ (Քրք. کول) — 1. ծառ, 2. զինվոր: ՏՃ՝ա զանու կուլի:

Կուս (արք. کوس) նրբազան թաղաք:

Կուրքու (Նուհ. کورق) — աղբյուր, սիփայ: Քաղաքում՝ Կուրքույու սիփայ — գնչերի սիփայներին:

Կուրան (Կուր. کورسان) — ծովափ, սիփայ, կարգ:

Կուս (Քրք. کوس) — 1. մեծ, 2. հալա, անոթի: Քաղաքում՝ զանու սիփային — մեծ ինքնակալը, մեծ իշխանը:

Կունկան (արք. کونکان) — սակ կամ արժանի գրամ:

Կուպուկ (Քրք. کوبل) — թմբուկներ:

Կուշան (Քրք. کوشان) — հապատակ:

Կուրան (պրք.-Քրք. کوز) — 1. գուռ, 2. շնի (արքանի):

Կուլի (Քրք. کولی) — 1. ծովափ, ծովեզերք, 2. լողափ, 3. փոստ:

Կուրան (Քրք. کوران) — 1. թաղան, 2. սիփայ: Քաղաքում՝ Կուրան սակ — թաղանում է:

Կուրան (Քրք. کوران) — 1. թաղան, 2. սիփայ: Քաղաքում՝ Կուրան սակ — թաղանում է:

Խաման (Քրք. میان) — 1. խորամանկ, 2. կնից, խարքախ, 3. Եարզնկ, Եարամբու:

Խայլա (Քրք. خایلا) — 1. արտասուցիչ, 2. անուսույն բեռնաձուլը, անուսուց:

Քուպղում Կան՝ Խայլալ — արտասուլը, սրտ:

Խասուզ (Քրք. خاساغ, خاساق) — արգելված, արգելք: Քուպղում՝ ևս զգլկն Խասուզ
տեսել — և գնկն (արտասուլմանը, խմելը) արգելիչ:

Խենի (Քրք. خنک) — ևեր:

Խենիչերի (Քրք. خنک چری) — ևեր գնկեր, Լեկիչբախան բանակի գնկեր: Քրք-
Կապում Կանգիսում է Քեր Կենյազ՝ Լենիչերուց, Լենիչերի: Շամանյան Կայսր-
Քյան Համանան Հեռուսիային զննորական ուժը: Մակզնիչ է ամանյան Կշի-
Կաթյան ստալին ասրիկներին՝ արշավանքների ժամանակ ևնց բնական քրքատելա՝
գերիկներին: Լեկիչբախան բանակը Հեռուսիայում ևս Կանգիսիչ է ժանկածուզ-
կերի (dovzhenko) շարժով: Լեկիչբաների գնկը Եզն ևս Կան ևս ասկոց, Քուրը,
ձեռ Կայուլիք, վանան ևս կիցակը (Հեռուսիայում գրանց փոխարինել է Կրակսը):
Լեկիչերի սղամ — Լեկիչբաների պնուր, բանակի Համանուսուրը: Լեկիչբայե Կրան
ևս Լեկիչբայիչ Լեկիչերի արգիկներ պնուրը, ևս Կախարակն է Լեկիչեր արգիկներ գն-
վանում: Կախիչ է ձեռ Հեղեմակոթյան և սղամիչ լայն կրակունքներին: Արշա-
վանքի ժամանակ սղանիչիչ է սղամանին և Եզն է ամենամուտ խորհրդակեր՝ պ-
ստիսուլման գրքագրիթյունները ձեռարկելիս:

Խերան (Քրք. خیران) — պատու:

Խյուրբուզ (Քրք. خوربوز) — Կախակ, շանի:

Խմբիչի (Քրք. خمشچی) — 1. անի անեցուց, 2. ժրգամանա:

Խոլ (Քրք. خول) — 1. Կանապուր, 2. ժիւղ, Եզնան, Կն:

Չախիբն (արք.-Քրք. خاشب) — 1. միտք, ուսուսուցիչ, պարեն, 2. գնամիտք:

Չախան (Քրք. خاشان) — արի շնի պտուղ, սղամանական արաչկերի պանուսան,
Չախանուց: Չախանի պտուղ — արաչկեր պանուսանի պնամուրը:

Չասլա (արք.-Քրք. خاشلا) — 1. բակ, 2. կմանի, սխիլ, 2. Կախի Քուպղում՝ զարդ-
ստարին — արաչկան, սխիլին:

Չասլ (արք.-Քրք. خاشلا) — արդի, վաճակ, Չախանը Կայր սղուր բու-
ստիսուսում էին և Կախանակի Չախն էին խոսում:

Չեկուրեկ (արք.-Քրք. خاشک) — փառքի թնկանթ, Կախան, Կախանի:

Չեկիս (արք.-Քրք. خاشک) — լղմա:

Չեկիլ (արք.-Քրք. خاشک) — Չախիսուց, ժամանակակից Քուրքիթանում՝ շոմիլ:

Չեկուս (արք.-Քրք. خاشک) — շան:

Չիամիչ (արք.-Քրք. خاشک) — Չասուլմանի գնուց սղամանի պարզված Կա-
խիք, որի նիստուրը Կանում էր 20 Կախար և ամեն անիլի:

Չիլգուս (արք.-Քրք. خاشک) — Չասուլմանական լուսույնի սարքա 11-րդ
անիլ:

Չիլգիկ (արք.-Քրք. خاشک) — Չասուլմանական լուսույնի սարքա 12-րդ անիլ:

- Քիզակ (արբ.-բր. قیجک) — սեղի:
- Քիզիոն (բր. قیجندی) — 1. բարձրագետ, 2. սնուրդ, 3. խնձ, զեմ, սննդանի:
- Քուսուս (արբ.-բր. کوسوس) — աճառաստեղծ: Քուսուսայից զուսուս ասում — աճառաստեղծի աճանից արձեց:
- Քարսիլ (արբ.-բր. کارسیل) — 1. խաղաղարի, միթ, 2. խորհրդատու, տղանց, 3. կեցեկ, սննդանց:
- Քարսու (արբ.-բր. کارسو) — բանակ, կույս սանձադրոյթյան, 2. սպասուր, նախնապաշտ քարանից կրես կան կայսրոյթյան կնարանական իշխանոյթյան թուրքական ճանկերով: Իրանց զեմ զան զարձապոյթյանի ծախարից Մարտի 4-րդ՝ ճախարանի կնարանից շուրջ 20 խաղաղ Կարս:
- Քարսուզան (բր. کارسوزان) — գարսանից պիտուր, սպասուրների պիտուր: Քուսուսում նաև՝ զարսուզանի, զարսուի պիտ:
- Քարե (արբ.-բր. کایر) — ճեմ, աճից ճեմ, աճանձեմ. Կարսի (կարե — սրբական ճեմ դասերով):
- Քան (արբ.-բր. کان) — մեարհից կարսուցից աշոթ, այս խախտաշարանից կանչում էն աշոթի:
- Քլ (արբ.-բր. کل) — գաշանակ, գաշանապիտ, գանձեկեթյան: Ելլ ասուրի — գաշանապիտից:
- Էր (բր. آت) — մի:
- Էրի (բր. آیتدی) — սեղ, բախ սեղուց կասարուց ժամանակ երբոց զեղը) — արից, կասար:
- Էլմաս (բր. آلماس) — արմատ, աշանց:
- Էլն (բր. آلی) — գետան, բանապիտ, գաղազանար:
- Էն (արբ.-բր. ان) — տեր, Քուսուս՝ Էնի իմար — թիմարան, աճառաստեղծ:
- Էնի (արբ.-բր. انلی) — 1. ճախարից, 2. սարսանից, սրճու: Էնի սեղեր — ճախարից սեղեր:
- Էմաներ (արբ.-բր. امانت) — աճանց, ապանախոյթյան: Կարսույթյան, որք կարանաճարում էր սրասպարթյան կարից և սասանում կանուս: Կարն թաղմոթից կնարանից՝ զիս: սրասպարթյան կաներ, աշուս սրասանձան ժարսույթ կաներ: Այս կարսույթյանից կանց կանուսն սասանում էն կանխարից՝ կարսույթարից զարսույթից գրեմանոյթյան: Էմաների կանուսը ճանում էր պետական զանարան:
- Էմի (արբ.-բր. امین) — վարի, կասարից, Կոնի, վերապետ: Էմանանից և սեմանանից կարսույթ զարսույթ գաշանուս: Քուսուս՝ և գրեմանի կնիլն այլ — նաև կարսույթյան կասարից:
- Էմ (արբ.-բր. ام) — համան: Քուսուս՝ Էմիլից զի և էմ յրդուց — Քեթիլի կաման և համան աշարից:
- Էլիս (արբ.-բր. ایشیا) — 1. աճառանից, 2. սպասուր, Կարսուց Քուսուս՝ Էլիսայց զանիլն նախուս — իմար զապասուրների թուրքական ժամի:
- Էթ (արբ.-բր. ایت) — գերի, սարսի:

Ելիլ (արբ.-բր. اول) — սիր, սառչն, ետի
 Երզնայ (արբ.-բր. عرب ارزناب) — տերեր, դառաձագր սեներ: Քաղաք
 Երզնայ կղզիք — խառնություն մեզ գտնեց սեներ:
 Երևան (արբ.-բր. ارکان) — 1. կերպ, ձևաբաններ, սյուներ, 2. բարձրագու-
 ճան դաշտաններ, զինվորական կառավարիչներ Երևանի սկզբը — դառնալու
 բարձրագուճան դաշտաններունց, գեներալ կառավարական գործիչներ
 Երևանի (բր. ارکان) — սեր, պարտ: Այց տրազուով էն զնում դասերներին,
 խառնություններին, դառնալուց դառնեց սեներ:

Բազիր (արբ.-բր. باذير) — 1. սրբում, նախաժամ, գեներալ, 2. կերպու-
 թյուն, 3. նախնականություն, կերպուճանություն, ձևաառաջը:

Բազլիք (բր. بازلق) — ձոր, ձորակ, Բազլ:

Բազլիք պլանիլ — երաներ փորձություններով:

Բաշան (բր. باشان) — կարգու, Բաշան:

Բաշիլան (արբ.-բր. باشت) — արքայական սիր, գեներալ

Բաշիր (արբ.-բր. باشير) — դասում, ձարգաճար, նախաժամ, թաղում

Ընկարտ քանիտ սեներ՝ գեարկ կիրկնում շարկուչուչուչ (սոց 2050):

Բաշ (արբ.-բր. باش) — Բաշ, Խույր:

Բաշին (արբ.-բր. باشين) — 1. կարգ, 2. կշահում, Քաղաք՝ Ներսես փայլն
 բաշին լինի, զի է բզնա լիջի սպանում (սոց 1216):

Բաշի (բր. باشي) — սառնակ, բարձրաց, Քաղաք՝ կան՝ բաշի:

Բանուզ (բր. بانوز) — կանաչկ բաշի փրսական մեջ — մերեց, զն-
 ցանուց: Բանի բանուզ — սեներում, սառնա լեռանուց:

Բապի (բր. باپي) — մարտից, կանխա:

Բապուզ (արբ.-բր. باپوز) — կաշի:

Բապուտ (արբ.-բր. باپوت) — գառաջ:

Բաբանի (արբ.-բր. بابان) — բարկարձական սան կզանգների նամար:

Բապիր (արբ.-բր. باپير) — 1. Շաք, միջոց, 2. նախնություն, իբրևորդ, սա-
 ճանակն իբրևորդ:

Բաշի (արբ.-բր. باش) — 1. դառնություն, 2. ձանձանկազություն, 3. Բժական,
 սարկիլ: Բաշի է կզվում կան դառնական երկեր մեջ շանտանդանական այն
 սոց կան բառակազությունը, որի աբարառոտ Բժական արժեք թույլ է սա-
 ճին սեղի սեղանս դառնական կարևոր իրադարձության Բժականը: 55՝ ս 55Բ.
 601, 610:

Բելկեր (արբ.-բր. بەلکەر) — գրություն, փաստաթուղթ:

Բելկերի (բր. بەلکەری) — զնվանի դասերությունը ժողով դառնույն, Բելկեր
 կազմը դառնալու: 55՝ ս Վերսիլ:

Բելիթա (արբ.-բր. بەلپەت) — սնվում, իրադարձությունների մասին նամակ սե-
 ճկազիր, որը կերպարձակ էր սուլթանին, Քաղաք՝ լիլիթիլի — սեղանակիր
 պարառուց դառնույն:

- Քելայիցման (արք.-բրք. ակաթիլիզմ) — 1. ձյալման, 2. գիտակեցում, պետականիցը:
- Քելեանոզ (արք.-բրք. ڪيرانداز) — նևանգության վաղը Քնացում՝
 և սևուշիք բերեանոզ, որ Օզ մշտան է քաղցմանոյ (տալ 2572):
- Քելթան (բրք. ڪيلت) — 1. նախաշնարան, 2. նախաորդի պետականապ
 Քնացում՝ Քելթանն էլիկի—նախաշնարանի կառավարիչը:
- Քնիսի (բրք. ڪنيس) — արհեստ, սկուսնի:
- Քնիկ (արք.-բրք. ڪنڪ) — ազգաբազմը, ճնևասան, վանք:
- Քնկնայի (արք.-բրք. ڪنڪن) — 1. պարտադրությաններ, 2. սարքեր, որոնք
 կարող էին լինել շարժաթանի և սովորութային:
- Քնկու (արք.-բրք. ڪنڪو) — թաղավոր, Քարգահան ազգութներում աշխատե և կու-
 վում շրջանակակալ թաղաների կառավարիչ իշխանները:
- Քնկի (արք.-բրք. ڪنڪي) — առաջարկություն, Տէ՛ս ևսն Քնկնայի:
- Քնկիտի (արք.-բրք. ڪنڪيچ) — պրտանք, պատյա, զգորնություն:
- Քնկիչի (արք.-բրք. ڪنڪيشي) — զննող, զննող, խուզարկու, նետազննող:
- Քնկու (արք.-բրք. ڪنڪو) — զննորական խառնարկյան զննաց սիխաններին պարզ-
 վան կայմածք, որի նախալիք կազմում էր մինչև 20 նազար անչի:
- Քնկուխան (արք.-բրք. ڪنڪو خان) — նիվանգանոց, նոցրուծարան:
- Քնկուցն (բրք. ڪنڪوون) — ծխախոտ: Քնացում ևսն՝ քնկուցնի—ծխախոտազոր, ծխախոտավանոց:
- Քնկուկ (բրք. ڪنڪوڪ) — Քարքերեն, սանկերեն Քնացում ևսն՝ քնկուկ պիլմեզ—
 Քարքերեն լիմազոց:
- Քնկնիկնանոզ (արք.-բրք. ڪنڪنڪاناز) — նրջանավոր, նրջանակներ, նրջանու-
 կաններ:
- Քնկնիկնի (բրք. ڪنڪنڪي) — նրջանավոր, նրջանակներ զնկեր:
- Քալ (բրք. ڪوچ) — նիստ պոչի մազափնիչի նրջանավոր, որ կազմում էր սակնչուր
 ևսն իւրից և խորհրդանշում էր կրողի իշխանության աստիճանը: Նային մեկ,
 երկու և երեք թուղավոր փաշաներ: Մայրամանական թուղը, որպես զրոյ, պատկերվեց
 նախապատրաստությանների շրջանում գրվում էր ի ջուրը, և որի շուրջ նամ-
 անգրվում էին սուլթանի նպատակները: Քնացում՝
 Մարտի լուրի գրուլը ևսն, ի նախակն արտաք սրկկեալ (տալ 2595):
- Քանան (արք. ڪومان) — իրանական սակնցում, որ նախաոր է նչի շուրջ 10 նա-
 զար պետերի:
- Քանուկ (արք.-բրք. ڪنڪ) — զերկվան, զանքարան:
- Քանկնիկնի (բրք. ڪنڪنڪيشي) — Քարքազնի, Քարքերով ընտնեզնի: Ումանյան
 սառչին սուլթանները զրավում շրջանները Արնկյան նրջուդում աշխատում էին
 սանկնչուրի փորձելանից աննի՝ ընտնեզնիով անասուխան ըսկեր Քարքերին:
- Քանկնի (բրք. ڪنڪ) — նրջանի Քնացում նախնայում 66 թուփկ, թուփկաուր՝ նր-
 ջանավոր, կազմված թուփկ թաղի և սուր նայերն զնրջանուցից: Տէ՛ս քնի-
 կնիկնի:

- Բազ (Քրք. بوز) — փշի: Բազ դժգուրան — փշի բարձրացնող, բանի բարձրացնող:
- Բափ (Քրք. بوب) — 1. Քնդանթ, Կրևանի, 2. արի: Բաժակյան Կրևանին բազկայած էր միջին նեաուար ունի (Baljemet), գաշտաշին (Zarbazan), ֆոքքիկ, բուլջ նեաուար (Kolondar), թերջնրաւ գործող պաշտպանական Էջահու, mecten, havan) և այլ տեսակի բազմաթիվ Քնդանթներէջ:
- Բափանն (Քրք. باپانان) — Քնդանթարան, նաև Կրևանաձորների կնկարտեսողի և հայտարան Այսպես էր կոչվում Մասմրայի Բազիչի մէջ:
- Բափշի (Քրք. بوبشي) — Կրևանաձոր, Քնդանթանիք: Քնդանթ նաև՝ քոփլուչ Կայերնն թէ մեզ:
- Բափշի պաշի (Քրք. بوبشي پاشي) — Կրևանու, Կրամանաուար:
- Բափուչ (Քրք. بوبچو) — 1. գազպան, յաւաչ, 2. թիբա, կոպիտ, անուաչ մաքր:
- Բափեար — արի, կազմված է Բարքերնն թոփ (بوبو) և Կայերնն էտ բանիչի:
- Բափար (Քրք. بابار) — փառար:

Կնարկ (արք.-Քրք. بشارت) — շնորհակց, կառույց, բարեգործական ասն, արակ կառայայելիք ասանում էին Կանապան պկու՛թյուն՝ սնուչ, քուտգեւթյուն: Քնդանթ նաև՝ Անարար, Անարկ:

Կնգա (Քրք. انشا) — սարապրոթյուն, ինքնապիք:

Կնգեւանն (հու. εναντιον) — ստուար, որ պատարձէ են նախնայելիք ու Կայերնը: Մտի է նաև Կայ մասնուարթյան մէջ: Ազգի է գործուծիչ 213 Քնդանիք: Կնգեւանիք 15 սարթա մի շրջան է, որը Կամարթում է սարապրոթված թիվ կրու:

Կայի (արք.-Քրք. اين) — որչի Քնդանթ՝ վեթ իպի վեթ — Կնգիթ որպ զնիթ:

Կակիկ (արք.-Քրք. کاکک) — նախամասույց, նախանախար:

Կակիկն (Քրք. کاککات) — Իրանուարայն:

Կպար (Քրք. کپار) — պոփուրթ, պարան:

Կվերա (արք.-Քրք. کوار) — կնխաններ, տիրուծնք, պաշտանություն:

Կոիչ (Քրք. کوش) — 1. յալլիւմք, 2. շարժում անուչ, մրջնայթյուն, 3. Կարանկում, Քնդանթ նաև՝ իտայիլիք:

Կորուչ անզում իւրայիլլիքն, որ առկային Կարիլի մրջնակ — շարուչ Կարանկումք, որ արարի Կարիւրուքով կասարձիչ (տալ 212):

Կպլ (Քրք. کلم) — անանապետ, ընդգոծնյա, սարգեւնյա անք, որը փորձում էր թերթ պարթսպիթն մոսկուարու է Կրմերը պայթեցնելու նաժար:

Կպլաննի (Քրք. کلمچي) — անանապետ կամ սարգեւնյա անք փարս, անաններ պայթեցնող զինվոր:

Ավկա (արք.-Քրք. کواک) — նախատի, աչպիտ էին կոչվում նախատարժում կամալար ճառարուչ Վայելան զինվորները Քնդանթ՝

Ավիլուծիլլիքն իվկաւալի ի Կուրս կամին իմիտ ընդանուչ (տալ 192):

Արման (հու.-Քրք. ارمان) — նախանախար:

- հար (ար. քր. حبر) — 1. ար. սնդկափյուն;
 հազին (ար. քր. حَزْنَة حَزْنَة) — 1. զան, 2. զանաքան, զմասկան զանաքան,
 3. հարկ, ասար;
 հազն — ան'ս հազին;
 հար (ար. քր. حار) — 1. զրոթյան, 2. հրամակացք, 3. արտակաթիլք, հրգար-
 ասն, իրազանք;
 հարիլելիք (ար. քր. حَرْبٌ حَرْبٌ) — կլիբական կամ բարձր հրաման, սուլթանական
 ֆեթման, Քաազում կան' իլըիլելիք, իսարիլումայան — حَرْبٌ حَرْبٌ կան արքայական
 հրաման, արտակաթիլք, ֆեթման;
 հարիլ (ար. քր. حَرْبٌ حَرْبٌ) — ասնկարան, բարտչի, հեծար, ճզկիթում
 բարտչոց պարտեյան;
 հար (ար. քր. حار) — արդիստիլան, Քաազում'
 Ողջունե զկա' իք զիսար հարցնալ — սղջունում էր նրան' արդիստիլանը հարցնե-
 լով (սազ 212);
 հալ (ար. քր. حلق) — ճազգուրգ, անքոխ;
 հալիլ (քր. حَالِي) — զարգ, կարգու: Քաազում կան' իսալիլի:
 հան (քր. حان) — արքա, իլլան, Օմանյան սուլթանի արհազաններից ձեռք, հան
 (ին կազում կան Ղրիթի թաթարների խաները, պարսկական արհազանության ենթա-
 կա հանակների կատարողները);
 հան, հանա (ար. քր. حان) — 1. զանգով, իլլան, ասն, բարձրանարան, 2. պա-
 ռառ, 2. ասն, Քաազում կան իսանա;
 հանլ (քր. حان) — արհիլ, արիտը: Քաազում կան' իսանլի սուլթան — կանայք,
 բարձր արհիլայք;
 հանլը (ար. քր. حان) — զարույն, Քաազում' իսանլը կանար — կան բարույն, կան
 իսանլիտ հանլիլ թեք էնդի;
 հանուկ (ար. քր. حان) — փառ, իրամ, իրամառ: հանուկը փարզում էր պաշտ-
 պանական նպատակներով;
 հալը, իսալար — ան'ս հարը
 հաս (ար. քր. حاس) — հասուկ, սնննկան: Արդու կն սնվանլում հալայն սն
 ժրագույնները, որոնց կհամար 100 հալար սնլից սնլիլ էր: հասը ունիլ սուլ-
 թանք, նրա ընտանիքի սնվանլն ու հարազատները: Այ ժառանգական իսանը
 կարող էր սնննալ բարձրաստիլան պաշտեյանները & նրանք, որոնք զալկում
 էին սուլթանի սնն ու համարանները;
 հասլի (քր. حاس) — արքանիթում ժառանգիլան կատարող սնն Արդու կն
 կազում կան սուլթանի կանայք: հասլիլները համարում էին սղլայ սուլթանի
 սնննական սեփականությունը: նրա ժա'ից հետո կար սուլթանը նրանց սնվաթ-
 իում էր նիլի սառայ (ին պալատ), սահայն էնում էին նրա արտակաթիլան
 ասն, կերպուս կարող էր նրանց ամուսնացնել կամ նվիրել որև ձեռլին;
 հաս ասալայի (ար. քր. حاس) — արքունական հարկարամն & ժառա-
 ների պիսալար կատարիլ, սննկապիս:

- խախտ** (արք.-բրք. **خَوَّضَ**) — ձկնաճեղք, ընտրյալ զատիկ պատկանող անկախություն:
խախտալ (արք.-բրք. **خَوَّضَ**) — 1. ախտահար, կոտորելով, 2. իջնացնել:
խառն (արք.-բրք. **خَوَّنَ**) — խառն:
խառն (արք.-բրք. **خَوَّنَ**) — խառն, սուրբ, զանգված էր ոչ մասնավոր բնույթով:
Քրիստոսի գինգարական ծառայության զինանք՝ որպես Լազարիի Հիմնական սուրբ Քաղցրավ՝
 Կարճակ լիճրոյ տիրել պիտի Լուսն զխառնել են բնույթայ (տալ 442).
խառնակ (արք.-բրք. **خَوَّنَ**) — խառնակալ, սուրբ Լազարոյ:
խառնակ (արք.-բրք. **خَوَّنَ**) — կոյ, Լուսն: 56՝ խառնակ:
խառնալ (արք.-բրք. **خَوَّنَ**) — զարկ:
Խե (արք. **خ**) — 2. սրտաբանիկ, Լիճարի սեղ զնկ: Քաղցրավ՝ ինչ առկայ:
Խզզկեր (արք.-բրք. **خَزَزَ**) — զառնակ, ծառայության, որ զնկայ սուրբայ ինչ
 էր Խզզան Քաղցրավ՝
 Խ ի իջզկեր է զնկեր, զո ինչ զնկի. Խ ի Խռուցնայ (տալ 236):
Խզզոյ (արք.-բրք. **خَزَزَ**) — զառնայան: Քաղցրավ՝
 Կարճան արկի իջզոյ կան իսկանայ զառնայ զառնայ — Կարճան արկ կրու-
 սեր իսկան Խառնակիկ (տալ 126):
Խզան (արք.-բրք. **خَزَان**) — զառնայ է, զնառն է, ախտ է, Խզան է, Խզան է
 է Խզանի իսկանայ:
 Քաղցրավ Խ ի Խզանիկ:
Խզար (արք.-բրք. **خَزَار**) — զառնայ, կառն: Քաղցրակ զառնայ, որ սուրբան
 ու մեծ զնկեր Խզար էն Կառնակի՝ կրու զառնակի սրտանայնիկ: Խ-
 զանիկ սուրբան էն Խ իսկ Խզար կրկնիկ զառնակիկ: Կառնայան զառնայ
 բնակայան Խզար սուրբարիկեր, էր կրակ զառնարական կրակայան
 Կառնայան Կառն Խզարանիկ էն մեծ զնկերի:
Խզար — մեծ Խզար: Քաղցրավ Կառնայան Խ ի իջզուկ, իջզուկ, իջզուկ մեծ:
Խզարակ (արք.-բրք. **خَزَارِي**) — սուրբ, սեր, արքա, կառն, զո:
 Կրակայան սեղոյ Խ ի Կառնայան սուրբաներից արք սուրբար կոյ է սու-
 բան Կառն Խ-իկ (1851—1859 թթ.):
Խզարի (արք.-բրք. **خَزَارِي**) — սուրբ, ծառայան, որ ինչ Կառնակիկ է սուրբան/
 սուրբ:
Խառնի (արք.-բրք. **خَائِن**, **خَائِن**) — 1. ծառ, սուրբար, 2. ծառայության:
Խառնիկ Կառնիկ (արք.-բրք. **خَائِنِي**) — ծառան զառնակարն Սեղոյ է
 Սեղնի զառնակիկ: Կառն էն կրկն զառնակ սուրբան սուրբաներից Սեղն
 Խ-իկ սուրբ:
Խառնիկ (արք.-բրք. **خَائِن**) — սուրբ, զառն:
Խառնակ (արք.-բրք. **خَائِنِي**) — սուրբ Կառն, սուրբ զառնայ: Քաղցրավ՝

Կայս (պրս. کای) — պարսկացի:

Կարօնայ — (բրբ. کربانتی — փակել): Կեթարված է հայերենի բարբառն համարձակելով — փակելով, փակելին, ժամկետին:

Կեթրիտն (բրբ. کتورتن) — սուտը, կրող, նահարմար:

Կեղ (բրբ. کول) — լիճ:

Կեօկ (բրբ. کوهک) — կրկնքին, Բնագրամ Կեօկ պոեմն — կրկնքին եայոյ:

Կեօմ կնոյ (բրբ. کوهکون) — մուղ կապույտ:

Կեօմուկ (բրբ. کوهکوک) — 1. մարս, 2. մարտաուուն: Քնագրամ եակ՝

Կեօմուկնի, Կեօմուկնիլ — մարտաուուն աշխատողներ, ծառայողներ:

Կեօկիլլուլ (բրբ. کوهکلیلو) — բար, կամալար, նվերված, նրբի սահմանադին շրջաններում սեղի թուրք բնակչությանից կազմակերպված թեթև հեծյալ զորամեր, որոնց սեղի վնարվում էր սեղի բնակչության սուրբների նաշվին: Պայարոթյունը համարի այս զորամերին պատկարծում էր պատերազմի ժամանակ, երբ սպանվան զործողություններն ընթանում էին սահմանամեր շրջաններում: Նրանք ժառանգել են հասկապես նաթին հայտնի պատերազմին:

Կելյո (բրբ. کلبو) — 1. կիսմուտ, հատույթ, շահույթ, 2. բերք:

Կեկ (բրբ. کلبه) — սեղեր: Կեկ կիսուսուղ — սեղեր-ցերեխ:

Կին (պրս.-բրբ. کین) — մուս, գիծ:

Կիյի (բրբ. کبی) — 1. եմակ, 2. ինչպես, 2. բառացի:

Կիզելյու (պրս.-բրբ. کیزلیو) — մափառաշրջի, շրջույնի:

Կիչույ (պրս.-բրբ. کیتو) — 1. փոշր, մակր, 2. փոքրություն, եղազ, 2. սեծյուն:

Կլա, Կլայն (պրբ.-բրբ. کلان) — բերք, ամբողջ:

Կնի (բրբ. کنی) — եակակ, մակույն:

Հարեթ (պրբ.-բրբ. حضرت) — սրբություն, վեճմասթյան, նորին մեծություն:

Հալ (պրբ.-բրբ. حال) — վիճակ, դրություն, որպիսություն:

Հալալ (պրբ.-բրբ. حلال) — արքայր, որինսական:

Հախն (պրբ.-բրբ. حق) — մեկին պատմել զործած հանցանքի համար, հաշվի ետնել, պատմել, մեղադրել, վրեժ լուծել: Կազմված է թուրքերեն հոթի (իրավունք) և հայերեն բացասական հալիլի նկ վերապարթյամբ:

Հախի (պրբ.-բրբ. حاجی) — ուխտագր, ուխտագետ: Այսպես էին կոչվում այն մուսուլմանները, ովքեր ուխտագնացություն էին կատարել սրբազան Մեքքա:

Հախլիլի (պրբ. حنبلی) — մուսուլմանական կրոնի ուսերական շարս զավանանքներից մեկը, որի վարդապետն էր Համալիլ:

Հախիլի (պրբ. حنلی) — հայտնի ուղղություններից մեկը, որի բարեպետն էր Էզել Էմամ Աբու Հախիլին (700—767 թ.): Նրա վարդապետությունը աշտնությունն է

Նախորդներ է ունեցել Սեկարսեանիս և Ընթափույն Յրաբաշում:

Շախնի (արբ.-բրբ. شاخت) — արսից, սպաճախու, նոյնն էնա. շրաբովման հետքովման շաքարի շառկրում իրայ շապա. նաճար բնակչության տարտ հետճապ, հարկու շաքարի հասց արտարին աշխարհի նաճ արհույով շաքարին նաճնեցի: Օսմանյան թուրքերը պաշարման այդ հզուանին էին գիճում վաղ շրաբանում, հր գն յաննին բաճարար ուճճ ճկն գրումով գրավելու բյուզանդական շաքարները:

Շարս (արբ.-բրբ. شارس) — 1. անարգար, 2. անարեն, 3. պիճ:

Շարսվնար (արբ.-պրբ.-բրբ. شارسوان) — անարգար. նաույթ, խարգախ նախարարով ճնար բնովման բարիք: Քաղաքում՝ Շարսվնարն է. որ ո՛չ արևույտ — անարգար շաճ է. որ չի ուովմու:

Շարն (արբ.-բրբ. شرن) — 1. տարբ. տարբ վայր, 2. արբուկիթի ուխ նարխարանից, որ գտնվում էին սուլթանը և հրա հետևողը: Քաղաքում նաճճ նաճում, որը շարնուչ էր նաճում:

Շարնեյն (արբ.-բրբ. شرنهين) — խալաթի նրկու սրբազան շաքարները՝ Մեքքան և Մեդինան:

Շիվնի (արբ.-բրբ. شين) — Կախի՛ շրաքնեյն նաճար. Քաղաքում

Միսուլայ Փեճայ շխարն գրախի. ի բարձր անգուց էլիվնի նաույտ — թուրքաց Փեճայ շխարն գրան, շարն անգուց կախեցին (տաղ 165):

Փառնի այդ ճիճուց քրճապրում էր պետական նախարարների նկատմամբ:

Շիվնի — ա՛ն հղվեր:

Շիրս, Նիրի (արբ.-բրբ. شيرس) — փախուտ, քաղթ: Ճաճար, որ պարագրվում է իսլամական հրեյներում: Նիրսայի թվականը նաճվում է փրկչական 622 թ. Նուրսի 15-ից: Այդ սրբ յուսույճանական նրկի իճնապիր Մուհամմեդը Մեքքայից փախել է Մեդինա:

Շիսար (արբ.-բրբ. شيسار) — 1. անբոց, բնոց, 2. պարխուց, 3. պաշարում:

Շիվսայան (պրբ.-բրբ. شيسوان) — 1. արձույտ, եկիրական, հրքանի, 2. կախարան, սուլթանական:

Շիվս (արբ.-բրբ. شيس) — 1. նարնայով, գրոճ, 2. նշարմ:

Շիվեր (արբ.-բրբ. شير) — 1. սպառնույց, 2. փախուտթույլ, վրայապիր Քաղաքում՝ Շա ինքիլերիճն զուրկեր գրնույ (տաղ 267):

Շիվնար (պրբ.-բրբ. شيرنار) — արբա, անք, բյուսանության ունեցուց անճ. արխույ: Օսմանյան սուլթանների սրազաներից ճկն:

Շիսա (պրբ.-բրբ. شيسا) — 1. ուսուցիչ, նպետական, 2. անք, ինճախարաու:

Սուլթանի ուսուցիչը կուլում էր փաղիլյան հետար: Քաղաքիճնը սպախարանի ունեին սուլթանի վրա և արբուկիթում ճն նարխուց էին գաղնում:

Շիսի (արբ.-բրբ. شيس) — Ներսուսարսիկ. նախն իսլամի ճվոց պատրուզի յուսանեցի: Այս սրազուց կրում էին ոսմանյան սուլթանները: Շա թուրք պատմիչ նշարիճ (XV—XVI դդ.) ուսուցինն այս սրազուց սրվիչ է Օսմանին՝ Ռեյնիլիկ (Քեյսրոսա) գրավման արժիկ:

Շիսուսեր (արբ.-բրբ. شيسوس) — շարքաուսոման նպետական, գիճու-

- Չըզզա (Քրք. قشند) — 1. միտանոց, 2. զորանոց:
- Չնալի (արք.-Քրք. حنالی, قتالی) — խնայով կերվում:
- Չանուզ (արք.-Քրք. قمانی) — ներգաս, ընտիր կերպատ:
- Չանոյ (արք.-Քրք. غومش) — Օսմանյան կայսրության գրամական միավոր, Քր-
կազրում նաև՝ դրամուր:
- Չուրաք (Քրք. قورآت) — շրտվոսի խորամուկեր:
- Չարան (արք.-Քրք. قرآن) — շրեկերգիտես, իսլամի սուրբ գիրքը:
- Չարարան (Քրք. قورتاران) — փրկող, ազատող, ազատարար:
- Չարանև — աճ՝ Գարանև:
- Չոլ (արք.-Քրք. قول) — նսիկ, նսիում, Քնազրում՝ դոլ կրանկ — փուլոց զուրս զուր:
Նսիկ, պարևակ, Քնազրում նաև՝ Նսիերսև — նսիկներին, պանդոցներին, պարևու-
ներին: Չորեանեմա է Նայերին Նոգեակի Նայրալան Նայգանևեմ:
- Չոխրան (Քրք. قوچاران) — 1. պահոց, 2. խյոզ, 2. քաղոց:
- Չանի (արք.-Քրք. چامچ) — ազդեատուն, մզկիթ, Քնազրում նաև՝ մամուրյն սկզբինև-
սուլթանական տանաք:
- Չան (պրք.-Քրք. چان) — Շալի, կյանք, գոյություն:
- Չան զարարան (Քրք. چان قورتاران) — Նոգեկերկիլ, ազատարար, փրկարար:
- Չանկոմ (Քրք. چانگم) — Նոգես, սիրելիս:
- Չանուզլ (պրք.-Քրք. چانيزار) — շարտիազաց:
- Չևլաթ (Քրք. چاللی) — ազատաժք, աջազակ, բժրուս, խոտզարար:
177 ջ. առաջին քառորդին Քոխաթի շրջանում քանկվում է շեյխ Շևլաթի ապստամ-
բությունը: Անուևան կայսրության սահմաններում քանկված թոյոք տեսակի Նա-
կախազարալան ապստամբություններ սկսեցին կոչվել Չևլաթի:
- Չեկեր (արք.-Քրք. چکات) — 1. Նաադալուժյուկ, նամայեր, 2. խումք, միավորան,
ընկերություն:
- Չևնաթ (արք.-Քրք. چنار) — ներքոյալ, նահագույալ, զիսի, զազալ:
- Չևնուալ (խոյ. general چنرال) — գննչուալ, զարալես, հրամանատար:
- Չևնի (պրք.-Քրք. چنك) — 1. Շարս, Նահատամարս, պատերազմ, 2. շարք:
- Չևլի (արք.-Քրք. چيل) — 1. լես, 2. զազալի:
- Չևլեկի (պրք.-Քրք. چيلگي) — կայսրության գրամավոր ննանկային զորատեսակ:
Սևլեկեր-նոքք պարսպուր էին ոչ միայն կովկ պատերազմի գաշտում, այլև
Նոգուլ զենքի պարսպաման, վերանորոգման, զենքի և զինամթերքի ճառագարար-
ժան աշխատանքները:
- Չևլեկի պաշի (Քրք. چيلگي پاشي) — Չևլեկիի զորատեսակի հրամանատարը:
Քորդուսսիևան զենվորական, ներկերի աշարի տեղակայներինք մեկը:
- Չևսիանև (արք.-պրք.-Քրք. چيد خانان) — 1. զինամթերք, 2. պահեստ, զինանոց:
- Չևջալ (արք.-Քրք. چواب) — պատասխան:

- ճէֆա (արբ.-ֆրբ. جاف) — ձկնօրջիտ, սառապակ, զրգակ, ստեշանք:
 Քուարում՝ Զինչ սյոյ ճէֆայոյ. զոր ինն սակալ—այդ ինչ ստեշանքն էս զու ինն
 ստեշանքն գարնանս:
- Ճչզա (ֆրբ. جاج) — տե՛ս Յարզան Քուարում՝
- Ճ զգեղարա ի փակեզ իւր, սրամ արզան ևն սևասնկալ (առջ 1458):
- Ճշաթօ (արբ.-ֆրբ. جاشو) — խամորր:
- Ճիթնիլ (արբ.-ֆրբ. جيتني) — անբողջ, ըրբոր, անբողջութիւն:
- Ճալլան (գրբ.-ֆրբ. جال) — սառայնակ, սարգրասար:
- Ճալլա (արբ.-ֆրբ. جالو) — քանակայութիւն, նաակ:
- Մազնիկ (արբ.-ֆրբ. مجنيك) — ժիւտքից ժուտայմանին ազնիքն հրաժիբոյ նշեորգանս
 սժուէ հայրենի նշեանկանիւնս ժանիկն (:
- Մազոլ (արբ.-ֆրբ. مجول) — գաշտանակ, իշխանութիւնից զրկված լինել:
 Քուարում՝ Մազոլ կել—գաշտանազրկվեց:
- Մալ (արբ.-ֆրբ. مال) — ապրանք, աննշքանք, հարստութիւն:
- Մալիք (արբ.-ֆրբ. مالكي) — իւրամական կրտնի զազանանքներից մէկը. որի
 քարոզիչն էր ինամ Մալիքը (մահ. 795 թ.):
- Մալում (արբ.-ֆրբ. معلوم) — անզնկութիւն, ըրբ, ծանուցում, որոշվել, Քուարում՝
 Մալում կել—տարտնի գարնակ:
- Մալմաւ (գրբ.-ֆրբ. معلوم) — 1. հարստ, գննվցած, 2. քմբած, 3. կրազոյ
 Քուարում՝
- Մախնաւ նիւնկալ—տարած անիչ էր:
- Մաճասար (հայ. մաճաճիցի مجاستر) — փակել:
- Մաճա (ֆրբ. ماجا) — կենդանիներին սրվոյ կեր:
- Մաճասոյ (արբ.-ֆրբ. مجاستو) — գաշտան, գաշտանախնութիւն աննկալ:
- Մաճան (արբ.-ֆրբ. ماجان) — անք:
- Մզկիլ—տե՛ս Մէնիլո:
- Մկրցօրիտ (հայ. մկրցօրիցի مجرعي) — տնայտարազարի սրբնշխնիտայտ, որիցօրս ևն-
 չնքս քարնաւաստիան նշեորգանս: Քուարում նաև մկրտօրիցիտ գրայիւմար՝
 մայրաքաղաք, կենտրոն նշանակութիւնս:
- Մկրա (արբ.-ֆրբ. مجرا) — անուրթ, փանտրի աննկ:
- Մկրնկ (արբ.-ֆրբ. مجرب) — 1. ուշտութիւն, զարթոյնտութիւն, 2. զազանութիւն:
- Մկրնիտ (գրբ.-ֆրբ. مجربيت) — իրամաս, պատնէլ:
- Մկրնիք (գրբ.-ֆրբ. مجربيت) — ազնիք մեծ, գաշտանալ: Մյուսեւ էին անզանվում սոյ-
 րանակն սրբանիցում է բանակում կրամիլաններն ու բանակի զրաննէրը հար-
 յոյ ծառանէրը:
- Մկնիք (արբ.-ֆրբ. مجنك) — մեծիտ, կէրթայ, ընտրայ, փրկարար:
- Մկնալիք (արբ.-ֆրբ. مجنكت) — 1. կրկնք, 2. պտտութիւն, Մկնալիքի իւլա-
 միկ—իւլամի կրկնք:

- Մեյմաթ (արբ.-բրբ. ميموث) — 1. զերի, սարուկ, 2. կզկատախ նեմկազեր, կզկատահան ժամշուշթան սուլթանութիւնք:
- Մէյլեանէ (արբ.-գրս.-բրբ. ميجلانئ) — գիւնտուն:
- Մէյմար (արբ.-բրբ. ميمار) — գաշտակչա, Շարաբարազեա, շինարարութիւնք հոնոջ պաշտակչա:
- Մէյման (արբ.-բրբ. ميمون) — կապիկ:
- Մէյտան (արբ.-բրբ. ميدان) — հրապարակ, ապարիք:
- Մեկիլի (արբ.-բրբ. مكيل) — 1. կիւան, պակզոկ, տան, 2. մեկ ժամկա ճանապարհ, 3. սարճակցանկ:
- Մեկէլի (արբ.-բրբ. مكيله) — 1. հարք, թեւա, խեղիք, 2. խտանկչութիւն, սթո-ն Շարիքնի հոգնակիական ժամիկն է:
- Մեւնիս (արբ.-բրբ. مونس) — ազոթարան, տանար, մզկէթ:
- Մեկանիայ (արբ.-բրբ. موانج) — աշխատավարձ, թշան, գոմար:
- Մեկլան (արբ.-բրբ. مکلان) — շէր անքա, հոգնարահան, Մեկլանա Ջալալիզգինի (XIII դ.) հետերզնէրք Ջրազգլում կին բարոյշութիւնք: Բուտրում նախ Ջալլա (جلا) մեզ:
- Մեւիս (արբ.-բրբ. موم) — սգնութիւն, եպատտ:
- Մեւտազլիլո — ախ Մեզոթլիլո:
- Մեւրէն (արբ.-բրբ. مومند) — մզկէթներին կիջ դարձոյ:
- Մեւթիլի (գրս.-բրբ. ميثلی) — 1. կերգետ, հաստաւզամ, 2. կրաշխազորչուտ:
- Միզան (արբ.-բրբ. مزان) — 1. ստաշութիւն, 2. բուսիւն, խտակմար:
- Միզալ (արբ.-բրբ. ميزاب) — 1. խոզովակ, շրատար խոզովակ, 2. ազլուր:
- Միլարէ (արբ.-բրբ. مياره) — մեղիդի կամ ճամիի աշտարակ:
- Միւ (արբ.-բրբ. ميو) — իշխան:
- Միւզա (գրս.-բրբ. ميوزا) — 1. իշխանական, 2. արաւորդի, 3. գարսիք շանի որդիներ, Յագամաանգիկերք:
- Միթիլ (արբ.-բրբ. ميثيل) — գլտահան, սուլթանական զանարանիկ նեթակա:
- Միւմիկ (արբ.-բրբ. ميميك) — հոգնտաշույ, ժուտուլմանահան կրտիկ նկիրվաճ աննեազորսիւն:
- Միւնտակիլ (արբ.-բրբ. مونتاجيل) — 1. զերարերձուր, 2. հարարերթիւն, 3. կապ, 4. համեմատութիւն:
- Միւսլիմ (արբ.-բրբ. مسلم) — գաշտան ստաննեզ, փոխարինեզ, փոխապատվարիչ, ակզապան:
- Միւսլիմ (արբ.-բրբ. ملسوم) — ժուտուլման, մարմեղական:
- Միւսերիս (արբ.-բրբ. ميسر) — հոգնոջ դարձոյի ստաշիչ, թնազրում:
- Միւսերուր միւս ի դարձոյ՝ միւսերիսից կազ կելլերանույ (ազ 3202):
- Միւսիս (արբ.-բրբ. ميسر) — իւլամական կրտիկ նեւտոյ, կրտնուր, հոգնոջ դարձոյի աշակերտ:

Մուզազ (արբ.-ֆր. *موزان*)—միակողմ զնար, զուսար վարձակալում նախ, կաշվաշի, արտադրության, անտրամ զբաղվելու կրամուկի զնար: Մուզազան նախադրություն էր առջև պետական գանձարան մտնել միակողմ զուսարն է որտ շահով կարգավորել կարտության ֆինանսական գնալը: Ուստի աշատված թիմարները (Քարթլիում ֆեոդալական նշանաւ, որն առաջան սիֆարին պարտավոր էր կատարել որտրանի պարտավորություն) է պիսակները XVII դարի կեսերին շինել զնարաշիվում, այլ արվում էին վարձակալության: Վարձակալման կրամուկ նոր էր ընդում մեկ սարով համ ջնա՞ վնարելով նամապատան իսկ զուսար՝ Մուզազան:

Մուզազիկ (արբ.-ֆր. *موزان*)—զննարան, երև առ երև: Այլու էր կաշվում ուսուցանել Ե-րդ որ զուսանի սեղի ընթերցումը:

Մուզաֆեր (արբ.-ֆր. *موزان*)—նազմական, նազմար:

Մուլ (արբ.-ֆր. *مول*)—1. կաշված, սեփականություն, 2. սնարով զուսար:

Մանարե (արբ.-ֆր. *مانار*)—1. յար, 2. նազարում, 3. թղթակցություն:

Մանարեկ (արբ.-ֆր. *مانار*)—լուսնային սարգա առաջին սնար:

Մանաիկ (արբ.-ֆր. *مانان*)—1. պարտավորություն, 2. պահպան, հանի:

Մանաիկ (արբ.-ֆր. *مانان*)—պարտաւ, կատարել, որի պարտականություն էր նախ շաղախ էլն ու ճաւար, նախարանական կարգի պահպանությունը, շուկարում՝ սեղին, շախին ու կռնի նանիկը:

Մանիկ (արբ.-ֆր. *مانان*)—պին պանան ժամթոք, որի վերին ճաւար զնարով նազմում էր, վերին ճաւար կարտական էր, յարտը շարտով ժամարված: Այլուստ պարտի ճարմ էին սուլթանը, մեկ վնարը, շարտակները է շարտապահական պարտականները (սե՞ն Գ. Այվազովսկի, Փամաթիկան Ուսանական պետության, նա. Ա. էր 253):

Մանիկ (արբ.-ֆր. *مانان*)—պետաւ, շարտ է նանիկ յար, նան՝ պարտի, որ արվում էր աշղախ յար նազարզելու նամար:

Մանաիկ (արբ.-ֆր. *مانان*)—1. իտակից, թաղարտի ուղեկող սեփականություն, զուսարներ, 2. ճաղարտու, արտակարմ, ինչպետաւ, թաղարտ Մանաիկի յարտարին—թաղարտի ինչպետաւ:

Մուլիկ (արբ.-ֆր. *مول*)—նազարական, կրտակաւ, շարտական սեղին մեկնարան, վարտունի պարտար, շինի ու իարտը, որին արված էր թիթա զրկու կրամուկը:

Մուլ (արբ.-ֆր. *مول*)—պարտար, գրտան նազարական: Տե՞ն նախ Մկլանաւ:

Մուր (արբ.-ֆր. *مور*)—կեր, մեկ վնարի կերը, ինչպետաւ վարտությունը ինչպետաւ նախ Մանիկի—կերված:

Մուլիկ (արբ.-ֆր. *مول*)—Մուսաննիկ ճարտարին սեղին ներկայարտուկը:

Մուլիկներ (արբ.-ֆր. *مول*)—1. արվակներ, 2. արժեպահական ճար, որը նարտարան սեղինում սեփականարտի սարտիկ էր Մուլիկում է Մուլիկ (արվակներ) արարտան շարտի է նախերնի կրտակի նազարական ճարտակները:

- Կարգ: (պրս.-թրք. *تاسی*)—1. սենյակ, գաղտնիք, 2. սենյակահաս Քաղաքով
 Կարգ միջակ—սենյակահաս բնակարանային, (հինգի վիճակ)
- Կամազ (պրս.-թրք. *کاماز*)—պղծք, որ մտապահան կատարում էր այդ հին անգամ
 Առանձնապես Կանգնաձուր են կատարում որքան որչա մասն *کاماز* և Կարգ
 ասելիք (*کاماز*) նամակները: Պարզաբ արվա կամայի մասնակի կարգա-
 զամ էր նաև՝ խորյակ:
- Կամ (պրս.-թրք. *کام*)—1. կամակ, 2. զիր:
- Կամա (պրս.-թրք. *کاموس*)—1. պատիվ, 2. արևը, 3. ավանդապահություն:
- Կամայ (պրս.-թրք. *کامیاب*)—1. բախտ, 2. վիճակ, 2. շնորհ, պատիվ Քաղաքով
 Կն՝ Կամ, զմեծա ընդ մեզ, որ Կն Կամայ է պատահանել—կն՝ ք, ասում է,
 Կանան մեջ Կն, որ ք պատվին է պատրաստված (սուղ 398):
- Կնը (թրք. *کندر*)—ինչեր, որտեղ Կամված է Ա (ինչ) Կարտերական գերան-
 նով և Կակնի չէր մասնիկով:
- Կնիրամ (պրս.-թրք. *کندرام*)—զբաղմունք, աշխարհազուգ, պատահաք, վերջա-
 գիր Քաղաքով
 Կն Կնիրամ էր արտակալ, մարմին անկ, պատահաքին, Կակնա առ Կակնա են
 կակնելու—զբաղմունք էր Կարտերակ, Կակնաքինին աշխույ, պատրաստվելին,
 Կնմապիմ կանգնելին (սուղ 521—522):
- Կրպամ (պրս.-թրք. *کرام*)—1. կարգ, կանոն, արևը, 2. արեանական, որին Կարտերակ:
 Կրպանի (պրս.-թրք. *کرامانی*)—Կրպանա, ռեկտանգնա զարտմաթի գեղերը: Պարզա
 (ին կրպամ նաև գեղանի զարտապարտերը, պատգրները, զարգապահ Կարգերով
 խորյակահաները:
- Կրկան (պրս.-թրք. *کراک*)—ամուսնություն, պատ, կյանապարտություն:
 Կրկան ասելու—ամուսնադրին:
- Կրկանի (թրք. *کراک*)—արպես էր կրպամ Կրկնի խանության Կրկանի գա-
 Կամանակը:
- Կրկանի (պրս.-թրք. *کراک*)—1. անպատ, 2. ավազակ, ապստամբ, 3.
 Կակնապարտ:
- Կրպ (պրս.-թրք. *کرا*)—Բրկնապատ, որը Կաման Կակնապատ Կակնի գեղով
 է Քակնի արշիկը:
- Կր (պրս.-թրք. *کرا*)—Քաղաք, արքա:
- Կրպան (պրս.-թրք. *کراپان*)—չափ արգի, արքայարգի, Քաղաքապետ: Կրպան
 արվում էր նաև մեկիցի արհապար: Կարտերակի սկզբնական շրջանում, Սամանք
 և Սրբանք մեկնված զարգանքի կատարարումը Կակնում (ին որչիննիին և աս-
 մանյան ընտանիքի անցաններին: Արտահան զարգանքները կրպանիում (ին
 ասանակներ կատարարներ՝ կի ակնազով սուլթանական կատարարության կր-
 ման կատարարական ապարատ, կրպանից՝ Քիմար և զրամի զարգանք և ֆերման
 պարզելու: Սամանք զարգանքներ, Կրկն արամապարտական ասի ակնազով սուլ-
 ժանյան արժը, ձգտում էին սուլթանական Կրպանության Սուլթանք սկամ 177 զ.

- վերջերի շահագրգռելով պահում էր խիստ հեղուկության սուղ, սուլժանական պահանջի «Վախկա» (վախկան) ձուլվել հասկանում:
- Նայգա (սուս.-բրբ. *نایگه* *Նայգահ*)—համակ, ճախույզ, նաև՝ «Սայկա»: Այս նախնական ուղիղական կազմակերպ հասկում (ին մինչև անաստիական սփերը, գրում նայինի կալուրության ժայռապարտ Թաուրուի արժանանների վրա:
- Նայիթ (սրբ.-բրբ. *نایش*)—բանաստեղծ, երգիչ բանաստեղծ, երգիչ-աղույ Բր-նայում՝
- Եղ ա է յայիթ զգուղ նրվն՝ զուն հարակին գրասկան յույնուլ (սուղ 2651):
- Չք.ն հայերենի հոգևորական անանցել է:
- Նափի (սրբ.-բրբ. *نافی*)—բժշկուղ, միջուր, իսլամական կրոնի անհրաժեշտ ուղիղության չար զգուսանքներից ձեռք: Վարդապետ (Նափի) Արու Արդույան Մանուկի Նափին (760—809 թթ.) Կեանքական Արարիչում:
- Նեկիս (սրբ.-բրբ. *نیکیس*)—նախապես հանուն իսլամի մղվող պատերազմում:
- Նեկթ (սրբ.-բրբ. *نیکت*)—բարք, բնականաբար:
- Նեյն (սրբ.-բրբ. *ناین*)—1. հոգևորական, հոգեոր պետ, բարպիչ, 2. ընկալիս:
- Նեյնիսլամ (սրբ.-բրբ. *ناینیسلام*)—կալուրության անհարմարություն-հան հոգևորականը, որին վառահան էր իսլամի, շարիաթի անազատության պահանջությունն ու ֆեթվա գրելու իրավունքը: Տե՛ս Մուլիթի:
- Նեկիկ (Մրբ. *نیکک*)—արարության, հանգե, ճախության:
- Նեկուլ (սրբ.-բրբ. *نیکول*)—արարական լուսնային սարգես 16-րդ սերնդ:
- Նեկի (սրբ.-բրբ. *نیک*)—փառք, պատիվ, մեծություն:
- Նեկիար (սրբ.-բրբ. *نیکار*)—ուղիղ, որինական, որինականություն, ստանալույն որնը, նվիրական ու սրբազորված հանուն:
- Նեկի (սրբ.-բրբ. *نیک*)—1. փառավոր, անհավոր, 2. պիսիկ, նվիրական, սրբազան, ճակարում նաև՝ նարրչիթի—նվիրական հրաման:
- Նեկե (սրբ.-բրբ. *نیکه*)—1. բարք, անուղ, բարչարվելիք, 2. շարք:
- Նուր (սրբ.-բրբ. *نور*)—փառք սուղ, շերտանություն հայտնել:
- Նուր սուտունդ—փառք սուտունդ:

Նալի (Մրբ. *چائی*)—ճարտ, փշուս ճառ:

Նայլուղ (Մրբ. *چایلاق*)—համա, համանոր:

Նարբ (Մրբ. *چان*)—վրան:

Նարխանի (Մրբ. *چرخان*)—աչեղմավոր, սուղան (ին կոչվում սուտանյան բանին սուղապահ զեղերը):

Նախուղ (Մրբ. *چاوش*)—կրտսեր հրամանատար, պաշտեղ, որին նախնաբարվում էր հասարակ զանազան պարտականություններ՝ զնայանի, բանագրացի, նվիրանի, սարկանի, ճակարում՝

Ե շատույն, որ մականունը՝ 1663-ից Մուստաֆա կոչվող, առ շան էրույ ժընուլ (սուղ 1884—1885):

Նախուղ պաշի (Մրբ. *چاوش پاشی*)—չափուղների պետք, պետավորը: Նվախում նա-

ստում էր արարչական, որտաքին զբաղման, որչումներ իրագործան պարսկականները:

Յոթ (Քր. چوب) — շուրջ, շրջան շրջերի կտրեր:

Յոթ (Քր. چوب) — գնդեր, որից 6՝ ներքին — նոր գնդեր:

Յոթ պաշ (Քր. چوب پاشی) — գնդերների պա, սիմանի զորքերի համա-
նասարները, ետպ ժամանակ հասարում էր ոտիմանի պարսկական:

Յոթազ (Քր. چوب اذ) — մեր, առանց հարստի:

Յոթ (Քր. چوب) — 1. աշակերտ, պեման, 2. մեկ մերի զորիք, իտալեր
զարան անհարություն, Քաղարում՝

Յոթ զեղերի ենչեր պաշ (տաղ 1769):

Յոթա (գր. Քր. چوبه 'چوبه) — ներպատ, մուրա, առջ:

Յոթաստ (գր. Քր. چوبدار) — արքունիան պաշտոնյա, մաս, սովանին հա-
պուս հարցերը, սովանիան շերքի ժամանակ սովանի անունից մանրա-
զում ենուց մասն:

Յոթանի (Քր. چوبانجی) — ներքինան գեղի համանասարները:

Յոթ (գր. Քր. چوب) — շուրջ:

Յոթերեան (գր. Քր. چوبان) — անարական, ժամանակ:

Յոթենի (Քր. چوبه) — համար թիվներ:

Յոթա (Քր. چوبه) — կապն, հասիչ, Պաշտան — կապանոր, ստապարներ, որ-
չանի գնդեր:

Յոթեր (Քր. چوبه) — ազգ, Պաշտերի գրա — կարճ ազգեր:

Յոթ (գր. Քր. چوب) — պարթև, ներ, պարսկարում, Տե՛ս Պաշ:

Յոթա (Քր. چوبه) — համար, սպորան, պար, մարտ, ինչպես հարց է:

Յոթում (Քր. چوبه) — սե, որտաքին:

Յոթազ (Քր. چوب اذ) — գր, գրագր, Տե՛ս նա՛ն Ազ պաշտազ:

Յոթ (գր. Քր. چوب) — աշի, պարտե:

Յոթ (Քր. چوب) — 1. գր, 2. սկզբ, 3. զիտազ:

Յոթի (Քր. چوبی) — 1. համանասար, զիտազ, 2. ոչտարի գր, ժամանազ:

Քաղարում՝ Յոթի խանութ — խանութ, որտեղ ոչտարի գր, հե ժամանում:

Յոթի պաշ (Քր. چوب پاشی) — պաշտերի գիտազ, սպազ:

Յոթազ (Քր. چوب اذ) — համանասար, Արքունիում մասազ գնդերների
համանասարը կազմում էր նա՛ն պաշտազի գր:

Յոթան (Քր. چوبان) — 1. զիտե, 2. սկզբ, Քաղարում՝ Պաշտան գրա անհար-
կազ — սկզբից էլ անհարության մասնից:

Յոթան (Քր. چوبان) — 1. հարց, 2. գիտե, անհար:

Յոթան (գր. Քր. چوبستان) — շուրջ, Մասազի հարանի ժամանակ շուրջ:

Յոթ (Քր. چوب) — ինչպե, ինչպես, սե:

Յոթի (Քր. چوبی) — ժամանակ կարգության բարձրաստիան պաշտոնյա-

ներքը, էլայնքի քաղաքական վարչութիւն կառավարչն ու պատերազմի գաշտում էլայնքի սպանական ուժի անմիջական հրամանատարը, Նայսրոսիան սկզբնական շրջանում եղել է մեկ թնկերքեմի, որը համարվել է քանակի պիտակը հրամանատարը է իր հնչեցնակութեամբ կրկնորդել է միայն սուլթանին: Սովետական իշխանութեան նպատակն ու թելադրանքն Նովոսելով երևան է եկել կրկնորդ թնկերքեմի՝ կարչութեան ներդաստն ժամը համար: Հետագայում սուլթանները կամ մեծ վեզիրները անմիջական ժամանակացութեանը պատերազմներին, մեծ վեզիրը քանակի պիտակը հրամանատարի պարտականութեան ստանկնուով թուլացրել է թնկերքեմներին հնչեցնակութեան:

Պէլինկ (Քրք. بيلنك) — թնկերքեմ, իշխանութեան, թնկ իշխանութեան ներկայ շրջան:

Պէլինկի (Քրք. بيلنكي) — արքունի գեմնախան կառավարչի, քարտուղար:

Պէլա (արք.-Քրք. بيل) — 1. փոքրակեր, ազնու, պիտաշտակեր, 2. տանջակ:

Քազլիկ պէլաթի — նոր փոքրակեր:

Պէլար (արք.-Քրք. بيلار) — 1. հովանապետութեան, նպատակութեան, սիրտ, 2. հովանաբարձուի, որն ընթերցում էր որպէս ազգից ներքակեր սուլթանի առջև Քրահարամ՝ Պէլար կարգով — պէլաթի առջև:

Պէլար (արք.-Քրք. بيلار) — 1. հրոգորտակ, 2. արտակարգ, պարզակարգի, սուլթանի կողմից սրված հրովառտակ:

Պելազեխանէ (արք.-Քրք. بيلازخان) — վարսակերտուց: Քնազքում կան՝ Նոփանկի հայրսական Նոլոմը պէլազեխանէն, պէլազեխանէն:

Պրաթոյ (հու. քրահ.) — սմբար:

Պրաթուզ (Քրք. بيلار) — 1. Քազին, 2. լոթի:

Պիվկիտը (արք.-արք.-Քրք. بيلقير) — անհամապատասխան, որտապարտակեր:

Պիվմա (Քրք. بيلما) — թմուկ, սմանակը, սպանակը թաթի ներքև ժրտական ձգակի կրքորդ գեմըլ) — 1. չգիտի, 2. սկզբնական, սպան:

Պալաշ (Քրք. بيلال) — գանդ Նովոսելովական գերբարդ) — գանդ: Նայսրոս:

Պալեհ (արք.-Քրք. بيله) — 1. աշտակ, 2. ձալակեր:

Պեհ (Քրք. بيه) — 1. գ. զ. ս. 2. ձալակութեան է:

Պոլոկ (Քրք. بيلوك) — գործմատ, զամարտակ, վաշտ, խումբ: Սամանյան կարչութեան քանակի յարաբանկարգը զարտախակ կողմով էր պէլազեմերից: Քնազքում կան՝ Քալլիմ:

Պոլոկ պոլոկ (Քրք. بيلوك پالوك) — սպառակեր հրամանատար, պիտակորդ, գին-գործական թաթի կողմից: Տե՛ս Պոլոկ:

Պոլազ (Քրք. بيلاز) — 1. կախորդ, պարտանդ, 2. նկար:

Պոլան (Քրք. بيلان) — 1. մեծ, հին, 2. տարիքատ, մեր, ալտը:

Պոլ (Քրք. بيل) — 1. զատարկ, ոչինչ, 2. անտեր: Քնազքում կան՝ Պոլ միտաշէ, պոլ պոլոկ — ասանց սիրտը Քազ միտ:

Պոստան (Քրք. بيلستان) — պարտիկ, քանդարանդ:

Պոստանի (Քրք. بيلستاني) — պարտիկական, արքունի պահապան գեմեր: Քնազքում հանդիպում են՝ պոստանիկ, պոստանիկ, պոստանիկ ներքև:

Պատանի պոռն (Քրք. شانی پور) — պատանի զինվորների գնդերը:
Կամանատար, սուլթանի անձնական թիկնապարհ: Արշունիքում կարծր և
բարձր պաշտոն էր:

Պատա (Քրք. پادشاه) — կարճահասակ:

Պար (Քրք. پار) — սպիտակ գլխարկ, որը կրում էին նեխերենները:

Պարս (է. հուն. Πάρσι) — Պարսկաստանի անվանումը:

Պար (պրք. پار) — ճամփա, ուղի:

Պարս (պրք.-Քրք. پار, پارس) — կարճահասակ: Կայսրության մեջ սալա էին կոչում
ու ճամփային կայսրի ժողովուրդներին՝ ընդգծելու նամալ կրտս նեխիս լի:
նկը: Քննարկում Ուր էն ույա Նախն, մուսուլման (սալ 2248),

նի այլևս ույա մուսուլման լի նեխա սիրտապետուլ (սալ 2761):

Պարսպան (պրք.-Քրք. پارسا) — Մուսուլմանական լուսնային սալալս Գ. զո ամիր:
Այս ամսին ճամփային պարսում էր ծով սրունը:

Պարսիկ (պրք.-Քրք. پارسی) — սալալս էր կոչվում կայսրության մեջ այն
պաշտոնյան, որն պարսկում էր կրկին սալալսին շաղաքահանության նարչիքով և
մեծ վեչիքի սալալսին խարչապետն էր նամարվում:

Պարսիկ (Քրք. پارسی) — ժողովուրդ:

Պարսիկ (պրք.-Քրք. پارسی) — կարճահասակ, սովորական բանակում զորախումբ:
Տե՛ս Պարսիկ:

Պար (Քրք. پار) — լուսն:

Պարսիկ (Քրք. پارسی) — սիրտ, նաև՝ շրջան կազմել, նախաքվել: Քննարկում՝
սալալսուլ կազմել — շրջան կազմել, նախաքվել:

Պարս (պրք.-Քրք. پارس) — սովոր, սովորյալ ժողով:

Պարսիկ (պրք.-Քրք. پارسی) — սրկ, սիրտ:

Պարս սե (լատ. santo ano) — սարք սարի, փրկչական թվական:

Պարս (Քրք. پارسی) — 1. զոր, զինվորական զոր, 2. վարչական միավոր: Մինչև
XVI դ. վերջը սակարկների կառավարիչներ կոչվում էին բարձրագույնները: Սակ-
նալ շաղալսում — սուլթանի գնապարտ:

Պարսիկ պի (Քրք. پارسی) — սանալս վարչական միավորի կառավարիչը և կր-
սալալսական սեի կամանատար:

Պարսիկ (լատ.-պրք.-Քրք. پارسی) — ճամփային, կարճ:

Պար (պրք.-Քրք. پار) — կարճահասակ, կրտսնի, կրտսնի, նեխիսական:

Պարսպան (պրք.-Քրք. پارسی) — մեծ վեչիք, սուլթանի սեչալալս, բանակի
գլխավոր կամանատար, սովոր էր բաշարանի իշխանությանը:

Պարս (պրք.-Քրք. پارسی) — 1. սով, 2. պալատ, սարկունք:

Պարս պարս (Քրք. پارسی) — սարկունքի կառավարիչ, պալատական մեծագույն:

Պարս (Քրք. پارسی) — փաթեթ, զինի շաղս փաթեթվել կարող նեխիսական շրջանում

տարջ կրում էին ժրան զնդրեկեր, զնվերական բարեբանական պարտաշար-
կերք, Այսուհետև սինջին կրկ յայտք, հայկեակ ոչ ժուսուղաներ, ինարին, զհար-
յով սահմանված տարբ' տարբի քրամք:

Սարսնա (Քրք. *سارسنا*)—աշխարհագրական: Այս բայք յնպարում պնայ է հա-
կանայ տրամադանու իմաստով՝

Սարս է գնանայ և գրասունայ յառասանն սևաւ բարդեայ (տայ 2056):

Սլլա (արք.-Քրք. *سلا*)—ազգք, հարգաշնում էր ժնարկնք որքամ որքա համայն
և նկնչյալն բարեբանեմն:

Սնկան (պրս.-Քրք. *سنگان*)—ՔԱԾն գնված զարտեանք: Այդպիսի խմբեր ունին
սահմանյան բանակի բարք զարտեանակերք՝ սևալայ, սկնչան, որլ բնիլի լնայ
(տայ 1052): Գոչվում էին նաև տալլանի թրկնալակ զնվերեկերք: Սնկան գնու-
ախրեկի հրամանատարներք հոչվում էին Սնկան պաշի, որք նկնչերական զարքում
նկնչիք ազատուց Վաս նրկերք պարսան էր, Փոխարկում էր նկնչիք ազատուլ՝
կրա բարախարթյան ժամանակ:

Սնկա (արք.-Քրք. *سنگا*)—գարա, բայք, յնպարմակ տարածություն, 2. սևապատ
Բնպարմ

Ի սնկայի յնվեկուպ, որ Այ սկյան է բարգմանեայ (տայ 2572):

Սն (Քրք. *سن*)—գու:

Սնկ (արք.-Քրք. *سنگ*)—1. տարի, 2. սոմար:

Սն (պրս.-Քրք. *سن*)—1. զրոխ, սարթ, 2. ձար, սկնչ, 2. սվայ, պն:

Սնասեր (պրս.-Քրք. *سنگسار*)—զարտեան, զարտեանսար, զարտեան բանակի
հրամանատար:

Սնարայլյան (արք.-պրս.-Քրք. *سنگساریان*)—սառնա զպնակնք, Գրախարթյան
Վասնեկայ ազգագրված է Սնարայլյան, Սնարայլյան (*سنگساریان* *سنگساریان*) բայք,
որք կրտեպում է տասնվանյան հրաքա: Բնպարմ՝
Եւ ի սահաւ Սոզմանի, որում Սնարայլյան կոչեայ (տայ 1161):

Սերկնկ (պրս.-Քրք. *سركنگ*)—ազգյորի ակ, ազգյոր, աղայն էր կոչվում
պահեստային ունիք սահմանական զարթեպով զրազգայ պարտեան:

Սեսա (պրս.-Քրք. *سزا*)—զարթոյան բանակի հրամանատար:

Սերակնկուլի (պրս.-Քրք. *سركنگی*)—պնակնք ձնք բարան, հաստի պա-
րտապնակ խմբեր, որանք կոչվում էին սառնիք սոմ:

Սկն (արք.-Քրք. *سنگ*)—1. սլնարություն, հանապարտարարություն, 2. որչապնք,
պատկազմական զարթոյարթյուն:

Սկն (պրս.-Քրք. *سنگ*)—սահման, սահմանադնի:

Սկնասար (արք.-պրս.-Քրք. *سنگسار*)—գնակնք, գնեք կրոյ, հրաքանակար,
հրաքանակար: Սկնասարնք կոչին սահմանյան բանակի բարք զարտեանակերքում,
որանք պարտապնակյան էր գնեկի ու գնմամբերի պարտապնակար և հայթա-
թաւք: Սկնասար ազա—սկնասարնքի պնայ, սվայ:

Սկնի (Քրք. *سنگی*)—1. սար ձար, 2. բարձր:

Սկնակ (պրս.-Քրք. *سنگی*)—1. թևայ, 2. ճնայ, գնեկար, ճնեկար, որք թ-

ժանյան կայսրության նրմանակ սազմական ուն էր. սազմաֆեոդալական կառուցվածքի նմանը: Այս զորաստանը պետք է զանազանի տեղիավոր սիբարի-ներին, որոնք ծառայում էին արքունիքում:

Միգանի ազն (պրս.-ֆրս. گمانی) — անձկազորի նրմանատար
Սրայ զզի (պրս.-ֆրս.-ֆրգ. سرای) — հարցի պահապաններ, պարզի, հր-
կի, Քաղցրում

Եզրայ զզի քայիև անև — հարցի պահապաններ է հարցում (սազ 2088):

Սուրազ (ֆրս. صولاق) — 1. ճահիճ, ճահճային ըջան, 2. ջրառատ գալու:

Սուրանտար (սրս.-ֆրս. سولانت) — 1. պետություն, բարեխաղալի իշխանություն, 2.
Սաճանյան կայսրություն:

Սանգիկի (ֆրս. سونگی) — գույրի արագընթաց ետվան:

Սանի (սրս.-ֆրս. سنی) — խալսմի նրկու գաճանաներինից ճնից, Սաճանյան կայսրու-
թյան պաշտենական գաճանանցը:

Սուպաշի (ֆրս. سوناشی) — պոստանյա, ստափան, որը Ետում էր բազալի ճաղրու-
թյան ու շուկայի հարց ու կանոնին: Ետիպան ճղի է ջրաղալի: Սուպաշի ևն կոչ-
վում ևսն էլյուրիթ բազալների կառավարիչները, որոնք նշանակվում էին զեն-
քանական կառավարություն կոչից:

Սուպաշի Աննազ (ֆրս. سوناشی کهنه) — սվազ Ետից, սվազ ստափան: Այսպես
էին կոչվում ևսն ճամբարությունների տվացիները:

Սուտիխանուկ (պրս.-ֆրս. سوتخون) — հարձրապալուներ: Քաղցրանակ ապրուրներում
աչպես ևն անձանկում իրանական զենվարները: ՏՏՍ նաև Պրզղլլուր:

Սուրազ (ֆրս. صولاق) — 1. ճահիճի, 2. սաճանյան սուլմանի քննապահներին, որի
պարտականություն ճնի ժանում էր սուլմանի ապանպալի բանկը:

Սուրան (սրս.-ֆրս. سونان) — ջրանը: Դրվում էր պիսարիի վրա և կում կրոզի իշ-
խանության ստափանը: Այն եփիում էր սուլմանը:

Սոֆա (պրս.-ֆրս. صوف) — ջրվա Քանձապեն կար: Եփիում էր սուլմանը Ետիպա-
լուր ընդունելությունների ժամանակ:

Սոֆի (սրս.-ֆրս. صوف) — ջրմեղանից, ճալնանից, ճխարից Ետիպառաջայու:

Սոֆուս (պրս.-ֆրս. صوفوس) — Ետանը գալցոցի աչակնուր:

Վալիիլ (սրս.-ֆրս. والی) — 1. պարտականություն, ժառայություն, 2. ինչից, սու-
բադրանը:

Վալիլուկ (սրս.-ֆրս. والی) — ճայր, սուլմանի ճայր:

Քնազում նաև՝ Վալիլուկ — ճնոցներ՝ ճայր և ճայր: Վալիլուկ սուլման — սուլմանի
ճայր, Քաղցրումայու: Վալիլուկ սուլմանը վայելում էր ճնն ճնոցնակություն:

Վալիլիլ (սրս.-ֆրս. والی) — կտակված, ընձայված, Եզայլեն ու գրամական կվից
Եզանը ճառասարություններին՝ ճամբներին, ճղկներին, ճնոցաններին, բարեզոր-
ճական ճառասարություններին, որպես կվածուց, ճառայի աղբյուր: Քնազում՝
Իլնան ընդ վրզիլլուրաց մեծատարա իլնան զլնուց:

Հորս ապիսեւ ընչ կարգով և յաս զայնի՛ն նոցա կողմեայ (սոց 144) — 1442).

Վասի (արբ.-բրբ. واد) — 1. Տղիս, գետաւոճիս, 2. լիւր:

Վարոյ (հունգ.-բրբ. արդ) — քաղաքակերտ, արժարեան, բարձրից զուր ընկա-
վայր:

Վեյթ (արբ.-բրբ. یت) — անգուկ, (հասկարութեան անգամ, բարձրաստիճան
պաշտելու, որին արժում էր նաև փառայի տիպոս: Կրում էին կրկ թուր:

Վեյթազէն (արբ.-պրս.-բրբ. یتاچ) — ձեռ Վեյթ, սաւաղն Վեյթ, կայսրութեան
գաղապետը, հասկարութեան զինանի նախագահը, սալմական ուժերի գլխավոր
հրահանարարը Օմարի էր բարձրանի իշխանութեամբ: Տե՛ս Սասնազամ:

Վեյ (պրս.-բրբ. یت) — 1. սորբ, 2. Տղեւազար, 3. անը, պաշտպան, սալմական:

Վրան (պրս.-բրբ. یران) — ավեր, ավերակ, Քաղաքում Վրան կրօնիչը մշխա-
նէ) — ավերեցին գինեակերը:

Վրէ (բրբ. یر) — պալմանով Տաննակի, բանակցութեան ձեռնարկով Տանն.
Երզնի, հասկարութեան նախարկից Քաղաքում

Վրէով տայ — պալմանով Տաննակի:

Վրիլեա (արբ.-բրբ. یریل) — հասկարութեան անբանները, Վեյթները:

Վրիլիա (արբ.-բրբ. یرلیا) — փոխանորդներ, պաշտենութեան, հասկարութեան ան-
գամները: Քաղաքում

Յիլինա և Վրիլիա մեծամեծ գլխուսոց տանայ (սոց 1022):

Վոլգոսա (լ. wolgoda) — հասկարիչ, իշխան Արցախ էին կոչվում Վալտիսայի և
Մոլգովիայի հասկարիչները:

Տազ (բրբ. یتاز) — լիւր:

Տաղառան (բրբ. یتاغان) — 1. լիւրային երկիր:

Տարլլառ (արբ.-բրբ. یتارل) — երեսնկութեան փայր, սուլթանական արքունիքի
սակ Նարհարաճիքը, որտեղ անկախորձ էր կանանցը՝ Նարեճը: Քաղաքում նաև՝
Կոստ սուլթ:

Տարլլառն ալասի (արբ.-բրբ. یتارل آلاس) — սուլթանական Նարեճի կեր-
քիներն զիւր, որին կոչում էին նաև զրզլառ ալասի:

Տեյլիումն (բրբ. یتیلیم) — Նախարի, Տեյլի: Արցախ էր կոչվում Տաննազամը,
որն իրախանացում էր հասկարութեան կողմից սրտակետին կերպով: Բանի Նա-
խարում էին 8—18 տարեկան Տաննիներն և պատանիներն, պատանարակները՝ յա-
վարյունների ուղարկում էին արքունի ծառայութեան, իսկ Տեյլիակներին՝ Ենի-Երա-
կան բանակի Տեյլիումն ոչ ժբան ժբոց էր կայսրութեան բանակը Տաննազամ,
այն Տեյլիումն էր զրխանելու ընկալութեան բանի թուրքացնելու, Տեյլիու, կրս
ընտան անը արցնելու նպատակի Այց Տարի թուրքական սկզբնապրարում տա-
ված է, շնայ տան թուրքերին, թոյ Տեյլիումն գտնան, թուրքերին սպորն,
այնուհետև ժբան ներքի գտնան:

Տէլի (բրբ. یتلی) — հիւսար, խենթ, գիծ, սպառչ:

ՏԱԿԻՄԻՆ (Քրք. كاسيم) — ժի՛՛թն լիմ, աղջի՛ք լիմ, Բնագրամ՝

Փառիպանեղ ակկիլիմին — ձեր աղբան ժի՛՛թն ես լիմ:

ՏԵՄԻՐ (Քրք. تيمير) — հրկամ, Տեմիր զամիք — ձրեմաթյա զուս:

ՏԵՆԻՂ (Քրք. تنگ) — ձող:

ՏԵՆԻՉ (Գան. تنيحت) — իշխան, սեր, Բազմաթ, աղբա, ինքնակալ:

ՏԷՂԻՔ (Արք.-Քրք. توت) — 1. պնտաթյան, իշխանաթյան:

ՏԵՐԻՆԷ (Արք.-Քրք. تيرتك) — նեղաթյան ձեռ:

ՏԵՐՆԷՂ (Քրք. تيرنگ) — ժրաթյան, ժխաճորամ, ընկերաթյան:

ՏԵՐՆԷՂԻՅ ՏԵՄԻՐԻ — Հասարակական կազմակերպություն:

ՏԵՐՈՂ (Արք.-Քրք. تروغش) — 1. աղբա, 2. Բախտալան, 3. ձևակալայ Եղևրա-
դան, Բնագրամ՝ տեղիպանեղ — զերկիշի նման, զերկիշի տեղալ:

ՏԷՔԻՐ (Արք.-Քրք. تير) — 1. տեղալի, 2. ձառյան, Հաղճմատյան, որտեղ զանց-
ժամ (ին պնտաթյան տեղալաթյան, զինանաների, ձառյանի ձառն ձրաթիք:

ՏԷՔԻՐՈՒՄ (Արք.-Քրք. تيرروم) — Հաղճմատյանում պնտաթյան տեղալաթյան,
զինանանան, կամուսաների ու ձառյանի ձառն տեղեկաթյանները զանցալ պա-
ռալա: ՎՏԷՔԻՐՈՒՄՆՆԵՐ ռեկին իրենց զիտաճը՝ որալ ակկիլաղբա, որի
զարտապանաթյանն էր Հեկե ձրալց զարտանաթյան ու իրերի զինանանան վի-
ձակի զուս: Բնագրամ՝

եւ ակկիլաղբան զուլուիկ մեր ցամ բառուկ էր միշտ տունայ (տաղ 2212):

ՏԵՐՆԱՅԻՆ (Քրք. تيرناين) — 1. զրգանուլ, 2. սասմաս, խարեթա:

ՏԵՊԱՄ (Գան. تيرام) — տարվապաներ:

ՏԵՊԱՄ (Արք.-Քրք. تيرام) — թրջապատ, թրջալուլ, կայազորի պետ:

ՏԻՃ (Արք.-Քրք. تيدج) — հալա, կրան:

ՏԻՃ ԱՎԱՐՆԱ (Քրք. تيدج و آوارنا) — հանան կրան, ի սեր հալաթի:

ՏԻՃԱՆ (Արք.-Քրք. تيدجان) — խորուլց, աղբան, զիվան, Օմանյան պնտաթյան զի-
վանց կազմակերպիկ է սուլթան Օթմանի ձամանան: Երա կարագալը ձեռ վեղեր
էր: Գիվաններ ռեկին նաև զարտապանները՝ ձերկերները, պիտա՛նները, ներկերի-
նան ալալները կազմում էին ներկերիկերի զիվանը, որին կարագալում էր ներ-
կերի ալան:

ՏԻՃԱՆՆԱՆ, տիճանյանն (Արք.-Քրք. تيدجانان) — զիվանաուս:

ՏԱՍ (Արք.-Քրք. تاد) — 1. ալաթ, 2. ձաղթանք, 3. խնարաթյան:

Բնագրամ՝

Ձաղթալ պիկ սուս սուս՝ ձառուկ էս եմ է կարտակալ (տաղ 2472):

ՏԱՍԻՆ (Արք.-Արք.-Քրք. تادان) — աղբից, բարեմաղճուլ, տաղաճաղալա:

ՏԱՅԻՆ (Քրք. تادان) — նեղ:

ՏԵՆՆԵՆ (Քրք. تادش) — 1. ձալաալալ, 2. զալաաթյան:

ՏԵՂԱՆ (Քրք. تادان) — բալ, որս բալ, որսորդական բալ:

ՐԵՏԷՂ (Արք.-Քրք. رجب) — ձառուլաճանան յուսանին տարվա 7-րդ ամիսը:

Քելի Եկ (արբ.-բրբ. ربيع الاول) — ծառայմանական լուսնային տարին 3-րդ ամիսը:

Քիմապատ (արբ.-պրս.-բրբ. ركبنا) — ասպանակ. բռնող, սուլթանի կիս ապակակ բռնող պաշտակը: Ճշգրտե էր կազմում նաև աստիական որդիքն սուլթանի կազմակերպում հանդիսաթյունների արարողակներ:

Ուզան (բրբ. اوزون) — 1. կրկար, 2. կրկարահասակ, բարձրահասակ:

Ուզն (բրբ. اوزن) — 1. վրա, 2. համանայն, ըստ Քնազում Պակը ուզն — համանայն ստորաթյուն:

Ուլեմ (արբ.-բրբ. علم) — 1. գիտուկներ, իմաստուկ մարդիկ, 2. հոգևորականներ:

Ուլուկ (բրբ. اولوک) — գնեցորդների բաժանվող սովիչը, որը բանակին արժում էր ասպին չորս անգամ, որոշակի ամիսներին: Ուլուկ էր կազմում նաև ստորաթյունին (tekiliv-i östiyu) այն սուրբը, որը գանկվում էր ցարնող բանակի կարգիներին համար:

Ուլը (բրբ. اول) — բարի, բարենաչոյ:

Ուլան (բրբ. اولان) — համար, ձի բանի համար, հատուկ:

Ուկիլի (հան.-բրբ. اولیو اولیو) — զբոսը, որը կրում էին նիշերիներին պայակակն կազմը, կր ներառյալում էին գիվան կամ արքունիք:

Փարսուր (իսր.-բրբ. افراس) — ցրասյաննեղ, պաշտպանական գառ:

Փարս (բրբ. افراس) — սիրտը, որը կրում էին կայսրաթյան պետական և գնեցորդական բարձրաստիան պաշտակները:

Փասխա (բրբ.-ար. افساس) — 1. մանց, մանգա, 2. չար, անպետք, նաև՝ գառ հրվանդաթյուն:

Փասիլան (պրս.-բրբ. افسان) — սուսնյան սուլթանի սիրտաներից՝ Քազար, արքա, միացնու: Քնազում՝ փասիլանեղ անկիլմիլ — ներ արքան չ'ժ էս արդար:

Փասիոլ (հան.-բրբ. افسان) — բանուս:

Փելիկ (պրս.-բրբ. افسان) — սուրճանակ, Քիմապատ:

Փելյանեկ (պրս.-բրբ. افسان) — 1. բաժի աման, 2. կՔզա, գիծու աման, քաղ:

Փելլերեկ (բրբ. افسان) — պատուհան:

Փելլիշան (պրս.-բրբ. افسان) — 1. խելչ, 2. անպետական, 2. կորուսված, աղբյուր:

Փիլլեկ (պրս.-բրբ. افسان) — 1. կազմա, սերարթյանակ, 2. սար:

Փայիլյոս (հան. افسان) — ստղծուերգու:

Փայրալ (բրբ. افسان) — հանարեն յոլլիլ: ըստիչ, նաև՝ զտեսա, փոխառական) — հզամ, հյուսիսային բաժի:

Փարիլ (արբ.-բրբ. افسان) — գրագիր, պաշտակա գիվանում, որի պարտականություն էր կազմակերպել գրագրությունը, ինչպես պարտականը: Տե՛ս Քելլերեկ, նաև՝ Քելլերեկի:

- Քուսլ (արք.-բրք. Կուս) — իսլամի սրբակներն՝ Մեքքան:
- Քուսլի ընդի (արք.-բրք. քوس شريف Կուս) — իսլամի սրբակների ամենաբ. երկա-
րաբ. սրբ գտնվում է Մեքքայում:
- Քուսլ սրբանի (արք.-բրք. ڪوس اوتو Կուս) — ըյտրի ծածկացբ. Այս ծածկացբ հյու-
յում էր ունեցնելով, զարգացում թանկացն շարիքի ծածկույան արթանները
գահալայալայան ասիկ ներում էն Մեքքայի ամենայնի. Պատրաստվում էր ծղկո-
ւաւում: Քուսլում նաև՝ Մոսկոյի սնա (սոց 1153):
- Քուս (պրս.-բրք. ڪو) — շահ. Կասուք, կամուս:
- Քուսիք (արք.-բրք. ڪوس) — անուգաւ, սրացոյ, նիսուս, ոչ շահնկական: Քու-
սիքն այս անունով էն կոչում քրիստոնյաներին:
- Քուսի (պրս.-բրք. ڪوسين) — նշանադրել, անուսանալ, վնասյան աննել: Քուսում՝
Քուսիկու, կալվում կոչ զերբայան վերադարձումը: Տե՛ս էրկան:
- Քուսում (բրք. ڪوسو) — անգամալայ, խկանգամ, ալլանգակ կալվածքով:
- Քուսիք (պրս.-բրք. ڪوس) — ձեռ թճարկնել: Կալվում է պարսկերն սնաւ բառով
և Կուսերն նոգանի վերադարձումը: Քուսում՝
Նոյ Քուսիք է գալալիքի ան յնպետկոյ փոզուս էրկնուլ (սոց 253):
- Քուս (պրս.-բրք. ڪوس) — աննալ, աննարաւ:
- Քուս (բրք. ڪوس) — 1. կուս, 2. քոթ, արեւ:
- Քուսիկ (Նուս.-բրք. ڪوسيك) — խորշ, ծոց, ծովածոց:
- Քուսիք (բրք. ڪوسيك) — կամուս:
- Քլլ (պրս.-բրք. ڪل) — 1. գուխ, 2. պիտարի գուխ, 2. կարվում գուխ:
- Քլանդիան (պրս.-բրք. ڪلانديان) — 1. Քլլի գործարան, 2. Քլլի գահում:
- Քլնա (արք.-բրք. ڪلنا) — կառավարիչ, անտեսական զորանի կառավարիչ, վերա-
կացու Տե՛ս նաև՝ Քլան:
- Քլնալիկ (արք.-բրք. ڪلنايك) — կառավարութան մեջ անտեսական ընդունուր գոր-
ծերի կառավարիչը, ձեռ զնչերի անտեսական գծով ուղղակայներիչ մեկը:
- Քլնա (պրս.-բրք. ڪلنا) — խնջանկալ, Սղանութան այս եղանակն ընդունվում էր
Սմանյան կալութան մեջ: Քուսում՝
Քլնիքի պոլի զգեկնալ նոզեր է վիզն է նոչարիկուլ (սոց 255):
- Քն (պրս.-բրք. ڪن Կն — կերել շարիչ) — կարում, Քուսում՝ Պալուլ Քն:
Քոխուս (պրս.-բրք. ڪوخوس) — ան՝ս Քլնա:
- Քրա (Նուս. ڪرا) — տրիկե, կին, տրիտի:
- Քրացա (Նուս. ڪراچا) — ան՝ս Քրա և Պուրիցու:
- Քրպան (պրս.-բրք. ڪراچان) — 1. պիտարի, թուսակ, 2. զմբիք աշտարակի:
- Քրկան (պրս.-բրք. ڪراچان) — նոց, գաւարան, կրակարան:
- Քրկ (բրք. ڪراچ) — թի, թիակ, Քրակն անալ — ամանակութան գառապարան,
թիպապարութան նմարկնել:
- Քրկիք (բրք. ڪراچيك) — 1. թիպար, կալվար, 2. թիակնել գառապարան կամ

գանառոյ սեւ. Քաղցրով կան՝ Փրօկէն Տարկ—ու Տաւարան ընտելութեանց
գանձոց հարկ. որ վարժով էր կախարարմով թրախարան պարսակներունց
ազամկնու հարս:

Փրօկ (Քր. کوك) — Տարան, զերտիտ:

Փրօկիլիս (պր. Քր. کوكشول) — շաշկրատ, մեծախո, վարժարտ:

Քաղցրով՝ Փրօկիլիս, սէ ինն սնկըն կալ—գու, մեծախո, ինն սնկնց զեր:

Օզ (Քր. اوق) — Տեա Քաղցրով՝ Օզ մկտան (اوق مكدان) — Սասարայի հը-
րապարտներնց մկթ. որանց պեմարտութեաննց էն կասարմով:

Օրոզ (Քր. اوقاق, اوقاق) — 1. սնկան, առն. 2. մեծ վրան, սրապարտան վրան:

Քաղցրով՝ Տանկեղ կանայն զարտոց կազմեն (տոչ 2012):

Օրան (Քր. اولون) — լինի. Քոչ լինի:

Օջան (Քր. اولان) — 1. ազա, նրնիա, պատանի, 2. ծառ, սպասարտ:

Օշն (Քր. اولی) — սրտի, բազանի:

Օջու (Քր. اولو) — սնկան, կուրան, զոչ:

Օնազ (Քր. اولچاق, اولچاغ) — 1. կրտորան, Օնոչ, 2. առն, ընտանիք, զերտատան
հարապարտան զարտանաններնց բաժանմով էն սնկաննց 6 սնկն իրնց ազա-
նեղ՝ Օնազ ազալ: Քաղցրով՝ Սա զոնոց նկնիլիտոչ (տոչ 1435):

Սա ընտալ ազլի իտան (տոչ 1435):

Օնտիլիս (հռն. اولی) — զնկաննց, սրտան, լընաչ:

Օնի (Քր. اول) — գարա, հարս:

Օսա (Քր. اولچا) — 1. սնկան, 2. զնկան, 2. զարանոց: Քաղցրով՝ Օսաչա նկն-
իլիտոչ:

Օսազարտի (Քր. اولچا شاشی) — նկնիլիտան սասանի պեմար:

Օտու (Քր. اولو) — բանի:

Օրի (պր. Քր. اول) — կասար, զերտի, որ կրով էն կազմեր:

Յերին (պր. Քր. ایتین) — Տալիանակ, Տալիութեան, Քաղցրով՝ Տանկեղով է Քնթ
Տանթով՝ զնկնն, ինկննց:

Յերվա (պր. Քր. ایتوا) — պատանիան, զնն, որ իտանցում էր մարի, զնիտիտ-
լանը Սուլիանի զարնիկնցութեանց հաստարմով էր ինկնարով:

Յն (պր. Քր. ایت) — Տնրեմալութեան, իտանանիտութեան, Տալի, իտանութեան
Քաղցրով՝ Տանկեղով է՝ ինկնեղոյն մեով:

Յնտալ պալի (պր. Քր. ایتوا شاشی) — բանարտի, իտանարտի, զերտիլի իտան-
նիլի:

Յնման (պր. Քր. ایتوا) — իտանանարտի, իտանարտի:

Յնման նիմալան (պր. պր. Քր. ایتوا شاشی) — սուլիանիան իտան, իտան, իտան-
արտի իտան, որ հաստարմով էր սուլիանի սնկաններնցով իտանարտի: Քր-
կաղցրով կան թարգմանութեանը՝ զեր իտաննի:

- Հիլան (պր.-օրբ. قلان) — սննդի ձեռք, ինչ-որ
 Հիսելի սլլան (պր.-օրբ. قيسيل الله) — հանուն աստուծո, բարեբանի և
 հրա հանար
 Հլլրի (իսր. חילי חלוצי) — սննդամբ, Յերուսաղիմի պատերազմի պատերազմի
 ժամանակ
 Հուլ (օրբ.-պր. قويل) — աստուծ, պնտ աստուծ Քուարամ ինչպիսիք
 Հուրալ (պր.-օրբ. قوريت) — աստիք, պատերազմական, Նարադարաթյան
 Հուրալ (պր.-օրբ. قوريل قوريل) — ինքնահանուն, ձեռնախո, ցու-
 սնդ, Կարսու

«КРАТКАЯ ЧЕТЫРЕХСОТЛЕТНЯЯ ИСТОРИЯ ОСМАНСКИХ ЦАРЕЙ» ЕРЕМИИ КЕМУРДЖЯНА

(резюме)

«Краткая четырехсотлетняя история османских царей» видного деятеля армянской культуры, историка и поэта XVIII в. Еремии Кемурджяна (1637—1695 гг.) занимает особое место в ряду историографических произведений автора и вообще среди армянских источников. В отличие от многих армянских источников, которые преимущественно излагают историю Армении, «Краткая история» целиком посвящена истории Османской империи от её зарождения (XIII в.) до тридцатого года царствования султана Мухаммеда IV (1678 г.). Это важный первоисточник по истории Османской империи, подвластных ей народов, политической и общественной жизни второй половины XVII в.

«Краткая четырехсотлетняя история османских царей» сохранилась в едином рукописном экземпляре (Матанадаран им. Маштоца, рукопись № 1675), который заполнен переписчиком Хачхо в Галлиполе. «Краткая история» написана Е. Кемурджяном стихами (в 1675—1678 гг.), состоит из 1811 двустиший. Книга написана на грабаре.

Хронология в «Краткой истории» дана по армянскому летоисчислению и по годам хиджры. От султана Османа I (1299—1326) до первого года царствования султана Селима I (1512—1520 гг.) история излагается по годам хиджры; затем, до года воцарения Мухаммеда III (1595—1603) — по армянскому летоисчислению; от Мухаммеда III до воцарения Мухаммеда IV (1648—1687) — по годам хиджры; история же последних тридцати лет (1648—1678) — по армянскому летоисчислению. Таким образом, «Краткая история» как бы разделена на четыре части. Более логично, однако,

разделить ее на два общих раздела, имея в виду то обстоятельство, что три части произведения написаны на основе первоисточников. В таком случае первый раздел охватывает примерно 350-летний период истории Османской империи — от начала до 1648 г., а второй — историю тридцатилетнего отрезка времени 1648—1678 гг., которую автор изложил как очевидец.

Как было сказано, история первого, 350-летнего периода изложена на основе первоисточников — турецких и армянских, однако, следуя привычке средневековых авторов, Кемурджиан не ссылается на турецкие источники, довольствуясь лишь общими намеками. Наши поиски дают основание утверждать, что Кемурджиан пользовался рядом турецких источников, переводя и значительно сокращая их.

Следует признать, что выявление всех турецких источников сопряжено с большими трудностями, так как мы не имеем под рукой всех турецких источников и, что более важно, эти источники отличаются подчеркнутой комплиментностью: хроники XV—XVI вв. последовательно заимствовали друг у друга историю турок и Османской империи ранней эпохи. Поэтому, сравнивая с ними «Краткую историю», — даже относительно дословно совпадающих отрывков — трудно не колеблясь сказать, какой именно труд по истории послужил первоисточником для соответствующей части. Тем не менее, в ходе сравнения обнаруживается, что «Краткая история» имеет много общего с историческими произведениями Лютфи, Ашика, Солакзаде (либо с неупомянутыми ими источниками), Хасана Бекзаде и с «Фезлеке» Кятиба Челеби. Кемурджиан, очевидно, пользовался также историческими сочинениями «Джихан-нума» Кятиба Челеби, «Мохац-намэ» и «Зафер-намэ» султан Сулейман Ибн Кемаля, «Сахифи ул-ахбар» Мюведжджима Баши, так как в его переводе встречаются некоторые характерные для них фразы и специфические выражения.

Кемурджиан использовал также армянские источники: повествования, хронографии, памятные записи, исторические элгии. Он упоминает Мовсеса Хоренаци, Нерсеса Шнорали, Аракела Багишеци, Товму Мецопеци. Кемурджиан знаком также с трудами Аракела Даврижеци, Ованнеса Мшеци, Ахоба Тохатеци и Степаноса Тохатеци, Ованнеса Маквеци, Азарии Саснеци, хрониста Аветика, Григора Камахеци, Вардана Багишеци. Причем он не только почерпнул у них данные и сведения по истории, но и следовал некоторым их литературным традициям и стилистическим приемам. Кемурджиан часто обращается к Священному писанию — особенно к пророчеству Исайи, псалмам, плачу Иеремии. В своем произведении Кемурджиан отвел также место повествованиям своих современников — очевидцев событий.

Как было сказано, «Краткая история» состоит из четырех частей. За исключением последней части, остальные носят компилятивный характер. Но это обстоятельство не помешало Кемурджию проявить непредвзятое отношение к известному материалу. Его сочинение не является восхвалением побед турок, их оружия и мощи, что присуще турецким источникам.

Шаг за шагом Кемурджию знакомит с историей Османской империи, ее прошлым и настоящим. Он упоминает все войны, которые вели турки, констатирует злодеяния, совершенные ими в завоеванных странах: грабежи, увод в плен, факты насильственной исламизации, все то, что в турецких источниках представляется в качестве образцов героизма, храбрости и подвигов турецких воинов.

Кемурджию повествует о волнениях и восстаниях, имевших место в пределах империи, об освободительной борьбе армянского народа, о последствиях движения джелалиев, об обстановке при султанском дворе, дворцовых переворотах, взаимоотношениях султанов с подданными.

В четвертой части своей «Истории» Кемурджию, как очевидец, сообщает сведения о захватнических войнах, которые вела Турция в Европе (Кандийская война в 1645—1669 гг., военные действия, предпринятые турками в 1658—1664 гг. против Венгрии и Австрии, война с Польшей в 1672—1678 гг.), останавливается на волнениях янычар и сипахиев, восстаниях пашей, недовольных политикой центрального правительства — Хейдар-оглу (1648 г.), Гатрджи-оглу (1648 г.), особенно беклербека Сирии Тайар-оглу Мустафы и тридцати мелких и крупных феодалов-сторонников последнего (1658 г.), отражает антитурецкие, освободительные настроения в Молдавии и Валахии.

Кемурджию сообщает также важные сведения о положении армянского, греческого и других народов, живших в пределах Османской империи и борющихся за свое существование, о взаимоотношениях между христианскими общинами и Османским государством, о тяжелой налоговой политике, которой подвергались угнетенные народы.

«Краткая история» содержит достоверные сведения о попытке стабилизировать общественную жизнь стран, улучшить финансовое положение, восстановить военную мощь при помощи политики террора в годы везирства Кёпрюлю (Мухаммеда Кёпрюлю—1658—1662 гг., Ахмеда Кёпрюлю—1662—1679 гг.), несомненно, сведения эти ценны для исследования социально-экономических отношений в данную эпоху.

Армянская историческая наука, оценив достоверность данных, содержащихся в «Краткой истории», использовала неко-

торые материалы для освещения истории армянского народа XVII в. В приложении к своей книге «Армянские источники о падении Византии» А. Анасян опубликовал в качестве отдельной главы отрывок, посвященный взятию Константинополя турками, а в другой своей работе «Освободительные движения XVII в.» — использовал материалы, посвященные западным и константинопольским армянам.

Данные «Истории» Кемурджяна использованы также в монографиях М. Зулаляна «Движение джелалеев и положение армянского народа в Османской империи».

Настоящая публикация «Краткой четырехсотлетней истории османских царей» Еремии Кемурджяна является надежным и важным источником по истории Османской империи и армянского народа.

Տ Ե Ղ Ա Ն Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Այ կիսուր, ընդ Հարսիսային Այրու-
նիսայում, այսօր Քրաչյա ընդդ
Քանիսայում 101
Այ շինք (Յիլենիք), Սարսանիսայում,
Կանիս զիւայնիսում 69, 87, 297,
302, 367
Ազն Իլիման, Սարսանիք ենդուք Նյու-
սի-այնիս աքին 67
Ազուսայ, Սարսանիսայում, Եկնիք զի-
յուայնիսում 69
Ազուսայ եզիր 129
Ազուսայուր կալու 295
Ազուս սո՛ս Սասնա
Ազուսայի յարսակ 306, 311 տե՛ս և Ա-
սասնայ սրտարե, Սասնա սիրմ
Ազիլիկայ (Սեւիկ) 315
Ազիլիքս 219, 324
Ազիսանուսայն (Յեզիսանուսայն) 162,
293, 297 տե՛ս և Հարձեւ, Էդիքն
Ազու, Ազվ Կարս 239, 324
Արուլիքի (Աուրուս Գայիան, Զարու-
սիկ), Համի Սասնայում 266, 287
Արլեւ (Յրեւեւ, Արլեւ) 105, 107, 289
Ար ճլյան (Չխարչուլ ապարիչ) 158,
161, 166, 198, 201, 214, 249,
263, 319
Ար ճլյան (Խանիս) 254
Արսանքի անուր, Սարսանուանում 218
Արսան երկն 23, 135 տե՛ս և Արսարիս
Արս ճլյան 228
Արսայ զու 153, 318
Արսուր սուր (Արսուր լեւ), Սարս-
անիսայում 86, 394
Արս շինք, յուր Մանիսայի զիւայն-
իսում 71

Արսնիս 301, 306, 274 տե՛ս և Ա-
սուս (Կրկիք)
Արսուսան, Զուկուպիքի իշխանությա-
նը, Էրիսուսնը Մարտի զիւայն-
իսում 129, 173 տե՛ս և Էրիսուս
Ալե 264
Ալեայ կիլիկի 66, 267
Անկիսի համի 325
Անկուրի րուսի 205
Արսուր 211
Աղեւանուր, Ընդուր (Բշկուր) թու-
րայ Արսանիսայում 171
Ազվանից րուս 218 տե՛ս և Տեմք զուայն
Ազվուր Կրս 39, 132 տե՛ս և Պեկիսուս,
Ընդուր
Ան զուր, Սարսուայի թարսուրում 91
Անուսիս 77, 84, 129, 224, 302, 317,
324
Անուսուայի (Թեկիլիլիկության, սանար)
302, 212, 314
Անուր կալմի 162
Ամիր, Ամիլ (Զուզար) 26, 130, 138,
158, 178, 185, 210, 211, 212, 217,
222, 226, 228 տե՛ս և Տարսուրի,
Չխարչիք
Այուսուս զուեր, Սասնայի 328
Այուսուս, Հուր (Այուս) թուրայ Մա-
րիս զուայնիս աքին, Էդիքն
զիւայնիսում 68
Այուսուայն, Այուսուայի Նիս Երևանի
անուսուայնիսում 71, 258
Այուսու զուր, Հափուայի յարսանում 312
Այս Սալիս 172
Այս Սալուայի իսանիս 264
Այրիկի րուսիսեն ընդարսում 298

Այնպիսի, հասարակաց (կապուտ) բազարը Լուսնաստան 111

Այնթապ ակ'ս Արթուր

Այնթիկ (Այնի կի, Այնաթ, Այսն դու) 65, 295

Այտքնիկ, Նյնիկի յազ, Տարմարտ լուկի Նարազայն աթիկ 65, 296

Այտիկ կիկ (Բնդ, թաղ) 71, 88

Անազուրիկ Բուսիկ 123

Անատոլիս (Անատի, Անատոլ) 50, 50, 67, 69, 72, 76, 82, 88, 109, 112, 126, 143, 162, 242, 261, 275, 297, 299, 300, 302, 332

Անատոլիայի ըկկերգիկարայն 314, 320

Անատոլի հիստ ակ'ս Գալուկիս-Վասթ Բևատոյէ պիտակ 73

Անատոլի զոս 185

Անգլիկոս 328

Անդիան, Եանազարն 170

Անդիանուպոլիս ակ'ս Ազգիանուպոլիս

Անդիանուպոլիս սալա 64

Անթուր 129

Անթուրիս 304

Անթուրիս (Անթուրիկ) 82, 129

Անթիլիս 323

Անկարա (Անկիտիս, Անկարես, Ankara) 19, 26, 28, 63, 76, 291, 292, 299-301, 305, 338

Անկիան 143

Անտաթայն 104

Աշտուրնի սալա 162

Ազատաթիկ Բուսիկ 138

Ազոլասա զալ 11, 12

Ազոֆուս Թիգրան 48

Անտառ (Երկիր) 100, 101, 169, 208, 208, ակ'ս և Տիգրանիս

Ազոան, Սոսոթու 232

Անիս 35, 45

Անիսան աթ 207

Աստիտան Երկիր 147

Ախուրիս 24, 47, 48, 314, 316, 317, 319, 355 ակ'ս և Տիգրանի Կիկ

Ախուրիսան Եանա 322

Աստուր 129

Աստուր սիտան 120 ակ'ս և Ազոանի (Շրթան)

Աստուր Տիգր 118 ակ'ս և Ազոանի (Շրթան)

Աստուրան (Աստուրան) 72, 124, 228

Աստուր 264

Անկիան զառապէ 318

Անկիան Երկիր Պարսիկ 137

Անկիան սալաթ, Քաթար 131

Անկիս (Կրտ, շրթան) 10, 87

Անկիան Նայաստան 219, 224

Անկիան Նազարիս 218

Անկի (Անկիս, Պարսիստան) 79, 142, 173, 292

Անկիս Կրտ 107

Անկիան սիտուր 61, 293

Անկիայ Երկիր, Կալուրիսան սիտուր Երկիր Նայաստան շրթան, Կալուրիսան Երկիր 165

Անկիան Նայաստան 8, 43, 308, 340

Անկիս, Նազարիս 141, 179

Անկիս, Պարսիստան Կիկ 11

Ազոան 38, 221, 317 ակ'ս և Ազոան, Սալի

Արալ սալա 136, Սալիսիս Նարազարիստ, Արալիս Կալուրի շրթան 136

Արի ակ'ս Ազգիանուպոլիս

Արի (Արիկ) 147, 312

Արիկ, Եանաթ Քալուրի Վալիսիս, Կիկիս զալուրի շրթան 28, 29, 62

Արիկանուպոլիս (Կիկանուպոլիս) 104

Արա 152

Արատի, Արաթի 218, 222

Արաթիս, 105, 107 ակ'ս և Մարա

Արաթ 66, 256

Արաթիս զալ 258

Արի զալուրիկ, Սալուրիս սիտուր սիտուր ըկիկ սալաթ, Կիկիսիս Կիկիսիս և Քիկիսիսիկ 66

Արաթ ըկիկիսիս 295

Բեառուայ Կղզեայ սահման, Սառաբու-
 յում (Forum Bovis) 191
 Բեֆրեման (անթոք. թուրք) 311, 315
 Բայերց 137
 Բայ-Է-Էրֆայ (Իսկերի գետ) ակ'ս
 Տեմբ զամբ
 Բայ-Է-Շայից (Տրկարյա գետ) ակ'ս
 Տեմբ զամբ
 Բայ-Է-Վասիթ (Իսա Բեֆրայի) 208
 ակ'ս և Վասասիտ
 Բայիան, որ է Բազաան 214
 Բար-ու-սասայ 225
 Բաբրանայ (Բաբրասանայ Կը-
 յանոթյուն) 161
 Բայրեպի 302
 Բալզայ (Balzad) 38, 43, 215, 229,
 230, 231, 233 ակ'ս և Պազաան
 Բաղէ 144, 275 ակ'ս և Քճիթ
 Բանդյա ական 226
 Բանկու գալու 217
 Բանն 117
 Բելլուայ 59, 59, 222 ակ'ս և Քէլիթաան,
 Բելլու կրա
 Բելլուայի սպարայում 222
 Բելլեմեր, թուրք Կարամանիայում 207
 Բենեանի (չրան) 306
 Բենգեր, Քնդհիս (Տրգիս) անթոք 316
 Բերն 162, 212, 240 ակ'ս և Շայկ
 Բերայի գալու 253, 260
 Բերթ 117
 Բիլլեյի (Իճիկըրիթյուն) 314
 Բիլզան, Բիլզանիան 72, 268 ակ'ս և
 Գասանկուսայի, Բասանայ (ք-
 սանայ, Սասարայ)
 Բյուզանդական (այխան, սարսնիկ)
 44, 295
 Բյուզանդական կայսրայուն 41, 19, 43
 Բյուզանդիս (Բիլզանիան) 12, 41, 43,
 44, 236, 304, 305, 307
 Բյուզանդիայի յայրախալ 308
 Բյուզանդ 319 ակ'ս և Պալանախ
 Թաղայի Բակ (Bogaz koca) ակ'ս Պ-
 ալ ղիս

Բանիս ակ'ս Պանս
 Բարբ (Նիզուր) 207, 220
 Բարեպար ակ'ս Բարեպար
 Բասա (Basana), որ է Եֆեսոս 15, 28,
 37, 252, 294, 295, 299—302, 310,
 312, 322 ակ'ս և Պասա
 Բասայի (չրան, արան) 28, 29
 Բալա (Baldad, Baidad, Baidad) 315,
 218 ակ'ս և Պանն
 Բալիկի (քիլիկեթիկայուն, փայլա-
 յուն) 47, 326
 Բարանիս 65, 236
 Բալլասանիան պիսարայուն 238
 Բալլասանիան սարսնայուն 295, 296
 Բալլասիս 284, 302
 Բալզան (Կարս Բալզան), Մալլապիս
 216 ակ'ս և Պալզան, Պալզանայ
 Կիթ, Կարս Պալզան
 Բարաան զալու, Մալլապիս, Բալլա-
 ղիայում 236
 Բարնիս այխան 230 ակ'ս և Էֆեսոսան
 Գալա (Կալալ) 132, 133, 314
 Գալայի ճառ 313
 Գալայայի և Սասարայի միլ 228
 Գալայայի չրան 234
 Գալիպի, Նիլիպի (քնուկղի) 10,
 12, 18, 295, 296, 304 ակ'ս և Պէ-
 պիթ
 Գալասիս 162
 Գամանիյա (Կամանիյ) 48, 280 ակ'ս և
 Կամանիյ
 Գամիս 125
 Գաննակ 182, 313 ակ'ս և Կիկի, Ես-
 ճասան
 Գանիս 48, 234, 277, 278 ակ'ս և
 Լակիս
 Գասանունի (Գասանունի, Գասանու-
 նի, Գասանուն) 73, 167, 259,
 303, 308
 Գասարայի գալու, Սարթիայում, Սարթիկ
 Կարս-արիկ 71
 Գասա կիլ զասա 68
 Գասան (Կիթ) 115, 172 ակ'ս և
 Կարան, Կարամանիս

Կարս շէնք 57 ակ'ս և 9 հր բազա, Բորչինի

Կարապետան 88

Կարս՝Նոլ. Վերքիս բազա Լուսաստանում 69, 297

Կերք (Gebze) 370 ակ'ս և Վերկիզե

Կիլիս (Կիլիս) 26

Կիլիսի խանություն 321

Կիւ Բազա (کيو بازا) 170, 303 ակ'ս և Բորչինի, Կարս շէնք

Կյազլեյն կիսաք. Մնասոյի Կիսաք 297

Կչալամբե բերդ. Ենի-Ի Ջար 331

Կոլոնիս (Colobac). բազա Յարթալում 308 ակ'ս և Վեֆլինի

Կոս Բյոֆրոյուս (Քաղաքապետան կամուրջ). Մարաշի շրջանում 315

Կոստրա 341

Կուֆուս. Կափազ բազա Լուսաստանում 69, 297

Կուս (Կրասազիմ) 123

Կուս դաշտ 31, 50, 76, 77 ակ'ս և Կուսազ

Կուսուկէն. Մալաթիա գետի աջ ափից Կուսուկ-արմէր շենքում ապարտք 68, 293

Կալմառնա 45

Կամազկա (Բազա) . 15, 22, 42, 123, 309, 308 ակ'ս և Կրմրչի. Եւմ բազա

Կամաղախի իշխանություն 68

Կարաանի կազմեր 349

Կանայ (գետ) 305, 226 ակ'ս և Տանա, Քուս

Կարանառն 70

Կարսուզայ (Կալսու. Երկիր) 10, 11

Կարաանի կի 327

Կարանի ճեղուց 45

Կերկնիկ մոս 328

Կերան 147, 210, 309

Կրմրչի (Կրմրչի մեծ) 100, 124, 133, 126 ակ'ս և Կամազկա

Կիսրեմի (Տուրքիկի) 28, 130, 325, 331 ակ'ս և Ամիթ

Կիսրեմա 280, 285 ակ'ս և Կիսրեմա Կիսրեմայի Կանալայունի 312

Կիսրեմ բնակավայրի շրջան 284

Կիսուր (Քուրա) 327 ակ'ս և Քուրա գետ

Կիսուրի ափին 328

Կրամն. Լուսաստանում 227 ակ'ս և Կրամն

Կարազա. Լեհնուպոյի 28, 29, 64, 294

Կարնի կիսաք. աճրոց Քուսիսում 108, 303

Կանդա. Կուր (Քար). բերդաբազա Լուսաստանում 160

Կանազա. բերդ Լուսաստանում 267

Կալլալի կիլիս Կալիպոյի Քիսուրչալում 87

Կազիկ. Մուրազ կոչման. որ և Յիզիկ 131

Կուս կիսաք (Բիլլինիի վիլայեթի Ջար Կուս (Yuz Kuzat) գաղաթում 26, 43

Կիսրուսական բազա 312

Կիսրուս 27, 46, 119, 122, 132, 175, 198, 273, 243, 251, 301, 310, 313

Կիսրուսի (իշխանություն. կառավարություն) 68, 314

Կիսրուսի Վանլուկյան իշխանություն ակ'ս Մամլուկյան սուլթանության կի կալ (Եզի կալի) 220, 229 ակ'ս և Օսթան կիլիս. Կիսրուկի բան

Կիսրուկի շրջան 37

Կի կամն. Օստրուլում 339

Կիկի շէնք. Կի կանալայուն Քարաշի վիլայեթում. Կիկուկի (Կիկի) Կարալ-արմէր 28, 62, 64

Կիկի շէնք. Կարաան Վանայ 276, 279, 340

Կիկի շէնք. Կարանախում 307

Կիլիս ակ'ս Էլմի կիկի

Կիկն 311 ակ'ս և Օրանիկ Մարթա. Միլանի ալբարճ

Կիլուս 32, 34, 42—46, 295, 298, 349

Կիլուսական (ակ. Վանլուկյան, սուրանայուն) 280, 288

երևան 6, 8, 9, 12, 21, 43, 156, 174,
222, 223, 291, 299, 302, 306, 313,
319, 329 ակ'ս & Քիզան

երևանի (քաղ. բազմ) 153, 317, 323,
332, 332, 340

Երզնկա (Եզնկա) 63, 147, 183, 292,
359

Եկիր Լոգ. Սկրիան 172, 304

Երզնիկ Խոսրիս 123 ակ'ս & ՆՊՆ,
ՄՂժան աշխարհ

Երասուղե (Երասուղե) 8, 15, 17, 18,
19, 37, 140, 242, 244, 301, 324,
325, 328 ակ'ս & Պասա

Երասուղե արտ. Լոգոյ 262

Երասուղե Կաղախ 6, 109, 132

Երզնկա. Երզնկա (Կաղախ) 37, 162,
320, 321 ակ'ս & Քոխաթ (Քոխաթ)

Երկաս 66, 298. Էթն Իզմիրի զիտ-
ձիւթ

Էթնա 292 ակ'ս & Քրուսա

Էթնա զեա 12

Էթնիկ (Եթնիկ, Կարնիկ) կրկն 27,
190, 204, 267 ակ'ս & Տիգ փայլ

Էթնիկ Եկիր (Եթնիկ Էթն) 88, 100,
308

Էտրուրեա, Ստարալա Զապարեան Բուլգար-
թիւթում 68

Զանթ, Յնթ. Յնթ (ախան) 234

Յիլնկոտայ. Զապար Սկրիանում

Յնեան զախախ. Բաջ Ստարուրում 274

Յիլնկ (Յիլնկ), Լուսաստանում, Սկրիանի
արձնիք 69

Յուլիանիների արտաձգելու 319 ակ'ս &
Տուլուսիք

Յուլիանիք իշխանութիւն կենտրոն 313
ակ'ս & Ալգոստակ, Էրթնասն

Յուլիանիք 265 ակ'ս & Աթալիթիկ (Նիկ
Լաճի)

Էթնան ծով 45

Էթնան ակ'ս Էթնիկ

Էթնիկից արևմուտք 312

Էթնիկից, Ստարուրում 264

Էթնի (Էթն) Եկիր 299

Էրթնասն (չորան) 369 ակ'ս & Ալգոս-
տակ

Էթն. Զապար & Կարնիկ Լուսաստանում
Էթնիկ Էթնա, Էթնիկի շարանում 311

Էթնի Էթնի. Կոստանդնուպոլիս կենտ-
րոնական քաղաքի «Արթնաստուր»

գաղաք, Էթնի արձան Էթնի Կարնիկից
Կարնիկի շարանի ծովային կենտ-
րոնական արտաձգելու 102

Էթնիկայ. Կոստանդնուպոլիս «Negro-
ponte» կղզին 108

Էթնիկայ. Անգոլայ Բուրասի զիտաձիւթում
23, 62

Էթնի Կոստանդնուպոլիս ակ'ս Էթնիկ արտ-
ձիւթ

Էթնիկ (Էթնիկ) արտաձգելու 180, 239, 238

Էթնիկից 13, 15, 17, 20, 22, 57, 113,
264

Էթնիկից (արտ. զախախտակ, արտ-
ձիւթ) 37, 317, 238

Էթնի Էթնի. Բուլգարիական Գաղախից
225

Էթնի արտաձգելու, Կարնիկ Ստարուրում 201

Էթնիկ (Էթնիկ) 16, 44, 68, 71, 83,
84, 87-89, 91, 92, 123, 154, 178,
185, 192, 220, 257, 259, 263, 265,
266, 268, 272, 282, 284, 286, 297,
304, 308, 321, 328 ակ'ս & Ալգոս-
տուրուրում

Էթնիկ Կարնիկ 68

Էթնիկ (Կարնիկ, արտաձգելու) 68, 83

Էթնիկ 38, 357, 359, 360, 322, 334
ակ'ս & Արթնում, Կարնիկ

Էթնիկ (Էթնիկ) 63, 64, 97, 101, 107,
162, 178 ակ'ս & Ալգոս (Էթնիկ),
Կարնիկ, Կարնիկ

Էթնիկայում, Ստարուրում Բաջ 274

Էթնիկ Յիլն 116

Էթնիկ Էթնիկից Կարնիկ 69 ակ'ս & Կար-
նիկ (Կոստանդնուպոլիս) արտաձգելու

Էթնիկ (Կարնիկ, Կարնիկ) 69, 128,
129, 138, 144, 147, 148, 152, 176,
222, 223, 312, 313, 315, 316, 322,
323

Քաղաքի ուղղությամբ 312
 Քարաղի 63
 Քարեղ ակ'ս Քաղաք
 Քևայիս 204, 240
 Քրոնո, Տարսեր 125
 Քրեթակն, Լափայկերան Ստամբուլում 265
 Քրեթակն պաղլա, Ստամբուլում 180
 Իլիկի սակախ 304
 Քլեֆաուս (Քլեֆաուս, Քլեֆաուս) 57, 295, 297
 Քլեֆիկա (անոթ), Քեկեր 218
 Քլաֆանայ վանան 373
 Քիֆլիս (խաղախ) 11, 59, 152, 155, 116, 157, 318, 336 ակ'ս և Տրիֆիս
 Քանկաթու պաղլա, Ստամբուլում 229
 Քոֆլիչ շրան, Երկու Սկրիպայում 305
 Քուսիս 19, 201
 Քուսիայի հանապարհին 305
 Քուս (Քան, Քանի) 59, 72, 87, 125, 326 ակ'ս Տակաֆ, Կանաք
 Քուսայս կար 88
 Քուսան 110
 Քուսան զաղ 212
 Քուրա (ՊՆևաթ) զեա 104, 327 ակ'ս և ՊՆևաթ, ՊՆևաթի ափին
 Քուրանիս քանակի համար 328
 Քուրանիս կայսրության 55
 Քուրիս 17, 18, 46, 48, 49, 206, 308, 317
 Քուրխան (Քուրիսի ընտանեկան ինտանց) 109
 Քուրայ խաղախ, Լուկաբուխում 217
 Քոֆաթ (Քոֆաթ) խաղախ 169, 127, 166, 210, 214, 202, 207, 220, 321 ակ'ս և Նալիֆա
 Քոֆխանս (Քոֆխան), Քաղաքում Ստամբուլում 124, 175, 181
 Եղմի 65, 163, 298
 Եղնիկ 29, 20, 65, 92, 284, 262—304 ակ'ս և Նիֆիս
 Եղնիկ խաղախ 64, 219
 Եղնիկիս (Եղնիկի) 30, 219, 228, 250, 252 ակ'ս և Նիֆիս

Իլիան 322
 Իրան 275, 345 ակ'ս և Իրանի թագապ, Կանա
 Իրանի իշխանության 28 ակ'ս և Կալանիսի իշխանության
 Իրանի խաղախ 65
 Իրանի խաղախ 65 ակ'ս և Իրան, Կանա
 Իրանի (Incegi) շրան 297
 Իսթանիմ վաղա պաղլա, Ստամբուլում 118
 Իսկեր, Իսկեր (Iskete), թագապ Լուկաուսանում, Կանաթից պրեմաթ 69, 326
 Կալանիս (Ստամբուլ, Ստամբուլ) թագապ 9, 17, 26, 48, 44, 45, 56, 62, 64, 104, 111—112, 120, 121, 124, 129, 130, 132, 134, 138, 143—146, 149, 150, 174, 186, 197, 206, 218—220, 222, 224, 226, 226, 271, 234, 235, 244, 246, 263—266, 270, 271, 276, 279, 282, 291, 293, 298, 299, 307, 311, 314, 316, 317, 318, 321, 322, 324—326, 328, 331, 334—340 ակ'ս և Կալանիսի պաղլա, Իրանի (Իրանիսի)
 Կալանիսի պաղլա, Ստամբուլում 177 ակ'ս և Ստամբուլի պաղլա
 Կանաթիսի սուն 83
 Կան 261, 317, 322, 324, 324, 327 ակ'ս և Քալա (Քալանիսան)
 Կանի սանան 323, 331 ակ'ս և Քալաթի սանան
 Կան 261
 Կան սուրախան 315
 Կան պաղլախան 315
 Կալա, Կալանի զիլայիում 58, 125, 290
 Կալի, Կանի (Կալի, զաղա) 22, 72, 95, 108 ակ'ս և Սկրիս
 Կանի Քանաթի սուրախանություն 259
 Կալանի, թագապ Կանաթիսի զիլայիում 81
 Կարին 28

Քաճիկի քաղաքային 312
 Քառալի 69
 Քարեղ ակ'ս Քաղբլեզ
 Քնապիս 304, 340
 Քրեմն, Տարսեր 129
 Քրեյսանկ. կառնչմանակ Սասնայում 368
 Քրեյսանկ պաշտ, Սասնայում 188
 Քլիկի անգլախ 304
 Քլիկուսուզ (Քլիկուսուզ, Քլիկուզ) 27, 285, 297
 Քրչմինա (անոց), Քնեզեր 316
 Քրեմնուց զրանն 172
 Քրիլիս (հազմ) 11, 59, 153, 155, 156, 157, 318, 335 ակ'ս և Տիրիս
 Քաղկազու պաշտ, Սասնայում 329
 Քաղկե շրան, Կորիս Երրիսայում 396
 Քաղիս 19, 301
 Քաղկայի նախադարձն 305
 Քուն (Քան, Քունկ) 39, 72, 97, 123, 328 ակ'ս Տեախ, Գաներ
 Քանայու Էր 88
 Քաուն 176
 Քաուն դալ 213
 Քաուր (Գնաուր) զև 184, 227 ակ'ս և Գնաուր, Գնաուր պիկ
 Քաուրիան շանակի նամբ 328
 Քաուրիան կայսերայուն 55
 Քաուրիա 17, 18, 46, 48, 49, 306, 308, 317
 Քաուրյան (Քաուրիով շնակեցնկու իմաստով) 160
 Քաուրի հազմ, Լուսաբիսայում 317
 Քալար (Քալար) հազմ 169, 127, 168, 219, 214, 302, 307, 320, 321 ակ'ս և ձալիս
 Քալիան (Քալիանկ), Քալանա Սասնայում 124, 176, 191
 Եզմի 66, 163, 298
 Ելիկ 28, 30, 66, 92, 284, 302—304 ակ'ս և Եկիս
 Ելնիկ հազմ 64, 219
 Ելիմիս (Ելիմիզ) 20, 219, 228, 259, 262 ակ'ս և Երիմիզ

Երբան 332
 Երնիս 276, 240 ակ'ս և Երնիս քաղար, Կանիս
 Երնիայի իշխանություն 28 ակ'ս և Կալանիայի իշխանության
 Երնիան զազման 60
 Երնիան հազմ 60 ակ'ս և Երնիս, Կանիս
 Երկրիկ (Incegir) շրան 297
 Երանիմ ցուլա պաշտ, Սասնայում 128
 Եսկեր. Եսկե (Isker). քաղար Լուսաուսում, Կանիմիս պիկուս 69, 220
 Եսանայ (Եսանայ, Եսանայ) քաղար 9, 17, 26, 49, 49, 49, 56, 62, 84, 104, 111—113, 129, 121, 124, 129, 130, 132, 134, 138, 143—146, 148, 160, 174, 188, 197, 206, 218—220, 223, 224, 226, 226, 251, 254, 255, 264, 266, 263—265, 270, 271, 276, 279, 285, 291, 293, 298, 299, 307, 311, 314, 316, 317, 319, 321, 322, 324—328, 328, 331, 324—340 ակ'ս և Կասակցուպիս, Բիզանի (Բիզանիս)
 Եսանայի պաշտ, Սասնայում 177 ակ'ս և Եսանայի պաշտ
 Եսանայի ան 83
 Եսան 201, 217, 223, 324, 324, 327 ակ'ս և Փար (Փարիսան)
 Եսանի անման 222, 231 ակ'ս և Փարիս անման
 Եսան 201
 Եսան արարական 315
 Եսան պաշտական 315
 Եսան, Երնիսի վերաբերում 68, 125, 206
 Կալի. Կալի (Երի, զալա) 22, 32, 95, 108 ակ'ս և Մարիս
 Կանի Քանայի պաշտպանություն 293
 Կալիկ. քաղար Կանայի վերաբերում 21
 Կարին 29

Գեորգիոսի բնայայտ 297, 299, 300
 Կեմա գետի ափագետ 299
 Կեպեղեղեղեղ 35 ակ'ս և Պոլսոյ
 Կեպուս, Կոչիսակ գետ 173
 Կեպիկեղեղ, Կեպիկեղեղ թաղաք Հա-
 րաստանում 69
 Կեստուկ ակ'ս Կոչիկեղ
 Կելիպոնի 11, 67, 31, 33 ակ'ս և Պոլս-
 ոյ
 Կելիպոնի 112 ակ'ս և Պոլսոյ (Gebze)
 Կել 147
 Կելեկ 153 ակ'ս և Պոլսոյ, Կեստուս
 Կեպիկ (Կեպիկ) 213
 Կերպույու 76
 Կերպոն (Կեպի) 105
 Կերպույու, Կեպիսակ լոյս կերպույու 232
 Կերպույու 10 ակ'ս և Քերպույու
 Կիոն 29
 Կիլիս 155 ակ'ս և Պոլսոյ
 Կիլիկիա 129, 162
 Կիլիկիայի շրջան 322
 Կիլիկիա (Կիլի) 38, 167, 220, 317 ակ'ս
 և Կեստուս
 Կիլիկի զառու, Պոլսոյ (Կոչիկեղ) Բ-
 յոյս վիլայեթում
 Կիլիս (Կիլիս) ակ'ս Կոչիսակ
 Կիլիկի 320, 321 ակ'ս և Կերպույու
 Կոչիսակ, Պոլսոյ, Կեստուսի (Koy-
 suti), Կարպույույու Կոչիսակ
 (Gökku) գետի ափին 139
 Կոչիսակ Կոչիս 294
 Կոչիս 15, 295 ակ'ս և Կոչիսակ, Կոչիսակ
 Կոչիսի թաղ 299, 300
 Կոչիսակ, Կարպույույույու 31, 297,
 298, 306, 325 ակ'ս և Պոլսոյ թաղ
 Կոչիսակեղեղույու (Կ. Կոչիս) 6-8,
 10-12, 16, 21, 26, 41-42, 43,
 67, 68, 101, 104, 287, 288, 307,
 318, 326 ակ'ս և Կոչիսակ, Պո-
 լսոյ
 Կովկասյան լեռնաշղթայի արևելյան
 Կոչիսակ 218
 Կոչիսակ 107
 Կոչիսակ (Կիլիս, Կոչիսակ, Կոչիս) 12,

43, 46, 51, 232, 234, 236, 276,
 277, 279, 284 ակ'ս և Կոչիսակ,
 Կոչիսակ
 Կոչիսակ կղզի (Կոչիսակ կղզի) 14, 45,
 55, 107, 339, 334
 Կոչիսակ անոց, Կոչիսակում 206
 Կոչիսակ, Կոչիսակ թաղաք Կոչիսակում
 355
 Կոչիսակի, անոց Կոչիսակում 314
 Կոչիսակ 62, 219
 Կոչիսակ, Կոչիսակ 18, 30, 128-131, 184,
 198, 211, 264, 322
 Կոչիսակի թեմակոչիսակում 324
 Կոչիսակ 212
 Կոչիսակի բնայայտ 63, 297
 Կոչիսակ ակ'ս Կոչիսակի բնայայտ
 Կոչիսակ (Կոչիսակ, Կոչիսակ) 9,
 42, 43, 391, 393, 399, 318, 319,
 324, 346
 Կոչիսակի թաղաք Կոչիսակում 329
 Կոչիսակ անոց 44, 318
 Կոչիսակ կղզիներ 27, 236, 268
 Կոչիսակ կարպույույույույու կոչիսակի 27
 Կոչիսակ կարպույույույույույու Կոչիսակ 15, 53
 Կոչիսակ վան Կոչիսակում 18
 Կոչիսակ, Կոչիսակ (Կոչիսակ, Կոչիսակ-
 վան) 42, 234, 277, 334
 Կոչիսակ ակ'ս Կոչիսակում
 Կոչիսակում 212
 Կոչիսակ Կոչիսակ 131
 Կոչիսակի թաղաք Կոչիսակում 318
 Կոչիսակի թաղ 212
 Կոչիսակ անոց Կոչիսակում 67, 296
 Կոչիսակի Կոչիսակ ակ'ս Կոչիսակ անոց Կո-
 չիսակում
 Կոչիսակեղեղ (Hermanstadt), Կոչիսակ
 թաղաք Կոչիսակում 206
 Կոչիսակ (Կոչիսակ), Կոչիսակում 108,
 309
 Կոչիսակ Կոչիսակ 105
 Կոչիսակ ակ'ս 106, 158
 Կոչիսակեղեղ կոչիսակում 72
 Կոչիսակ 330

Չիկ պալատ (Eski saray). Մասերու-
 յում 322
 Փիսիտ (Դրիժ). Սև ձագի հյամառայնի
 շրջաններէն) 131
 Էյսախ արևմտյան Հանգարխա 310
 Էնգիսառակ 201
 Էրանքիս 222
 Էրմանկազաւ 15
 Էռն 17
 Էռնայ դահ 264
 Էնիլլը բերդ 234
 Էրանկի բազմաւոր. Մասերույում
 317
 Էրզրամի իջնակարգուն 301
 Էրնուլան Էրզրամ 23
 Էրնասառակ 340
 Էրկարահան բազմաբնակարան 47, 238
 Էրնկարիս (Էրնկարիս) 38, 141, 178,
 292, 297, 305, 308, 303, 316
 ակ'ա և Յիկարիս, Յիկարա, Մա-
 ճար, Մանարազ Էրիկր
 Էրնկարիս արեւելայրան 143
 Էրզրա. Բայրամիկ Մասերույում 154,
 163, 181, 250
 Էրզրաի կայի Էրան 287
 Էրզրաի պարտ. Բայրամասարալը
 Մասերույում 221
 Էրզրաի փարսլի սեղ. Մասերույում 181
 Էրես Էրան 28, 62, 282
 Էրես Էրանուր Էրիկր 25, 267
 Էրես Պարտակ 111 ակ'ա և Պարտակ,
 Քաչքակ. Մարտալիս
 արան 28, 62, 37, 103, 114, 123,
 127, ակ'ա և Պարտակ, Կարամա-
 նիս
 Էրեսան Էրիկր 71, 112 ակ'ա և Պա-
 րտակ Էրիկր
 Էրես Էրզրալ 154 ակ'ա և Պարտ
 Էրեսայ Էրիկր 50, 267 ակ'ա և Պարտ
 Էրիկր
 Էրիկրան 87 ակ'ա և Կարիսի
 Էրիկր արան 81, 82
 Էրիկր 151 ակ'ա և Պարտ

Էրիկր 22, 111, 264, 270
 Էրիկրի խանարան 38, 227, 334
 Էրն դարա. Քաղաքա Մասերույում
 235
 Էրնու 162, 225 ակ'ա և Կարիս
 Էրնու բերդ 72
 Էրնուլան (Իջնակարգուն, արան) 60
 Էրն (Կրիկ) 96, 303
 Էրն Կարտարան 145
 Էրնուլան իջնակարգուն 294
 Էրնան բար 173
 Էրիկրի դրան 312
 Էրիկրի ձագիկիս բազմա Մաս-
 րույի 332
 Էրես ակ'ա Տիկր Կրիկ
 Էրես (Կր. արան) ակ'ա Տիկր Կրիկ
 Էրզրալ 152
 Էրզրալայի (բերդ) 206
 Էրզրա Կրիկ 150, 181, 224
 Էրզրա Կրիկ 150, 181
 Էրզրա 71, 241
 Էրես 72 ակ'ա և Էրնկարիս, Յի-
 կարիս, Յիկարա
 Էրեսուր Էրիկր 145 ակ'ա և Պարտ
 Էրիկրայի սարանարան 289, 313
 Էրես խանայի բերդ 324
 Էրեսուր (Էրեսուր). Կարտ Էր-
 անկարգունում 69
 Էրնկարիս 205
 Էրնիս 28, 86, 109, 101, 112, 182
 Էրնիսայի բերդ 303
 Էրնիս լի բերդ 296
 Էրնուլանի Էրնկարան 12, 16,
 17—21, 32, 33, 291, 302
 Էրնուլանուր, ակ'ա Էրնուլանի Էր-
 նուլանուր
 Էրան 89
 Էրան 313
 Էրան 129, 313
 Էրանի բնակարանարան 330
 Էրանի (բերդ) 306

Կարալ—Կարսիս—Ուզնէս սանձան-
 օձ 239
 Կարդիան 224
 Կարմարս կղզի 236
 Կարմարս ձովի կարալային սփ 236
 Կարմարս ձովի նյութային սփ 236
 Կարիչա զեռ 297
 Կարիչա զեռի սփ 236
 Կարս. Կարսասու 158
 Կասոնի 147, 210, 225
 Կարսի քառս 58
 Մեյլաննէն Սաւաթուրի 339
 ՄԼՆՔՆԷՆ (Քարմեն) բնայրյան 293,
 300
 Մեշէ բարիք վայր 213
 Մնամօքի իսլամիէ, Օսմանյան կայս-
 րայրյան 35, 177
 Մկնձու աշխարհ 122, 311 տ՛ս և Ծ-
 լձ, Եղանիկ Արարիս
 Մկնրէն 91
 Մնիկէ Խալալ 122
 ՄՆՂ (ՄԼՄԸ) Քաւալ կընալ 152
 Մրսիս (Խալալ) 129
 Մրս. Նպրատա 62, 119, 123, 172,
 267, 268
 Մրսույ աշխարհ 132
 Մրսույ իշխանայրյան 73
 Մրիկէի Խան. Օնիքյան պատմյան
 116
 Մրիկիքանի շոջան 321
 Մրիկիքանի կլա (Մրիկիքանի բերդ)
 212, 320
 Մրիկիքանյան ձով 43
 Մրիկիքանի կղզի (սաս) 4, 108, 250,
 256, 308
 Մրտուօքի (սմոն) 314
 Մազաօքան (Փայկապարյան, իշխա-
 ւարյան) 46, 301
 Մազաօքան 42, 311, 316 տ՛ս և Քուչ-
 տան, Բուզբան, Լարս Քուչտան-
 յան պատմյան
 Մոխուշ (չրան), Լուկարիարաւ 215
 Մասափա 329
 Մարտ 299, 308, 309 տ՛ս և Մաս
 (աշխարհ, Երկիր)

Մարտի կղզի 259
 Մարտի Կարալ 224
 Մարտի Կանալան իշխանայրյան 308
 Մալ Նիսար 22, 22
 Մասուլ 212, 228, 230
 Մասաղմանակալ բազմաւեր 317
 Մասափա 323
 Մասուրի բն 66
 Մալլա կերէն, Սաւաթուրի Բազմաւ
 217
 Մալլա ճանձար, Բիւնիւշ, Տեղէն
 Կասառաթյան 375
 Մաս (այլապահ, Երկիր) 23, 72, 107,
 108, 111 տ՛ս և Մարտ
 Մասիի (զեռ), Մարափա զեռ Մար-
 րիարաւ 111
 Մասույ սաղբատ 181
 Մալիալ (պետարյան, Խալալ) 105, 264
 Մրիկարյան (վաճի) 8

 Մազաօքան տ՛ս Նազաօքան
 Նախարանյ վաճի Նասաղմի 17—19
 Սրլլն զալա 239
 Յազալ տ՛ս Նազաօքան
 Յանայ կկկկկկ 268
 Յանայ կկկկկի Կամ զափոփ, Սաւա-
 րարաւ 225
 Յանայ (Երկիր, սան) 28, 61, 63, 67

 Նախարան (Նախարան) 59, 185, 316
 Նախարան Խալալ 152
 Նարիէ կայ Սրլլարեղ Բազաօքանի 350
 Նասալ (Pall), Նասաղմի իշխանաթա-
 ւր 309, 310
 Նասափա, Նի 267 (Նոր բազաթ) 234
 Նէշի 320
 Նիւրս (Nictra) 339
 Նիկիս 28, 62, 63, 234 տ՛ս և Բիւնիկ
 կկկկ կասա 64, 62
 Նիկանկես (նիկանկես) Խալալ 30,
 62, 66, 262, 268 տ՛ս և Բիւնիկ
 (Բիւնիկ) 64
 Նիկաօքան (Նիկաօքան), բազաթ Բու-
 շարարաւ 72, 299

Նիկոլ (Նիկոլ) Բաղր, Սարաւանքա-
 յում 69, 259, 311
 Նիւն-1 211
 Նոր անուրջուի 329
 Նովորոս (Նովորոս) 161, 329

 Նովորոս 219 տ'ս & Սիմէ, Մաննի
 Նովորոս Եւթի, Սարաւքում 151
 Նով. Սիւրբա 76, 119, 131, 199, 206,
 246, 262, 268, 269, 324
 Նով էլ յեթի. Սարաւքում 308
 Նով Բաղր 121 տ'ս & Սարաւքում
 Նովայն տ'ս Եւթ
 Նովայն 26, 163
 Նովայնի դաս 154
 Նևր-ի Գուր, Մարաւքի ընթ 231
 Ներսիս (Ներսիս, Նուսի) Բաղր 58,
 153, 154, 317
 Նիկոլի, անթոյ Սարաւքում 232
 Նիւրիս տ'ս Ներսիս
 Նիւրիս 65, 328
 Նովայն 89

 Ոսկ Բաղրայն Եթեմ 201
 Ոսկեղջյուր (Նովայն) 228
 Ոսկեղջյուր ձով, Սկ ձով 212

 Սարաւքոյ դաս 275
 Սարաւքոյն 128, 312
 Սարաւքոյն Միլի անթոյն ուրու 301
 Սարաւքոյն տ'ս Սարաւքոյ
 Սիմէն, Սարաւքոյն վերայնում 125,
 220
 Սիմէնիկոյն Ներսիս 13
 Սիմէն կղզի 65, 222
 Սիմէնի (կղզի) 280, 311
 Սիմէն 67, 186

 Սարաւքոյն դաս 321
 Սարաւքոյն Եւթում 322
 Սարաւքոյն (ընթ) 294
 Սարաւքոյն իշխանայն 310
 Սարի Էնթ 66
 Սարաւքոյն (Բաղր) 28, 38, 62, 144,

179, 207, 208, 210, 212, 216, 224,
 253, 277—229 տ'ս & Սարաւքոյ
 Սարաւքոյն (զանաւոր) 169
 Սարաւքոյն (Սարաւքոյն) դաս 208,
 222
 Սարաւքոյն (իշխանայն) 69
 Սարաւքոյն կղզի 163
 Սարաւքոյն 271
 Սարայն (անթոյ) 214
 Սարաւքոյն դասի, Սարաւքում 241
 Սարաւքոյն, Սարաւքոյն 103, 120, 130,
 142, 152—158, 174, 188, 228,
 312, 313—316 տ'ս & Իրան
 Սարաւքոյն (Սարաւքոյն) անթոյն 22, 112, 146,
 152
 Սարաւքոյն (Սարաւքոյն) Եթեմ 102, 137, 128,
 151, 184, 208, 253
 Սարաւքոյն (իշխանայն, տակ) 22, 60,
 62
 Սարաւքոյն Եւթում 299
 Սարաւքոյն անթոյնում 164 տ'ս & Իրանի
 անթոյնում
 Սարաւքոյն, Սարաւքում 243, 274
 Սարաւքոյն (Բաղր) 87, 89, 107, 125,
 208—270 տ'ս & Սարաւքոյն, Սարաւքոյն
 Եւթում
 Սարաւքոյն Ներսիսի վերայնում 87
 Սարաւքոյն Ս
 Սարաւքոյն 124
 Սարաւքոյնի դաս, Berzeniz Նովորոս-
 յում 161
 Սարաւքոյն 66, 296
 Սարաւքոյն 67
 Սարաւքոյն Բաղր Սարաւքոյն, Սարաւքոյն կղզի-
 նում 222, 273 տ'ս & Սարաւքոյն
 Սարաւքոյնի 28, 62
 Սարաւքոյն զուր կղզի 21
 Սարաւքոյն (Բաղր) 69
 Սարաւքոյնի Եւթում-անթոյնում 302
 Սարաւքոյն տ'ս Սարաւքոյնի
 Սարաւքոյնի Եւթում 52
 Սարաւքոյնի ձովում 165
 Սարաւքոյն, Սարաւքոյն (Բաղր) 12, 28, 64,
 65, 68, 71, 72, 84—89, 92, 202,

223, 220, 242, 250, 251, 262, 265
սև՝ս և Բրուսո (Բուրսո)

Յրուսո քաղաք 252

Յրուսոյոյ ամենայ 64

Յրուսոյոյ (կնիկոյնի, Յրուս) 64, 221

Յուզոսո պաղոյ 121

Յուլի (կրայն). Ենազոյի իշխանութիւնում 112 սե՛ս և Ենազոյ

Յուլուսուլա 151 սև՝ս և Բոյոնոզոյ
Յուլուսն 111, 119, 258, 251 սե՛ս և
Կարս Յուլուսն, Բուլոսն, Մար-
զոլա

Յուլուսուկ Լելիթ, Մարզոլա 146, 197

Յուլուսնի (կրայն) 160, 319

Յուսի (Յուսի), Բուրս յազոյ Լուս-
գորհալում 141, 142, 146, 150, 160

Յուսիան. Սերրալում 86

Յոլի 66, 193

Յուլուկ, Յուլուկ (ամուր, Յրուս) 71,
287 սե՛ս և Բուսի Կրասոյի Կր-
սոյ

Յուլոյ, Յարսանի 256

Յուլոյ Եւէ 101, 307

Յուլոյ կոլի (սոսո) 43, 236, 246

Յուսն 39, 269 սե՛ս և Բուսի

Յուսն ուղիսն 71, 198 սե՛ս և Յուսն

Յուսնի շրոյ կոլումն 65, 294 սե՛ս և
Կափուսն. Կափուսն

Յիսն զիսի ամբ 313

Յուլուսոյ ամենամար 185

Յուսո, Յուր (չեւ, շու) 48, 271

Յէլոյն (Յէրոն, Յուսոն) կրայն 48,
224, 332

Յէլի

Յիսուս 317

Յուս, Յուսուլա 76

Յուսնի (Յուսնի) 50, 125, 190, 302—
305, 308, 311

Յուսնի Յրուս 207

Յուսուսան 48

Յուսո, Յագո կոլի 58, 118, 140, 229,
309, 318, 314, 315, 334, 323

Յուսուսնի (շուսն) 300

Յուսոյ 251

Յուսի 262

Յուսուս: շուս 65, 302

Յուսուսն զուսիս 88

Յուսուսի զուսուս 310

Յուսուսոյ քաղաք 222

Յուսուս, Յուսուսն (Երկիր) 59, 68,

85 սե՛ս և Յուսուսանի ընդամենը

Յուսուսանի (ընդամենը) 297, 300 սե՛ս
և Յուսուս

Յուս, Յուս (չեւ) 39, 125

Յուս (Յուսն իւր) 161, 195, 111, 160,
181, 182, 191, 264

Յուսն իւր կոլում 122 սե՛ս և Յուսն իւր
Երկրամասնի ընդամենը

Յիսուսոյ 155, 129, 162, 167, 292,
300, 307 սե՛ս և Յուսուս (Յուսուս)

Յիսուսոյի ընդամենը 330

Յիսուսոյի շուս 214

Յիսուսոյ Լելիթ 137

Յիսուսի, Լուսուսուսում 305

Յիսուսոյ, սե՛ս Յիսուսոյ

Յիսուսոյ սե՛ս Յիսուսոյ

Յիսուսոյ 359

Յիսուսան ընդամենը 306

Յիսուս 294, 297, 301, 304—309, 308
սե՛ս և Յիսուս Երկիր, Յիսուսոյ ժուս

Յիսուս 220

Յիսուս (Յիսուս) 74, 78, 138 սե՛ս և
Յիսուսոյ

Յիսուսն Երկրամասնի ընդամենը
Յիսուս 204 սե՛ս և Յիսուս իւր
Երկիր

Յիսուսն Երկիր 319, 321 սե՛ս և Յիսուս
Երկրամասնի

Յիսուսն Երկրամասնի 312 սե՛ս և Յիսուս
Երկիր

Յիսուսն Երկիր, Յիսուսուսում (Ե-
րկիր) 151

Յիսուսի (Յիսուսի) 30, 305

Յիսուսի շուս 69

Յիսուսոյ (Յիսուսոյ) Երկիր, Յիսուս

չարս քաղցր ծածկեալում 23,
145, 148, 217
Սլոն (Սերնդ), Լուսնասանում 59, 297,
302
Սկնոյնի բլրկնայ, Սասնայում 255
Սևանաւ (Քլեմ), Սեղեղեղի (Տա-
ճերսո) Սերբայում 23, 37, 107,
120, 200
Սերնայ ճառ 58 ա՛ս և Սերբո
Սիշեթ 325
Սիլխաւ (Սիլխաւ), Բայգործայում
230, 239
Սիլխաւի շրջան 329, 340
Սիլխաւի բնձ 72
Սիլիվել (Սիլիվել) 29, 136
Սիճոյ (Սիճոյ, Սիճոյ, Սրճոյ) Բա-
ղա՛ 72, 82, 88, 107, 181, 202, 224
Սիւ 224
Սիլիի Ենաւ 85, 87
Սիլիի (Ենաւ, բնդ), Սերբայում
22, 27, 39, 208
Սիլիա 28, 308, 301, 324
Սիլխաւ 18, 20, 26, 322, 333, ա՛ս
և Սիլխաւ
Սիլիպոյի շրջան, Եղիսնիք արձաւար
372
Սոխայից Ետաւ-անիլ 302
Սպանայ 102
Սպերն դաս 127
Սպիտակ (բնդ) 241
Սոխաւ ձով (Սոխաւի ձով) 161,
102, 160
Սասնայի շրջան 32
Սասնայի արևիկոն Լաւան 328
Սասնայի արևանանե 308, 326
Սասնայի վիշտի 297
Սասնայի ժայռաւաղ 297
Սասնայ (Սասնայ) ա՛ս Լասնայ
Սասնան 272
Սասնայի սպիտակ 175 ա՛ս և Բաւաւ-
բա՛ սպիտակ
Սալա 241
Սալիվանի Գամ 120
Սալուանան արևանի 305
Սալուանան Էդիան 324

Սալուանան Քուրիա 45
Սալուանան սալա Սասնայում 228
Սալուան 147
Սալուան Լաւան Եմի, Բաճրբում 222
Սալուա 211
Ս. Սալուանի, Կ. Ս. Սալուան 325,
339
Ս. Սերգ, Կ. Ս. Սալուան 326
Ս. Սերբ, Կ. Ս. Սալուան 326
Ս. Սալուան Եղիկի ի Կրեւ կղզոյ
240, 12, 14
Ս. Լովանե, Կ. Սալուան 326
Ս. Լուսնասանայ Եղիկի 17
Ս. Լուսն, Սրուսայի աւաւ 262
Ս. Եղիկայա Կ. Սալուան 325
Ս. Սալու, Կ. Սալուան 12, 244, 264,
326
Սալու Ետաւ, Սրուսայի 265, 267, 271
ա՛ս և Սալու
Սալու 28, 29, 93
Սալուի Լալա 152
Սալուանի աւաւ 132
Սալու 93, 98

Վալուանան Գեղեղայում 46
Վալուան 42, 47, 258, 289, 301, 302,
305, 306, 308, 209, 328 ա՛ս և
Սալու (Եղիկ), Էդիկ (Եղիկ)
Վալուան սալուան (Սալու) ա՛ս և Սա-
լու
Վալուանայա 14, 16, 291 ա՛ս և
Վալուան
Վան (Ետաւ) 36, 144, 147, 150, 184,
217, 222, 246, 278, 216
Վանայ սալուան 255
Վանա 200, 306
Վանա կրա 100
Վասնասան Եղիկ 147
Վասն (Վասն), Սրուսայ շրջա
Տրուսիկանայում 47, 262, 238
Վասն սալու ա՛ս Վասն
Վասն սալու սալու 161
Վանայի (Վանայի) 2, 2-7, 8, 17,
29, 45, 286, 291, 314

Վենետիկյան նահանգներու յս. 42, 294, 302, 309, 317, 323, 327, 342
 Վերջացն երկիր 104 տե՛ս և Վրաց երկիր. Վրաստան
 Վիեննա (Wien) 2, 7, 8, 306, 318, 349
 Վիեննայի Միխայելյան 17
 Վիտին. Բուլղարիայում 71
 Վիլ 62
 Վյան տե՛ս Վայոսիք
 Վրանկոյ պատմագրու. Մասերուում 151
 Վրաստան 28, 301, 315, 324 տե՛ս և Վերջ. Վրաց տան. Վերջացն երկիր Վրաց երկիր 152 տե՛ս և Վերջացն երկիր
 Վրաց տան 155 տե՛ս և Վրաստան
 Յանիկ ակվիլ 44 տե՛ս և Յանկոյ իշխանություն
 Յանկարան 267
 Յանկոյ պոլսահ 119
 Յանկոյ իշխանություն 54, 338 տե՛ս և Յանիկ ակվիլ
 Յաստա 121
 Յասոյ փաշա (պարսկ). Մասերուում 176, 258, 274, 287
 Յուզղլինք տե՛ս Յիսթրիք
 Տեմիր զովի 123—125, 328
 Տիգրիս) ան 231
 Տիմուրի (Տիմուր) 67 տե՛ս և Յիսթրիք
 Եմարալայի շրջան 38
 Տիբեթ 69 տե՛ս և Վրաստան
 Տանիկ տե՛ս Տանյիկ
 Տանկանայի գետուրյան 232
 Տուսիզան 107, 125
 Տուսիզանի նահանգն կայսրայություն 308
 Տրանսկավան 44, 46, 47, 305, 316, 328
 Տուսպուս, Տուսպուս (Տրիպոլի. Տրիպոլիս) 32, 52, 251, 314
 Տիբիս Խաղալ 317 տե՛ս և Տիբիս
 Տոմարի (Տոմարի) 28, 29, 62, 293
 Տոմար. Վանուր գետ 72, 131, 182, 326 տե՛ս և Տուս

Տարի 120, 214
 Տախոյ եղում (Տախոյ լուսում)՝ Ար Նահանգում 144, 315
 Միսի գետու 160
 Մլին 58, 185, 221—222 տե՛ս և Երկրան
 Միսիան քաղա 184
 Մեկուս 35
 Սուրան երկիր 71, 258 տե՛ս և Վրան, Վայոսիք, Նիսոյ (Նիսիք)
 Սյուպուս, Քրուսայի գլխադիմում 83
 Սիսիան 44, 46, 49
 Սյուլ (անոյ) 314
 Սյուլուր, Նոյալու զանա Չիսուպուպուսում 269
 Սեկարիս 58, 293 տե՛ս և Սեկուս
 Սեկուս (Սեկրուս) 58, 78, 97, 99, 108, 117, 112, 141, 145, 271, 282 տե՛ս և Սեկարիս, Նուպարիս, Մանար, Մանարայ երկիր
 Սեկրուսայի քաղա 97
 Սասն տե՛ս Սասնիկ
 Սասնիկ 63, 74, 82, 85, 97, 165, 107, 124, 160, 163, 221, 275, 280 տե՛ս և Սասնիկ
 Սահիսուս 123, 162, 198, 218, 221, 224, 227, 241, 269, 282, 285 տե՛ս և Սիսուս
 Սահիսուսայի պարսկ 127
 Սահիս (Սահիսյան) 41, 104, 147, 162, 260
 Փաշա, Սեկարիսի գլխադիմում 120
 Փարի 7, 291, 300
 Փոխ Սահիս 27, 28, 292, 301
 Փրականի (պաշա) 27, 190, 326
 Քանիկ (Քանիս). քաղաք Նուպարիսում 319
 Քուսկ 52, 112, 115, 175, 199 տե՛ս և Մլին, Քուսկիսուս
 Քուսկիսուսյան 115 տե՛ս և Քուսկ

Վառլէ շէրի 705, 725, 708 աճ'ս &
 Քնազ
 Վլայն 290
 Վերլիս 322, 320
 Քերտի խնէր 12
 Վերանիս (Վորանիս) 69, 297
 Վեոնրի Կիսար 28, 62, 64
 Վնետիստոն, Սամարայում 220
 Վնետի 12 աճ'ս & Վանաթ
 Վնետի բնոց աճ'ս Վանաթի բնոց
 Վլան Երկիր, զամառ Էդիսն վիշապ-
 քում 65
 Վլակնի քում, Սամարայում 245
 Վնոմբուրի ստալար, Սամարայում 12
 Վլլէ 111 աճ'ս & Վաթս
 Վրդաստան (Վրդաստանաց) 130, 228
 աճ'ս & Քրտաստան
 Քրդանի, Վարանանիայում, աշտար Քրդ-
 շե՛նր վիշապի վնարան 302, 311
 աճ'ս & Չայս շէ՛նր, Չիս քաղաք,
 Վրդէ՛նր
 Վշի 211, 216
 Օրիս 129
 Վրաստան 129 աճ'ս & Քրդաստան
 Քրասնրազի ճառ, Կոնստեր (Գնս)
 Քրասնրգանիս—Ռամիկայում 230
 Վյոմար (քնակավայր, գյուղ) 12
 Վյոմար գետակ 12
 Քչաթրոն Կիսար 294
 Քուսնի վիշապի 295
 Քրտաստան (աշտար, Երկիր) 44, 65
 Քրտաստան Վնետի 65
 Քոլլուզնի շրջան, Չայսն Սնորիայում,
 Սնոնցիսի գիճաց, Գանուրի Լաթ
 աճ'ս 305

Ոգ Վլայն, Սամարայում 295, 296 աճ'ս
 & Սնոնցի Քրտաստան
 Ոգի, Ոգս կրտսն, Տրակի 182, 321
 Օման Եմո, Օմանիակ (գյուղ, գյուղա-
 Կաթո՛ւ) 51, 282
 Օմանիակ կամուրջ 126
 Օման Վրլլիքի (Օմանիան պետու-
 Թյուկ) 115 աճ'ս & Օմանիակ
 գալարաթյուն
 Օմանիակ կալարաթյուն (իշխանություն,
 քաղաքագալարյան, պետություն) 18,
 21, 26, 24, 42, 43, 44, 47, 48,
 50, 52, 54, 56, 57, 174, 192, 207,
 258, 308, 302—304, 306, 312, 319,
 318, 222, 226, 328, 322, 324 աճ'ս
 & Օման Դիլլիքի
 Օմանիակ սան 293
 Օմանիաց (Երկիր, բլճո) 89, 147
 Օմանիաց իշխանութիւն 174 աճ'ս &
 Օմանիակ կալարաթյուն
 Օմանիաց սանան 164
 Օւէլ, Լարսազպոլիսայում 270
 Օրտն Եմո, Սամարայում 202, 202

 Սնուզ գետի սփ 238
 Տիլմիկի, Լարսազիս 177
 Տիլլուզ (Տիլլուզ) 65, 68, 281 աճ'ս &
 Տրակի
 Տիլլուզի սանան 268
 Տիլլուզ 294
 Տրակիայի գետություն 224
 Տրակի, Տրակոս, Վնետիկան Լանդա-
 պետություն 108, 182, 256, 257
 Տրակաստան (Տրակիաստան) 174, 115
 Տրակիս (Տրակիս) 104, 211

- Արազ (փայտ) ա՛ւ Արազ (Արազ) փայտ Գարնայ
- Արազ Լուսն փայտ, ընկերքն է՝ Լուսնայ 17, 50 ա՛ւ և Արազ Լուսն փայտ
- Արքա ա՛ւ Շա՛ Արքա 1-ին
- Արզա փայտ 521
- Արզախիմ (Կարա Սարգիս), ապրտամբ 25, 319, 320
- Արզունան Լինկ 225
- Արզունակ փայտ զրպտ տղա 222
- Արտան Անկուտայի 44
- Արտան Կուտայի (Արտանայ զիտ), Կաթողիկոս Էրժանի (1734—1777 թթ.) 20, 253
- Արամայան Ք. 325
- Արա (Արաման) Ալերի 16, 340
- Ալի Գրն, որդի Ղրնի Բան Գերթ Գրնի 318
- Ալաշա (Ալաշի) Սանկի 41, 316, 321
- Ալի Սարա Սարայ ոմ 95
- Ալի Մանամիկ ա՛ւ Սարմա Կրա Արա, գառնայի 227
- Արման զազն (խազն), ապրտամբ 28, 127, 128, 324 ա՛ւ և Սաթի
- Ալուզնի Ալի բնկ, Կրան Սարմանայի (1891 թ.) 72, 297, 299 ա՛ւ և Կարանն ուղի
- Ալուզնի ապրտան Ալուզնի ա՛ւ Սարման Թե, Քարաթ 2-րդ ապրտան
- Ալուզնի Փե Քարաթ 2-րդ ապրտան Ալուզնի (1263, 1293, 1300—1302, 1304—1307 թթ.) 28, 69, 82, 292
- Ալուզնի ալիքուտ 252
- Ալուզնի (Ալուզնի, Ալուզնի) ապրտան Ալուզնի (Ալուզնի) ա՛ւ Սարման Թե, Քարաթ 2-րդ ապրտան
- Ալուզնի (Ալուզնի) ապրտան Ալուզնի (Ալուզնի) 5, 6, 8, 10, 18, 21, 192, 318
- Ալուզնի Սարմա բնկ 311, 321
- Ալուզնի Սարմա, Կրանայի Սարման Կրանայի (1891 թթ.) 205
- Ալուզնի Սարման (Սարմանայի) 127, 152, 218
- Ալուզնի (Ալուզնի), Սարմանի Կրանայի (1458—1461 թթ.) 205
- Ալուզնի ուղի ոմ 292
- Ալի ապրտան, ա՛ւ Սարման ապրտան
- Ալի փայտ (Սարմանի), ա՛ւ Սարմանի Կրանայի
- Ալի փայտ սարմա, Ալի 1-ին 212
- Ալի փայտ Վեր, ապրտան Քարան 2-րդ 266 Վեր Լուզնի Կրան Ալի փայտ (1501—1508, 1508—1511 թթ.) 121, 122
- Ալի փայտ Վեր, ԱՆԼի 1-ին 266 Վեր Սարման Սարման Ալի փայտ (1603—1604 թթ.) 173
- Ալի փայտ Սարմանայի (Ալուզնի) 170
- Ալի Մանա զարման 261
- Ալիքուտ ապրտան, որդի Սարման 2-րդ 97, 98
- Ալիքուտ Ք. 2
- Ալիքուտ ուղիք ուղի, Արազայի 266 զարման Կրանայ 123
- Ալիքուտ Կրանայի Կրան (Կրան Քարմանի) 146, 316
- Ալիքուտ Մարա, ա՛ւ Ալիքուտ Կրանայի
- Ալիքուտան Ք. 321
- Ալիքուտ Ե. (Ալիքուտ) 5, 6, 8, 10, 18, 21, 192, 318

Անի գրգռ շրջանին էփենդ շիխաուֆու-
 բաժ (1622—1634 թթ.) 222
 Աննից, ա՛ն՝ս Աճճնա խան Կիչանույ ա՛ր
 Աննից խան Կիչանի ա՛ն՝ս Աճճնա (Ա՛-
 Նից) խան Կիչանույ ա՛ր
 Աննից, որդի սուլթան Մուհամմադ 1-ինի
 303
 Աննից, Աննառ (սուլթան, չանգազն),
 որդի Մուլթան Քալայգնա 2-րդի 312
 Աննից փառա վեդի, ա՛ն՝ս Մելիկ Աճճնա
 Վե՛ր
 Աննից Քարաբաղու վեդի ա՛ն՝ս Քեօփ-
 յայի շէշիկի Աճճնա վեդի
 Աննիս, ա՛ն՝ս Քարաբաղ Աճճնա
 Աննիս, Աննից (արևա, բարառ, խան,
 սուլթան) 1-ին (1603—1617 թթ.)
 25, 52, 172, 176, 167, 168, 240,
 222, 228, 234
 Աննիս (Աննից) խան Կիչանույ ա՛ր 26,
 170, 171, 321, 322
 Աննիս չանգազն, ա՛ն՝ս Աճճնա 1-ին
 սուլթան
 Աննիս չանգազն, սուլթան Արաւելի
 231
 Աննիս չանգազն, սուլթան Ալիի 1-ինի
 127
 Աննիս (Պոլսույ) վեդի, սուլթան Մու-
 համմադ 4-րդի Քարաբաղի Աճճնա
 փառա Վե՛ր վեդի (1632—1652 թթ.)
 242, 252
 Աննիս փառա (Քարաբաղի գրառաբարձում
 սարճիմ) 213
 Աննիս փառա վեդի, Նիզար Աճճնա փա-
 ռա վե՛ր (1647—1648 թթ.) 225,
 237
 Աննիս (Աննից) փառա վեդի ա՛ն՝ս
 Քեօփայի շէշիկի Աճճնա Վե՛ր
 Աննիս փառա ակֆրեսար 284
 Անխարաբիս ա՛ն՝ս Քարաբաղի
 Ազանուս փիւի (Նիլայի) 169
 Անառյան Հ. 323
 Անառյայի Աննից փառա, բանաստեղծ
 37
 Անրախում Մահեսեի 14, 242, 245

Անրախում, որդի Նրեմա Քարաբաղի
 16
 Անրիցի Մ. 17, 17
 Անրայ (սևառ) 166
 Անրայ փառա 128
 Անր բնի ան, ա՛ն՝ս Քեօփայ սյրի Անր
 բնի
 Այգնի սյրի Խառ բնի 298 ա՛ն՝ս և Այ-
 առնի սյրի
 Այն սուլթան, Մարազ 3-րդի գրառ
 322
 Այվազախի Գ. 28, 291, 295, 303, 313,
 324
 Այսի սյրի 72, ա՛ն՝ս 6 Այսնի սյրի Խառ
 բնի
 Այսնի էլի 54
 Այազգի (Այազգի) 28, 63, 234
 Անուուս ճանապարհի 314
 Անուուս Արաւաղի 314, 316
 Անառյան Հ. Թ. 25, 42, 292, 292, 296,
 297, 310
 Անառյանյան յարևի 286
 Անառյանյան յարևի բնի 301
 Անառյի փառա 270
 Անառյայի էլի 321
 Անառյայի գրառնուց 155
 Անառյայի պիկիտայի 121
 Անառյայի (Անառյայի) 25, 39
 Անգրեսա եփրիսի 316
 Անգրեսյան Հ. 9
 Անյրեփիս 2-րդ Պոլսույ (1282—
 1288 թթ.) 64, 234, 236
 Անան Քեօփի 326
 Արքի փառա (أرش قوشا) 27, 26, 39,
 251—293, 295—296
 Արաբաբարաբի 307
 Արաբաբանի ակաբաբի 328
 Արաբա Նառնի փառա 255, 260
 Արաբա Նառնի փառա Իփրիի 248, 260
 Արաբա փառա Պարսի 205, 210, 220,
 221, 229, 230, 232
 Արաբայ խան (ան) Կարգ իլիան Քա-
 ղիլի 222, 275, 276
 Արաբայ գրառնի (Նիլայի) 168

Այսօր փառս պկկերպկի Պապասոյ
285
Այս Զկնքի 14
Ապոխանէր (Տկնքի) 185
Այս Ասյիս ճոփքի 290
Քառնի Քաղիչնքի 41, 44, 104, 307,
210
Քառնի զարգացիս ա՛ս Ասայի Քա-
ղիչնքի
Քառնի Պոլիթնքի 41, 210
Քառնկան Ա. 3
Քանասու ճասս 262
Այան փառս սրասու 181
Ազկերյան Մ. 10
Քննիմ ժամանակագիր 41, 321
Ագասիական զնազանություն 240
Արաքսոց պայազամ 133
Արաքսան (Արաքսան) Ա. 301
Արաղիսց պարսեմ (Առաղ պարսեմ)
123, 124
Արաղիսոց 232
Արևիկի ժամանակներ 301
Արևայ ա՛ս Արարատ 2-րդ
Արևայրդի՛ ա՛ս Արարատ 1-ին
Արևիկի 304 ա՛ս և բառարանում

Քարչն կրք. Քիզկերտան ա՛ս Կիզ-
կերտան Ք.
Քաղրատան 104
Քարս Լայն 302
Քանասուր Գիրնչ ա՛ս Քանասուր Գի-
րայ
Քաղաղուս 1-ին սուրան ա՛ս Քաղաղիս
(Քաղաղուս) 1-ին
Քաղաղուս 2-րդ սուրան ա՛ս Քաղաղիս
(Քաղաղուս) 2-րդ
Քաղաղիս, Երրայք Իրրա՛նիմ սուրանի
254
Քաղաղիսի կին, Սերբայի Լազար Քա-
ղաղիսի աղբիք 301
Քաղաղիսի որդի Քաղաղիսան 305 ա՛ս և
Միք Առկերտան
Քաղաղիս փառս, Առկերտան Մուհամմեդ
1-ինի ճեփ զնքեր (1421 թ.) 304

Քաղաղուս պարսիկ Լուսոց յՄուսաղեմ
264
Ակկուս շիյե սպասամբ ա՛ս Քիզկուս
չէլս ա՛ս պարսիկ
Մկկուս օղի Ամր բնկ զնքեր Ճարս
Ճասուկի 309
Քնաղաղիմ 74
Քերես Ասյն իշխան Քուսայի 28, 29,
65, 294
Քերիք, բնկերդնիկ Քաղաղիս ա՛ս Քի-
զիք (Քնքիք) սուրայի սմ
Քրիթիք Մանամեդկ փառս 312
Քիզկանիցի ա՛ս Երեմիս Քյուսուրդիս
Քյուսուրդիս սիրակուցներ 293
Քյուսուրդի Գաղիքի Ս
Քուսայի պաղապաններ 284

Պաղասոցի պարսիսեմ ա՛ս Քուս
Լայնաղաղուս
Պայս պկկ սուրան Մարայ 119
Պայնաղամ կրպնի Քննիկ փառս ա՛ս
Երեմիցի Ա՛սնիկ փառս զայնաղամ
Պայնուս փառս 195
Պանիսայիմ 278
Պանուր Պարն, սուրան Մարայ (1499
—1518 թթ.) 129, 130, 131, 313
Պարս, որդի Քաղաղուս 1-ինի 83
Պասամանայ պարսն 119
Պարս Այի դանաղիս 232
Պասամանիկ (Պասամանցոյ) 94, 95
Պարսան, Պարսան օղի (Քիզկերտի
Այի չեփ) 99, 102, 297, 299
Պարսան, Պարսան օղի (Իրրա՛նիմ
չեփ) 94, 97, 98, 101, 294, 305,
307
Պարսան օղի (Մուհամմեդ չեփ) 86,
87, 93, 94, 302, 304
Պարս Մուսամիս փառս զկեր, ճեփ
զնքեր, Քննիկից Պարս Մուսամիս
փառս (1638—1644 թթ.) 226, 227
Պարսպարանիկ 88
Պարսպուս իսն 103, 210
Պարս (Մարսիսոս), Երրայք Երեմիս
Քյուսուրդիսի 12

Կղզի օղի (Ճլափ) 168
 Կիսրեի Տրանկոնիք. Սկրբալի Քաղա-
 քը (1427—1457 թթ.) 305, 308
 Կիսրեի Յակոբի 2-րդ. Տրանկոնի-
 սյանի իշխան (1548—1600 թթ.)
 46, 226, 328
 Կյուրդի Յակուան 212, 320
 Կյունզուզ 294
 Կյուրդի Մամամեդ փաշա ան'ս Գիսնի
 Մուամեա փաշա վեզիր
 Կյուրդի Յուսուֆ արքա 36
 Կեփուխ (ալեքա, վարդապետ, արքա-
 օր) 18, 17
 Կեփուս Կուսափորչ 29, 288
 Կեփուս Կամսիսենի 41, 221
 Կեփուս Մարզպանի 16
 Կեմա տևիփոր ան'ս Կաղ օղի զոն
 առկա
 Կուրաս, արքի Մելիմ 1-36ի 127
 Կուրաս, արքի Քալազան 2-րդի 312
 Կամանկոյի 61
 Կանեպան Լ. 319
 Կանիչմեն (Danisimend) 291, 294,
 296, 298, 305, 312, 323, 325, 328,
 329, 338, 379
 Կանիք Քաղկեդոնի 252, 316
 Կանիք (Կանիք) Կաթողոս, պատրիարք
 և Պոպոյ 23, 24, 242, 296
 Կանիք Յամեն 208
 Կանիքիանցի Ա. 291, 315, 320, 321,
 322, 325, 328, 323, 340
 Կարսնապոլի ան'ս Երեմիա Տրամպուշան
 Կանիք (Կարսնապոլսյան) 162
 Կեփ Կեփիչ աղա 229
 Կեփ Լուսան (Ճլափի) 220, 321
 Կեփի Կիսի, Ղրիմի Խան (1551—
 1577 թթ.) 318
 Կեփիչ աղա ճեփու աղա 229
 Կեփիչ Մեհեմեդ արքի Քեփի 230
 Կեփուրքա Քաթր փաշա 228
 Կըմըլկոյուզ 156
 Կիլալի փաշա, Գիսրեի թեմակաթի
 և Սուրան 2-րդի Յեփ վեզիր (1621—
 1622 թթ.) 327, 228

Կիսրեի իշխան 296
 Կիսրեի, Սուսաներև 11-րդ Պալատի
 Կարալուք 305
 Կարալեկա 48, 281
 Կուխա (Ducas), Կուխ պատմիչ 291,
 300, 301, 307
 Կուլուպուր օղի Քաղկեդոնի 311
 Կուրան, Սկրբիայի թագավոր (1326—
 1371 թթ.)
 Կուրանի Պի փաշա 136
 Կուրան ան'ս Կարալեկա
 Կարթի ան'ս Գեփ Լուսան
 Կարեան Մարզիկ 221
 Կարիմիև Յարե 248
 Կանես մուրի (1634—1644 թթ.) 36,
 227, 222
 Կանես Լյիկոնի ան'ս Մուհա Մոթթի
 Կարչի օղի 129
 Կարալու փաշա 138, 139
 Կակա (զրապի) 97, 98 ան'ս և Յանչ
 Լուսապա
 Կառուղ ան'ս Մելիմ 1-36
 Կաթողոսի աղապան ան'ս Կամաս Ղարի
 Կարալու (Կարալու) ան'ս Կալապան
 7-ին
 Կարալու իսկ ան'ս Կալապան 2-ին
 Կարալուի ան'ս Մյունզուլ աղա
 Կարալու Ալեքսանդրի 13, 14, 22, 24,
 240
 Կարալու վարդապետ Ալեքսանդրի ան'ս
 Յիսապուր Ալեքսանդրի
 Կարալու վարդապետ, Երուսաղեմի թա-
 րան 17
 Կեփիչ Լուսան փաշա Յեփ վեզիր Մու-
 համեդ 3-րդի (1601—1603 թթ.)
 219, 322 ան'ս և Տրանկոնի Լուսան
 փաշա վեզիր
 Կեփիչի աղաներ 237
 Կեփիչիներ 310, 312, 322, 326, 329,
 327, 337
 Կառուղ (Կարիչ), Կարալու 41, 162
 Կառուղա պատրիարք Կանայ 162
 Կառուղիան Քառուղու ոսկեր 305
 Կեմիա Լուսիցի 326

Երևմտյան ժողովուրդ 14, 103
 Երևմտյան (բաժանված, գլխի) տե՛ս Երևմտյան ժողովուրդյան
 Երևմտյան Քրիստոսեցիների տե՛ս Երևմտյան ժողովուրդյան
 Երևմտյան Տիլլիքի Քրիստոսեցիների տե՛ս Երևմտյան ժողովուրդյան
 Երևմտյան պատանի Քրիստոսեցիների տե՛ս Երևմտյան ժողովուրդյան
 Երևմտյան ժողովուրդյան (Երևմտյան Պեղծաբանական, Քրիստոսեցիների) 3—11, 15, 16, 25—27, 28, 30, 32—35, 37—38, 391—393, 394, 397—399, 399, 302, 306, 310, 311, 314, 319, 321, 322, 323, 327, 331, 335, 336, 340, 341 տե՛ս և Քրիստոսեցիների (գլխի, ուղի)

Երկու սրգանակ (ճկյալի) 158

Երազանայան Կ. 3, 6, 20
 Երանաբաժան Սարգսյան 15, 16
 Էլիզեկի պեղ (Պեղեկի թև), ապստամբ 38, 158, 159
 Էլիզեկի խան 331
 Էլիզեկի պեղ 110
 Էլիզեկի դրամեկի կի վառյա (ճկյալի) 158
 Զինվածակի դրամեկի Անայ, Զինվածակ—Սրգանակի 3-րդ (1385—1622 թթ.) 197, 328

Զիբեկի ուղի 271, 272
 Զոհար (Զեհար, Զոհար) 324
 Զուպույան Մ. 43, 220, 223, 222
 Զարբանե 320

Էդիսեկի թեմուր 256
 Էդիկի վառյա, ապստամբ 167
 Էմիր Խանու, Ման ուղիու կարպուր 287
 Էմիր Կոնեկ (ուղի, խան) 174, 222
 Էմիր Երեմյանի, ապստամբ 183
 Էմիրանեկի կարպուրի տե՛ս Փռիկարան խաթաբան

Էտա ճանրի 185, 229
 Էտար Էրեմյանի շինի ուղի խաթաբան տե՛ս Էտա խաթաբան

Էտիբի Մանուկան ճանրի 261

Էտիկի շինի խաթաբան 221
 Էտեբ Փարա 331
 Էլիյան, տե՛ս Էլիյան Պեղեկի
 Էլիյան Պեղեկի, Քարա Էտաբանարանի և խաթաբանի 12, 293, 307, 212
 Էրզրուու, որչի Քարաբան 1-ինի 302, 303
 Էրզրուու, Մանուկ 1-ինի խաթաբան 232
 Էտեբի պեղ, Էտի Սուպուրի որչի, որչ Էրզրուուի իր Արաբույան պեղի 190
 Էտիկի տեմուր 274
 Էրևմտյան Պեղեկի տե՛ս Երևմտյան ժողովուրդյան
 Էտիկի, սրբաբանի կարպուրի տե՛ս 311
 Էտիկի—Մանուկի վառյա 318
 Էտիկի Մանուկան, սրբաբանի (ըր ապստամբ) 181
 Էլիզեկի ուղի, Սերբուրի Մանուկան Էտաբանի Քարաբան 77, 201 տե՛ս և Մանուկան կարպուրի Քարաբան (1288—1427 թթ.)

Քարաբան Սերբուրուի 41
 Քարաբան Մանուկ 225, 260
 Քարաբան խան, Պեղեկի Պեղեկի (1671—1677, 1684—1691, 1692—1699, 1702 թթ.) 281
 Քարաբան խան, Զեհարի Պեղեկի (1610—1623, 1624, 1627—1635 թթ.) 182
 Քարաբան խան, Աղի Պեղեկի 155
 Քարաբանի տե՛ս Քարաբանի
 Քարաբանի (Քարաբանի, Քարաբանի), խաթաբանի կարպուրի 72, 229, 260
 Քարաբան տե՛ս Էտի Քարաբան
 Քարաբան տե՛ս Էտի Քարաբան
 Քարաբան Էտիկի տե՛ս Էտիկի Քարաբան
 Քարաբան խան տե՛ս Էտիկի Քարաբան
 Քարաբանի խաթաբան 260
 Քարաբան Մանուկան վառյա լեղի, Մարաբ 4-րդի (1676 թ.) 225, 226
 Քարաբան ուղի Մանուկ 318
 Քարաբան ուղի տե՛ս Քարաբան ուղի Էտիկի

Կիլիկի (Կիլիկի) Կաթիլ. Վարձակեր-
 րում 69, 209, 311
 Կին-1 211
 Կար անարարան 323
 Կարգարան (Կարգարան) 161, 323
 Կանաչան 212 ա՛ն և Կենն, Գաննոյ
 Կանաչան Կանի. Կանարայում 121
 Կան. Սթրիա 26, 112, 131, 198, 226,
 246, 265, 266, 268, 224
 Կան և շերի, Գանաչան 308
 Կան Կաթիլ 151 ա՛ն և Գանաչան
 Կանիկ ա՛ն Կան
 Կանաչ 26, 132
 Կանաչի քառու 154
 Կեն-ը Կար, Գյուլարար Բար 321
 Կրօն (Կրօն, Կրօն) Կաթիլ 28,
 153, 154, 317
 Կիլիկի. անոց Գալմարայում 235
 Կիլիկի ա՛ն Կրօն
 Կիլիկի 46, 328
 Կանի 39
 Կակ Կաթիլի կերպեր 301
 Կակաչար (Կաթիլ) 328
 Կիլիկի Կան. Օհ Կան 312
 Կարաչի քառու 275
 Կարաչան 126, 312
 Կարաչի Սթրիա անիան ուրու 201
 Կրօն ա՛ն Կարաչան
 Կիլիկի. Կանարայի վերջերս 122,
 226
 Կրօնիկի կերպեր 15
 Կրօն կրօն 45, 232
 Կարաչի (Կարաչի) 296, 311
 Կարի 67, 186
 Կարաչիկան զան 331
 Կարաչիկան Կանաչ 322
 Կարաչիկան (Կրօն) 294
 Կարաչիկան իշխանարան 310
 Կարի Կարի 68
 Կարաչի (Կաթիլ) 26, 26, 62, 144,

176, 207, 269, 310, 312, 316, 324,
 325, 327—229 ա՛ն և Կարաչի
 Կարաչի (Կանարան) 150
 Կարաչիկան (Կարաչիկան) Կարա 269,
 225
 Կարաչիկան (Կրօնարան) 60
 Կարաչի կրօն 162
 Կարաչի 271
 Կարաչի (անոց) 314
 Կարաչի կրօն. Կանարայում 241
 Կարա, Կարաչիկան 108, 130, 136,
 143, 152—158, 174, 185, 228,
 312, 313—318 ա՛ն և Կրօն
 Կարա (Կարաչի) անիան 22, 112, 146,
 132
 Կարաչի (Կարաչի) կերպեր 106, 137, 139,
 151, 184, 208, 252
 Կարաչի (Կրօնարան, անի) 22, 60,
 62
 Կարաչի Կարաչի Կարաչի 299
 Կարաչի անիան 161 ա՛ն և Կրօնի
 անիան
 Կիլիկի. Կանարայում 245, 274
 Կիլիկի (Կաթիլ) 27, 28, 107, 125,
 268—270 ա՛ն և Կարաչի, Կարաչի
 Կրօն
 Կիլիկի. Կանարայի վերջերս 67
 Կրօն 2
 Կիլիկի 124
 Կիլիկի. Կարաչի, Berzeniz Կանաչ-
 րայում 161
 Կիլիկի 68, 296
 Կրօն 67
 Կիլիկի Կաթիլ Կարաչի, Կարաչի կրօն-
 չիկ 222, 276 ա՛ն և Կարաչի
 Կիլիկի 28, 63
 Կիլիկի Կարաչի կրօն 31
 Կիլիկի (Կաթիլ) 69
 Կիլիկի կրօն Կարաչի-անիան 262
 Կիլիկի ա՛ն Կանաչիկանարան
 Կարաչի Կարաչի 52
 Կիլիկի. անիան 155
 Կիլիկի, Կրօն (Կաթիլ) 12, 28, 64,
 62, 68, 71, 72, 84—89, 93, 202,

Բաճախի շահ Անիյան աճ'ս Շահ Բաճախի
 1-ին պարսից սարս
 Բաճախի փառա 272
 Բաճախի վիշապ 273, 240
 Բախանթառ օղի. Պատամուտի աճ'ս
 73, 87, 239
 Ելար զատի (Նկարի) 168
 Բառն ապա մառամնիզ 245
 Բառննիկ բարս 169
 Բառն փառա զարհուսն 234
 Իվրի փառա զԵլար. Իվրի Մուստաֆա
 փառա 262 զԵլար (1654—1656 թթ.)
 249, 252, 260, 337
 Էլար (ազարնիչ բարստոր Ալթինալի
 (1389—1427 թթ.) 301, 304 աճ'ս &
 Յակփան Լազարիչի
 Լազա Ներքինաճիչ բարստոր Ան-
 ղնալի (1371—1389 թթ.) 31, 70,
 297
 Լազ Չրախն (Նկարի) 170
 Լազ օղի աճ'ս Լազար Ներքինաճիչ
 թագավոր Ալթինալի
 Լազ օղի Պենա առափոր 98 աճ'ս &
 Նիսրազն Թրանկաճի թագավոր Ան-
 ղնալի
 Լարիֆի (Larifi) 23
 Լարս փառա աճ'ս Լարս Մահամմեդ փա-
 ռա 262 զԵլար
 Լարս Մահամմեդ փառա քնկերքիկի Մա-
 մլիկալի աճ'ս Լարս Մահամմեդ
 փառա 262 զԵլար
 Լարս Մահամմեդ փառա մեծ զԵլար
 (1604—1606 թթ.) 217, 219, 322
 Լայի. բահաստազ 15-րդ գարի 33
 Լայոչ 1-ին բարստոր Հանգարիայի
 (1342—1392 թթ.) 297
 Լայոչ 2-րդ բարստոր Հանգարիայի
 (1516—1526 թթ.) 39, 318
 Լանկ Քամուր (Անկ Քիմուր (26, 32,
 33, 41, 53, 72—76, 78—82, 300—
 302
 Լարս աճ'ս Վարդիպազ 2-րդ
 ևն 8, 7, 236
 Լանյան 9, 6, 16

Լանի Մուստաֆա փառա մեծ զԵլար
 (1622 թ.) 229
 Լարստիթի, լի՛ Վաման 17
 Լարսի փառա (لارسى) պատմի
 27, 29—32, 39, 291—296, 297—
 299, 303, 311, 212, 215
 Լարնեմալ գարիչ աճ'ս Նիկողայոս
 (Նիկոլ) Լարնեպոս, առաջնորդ
 Վահագն
 Լարի փառա (գարիսան, գարնազան)
 աճ'ս Լարի փառա զԵլար
 Լարի փառա զԵլար (1626—1628 թթ.)
 179, 182, 212, 220, 324, 330
 Լարս զԱլ փառա 122
 Լարստիթներ 305
 Լարստայան 9, 15, 298, 216, 320, 321
 Լարստուր Լարնայիչի 326
 Լարնա Պալիսայիչի աճ'ս (Լարնա Պալի-
 սայիչ գրիչ) 13, 289, 298
 Լարնան Յանուխ (لارسن سنو) 302
 Լարս Սմեր Լիննի 328
 Լարնայի Մ. 163
 Լարնի (Լարնի) փառա, 214 զԵլար
 (1625—1627 թթ.) 138, 139, 211—
 214, 230, 321
 Լարսալեա Լարսար. Թրանկ Թարսրենց
 շահ (1678—1687 թթ.) 154
 Լարսալեանի կին աճ'ս Մեհրի-թ Ռաշա
 թագուհի 154, 318
 Լարսալեանիկուր 68 աճ'ս & Մարսա
 1-ին
 Լարի Թարնանիյի 295
 Լարսիկներ (Ֆրանկներ) 309
 Լարնան օղու (Նկարի) 222
 Լարնակ (Լարնան Քարազա 1-ինի)
 աճ'ս ՈՐԱՐՐՐԻՔ
 Լարնեպոսիկ (Լարնանն 6-րդ Կան-
 գալույթն Թարսրենցիայի կարս
 1247—1254 թթ.) 295, 296
 Լարնայի պարսպաններ 340
 Լարստանեմալ աճ'ս 300 աճ'ս & Բախան-
 թառ օղի

Կարա Անճեզ փառա 224
 Կարա Քաղզղեհն օղլի Մանճեզ (Վեփեր) 304
 Կարա Նաչար օղլու 255
 Կարա Մանճանճեզ փառա ա՛ն՝ս Կարա Թ՛ճճճեզ փառա
 Կարա Սառուի՛ (Ճեղտի) ա՛ն՝ս Արգուլ-
 Նալի՛ս
 Կարա Սառուի՛ 295, 309
 Կարա-Արաչ Մանճանճեզ փառա 227
 Կարաշեխերիզադե Արգուլաղիզ (كردچليز) 22, 24, 297, 293, 312, 320, 329
 Կարհահասակն (Ճեղտի) 169
 Կարճա օղլու 217
 Կարճեյ (անաթ) 155
 Կարճեյ փառա 125
 Կեղիկ Կասան 210
 Կեղծ Մուսաաֆա ա՛ն՝ս Տաղճէ Մուսաա-
 ֆա
 Կեմլիա՛ն օղլի Յակոբ բեկ 72, 87, 299,
 302
 Կեռնիկ զաֆան (Ճեղտի) 165
 Կերեմիա՛ն աապար ա՛նճաթ (Ճեղտի) 159
 Կելիպարալ ա՛ն 86
 Կելտիկ Անճիա փառա Վեփեր (1474—
 1477 թթ.) 111, 310
 Կերճան օղլի (Յակոբ բեկ) 72, 87,
 299, 302
 Կեր Մաղճյանճ 112
 Կիրլը Ալի փառա Կարալանի փերա 312
 Կիրլեափեր օղլուաթ 206, 208
 Կրե Մանճանճ (Ճեղտի) 169
 Կիզերլու ազարու՛նի (Ճեղտի) 163
 Կրիլեուճան Ք. (ՔարթճԱ կաթողիկոս) 12, 325
 Կիչուկ Անճիա (Ճեղտի) 162
 Կիւնի Իսուի՛ (զօրգա) 26, 217
 Կիւնի Մանճանճ (Մեճեճա) Վեփեր (1621—1622 թթ.) 22, 55, 86, 244,
 245, 251
 Կիւնի՛ն (Կիւնիա) ա՛ն՝ս Կիւնի՛ Մա-
 ճանճա Վեփեր
 Կիւնի՛ն Բիզլան, Խաղաբար 217

Կլարսի՛ն 165
 Կուլտաս, Երճիա Քլաթուրճյանի Եզ-
 յաթը 12, 17
 Կասանիկն 2-րդ կայսր Թալալեղիայի
 (641—665 թթ.) 326
 Կասանիկն յազաուր ա՛ն՝ս Սասանեկն
 11-րդ Պալաուզ
 Կասանիկն Մեճ ա՛ն՝ս Սասանեկն 11-րդ
 Պալաուզ
 Կասանիկն 11-րդ Պալաուզ, Թալալե-
 ճյանի Կայսր (1449—1452 թթ.) 162, 165, 307, 308
 Կանալոն ա՛նուն 150

Լազր՛ն Անճ փառա բեկեբեկի Ռամի-
 ճյանի 311
 Լազր՛ն Նանարեղլի՛ն փառա 205
 Լազրե՛ն Մուլթան 241
 Լակոբ Քոնյարսի՛ 41
 Լակոբ Քալայի՛նի կոթողիկոս Էմիանճի
 1658—1660 թթ.) 6, 21, 22, 292,
 236, 239
 Լակոբյան Վազլե՛ն 231
 Լանի Մաուի (զօրգա) 217
 Լանի Պելլուրսի՛ 65
 Լանի սապաղի 150
 Լանզա, սրբի Թրանի Խառաղճա շահի
 154
 Լանզա բեկ, Քեթի՛ն ա՛նճաթի կառ-
 վարի 204
 Լանզա րիկի ա՛ն, Անթալյանի կառ-
 վարի՛ Մարտա 2-րդի շրջանճ 93,
 94
 Լանզա րիկ, ճիշի՛նի 216
 Լանմեր ժ. (Hammer J.) 291, 298,
 299, 304, 325
 Լանդլի՛ն 62 ա՛ն՝ս Ն Բաւարական
 Նոյ Ճանճանակաղլի 269, 312
 Լալլար (յանասուղի) 52
 Լալլար օղլի ա՛ն՝ս Լալլար օղլի ա՛նճ
 զօրգա
 Լալլոյ մանկունարն 145
 Լալլուա օղլի ա՛նճ զօրգա 42, 50, 241,
 251
 Լանի՛ն 62 ա՛ն՝ս Բաւարական

Լափիի մայրի 212
 Լասան ազա Նազարյան 26
 Լասան Քնկազե, Բարբ պատկիչ 34, 39
 Լասան Նալիկ Անիշյե ազա 214
 Լասան (Նկյալի), Վարդա Նաթա Յազարի
 168
 Լասան Յախոյ ոմ 317
 Լասան պիկ Վրացի 168
 Լասան փաշա, Էրչուրի ընկերակի 324
 Լասան փաշա, ա՛ն Եղաշա Լասան
 փաշա Նիշիյի
 Լասան փաշա Ռաֆայել (անգար, Կա-
 սազարիչ Քաղզարի) 166, 320, 321
 Լասան սլիի Թառ ընկ 309
 Լասանեանց, Պապա Լասան փաշայի
 զազմակիչ ազատամարտիչ 269
 Լասար փաշա 111
 Լափից Աննա փաշա (Լափից Աննա
 փաշա) Վեր, սրտար (1620—
 1626, 1631—1632 թթ.) 182, 208,
 210, 214, 324, 320, 331
 Լափից Աննա փաշա Կիւրաքիերի ըն-
 իրակի ա՛ն Լափից Աննա փաշա
 Էրզրուց զաշա 119
 Լափից (սրտար, Վեր), Օհրիս Լյու-
 սիս 244 զաշի (1621 թ.) 181,
 202
 Լափից իսլիկ 162
 Լափից շամբառ սուրբ Աննա 1-ին
 179
 Լափից ոմ, Էրնի զաշա 31, 221,
 232, 235, 227, 229
 Լափից փաշա Յալի (Նկյալի) 168
 Լափից փաշա ա՛ն սրտար 149
 Լափից փաշա ա՛լի, սրտար ի Կո-
 ստա և մե Վեր (1656 թ.) 241,
 251
 Լափից (Լյուսից) փաշա Կասալի փա-
 շա Վեր սլի 59, 322
 Լափից փաշա, սրտար խճասանի
 341
 Լյուսից փաշա Վասանիչ Անտոնյայի
 219
 Լյուսից Քիթազա 222
 Լանես 279

Լախանյայի Մարտի 318
 Լախանես Երզ, Կար Քաղաքաբայ
 1341—1391 թթ. 295
 Լախանես Կաննիկայի (Տախանես
 Կաննիկայի) 227, 228
 Լախանես Սարալի, Լճասանի Բա-
 շար (1674—1696 թթ.) 241
 Լախանես Մակնի 41
 Լախանես Մելի 41
 Լախանես Վար, Կասարի 18
 Լախանես Կանես 13
 Լախանիայան Ա. 9, 208
 Լափի, սլի ճրմիս Քաղաքակի 16
 Լափի ա՛ն ա՛ն Մլախ ա՛ն ճրմա
 ա՛ն ընթերց
 Լալա 391
 Լանիա ա՛ն Եան Լանիա
 Լանես ա՛ն Սուրբան 1-ին
 Լան գառ զաշի 221
 Լազար ոմ աղա (Նկյալազա) ա՛ն
 Լազար Սրտարի պատրիարք Լա-
 շա 4, Պալ 4
 Լազար Սրտարի պատրիարք Սայո
 Կ, Պալ (1661—1662 թթ.) 54,
 264, 329
 Լալի Աննա (Նկյալի) 168
 Լալի Կիսայ (Գիսայ) իսն քարտայ
 (1588—1696, 1697—1698 թթ.) 224,
 225
 Լալի Յիսակ ոմ 121
 Լալիի կալի 224
 Լարբի (Լարբի) սլի Սի 42, 50,
 241, 251
 Լալիան սլի զա՛ն (Նկյալի) 168
 Լալիան սլի (Նկյալի) 173
 Լալա Աննա (Նկյալի) 169
 Լալա Գանա (Նկյալի) 168
 Լասար զալճա 246
 Լասի փաշա 258, 262
 Լասա Յալի (Նկյալի) 168
 Լասա Մասանիս փաշա սրտար 153
 Լասա Չալ Մասանիս Էրզրուց
 ազա 241, 244
 Լասա Միլի (Նկյալի) 169

Ղարաման օսլի (Ալսուլլիյեն ալի բնկ)
 ակ'ս Ղարաման (Ղարաման) օսլի
 Ալսուլլիյեն Ալի բնկ
 Ղարաման օսլի (Իբրահիմ բնկ) ակ'ս
 Ղարաման, Ղարաման (Իբրահիմ
 բնկ)
 Ղազազ Ալի փաշայ (զորադ) 162
 Ղևուլի օսլի (Նկուլի) 163
 Ղրթի Գիբելներ 27
 Ղրթի խան 211
 Ղաուալ Մնևա Մկկնի վեկիրի 246
 Ղաուազ Շնևա 164
 Ղակնի զափնի արալի 264
 Ղորգոր օսլի (Նկուլի) 163

Ճանաչման Մ. Յ. Յ
 Ճանիկան Հ 11
 Ճանիկն Կիսայ իսան Ղրթի (1670—
 1622, 1624—1627, 1627—1832 թթ.)
 165
 Ճանկուրի Ղազնի (Ճանկուրի զազնի).
 Միսրաթ բնկերբնիկ և ապստամբ
 28, 130, 214
 Ճանփոյան օսլի (Նկուլի) 162, 173 ակ'ս
 և Քանփոյան Ալի ապստամբ
 Ճեմ (ճեմ) Սուլթան, Քարազևա Չ-րզի
 Կարաջը 26, 27, 28, 112, 114, 116,
 118, 119, 289, 290, 310, 311
 Ճեմ շանփառ ակ'ս Ճեմ Սուլթան
 Ճեկի Քաթիկ (զորադ) 162
 Ճին Ալի 217
 Ճիկնի (Եոն) ակ'ս Հիսուր ակն Ճիկն
 Հանա
 Ճիկն Հյուսնյն կնկնի զազնափեր Ա-
 նասուլիյի 325
 Ճիսան զափնի արալի, ակ'ս Մուսուլեա
 սուլթան զառն
 Ճիսան Մուսուլեա փաշա վեկիր (1644—
 1645 թթ.) 232, 236
 Ճիսան վեկիր ակ'ս Ճիսան Մուսուլեա
 փաշա վեկիր
 Ճիսան, Յիսուայ պարսեն ակ'ս Յազու
 Միսայ օսլի Միսեն
 Ճզալն զառն Սիսան փաշա (սեռաս,
 վեկիր) 1596 թ. 173

Ճորճ արա 245

Մազուա անուն զազալն ակ'ս Մազ-
 սուա Հըր
 Մազուա կնի 224, 228, 231, 234
 Մազուաուրան 184
 Մազուլ օսլի Քաթի բնկ 303
 Մազուլ օսլի Մուսուլեա բնկ 75, 200
 Մազուլ արալ ակ'ս Մազուլ օսլի Մու-
 սուա բնկ
 Մալկի 62 ակ'ս և Քաուարանու
 Մալթալի (Մալթալի) 180, 223
 Մանևա զառն սուլթան զառն (Ճիսան
 զափնի արալի կուլու) 220
 Մանևա Կիսայ (Մուսուլեա Գիբել)
 (Չ-րզ իսան Ղրթի) 1810, 1622—
 1627 թթ.) 168, 325
 Մանևա վեկիր Պակն Մալի կուլու
 (1648—1648 թթ.) 237, 241, 252,
 255
 Մանևա փաշա վեկիր (1614—1616,
 1619 թթ.) 179, 184
 Մանևա, արզի Մուսուլեա 1-ին 202
 Մանևա (շանփառն) արզի Մուսուլեա
 Չ-րզի) 162, 172
 Մանևա վեկիր (1453—1466, 1477—
 1473 թթ.) 108, 109, 111
 Մանիկյեր Քյանն ակ'ս Մուսուլեա
 Քաուա
 Մանիկյեր իսանի 173
 Մանիկյեր կիկն Անևուր լիսնա
 1-ինի) ակ'ս Մուսուլեա Քաուա
 Մանիկյեր Քաուա (Մանիկյեր Քյա-
 նն) վալիան 52, 189, 237, 246,
 242, 328, 329
 Մանիկյուս սուլթան 233
 Մալթալի (Գիբել Մալթալի), արզի ճր-
 ճիս Հյուսնյանի 15—17
 Մալթալի Քիկնի 16, 336
 Մալթալի 133
 Մալթալի զառնի ակ'ս Գիբել Մալթալի
 Մանիկյուս սուլթան ակ'ս Մանևա Ղարթ
 Մալթա սուլթան Մանիկյուս ակ'ս Մալթի
 սուլթան
 Մանևալան Հ 301

Գազի 2-րդ (Պաղեղոս) կայսր Բյու-
 ղանդիանի (1271/7281—1282 թթ.)
 392
 Գառն օսյի (Յաճրեղյան), ապաստար
 168, 182, 183, 322, 324
 Գառլուս Սահակյանի 299
 Գարաշոյ (անտեմ) 158
 Գարո Ալիմի 128
 Գարկու Ներկանազյի (զրիլ) 18
 Գարկու ներկ ան'ս Ծարկու Յճկա-
 ճազար
 Գարսիսու ազգայ Բախան 12
 Գարսիսու Նրմեյի (վարդապետ, հայն-
 չապու) Խասանազարու պատերի 13,
 22, 24, 262, 264
 Գեղեց ընկ ան'ս Մճնտ Կճն ապխտ
 Ալիմ Զաֆր Քերկուկ, ապխտն Եգեդ-
 առն (1852—1289 թթ.) 73, 259
 Գևոր Օհանջանյան Կ. Տ. 9
 Գևորդ-ի Յղես բազանի 124, 318
 Գեղեցիկ կնիկի Ջամիթ Փյարթ-ի Զա-
 բրթի 339
 Գեորգի օսյի Եղեսու ընկ 299
 Գևորգի 18
 Գևորգի վրդ Ներկայան 305
 Գեղանա Նաղարեղյանի Յուսի 246
 Գեղանի Ճանիթի պատմագիր 23
 Գեղեցիկ Աննայ փայլա վեպեր ան'ս Մելեկ
 Աճնեա ճեպեր
 Գեղեցիկ Աննայ փայլա մարտարդի Ռու-
 Յիլոյի ան'ս Մելեկ Աճնեա ճեպեր
 Գեղես Կնիկ (Մեղես ընկ) 97, 308
 Գեղեցիկ Աննա վեպեր (1690—1651 թթ.)
 47, 52, 66, 242, 243, 246, 252,
 276, 326
 Գեղեցիկ զայնազամ ան'ս Մելեկ Աճնեա
 ճեպեր
 Գեղեցիկն 243
 Գեղեցիկ Փայսր օսյի, Փայսր օսյի
 Աճնեա
 Գեղեցիկ Ալեկի (Կաճաննայ լեպերի)
 ան'ս Կաճաննայ 1-ին
 Գեղեցիկ փայլա սրբի Փայսրի ան'ս Փա-
 յսր օսյի Աճնեա

Գեղեցիկ աննի Քրքայ անն ղերեղազ
 (ապաստար) ան'ս Յարկու Քեր
 Քերան Կաճաննայ 248
 Գեղեցիկ Նաղարեղ (Ալեկի) 179
 Գեղեցիկ օսյի 206
 Գեղեցիկ օսյի 73
 Գեղեցիկ Վալես վալես վեպեր (1622—
 1622 թթ.) 286
 Գեղեցիկի 265
 Գեղեցիկ ապխտն ան'ս Գառնու Վարթ
 Մարտան (Եղեցիկնայ) 217
 Գեղեցիկ կարդիլ (Կարդիլ) 298
 Գեղեցիկ կնիկն 288
 Գեղեցիկ Քրիստի (Քրիստի) 298
 Գեղեցիկ օսյի, Մարտու 2-րդ զարմար-
 եպեր 66, 90, 92
 Գեղեցիկ օսյի Այ ընկ 209
 Գեղեցիկ օսյի Կաճաննայ օսյի (Միլոս)
 օսյի Ներկեղեր ընկ 122, 271
 Գեղեցիկ օսյի Կաճաննայ ընկ 302
 Գեղեցիկ Աննայի 17
 Գեղեցիկ Աննայի ան'ս Աննայի Մ.
 Գեղեցիկ Ապաստարն Անն վեպեր Խոսի
 318
 Գեղեցիկ Ապաստարնայ (Ալեկի) 179
 Գեղեցիկ լուսն Կաճաննայի 259
 Գեղեցիկ Ապաստարն, որդի Գառնու 1-ին
 50, 77, 83, 84, 255, 296, 309—
 302, 306
 Գեղեցիկ օսյի 222, 223
 Գեղեցիկ Փայսր (Մյուսեղյան ընկ)
 (موسى بن يعقوب) 9, 26, 28, 38, 39,
 239
 Գեղեցիկի իշխաններ 47
 Գեղեցիկի Արկայազարդյան 328
 Գեղեցիկի Քրիստի 47
 Գեղեցիկ Ճամբու պատմագիր 22
 Գեղեցիկ կարդիլ 40, 397
 Կարկու աննի ան'ս Գեղեցիկ, Ճամբ
 298
 Կարդիկ Կ. 6
 Կարդիկ Քրքայն 246, 250
 Կաճաննայ, մարտարն 122
 Կաճաննայ, Կաճաննայ, Գեղեցիկ, Գա-

- Խոսմից (խոս. սուրբաւ. շէկոյն) 1-ին (1412—1422 թթ.) 77, 84—89, 92, 227, 261, 302
- Մանամեա, Մանմեա, Մննմեա, Մանամնկ (խոս. սուրբան) 2-րդ (1451—1461 թթ.) 32, 23, 25, 109, 191, 198, 110—113, 298, 303, 306—311, 218, 326
- Մանամեա, Մանմեա, Մանամնկ (խոս. սուրբան) 3-րդ (1595—1602 թթ.) 27, 160, 167, 172, 259, 318, 220
- Մանամեա, Մանամնկ (խոս. սուրբան) 4-րդ (1648—1657 թթ.) 18, 24, 27, 32, 58, 220, 232, 237, 298, 252, 289, 291, 292, 324, 336, 341
- Մանամեա, Մննմեա, Մանամնկ կերպ (Պրեկ) 4-րդ խոս. Նրեմի (1641—1644, 1654—1665 թթ.) 87, 120, 220, 328, 324, 329
- Մանամեա (չափազան. սիրգ. ծառանկ) Կարմիրի աճա Մանամեա 4-րդ Մանամեա զայծազան Սեմեա 1-ին 168, 189
- Մանամեա կնկնի 216
- Մանամեա խոս. գործիչ խանրից աճ 125
- Մանամեա վեղեր աճա Մանամեա փաշա վեղեր 178, 184
- Մանամեա վեղեր աճա Մանամեա վեղեր Գաճ Սաճե կոյնոյ
- Մանամեա փաշա (ապրաստիք) 268
- Մանամեա փաշա կշի 274
- Մանամեա փաշա թաղազ 262
- Մանամեա փաշա խոսնի 265
- Մանամեա փաշա սրաստիք 130
- Մանամեա փաշա վեղեր. Բափաւը Զաւազ Սեճեմնկ փաշա Տեճ վեղեր (1622—1627 թթ.) 215, 218, 321
- Մանամնկ, որդի Բալազեա 1-ին աճա Մանամեա 1-ին
- Մանամնկ, որդի Մարազ 2-րդ աճա Մանամեա 2-րդ
- Մանամնկ փաշա բնկերեկի Պրեքի 315
- Մանամնկ փաշա բնկերեկի Թանփաշի 211
- Մանամնկ Սյոփրազա վեղեր աճա Քեփրազի Մանամեա փաշա վեղեր Մուսա (չափ. շէկոյն). որդի Բալազեա 1-ին 83—87, 201, 302
- Մուսա շէկոյն ժուռմնկ թաղաւորի 214, 215
- Մուսա սլիկ 120
- Մուսայեկոյն 240
- Մուսայ շաւազ (ճկալի) 170
- Մուսայի փաշա 260
- Մուսափա (խոս. սուրբան) 1-ին (1618, 1622—1623 թթ.) 188, 189, 200, 201, 204, 202, 226, 328, 329
- Մուսափա 2-րդ (1623—1703 թթ.) 270, 282, 239
- Մուսափա ազա 313
- Մուսափա կարայր Մանամնկ 1-ին 77, 87, 301, 303 աճա և Տազմէ Մուսափա
- Մուսափա շանգաւ աճա Մուսափա կարայր Մանամնկ 1-ին
- Մուսափա (չափազան.) Մանամնկ 4-րդ աճա Մուսափա 2-րդ
- Մուսափա, որդի Մանամնկ 1-ին 302
- Մուսափա զարայե կարփաւ 151
- Մուսափա ժուռմնկ, Մուսափա փաշա ժուռմնք սուքան 282—281
- Մուսափա ազի սուրբան Մանամնկ (Մանամնկ 2-րդ) 169, 308, 216
- Մուսափա ուլ կեղեր ազա 37
- Մուսափա շէկոյն 92, 92
- Մուսափա շէկոյն աճ 82
- Մուսափա սլիկ աճա Տազմէ Մուսափա
- Մուսափա Պեկի 267
- Մուսափա վեղեր աճա Մուսափա փաշա վեղեր
- Մուսափա Տարչաւաւ ազաի 189
- Մուսափա բիկազաւ 228
- Մուսափա փաշա, Նրեմի ուսանված 271
- Մուսափա փաշա Սեմեա ազի 321
- Մուսափա փաշա գրեղ (ճկալի) 170

Մասունքս փառս զսոս (Ճևլայի) 168
 Մասունքս փառս տէրութեանս 214, 217
 Մասունքայի փնտ. տ՛ա Տասոթ փա-
 շա Վեդեր
 Մասույման բնակչարյուն 201, 220
 Մասույման փնտանդաններ 238
 Մասույմաններ 201, 212
 Մասուն. Մասույ (Լադի. իսն) 1-ին
 21, 65, 70, 21, 255—298, 323, 325,
 328
 Մասուն. Մասույ (իսն. պի. սուրան)
 2-րդ (1421—1451 թթ.) 40, 88, 89,
 92, 94—97, 99—101, 303—306
 Մասուն. Մասույ (սուրան) 3-րդ (1574
 —1595 թթ.) 25, 153, 155, 157,
 179, 217, 219
 Մասուն. Մասույ (զոյն. իսն. սուրան)
 4-րդ (1622—1640 թթ.) 26, 176,
 187, 207, 217, 227—229, 232,
 240, 291, 222, 225, 332—334
 Մասուն (արևաշող. սոյն) Մանամեղ
 1-ինի տ՛ա Մասուն (իսն. պի.
 սուրան) 2-րդ
 Մասուն. Մասույ (որդի. չսեկան) Ան-
 ժու) տ՛ա Մասուն (զոյն. իսն.
 սուրան) 4-րդ
 Մասուն չսեկանը Խարանիմ 222
 Մասուն Յովի. որդի Քարաչեռ 2-րդ
 Անժու սրբու 312
 Մասուն փառս. սուրան Մուհամմեդ
 2-րդ զորավարների 110, 219
 Մասուն. Մասույ փառս (սերուս. վե-
 դեր). Քարաչու: Մասույ փառս 2-րդ
 Վեդեր (1508—1611 թթ.) 174, 176,
 221—223, 335, 336
 Մասուն փառս վեդեր Լեիլու սզս
 (1849—1859 թթ.) 52, 240, 241,
 247, 252, 253, 335
 Մասուն Մանասուն իսնին 221
 Մարազս (փառս) բնկերքի Ան-
 սալայի և Գիարքների 36, 50, 214,
 217, 220, 220, 259, 260, 268, 321,
 328, 328
 Մարազս Յոզզս (Ճևլայի) 163
 Մասի տէրութեանս 246

Մանդր Թոթարյի 320
 Մանդրի կարողիսի 20, 21 տ՛ա և
 Մանդր Քարաչեռի կարողիսի Էր-
 ժիսին
 Մանդր շիլեր. որդի սյթ. Մուրազ 1-ինի
 Մանդր բնկ Գերման սյթի տ՛ա Գեր-
 ժիսն սյթի Մանդր բնկ
 Մանդր Լիլեդի շիլեռայարան տ՛ա Ու-
 ժու (Յեմի)
 Մանդր 3-րդ Պարաչու (1526—1540 թթ.)
 270
 Մանդր Մանազու (1445—1450 թթ.) 198,
 205, 305 տ՛ա և Մանդր զորանի
 Մանդր Այի փառս (սերուս վեդեր) 322
 տ՛ա և Այի փառս Վեդեր
 Մանդր բնկ Կանի (Yafes bin Nuh) 292
 Միսուն (Միսուն) 16, 350
 Մոյն կիմ Մի 264
 Մովսեմեկ Կամեմեդի 226, 227 տ՛ա և
 Մովսեմեկ Կամեմեդի
 Մովսեմեկ Մեդի 320
 Մուր Քուզի (սարաանդ) 329
 Մուսան Մարաչի սուրան իսալի-
 ների 308
 Մուրազ 13
 Մուսույ սբս տ՛ա Անդրանիկ 2-րդ
 Պարաչու
 Մուսույ Մանկուն 220
 Մուսույ Կանաչիկ Մուսույարյ տ՛ա
 Պարաչու 3-րդ
 Մուսույ, որդի Մուհամմեդ 1-ինի 202
 Մուսույ փառս. սերուս կանաչան
 Կանաչարյի 45
 Մուսույ փառս բնկերքի: Քարաչեռ 220
 Մուսույ Մ. 201, 319, 320, 322, 326
 Մուսույն փառաչան 15
 Մուսույ (փառս. վեդեր) 176, 178, 179,
 184 տ՛ա և Մուսույ փառս 246 Վե-
 դեր
 Մուսուն սզս սերուսույ (կեյր սզս)
 199, 328
 Մուսուն փառս Գիարքների բնկերքի
 տ՛ա Մուսուն փառս 246 Վեդեր

Կասան փառս մեծ վեցեր (1611—
 1614 թթ.) 323, 324, 324 ա՛ւ և
 Կասան փառս (վեցեր)
 Կասեկոյն 8
 Կնչրի Մ. (Newi M.) 27, 28, 281—
 290, 292, 303, 310
 Կնչից 32
 Կարսիսի կրակնայն ա՛ւ և Կրսես ճեղ-
 ակ
 Կրսես ճեղակնի 18, 41, 104, 307
 Կնիպակ 34
 Կնիպախա. պատրիարք Հակոբ Գ. Պա-
 տ 264
 Կնճելու զխաթան 274
 Կիզմի 32
 Կնիպալայա (Կնիպ) Կզիպալայա ա՛ւ և
 Կնիպ Կզիպալայա լիճակ
 Կնիպ Կզիպալայա Անայ 245, 238
 Կնիպալի Անիկ փառս զայնուցմ 328
 Կրսուրի (զայն. պատմի) 23. كرسور
 (سورسور 27, 28, 291—294, 301, 305,
 311, 315
 Կրսուր (Կրսուր) Մ. 5, 8, 10, 12—
 18, 47, 325
 Կուրս փառս 232
 Կոչի արդի Կարեր՝ Կոչիս ընդ Կոնի
 282
 Կուր Այի ա՛ւ և Այի փառս սերապեր Աճ-
 իժ 1-ին
 Կարեղան 327, 328
 Կուրի կիճոսի զամի 210
 Կուրկույն Յեմես Կասույ (Կնիպի) 170
 Կուրկույն Կարեղանի փառս 182
 Կոն ա՛ւ և Կոն Ապուս 1-ին
 Կոն Արքուս 2-րդ. Պարսից շահ (1642—
 1669 թթ.) 324—327
 Կոն Ապուս (Արքուս) 1-ին (Պարսից) 38,
 180, 170, 176, 178, 185, 208, 209,
 211, 212, 222, 224, 228, 230, 319,
 321, 228, 324, 330, 331, 323
 Կոն Քաննուս (Քաննույ) Պարսից աբու
 138, 143, 144, 147, 178, 315, 318,
 324

Կոն Կանայի 1-ին Պարսից աբու
 (1507—1524 թթ.) 128, 164, 312
 Կոն Կանայի 2-րդ Պարսից աբու
 (1378—1378 թթ.)
 Կոն Անիի Պարսից աբու (1629—
 1642 թթ.) 321, 323
 Կոնին (փառս) 305
 Կոնին Պիրույ (Կոնին Պիրույ) Կոն
 229, 324
 Կոնկուսեր (Կոնկուսեր) սղի Զարյա
 35, 217
 Կոնիսի 23
 Կոնստանտ սղի Պի ընդ 212, 314 ա՛ւ և
 և Այի զԷ
 Կոնստանտ սղի Մարայ փառս 263, 328
 Կոնկուսի (սարսամբ) 220
 Կոնայ ծառայ 192
 Կոնայ փառսն սերապեր ա՛ւ և Կոնից
 Աճակ փառս
 Կոնի զամ Կասույի սկիզբուս 246
 Կուրսն զայն 248
 Կուր Կուր յազադուր Կոնկուսի
 Կոնի փառս 127
 Կուսի (Կարսիկզիկն պատմագիր) 32,
 291, 293, 303, 216, 315
 Կարսիկզիկն, սարսամբ 37
 Կոնի 62 ա՛ւ և Կարսիկզիկն
 Կնիս Քարեղանի ա՛ւ և Քարեղան ընդ
 ա՛ւ
 Կնիս Քարեղան սարսամբ. ա՛ւ և Քարեղան
 ընդ ա՛ւ
 Կնիս Կանի 57, 267, 328
 Կնիսիկն Սարսիս ա՛ւ և Սարսիս
 ընդ
 Կնիս Սեյիմ կոնստանտ ա՛ւ և Սեյիմ ընդ
 կոնստանտ
 Կնիսիկն ա՛ւ և Քարեղան ընդ ա՛ւ
 Կնիսիկն, Կարսիկզիկն վերջին սերապույ
 285
 Կույ (Schütz) 9
 Կարսիսի 328
 Կուրկույն Մանամկ փառս մեծ վեցեր
 ա՛ւ և Քարեղան Մանամկ փառս վե-
 ցեր

Զարդարայ փայտ 268
 Զայի կարան (կերպի) 169
 Զապարայ ազի Զինգի խանի 301
 Զածկան (Զամբան) Մ. 5, 8, 20, 20,
 27, 282
 Զեպի Առաքիտն (կերպի) 169
 Զելեպի տե՛ս Արթ (Արթուհ) Զելեպի
 Զելեպի տե՛ս Երեմիա շելեպի Քեմիս-
 ճան
 Զելեպի տե՛ս Մուսա (շահ, շելեպ)
 Զելեպի գառն (կերպի) 168
 Լեւեա Մահամեա փայտ վերի (1624—
 1625 թթ.) 219, 339
 Զրուարն ճանն (կերպի) 168
 Զինգի խան 301
 Զապանան (Զապանյան) 2, 7, 18

 Գայազան (զարագար) 294
 Գայի գառն մուրրի 252, 257
 Գայլան Ց. 6, 7, 10
 Գայրաթի գրա Պուսա (կերպի) 169
 Գանատուր Արտյ (Սահատուր Գրեյ)
 խան Արթի (1627—1741 թթ.)
 224, 230, 232
 Գաղատուր քար 17
 Գաղատուրի 61
 Գալաթիո, Սալապեա (կրկնաշէմ, խան,
 սուլթան) 1-ին (1385—1402 թթ.)
 23, 26, 31, 35, 38, 70—77, 79—
 83, 230, 297—302, 305
 Գալաթիո, Սալապեա (խան, սուլթան)
 2-րդ (1481—1512 թթ.) 32, 38,
 40, 41, 113, 114, 120, 121, 122—
 126, 134, 228, 308—312
 Գալում պիկ տն 149
 Գալում փայտ զալմազան տե՛ս Գալ-
 բաժ փայտ վերի
 Գալում փայտ վերի (1637—1628 թթ.)
 218, 222, 225
 Գարեմիա 2-րդ պատիարի հանոց Կ-
 Գարի (1656—1657 թթ.) 327
 Գարն աղբյուր տե՛ս Տիրուզ բնօ զայի
 Ալի բնօ
 Գարն (կիրպար) տե՛ս Վազ (Վազիս-
 լաճ) Վազիս

Գարսի կիկն տե՛ս Մեղի-ի Ռաճա Քա-
 ղաթ
 Գարսի առեա տե՛ս Եւր Բամաշի 1-ին
 126
 Գարսի զանոն 203
 Գարսի խան երեանի 18
 Գարուարդ 98
 Գարուս Գարսիկա 48 տե՛ս և Գարսի-
 կա (Գարսիս)
 Գարուս Քառն Մուղաթիայի իշխան
 (1526—1538 թթ.) 218
 Գեկերազկի ոմն 98 տե՛ս և Գարսի փա-
 շա Անատոլիայի բնօրրոնի
 Գեկերազի ազգի 264
 Գեուրեոյն շելի (Ննիս Քեուրեզի)
 Միմաթի) 49, 202, 203
 Գերգզանց 64
 Գերաշ ազա (Խոտարաթ) 240, 244
 Գերաշ խան (ազա) Գաղատուայ 227,
 228
 Գերաշ տն շելիս պարսիկ 38, 129, 214
 Գերի (Քերի) սապարի ոմն (Փաղա-
 սայ ազա և Գեկերազի) 207—
 208, 328—330
 Գերի փայտ 222
 Գիրազուս 279
 Գիրայ ազա (սարայ ազաթի) 248
 Գարսապարյուն 27
 Գոլարան Կ. 15, 18
 Գրուսայ աեր տե՛ս Քերե
 Գուդուսայ զեզան 120
 Գուսազ Մահամեա Ալի ազա 162
 Գուսուսայ Գեկերազի 125
 Գոյայ պիկ 156
 Գոյի կերի Մահամեա փայտ վերի
 (1656 թ.) 250—252
 Գոյնայ Մեմեա 212
 Գոսապա գառն 23, 107
 Գորդան 68

Զարեկ Գրեյ Արթի խան (1620—
 1623, 1624, 1627—1635 թթ.) 227
 Զալգար ազա 308 տե՛ս և Բաճանաթ
 զայի

Հանձնարաց Այն ապստամբ 322 տ՝ 6
 Հանձնարաց օղի (Վերայի)
 Հանձնարաց Նյուսկին Նորիքի քնկեր-
 քնկի 322
 Հիյաններ 43, 219, 221, 329
 Հլուսկարսի 34
 Հիվան ապրան զազի Անիկն Մու-
 եամենի փառս կախարչարարի 324
 Հիվներ 324
 Հլազի զազի փառս 322
 Հարայնիք տ՝ 6 Նորի Հարայնիքի կա-
 թագիսու էյմբանի

Թառս Մինու օղի Մինն վայնիզ Վա-
 յիթիայի (1655—1659 թթ.) 47,
 268, 262, 238

Թառս Մինն իշխան Վարսիթայի (1620—
 1622 թթ.) և Մարգարայի (1616—
 1619, 1623—1626 թթ.) 197, 228

Թառս Մխչայի Մինն տ՝ 6 Թառս Մթ-
 լալ օղի Մթեն վոյնիզ Վալա-
 իթայի

Թառս վայնիզ 268
 Թանգի 2-րդ տ՝ 6 Կարգի Թանգի 2-րդ
 Թալա 266
 Թնկի տ՝ 6 Յնկի փառս վերի
 Թնկի փառս վերի (1622 թ.) 214,
 213
 Թամիլ շլի ապստամբ 226
 Թամ Մուսուկա 321
 Թամ ապրան, տ՝ 6 Ճիմ ապրան 118
 Թամկլիլի (Թամկլիլի), 98, 91, 110,
 194

Թառի (նկ Մառի) 32
 Թառերս Նետա 272, 340
 Թառս Մուսուկա (Կարգ) 317
 Թառերս շլի ապստամբ 224, 226
 Թառիզի (الترجيز) 22, 291, 292,
 295—298, 301, 303, 308, 311, 312
 Թարբի (Նկարի) 189
 Թարի փառս վերի (1643—1647 թթ.)
 234
 Թանակ (Պարի) 23

Թանակյան 2, 5, 12, 18, 292
 Թարբիքի քառն ոմն կիկնոի Մամե-
 գայ 264
 Թարգա, Նիմիա թյուրքանի արար
 12
 Թարգա գրիչ 11
 Թարի Այի փառս (Նկարի) 168
 Թարի Աննա փառս (Նկարի) 167, 168
 Թարի Պերամ (Նկարի) 170
 Թարի Յուրիզ քնկերի 244
 Թարսիան օղի 297
 Թարսիան օղի (Հրաբույն քնկ) 72,
 229
 Թարի, տ՝ 6 Մթուկա Դալա
 Թարի կարի իսն 330
 Թարի ապրան, Մուսամեն 2-րդ Դալա
 322
 Թարսուայան Բ. 312, 318, 324, 330,
 333
 Թարի Պերի իսն Պերի (1671—1677,
 1681—1691, 1692—1699, 1702—
 1704 թթ.) 342
 Թարի Աննի փառս քնկերի Թա-
 դի 328
 Թարի Մեննի շլերի 322
 Թարի Մուսամենի փառս, Ջիվան կա-
 ժարի բայն ապրան զազի 263 Վե-
 շի (1644—1645 թթ.) 234
 Թարսիայի սևալ 166
 Թար սրսաններ 318
 Թարի (իսն, ապրան) 1-ին 125—126,
 129, 121, 130, 145, 268, 292, 306,
 311—314
 Թարի իսն, Նիկի 1-ին Նարալա,
 Մուսամեն 2-րդ արգի 371, 172
 Թարի շլի կախարչ 252
 Թարի որի Պարսիայի տ՝ 6 Սելիմ
 (իսն, ապրան) 1-ին
 Թարի արի Մուկլիմանի տ՝ 6 Սելիմ
 (ապրան) 2-րդ
 Թարի (ապրան) 2-րդ 38, 149, 150,
 152, 317
 Թարի ապրան, Աճիկ 1-ին արգի
 178
 Թարի ապրան 29

Այլիկիցի Քաչառայ մեծյանցան սուր-
 ան (1488—1490 թթ.) 310
 Ալյոթի Անճու սերափեռ տե՛ս Ալյոթ
 Անճու փաշին
 Ալյոթի Անճու փաշին 261, 262, 265
 Ալբանիկներին 162
 Ախառը կիլիկի 217
 Ալաուզ (Վեդու) 242, 244, 251, 252
 Ալիքիզմուղ 1-ին կուսակերպուրդի (1287
 —1287 թթ.) 22, 299
 Արման Ազատանցի 299
 Արման (տե՛ս, բազման) 1-ին Վրաց
 151, 155, 157, 318
 Արման փաշա սերասեր տե՛ս Արման փա-
 շա Վեդու
 Արման փաշա Վեդու (1580—1582, 1583
 1591, 1593—1595, 1597—1598
 թթ.) 160, 172, 218, 318
 Արսուկի շ. 9, 21, 292
 Արևիկներ 116
 Յիլի. Պոլսի (Յիլյոթի) 168
 Յիլյուլիներ 23, 325, 333, 337
 Յյուրյուլ սպա տե՛ս Մուսյուլ սպա
 Յրայուր սպա
 Յյուսուկան Ա. 18
 Յարգաղի (سارگال) Կասմա-
 րի 32, 49, 291, 292, 294, 300,
 302, 304, 310, 311, 328—373
 Յազմի. զուարթ նրեմիս Մյոմսուրյանի
 76
 Յուսուլան Ա. 10
 Յուսուլանի կողմ 224
 Յուսուլան Նազարիչի. Քազարի Օն-
 րիայի (1359—1427 թթ.) 301, 302
 Յուսուլան իջիան Մազարիայի 311
 Յուսուլան Յուսուլիչի. բազարի Քուսիայի
 309
 Յուսուլան Յուսուլ Մուլլախայի Վարիզ
 (1423—1440) 216
 Յուսուլան Մուսուլի 320, 321
 Մասուկանուց Գ. 212, 240
 Մեխուլ Մանկան 250
 Մուսուլան. Յուսուլ 1-ին Կազար 29
 Մուսուլան կայսր Մուսուլ 4-րդ 224

Մուսուլան, Յրիանի որդի տե՛ս Մի-
 Մուսուլան
 Մուսուլան, Մուսուլան Մասուլիչի 2-րդ
 զարգաբանիչի 311
 Մուսուլան (սուլյան) 1-ին (1320—
 1368 թթ.) 28—40, 131, 142, 147,
 148, 150, 178, 197, 216, 314—
 317, 321, 324, 328
 Մուսուլան զարգաբան տե՛ս Մուսուլան
 Վեդու Մարմին սպա
 Մուսուլան շահաբան. Մուսուլան 2-րդ
 220
 Մուսուլան Վեդու յեմլե սպա (1655—
 1656 թթ.) 247, 248, 262, 337
 Մանաուլ (Մյուսուլյուլ) սպա զարգաբան
 45, 282 տե՛ս Ն Մարգարի
 Մուսուլ Քոխասարի Նրիչ տե՛ս Մարմին
 Մուսուլ
 Մուսուլ Մեկեմա տե՛ս Մուսուլ Վեդու
 Մուսուլ Մուսուլի կողմ
 Վարիան (ճև) տե՛ս Մարգարի Քուսուլ
 Վարիան տե՛ս Մարիան Մուսուլան
 Վանի (Նրիչի) տե՛ս Նրիչի Վանի
 Վանայ փաշա տե՛ս Մեկեմա Անճու փաշա
 Վեդու
 Վարան Մուսուլիչի 31, 282, 316
 Վարաչ 278
 Վեկուկիցի (Վեկուկիցիներ) 45, 225
 Վեկուկիցի զուսուլ 279
 Վրաց (Վրացիայի) Վարիզ
 Վարիչի 168, 308
 Վրացիայի 2-րդ (Նախ 2-րդ) բազար-
 վոր Նախարարի (1440—1444 թթ.)
 98, 205, 308
 Վրացիայի որդի Նրիզուկի. Վրացիայի
 7-րդ Քազարի Անասուկի (1432—
 1440 թթ.) 197, 328
 Վրացիայի Քազարի փաշա 258
 Վրացիայի զուսուլ տե՛ս Մարիան Մարմին ի-
 յան Վարիչիայի Ն Մազարիչի

Յուսուլան Մուսուլան սար 7
 Յուսուլան սար 140

Տանկաց զոճակը 152
 Տանկաց վիպերը 26
 Տարեան (Տարեան) 3, 7
 Տախար (Ննիճիւր տղա, ցուտպան) աճ՝
 Տառաթ փառչակ Ալեկէզիւոց ազա
 Տառար փառչա վեղիթ (1822 թ.) 193,
 202, 204, 206, 327
 Տառար փառչակ Ննիճիւրոց ազա 161,
 219
 Տեր-Նախանեսլան Ա. 6
 Տեր-Նունեղյան Ա. 9, 25
 Տէլի Նաթից (Նէլոյի) 168
 Տէլի Պառաւել խառնակ 244
 Տէվ Յաղկանս գրգուր ազա 232
 Տէր Արաման զեռ աճ՝ Արքունաճ
 Արեւոյի
 Տէր (տեր) Մարտիրոս, թաճան 11, 12
 Տէր Նախանէկ աճ՝ Լոճնանեն թա-
 ճան
 Տէրվիչ Աննա 22
 Տէրվիչ ազա 200
 Տէրվիչ Մուսանկա (Մաննկա) վեղիթ
 (1632—1654 թթ.) 243, 246, 252
 Տփլաւեր աճ՝ Սլիթ (Խան, սուլթան)
 1-ին
 Տլիթիկյան 284
 Յունակն Նաան փառչա վեղիթ 162 աճ՝
 և Օճիլլի Նաան փառչա վեղիթ
 Յազմէ, աճ՝ Յազմէ Մուսաթա
 Յազմէ Մուսաթա (Նիզ Մուսաթա)
 23—27, 202, 304
 Յազմէ սոն Մուսաթա զկէ աճ՝ Յուզ-
 մէ Մուսաթա
 Յուզ զարտի տղայ, աղջիկ 101
 Իսկովյա սղի աճ՝ Գեորգ Քաղցի
 2-րդ Տրանսիլվանիայի Աշխաճ
 Իզրու Նաան 103, 110, 202 աճ՝ Ջիզ
 Նաան
 Իլլարնաբաշիլլի (Ալաուդարսի) 13, 201,
 284, 286, 287, 202, 304
 Իլլանայ վոյվոսա աճ՝ Իլլանայ զա-
 թան

Իլլանայ զարան, որ ճիւղն էր սեռ-
 անայ աճ՝ Սադա Միւսայ սղի
 Մի-Նե վարկայ Նարախանի
 Եկերաւոց զրաւ աճ՝ Սիգիզմունդ 1-ին
 Լորսանկերազցի
 Եկերաւոց զրաւ աճ՝ Տանայ Լու-
 յաւ
 Եկերաւոց զրաւ աճ՝ Վազիկաւ 2-րդ
 (տալա 2-րդ)
 Եկերաւի Նոյեայ զրաւ, Մաթաւ
 Նարմի (1455—1490 թթ.) 120
 Եւանկայ զկնկնակի 121
 Եւանկի, Եւանկի, Եւանկոց (զա-
 թան) 86, 88, 88, 98, 110, 122
 Կարմաւար Մուսաթա 231
 Փախալյան զր. 9
 Փէլի, Սարգ զարմիչ 24, 27, 318, 329
 Փալ Փալա զարման 220, 222
 Փիլպա Աղլակիկի կարողիկա էջմու-
 ճի (1623—1625 թթ.) 21, 22, 27,
 244, 245, 326
 Օլիպպա (կարողիկա, Նախա տեր)
 աճ՝ Փիլպա Աղլակիկի զաթալ-
 յա էջմուճի
 Օլիպ Ալի զառան 327
 Քաւթ, Կարաթ Մուրազ 4-րդ 324
 Քաւթ, որդի Քալայա 1-ին 302
 Քաւթ ազա Ննիճիւրի ազա 322
 Սաւալ զեռ, Նարմանկա զնարմէ աճ-
 թաւար 210
 Սաւթ փառչա 303
 Սախի Մուսա (Նկոյի) 170
 Սեմանիչ փառչա մեծ վեղիթ աճ՝ Քե-
 ճակիչ Սալա Մուսաթա փառչա
 վեղիթ
 Սեմանիչ Նարա Մուսաթա փառչա վե-
 ղիթ (1625—1644 թթ.) 320, 322
 Քեմանի (զառէ, սղի) 11, 12, 17
 աճ՝ և Տրեմա Քոմարման
 Քեռ Ալի 217
 Քեռ Ալիկալ 24
 Քեռ Մուսաթա Նէլիչ ազա 219

Մեծ Անթր (Նկարի) 168
 Մեծն ձեռ զափսէ ա՛ն Մահմէտը
 Քուսէ
 Քուս Անձն (Նկարի) 169
 Քուս Հիսն 255
 Քուս Կուս (Նկարի) 169
 Քուս սոյն (Նկարի) 168
 Քեփուրի շէկնի Անձն զեփ 46—
 48, 51, 231, 262, 265, 266, 329
 Քեփուրի զեփ ա՛ն Քեփուրի շէկնի
 Աճէա զեփ
 Քեփուրի Մանամն (Յոսեփայու Մա-
 նամնի) փաշ զեփ (1650—
 1661 թթ.) 45—47, 51, 52, 55, 215,
 252, 259, 264, 265, 237, 328
 Քեփուր ա՛ն Քուս Քեփուր Քեփուր Քուս
 Քեփուրի Այի զեփ (1623—1624 թթ.)
 210
 Քեփուր փաշ ապարտը 269
 Քեփուր սոյն 251
 Քեփուր (Նկարի) 168
 Քեփուր (Նկարի) 19
 Քեփուր, փաշ Աճէա 1-ին 178
 Քեփուրի կարի իրլուս (Նկարի) 170
 Քեփուր զառ ա՛ն Քեփուրի (զառ,
 *ձի)
 Քեփուրի կարի իրլուս ա՛ն Ապարտը
 Մահմէտ թի
 Քեփուրի Քու Մուս 278
 Քիսն Անձն (Նկարի) 169
 Քյարի Քիսի (كيس) 18, 24,
 37, 39, 291, 293, 319, 323, 325—
 327, 328, 332
 Քյարի Քիսի Մուս 3-րդ, Նկարի
 սոյն 293
 Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի
 սոյն 292
 Քյարի Քիսի (Kömürçyan) ա՛ն Նի-
 ժիս Քյարի Քիսի (Քիսի Քիսի)
 Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի 13
 Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի ապարտ ա՛ն Մա-
 հմէտ Քեփուր
 Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի
 Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի

ձեռ զեփ ա՛ն Քեփուրի Քիսի
 Աճէա փաշ զեփ
 Քյարի Քիսի 18
 Քյարի Քիսի (ապարտ) 32, 44, 220
 Քյարի Քիսի (Քյարի Քիսի) 22, 42,
 16, 105, 301, 315, 317, 318, 240
 Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի 42, 208
 Քյարի Քիսի 250, 259
 Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի ա՛ն Մուս
 (Մուս) Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի Քի-
 սի
 Քիսի Քիսի 42
 Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի ա՛ն
 Քիսի Քիսի (ապարտ, Քիսի Քիսի,
 Քիսի Քիսի)

Քյարի Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի
 237
 Քյարի Քիսի Քիսի 304
 Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի 323
 Քիսի Քիսի 269
 Քիսի Քիսի 2, 5, 18
 Քիսի Քիսի 301
 Քիսի (ապարտ, ապարտ) 1-ին 18, 24,
 27—29, 50—53, 65, 289, 291—
 294, 298, 332
 Քիսի (ապարտ, ապարտ) 2-րդ 37, 51,
 187, 189, 191, 197, 199, 201—
 206, 240, 225—229, 335
 Քիսի ապարտ ա՛ն Քիսի Քիսի
 (ապարտ, ապարտ) 1-ին
 Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի Քիսի 323
 Քիսի (ապարտ) փաշ 38, 154, 155
 Քիսի Քիսի ա՛ն Քիսի (ապարտ,
 ապարտ) 1-ին
 Քիսի Քիսի Անձն Քիսի ա՛ն Քիսի
 (ապարտ, ապարտ) 2-րդ
 Քիսի Քիսի ա՛ն Քիսի (ապարտ,
 ապարտ) 2-րդ
 Քիսի Քիսի ապարտ 24, 288
 Քիսի (Քիսի) ապարտ 28, 29, 39,
 63, 65, 68, 295, 296, 298
 Քիսի Քիսի ա՛ն Քիսի (Քիսի) ապարտ
 Քիսի

Սեփակ սպի Սամակ պնկի աճ'ա Յրիաճ
(Յր'աճ) սուլթան
Յոճանյան Մ. 7
Յոճա աճ'ա Յրճա պնկ
Յոճա պնկ 21
Սեփակ սպի սպի Սի պնկ աճ'ա Յրճա
պնկ
Սիյուզ Մեճակ պնկաճ պա 37, 323
Սիյուզ Սեճակ աճ'ա Յրյուզ Մեճակ պն-
կաճ պա

Յազը Սեճակ փաշա աճ'ա Յրիյրյուզու
պաճ Յազը Սեճակ փաշա ճճ ճճ-
յր
Յազը փաշա Վրանայ 258
Յարճա, Փաշայի 1-իճ պաշար 83,
307

Յեղնակ, Քաշակը Ավարիայի (1555
—1554 թթ.) 316
Յեղակ փաշա եկիլեր պա 37, 319
Յեղակ փաշա ճճ Վեղեր (1591—1592,
1595 թթ.) 319
Յեճա փաշա, ապառաճ 269
Յեճա փաշա Սպաղա 2-րդի գառ-
վաճերից 120
Յեճա (փաշա), Մուճյճան 1-ճճ ճճ-
յրիկից 126, 137
Յեճակ Սեճակ փաշա 256
Յիլիլու ին 258
Յիլիլուճ Անիճ աճճ 217
Յիլուզ ինկ սպի Այի ինկ 82, 304
Յոճա, ճիլարը Քաշակիճ 11-րդ Փա-
շայից 308
Յոճակ սրխայ 288

ՆԵՆԵՐ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐ

Արտակն անձ 25, 61 տ՛ս և Հար-
թր անձ

Արամեան (անձ) 122

Այաման, առ նկնչիւ ազգ կոչեցեալ
142, 143, 150 տ՛ս և ախարհացի-
նէր

Այանաց (ազգ) 153

Արաւոյցիներ 305, 224 տ՛ս և Առա-
տա (Նահաւուտ)

Այ Ոսման (Այն Ոսման) 40, 61, 291

Ան-Կայանլանէ 61, 209

Ազեա Նոյնի տ՛ս Ան-Կայանլանէր

Անկն 125 տ՛ս և Պարսիկ

Առաւուտ (Առաւուտ) 159, 205 տ՛ս
և Արամայիներ

Առաւուտն Հոսոմ (Մարտայում բնա-
րէն յրոտի բնակիչներ) 224, 181

Ասուաց (ազգ) 104, 164

Ախարիայիներ 24, 214, 319 տ՛ս և
Այաման

Ատարիկ 25, 61, 105, 163 տ՛ս և
Արապ

Ատարի (Արապիաց) 60, 62, 129, 121,
123, 125, 158 տ՛ս և Արապիկ

Շահն (ազգ) 247 տ՛ս Հայ (Հայեր,
Հայք)

Արշարունաց յազգն Հայաց 307

Քելլայիներ 202

Քանկայիներ 305 տ՛ս և Պարսաց

Քալկարներ 297, 228 տ՛ս և Պարսաց

Պարսաց (պարսի) 220

Պեմանայիներ 298, 205, 206

Պրքի (ազգ) 105

Պրճրիտաց (ազգ) 126

Պարսիներ (Պարսիներ) 25, 222 տ՛ս
և Տարսեր (Տարսաց)

Ռահուտի 85 տ՛ս և Լիւա, Տրիւա

Ռարսիացաց 14

Ռիպուտի (Կիպուտի, Կիպուտացաց
ազգ) 61, 126, 284

Ռրովուտի (Լրովուտի) 232, 283

Ռիմուտի 299 տ՛ս և Էլիէր (Պրամներ)

Ռայուտի (ազգներ, ազգներ) 306, 277
տ՛ս և Տայ Նաուեր (չնչ, յազգ)

Նիլուց (ազգ) 27, 59 տ՛ս և Վայսիներ
Էլիէր (Էլամներ) 73, 289 տ՛ս և Ռիւմ-
ուտի

Պարս (պարսներ, պարսեր) 60, 72,
75, 65, 88, 109, 153, 264, 269,
273, 301, 322, 339

Պարսաց ազգ (Լրիմի պարսներ) 22,
28, 60, 154, 155, 162, 288, 318,
324

Քարմայ, քարմանց (ազգ) 25, 65,
67, 106

Քարի, թիւրի (քարի, քարման, քար-
ման) 12, 27—29, 32, 38, 42—
48, 56, 66, 64, 65, 67, 71, 100,
119, 121, 125, 292—299, 301, 305,
308, 309, 308, 311, 312, 316—319,
323, 327, 328, 330—332, 338 տ՛ս
և Տանկ (Տանկեր)

Քարման (քարմաններ, քարմանաց,
քարմանաց ազգ) 61, 72, 174, 212,
292, 259, 308

Իտալացիներ 277
Իսթանբուլի սղլուներ ա՛ն և Չակոս
սղլուներ

Կոստանդուպոլիսի սղլու 2, 264
ԱԵԲ (Անեղի, Անույ, Անույի սղլու թ-
ներ) 46, 192—197, 229, 269, 281,
297, 298, 306, 317, 326
Արևոյի (սղլու) 163

Խուրմուր 237

Կապուկ, կապուկներ 224, 227 ա՛ն և
Վարսի (զարգուր)

Հարթի սանձ 253 ա՛ն և Արթիսան
սանձ

Հարսուսի 376
Հայ (հայեր, հայի (հայ), հայի սղլու)
9, 40—42, 48, 53—55, 57, 61, 86,
103, 143, 163, 191, 242, 251, 253,
267, 268, 272, 289, 281, 284, 289,
307, 312, 313, 317, 318, 329, 330,
332, 228, 335, 339

Հուս (Երևանի, Երևան) 42, 45, 53,
55, 56, 267, 291, 338, 339, 349
ա՛ն և ծառայի, Չիսս

Հոտով (հոտով սղլու) 156, 250 ա՛ն
և Հայի, Յոնի

Հայն (հայներ) 42, 53, 55, 297, 286,
238, 339 ա՛ն և Յոնի, Հոտով

Հանգուրներ (հանգուրիներ) 18, 44,
234, 297, 298, 306, 308 ա՛ն և
Մաշուր, Յնիսուր

Չարսի (չարսի, Չարսիի սղլու)
181, 192 ա՛ն և Վարսի

Մանվաթի (ձագվուր) 23, 60
Մարտիկի 133

Մանուր (մանուր, մանուրի) 23, 39,
62, 106, 112, 124, 135, 141, 146,
160, 257, 262, 268, 269, 272, 278
ա՛ն և Հանգուրներ, Յնիսուր

Մանուրի սղլու 191 ա՛ն և Վանուր
Հոտով

Մաշ (մաշու) 23, 26, 28, 60, 73,
104, 103, 121, 163, 292

Մեղուներ 292

Մարտիկ (կիսարտիկներ) 128

Միկուրի 227 ա՛ն և Վարսիներ

Մարտիկ 237 ա՛ն և Չարսուսի
սղլու

Մանգուր 292

Յոնի (յոնի, յոնի) 5, 12, 28, 61,
64, 67, 72, 107, 151, 169, 265,
328 ա՛ն և Հայի, Հոտով

Նեղի (Նեղի սղլու, Նեղի), արտի-
կի 124, 142, 143, 274, 314 ա՛ն և
Այսան, Արտիկիներ

Նարի քարանձավ 339, 340

Նիսի 297, 298

Նիսու 83 ա՛ն և Հիսու, ծառայի

Նիսու 59, 286

Չարսու 104

Չարսուիսի 133

Չարսիկ (չարսիկներ, Չարսի, Չար-
սիկ) 26, 60, 81, 105, 126, 129,
138, 139, 142, 144, 152, 174, 202,
209, 212, 213, 218, 221, 225, 293,
320—322

Չարսու 22 ա՛ն և Չարսուներ

Չարսուիսի (սղլու) 227 ա՛ն և Մար-
տիկներ

Չարսու 230 ա՛ն և Չարսուներ

Հանգուր սղլուներ 250, 302

Խուս (խուս, խուսի սղլու) 48, 59, 281,
286, 342

Սեղուներ 292, 293

Սեր (սերեր) 296—298 ա՛ն և Սերի
Սերի 68, 280 ա՛ն և Սերի

Սեղուի (սղլու) 329

Վարդան 237, 208 աճ'ս Նիլոս (ազգ).
Միկթապոս

Վերթացոս ազգ 104 աճ'ս և Վրացի, վր-
ացոս ժոշոխոս

Վրացի (վրաց ժողովարդ) 25, 217, 230
աճ'ս Վրթացոս ազգ

Տանիկ, Տանիկի (տանիկա, տանկաց) 23,
25, 30, 47, 57, 60—62, 65—68,
70—71, 81, 91, 103, 105, 109,
121, 122, 128, 129, 141, 142, 145,
155, 160, 189, 191, 191, 194, 197,
231, 232—239, 250, 253, 262, 267—
269, 271—273, 281

Տոյ դասիւր (չեզ, յազգի) 126, 208
աճ'ս և Տուլ կացիւր

Տուրչիք (տուրքոս) 182, 183 աճ'ս և
Չուրչիկիւր

Տիգրիկներ 292 աճ'ս և Յղարկիկանոս

Սեկրաւ (սեկրա, սեկրացոս) 89,
100, 104, 119, 142, 293 աճ'ս և
Նոնգարիւր, Մանար (ժանար)

Սղարկիկանոս (սղարկիկներ) 60

Սամանցիք (սամանցոս, սամանցիս) 48,
61, 95, 96, 98, 110, 112, 123, 127,
128, 131, 125, 127, 141, 143, 144,
146, 146, 154, 157, 172, 184, 185,
211—213, 219, 222, 226, 271, 280,
291 աճ'ս և Քարբիւր, Տաւիկ

Յասիկ (յասիկ, յասիկա, յասիկոս,
յիկիկ, յիւիկիկ, յիկիկներ) 44, 108,
110, 115, 119, 151, 160, 179, 180,
182, 182, 205, 234, 235, 239, 250,
251, 266, 267, 267

Յամանցիկներ (յամանցիկաց) 46, 277,
298, 304

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Արհմիութենային և կրթական հաստատությունների և կրթական հաստատությունների	5
Պատմական համալսարան (1909) արտադրական արտադրանք	60
Հեղինակի և գրքի հրատարակչությունները	289
Պատմագրություններ	291
Ուսուցիչների և ուսանողների թուղթեր	342
Նկարչական (տպագրեր)	373
Տեղանուններ	377
Քննադատներ	392
Ձեռք և ձեռագրեր	412

ԵՐԵՎԱՆԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՍ ԴՆՆ ՏԱՐԻՈՅ
ՕՍԻՄԱՆՈՅ ԹԱԳԱՆՈՐԱՆ

Հրատ. խմբագիր Փ. Հ. ՄԱԳԱՆՅԱՆ
Գաղթի Կ. Կ. ՂԱՆՔՅԱՐՅԱՆ
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. ԳՅՐՈՒՎԱԿՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր Հ. Մ. ՄԱՆՈՒՋԱՐՅԱՆ
Սրբագրիչ Կ. Կ. ՄԱՆՆՈՒՅԱՆ

ԻԵ № 561

Հանձնված է շտաբային 30.10.1951թ. Ծածկագրված է ապագրության 27.071982թ. ՎՃ 06221 Գաղթ 50x84/16 Քաղթ № 1, Տպատեղանկ էլքրի սոփերանե րարի պատգրությունը Պայմ. 24,18 լամ., ապագր. 20,0 լամու: Հրատ.-Տաղ- գարի. 24,58 լամու: Հարաբանակ 1000, Պատգր. № 229, Գրիք 3 ս. 95 կ: ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 375010, Երևան, Բարեկամության փ., 24 պ
Издательство АН Арм. ССР, 37519, Ереван, ул. Барекамутян, 24 г.
ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչության ապագրան, 375010, շ. էջմիածին
Типография Издательства АН Арм. ССР, г. Ереван

ՆԱԽՏԱՐ ՎՐԻՊԱՆՆԵՐ

ԸՂ	Տօյ	Տպգում է	Յեւք է լինի
17	գ. 10	1671	1701
17	գ. 13	1673	1702
18	գ. 18	զազաւանթիւ	զազաւանթիւ
20	գ. 13	արշի	արշի
18	գ. 10	փարսիք	փարսիք
69	գ. 19	ճանկը	ճանկը
87	Ն. 12	ի	ի
87	Ն. 1	իբան	իբան
108	գ. 5	զաւանթիւ	զաւանթիւ
253	Ն. 2	լազում	լազում
271	գ. 9	զնանկաւոր	զնանկաւոր
277	գ. 11	կանքնալ	կանքնալ